

ბრიგოლ ლორთქიფანიძე

ფიქრები საქართველოზე

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1995

წიგნის ავტორია დემოკრატიული საქართველოს სამხედრო მინისტრი, რომელიც საბჭოური ოკუპაციის შემდეგ დააპატიმრეს და რუსეთში გადაასახლეს. იქ, სუზდალის ციხეში, დაიწერა „ფიქრები საქართველოზე“, რომელიც პოლიტიკური ესსეს ბრწყინვალე ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს. წიგნში შეფასებულია არა მხოლოდ დემოკრატიული საქართველოს სამწლიანი მოღვაწეობა და აბსნილია მისი დაცემის მიზეზები, არამედ გაანალიზებულია საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა 1783 წლის ტრაქტატიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამდე.

წიგნს დანართის სახით ახლავს გრ. ლორთქიფანიძის წერილი ი. სტალინისადმი, მოხსენებითი ბარათები საქართველოს კვ ენტრალური კომიტეტის სახელზე და სხვა მასალები.

ტექსტი იბეჭდება უცვლელად.

განკუთვნილია ფართო მკითხველისათვის.

რედაქტორ-შემდგენელი პ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე

რეცენზენტები: შ. ბ ა დ რ ი ძ ე

გ. ი ო ბ ა შ ვ ი ლ ი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1995

ც 503020906
ლ 608(06)—95

ISBN 5—511—00536—3

გრიგოლ ლორთქიფანიძე

(1881—1937)

დღეისათვის მოდური ტერმინია „თეთრი ლაქები“. მასში იგულისხმებიან ადამიანები და მოვლენები, რომლებიც თავიანთი მნიშვნელობით გამოირჩეოდნენ ქვეყნის ისტორიულ პროცესში, მაგრამ ვერ თავსდებოდნენ რა დადგენილი სტერეოტიპის ჩარჩოებში, ჩაძირულნი იყვნენ დავიწყების წყვდიადში. „თეთრი ლაქების“ ასეთ რიგს საქართველოს ისტორიიდან მიეკუთვნება 1921 წლის სტუდენტური მოძრაობანი, სვანეთის აჯანყება, 1922 წლის გამოსვლები კახეთსა და ხევსურეთში, 1924 წლის აჯანყება სრულიად საქართველოში და მრავალი სხვა. „თეთრი ლაქები“ ისტორიულ მოვლენათა მიმართ, შეიძლება ითქვას, შესაფერისი ტერმინია, მაგრამ იგი სავსებით შეუფერებელია იმ ადამიანებისადმი, რომლებიც თვალსაჩინო როლს ასრულებდნენ ქვეყნის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში. ლაქა, თეთრი იქნება იგი თუ შავი, მაინც ლაქაა, დავიწყებას მიცემული მოღვაწენი კი ჩირაღდნები იყვნენ ჩვენი ისტორიისა. მაგალითად, დავიწყების სუღარა ეფარა იმ ასამდე დიდებულ მამულიშვილს, რომლებიც ხელს აწერენ საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტს, 1918 წლის 26 მაისს რომ შეიქმნა, იმ დაუცხრომელ მებრძოლთ, რომელთაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნულ აღორძინებას შეაღიეს მთელი შემოქმედებითი ენერგია და 1921 წელს, გარეგანი უხეში ძალისაგან სამოღვაწეო ასპარეზიდან განდევნილნი, ან ემიგრაციაში გადაიხვეწნენ და სამშობლოში დაბრუნებისათვის გაწეულ უიღბლო ბრძოლაში დაასრულეს სიცოცხლე, ან, საქართველოში დარჩენილნი, თითქმის უკლებლივ შეეწირნენ ჯერ ოციანი, შემდეგ 30-იანი წლების მასობრივ რეპრესიებს.

ჩვენი ერის ამ დროის ტრაგიკული ისტორიის ერთ-ერთი ჭეშმარიტი ჩირაღდანია გრიგოლ სპირიდონის ძე ლორთქიფანიძე.

გრიგოლ ლორთქიფანიძე არსად მოიხსენიება საქართველოს ახალ და უახლეს ისტორიაში. მხოლოდ ერთ ეპიზოდში, როცა საქმე ეხება საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის წარმომადგენლისა და საბჭოთა რევკომის წარმომადგენელთა მოლაპარაკებას ქუთაისში 1921 წ. 17 მარტს, ნახსენებია მისი სახელი როგორც დამფუძნებელი კრების რწმუნებულისა. მკითხველი რომ დაინტერესდეს, ვინ იყო ეს პიროვნება და რა როლს ასრულებდა იგი დამოუკი-

დებელი საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ვერაფერს მიაღწევს. კიდევ უფრო ბნელითაა მოცული მისი ცხოვრება საბჭოთა პერიოდში, ის მძიმე ხედი-რი, რომელიც საპატიმროებსა და გადასახლებებში ერგო. მხოლოდ შვილებს შემორჩათ საოჯახო არქივი, რომელიც მამის ნააზრვეისა და კერძო წერილებისაგან შედგება და აქამდე საიდუმლოდ იყო შენახული. ახლა, როცა აეხსნა ტაბუ ამ მემკვიდრეობას, გრიგოლ ლორთქიფანიძის ვაჟიშვილმა ბ-მა თეიმურაზმა ეს არქივი ისტორიკოსებს თავაზიანად შემოგვთავაზა.

* * *

გრიგოლ ლორთქიფანიძე იმერეთის ერთ-ერთი უმშვენიერესი კუთხის — ვანის თემის სოფ. ისრითში დაბადებულია 1881 წელს. მამა — სპირიდონი და დედა მართა თადეოზის ასული პაპავა იმერელი აზნაურების დონეზე ცხოვრობდნენ და თავს არ იზოგავდნენ, რომ პატიოსანი შრომით ერჩინათ ოჯახი, შეეცათ შვილებისათვის განათლება. გრიგოლმა დაწყებითი ოთხწლიანი სკოლა დაამთავრა სოფელ ამაღლებაში. ნიკიერი ბავშვი სწავლის გასაგრძელებლად ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში შეიყვანეს.

XIX ს. დასასრული და XX საუკუნის დამდეგი საქართველოს ისტორიაში ის პერიოდია, როცა აზვირთებას იწყებს ძლიერი განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ილია ჭავჭავაძისა და მისი ბრწყინვალე თანამებრძოლების იდეებზე აღზრდილი ახალი თაობა პრაქტიკულად ახორციელებს დიდი მოძღვრის ჩანაფიქრს, „ქართლის დედაში“ რომ სამომავლო ოცნებადაა მიჩნეული: „ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედობს, კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდინა ერის ფიქრსა ჰფიქრობს, — და ეგ ფიქრია მთელ კავკასიის თავისუფლება...“ გლეხთა რევოლუციური მოძრაობა განსაკუთრებით ძლიერი და მასობრივი ხასიათისა დასავლეთ საქართველოში იყო. ინტელექტუალურ წრეებში მოდაში შემოვიდა მარქსიზმი, რომელიც საზოგადოებრიობას სოციალური ჩაგვრისაგან განთავისუფლებას აღუთქვამდა. მარქსისტული წრეები უხვად არსდება მუშათა შორის. სოციალიზმის იდეალებს დემოკრატიული ინტელიგენციაც დიდად თანაუგრძნობს, იგი მძლავრად იკიდებს ფეხს მასწავლებლობასა და მოსწავლე ახალგაზრდობაში.

ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზია იმ პერიოდში მთელი დასავლეთ საქართველოს ინტელექტუალურ ცენტრად ითვლებოდა. გიმნაზიის დირექტორი იოსებ ოცხელი ილია ჭავჭავაძის უერთგულესი მიმდევარი იყო და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მისეული იდეალები მიაჩნდა საქართველოს სამომავლო ცხოვრების ქვაკუთხედად. ირგვლივ შემოკრებილი ჰყავდა დიდებულ პედაგოგთა პლეადა, რომლებიც აგრეთვე რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი იდეალებით იყვნენ გამსჭვალულნი. ეს სულისკვეთება, მოსწავლეებსაც ეუფლებოდა და ვლინდებოდა ცალკეულ საპროტესტო გამოსვლებსა და დე-

მონსტრაციებში. გიმნაზიაში მოსწავლეთა მარქსისტული წრეც შეიქმნა. გრა-
გოლი ამ წრის აქტიური წევრი გახდა და სოციალისტური იდეებით გატაცე-
ბული, ერთ-ერთი ორგანიზტორი იყო მოსწავლეთა რევოლუციური გამოსვლე-
ბისა. მისმა აქტიურმა საქმიანობამ მიიქცია ჟანდარმერიის ყურადღება; ოცნე-
ლი უძლური აღმოჩნდა შეენარჩუნებინა სასწავლებელში მუამბოხე ჰაბუკი და
გარიცხა კიდეც გიმნაზიიდან, თუმცა მალე ისევ აღადგინა.

1922 წელს, გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ, გრიგოლმა სწავლის გასა-
გრძელებლად აირჩია ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტი, სადაც ტრადიციულად
ქართველი ახალგაზრდობის დიდი ჯგუფი იღებდა განათლებას. ძალზე ძლიერი
იყო აქ ქართველ სტუდენტთა სათვისტომო, რომლის მოღვაწეობას საფუძე-
ლად ედო გამოჩენილი ქართველი მამულიშვილისა და მეცნიერის, ნოვორო-
სიისკის უნივერსიტეტის რექტორის — ვასილ პეტრიაშვილის იდეები. გრი-
გოლმა სამედიცინო ფაკულტეტი აირჩია. ამ დროისათვის ოდესა რუსეთის
სამხრეთის რევოლუციური მოძრაობის ცენტრს წარმოადგენდა. სტუდენტთა
მოძრაობაში ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტსაც თვალსაჩინო ადგილი ეკავა.
გრიგოლი ამ მოძრაობის შუაგულში აღმოჩნდა. იგი მკიდრო კონტაქტებს ამ-
ყარებს ოდესის სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციასთან და მესვეურობს
სტუდენტთა სამზადისს რევოლუციური გამოსვლებისათვის, ორგანიზატორია
პოლიტიკური გაფიცებისა. ამის გამო 1904 წელს სხვა მუამბოხე სტუდენ-
ტებთან ერთად უნივერსიტეტიდან გარიცხეს და ციხეში ჩასვეს.

3 წელი გაატარა გრიგოლმა პატიმრობასა და გადასახლებაში. 1905 წ.
17 ოქტომბრის მანიფესტიც კი არ შეხებია მას. მხოლოდ შემდეგ, როცა რე-
ვოლუციური ვნებები დაცხრა და ცარიზმი გამარჯვებას ზეიმობდა, სასჯელ-
მოხდილი გრიგოლი გაათავისუფლეს იმ პირობით, რომ ამიერიდან ცარიზმის
წინააღმდეგ ბრძოლაში აღარ ჩაებმებოდა. გრიგოლი 1907 წელს კვლავ და-
უბრუნდა ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტს, მაგრამ ამჯერად სპეციალობა შე-
(იცვალა — აირჩიხ ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი (ფილოსოფიის
განხრით), რაც, მისი რწმენით, უკეთ გამოადგებოდა სამშობლოს სამსახუ-
რისათვის. ჟანდარმერია-პოლიციისათვის მიცემული დაპირება არ შეასრულა,
ისევ ჩაება რევოლუციურ საქმიანობაში იმ რწმენით, რომ რეაქცია დროებო-
თი იყო და მალე კვლავ იფეთქებდა სახალხო რევოლუციის ხანძარი. მარქსის-
ტულ მოძღვრებაში უკვე საკმაოდ გასწავლული ჰაბუკის საქმიანობა უპირატე-
სად თეორიულ ასპარეზზე მიმდინარეობდა. იგი იცავდა ჰეშმარიტ მარქსიზმს
როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე გამყალბებლებისაგან. ამ წლებში ხში-
რად ჩამოდიოდა საქართველოში, მონაწილეობდა სოციალ-დემოკრატიის მენ-
შევიკურ და ბოლშევიკურ მიმდინარეობათა დისკუსიებში, გამოდიოდა საჯა-
რო ლექციებით გამათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიისა და თეორიის სა-
კითხებზე, თანამშრომლობდა პრესაში. ამ დროს მისი რედაქტორობით გა-

მოიცა გაზეთი „ეკალი“, რომელიც რადიკალური მიმართულების გამო მალე აკრძალეს, შემდეგ ქუთაისში გაზეთ „სოციალ-დემოკრატიულ ფურცელს“ რედაქტორობდა.

გ. ლორთქიფანიძეს ამ დროისათვის პროფესიონალი რევოლუციონერის მახელი ჰქონდა მოხვეჭილი და იგი პოლიციის გამუდმებული მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა. ოდესის გუბერნიის პოლიციის უფროსის მოხსენებაში იმპერატორისადმი აღნიშნულია, რომ გრიგოლ ლორთქიფანიძე ყველაზე საშიში რევოლუციონერია ოდესის გუბერნიაში.

რევოლუციური აღმავლობა, რაც იმპერიაში 1911—12 წლებში დაიწყო, ახალ პერსპექტივებს უშლიდა გრიგოლსაც. მაგრამ სწორედ ამ დროს, ერთ-ერთი რევოლუციური მარქსისტული ჯგუფის დარბევისას, ეანდარებმა იგი დააპატიმრეს. 1911—1912 წლები მეტეხის ციხეში გაატარა. გასამართლების შემდეგ სასჯელად ერგო გადასახლება რუსეთის ჩრდილოეთში. 1916 წელს მისცეს ვორონეჟის გუბერნიაში დასახლების უფლება. აქ იგი პედაგოგობას ეწეოდა და დაოჯახდა კიდეც. მეუღლე, დაბა ურუს კომერციული სასწავლებლის პედაგოგი ლუბოვ ტიმოთეს ასული ავრამენკო, მთელი შემდგომი მძიმე ცხოვრების მანძილზე მის გვერდით იდგა და მესვეურობდა ოჯახს, რომლისთვისაც გრიგოლს ოციანი წლებიდან აღარ ეცალა.

1917 წ. თებერვლის რევოლუციის დროს გრიგოლი ისევ რუსეთშია და პედაგოგიურ საქმიანობას უთავსებს საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. იგი, ისევე როგორც ქართული სოციალ-დემოკრატია საერთოდ, მტრულად შეხვდა 1917 წ. ოქტომბრის ბოლშევიკურ გადატრიალებას და მიიჩნია ჭეშმარიტი მარქსიზმის უხეშ დამახინჯებად. გრიგოლი სწორედ ამ პერიოდში რედაქტორობდა ბელგოროდის ოლქში ერობის სახალხო გაზეთს, რომელშიც ათავსებდა სტატიებს სხვადასხვა ფსევდონიმით. გრიგოლს სწამდა, რომ რუსეთის დემოკრატიის ინტერესებს დაიცავდა დამფუძნებელი კრება, რომლის დათხოვნა ბოლშევიკების მიერ მიიჩნია ბოლშევიკური დიქტატურის უხეშ გამოვლინებად ამ გაზეთის 34-ე ნომერში ვლადიმერ ზავადიის ფსევდონიმით დაბეჭდილია მისი სტატია „ცდები რუსეთზე“ (იხ. დანართი), სადაც დაგმოვილია ის მტკივნეული ექსპერიმენტები. რომელთაც რუსი ხალხის მიმართ, ისევე როგორც ფიზიოლოგები კურდღლების მიმართ, ახორციელებდნენ ბოლშევიკები. ეს გაზეთი ბოლშევიკებმა მალე დახურეს. რეპრესიების მოლოდინში გრ. ლორთქიფანიძე ბოლშევიკურ რუსეთს მალე გაეცალა და 1918 წ. დამდეგს ოჯახითურთ დაბრუნდა საქართველოში.

სწორედ ამ პერიოდში წყდებოდა საქართველოს ბედ-იღბალი. ცარიზმის უღლისაგან თავდაღწეული საქართველოს ინტელექტუალური ძალები ეძებდნენ ეროვნული თვითგამორკვევის შესაძლო გზებს. გრიგოლი, მართალია, სოციალ-დემოკრატიულ იდეებს იზიარებდა, მაგრამ ეროვნულ საკითხში

მისი პოზიცია მევეთრად განირჩეოდა თანაპარტიული ინტერნაციონალისტებისაგან. მას იდეალად მიაჩნდა დამოუკიდებელი დემოკრატიული საქართველო. მოვლენები სწორედ ამ გზით განვითარდა. 1918 წლის 26 მაისის შემდეგ, როცა საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა და დემოკრატიულ რესპუბლიკად ჩამოყალიბდა, გრიგოლი მთელი თავისი ცოდნითა და ენერგიით ჩაება მისი შემდგომი მშენებლობისათვის ბრძოლაში.

გრიგოლი ამ დროს ხშირად მოგზაურობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ლექციებით გამოდის მიმდინარე მომენტისა და პერსპექტივების შესახებ. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარებას იგი მიიჩნევს კოლონიური უღლისაგან თავდახსნისათვის ქართველი ხალხის ასწლოვანი ბრძოლის დაგვირგვინებად, ამხელს რუსული ბოლშევიზმის ავანტიურის მს, მისი იდეების შეუთავსებლობას ხალხთა ინტერესებთან. გრიგოლის ლექციები საყოველთაო ინტერესს იწვევდა. დავით კლდიაშვილი, რომელიც თელავში, კ. მაყაშვილთან და დუტუ მეგრელთან ერთად დასწრება ია გრიგოლის ლექციას, იგონებს: „კლუბის მოზრდილი დარბაზი ხალხით გაიტენა საღამოს. არ წავგივია ჩვენი დარჩენით, რადგან ლექცია მეტად საინტერესო იყო, შნოიანად გადმოცემული სრულად. არ წააგავდა იმ მრავალ ლექციებს, რომლების მოსმენა ხშირად გვიხდება ხოლმე. ამ ლექტორის (გ. ლორთქიფანიძის, პ. ს.) მიმოსვლა რაც შეიძლება მეტს ადგილებში, ჩემის აზრით, უაღრეს საჭიროებას წარმოადგენს, რადგან სურათებით ნათლადაა გამოხატული, თუ რა არის დღეს რუსეთი და რამდენად უნიადაგოა ის წარმოდგენა, რომელიც, სამწუხაროდ, ხშირად გაისმის განსაკუთრებით სოფლად, ვითომც თუ რუსეთი მოვიდა, ჩვენი მდგომარეობა გამოკეთდება. ამ ილუზიას მშვენიერად, სადად, სურათებით შლის, აქარწყლებს ლექტორის გადმონაცემი და ამიტომ, ვიმეორებ, საჭიროა მისი გავრცელება რაც შეიძლება მეტ მიყრუებულ ადგილებში. ჟრუანტელი დაგივლით ნახატი სურათების აღწერის შემდეგ და უნებლიეთ წამოიძახებთ: არა, არა... რუსეთო, მშვიდობით, მას არ შეუძლია არავითარი წესიერება სადმე დაამყაროს, ისევე ჩვენი მეცადინეობით უნდა ვუშველოთ თავს“. (დ. კლდიაშვილი. ოთხი დღე კახეთში, ვ. სიღამონიძის პუბლიკაცია, „განთიადი“, № 4, 1987, გვ. 184).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაში გრიგოლს იმთავითვე საპასუხისმგებლო თანამდებობა ეჭირა. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა დამოუკიდებელი ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობას, აქტიურ მონაწილეობას იღებდა სახალხო გვარდიის ორგანიზაციასა და განმტკიცებაში, საჯარისო ნაწილების საბრძოლო მზადყოფნის ამაღლებაში. ამ მხრივ მისი მოღვაწეობა იმდენად თვალსაჩინო იყო, რომ 1920 წელს საქართველოს სამხედრო მინისტრად დანიშნეს. დამფუძნებელმა კრებამ მას, ამასთან ერთად, დააკისრა რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილეობა.

დადგა უმძიმესი 1921 წელი. ამიერკავკასიის ორ რესპუბლიკაში — აზერბაიჯანსა და სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას რეალური საფრთხე შეექმნა. მართალია, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულ რესპუბლიკასა და საქართველოს მთავრობებს შორის 1920 წ. 7 მაისს დაიდო მშვიდობიანი თანაარსებობისა და მეგობრობის ხელშეკრულება, მსოფლიოს რიგმა ქვეყნებმაც აღიარეს საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ საიდუმლოდ მიმდინარეობდა მზადება საქართველოში წითელი არმიის ლაშქრობისათვის. 1921 წ. თებერვალში საქართველო-სომხეთის სასაზღვრო რაიონში ე. წ. „ნეიტრალურ ზონაში“ ინსპირირებულ იქნა საქართველოს მშრომელთა „აჯანყება“ არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ. მოსკოვის კარნახით სახელდახელოდ შექმნილმა რევკომმა „საქართველოს მშრომელთა სახელით“ დახმარებისათვის მიმართა ვ. ი. ლენინს. წითელი არმიის საოპერაციო მარშრუტები, რა თქმა უნდა, რკპ(ბ) კავბიუროს (ს. ორჯონიკიძე) და წითელი არმიის კავკასიის შტაბის (პეკერი) მიერ წინასწარ იყო მომზადებული და საქართველოზე სხვადასხვა მიმართულებით ერთდროულად დაიძრნენ საბჭოთა არმიის ნაწილები. საბოლოო მიზანი საქართველოს დედაქალაქი იყო. კოჭორ-ტაბახმელას უბანზე საქართველოს სამხედრო ნაწილები ენერგიულად იცავდნენ თბილისის მისადგომებს, მაგრამ წითელმა არმიამ მოახერხა წინააღმდეგობის დაძლევა და 1921 წ. 25 თებერვალს შემოვიდა დედაქალაქში.

საქართველოს მთავრობა ბათუმში გაიხიზნა. ამ უმძიმეს ვითარებაში საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ მთავრობის სახელით გრიგოლ ლორთქიფანიძეს მიანდო მოლაპარაკება რევკომის დელეგაციასთან, რომელშიც შედიოდნენ მ. ორახელაშვილი, ა. ენუქიძე და სხვები. ეს მოლაპარაკება შედგა ქუთაისში. იგი წათელს ჰფენს იმდროინდელ ვითარებას საქართველოში. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ სრული ტექსტი გრ. ლორთქიფანიძის განცხადებისა რევკომის წარმომადგენელთა წინაშე.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რეზოლუციის

გ ა ნ ც ხ ა ლ ე ბ ა

ქართველ ხალხთან ერთად მისი ერთსულოვანი ნებით დაყენებული მთავრობა მთელი თავისი ძალ-ღონით წინ აღუდგა საქართველოში შემოჭრილ უცხო ძალებს და ეს ხუთი კვირაა, რაც ის, ქართველ ჯარსა და ქართველ სახალხო გვარდიას დაყრდნობილი, აწარმოებს ქვეყნის დაცვას. ხუთი კვირის მძიმე ბრძოლამ გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეებთან ნათელი ჰყო ქართველი მხედრობის მხნეობა და თავდადება და ქართველი ხალხის ერთსულოვნება და სიმტკიცე დემოკრატიული რესპუბლიკის დაცვის საქმეში. ეს ომი, რომელსაც ერთი წუთითაც კი არ მიუღია სამოქალაქო ომის

ხასიათი, გრძელდება დღემდის. მაგრამ ამ უკანასკნელ დროს კიდევ უფრო ძლიერ გართულდა და გამწვავდა საქართველოს სამხედრო მდგომარეობა. ანგორის მთავრობამ, ისარგებლა რა ჩვენი მდგომარეობით, უკვე დაიპყრო არტაანისა და ართვინის ოლქები. ახლა როდესაც საქართველოს მთავრობის პოლიტიკურსა და სამხედრო ბაზას წარმოადგენს ბათუმი, ანგორის ჯარები თავს გვესხმის ზურგიდან და აპირებს ბათუმის და მისი ოლქის დაპყრობას. ასეთ პირობებში საქართველოს მთავრობას მდგომარეობა აიძულებს მთელი თავისი ყურადღება მიაპყროს ტერიტორიის მთლიანობის დაცვას და არავითარ შემთხვევაში ნებით თუ უნებლიეთ არ შეუწყოს ხელი ბათუმის და მისი ოლქის ოსმალეთის მიერ დაპყრობას. ამ მიზნისათვის ის თავის მოვალეობად სთვლის მიიღოს საქართველოს რევკომის წინადადება მოლაპარაკების შესახებ და შესაძლებლად სცნობს ამ მდგომარეობაში განსაზღვრულ პირობებით ფაქტიური შეთანხმება მოახდინოს ხსენებულ რევკომთან იმ ომის ლიკვიდაციის შესახებ, რომელიც წარმოებს საქართველოს მხედრობასა და რევკომის განკარგულებაში მყოფ საბჭოთა ჯარებს შორის. საქართველოს მთავრობა მოლაპარაკებაში ხელმძღვანელობს იმ აზრით და მისწრაფებით, რომ ყოველგვარი ღონე და ზომა იხმაროს საქართველოს მთლიანობის დასაცავად, მიუხედავად იმისა, თუ როგორი შინაგანი წყობილება იქნება დღეს ან ახლო მომავალში საქართველოში.

ამავე დროს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა აცხადებს, რომ ეს შეთანხმება სრულიად არ სჭრის ამა თუ იმ ხელისუფლების ცნობის საკითხს. საქართველოს კანონიერ მთავრობად ის სთვლის თავისთავს, სადაც და რა პირობებშიაც უნდა დარჩეს, ვიდრე მთელი ქართველი ხალხის უმრავლესობის თავისუფლად გამოთქმული ნება-სურვილი არ იტყვის ამის წინააღმდეგს.

გხელმძღვანელობთ რა ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებით, მაქვს პატივი ამასთანავე წარმოგიდგინოთ თქვენდა განსახილველად პრაქტიკული შეთანხმების შემდეგი პირობები.

საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის
მთავრობის წარმომადგენელი: გრ. ლორთქიფანიძე
17 მარტი, 1921 წელი.

რევკომის წარმომადგენლებმა გრ. ლორთქიფანიძის მიერ შეთავაზებული პირობები უარყვეს და თავის მხრივ, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას მოსთხოვეს დაუყოვნებლივ ეცნო საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება და სრული კაპიტულაცია გამოეცხადებინა. ამასთან, რევკომი მთავრობას უყენებ-

და ბრალდებას ბათუმის ტერიტორიაზე თურქეთის ჯარების წინასწარი განზრახვით შემოშვების შესახებ.

გრ. ლორთქიფანიძემ რევეკომის ეს ულტიმატუმი დამფუძნებელი კრების კომპეტენციად მიიჩნია და, თავის მხრივ, რევეკომს მოაგონა, რომ ამჟამად ყველაზე საჭირობო საკითხი არის ბათუმის შენარჩუნება, თურქი დამპყრობლების განდევნა საქართველოს ტერიტორიის ფარგლებიდან.

„გრ. ლორთქიფანიძე: ქემალმა უკვე დაიპყრო ართვინისა და არდაგანის ოლქები, მას ესლა იერიში მოაქვს ბათუმის ოლქზედ, ამიტომ ჩვენ ვდგავართ იმ პრინციპულ ნიადაგზედ, რომ როგორც არ უნდა იყოს საქართველო, იქნება მისი ხელისუფლება დემოკრატიული რესპუბლიკა თუ საბჭოთა წყობილება, ჩვენი მოვალეობა არის, მოვალეობა სახელმწიფოებრივი და ეროვნული, რომ ბათუმის ოლქი ყოველ შემთხვევაში დარჩეს საქართველოს, ვიმეორებ, როგორც არ უნდა იყოს ის. ეს არის ჩვენი სახელმძღვანელო გეზი, რადგან ქემალი გათავხედდა და იერიშები დაიწყო ბათუმის ხელში ჩასაგდებად. საქართველოს რესპუბლიკას დღეს უძნელდება ორ ფრონტზე ბრძოლა, საჯავახოსა და ბათუმისა, ამიტომ საჭიროა, რომ მოინახოს საერთო საშუალება, რომელიც აგვაცილებს საფრთხეს, რომელიც მოელის საქართველოს მთლიანობას.

მ. ო რ ა ხ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი: ჩვენ არა ვართ წინააღმდეგი, რომ ბათუმის საკითხი იქნეს განხილული კონფერენციის მიერ, მაგრამ ეს საკითხი მეორე ხარისხოვანია. ჩვენი პირველი მოთხოვნილება არის, რომ საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკის მთავრობამ იცნოს საქართველოში მომხდარი გადატრიალება და აღიაროს საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა და თუ ეს არ იქნება მიღებული, სხვა დეტალების მიღება შეუძლებელია.

გ. ლორთქიფანიძე. დღეს ყველაზე დიდი საშური საკითხი და პირველ რიგში განსახილველი არის საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობის შენარჩუნება. რაც შეეხება რეჟიმის საკითხს, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ერთმა პოლიტიკურმა ჯგუფმა უცხოელი ძალებით გადაიარა საქართველოს დიდი ნაწილი და არავითარ შინაურ გადატრიალებას ადგილი არ ჰქონია. ზოგი ფიქრობს, რომ საქართველოში დამყარდა თავისუფლება, ჩვენთვის კი უდიდესი ტრაგედიაა, ამ ტრაგედიას მოჰყვა კიდევ მეორე ტრაგედია, ტერიტორიის მთლიანობის საკითხისა ბათუმის ოლქის სახით და რადგან დღეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას არ აქვს საშუალება იბრძოლოს ორ ფრონტზე, მან აირჩია, რომ როგორც არ უნდა იყოს და რა წყობილებაც, ბათუმის ოლქი დარჩეს საქართველოს ფარგლებში. ბატონი ორახელაშვილის მიერ დასმული საკითხი, რომ ცნობილი იქნეს საქართველოში შიგნიდან გადატრიალების საკითხი, დიდი შეცდომაა, რადგან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას არ შეუძლია თავისი

ხელისუფლება გადასცეს სხვა ვინმეს. თვით ის არ არის წყარო უფლებისა. წყარო უფლებისა არის დამფუძნებელი კრება და სხვა არაფერი". (იხ. ჟურნ. „კავკასიონი“ — XX, პარიზი, 1981, გვ. 13—14).

აქ თავს ვიკაევებთ ქუთაისში ამ მოლაპარაკების კომენტარისაგან, რადგან მისი მთელი არსი და იმ დროის საერთო ვითარება დიდებულადაა ახსნილი გრიგოლ ლორთქიფანიძის წარმოდგენილ ნაშრომში. ტექსტის ნაწილი იმ მიზნით მოვიტანეთ, რომ მკითხველისათვის გვეჩვენებინა დემოკრატიული საქართველოს წარმომადგენლის, როგორც დიპლომატის, მაღალი პოლიტიკური დონე.

მოლაპარაკება უშედეგოდ დამთავრდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა იძულებული გახდა ემიგრაციაში გახიზნულიყო, მაგრამ წასვლის წინ იმდენი მაინც გააკეთა, რომ თავისი სამხედრო ნაწილებით, გენერალ მაზნიაშვილის ხელმძღვანელობით ჩატარებული საბრძოლო ოპერაციებით თურქთა აგრესიული ზრახვები ჩაშალა და გადამწყვეტი როლი შეასრულა საქართველოს შემადგენლობაში ბათუმის ოლქის შენარჩუნებისათვის. ამ ოპერაციებს სათავეში ედგნენ გრიგოლ ლორთქიფანიძე და გენერალი გ. მაზნიაშვილი.

დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას პარიზში გრიგოლ ლორთქიფანიძე არ გაჰყოლია. მან ჩათვალა, რომ საქმე წაგებული იყო და ქვეყნის მომავალი ბედ-იღბალი ამიერიდან ევროპის დახმარებაზე კი არა, თვით ქართველ ხალხზე იყო დამოკიდებული. თუ ხალხი შეურიგდებოდა თავსმოხვეულ რეჟიმს, მის ბრძოლას რაღა აზრი ჰქონდა, ხოლო თუ ის განიმსჭვალებოდა დაუმორჩილებლობის სულსკვეთებით და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დროშას კელავ აღმართავდა, უმჯობესი იყო ყოფილიყო თავის ხალხთან, აქ, სამშობლოში. დროებით გრიგოლმა მიაშურა თავის ოქახს სოფ. ისრითში, სადაც მცირეწლოვანი ბავშვები ელოდნენ, და მოხუც მშობლებს ამოუდგა მხარში საოჯახო მეურნეობის მოწესრიგებაში. მაგრამ მშვიდობიანი შრომა არ დასცალდა. ადგილობრივმა რევკომმა იგი საექვო პირად მიიჩნია და დააპატიმრა. ქუთაისის ციხიდან მეტეხში გადმოიყვანეს, სადაც ამ დროს უკვე ისხდნენ დამხობილი მოაჯრობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები, დამფუძნებელი კრების წევრები და სხვა „კონტრრევოლუციური“ ელემენტები.

მეტეხში გრ. ლორთქიფანიძის გადმოყვანის ამბავი მაშინვე მოედო პარტი-მართა მთელ შემადგენლობას. ამ დროისთვის მეტეხი საოკუპაციო რეჟიმის საწინააღმდეგო ერთ-ერთ მძლავრ შინაურ ფრონტს წარმოადგენდა. ღელავდა თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტობა, სეანეთში დაიწყო დიდი სახალხო მოძრაობა. საქართველო დაუმორჩილებლობის სულსკვეთებით განიმსჭვალა. დედაქალაქი ყალუზე შედგა. დიდი საპროტესტო დემონსტრაციით დაკრძალეს დიდების ტაძრის ეზოში (დღევანდელი მთავრობის სასახლის ტერიტორია) კოჭორ-

თან ბრძოლაში დატეხული ვაჟაკები. დაძაბულობამ უმაღლეს წერტილს მიაღწია 1921 წლის 26 მაისს—საქართველოს დამოუკიდებლობის დღეს. ინტელიგენცია ძველებური ალტყინებით ზეიმობდა ამ თარიღს და არ ეპუებოდა რევკომისა და მისი სამხედრო ძალების წინააღმდეგობას. მეტეხის პატიმრებმა შიმშილი და დაუმორჩილებლობა გამოაცხადეს, მღელვარება ვერც სასტიკმა რეპრესიებმა დააცხრო. ციხეში დაწყებულ მღელვარებას სათავეში გრიგოლ ლორთქიფანიძე ედგა. მისი საბრძოლო მეგობარი პ. სარჯველაძე იგონებს: „როგორი იყო მისი ალელვება, როცა რუსის ჯარი შემოიჭრა მეტეხის ციხეში და მოინდომა პოლიტიკური ტყვეების ძალით გაყვანა, — გრიგოლის მიერ გაცემულ იქნა ბრძანება ჩაეკეტათ ყველას საცნების კარები და აეტეხათ განგაში. მთელი ციხე ყვირილის გარემოცვაში მოექცა. დილაზე გასტანა განგაშმა და დილით დაკმაყოფილებულ იქნა მოთხოვნილებანი. და თუ იმ დამეს სისხლისღვრა არ მოხდა, ეს უნდა მიეაწერათ გრიგოლის გამჭირაბ გონებას, მის ავტორიტეტს, მის სიტყვას, რომელსაც ყველანი უსმენდნენ. გადასახლებულნი დილით გაიყვანეს ციხიდან და საბარგო ავტომობილებით ნავთლულისაკენ გააქანეს“ (პ. სარჯველაძე, სილუეტები, პარიზი, 1930, გვ. 5—6).

მკაცრი რეპრესიების მიუხედავად, მთავრობამ მეტეხის პატიმართა დამორჩილება ვერ შეძლო. მაშინ მან მეტეხის ციხიდან აარჩია ყველაზე „საშიში“ პირები — 53 კაცი და სასჯელის მოსახდელად 15 დეკემბერს რუსეთის ციხეებში გაგზავნა ყოველგვარი წინასწარი გასამართლებისა და სასამართლოს განაჩენის გარეშე.

ქართველი პატიმრები ეტაპით ვლადიმირის გუბერნიაში ჩაიყვანეს. პატიმრებისათვის ნათელი გახდა, რომ მათ რუსეთში დაქსაქსვას და სხვადასხვა საპატიმროებში მოთავსებას უპირებდნენ. ამის გამო იყო, რომ მოსკოვში შეჩერებისთანავე გრიგოლ ლორთქიფანიძემ შეადგინა პატიმართა კოლექტიური წერილი, რომლითაც მიმართა ლ. ტროცკის. ეს წერილი გარკვეულ მოსაზრებით ქართულ ენაზე იყო დაწერილი. იქვე ახლდა რუსული თარგმანი. მისი შინაარსი ასეთია:

„მოსკოვი. რუსეთის ს.—ფ.—ს. რ. სამხედრო-საზღვაო სახალხო კომისარს მოქალაქე ლ. ტროცკის.

საქართველოში რუსეთის საოკუპაციო არმიის სათანადო დაწესებულების (ე. წ. „გრაუზიჩეის“) 12 დეკემბრის დადგენილებით ჩვენ, საქართველოს 53 მოქალაქე, თითქმის ორი წლის განმავლობაში ციხეში ყოფნის შემდეგ, ღამით 16 დეკემბერს წამოგვიყვანეს თბილისის მეტეხის ციხიდან რუსეთში, როგორც ტყვეები და მძევლები ქართველთ ერისაგან.

თქვენდამი რწმუნებულ საოჯახო ქარების ნაწილებმა უკვე მოგვიყვანეს დღეს ღამით მოსკოვში. გაცნობებთ რა ამას, მოქალაქე სამხედრო კომისი-
რო, ეშუამდგომლობთ თქვენს წინაშე:

1. ვიქნებით რა, როგორც ტყვეები, იმ პირობებში, რომელსაც მოითხოვს სათანადო საერთაშორისო დადგენილებანი, ნება მოგვეცეს ჩვენ, — 53 ტყვეს ეციხოვროთ ერთ სათვისტომოში — ერთ ადგილას“.

წერილს ხელს აწერდა ყველა პატიმარი. ცნობილი არაა, მიაღწია თუ არა ამ განცხადებამ ტროცკიმდე. პატიმართა ერთი ჯგუფი ჯერ სუზდალის სამონასტრო საპყრობილეში გაგზავნეს, შემდეგ იქვე, პოლიტიკურ საპატიმროში მოათავეს.

სუზდალის საპატიმროში გ. ლორთქიფანიძე № 13 საკანში მოხვდა. აქ გაატარა მან ორი (1923 და 1924) წელი. მისთვის უცნობი იყო საქართველოში მიმდინარე მოვლენები, კერძოდ, ის, რომ 1923 წლის მაისში დახვრიტეს მისი თანამებრძოლები, ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები ა. ანდრონიკაშვილი, ვ. წულუკიძე, რ. მუსხელიშვილი, კ. აბხაზი, მ. ზანდუქელი, ს. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ფ. ყარალაშვილი, ს. ჭიბერიშვილი, ა. მაჭავარიანი, ე. გულისაშვილი, ლ. კლიმაშვილი, დ. ჩრდილელი. არც ის იცოდა, რომ საქართველოში დაუმორჩილებლობის სულისკვეთება არ დამცხრალა, ხეცსურეთ-კახეთში 1922 წლის გამოსვლების მარცხის მიუხედავად, ისევ ეწეოდნენ პარტიზანულ ბრძოლას ცალკეული რაზმები, რომელთა შორის სიმრავლითა და მამაცობით გამოირჩეოდა ქაქუტა ჩოლოყაშვილის რაზმი; არც ის, რომ შედგა რესპუბლიკის „დამოუკიდებლობის კომიტეტი“, რომელიც შეუდგა საყოველთაო აჯანყებისათვის მზადებას და მისი „განხორციელებისათვის სხვადასხვა პარტიებისაგან „პარიტეტული კომიტეტი“ ჩამოყალიბდა. 1924 წ. აგვისტოში დაგეგმილი გამოსვლა ნაწილობრივ განხორციელდა, რადგან ადრევე ჩავარდა მისი ხელმძღვანელი ორგანოები. აჯანყება მაინც დაიწყო სტიქიურად ჭიათურიდან და მოედო მთელ საქართველოს, მაგრამ სისხლში იქნა ჩახშობილი და ხუთი ათასამდე სიცოცხლე შეიწირა.

გრიგოლი ციხიდან შეძლებისდაგვარად უგზავნიდა კონსპირაციულ წერილებს მეგობრებს, მაგრამ საქართველოდან არავითარი ცნობა არ აღწევდა. ციხის მტანჯველ დღეებს იგი უპირატესად მარტოობაში ატარებდა. სუზდალის ციხეში მისი უახლოესი მეგობრები იყვნენ ალექსანდრე დგებუაძე, ლეოლომოსილი მოღვაწე და ლეო რუხაძე, ნიკიერი ახალგაზრდა პოეტი და პუბლიცისტი. გრიგოლი და ლეო ისე შეეთვისნენ ერთმანეთს, რომ გრიგოლი ლეოს „შვილობილს“, ხოლო ლეო გრიგოლს „მამობილს“ უწოდებდა. ხშირად სწერდნენ ერთმანეთს წერილებს. ლეო თავის ლექსებს „მამობილს“ უგზავნიდა გასაცნობად. ერთ-ერთ ლექსს, რომელიც 26 მაისისადმი მიძღვნილი, ასეთი მიწერილი აქვს: „ტყვე მამობილს გულითადი სიყვარულით ტყვე შვილობილისა-

გან, დიდი ეროვნული ღლეობის მისალოცად და სადღესასწაულო ამბორის ნა-
ცლად". საკანში განმარტოებული გრიგოლი წერდა წიგნს, რომელშიც აქსოვ-
და თავის ფიქრსა და ოცნებებს საყვარელ საშობლოზე. ეს ნაშრომი ის წინა-
მდებარე წიგნია, რომელიც დღეს სრული სახით პირველად გამოდის დღის
სინათლეზე. ეს ნაშრომი ქართველ ისტორიკოსთა ერთი ჯგუფისათვის ახლახან
გახდა ცნობილი. პროფესორმა შოთა ბადრიძემ, რომელმაც გაზეთ „სა-
ხალხო განათლების“ ფურცლებზე პირველმა გაგვაცნო გრიგოლ ლორ-
თქიფანიძის ბიოგრაფია, ამ ნაშრომის მცირე ნაწყვეტიც წარუდგინა
მკითხველს, ხოლო მთლიანად ნაშრომს სამართლიანი შეფასება მისცა.
მისი აზრით, ამ „დიდმნიშვნელოვან ესეისტურ ნარკვევში ავტორმა პო-
ლიტიკური ფილოსოფიის ფონზე ღრმად, კრიტიკულად გაიაზრა უახლესი ისტო-
რიის ძირითადი მომენტები, რომელთა ერთ-ერთი აქტიური მოქმედი პირი
თვითონაც იყო. „ფიქრებში“ დიდი ადგილი უკავია საქართველოს დემოკრა-
ტიული რესპუბლიკის დაცემისა და ქართველი ერის მომავალი ყოფნა-არყო-
ფნის პრობლემას. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ფილოსოფიური
და რეალისტური პოლიტიკური აზროვნების სიღრმით, მასშტაბებით და ნა-
ფიქრის პუბლიცისტური გადმოცემის მანერით გრ. ლორთქიფანიძის ნარკვე-
ვი არა მარტო უახლესი დროის, არამედ, საერთოდ, ქართული ფილოსოფიუ-
რი ესეისტური ჟანრის ერთ-ერთი შედეგია, რისი აღქმაც საბოლოოდ, ალ-
ბათ, უფრო მისი გამოქვეყნების შემდეგ იქნება შესაძლებელი“ („სახალხო გა-
ნათლება“, 23. VIII, 1989 წ.).

ნაშრომი ის-ის იყო დაასრულა, რომ გრ. ლორთქიფანიძემ შეიტყო 1924
წლის აგვისტოს აჯანყებისა და მისადმი სისხლიანი ანგარიშსწორების ამბავი.
ისიც გაიგო, რომ მოსკოვში „ბუტირკაში“ ჩაიყვანეს ამ აჯანყების მესვეურნი,
მათ შორის პარიზიდან საქართველოში საგანგებოდ ჩამოსული ვ. ჯუღელი,
ნ. ხომერიკი, ბ. ჩხიკვიშვილი, გ. ფალავა. „ბუტირკაში“ მათთვის ცნობილი
გამხდარა, რომ ქართველ პატიმართა დიდი ჯგუფი სუზდალის ციხეშია გამო-
მწყვდეული და მოუთხოვიათ ისინიც სუზდალში, თანამემამულეებთან გადა-
ეყვანათ. თხოვნაზე უარი მიუღიათ და შიმშილობა დაუწყიათ. მეორე დღეს
პატიმრებისათვის გამოუცხადებიათ წასასვლელად მოემზადეთო. უფიქრიათ,
ჩვენმა პროტესტმა გაკრაო და სასწრაფოდ გამზადებულან. პატიმრები გზაში
დახვრიტეს. სუზდალელ ქართველ პატიმართათვის ეს ცნობა თავზარდამცემი
იყო. ციხე საყოველთაო გლოვამ მოიცვა. კომენდანტს მაშინვე გაუგზავნეს
საპროტესტო განცხადება, რომელსაც ხელს აწერდა გრიგოლ ლორთქიფანიძე.

„რუსი სოციალისტები, თქვენდამი რწმუნებული ციხის პატიმრები დღეს
აწყოვენ სამგლოვიარო-საპროტესტო აქციას საქართველოში მოკლული, ჩვენი
თანამებრძოლი ქართველი სოციალისტების საპატივცემულოდ.

და ჩვენც, ტყვე ქართველები, რა თქმა უნდა, ვუერთდებით იმ ინტერნაციონალურ-სოციალისტურ გლოვას, რომელიც ჩვენმა რუსმა მეგობრებმა უნდა გამოაცხადონ“.

ქართველ პატიმართა დავალებით გრ. ლორთქიფანიძე
13. IX. 1924

იმ დღეს მთელი ბანაკი ბორგავდა. ქართველ პატიმრებს სულითა და გულით თანაუგრძნობდნენ რუსი თანაპარტიელები.

1925 წ. გრ. ლორთქიფანიძე გაათავისუფლეს, მაგრამ აუკრძალეს სამშობლოში დაბრუნება. იგი იძულებულია რუსეთში ეძიოს ცხოვრების სახსარი და კურსკში იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას. სამშობლოდან განდევნილი არ წყვეტს ურთიერთობას მეგობრებთან, რასაც ადასტურებს მის პირად არქივში შემორჩენილი ზოგიერთი წერილი. ამასთან, სამშობლოს ბედ-იღბალზე გაუდმებით მზრუნველი, იყენებს ყველა ხელსაყრელ შემთხვევას, რათა დაიცვას საქართველოს ინტერესები; განსაკუთრებთ ახლო ურთიერთობა აქვს ზ. გურულთან, ლ. რუხაძესთან, ა. კანდელაკთან, ა. დგებუაძესთან და სხვებთან. დაინტერესებულია სიმართლის დადგენით ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის საქმეში. არ უშვებს შემთხვევას, რომ საკადრისი პასუხი არ გასცეს რუს შოვინისტებს, რომლებიც მცირე ერების ბედ-იღბალს „სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის“ აბრით ჰაიპარად წყვეტენ და კანონზომიერად მიიჩნევენ მათ გათქვეფას საბჭოური სისტემის საერთო შემადგენლობაში. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა მის პირად არქივში დაცული წერილი ი. ლარინისადმი. გრ. ლორთქიფანიძე, ამხელს რა დიდმპყრობელური შოვინიზმის ბუნებას საერთოდ, ყურადღებას ამახვილებს სამშობლოს იმდროინდელ ბედ-იღბალზე და ნათელი მაგალითებით ცხადყოფს მისი ეროვნული ინტერესების ხელყოფას ჯერ ამიერკავკასიის ფედერაციის, ხოლო შემდეგ საბჭოთა კავშირის „ერთიანი ოჯახის“ შემადგენლობაში. ჩვენთვის უცნობია, მიაღწია თუ არა ამ წერილმა ადრესატამდე — მას არავითარი გამოხმაურება არ მოჰყოლია. იგი ამჟამად ყურადღებას იქცევს როგორც დოკუმენტი ეროვნულ საკითხზე გრ. ლორთქიფანიძის იმდროინდელ შეხედულებათა ნათელსაყოფად.

კურსკში განმარტოებულმა გრ. ლორთქიფანიძემ არაერთჯერ სთხოვა მთავრობას, მიეცათ მისთვის სამშობლოში ჩასვლის და ცოლ-შვილის ნახვის უფლება. დაეინებულმა მოთხოვნამ ბოლოსდაბოლოს გაკრა და 1928 წელს ნება დართეს დროებით საქართველოში გამგზავრებულიყო. გრიგოლმა მოინახულა ოჯახი, ნაცნობ-მეგობრები. მისი საქართველოში ჩამოსვლა ცნობილი გახდა მიხა კახიანისა და ლევან ლოღობერიძისათვის, რომლებიც ადრე, რევოლუციამდე, გრეგოლთან მეგობრობდნენ. საქართველოს კომპარტიის მესვე-

ურებმა კარგად იცოდნენ გრიგოლის განსწავლულობა, ეგონათ, რომ იგი მოწონებით შეხედებოდა „ეროვნული აღორძინების“ იმ პოლიტიკას, რასაც საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა ახორციელებდა. გრიგოლი მათ თბილისში მიიწვიეს, გააცნეს სამომავლო გეგმები და ურჩიეს კიდევ, საკუთარი თვალთ ენახა ყველაფერი, რაც ბოლშევიკურმა პარტიამ განახორციელა საქართველოში და თუ რამე არ მოეწონებოდა, გამოეთქვა თავისი კრიტიკული შენიშვნები.

გრიგოლის მოგზაურობა საქართველოში ბოლშევიკური ლიდერების სანქციით არ მოეწონათ თანაპარტიელებს. მათ ექვიც კი აღეძრათ — ხომ არ ფიქრობს გრიგოლი შეურიგდეს საოკუპაციო რეჟიმს და ჩადგეს მის სამსახურშიო. გრ. ლორთქიფანიძის არქივში დაცულია მეტეხის ციხის ექვსი პატიმრის ხელმოწერით მისადმი გაგზავნილი კერძო წერილი, სადაც ნათქვამია: „... საქართველო კვლავ დაუღალავად იბრძვის დამპყრობლების წინააღმდეგ და არც დაიღლება ამ ბრძოლაში, სანამ არ მოიპოვებს დაკარგულ თავისუფლებას, სანამ არ აღიდგენს დამოუკიდებლობას“ (სრული ტექსტი იხ. დანართში).

გრ. ლორთქიფანიძემ შეასრულა ეს დავალება. მან მოიარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხე, შეხვდა თითო-ოროლა შემორჩენილ ძველ მეომრებს, საქართველოს ცალკეული მაზრების ხელმძღვანელთ, რომელთაც საქართველოს ბედ-იღბალზე ესაუბრებოდა. მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი პირუთვნელად, მისთვის ჩვეული პირდაპირობით ჩამოაყალიბა კიდევ წერილში, რომელიც დაუტოვა ცენტრალური კომიტეტის მაშინდელ მდივანს ლევან ლოღობერიძეს. პატიმარ თანაპარტიელთა ექვი უსაფუძვლო გამოდგა. გრიგოლს თავისი რწმენისთვის ერთი წუთითაც არ უღალატნია. მისი მოხსენება არის ქვეყნის ქვეშარიტი პატრიოტის, მისი ნამდვილი მოყვრის ნააზრევი. იგი თვალს არ ხუჭავს ქვეყნის ზოგიერთ წარმატებაზე, მაგრამ ეს წარმატებანი არაარაობად მიაჩნია იმ დიდ საშიშროებასთან შედარებით, რომელიც ემუქრება მისი სამშობლოს ეროვნულ ინტერესებს ბოლშევიკური პარტიის მიერ აღებული კურსის გამო. ოციანი წლების მიწურულს მთავარი ყურადღება კოლექტივიზაციისკენ იყო მიმართული. ინდუსტრიული გიგანტების მშენებლობა მიჩნეული იყო სოციალიზმის წარმატების მთავარ გარანტიად. თანდათან ქრებოდა ასპარეზიდან ერის ქვეშარიტი დამოუკიდებლობის ატრიბუტები. ეს საშიში სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პროცესები გრ. ლორთქიფანიძის მახვილ თვალს არ გამოჰპარვია. მას მიაჩნდა, რომ ეს გზა დემოკრატიული სოციალიზმიდან საშიში გადახვევა იყო და თავისი გულისნადები დაუფარავად გაუზიარა ქართველ კომუნისტებს.

გრ. ლორთქიფანიძის მოხსენება საქ. კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივან ლ. ლოღობერიძისადმი ვრცელია, იგი მრავალ საჭირობოროტო პრობლემას ეხმაურება. აქ ცალკე თავებადაა გამოყოფილი ეროვნული საკი-

თხი, სოფელი და გლეხი, ქალაქი, რეპრესიები (მოხსენების ნაწილი წიგნს თან ერთვის პროფ. შ. ბადრიძის პუბლიკაციის მიხედვით, გაზ. „სახალხო განათლება“, 30. VII, 1989).

გრ. ლორთქიფანიძის შენიშვნები მტრული პოზიციიდან აღიქვა საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ. 1928 წ. ოქტომბრის პლენუმზე მ. კახიანი გულისწყრომით ამბობდა: „გრიგოლ ლორთქიფანიძე ასეთ რეცეპტს გვაძლევს: საჭიროა ა. კ. ფედერაციის გაუქმება და საბჭოთა კავშირში საქართველოს უშუალოდ შესვლა, „აქედან გამომდინარე შედეგებით“. ეს იმას გულისხმობს, რომ ა. კ. ფედერაცია საჭირო არ არის, ყველა თავისთვის სახლში უნდა წაიღო-წამოვიდეს, — საქართველო კი საბჭოთა კავშირში შევიდეს, „აქედან გამომდინარე შედეგებით“. მხოლოდ ამ შემთხვევაში აღგვიტყვამ: მოქ. ლორთქიფანიძე დახმარებას. ჩვენ ამის საპასუხოდ უნდა განვაცხადოთ, რომ მოქ. ლორთქიფანიძის დახმარებაზე უარს ვამბობთ, იგი სრულიად არ გვკვირდება“. კომუნისტურმა პრესამ იგი სასაცილოდაც კი აიგდო. ოუმორისტულ ჟურნალ „ტარტაროზში“ დაიბეჭდა კარიკატურა, რომელშიც „კუდა ხარი“ გრ. ლორთქიფანიძის სახით სპილოს — ამიერკავკასიის ფედერაციას ბუზებს უგერიებდა. („ტარტაროზი“, 7. X. 1928).

დასკვნაში გრ. ლორთქიფანიძე მოითხოვდა „ზაქფედერაციის“ გაუქმებას და საქართველოს რეალურ სუვერენიტეტს, აგრარულ საკითხში პრივატიზაციის აღდგენას, მუშა-მოსამსახურეთათვის მის გარანტიას, რომ მათ პოლიტიკური მარჯამის გამო ულუქმავუროდ ვერ დატოვებდნენ, სრულ პოლიტიკურ-ეროვნულ ამნისტიას.

გრიგოლი ისევ კურსს დაბრუნდა, განაგრძო პედაგოგიური საქმიანობა, ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებას კვლავ ძველებური ინტერესით ადევნებდა თვალს და შეძლებისდაგვარად ეხმაურებოდა კიდევ.

გრიგოლი ხელდავდა, რომ ბოლშევიკური რეჟიმი რუსეთს არავითარ სასიკეთოს არ უქადდა. ნეპის ლენინურმა პოლიტიკამ იმედი აღუძრა — ეგებ ქვეყანა ევროპული სოციალიზმისაკენ შემობრუნებულიყო და გარკვეული შეღავათი მისცემოდა ქვეყანას, რომელიც დაუძლურებული და გამოფიტული გამოვიდა ხანგრძლივი სამოქალაქო ომისაგან. მაგრამ ლენინის სიკვდილის შემდეგ ნეპის ლიკვიდაციამ, ინდუსტრიალიზაციასა და კოლექტივიზაციაზე აღებულმა კურსმა გრიგოლი ისევ დააღონა. მან იგრძნო, რომ ასეთი ქვეყანა კატასტროფას ვერ ასცდებოდა. მწარე ხვედრის წინაშე იდგა მისი სამშობლო — საქართველო, რომელიც თავისი სამეურნეო სპეციფიკით ამ გიგანტომანიისათვის შემზადებული არ ყოფილა და ეროვნულადაც განწირული იყო გაქრობისათვის. საბჭოური ქვეყნის მესაქის — სტალინის მიმართ მას მტკიცედ ჩამოუყალიბდა ნეგატიური დამოკიდებულება. ეს პოზიცია არც დაუფარავს.

1929 წელს, როცა მთელი საბჭოთა ქვეყანა დიდის ალტყინებითა და ერთსულოვნებით ზემოდა სტალინის დაბადების 50 წლისთავს და მას დითირამბებს უძღვნიდა, მან კურსიდან ასეთი მისალოცი დეპეშა გაგზავნა:

„მოსკოვი, კრემლი; სტალინს.

დღეს თქვენ ტრიუმფატორი ხართ. რომის ტრიუმფებში მონაწილეობდა საგანგებო მონა, რომელიც დიდ გამარჯვებულს შეახსენებდა მის ცალკეულ შეცდომებს და ბედის ცვალებადობას. შუა საუკუნეების რუს მეფეებს კრიტიკოსებად სალოსები ჰყავდათ.

არ ვღგავარ რა ტრიუმფატორის უაგვესტოესი ეტლის ძარის უკან სატერფალზე და არც კარის სალოსი გახლავართ, რასაკვირველია, ასეთი იმუნტეტის ქონას არ ვვარაუდობ, მაგრამ მაინც მივცემ ჩემს თავს უფლებას, რომ შევიტანო ერთგვარი დისონანსი (სულერთია, მას მაინც არავინ გაიგონებს) იმ ხოტბა-დიდების ქოროში, რომელიც გარს გახვევიათ თქვენი ნახევარი საუკუნის დღეს. რაც შეეხება ჯანმრთელობას, დღეგრძელობას და ა. შ., ბევრი ჩვენთაგანი მათ გულწრფელად გისურვებთ, მაგრამ მინდა შეგახსენოთ, რომ თქვენს იუბილეს დამთხვავა ორი უმნიშვნელოვანესი, აღმავფოთებელი წინააღმდეგობრიობა და თქვენს მიერვე შექმნილი ისტორიული ფაქტი ეროვნული პოლიტიკის სფეროდან: ტაჯიკებისათვის მოკავშირე რესპუბლიკის უფლებების მიცემა და იმავდროულად საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ავტონომიის ნიშანთა საბოლოო ლიკვიდაცია და მათი გადაქცევა რუსულ საბჭოთა საადგილმამულოდ კრინიციის მეთაურობით.

საუკეთესო საიუბილეო მისალმებებთან ერთად ვისურვებდი, რომ თქვენ და თქვენც თანამებრძოლები საბოლოოდ არ დაგატყვევოთ ძველ-რუსული კრემლის ისტორიულმა აჩრდილებმა და რომ მოსკოვის დიდმპყრობელობამ მეტად ვერ შეძლოს ინტერნაციონალიზმის დიადი იდეის მეწამულ ტოგაში გახვევა. გრიგოლ ლორთქიფანიძე, 1929, 27.09“.

ძნელია თქმა, წააკითხეს თუ არა ეს დეპეშა სტალინს. უფრო საფიქრებელია, რომ — „ტრიუმფატორს“ ერთი „მონის“ გამგედაობით ხასიათს არავინ გაუფუჭებდა. ერთგულმა ხელქვეითებმა იმაზეც მაშინვე იზრუნეს, რომ ამ თავზებულალებული „ავციასათვის“ ჰქუა ესწავლებინათ. გრიგოლი დეპეშის გაგზავნის მეორე დღესვე დააპატიმრეს და 6 თვე ციხეში გამოკეტეს, ხოლო შემდეგ ვორონეჟში 3 წლით იძულებითი ცხოვრება მიუსაჯეს.

ვორონეჟის გადასახლებაში გ. ლორთქიფანიძე ისევ პედაგოგიურ ასპარეზზე მოღვაწეობს. იგი ქალაქის განათლების განყოფილების ინსპექტორად ინიშნება და მთელი 6 წლის განმავლობაში მისთვის ჩვეული ერთგულებით ემსახურება მინდობილ საქმეს.

1930—1935 წლები მაინც საზეიმო აღმავლობის ელფერით მიმდინარეობდა. საზოგადოებისათვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო ხელისუფლების მაღალ ეშელონებში დაწყებული შეხლა-შემოხლის კეშმარიტი შინაარსი. ოფიციალური პროპაგანდით ისე ჩანდა, რომ პარტიას და მთავრობას, რომელიც გაბედულად ამხელდა და გზიდან იცილებდა ყველა „შენიღბულ მტერს“, ქვეყანა თითქმის ალთქმული მიზნისაკენ მიჰყავდა. გრიგოლს მეთვალყურის პოზიცია უკავია, ჩამოცილებულია ყველა სახის მტრულ საქმიანობას. იქნებ მართლაც რამე გამოვიდეს, მაგრამ გულს უკლავს ის გარემოება, რომ ეროვნულ პოლიტიკაში აღებული ინტეგრაციის კურსი სულ უფრო მეტი ინტენსიურობით ხორციელდება და ამ მოჩვენებით ინტერნაციონალიზმსა და საჯარო ხევენაში ვაითუ მოიგუდოს მისი სამშობლო. ყველაზე მაგნე ეროვნულ კუზად შას მიაჩნია ამიერკავკასიის ფედერაცია. ამ ზედმეტ წარმონაქმნში ხედავს ამიერკავკასიის ხალხთა სუვერენული უფლების უხეშ დარღვევას.

1935 წელს ისევ აკიაფდა იმედის შუქი: სსრკ საბჭოების VII ყრილობაზე გადაწყდა ახალი კონსტიტუციის შემუშავება და ლიდერი შეჰპირდა ხალხს „გამარჯვებული სოციალიზმის“ ყველაზე დემოკრატიულ კანონს. თვით სტალინის თავმჯდომარეობით, ვ. მოლოტოვის, მ. ლიტვინოვის და კ. რადეკის შემადგენლობით, შეიქმნა საკონსტიტუციო კომისია, რომელსაც ხალხის სამსჯავროზე უნდა გამოეტანა სახელმწიფოს ძირითადი კანონი — ახალი, ეპოქის შესაბამისი პროექტი. ოფიციალური პროპაგანდა ზეიმით იუწყებოდა, რომ დადგა ახალი ეპოქა დემოკრატიის განვითარებაში, მიეცა ხალხს საშუალება, მისი უშუალო ზედამხედველობით და მონაწილეობით შეემუშავებინა ახალი კანონი.

გრ. ლორთქიფანიძის არქივში დაცულია 36 გვერდის მოცულობის წერილი-მოხსენება, რომელიც მიმართულია საბჭოების VII ყრილობის საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარის ი. ბ. სტალინისადმი, ასლები კომისიის წევრების — ვ. მოლოტოვისა, მ. ლიტვინოვისა და კ. რადეკისადმი. წერილ-მოხსენებით ბარათს ხელს აწერენ იმ დროს ვორონეჟში გადაახლებაში მყოფი ცნობილი სოციალ-დემოკრატები ა. დგებუაძე, ა. კანდელაკი და გრ. ლორთქიფანიძე. ვინც გრ. ლორთქიფანიძის პუბლიცისტურ ნააზრევს იცნობს, დაგვემოწმება, რომ ამ წერილის ავტორიც გრიგოლ ლორთქიფანიძეა.

მოხსენება უაღრესად საყურადღებო დოკუმენტია (იხ. დანართი). იგი მოიცავს ვრცელ ანალიზს საბჭოთა ხელისუფლების პირველი წლიდანვე დაშვებული პრინციპული ხასიათის შეცდომებისა. დახასიათებულია ამიერკავკასიის ფედერაციის ბუნება და მისი შეუთავსებლობა ამიერკავკასიის ერთა ინტერესებთან. ქვეყნის თანდათანობითი მისწრაფება ინტეგრაციისაკენ და საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის, უკრაინის ხალხთა ეროვნული ინტერესების ხელყოფა, რაც ოცდაათიანი წლებიდან განსაკუთრებული ინტენ-

სიოზით ზორციელდებოდა: ერთი სიტყვით, მოტანილი ფაქტობრივი მასალა და მათი ანალიზი ცხადყოფს, თუ ბოლშევიკებმა როგორ გაამრუდეს სოციალისტური ეროვნული პროგრამა, როგორ ზეიმობდა საბჭოთა რუსეთში ის ველიკორუსული შოვინიზმი, რომელიც თვითმპყრობელური რეჟიმის დროს ედო საფუძვლად ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას.

ამ ანალიზიდან გამომდინარე, გრ. ლორთქიფანიძე აყენებს რიგ პრაქტიკულ წინადადებებს, რომლებიც კომისიას აუცილებლად უნდა გაეთვალისწინებინა მომავალ კონსტიტუციაში, თუ ეს კონსტიტუცია მოწოდებული იქნებოდა ჩამდგარიყო „გამარჯვებული სოციალიზმის“ სამსახურში, როგორც მისი ძირითადი კანონი.

გრ. ლორთქიფანიძის შენიშვნები უაღრესად საფუძვლიანი იყო. „სოციალისტური კანონიერების“ ოფიციალურად აღიარებულ ფარგლებს იგი აცდის და სცილდებოდა. საფიქრებელია, რომ მას გაეწია კიდეც ანგარიში და, მაგალითად, ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმების იდეაში ამ დოკუმენტმაც თავისი წვლილი შეიტანა.

მაგრამ გრიგოლს, ისედაც რამდენჯერმე შენიშნულს ბელადის იდეებისადმი კრიტიკაში და აშკარად მის ოპოზიციაში მდგომს, ასეთ ქცევას არავენაპატიებდა.

1937 წელს გადასახლების ვადა გაუთავდა და ემზადებოდა სამშობლოში დასაბრუნებლად, მაგრამ 13 იანვარს კვლავ დააპატიმრეს და გადაასახლეს ხუთი წლის ვადით ციმბირის ერთ-ერთ გამასწორებელ ბანაკში, სადაც იგი უკიდურესად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა.

ციმბირიდან გრიგოლი წერილს უგზავნის ლეო რუხაძეს. „ძვირფასო შვილობილო! მრავალს გაკოცებ სიყვარულით. ჩემი ამბავი გეცოდინება. ასე გვითხრეს, 13 იანვარს დაგიმზადებთ სამშობლოში წასასვლელ დოკუმენტებსო. დათქმულ დღეს კი გამოგვიცხადეს დაპატიმრება და დაგვინიშნეს ჩხრეკა. იმავე საღამოს წაგვიკითხეს 21 დეკემბრის დადგენილება: ხუთი წელი გამასწორებელი ბანაკი. 17 იანვარს გაგვგზავნეს ციმბირში — მარინსკში, ხოლო აქედან მიგვიყვანეს კუზნეცკში. ამგვარად თვეზე მეტია არ მოგვცილდა გადასახლება და ეტაპი. ბოლოს გამოგვიცხადეს: გაგზავნით გორნოშორის ბანაკში, რკინიგზის შენებაზე. ეს ყველაზე მძიმე ბანაკია მთელ ციმბირში, სადაც ზაფხული თითქმის არ იცის. ალექსანდრე დგებუაძე ძალიან დასუსტებულია, ძვლებად და უმთავრესად ნერვებად არის ქცეული. მე თითქმის არა მიშავე-რა, ოღონდ ეგ არის, ბრონქიტი დამემართა და ქრონიკული სურდო, მკბენარებმა ამიკლეს და მაწამებენ. ველით ამ დღეებში გამგზავრებას. იცინა თუ არა სახლში ჩემი ამბავი, არ ვიცი. მოკითხვა გრიშას და სხვებს. შენი მამა“.

გრ. ლორთქიფანიძის კრიტიკული დამოკიდებულება ბელადისადმი ბერიას მახვილ თვალს, ცხადია, არ გამოჰპარვია და ეძებდა საბაბს მის მოსასპობად. და აი, წამოტივტივდა ქობულოვის შეთითხნილი საქმე საქართველოს ემიგრაციასთან გრ. ლორთქიფანიძის კავშირის შესახებ. ქობულოვი თავის დასმენაში მიუთითებდა, რომ ნოე ჟორდანიას გრ. ლორთქიფანიძე, როგორც თვითონ აცხადებს, საქართველოში ყველაზე საიმედო დასაყრდენ ძალად მიაჩნიაო.

ბერიას მცდელობით გრ. ლორთქიფანიძე ციმბირიდან საქართველოში ჩამოიყვანეს და ჩეკას ჯურღმულში ჩაკეტეს. ხელახლა დაიწყო მისი საქმის ძიება. ამ ძიების პროცესში ნაცემ-ნაგვემი, ილაჭგამოცლილი გრ. ლორთქიფანიძე გარდაიცვალა.

* * *

გრ. ლორთქიფანიძეს, 1923 წლიდან სუზდალის ციხის პატიმარს, გამუდმებით ემუქრებოდა სიკვდილი. გრძნობდა, რომ დღეს თუ ხვალ ჩეკას მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო. ამიტომაც, რომ 1925 წელს, როცა საქართველოში მასობრივი ტერორი ბოზოქრობდა და ყველა „საექვოს“ განუკითხავად ზერეტდნენ, ანდერძიც შეუდგენია, რომელიც ასევე მის პირად საქმეში ინახება. ანდერძში ვკითხულობთ:

„მე არ ვიცი, მაქვს თუ არა რაიმე ქონება და საერთოდ ნივთიერი უფლებანი, მაგრამ თუ ესლანდელი, ან მერმინდელი კანონით რაიმე ამგვარი უფლება მაქვს, ან მექნება მამაჩემის ქონებაზე და სხვა, ჩემი სურვილია, რომ ეს უფლება ჩემი მშობლებისა და ჩემს შემდეგ გადავიდეს თანაბრად ჩემს შვილებზე დარეჯანზე და თეიმურაზზე, ჩემს მეუღლეზე ლიუბაზე და ჩემს დის-შვილზედ ნიკო სურგულაძეზე.

თუ რაიმე ლიტერატურული მემკვიდრეობა დამრჩა, მისი განკარგულება ეკუთვნის ჩემი ნების ამსრულებელ მემგობრებს. ჩემი მეუღლის მხრით ჩემი ხსოვნისადმი უაღრესი პატივისცემა იქნება, თუ კი ის არ დასტოვებს საქართველოს და არ გათხოვდება არაქართველზე (ჩემს ასეთ სურვილსა და განცდას, ეფიქრობ, ყველა მიხვდება საერთოთ დღევანდელ ჩვენს პირობებში და განსაკუთრებით კი ჩემს მდგომარეობაში). მე დარწმუნებული ვარ, რომ ის სხვაფერ არ მოიქცევა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ალარ ექნებოდა ჩემ ხსოვნისადმი მემგობრობის გრძნობა და თვითონ უნდა ამოიშალოს ჩემ მემკვიდრეთა რიცხვიდან. მე არ ვიცი, ექნებათ თუ არა ჩემს შვილებს შეძლება მიიღონ განათლება, მაგრამ თუ კი ასეთი საშუალება ექნებათ, მაშინ ჩემი კატეგორიული ნებაა, რომ იმათ საქართველოში დაასრულონ ქართული განათლება და თუ ისეთი შემთხვევა ექნეს, რომ საქართველოში მიღებულ სწავლის გაფართოება საქართველოს გარეშე მოუხდეთ, ეს უნდა იქნეს დასავლეთ ევროპის რომელიმე უნივერსიტეტში.

ჩემი მტკიცე სურვილია, თუ ვინცობაა რუსეთის ტყვეობაში გარდავიც-
ვალე, ნურაფითარ შემთხვევაში ნუ ჩამოვა ამეამად ჩემი მეუღლე და ან სხვა
პირისუფალი. რა თქმა უნდა, ჩემი სურვილია სამშობლოს მიწის გულში ჩა-
ხუტება, მაგრამ ეს მეტად ძნელი იქნება და თანაც სანამ თვით საქართველო
ამგვარ ტყვეობაშია, მე მიირჩევნია ვიქნე ამ ორმაგ ტყვეობაში და როდესაც
საქართველო შესძლებს თავის შვილების დატყვევებულ ნეშტების თავის მო-
ყრას, როდესაც ის თავის გულში მიისვენებს უცხოეთში, სპარსეთ-ოსმალეთ-
რუსეთში ობლათ მიტოვებულ ისეთ ჩვენ დიდ ეროვნულ საფლავებს, როგო-
რიცაა, მაგალითად, სოლომონ მეფის, ალექსანდრე ბატონიშვილის, ვახტანგის,
უახუშტის და გენათელი მიტროპოლიტი ექვთიმესი და სხვათა, მხოლოდ მერ-
მეთაა დასაშვები ზრუნვა ჩვენი თაობის ასეთ საფლავთა შესახებ, როგორიცაა
ჩემი ძვირფასი მეგობრის ალექსანდრე ლომთათიძის, სტეფანე ახმეტელა-
შვილის და სხვათა ტყვე საფლავები. და თუ ვინცობაა ველირსო სამშობლო
მიწის გულში ჩასვენებას, მე ავირჩევდი დავფლულიყავი არა იქ, სადაც მე
დავიბადე, არცა საქართველოს დედაქალაქში ჩვენს ძვირფასსა. და სანუკვარ
თბილისში, არამედ იმ მხარეში, სადაც დაიბადა და დაირწა ქართველი ხალხის
კულტურის აკვანი და რომლის ნახვა მე ვერ მოვასწარ; სახელდობრ, დიდ ის
ტორიულ მესხეთის რომელიმე ნაწილში, სადაც მე გადავსახლდებოდი, რომ
საერთოდ ამის შესაძლებლობა მქონოდა. ჩვენი გვარეულობა, ჩემო ძვირფასო
შვილებო, იქედანაა, იქ დღესაც ცხოვრობენ ჩვენი გვარის კაცები, ისინი ის-
ლამის სჯულზე არიან ძველ დროს იძულებით გადანათლულნი, მაგრამ მაინც
ჩვენი ძმები, ჩვენი სისხლი და ხორცი არიან. თუ საშუალება მოგეცათ, ეცა-
დეთ დაუბრუნდეთ ამ ჩვენს ძველ კერას, ჩვენს აკვანსა და ქართველი ხალხის
წარსულ და მომავალ საერო სანატორიუმს და დასახლდით, მაგალითად, ახალ-
ციხის, ანდა დაახლოებით ბენარას მიდამოებში, სადაც მომავალში იქნება,
უნდა იქნეს, დიდი გზაჯვარედინი, როდესაც თავისუფალი, აღორძინებული
და ფრთა გაშლილი ჩვენი სამშობლო გაიყვანს დიდ რკინის გზებს (ქუთაისი-
დან ზეკარ ქვეშ არტაან-ერაუშეთზე და იქეთ და მეორეს ბათომიდან ქედახუ-
ლო-ბენარა — ახალციხე და შემდეგ ბორჯომ-ჯავახეთისკენ) და ეცადეთ რაც
შეიძლება მეტი თანამგრძნობი და თანამგზავრი იზოვოთ ამ გადასახლების
საქმეში. მე კი, ჩემო ძვირფასო, თუ საერთოდ შესაძლებელი იქნება ჩემი
წასვენება სამშობლოში, დამფალით დაახლოებით სადმე იმავე მხარეში, ახალ-
ციხის, ან მის რაიონში იმავე ბენარაში...

...არ ვიცი ამ ქართველი ხალხისთვის საშინელ დროს ვინ და როგორ
გადარჩება და დარჩება ჩემი მეგობრებიდან. ამიტომ ვასახელებ ნების აღმს-
რულებელთა მოზრდილ სიას, რომლისაგან მსურველნი და თანამგრძნობნი ამ
წერილისა იზრუნებენ ჩემი ნების განსახორციელებლად. ეთხოვ აქაი
ჩხენკელს, ჩიტო შარაშიძეს, გიორგი კონიაშვილს, ვანო ჯაფარიძეს,

ნიკო ჯანელიძეს (კოლიას), შალვა ხუსოშვილს, გაგი ძიძავას (ეს სამი ტყვეობაში არიან ამჟამად) და ლეო რუხაძეს (რომელიც ამჟამად ჩემთან ცხოვრობს სუზდალის საპყრობილეში და ამ ბარათის სინამდვილეს ამოწმებს) თანახმად თავიანთი ნებაყოფლობითი სურვილისა, მიიღონ თავისთავზე ზრუნვა ჩემი ნების ასრულებისა“.

ანდერძი შედგენილია 1925 წ. 9 იანვარს სუზდალის სამონასტრო საპყრობილეში. გ. ლორთქიფანიძის სრულ ჯანმრთელობას და ანდერძის სინამდვილეს ხელმოწერით ადასტურებს ლეო რუხაძე.

საოჯახო ანდერძთან ერთად გრ. ლორთქიფანიძის არქივში ინახება მისი პოლიტიკური ანდერძი, რომელიც აგრეთვე 1925 წელს შეუდგენია (იხ. დანართი). ეს ანდერძი საქართველოს სამომავლო ცხოვრების გონივრული გააზრებაა, რაც საბჭოური რეჟიმის პირობებში ვერ განხორციელდა და დღის წესრიგში დგას დამოუკიდებელი საქართველოს ახალი ხელისუფლების წინაშე.

ღვაწლმოსილი, სამშობლოს მომავლისათვის შეუპოვარი მებრძოლი, გრიგოლ ლორთქიფანიძე ისტორიის სცენიდან გაქრა ისე, როგორც სხვა ათასეზი, 1936—1937 წლებში უგზო-უკვლოდ რომ იკარგებოდნენ.

იგი დავიწყების წყვედიადში ჩაიძირა.

მაგრამ ისტორია, მიუხედავად დროებითი სუბიექტურობისა და კონიუნქტურულობისა, დიდხანს ვერ ინახავს საიდუმლოს, თავისას მიუზღავს მტყუანსა და მართალს, ქუქყსა და ლექს ფსკერზე იძირავს და სააშკარაოზე მხოლოდ სიმართლე გამოაქვს.

როგორც იტყვიან, სამართალმა პური ქამა! გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ქეშმარიტი მამულიშვილი, კელავ წარმოდგა ხალხის წინაშე როგორც იშვიათი ნიმუში სამშობლოს ერთგული სამსახურისა.

იმედია, ამ ნაშრომს ინტერესით გაეცნობა ქართველი მკითხველი. საქართველოს წარსულის შესახებ მისი მონათხრობი და დასკვნები ფრიალ დამაფიქრებელია და უპირისპირდება ათეული წლების მანძილზე დოგმად მიჩნეულ თვალსაზრისებს. შეიძლება გრ. ლორთქიფანიძის დასკვნებში ბევრი სადაო და მიუღებელიც იყოს, მაგრამ ეს არაა მთავარი. ძირითადია ის, რომ ამ ნაშრომით გამდიდრდა საქართველოს ისტორიის თეორიული საგანძური.

ვერ ვიტყვით, რომ ახალი ისტორიის სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენების ავტორისეული შეფასება საერთოდ და კერძოდ ქართული სინამდვილის მიმართ მისი დასკვნები ქეშმარიტია და უცილო, აქ ძალზე ბევრია საკამათო. ბევრ დებულებას პარტიული სუბიექტივიზმის დადიც აზის, მაგრამ ერთი რამ დარწმუნებით შეიძლება ითქვას: ავტორის თვალსაწიერი მეტისმეტად ფარ-

თოა, იგი ღრმადაა ჩახედული ისტორიის ზოგად ფილოსოფიაში და ფართო სოციოლოგიური სიმაღლეებიდან გადაჰყურებს ჩვენი ერის წარსულს. ახერხებს ჩასწვდეს ბევრ ნიუანსს, ახსნა მოუძებნოს ერის პოლიტიკური ცხოვრების მრავალ ისეთ თავისებურებას, რაც საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ან შეუმჩნეველი იყო, ან შეგნებულად გვერდღავლილი.

პაატა სურგულაძე

რუსეთი. ქ. სუზდალი. ვლადიმერ გუბ.-
საგანგებო ბანკის სამონასტრო სამ-
ყრობილე. საკანი № 13. თებერვლის 11
დღე, 1924 წელი.

ფიქრები საქართველოზე

ფიქრები საქართველოზე! ვფიქრობ საქართველოზე და თან დროგამო-
შვებით იქვი მღრნის, გულს მიდაგავს და სულს მისერავს... იქვი იმის შესა-
ხებ, ვაითუ ის სიტყვა, ის სახელი, რომელზედაც აგერ სამი წელია ტყვეობაში
ვფიქრობ, იქნებ უსაგნო სიტყვაა? იქნებ რამდენიმე ქართულ ასოთა შეერთე-
ბული ბგერაა, ბგერა მოკლებული რეალურ შინაარსს, სიტყვა და სახელწო-
დება იმ საგნისა და მოვლენის, რომელიც მხოლოდ იყო და აღარ არის, მხო-
ლოდ წარსულის აჩრდილია, ისტორიულად არსებული რეალობის თანამედ-
როვე ბგერითი გამოსახულება, წარსულის აჩრდილი, რომელიც დღეს იღევა,
უკვე ჩასვენებული ისტორიის მზის მიერ ხანმოკლედ დატოვებული ჩრდილია,
რომელიც მალე გაქრება, რომელსაც მომავალი აღარ აქვს?.. ანდა კიდევ მეორე
იქვი, იქვი იმის შესახებ, თუ გინდ ამ ჩემი ფიქრების საგანი წარსულის ლან-
დი არ არის, ის უდაო რეალობაა, მაგრამ ღირს თუ არა ეს საგანი ამდენ ფიქ-
რად? და ესოდენი ფიქრი, ოცნება და განცდა ამ საგნის შესახებ ეთანხმება
თუ არა იმ ჩემს საზოგადოებრივ და საკაცობრიო იდეალებს, რომელსაც ავად
თუ კარგად, მაგრამ მაინც გამუდმებით ვემსახურე მთელი ჩემი სიცოცხლე
მას აქეთ, რაც თავი მოქალაქედ მახსოვს?..

მაგრამ ჩემს პირველ იქვს დასცინის, ხოლო გულს ამხნევებს ის ძველი...
ჟანგ და ხავსმოდებული ქართული წიგნი, რომელსაც, აი ესაა მიკითხავდა
ჩემი ახალგაზრდა მეგობარი და თანატყვე*), წიგნი რომელიც დაიწერა „ქო-
რონიკონსა წლისასა 1745, მოსკოვს, პრესნას, წიგნი ვახუშტი ბაგრატიონისა,
მატიანე საქართველოსა, რომლის ავტორი ასაფლავია მოსკოვს, დონის მო-
ნასტერში, და რომლის უკვდავი ნაწარმი აგერ ძვეს ჩემს მაგიდაზე ქ. სუზდა-
ლის მონასტრის საპატიმრო სენაკში...

ჰო, დიხ, მე მწამს, კიდევ მეტი — მტკიცედ ვიცი, რომ ის კოლექტიური
პიროვნება, რომლის წარსული ცხოვრების აღწერას წარმოადგენს ეს წიგნი,

*) ლეო რუხაძე.

რომ ეს პიროვნება, ის ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ქართველი ერი ეწოდება, არის არა მარტო წარსული, არამედ აწმყო და მყობადიც... დიახ ეს ასეა, და ასეა არა იმიტომ, რომ მე ან სხვას ვისმეს უნდა, ან არ უნდა ეს. არა. სრულიადაც არა. ეს მოვლენა ისტორიულად მოცემულია. და მართლაც, აბა კაცობრიობის ისტორიის მაღალი მწვერვალიდან ელვის სისწრაფით გადავკრათ თვალი ჩვენს წარსულს. რანი ვიყავით? რა იყო ჩვენი ცხოვრება?

კოსმოსის უმარავ სხეულთა შორის არის მიწად წოდებული ბურთობი. აი, ამ პლანეტაზე სხვა ცხოველთა შორის თვით ამ ორფეხთათვის უხსოვარ დროიდან სცხოვრობს ადამიანად წოდებული ორფეხთა სხვადასხვა ჯიშები და ნოგროები. მრავალ მილიონ წელთა ბრუნვასა და ბრძოლაში ცხოველთა ყველა ჯიშს სძლია და გაუსწრო წინ ადამიანებმა. ყველა ჯურის დანარჩენი ცხოველნი, მთი პირადი ბიოლოგიური განვითარება და საზოგადოებრივ-ჯოგურის ორგანიზაციები სუსტი და უმწეო გამოდგა შედარებით იმ განვითარებასა და ჯოგურ წყობილებასთან, რომელიც გამოუმუშავდათ ადამიანთ, იმ ადამიანთ, რომელთაც ოთხის მაგიერ, ორ ფეხზე, ვერტიკალურად იწყეის სიარული, შეიგნეს თავი და ჯიში თვისა, შეიგნეს თავის უპირატესობა სხვა ცხოველებზე, თავი ყველა არსთა მეფეთა და გვირგვინად იგრძნეს და გამოაცხადეს და ეგრე: იწოდებულ მოაზროვნე ადამიანებად (homo sapiens) მოევლინენ დედამიწას. აი, დაახლოებით ამ ხნიდან იწყება, ასე ვთქვათ, ადამიანის ადამიანური ისტორია, მისი ჯოგურ-საზოგადოებრივ-პოლიტიკური არსებობისა და არსებობისათვის ბრძოლის მატანე. მრავალი სხვა და სხვა ჯიშის ანუ მოდგმის ადამიანთა ტომები არსებობდნენ გასწვრივ, ან ზედმიყოლით დედამიწის ზურგზე, და ყველა ამათთვის, მეტად თუ ნაკლებად, ეს დედამიწა დედაც იყო და დედინაცვლიც. ყველა ამ მოდგმათა და ტომთა საერთო კრებულს ეწოდებოდა და ეწოდება კაცობრიობა, რომლის ისტორია არის ბრძოლა არსებობისათვის. ბრძოლა ბუნებასთან და ბუნებისათვის, კიდილი და ბრძოლა ხალხთა ტომების ურთიერთშორის. მრავალი ძლიერი ტომებრივი შეჯგუფებანი, ანუ ხალხები, დაიღუპა ამ სისხლით მორწყულ და ეკლით მოფენილ ისტორიის შარა გზაზე. შუმერები და აქადიელნი, ასურელნი და ბაბილონელები, ელინნი და ფინიკიელნი, ეგვიპტელნი და მიდიელნი, და კიდევ, ვინ მოსთვლის, რამდენი ოდესღაც ძლიერი ტომები და ხალხები გაქრნენ და ჩაესვენენ ისტორიის წიკლში.

თითქმის საკაცობრიო ისტორიის განთიადზევე ქართველთა მოდგმის ხალხმაც კპოვა უფლება არსებობისა, მოიპოვა განსაზღვრული ადგილი ცის ქვეშ მიწის კალთაზე, და მოიპოვა მან ეს ხვედრი ბინა ეგრეთწოდებულ ძველი ქვეყნის იმ მიდამოებში, სადაც პირველად განსახიერდა საკაცობრიო კულტურა, სადაც დაირწა საკაცობრიო ცივილიზაციის აკვანი. აქ, ამ აკვანში აღიზარდა ქართველი ხალხი. მაგრამ მის აკვანსა და ახალგაზრდობის, მის არსებობასა

და ცხოვრებას ისტორია იშვიათად დაჰგალობდა დედის ტკბილ ნანას, პირიქით, მისი ნორჩობა და სიყრმე, სიკვამლე და ვაჟეცობა იყო ერთი სასტიკი და აფთარი ბრძოლა, ბრძოლა არსებობისათვის, ბრძოლა თავის ხალხური მეობის გადასარჩენად. მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დედამიწის ხმელ ზურგზე დაგროვდნენ სხვადასხვა ხალხთა და ტომთა ოკეანისებური ტალღები და ერთი მეორეს სრესდნენ და ანადგურებდნენ, სთელავდნენ და თავიანთ სხეულში ლესავდნენ. დაუნდობლად და საშინელის სიმძაფრით ეხეთქებოდა მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ეს ისტორიული ქარიშხლები და გრიგალისებური წარღვნები ქართველი ხალხის კიდობანსაც. არა ერთი და ორი უსასტიკესი დამარცხება და დარბევა განიცადა ქართველმა ხალხმა თავის ისტორიულ გზაზე, არა ერთხელ და ორხელ იდგა სრული მოსპობისა და სიკვდილის პირზე; ვინ მოსთელის რამდენჯერ დასკრეს, დასჩეხეს და დაფლითეს მისი კოლექტიური სხეული, რამდენჯერ სხვადასხვა ტომთა და ხალხთა გრიგალისებურმა დენამ არეკა თვისი კერიდან ქართველი ხალხი და მეორე აღგილას გადასტყორცნა. მაგრამ იშვიათი ტომობრივი გამძლეობა გამოიჩინა ამ ჭიმმა იმ საშინელ და უხანგრძლივეს ისტორიულ ქარბუქში, რომელმაც, როგორც ზევით ვთქვით, მრავალი ძლიერი ხალხები არყოფნის უფსკრულში ჩასძირა, სრულებით გაანადგურა ფიზიკურად, ანდა სხვა ტომთათვის სასუქი და გამაპოხიერებელ ნივთიერებად აქცია. განუსაზღვრელი მსხვერპლით, ძალზე დაზიანებული და მეტად დასუსტებული, მაგრამ მაინც გადაურჩა ქართველი ხალხის კიდობანი მრავალსაუკუნიან ისტორიულ ქარტეხილებს და უკანასკნელად ის გაჩერდა კავკასიონის ქედისა. შავსა და გურგენო (კასპიის) ზღვითა შორის. მაგრამ ხალხთა უსაშინლესი ტალღები აქაც უსასტიკესად სცემდა მას პირდაპირ და ჩაყლაპავს ემუქრებოდა, ხოლო, გარდა ამისა, მისი აღმოსავლეთ მხარეს კასპიის ზღვისაკენ დარუბანდის კარებით ხალხთა ზღვის დენამ გზა დაიდო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ და ამ მძაფრმა ქარიშხლისებურმა ისტორიულმა დენამ აღმოსავლეთის გვერდებიც ეთნიურად შეუწვრილა მას და დაბოლოს კავკასიონის ქედისა და შავი ზღვის მიერ მოხაზულ სამკუთხში შერეკა მისი ნაშთები. აი დედამიწის ეს ნაკვეთი შეიქნა მისი უკანასკნელი ბინა და ეროვნული ეზო-გარემო, ეს შეიქმნა მისი უკანასკნელი გამაგრებული ბანაკი უკანასკნელ საუკუნეებში. აქაც ყოველმხრიდან შეაკვეცეს მას ფრთები და გვერდები, ჩამოგლიჯეს მას მისი საუკეთესო მიწა-წყალი, საუკუნეთა განმავლობაში ვლევდნენ მის ცოცხალ ორგანიზმს, მისი ღიდი ნაწილი ცეცხლითა და მანვილით გადაარჩულა და გადააგვარა სხვადასხვა ჯურის დამპყრობლებმა, მაგრამ ის მაინც გადარჩა როგორც საკუთარი სხეულიაა და სახის მატარებელი ხალხი.

მრავალი ძლიერი დამპყრობი ტომები გაჰქრნენ დედამიწის პირისაგან; აღარაა სახსენებელი ბევრი ისეთი გოლიათი ხალხებისა, რომელნიც პყრობდ-

ნენ, ანადგურებდნენ და აცამტვერებდნენ ქართველთა ტომებს. არა. ერთს დამპყრობელს ჩაუწერია თავის მატიაწეში, რომ მან მოსრა და აღგავა პირისაგან ქვეყნისა ქართველთა ტომები, მაგრამ ამ არა ერთხელ მოკლული ხალხის წყურვილი და ნებისყოფა სიცოცხლისადმი ისე ძლიერი გამოდგა, ისეთი ჭიუტი შეიქნა, რომ მისი სხეულის ესა თუ ის ნაფლეთი მაინც მთელის სახეს ლებულობდა და მის სახელს ატარებდა და ანვითარებდა. მრავალჯერ მოკლული ქართველი ხალხი, ვით ზღაპრული ჩიტი ფასკუნჯი, თავის ნამწვავ ნაცრიდან იზადებოდა და ღორძინდებოდა, იმ დროს, როდესაც მრავალი მისი მკვლეელი ბუმბერაზი ჯალათები ისტორიულად მიწიდებოდა და ჰქრებოდა.

ასე თუ ისე, ქართველ ხალხს უამრავ უბედურებასთან ერთად წილად ზედა ისეთი რამ, რაც მთელს მსოფლიოში ხვედრია კიდევ მხოლოდ რამოდენიმე ხალხისა. სახელდობრ, მან ავად თუ კარგად, ხან სიცოცხლითა და ჯანღონით სავსემ, ხან სუსტმა და მომაკედავმა, ხან თავისუფალმა და ხან მონამ, მაგრამ მაინც გასძლო დღემდე; ბევრი არა ყავს ბაღალი და ტოლი მის ჭაღარა ისტორიას. ამ მსოფიანმა ხალხმა დღემდე მოიტანა თავის არსებობა და არსებობა არა მარტო ცხოველური, არა მხოლოდ ფიზიკური, მან უსაშინლეს ისტორიულ ქართვეილებში და წარღვნებში გადაარჩინა და გამოიტანა თავის სახე და ხალხური სული, საკუთარი მეობა და საკუთარი კულტურა. ასეთი უდიდესი კაპანწყვეტით მოაღწია ამ ხალხმა კაცობრიობის ცხოვრების იმ ხანის კარებამდე, რომელსაც უახლეს ისტორიის დასაწყისს ეძახიან, იმ ხანას, როდესაც ხალხები და ტომები უკვე ნაციებად, ანუ ერებად ყალიბდებიან, დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს. და, აი, სწორედ იმ ხანებში, როდესაც კაცობრიობის ახალი მეთაურის, ევროპის მიწის გულში მსოფლიო რევოლუციის პირველი მოქმედება მზადდებოდა, როდესაც საფრანგეთის ნიდაგს ქვეშ უკვე ისმოდა პირველი ყრუ გუგუნი ახალი ცხოვრებისა და ერთა ახალი გზით ახალი მიზნებისაკენ სიარულისა, სწორედ ამ დროს ღონე მიხდილ საქართველოს ისტორიაში ინასკვებოდა იმ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ეპიზოდის კვანძი, რომელსაც მის ისტორიაში წარმოადგენს მეცხრამეტე საუკუნე, ეს, ასე ვთქვათ, ჩვენი გუშინდელი დღე და მეოცე საუკუნის დასაწყისი, ანუ ჩვენი მიმდინარე საათები და აი, ამ გუშინდელ დღეს, დღევანდელ მდგომარეობას და ხვალინდელ ვითარებას მინდა უფრო თანდათანობით ვრცლად შევეხო.

გააკვრიტ რუსეთთან შეერთებაზე და მეცხრამეტე საუკუნეზე

რუსეთთან შეერთების წინა საუკუნეებში ქართველი ხალხისა და საქართველოს უსასტიკესი მტრები იყვნენ სპარსელები და თურქები. საუკუნეთა განმავლობაში ეს ორი დამპყრობი დესპოტური ძალა სისტემატურად ანად-

გურებდა ქართველ ხალხს. ამ დამპყრობელთათვის ისლამი იყო ის ძალა და საშუალება, რომლითაც ებრძოდა არა ქართველთა ქრისტიანობას, არამედ მათ არსებობას, მათ ხალხოსნობას. ისლამი მხოლოდ, ასე ვთქვათ, ის იდეოლოგიური საფანელი და ნიღაბი იყო, რომლითაც დამპყრობი ხალხები იადვილებდნენ ქართველი ერის პირდაპირ მოსპობას, მის გადარჩეულება-გადაგვარებას და თავის სხეულში გათქეფვას და შეხორცებას. სპარსნი და ოსმალნი ორივენი ისლამისა და ალახის სახელით მოდიოდნენ საქართველოზე, მაგრამ ამავე საქართველოს გამო ხშირად ერთიმეორესაც ეომებოდნენ, ვინაიდან, ვიმეორებ, საქმე ალახსა და ზეცაში კი არ იყო, არამედ ორივე ამ დამპყრობ ხალხის მიწიური ინტერესი მოითხოვდა მათ მეზობელთა დარბევასა და აწიოკებას; მათ გათურქებას და გასპარსელებას და აქ ისლამი მხოლოდ ბასრი იარაღი იყო ამ საქმისათვის. ეს, ასე ვთქვათ, იმ დროის აღმოსავლურ იმპერიალიზმის იდეოლოგია იყო, დაახლოებით ისევე, როგორც დასავლეთის იმპერიალიზმი თავის კოლონიალურ ომებში ხშირად უმძლვარებდა ზარბაზნებს წინ სხვა და სხვა მაღალ არა მიწიერ ღოზუნგებს და ჭეარსა და სახარებასაც ხშირად იშველიებდა და ასევე ხშირად ჭეარისა და სახარების მატარებელი სხვადასხვა ცივილიზაციური სახელმწიფოები ერთიმეორეს სისხლს ადენდნენ, არა მე უნდა გავანათლო ღვთაებრივად ესა თუ ის ველური ტომი და არა მეო. ხოლო ნამდვილად კი სულის საცხოვრებელ ასპარეზზე კი არ იყო მოცილეობა, არა საიქიოს საკითხები და ინტერესები თიშადნენ მათ, არამედ კითხვა იყო: სააქაოს რომელმა ძლიერმა და კულტურულმა ერმა სკამოს ხორციელად ესა თუ ის სუსტი და უკულტურო ხალხი. ან, თუ გნებავთ, აიღეთ ძველ ხალხთა დიდი მოძრაობანი და მათი გამომხატველი ომები. ყველა ასეთ მოძრაობას აქვს თავისი პირი და სარჩული. მათი სარჩული და ნამდვილი მამოძრავებელი ძალაა სრულიად მიწიერი და ხორციელი მოტივები, ხოლო პირი კ, ესე იგი იდეოლოგია, არის მაღალი, უანგარო, ზეციური და სამარადისო. ამ ხასიათისაა ყველა ხალხთა დიდი მოძრაობანი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ და პირიქით. ასეთი იდეოლოგია, შეფარდებული განვითარების თანამედროვე დონესთან არის აუცილებელი სამკაული და იარაღი ყველა ამ ომებში. ჭაღარა წარსულს რომ დავანებოთ თავი, ასეთი იყო, მაგალითად, ალექსანდრე მაკედონელის მოძრაობა აღმოსავლეთისაკენ, რომელიც თითქოს იმიტომ მიდიოდა მაკედონიიდან ინდოეთის ოკეანისკენ, რომ ბარბაროსები გაენათლებია მაღალი ელინისტური კულტითა და კულტურით. ასევე მაღალი სულიერი მიზნებით შემოუტია, ზეცისა და ალახის სახელით, შემდეგ აღმოსავლეთმა არაბეთის მეთაურობით დასავლეთს. და ამ ხალხთა საშინელი ღენისა და ნიაღვრის დროშაზე ეწერა მაჰმადის ყურანის ტექსტები, იმ ყურანის, რომელიც, როგორც ყველა მისი მსგავსი წიგნი, გარეგნობით სულის ცხოვნების კატეხიზმი და სამოთხეში მიმავალი გზის მაჩვენებელი იყო,

ხოლო სინამდვილეში აღმოსავლეთის ნომადთა მიწიერ და სააქაო მიზნებს და მათ დამპყრობ ინტერესებს ემსახურებოდა. ერთადერთი ალახის ერთადერთი წინასწარმეტყველი დაჟინებით ჩასჩინებებს მართლმორწმუნეთ, რომ ცხოვდება ის, ვინც ომში მოკვდება ალახისათვის, ვინც მის რჯულს იარაღით გაავრცელებს, ანდა ვინც გადასახლება, ახალ მიწას დაიკავრს და მათ მართალ სარწმუნოებას გაავრცელებს.

ასევე „სულიერი“ და „ზეციური“ იყო ანტიისლამურ ხალხთა მასების საპასუხო ტალღები დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, როდესაც ეგრ. წოდ. ჯვაროსანთა ომები გაჩაღდა. კაროლები და პაპები, გადატყეპული რაინდები და კათოლიკე პრელატები, ვენეციელი სოვდაგრები და ბენედიქტელი ბერმონაზვნები და ყველა მათი ამჟოლ-ჩამჟოლნიც მიდიოდნენ ქრისტეს საფლავის ურჯულოთა ტყვეობიდან სახსნელად; ხოლო ვის არ ესმის დღეს, რომ ამ წმინდა ზეციურ მიზანს წმინდა მიწიური სარჩული და საფუძველი ჭონდა, სახელდობრ, ახალი მიწების დაუფლება, მეტი სიმდიდრე, თავისუფალი გზა დასავლეთის ვაჭრობას, ახალი სამფლობელოები, ახალი და ძლიერი ხელისუფლება და სხვა.

ასეთივე რეალურ-მატერიალისტურია, რასაკვირველია, ის ომები და ბრძოლები, რომელიც ქრისტიანობის სახელით თვით ქრისტიან ხალხთა შორის ტრიალებდა: ეგრეთ წოდებული რელიგიურ-საეკლესიო ომები კათოლიციზმისა და მართლმადიდებლობის, პროტესტანტიზმისა და კათოლიციზმის, პრესვიტერიანთა და ანგლიკანთა, სხვადასხვა სექტათა და მწვალებელთა ტომთა, ხალხთა და კლასთა ბრძოლებსა და ომებს მართავს და აწარმოებს რეალური საარსებო ინტერესები, მაგრამ ამ ომებს, როგორც ზევით ვთქვით, მუდამ თან ახლავს მაღალი არამიწიერი იდეოლოგია, როგორც სამკაული და იმავე დროს საქურველიც. არ წარმოადგენდა აქედან გამონაკლისს არც საფრანგეთის რევოლუცია და არც მისი მომყოლი ნაპოლეონის დამპყრობი ომები. ენციკლოპედისტთა მატერიალისტური ფილოსოფია პირველისთვის და ძმობა ერთობისა და თავისუფლების ლოზუნგები, ანტიფეოდალური დროშა ნაპოლეონის დამპყრობ არმიებისა, ერთიც და მეორეც იყო ბასრი იარაღი საფრანგეთის ერის აღორძინება-ზრდისა და გაძლიერების საქმეში. და ასე წარმოიდგინეთ, თვით რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე I-ც კი 1814 წელს თავის ყაზახთა ურდოებს განმათავისუფლებელი ლოზუნგებით უსევდა პარიზს და რობესპიერ-დანტონის ქვეყანას რევოლუციას ასწავლიდა, და საფრანგეთის ხალხს თავის პროკლამაციებში ნაპოლეონის ტიარანის დამხობისაკენ მოუწოდებდა. დაახლოებით ასეთია ყველა საომარ იდეოლოგიების ისტორიული აზრი და მნიშვნელობა. ასეთი იყო ელიზიზმი მეკედონიელისათვის, ისლამი არაბთათვის, ქრისტიანიზმი ევროპიელ ჯვაროსნებისათვის, პროტესტანტიზმი ანგლო-საქსონური ტომებისათვის, ან ძველი აღთქმა კრომველის დროის რე-

ვოლუციონური ინგლისისათვის. სწორედ დაახლოებით ისევე, როგორც დღეს რუსეთის ხალხის გაეროვნების, განაციების ხანაში ერთგვარ განმახლებელ, ამალორძინებელ და დამყრობ იარაღის როლს ასრულებს მოსკოვეური კომუნისში, ეს ევროპული მარქსიზმი, რუსულად გადმოკეთებული და შეფარდებული მორწმუნე, მოსექტანტო და მოავეტოკრატო რუსის მუეიკის ბუნებასთანა და განვითარების დონესთან... მაგრამ ამაზედ უფრო ვრცლად ქვევით ვიბაასოთ. ეხლა კი დაეუბრუნდეთ საქართველოს მდგომარეობას ისლამის კირთების ქვეშ და აქედან გამოწვეული მის დამოუკიდებლობის დაკარგვას მე-18 საუკუნის ბოლოსა და მე-19 დასაწყისში.

დიახ, ისლამი იყო ქართველი ერის უსაშინლესი მტერი. ამით, რასაკვირველია, იმის თქმა კი არ მინდა და არც შეიძლება ითქვას, თითქოს ისლამი თუვის შინაგანი ბუნებითა და თვისებებით, რატომღაც ანტიქართულია, ხოლო მართლმადიდებელი ქრისტიანობა ქართველთა ბუნებრივი რელიგიაა, სარწმუნოება თანდაყოლილი, ან ზეციდან მათთვის მოვლენილი. არა, ამით მხოლოდ ის უნდა ითქვას, რომ ისლამი იყო ის საშინელი იარაღი, რომლითაც მეტოქე და დამპყრობი ხალხები ცდილობდნენ ქართველი ხალხის მოსპობას, მის ეროვნულ განადგურებასა და გადაგვარებას, ხოლო ქრისტიანობა და მისი საეკლესიო ორგანიზაცია იყო, სხვათა შორის, ის ერთი უდიდესი ძალა და იარაღი, რომელიც ზეცისა და სამოთხისაკენ კი არ უკაფავდა გზას ქართველთა სულს, არამედ ქართველი ხალხის კოლექტიური სხეულის სახესა და არსებობას იცავდა. ეს რელიგია თავისი კულტით, იერარქიითა და წყობილებით ისე, როგორც სხვა სარწმუნოებანი, „გაიძვერა ხუცებსა და თვალთმაქც ბერებსა და მოგვებს“ კი არ მოუგონიათ და მოუხვევიათ ხალხისათვის თავზე, რათა ეს გულუბრყვილო ხალხი ეყვლიფათ, არა, ასეთი გაგება რელიგიისა იქნება ბავშვური, გულუბრყვილო, თუ გნებავთ რელიგიური და არა მეცნიერული: სარწმუნოება და მისი ორგანიზაცია შექმნილია ხალხის მიერ მსგავსად თვისისა, თანაბრად საკუთარი განვითარების საფეხურისა. ეს არის მისი მსოფლმხედველობა და ფილოსოფია, პოეზია და მეცნიერება, ცხოვრებისა და ბრძოლის აქტიური იდეოლოგია, და ეს სარწმუნოება პირობების მიხედვით ზოგან თავდაცვით საქმეს ფარათ ემსახურებოდა და ზოგან დამპყრობელთა ბასრ ხმალობას ასრულებდა. რასაკვირველია, რელიგიის ასეთი როლი სხვადასხვა ისტორიულ ხანაში სხვადასხვა ძალისა და გავლენისაა; მისი მნიშვნელობა თანდათან სუსტდება, მაგრამ კიდევ დიდ ხანს ითამაშებს ერთგვარ როლს მანამ, სანამ კაცობრიობის უდიდესი ნაწილისათვის მსოფლიოს მეცნიერული გაგება და მეცნიერული მსოფლმხედველობა არ დაიჭერს რელიგიის პრიმიტიული ფილოსოფიის ადგილს. რა თქმა უნდა, ცხოვრების მიმდინარეობა სწორედ აქეთკენ მიდის. კაცობრიობის ერთი ნაწილი, ჭერ სრულიად მცირე, უკვე ამაღლდა მსოფლიოს რელიგიურ გაგებაზე და მისი მოვალეობაა ისრუ-

ნოს დანარჩენთა განთავისუფლებისათვის; მაგრამ ვისაც სჯერა, რომ კაცობრიობის ემანსიპაცია რელიგიისაგან შეიძლება დაკვერთი წესით: ქადაგით, დეკრეტით, ან რევოლუციის საშვალეებით, ის თვითონ ჯერ კიდევ რელიგიურათ მოაზროვნეა, ვინაიდან მისი აზროვნება და მოქმედება უფრო ემყარება თავისებურ ღვთაებრივ ცხადების რწმენას, ვიდრე მეცნიერული სოციალოგიის პრინციპს. ხალხებისა და კაცობრიობის გაათვისტება ერთის დაკვერთა და იძულებით ისევე შეუძლებელია, როგორაც შეუძლებელია რევოლუციური დაკვერთი და დეკრეტით დაამყარო ახალი სოციალური წყობილება, სადა ეს წყობილება არ მომწიფებულა არსებულ საზოგადოების საშოში, როდესაც თვით რევოლუცია და დეკრეტი იქნება შეიძლება შობიარობის ხასიათის ტკივილებით თანდაყოლილი, მაგრამ მაინც მხოლოდ ახალი სახის წარმოშობა და მისი დაკანონება... მგონი აქაც უალაგო ალაგს გადაუხვიე განზე, მაგრამ დარჩეს ეს თანამედროვე მდგომარეობისაგან მონაბერი ორიოდ აზრი და ეხლა კი საბოლოოდ და მტკიცედ დავუბრუნდეთ ჩვენს თემას.

მაშ ასე. საქართველოსა და ქართველი ხალხის დამპყრობ ტომების ხელში მრავალი საუკუნის განმავლობაში ისლამი წარმოადგენდა უსაშინლეს იარაღს. ამ იარაღით კვეთდნენ და ფლეთდნენ ხალხის ცოცხალ სხეულს დამპყრობელნი. ცეცხლითა და მახვილით ამპყმადიანებდნენ ქართველი ხალხის წაწილებს და, ამრიგად, გლეჯდნენ მათ გიაურ-გურჯების სხეულიდან. საუკუნეთა განმავლობაში შუათანა ანგარიშით რომ ავიღოთ, ქართველ ხალხს არამც თუ აღარ ემატებოდა, არამედ ის თავნებოდაც კი აღარ იყო, ვინაიდან, ომებისა და ხოცვა-ჟლეტის გარდა, ქართველი ხალხის მთელი წაწიერი (მონაგირი) დამპყრობელთ მიყვადათ ტყვეთა და ხარკად. დასუსტებულ და დაქანცულ ქართველ ხალხს კიდევ უფრო გაუწყვიტეს ილაჩი სამხრეთელმა დამპყრობლებმა იმით, რომ შესძლეს თამარის საქართველოს დაქუცმაცება და დაშლა, ესე იგი, შესძლეს ის, რაც ჩვეულებრივად ყოველი დამპყრობელი-სათვის უდიდეს და უსაშინლეს იარაღს წარმოადგენს. სახელდობრ, დასამონაგებლად და მოსასპობად გამზადებულ ერის შინაგანი მთლიანობის მოშლა, მისი გახრწნა და გათახსირება. საქართველო დაქუცმაცდა, გადაიქცა რამდენიმე სამთავროებად, რომელთა შორის წარმოებდა შუღლი და ომი. ასე და ამრიგად იცლებოდა სისხლიდან ქართველი ხალხი. საქართველოს წელში გატეხვა, მისი ხერხემლის გადამსხვრევა და გულის დაკოდვა დაიწყო მაშინ, როდესაც ციხე-სიმაგრე, მისი სახელმწიფოებრივი ჭიშკარი, მისი კულტურის აკვანი და დედა კერა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო — მესხეთ-ჯავახეთ-ერუშეთი მოშხამული მახვილით მოკვეთა მტერმა ჩვენს ქვეყანას, როდესაც დამპყრობელმა სისხლითა და შანთით გადაარჩულა ეს საქართველოს გული, მას ეროვნული სული ამოწვა და ამით მთელ საქართველოსაც თითქმის მთავარი სული ამოხდა.

ამ საშინელს წამებასა და ტრაგედიაში მოაღწია ქართველმა ხალხმა მე-თვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარს, როდესაც კიდევ ერთხელ ძალუმაღ იფეთქა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მთლიანობის იდეამ და აქეთკენ შიმარ-თულმა ნებისყოფამ. ამისათვის იბრძოდნენ და იღწვოდნენ ერის მაშინდელი საუკეთესო ძალები, როგორც, მაგალითად, სოლომონ ლეონიძე, ეკლესიის მოღვაწენი ანტონ კათალიკოზი, დასავლეთ საქართველოს მიტროპოლიტები დოსითეოსი და ექვთიმე. საერთოდ უნდა აღინიშნოს ის უდაო და უდიდესი ფაქტი ჩვენი წარსულისა, რომ თავის დროზე ქართული ეკლესია თამაშობდა გივანტურ როლს საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მთლიანობისათვის. ეკლესია და მისი დაწესებულებანი იყვნენ ეროვნული ლიტერატურისა და კულტურის შემნახველი და განმავითარებელი; ეკლესია იცავდა ენასა და ეროვნებას, ყველა დროის ქირსა და ლხინში ეროვნული მთლიანობის დაცვაში ეკლესია იდგა პირველ რიგში; მისი ძალა და გავლენა იმით აიხსნება, რომ ის დაკავშირებული და დაყრდნობილი იყო ხალხის ფართო მასებზე, ამ მხრით ის მმართველ თავად-აზნაურულ წრეებთან შედარებით, გაცილებით უფრო მტკიცე ეროვნულ და დემოკრატიულ როლს თამაშობდა.

აი, ყველა ეს ძალები ამოძრავდა მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ფეოდალურ ურთიერთობის წინააღმდეგ და სახელმწიფო მთლიანობის აღსადგენად. ერეკლეს ბასრი მახვილიც, თუმცა არასაკმარისი, თანდათანობით, დაუღალავად ელავდა ამ საქმისათვის. 1792 წლის ისტორიული შეთანხმებით თითქოს კიდევ მიაღწია საქართველომ ამ დიადი მიზნის პირველ საფეხურს. მაგრამ იმ ხანად, როგორც სამხრეთელ, ისე ჩრდილოელი მეზობლების მეოხებით, შეუძლებელი შეიქნა საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის აღდგენა. ეს არ შედიოდა, რასაკვირველია, არა მარტო სპარს-ოსმალთა გეგმებში, არამედ არც „ერთმორწმუნე“ რუსეთს ეპრიანებოდა ასეთი რამ, იმ რუსეთს, რომელთანაც კავშირსა და მეგობრობას ჯერ კიდევ უფრო ადრე ცდილობდნენ საქართველოს მეფენი და რომელთანაც ერეკლემ კიდევ დასდო 1783 წლის ისტორიული ხელშეკრულება კავშირისა და მფარველობის შესახებ. მაგრამ, როგორც მანამდე, ისე ამ ხელშეკრულების შემდეგ, ვიდრე საქართველოს სრულ ანექსიამდე, რუსეთის ყოველი მფარველობითი ნაბიჯი ობიექტურად საშინელ პროვოკაციად იქცეოდა საქართველოსათვის. და ყველაფერი იმას მოწმობს, რომ რუს მეფეთა ასეთი „სამფარველო“ ნაბიჯების სასტიკი შედეგები იყო არა შემთხვევითი და უნებური, არამედ წინასწარ განზომილი. საქმე იმაშია, რომ რუსეთს უნდოდა კავშირი საქართველოსთან, მაგრამ ისეთი კავშირი, როგორიც მყარდება მშვიერ კაცსა და პურს შორის. რუსეთის ერთმა დიდმა სახელმწიფო მოღვაწემ ოდესღაც ცინიკური გულახდილობით თქვა: „ჩვენ გვინდა სომხეთი უსომხოდო“. სწორედ ასეთი იყო იდუმალი ზრახვა რუსთა მეფეებისა საქართველოს მიმართ, მათ უნდოდათ საქართ-

ველო უქართველებოდ. მათ სურდათ საქართველოს მიწა-წყალი და ამისათვის ცდილობდნენ საქართველოს არა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ აღდგენა-აღორძინებას, არამედ წაშლასა და განიავებას. და აი, ეს მისი იდუმალი ზრახვები ნათლად გამოაშკარავდა მეცხრამეტე საუკუნეში, რომლის დასაწყისში საქართველომ საბოლოოდ დაჰკარგა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ნასახი და რუსეთის პროვინციად გადაიქცა (1801 წ.).

117 წლის განმავლობაში საქართველო მტკიცედ იყო გაქედილი რუსეთის იმპერიის საერთო სხეულში უბრალო გუბერნიებისა და ოლქების სახით. ხშირად გვსმენია ისეთი მოსაზრება, რომ რუსეთის მფლობელობა საქართველოში იყო უდიდესი პროგრესიული მოვლენა ქართველი ერისათვის. ამ მფლობელობამ ქართველი ხალხი შეიყვანა ევროპის კულტურის სფეროში. ეკონომიკურად ქვეყანა ააღორძინა და დააწყნარა და ერის გაერთიანების საქმე ძალუმად წინ წასწიაო. აი, ასეთი მსჯელობა და მოსაზრება მოითხოვს ძირითადი ხასიათის შესწორებას. მასში ძლიერ ბევრი რამ ზერელე და, ასე ვთქვათ. არამეცნიერულია. ხშირად ამგვარ მოაზროვნეთა ძირითადი შეცდომა იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი სცილდებიან ისტორიულ ნიადაგს, ივიწყებენ ისტორიულ პერსპექტივას და მეთვრამეტე საუკუნის ფეოდალურად დაფლეთილ და კულტურულად დაბეჩავებულ საქართველოს ადარებენ მეოცე საუკუნის საქართველოს და იმ პროგრესს, რომელიც 120 წლის განმავლობაში გაიარა ქართველმა ხალხმა, უკლებლივ აწერენ რუსეთის მფლობელობას. რა, რაც მოხდა რუსეთთან შეერთების შემდეგ, მოხდა ამ შეერთების გამო. *post hoc propter hoc*. ის ერთგვარი წინსვლა, რომელიც ჩვენს ერს დაემჩნა მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, თითქმის თავის მიზეზსა და დასაბამს უკლებლივ ნახულობს 1801 წლის 12 სექტემბრის აქტში. ასეთი მსჯელობა, ვიმეორებ, ერთი დიდი ისტორიული აბერაციაა. ასეთი მოაზროვნენი თითქოს ფიქრობენ, რომ თუ რუსეთის ბატონობა არა, საქართველო დღეს უეჭველად შექმული იქნებოდა ოსმალთა და სპარსთა მიერ უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში, ანდა თუ გადარჩებოდა, იქნებოდა სამეფოებად და სამთავროებად დაქუცმაცებული ისევე, როგორც მეთვრამეტე საუკუნის განმავლობაში. ეს დებულება არის უაღრესად სადაო ისტორიულად და აი რატომ.

რასაკვირველია, ყველა უკვე მომხდარი ისტორიული ფაქტი, მით უმეტეს ფაქტი, რომელსაც თითქმის ას ოცი წლის ისტორია აქვს, თავის თავად მეტად ძლიერია, ის თავის აუცილებლობასა და თითქოს გამართლებასაც თავის თავშივე ჰპოვებს. ისიც უდაოა, რომ თითქმის ყოველგვარ მოვლენას ახლავს ერთგვარი დადებითი მხარეებიც. მაგრამ ასეთი მსჯელობა, რომ თითქმის ყველაფერი, რაც მოხდა, აბსოლუტურად აუცილებელი და, მაშასადამე, გონივრული და მიზანშეწონილიც იყო, ასეთი მსჯელობა იქნებოდა არა მეცნიე-

რელი კვლევა, არამედ ფაქტების გაფიქტირება და ისლამური ფატალიზმ. მეორე მხრით, კვლევა-ძიების ობიექტურობა მოითხოვს, პირველ ყოვლისა, ამა თუ იმ მოვლენის ძირითადი ძარღვი მონახო, მისი ფუძე გამოაკელიო, რომ უღირსი ნივთიერების მინარევ და თანდაყოლილ ელემენტებმა ძირითადი დედა ნივთიერება არ დაჩრდილოს, ანდა, პირიქით, ბრწყინვალე წვრილმა ბნელი მსხვილმანი არ დაფაროს და ჩვენი თვალისათვის არ დააბნელოს.

რუმინელნი, ბულგარელნი და სერბიელნი დღეს უეჭველად გაცილებით პირდაპირ შედარებით უფრო მაღალ ეროვნულ-კულტურულ სახელმწიფოებრივ დონეზე დგანან, ვიდრე მაშინ, როდესაც ისინი თურქებმა დაიპყრეს. კოდევ მეტი, დღევანდელი საბერძნეთი განუზომლად უფრო მაღალ ეროვნულ-კულტურულ დონეზეა, ვიდრე ბიზანტია თავის დაპყრობის დროს—მეთხუთმეტე საუკუნის შუაში. ყველა ამ ზემოხსენებულმა ხალხმა რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაჰყვეს ოსმალთა კირთების ქვეშ და მხოლოდ აგერ ახლა განთავისუფლდნენ, მაგრამ განა ვისმეს მოუვა აზრად იმის მტკიცება, რომ მათი მეცხრამეტე საუკუნეში ალორძინების მიზეზი მათი დამოუკიდებლობის დაკარგვა იყო? რასაკვირველია არა. ან თუ გინდ დღევანდელი პოლონეთი იმიტომ სდგას ასე შეუდარებლად მაღლა მეთვრამეტე საუკუნის პოლონეთთან შედარებით, რომ მის სამად გაჩეხილ სხეულს რუსეთ-ავსტრია-გერმანია ფლობდა? რასაკვირველია, არც ასეთი აზრი მოუვა ვისმეს თავში. ვინც ასე მსჯელობს, ის უბრალო ქრონოლოგიურ თანდათანობას ვერ არჩევს ისტორიულ-მიზეზობრივი კავშირისაგან. ზემოხსენებულ ხალხთა წინსვლა და მათი განვითარების დღევანდელი მაღალი დონე, შედარებით მათ დაპყრობის ხანასთან, არის შედეგი არა ამ დაპყრობისა, არამედ იმ საერთო საკაცობრიო პროგრესისა, რომელსაც ამ ხალხებშიაც ქონდა ადგილი ამ ხნის განმავლობაში და არა იმიტომ, რომ ისინი დაიპყრეს, არამედ მიუხედავად იმისა, რომ ისინი უცხო უღლის ქვეშ კვნესოდნენ საუკუნეთა განმავლობაში. ესევე უნდა ითქვას, რასაკვირველია, საერთოდ საქართველოსა და ქართველი ერის შესახებაც. ძირითად კითხვაზე რომ პასუხი გავცეთ, საჭიროა, დაახლოებით წარმოვიდგინოთ ის შესაძლებლობანი, რომელშიც უნდა გაველო საქართველოს ამ ას ოცი წლის განმავლობაში, თუ ის არ იქნებოდა დაპყრობილი და ანექსიაქმნილი რუსეთისაგან. ამასთანავე ხომ ისიც სრულიად უდავოა, რომ ას ოცი წლის განმავლობაში საქართველო არ იქნებოდა გაყინული მეთვრამეტე საუკუნის დონეზე, იმ 120 წ. განმავლობაში, რომელიც მთელი კაცობრიობისათვის თავისი უძლიერესი პროგრესითა და სახალხო რევოლუციებით უდრის მთელ ათეულ საუკუნეს.

პირველ ყოვლისა, გავითვალისწინოთ, თუ როგორი იყო შინაგანი ეროვნული პოტენცია ქართველი ხალხისა მე-18 საუკუნეში და მისი გარეგნული

მდგომარეობა ეთანბრებოდა შინაგანი განვითარების დონეს, თუ გარეშე ძალებიდან ქონდა მას მოხვეული თავს?

ქართველი ხალხი ერთი უძველესი და კულტურული ხალხია. მან ჯერ კიდევ რამდენიმე საუკუნის მაღალი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი და კულტურული სკოლა გაიარა, სანამ მიაღწევდა თავის ოქროს ხანას თამარის ეპოქაში. ქართველმა გაიარა მაღალი სახელმწიფოებრივი სკოლა ქრისტიანული ორგანიზაციისა და მონარქიული ცენტრალიზმისა. მასში დაგროვილი იყო და არის მრავალ საუკუნეთა ეროვნული განცდა, პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მშენებლობის გამოცდილება. ქართველი ხალხის ეს შინაგანი განვითარება — განძი ისტორიის გრძელ შარა გზაზე ხან იჩრდილებოდა და ინაცრებოდა გარეშე ძალების ძალმომრეობის გამო და ხან კი დიდის ბრწყინვალეობითა და სიძლიერით ჩნდებოდა ხოლმე. მაგრამ თვით ხალხში განუწყვეტლივ, თვით უსაშინლეს სახელმწიფოებრივ დაქსაქსვისა და გაპარტახების დროსაც კი ღვივოდა ეს ხანგრძლივ პოლიტიკურ გამოცდილების განძი, შინაგანი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პოტენცია.

თავის დამოუკიდებლობის დაკარგვის ხანაში საქართველო განიცდიდა ერთგვარ დამახინჯებულ ფეოდალურ ურთიერთობას, მაგრამ კითხვა იბადება, ეს სამთავრო და საერისთაო ფეოდალიზმი იყო ნორმალური სტადია ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივ ზრდა-განვითარებისა, თუ მას გარეშე ძალებმა და პირობებმა მოახვია თავზე? და თუ ეს იყო გარეშე მექანიკური ძალა, რომელი ძალა იყო ის და რა მოელოდა ამ ძალას მეცხრამეტე საუკუნეში?

ამა თუ იმ სახით ერთგვარი ფეოდალური ურთიერთობის ხანა განვლო თავის განვითარების გზაზე ყველა ერებმა. შემდეგ ისინი გადავიდნენ წოდებრივ მონარქიის საფეხურზე, აქედან აბსოლუტური მონარქიის კლასში და ბოლოს დემოკრატიის სამეფოში შევიდნენ. ქართველმა ხალხმა უკვე მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეებში შეადგა ფეხი მონარქიის მაღალ კლასში. ხოლო ის მახინჯი ე. წ. ფეოდალიზმი, რომელსაც ის განიცდიდა მის მომყოლ საუკუნეებში, იყო მისი არა ბუნებრივი ზრდის საფეხურები, არამედ ბედის უკუღმა ტრიალის გამო გარეშე ძალებმა მოახვიეს მას თავზე. ეს წყობილება იყო არა ორგანულად გასავლელი საფეხური, არამედ დამპყრობელთა ხელში წარმოადგენდა ბასრ იარაღს თვით ქართველი ხალხის ამოსაგდებად და მოსასპობად. საქართველო დაქსაქსული და დაგლეჯილი იყო არა იმიტომ, რომ ქართველი ხალხი ჯერ კიდევ არ იყო მომწიფებული მთლიან სახელმწიფოებრივ იდეისათვის. პირიქით, ის უაღრესად განსწავლული და გამოცდილი იყო სახელმწიფოებრიობის ამ მაღალი საფეხურისათვის, მაგრამ მთელი მისი უბედურება იმაში იყო, რომ მოსეული ბარბაროსთა ურდოები არ აძლევდნენ მას მთლიანი ეროვნულ-პოლიტიკური არსებობის საშუალებას, რადგან დამპყრობელთა მიზანი იყო ქართველი ერის სრული აღმოფხვრა. ასე სასტი-

კად და მტკივნეულად იყო გაორებული ქართველი ხალხის შინაგანი პოლიტიკური შეგნება და მისი გარეგანი მდგომარეობა. ქართველი ხალხის სხეულს ნაძალადევად სჭრიდნენ ცალკე ასოებად და უჭრედებად მოძალადე მეზობლები და დამპყრობელნი. ქართველი ხალხი რომ მთლიან, მონარქიულ-ცენტრალისტურ სახელმწიფოებრიობას დაბრუნებოდა, ამისათვის საჭირო იყო მხოლოდ გარეშე მოძალადეთა მოშორება და არა შინაგანი თანდათანობითი ევოლუცია. ვინაიდან ქართველი ხალხის, ასე ვთქვათ, პოლიტიკური სული და გონება ნაძალადევად იყო სპარს-ოსმალთა მიერ დაფლეთილი და ფეოდალურ საერისთავო უჭრედებსა და სალტეებში იყო ჩაჭედილი. საქართველოს გამ-თლიანების საკითხი იყო მისი საგარეო თავისუფლების საკითხი. და ამის შემდეგ რამდენად ზერელედ და არაისტორიულად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომელიც ამბობს, თითქოს რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამ წასწია წინ ჩვენი ხალხი პოლიტიკურად, რომ თითქოს მხოლოდ რუსული ძალდატანებით შეიძლებოდა ქართული ფეოდალური ურთიერთობის უფრო მაღალი მონარქიულ-ბიუროკრატიული წყობილებით დათარგუნვა. ასეთი მსჯელობა არამც თუ ელამია, ის სრულიად ბრმაა. ის ისტორიას თავდაყირა აყენებს. ქართველ ხალხს ფეოდალიზმის კლასიდან მონარქიულში გადასასვლელად განა რუსეთის რეპეტიტორობა სჭირდებოდა? განა ქართველმა ხალხმა უკვე თვით მონარქიზმის კლასში არ განვლო ცენტრალისტური სახელმწიფოებრიობის უმაღლესი კურსი? ვინაიდან, ვიმეორებ, თუ ქართველი ხალხი თვით მეთვრამეტე საუკუნეში თავის გარეგნულ მდგომარეობით იჭდა თითქოს მოსამზადებელ პოლიტიკურ კლასში, ეს არა იმიტომ, რომ მისი განვითარება და მომზადება იყო ამ დონის, არამედ ამ პირობებში აყენებდნენ მას გარეშე ძალები. განა ორმოცდაათი წლის წინათ გაერთიანებული იტალია იმიტომ იყო მთელ საუკუნეთა განმავლობაში დაქსაქსული, რომ ციცერონების, ცეზარებისა და დანტეების მოდგმასა და მემკვიდრე ხალხს არ ჰქონდათ ეროვნული მთლიანობის შეგნების ნასახი? განა თუ გინდ ეხლა, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, დღევანდელი ავსტრია და მასთან ერთად გერმანიის ნაწილები — ბავარია, რურია და რეინის ოლქები იმიტომ ვერ დუღაბდებიან პრუსიასთან ერთად მტკიცე საერთო გერმანულ სახელმწიფოებრივ სხეულში, რომ ნემეცებს ეროვნული მთლიანობის შეგნება აკლიათ? ან ასეთი მთლიანობა არ უნდათ? რასაკვირველია, არა. აქ გადამჭრელ როლს გარეშე ძალები და მათი ინტერესები თამაშობენ.

და აი, სწორედ დაახლოებით ასეთი იყო საქართველოს მდგომარეობა მეთვრამეტე და მის წინამორბედ საუკუნეებში. ქართველი ხალხის ტრაგედიის ღერძი იმაში მდგომარეობდა, რომ მას, პოლიტიკურად უკვე დავაუკაცებულს, მტერმა ნაძალადევად ჩააცვა პატარა ბავშვის რეინის ხალათი. მისი სახელმწიფოებრივი და ეროვნული სელა უკუღმა შეატრიალა. მონარქიიდან დამახინ-

ჯებულ ფეოდალიზმში გადარეკა, ისტორიის, ასე ვთქვათ, მესამე კლასიდან პირველში უკრა თავი, მაშასადამე, მეთვრამეტე საუკუნეში საქართველოს წინაშე იდგა ერთი ძირითადი პრობლემა — მოშორება თავიდან ოსმალეთისა და სპარსეთის კირთების, აღდგენა სრული დამოუკიდებლობისა, ხოლო რაც შეეხება მის შინაგან განვითარებას, მის მაღალ სახელმწიფოებრივ საფეხურზე ასვლას, ეს მისთვის არ წარმოადგენდა დაუძლეველ სიძნელეს: მისი კოლექტიური გამოცდილება და ისტორიული განძი ამ მხრით ისე დიდი იყო, რომ შოთასა და თამარის მოდგმისა და მეგვიდრე ხალხს იმ ხანებში არც ერთ მეზობლიდან არ დასჭირდებოდა ძიძაობა და აღმზრდელობა. საქართველო იმიტომ კი არ იყო მაშინ ძალმორეული სპარსეთ-ოსმალეთისაგან, რომ ის დაქსაქსული იყო, არამედ იმიტომ იყო დაქსაქსული, რომ მას ძალას რეედენ მის საზღვარზე მოზღვაებული ბარბაროსთა ურდოები. შინაგანი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი განვითარებით და გაწრთვნა-გამოცდილებით ქართველი ხალხი რამდენიმე თავით მაღლა იდგა თავის არა მარტო სამხრეთ მეზობლებზე, არამედ ჩრდილოეთზედაც, ისევე როგორც რომაელნი და ბიზანტიელნი შედარებით მათ დამპყრობ გერმანელ ბარბაროსებზე და ოსმალთა ურდოებზე. ქართველი ხალხის წიაღში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვილმა კულტურულ-პოლიტიკურმა განძმა ძალუმად იფეთქა მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის პირველ მეოთხედში რევოლუციების პროცესში და განსაკუთრებით იმ პერიოდში, როდესაც მას აესხნა უცხო ძალების მიერ დადებული ხუნდები და დამოუკიდებელი ცხოვრება იწყო. ამ პერიოდმა აშკარად ჰყო ის გარემოება, რომ ყმა ქართველი ხალხი პოლიტიკურად განუზომლად მაღლა იდგა მის ბატონ რუსეთთან შედარებით. იმ დროს, როდესაც რუსეთისათვის რევოლუცია შეიქნა ერთი ვეებერთელა მონათა ბუნტი, რომლის აზრი და ლტოლვა იმაში იყო და არის, რომ მონასა და ბატონებს შორის ურთიერთობა შეატრიალოს, გუშინდელი ყმა ბატონად გახადოს, ხოლო ბატონი დაამონაოს, ქართველი ხალხის რევოლუცია შეიქნა განთავისუფლება ეროვნული უცხო ძალიდან და პოლიტიკური თანასწორობა და თავისუფლება შიგნით. და აი, ის გარემოება, რომ ქართველმა ხალხმა, მიუხედავად მრავალ საუკუნეთა მონობისა, მოახდინა არა მონათა ჯანყი, არამედ უმაღლესი კვალიფიკაციის ორმაგი რევოლუცია, რევოლუცია ეროვნული და პოლიტიკური, რომ ქართველმა ხალხმა ასეთნაირ პირობებში გამოიჩინა ასეთი განსაცუფრებული პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი სიღრმე, ყველაფერი ეს მიეწერება მხოლოდ და მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ ამ ხალხის წიაღში, მისი კოლექტიური შეგნების სიღრმეში იდუმალად იყო და არის ჩაფლული ის მრავალსაუკუნიანი მოქალაქეობრივი გამოცდილება, რომელიც კოლექტიურად განიცადა ნინო — თამარ — ქეთევანის საქართველომ, ის მოქალაქეობრიობის საუნჯე, რომელიც წვეთობით იკრიბებოდა მის საშოში ფარნაოზიდან გორ-

გასალამდე, ვახტანგიდან დავითამდე და ოქროს ხანიდან ვიდრე ერეკლემდე; ეს იყო ძვირფასი და მტკიცე ფოლადი, რომელსაც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში სქედდა ქართული საეკლესიო და საერო მწიგნობრობა, რუსთაველი და თმ-გველი ჩახრუხაისძენი და შავთელნი. ეს იყო ის ეროვნული ნებისყოფის ფოლადი, რომელიც იწოთბოდა დამპყრობელთა ცეცხლში მაშინ, როდესაც სჯულისათვის, ესე იგი ერისათვის ათობითა და ათასობით წამების გვირგვინს ლებულობდნენ და ერიც მათ ეკლესიის ხელით უმაღლეს ჩილდოს უზღავდა მით, რომ წმინდანთა რიცხვში ჩათვლით საერთო პანთეონში ათავსებდა. დიახ, აი ეს ერის მიერ საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვილი მოქალაქეობრიობის თანხის ნაშთები იყო და არის მიზეზი იმ შედარებით მაღალ პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ დონისა და უნარის, რომელსაც მეოცე საუკუნეში იჩენს ქართველი ხალხი. ჩვენთვის, როგორც თანამედროვეთათვის, ჯერ კიდევ ძნელი დასანახი და გასარჩევია ის ჩვენი პირობებისათვის პირდაპირ საოცარი სიმალლის მოქალაქეობრივი სიმწიფე, რომელიც გამოიჩინა ქართველმა ხალხმა, მაგალითად, უკანასკნელი რევოლუციისა და დამოუკიდებლობის ხანაში, როდესაც არამც თუ რუსეთში, არამედ ხშირად თვით გერმანიაშიც კი გასული წლების ვეებერთელა სოციალური კატაკლიზმების დროს საზოგადოება დაიშალა, როდესაც ადამიანები პირველ ყოვლისა გრძნობდნენ თავს მემამულედ, კაპიტალისტად, ვაჭრად, გლეხად, ან მუშად; ჩვენ შეგვიძლია ვიამაყოთ იმით, რომ ქართველი კაცი, მუშა იყო ის თუ გლეხი ვაჭარი თუ აზნაური, მღვდელი თუ ბერი ამ დიდ ქართველობის დროს, პირველ ყოვლისა, იყო არა თავის კლასისა და ამქრის წევრი, არამედ მოქალაქე. ქართველმა მუშამ და გლეხმა, რომლებმაც გადამჭრელი როლი ითამაშა პოლიტიკურ და ეროვნულ განთავისუფლების საქმეში, განა ერთ წუთსაც კი დაივიწყა, რომ ის არის არამარტო მუშა და გლეხი, არამედ, პირველ ყოვლისა, მოქალაქე? განა ბევრი იცის ისტორიამ იმის ბადალი მაგალითი, როგორიც თუ გინდ ჩვენმა ყოფილმა თავადაზნაურობამ ჩაიდინა, როდესაც თავისუფლების პირველ გუგუნზევე თავის თავი და თავისი წოდებრივი ქონება მყისვე ერს გადასცა, ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ერი კიდევ არ იყო ფორმალურად აღდგენილი? დიახ, ჩვენ შეგვეძლო ყველა ამით გვეამაყებია, რომ ეს ჩვენი დამსახურება ყოფილიყო და არა შემკვიდრეობითი კოლექტიური განძი, ასე ვთქვათ ძველი ქონი, ჩვენ წინაპართა მიერ დაგროვილი მოქალაქეობრიობის დოვლათი... მაპატიოს მკითხველმა ეს ცოტა მოგრძო მაგალითი, რომელიც თითქმის ერთგვარ გადახვევას წააგავს. ამ კითხვაზე და ჩვენი ცხოვრების ამ ახალ პერიოდზე უფრო ვრცლად ვიბაასოთ ქვევით. ეხლა კი მხოლოდ იმ თავისთავად მეტად ნათელ და უდაო დებულების თქმა მინდოდა რომ:

1) მეთვრამეტე და მის წინა საუკუნეების დაქსაქსულობა საქართველოში იყო ნაძალადევი, გარედან თავზე მოხვეული.

2) თვით ქართველი ერის პოლიტიკური განვითარება და სახელმწიფოებრიობის შეგნება გაცილებით მაღლა იდგა შედარებით იმ ფორმებთან, რომელშიც ის ნაძალადევად ცხოვრობდა.

3) ქართველი ხალხის საკითხთა საკითხი იყო მაშინ გარეშე ძალმომრეობისაგან განთავისუფლება, რასაც ბუნებრივად მოყვებოდა შინაგანი წყობილების გადახალისება და მაღალი ფორმის სახელმწიფოებრივობის საფეხურზე ასვლა.

4) ამ მიზნისათვის სრულიად არ იყო საჭირო რუსეთის მიერ მისი დაპყრობა, ვინაიდან ცენტრალისტურ-მონარქიულ მმართველობისათვის ქართველი ხალხი უფრო ადრე იყო მომზადებული და გამოცდილი, ვიდრე თვით რუსეთი.

მაშასადამე, საქართველოს სჭირდებოდა მეფერამეტე საუკუნეში არა რუსეთის, ან სპარსეთ-ოსმალთა ნაძალადევი პოლიტიკურ-ეროვნული აღზრდა, არამედ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და მით შინაგან ძალთა თავისუფალი განვითარება. ხოლო თუ როგორი იყო ამ ხალხის შინაგანი ტენდენცია, ეს ჩვენ გაკვრით დავინახეთ ზევით. მისი მტკიცე მიდრეკილება იყო ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მთლიანობისაკენ და დასავლეთ ევროპის კულტურისაკენ. ერთი და მეორეც საქართველოსთვის ისტორიულად ახალ ხილს არ წარმოადგენდა, ორივე ეს გზა მისთვის ნაცადი იყო, მას გავლილი ჰქონდა მთლიან ეროვნულ სახელმწიფოებრივობის სკოლა და იცოდა მისი ძალა და მნიშვნელობა, მან უკვე ძლიერ კარგად იცოდა დასავლეთის კულტურის გემო, ის ნაზიარები იყო როგორც ბიზანტიის, ისე ევროპის კულტურას. მაგრამ ქართველი ერის ტრადედიის ღერძი სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ მის სწრაფვას ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ერთობისაკენ და დასავლელ კულტურისაკენ ნაძალადევად ბორკავდა და სჭირდა გარეშე მტერი. ეს მტერი განზრახ აქუცმაცებდა და გლეჯდა საქართველოს სამთავროებად და საერისთავოებად, და გარდა ამისა, მან, განსაკუთრებით კონსტანტინეპოლის აღებისა (1453 წ.) და შავი ზღვის ნაპირების ისლამით დაპყრობის შემდეგ, ევროპისაკენ გზა მოუჭრა და საქართველოს საშინელ უკმაჯურად დააწვა მკერდზე. აი, ეს ორი ძირითადი ფაქტი, რომელიც წარმოადგენს ჩვენი ისტორიის ყველა უბედურების დასაბამს. ამის შემდეგ შეწყდა ქართველი ხალხის პირდაპირი კავშირი ევროპასთან (ვენეცია, გენუა), ამრიგად მოუჭრა საქართველოს ისლამმა ევროპულ-ქრისტიანულ კულტურის ცხოველყოფელი წყარო, ის ყოველმხრით მაჰმადიანობის გაღავანში ჩაკეტა, საქართველოს მთავარი ძარღვი, ძველი მსოფლიო სატრანზიტო შარავზა (რომელიც დედა საქართველოზე მიდიოდა შავი ზღვიდან არტანუჯ-არტანით აღმოსავლეთისაკენ) მოშალა და, ამრიგად, საქართველო შიგ გულსა და თავში დაჰკოდა, და შემდეგ კი ავით ეს საქართველოს კერა და ფუძე მოშხამა და მოწამლა, გაანადგურა, ცეცხლითა და მახვილით გადაარქულა და მით ქართველთა ტომსა და სახელმ-

წიფოს მთავარი სული ამოხადა. ხოლო დანარჩენი საქართველო დააქუცმაცა, მის სხეულში ნაძალადევად აქა იქ ისლამის ეკლები ჩაარქო, ირგვლივ ქართული ეთნიური არშია შემოახზია და შემოაფხრიწა და მის ალაგს ისლამის მიჯრით მჭიდრო და ეკლიანი ჯებირი შემოავლო.

ამ საშინელ ყოფაში იყო საქართველო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, მაგრამ ის მუდამ და განუწყვეტლივ ატარებდა თავის გულში იმ დროშას, რომელზედაც ეწერა: ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მთლიანობა და ევროპის საქრისტიანო კულტურა და ცივილიზაცია. და ვიმეორებ, რომ არც ერთში და არც მეორეში საქართველოს არ სჭირდებოდა რუსეთის გაკეთილები. მას სჭირდებოდა მხოლოდ გარეშე მოძლადისაგან განთავისუფლება. ხოლო ამ განთავისუფლებისათვის არც ისე უდაო და აუცილებლად იყო საჭირო რუსეთის მიერ საქართველოს სრული დაპყრობა და ანექსია, მისი გუბერნიებად და უეზღებად გადაქცევა. და მართლაც, რაში მდგომარეობდა 1783 წლის ხელშეკრულებისა და საერთოდ საქართველოს რუსეთისაკენ ლტოლვის აზრი? საქართველოს ამ კავშირით უნდოდა რუსეთის მფარველობის ქვეშ აღედგინა თავისი მთლიანობა, სპარსთა და ოსმალთა მიერ წანართმევი და წანაგლეჯი ნაწილობრივ მაინც დაებრუნებინა და თუ პირდაპირ ვერ გააჩვენებდა ისლამის ალყას, შორიდან, რუსეთიდან მაინც შემოეელო და ევროპის ცივილიზაციასთან გაწყვეტილი კავშირი აღედგინა. ეს გეგმა რუსეთისათვის გარეგნულად თითქმის მისაღები იყო და კიდევაც მიიღო მან. მაგრამ ნამდვილად მან მხოლოდ ძველი მოძალადის ადგილი დაიკავა. აკაკის თქმის არ იყოს, „თავშეხვეულს გავეჩეკით და თავწითელამ დაგვიჭირა“, რუსეთმა იგივე მიზნები დაისახა საქართველოში, როგორც წინათ სპარს-ოსმალებს ქონდათ, სახელდობრ, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ამოგდება, ეროვნული გადაგვარება და მოსაპოვა, ხოლო საშუალებანი რამდენადმე განსხვავდებოდნენ, რადგან რუსეთი და ჩვენ „ერთმორწმუნენი“ ვიყავით და, გარდა ამისა, სპარს-ოსმალური და რუსული წყობილებანი სხვანაირი იყვნენ, პირველნი საკუთარ ქვეყანაში და დაპყრობილ ადგილებშიაც სახანო-საერისთაო სისტემას ატარებდნენ, ხოლო მეორენი საგუბერნატორო და საპრისტაო წყობილებას მისდევდნენ, პირველთა მართვა-გამგეობა ხანურ-ფეოდალური იყო, მეორენი კი ცენტრალისტურ-ბიუროკრატიულს მისდევდნენ. ხოლო საქართველოში ორიენი ერთი მეორეზე მიყოლით ერთსა და იმავე მიზანს ემსახურებოდნენ. რასაკვირველია, მეორე სისტემა პირველზე უფრო მაღალი და პროგრესულია, ეს დებულება უდაოა, მაგრამ ასე აბსოლუტურად უდაოა ის იმდენად, რამდენადაც კითხვა ეხება ამა თუ იმ ეროვნულ სახელმწიფოს, ამა თუ იმ წესით შინაგან მართვას, მაგრამ არც ისე უდაოა მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ამა თუ იმ დაპყრობილ ქვეყნის ეროვნულად ამოგდებისა და გადაგვარების საქმეს. ხშირად შესაძლებელია, რომ ასეთ იმპერიალისტურ მიზნისათვის, მცირე და

სუსტი ეროვნების აღმოსაფხვრელად, ცენტრალისტურ-ბიუროკრატიული სისტემა უფრო ბასრი გამოდგეს, ვიდრე ფეოდალურ-დეცენტრალისტური. ეს დებულება იმდენად თავის თავად ნათელია, რომ მას დიდი დასაბუთება არ ესაჭიროება. ხოლო რაც შეეხება საქართველოს, ეს კიდევ უფრო ცხადია, რადგან ჩვენ ვიცით, რომ ქართველ ხალხს უკვე ქონდა ძლიერი მონარქიულ-ცენტრალისტური ტრადიცია და ის მხოლოდ ნაძალადევად იყო გაკრული საერისთაო სამთავრო ფეოდალიზმის არტახებში. ხოლო თავისთავად სამთავრო და საერისთაო სისტემა ავად თუ კარგად მაინც მატარებელი იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის იდეისა, შედარებით რუსეთის გუბერნატორებისა და „უეზნაჩალნიკების“ მმართველობასთან. მტკიცედ შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენი ისტორიის დასაბამიდან არ ყოფილა არც ერთი ისეთი საუკუნე, რომლის განმავლობაში ასე მისუსტებულიყვეს საქართველოს სახელმწიფოებრიობის იდეა, როგორც ეს მოხდა რუსეთის მპყრობელობის დროს. რუსეთმა კოლოსალური ენერგია დახარჯა საქართველოს ნაძალადევად გადაგვარების საქმეზე, მან ამ საქმეში ძლიერ ბევრსაც მიაღწია. მეცხრამეტე საუკუნეს და მეოცეს დასაწყისს, ჩვენს ისტორიაში ახასიათებს ის, რომ ქართველი ხალხის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი შეგნება თითქოს თანდათან ბნელდებოდა და ქრებოდა, ხალხი ეროვნულად გვარდებოდა. აი, ამ მიზანს ემსახურებოდა რუსეთის პოლიტიკა ჩვენში, და ამ გზაზე დიდ წარმატებასაც აღწევდა დამპყრობელი. და კიდევ მიაღწევდა იგი საცხებით, რომ ეს ამბავი არ ზღებოდეს კაცობრიობის ისტორიის იმ პერიოდში, კაცობრიობისა და ხალხების განვითარების იმ ხანაში, რომელშიაც ჩვენ დღეს ვცხოვრობთ, სახელდობრ, როტესაც ისტორიამ მტკიცედ შეაბიჯა ფეხი დიდ პროგრესულ დემოკრატიის სამეფოში, როდესაც ხალხები ნაციებად ყალიბდებიან, როდესაც თავის ბედს უკვე სრული და ქეშმარიტი დემოკრატია განაგებს, როდესაც სწრაფის ნაბიჯით მიდის წინ ხალხის მასების პოლიტიკური განათლება-განვითარება და ჯანთავისუფლება, როდესაც კაცობრიობის ამ გიგანტურ პროგრესულ მსვლელობის ფერხულში ჩაბმული დამონაგებული პატარა ხალხებიც ილვიძებდნენ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებისათვის, და მათი განთავისუფლებისა და თვითმყოფლობის საქმე ისევე განზომილია, როგორც თვით კაცობრიობის პროგრესული წინსვლა.

ქართული ანდაზაა „უბედო კაცს დანა კუდზე გადაუტყდაო“. სწორედ ასეთი უბედობა დაემართა საქართველოს. მან ავად თუ კარგად, მაგრამ მაინც მოიტანა პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დროშა მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულამდე. კიდევ რამდენიმე ათეული წლის გამძლეობა, სულის შემობრუნება და მისი შემდგომი ისტორიაც სხვაგვარი იქნებოდა. საქართველოს დამოუკიდებლობის მზე სწორედ მაშინ ჩაესვენა, როდესაც მსოფლიოს პორიზონტზე გარიყრაუდა ახალი ისტორიული დღე, როდესაც კაცობრიობა იწ-

ყებს გადასვლას თავისი განვითარების ახალ საფეხურზე, როდესაც ხალხთა შინაგანი აღნაგობა და საერთაშორისო ძალთა ურთიერთობა რადიკალურად იცვლება. ეს იყო უდიდესი ისტორიული ხანა, როდესაც მწიფდებოდა და ხდებოდა საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, მისი მომყოლი ნაპოლეონის ომები, ეროვნულ სახელმწიფოთა ჩამოყალიბება, ეროვნული განთავისუფლება, დემოკრატია და კულტურის გადემოკრატება, ისლამის კულტურული გაკოტრება და მისი პოლიტიკური კრახის დასაწყისი. ეროვნება, კულტურა, დემოკრატია, პროგრესი ებრძვის ისლამის დესპოტიას, მას მოყვა ბალკანეთიდან ოსმალეთის თანდათანობითი განდევნა, დაპყრობილ ერთა განთავისუფლება და აღდგენა საბერძნეთისა და სერბიისა, რუმინიისა და ბულგარიისა.

სწორედ მაშინ, როდესაც საქართველოს მტერთა და მჩაგვრელთა, ოსმალთა და სპარსთა ძლიერების მზე ესვენებოდა ისტორიის წიაღში, როდესაც ჩვენი ეროვნული სხეულის მბასრავი ხმალი უკვე ტუდებოდა, აი მაშინ გვიმტყუნა მკლავმა და სახელმწიფოებრივი დროშა ხელიდან გაგვივარდა. ვიმეორებ. კიდევ რამდენიმე ათეული წლების გამძლეობა, და ჩვენი მერმინდელი ისტორიული გზა და დღევანდელი მდგომარეობა საგრძნობლად სხვანაირი და უკეთესი იქნებოდა. საქართველოსა და სომხეთის კითხვა ისევე დაუგვიბოდა მეცხრამეტე საუკუნეში ევროპის წინაშე, როგორც იდგა და გადაიჭრა ზემოხსენებული ერთა საკითხი. აქ შესაძლებელია ვინმემ იფიქროს და საიქვას: ბოლოს და ბოლოს ხომ იგივე რუსეთი თამაშობდა უდიდეს როლს ოსმალეთისაგან ბალკანეთის ერების განთავისუფლების საქმეშიო. სრული სიმართლეა. უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს განთავისუფლების საქმეშიც რუსეთი ითამაშებდა გადაწყვეტ როლს. მაგრამ თუ ეს ამბავი მოხდებოდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, მაშინ ეს იქნებოდა არსებითად, მართლა განთავისუფლება, თუ გინდ დროებით რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ, მაგრამ მაინც სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური განთავისუფლება. რასაკვირველია, ისიც უდაოა, რომ რუსეთი ამ შემთხვევაშიაც მოინდომებდა საქართველოს სრულს შეხორცებასა და მონელებას. მაგრამ ისიც ხომ ნათელია, რომ რუსეთი ამას ვეღარ შესძლებდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. განა რუსეთმა არ მოინდომა სრული დამონება მისი დახმარებით განთავისუფლებული ბალკანეთის სახელმწიფოების, სხვათა შორის ისეთ სლავიანური ტომების, რომლებიც მისი ახლო ნათესავებია და, მაშასადამე, მათი ასიმილაცია თითქოს არც ისე ძნელი იყო. დიახ, ეს მოინდომა, მაგრამ ვერ შესძლო; ეს არ შეაძლებინა არც საერთაშორისო ურთიერთობამ და არც თვით ახლად განთავისუფლებულმა ერებმა. რუსეთმა კი მოინდომა ბალკანეთის თავის გუბერნიებად გადაქცევა, მაგრამ ვერ შესძლო. რუსეთის იმპერატორებმა ადვილად შეძლეს 1801 წელს ანექსია ქმნილი საქართველოს რუსულ გუბერნიებათა და უეზდებად დაყოფა, ქართული სახელმწიფოებრიობის სრული

ამოშლა, და ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარებისა და აღმოფხვრის საქმის მტკიცედ და ტლანქად წარმოება. რასაკვირველია, საქართველოსა და ქართველი ხალხის მიმართ აღმოფხვრა-გადაგვარების პოლიტიკა ვერ იქნებოდა წაწარმოები ასეთი სისასტიკითა და ნაყოფით, თუ კი საქართველო, ასე ვთქვათ, ბალკანურად იქნებოდა განთავისუფლებული ისლამისაგან, თუ გინდ გასული საუკუნის მეორე ნახევარში.

შეიძლება ვინმემ სთქვას, რომ ისტორიაში არ არსებობს არჩევანი და არადანი, ის, რაც მოხდა, უნდა მომხდარიყო და სხვანაირად არც შეიძლებოდა მომხდარიყო. ზევეითაც ვთქვი და ეხლაც ვიმეორებ, რომ ასეთი მსჯელობა არის უბრალო ფატალიზმი, ბედისწერის აღიარება და არა ისტორიულ-მეტყველებითი მსჯელობა, მას არაფერი საერთო არ აქვს არც იმ მოძღვრებასთან, რომელსაც ისტორიული მატერიალიზმი და ისტორიული აუცილებლობის რკინის კანონი ეწოდება. ეს სწავლება სავსებით სწორია, მაგრამ ის ეხება არა ისტორიულ ფაქტებს და თუ გინდ ამა თუ იმ ისტორიულ ეპიზოდებს და მათ კონკრეტულ ხასიათს, არამედ დიდი პერიოდების განმავლობაში მოვლენათა დენის საერთო მიმართულებასა და ხასიათს. მაგალითად, ყველა დაჩაგრულ ერთა განთავისუფლების საქმე ისტორიული აუცილებლობის რკინის კანონს ემორჩილება, ამ განთავისუფლების პროცესის საერთო ხასიათიც ისტორიულად განსაზღვრულია და სოციოლოგიურად მისი გათვალისწინებაც შეიძლება, მაგრამ ამ პროცესის შესაძლებელი კონკრეტული ფაქტები და კერძო ეპიზოდების წინასწარმეტყველება უფრო მარჩიელობის საქმეა, ვიდრე პოლიტიკოსისა და სოციოლოგისა, ვინაიდან ამ კერძო ფაქტებისა და ეპიზოდების გარეგნული სახე და ფორმები როდი ექვემდებარება ასე უდაოდ ისტორიულ ლეტერმინიზმს. სრულიად აუცილებლად უნდა დამდგარიყო და დადგებოდა ქართველებისა და სომხების ისლამის ძალადობისაგან განთავისუფლების საკითხი. ამ ერთა განთავისუფლება-აღორძინების პრობლემა აუცილებლად და დადებითად უნდა გადაჭრილიყო, იჭრება და გადაიჭრება კიდევ. მაგრამ სულ სხვა კითხვაა, თუ როგორი სტადიების, ეპიზოდებისა და ფაქტების დარჯაჟში მოუხდებოდა მათ გასვლა. აქ მრავალნაირი შესაძლებლობა არსებობს, როგორც ამ პროცესის ტემპის შესახებ, ისე შესახებ სხვა და სხვა ეპიზოდებისა. დღეს მაინც ჩვენთვის ისტორიულ პერსპექტივაში უკვე საკმაოდ ნათელი უნდა იყოს, რომ მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში და მეცხრამეტის დასაწყისში ქართველი ხალხის წინაშე თურმე მდგარა ერთგვარი ისტორიული არჩევანი და არადანი: ან შენარჩუნება ნახევრად დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობისა, ისლამის ძალადობის ქვეშ და შემდეგ, დაახლოებით მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, დაახლოებით ბალკანური თავისუფლება, ანდა ეხლავე ერთმორწმუნე რუსეთთან სრული შეერთება, ფიზიკურად ხალხის უფრო გადარჩენა, მაგრამ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივად წაშლისა და მოსპობის

გზაზე შედგომა. კარგა ხანს ყოყმანობდა და ბორძიკობდა საქართველოს ეროვნული ეტლი ამ ისტორიულ გზაბოძალზე და ბოლოს ის შედგა მეორე გზაზე, თუმცა, რასაკვირველია, მაშინ ამ გზების ცოტა მოშორებითი მომავალი პერსპექტივა არ ქონდა და არც შეიძლებოდა ქონებოდა ნათლად გათვალისწინებული ქართველ ხალხსა და საქართველოს მესვეურთ. მაგრამ ეხლა ხომ ამ წარსული და გავლილი გზის განხილვა ასეთ სიძნელეს აღარ წარმოადგენს, ხოლო მისი დაფასება კი უაღრესად საჭიროა, როგორც ჩვენი აწმყოსათვის, ისე მყობადისათვის. მაშ, შევეუდგეთ მის თუნდ ზოგად, მაგრამ უფრო უშუალო და თანდათანობით აღნუსხვასა და გაგებას.

ყველა დროისა და ჯურის დამპყრობი და იმპერიალისტი ცდილობს, რომ დასაპყრობ ქვეყანაში მოხდეს რაც შეიძლება მეტი გახრწნა, დაშლა, გაჭირვება და სასოწარკვეთა, რათა ამრიგად თავის მიზანი გაიადვილოს. ოსმალ-სპარსთაგან განაწამებ საქართველოს დიდი ხანია ეჭირა თვალი ერთმორწმუნე რუსეთისკენ და მისგან საკაეშირო დახმარებასა და მფარველობას მოელოდა. რუსეთსაც დიდი ხანია ეჭირა თვალი საქართველოსკენ და ოცნებობდა არა იმაზე, თუ როგორ დაეხმარებოდა „ერთმორწმუნე“ საქართველოს, არამედ უცდიდა იმ წამს, თუ როდის შეიძლებოდა საქართველოს სამეფოს დაპყრობა, ისევე როგორც დაპყრობილ იქნა მის მიერ ყაზანისა და ასტრახანის სამეფონი და სხვა. რუსეთი ემზადებოდა არა საქართველოს მფარველობისათვის, არამედ ამზადებდა ნიადაგს მის დასამონებლად და ამიტომ ყველა მისი მფარველობითი ნაბიჯები, დაწყებული პეტრე დიდიდან და კიდეე უფრო ადრე, ერთი უდიდესი ცბიერობა, უმდაბლესი მაკიაველიზმი და სისტემატიური პროვოკაცია იყო. ასეთი „მფარველობა“ კიდეე უფრო ასუსტებდა და სისხლიდან სცლიდა საქართველოს და, აი, სწორედ ეს შედიოდა რუსეთის იმპერატორთა განზრახვაში, ვინაიდან საქართველოს მომავალი მონელების საქმეს უადვილებდა მას. ამიტომ იყო, რომ რუსეთი სრულიადაც არ ზრუნავდა იმის შესახებ, რომ საქართველოს ძალები გაეერთიანებინა და ამრიგად დაეპირდაპირებინა ის ოსმალებისა და სპარსების წინააღმდეგ. რუსეთის მთავრობის ცბიერებასა და ორპირობას სავსებით აეხადა ნილაბი 1801 წელს, მან თავისი ზრახვები უტიფრად გამოააშკარავა და შეუდგა საქართველოს ანექსია-დაპყრობის საქმეს.

სხვა და სხვა დროს დამპყრობ პოლიტიკას, ანუ იმპერიალიზმს, ამ სიტყვის უფართოესი მნიშვნელობით, სხვა და სხვა იერი და ხასიათი აქვს. აქ, რასაკვირველია, არ არის დრო და ადგილი ამ პოლიტიკის ბუნებისა და ისტორიის კვლევა-ძიებისა, მაგრამ რამოდენიმე სიტყვით, რასაკვირველია, მხოლოდ დაახლოებით და მეტად სქემატურად საჭიროა გავითვალისწინოთ უმთავრესი, ასე ვთქვათ, ძირითადი ტიპები და ისტორიული ეტაპები იმ მოვლენისა, რომელსაც პირობითად ვუწოდებთ იმპერიალიზმს. ეს ტერმინი ეუ-

თვნის უკანასკნელი დროის სოციოლოგიას და აქ, რასაკვირველია, შას ვხმარობთ არა იმ ვიწრო და სპეციფიური შინაარსით, რომელსაც მასში სდებენ თანამედროვე მკვლევარნი, არამედ ფართო, ასე ვთქვათ, უნივერსალურ-ისტორიული მნიშვნელობით, სახელდობრ, ხალხებისა და სახელმწიფოების ლტოლვა სხვა ერთა და ტომთა დაპყრობა-ექსპლოატაციისაკენ. ასეთ დამპყრობ პოლიტიკის პირველ ხანას ახასიათებს ის გარემოება, რომ გამარჯვებულნი ზოცავენ დამარცხებულთ, ხანდახან კიდევ სკამენ მათ, ანდა მონებად მიასხამენ. ასეთი თვისება ახასიათებს ადამიანის ტომთა ბრძოლას არსებობისათვის ისტორიის პირველ საფეხურზე. ეს სტადია უკვე განვლილია ადამიანის მიერ, თუმცა დღესაც არსებობს დედამიწის ზურგზე ისეთი ადგილები და პირველყოფილი ტომები, სადაც ბრძოლა დღესაც ამ პრიმიტიულ ფორმებში წარმოებს. როგორც ისტორიული თანდათანობით, ისე შინაგანი განვითარებით, შემდეგ საფეხურად უნდა ჩაითვალოს იმ ხასიათის ურთიერთობა, როდესაც დამპყრობელი ხალხი შეიძლება ნაწილობრივად ზოცავს, ასუსტებს, ნაწილობრივად მონებადაც მიასხამს ხოლმე დაპყრობილ ტომებს, მაგრამ მაინც უტოვებს ერთგვარ თვითმკმედებისა და თვითმმართველობის უფლებებს, აყენებს მას თავის უზენაეს ხელისუფლების ქვეშ და სხვადასხვა დროს ხასიათისა და ფორმის ხარკსა და ბეგარას აკისრებს გამარჯვებული და გაბატონებული ტომის, ან ტომების სასარგებლოდ. მესამე ტიპისა და საფეხურის იმპერიალიზმის დამახასიათებელ თვისებად შეიძლება ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ მპყრობელი ერი, პირველ ყოვლისა, ცდილობს, რომ მას ექნეს რაც შეიძლება მეტი ტერიტორია ამ დიდრიცხოვანი ერის საბინადროდ, თუ ასეთი მპყრობელი ერი მიწით ღარიბია, მაშინ ის ცდილობს არა პირდაპირის საშუალებით გაანადგუროს დაპყრობილი ხალხები და მისი მიწა-წყალი დაიჭიროს. ხოლო თუ ის მიწით მდიდარია, მაშინ ის რამდენიმედ ზოგავს დაპყრობილთა ადამიანურ მასალას, მაგრამ არა იმიტომ, რომ მას შეარჩინოს რაიმე თვითმმართველობა და მისი ეროვნული ვინაობა. ასეთ შემთხვევაშიც გაბატონებული ერი ცდილობს გაანადგუროს დაპყრობილი ხალხი, მაგრამ არა უშუალო ფიზიკური მოსპობით, არამედ ეროვნულად სპობს, აგვარებს და არჩულებს მას. ბატონი-ერი ცდილობს ყმა-ერის ჯიშის მოსპობას, მის შეზოცებას და თავის წიადში გათქვეფას. ერთი სიტყვით, მძლეველი ლაშობს, რომ ძლეული გამოიყენოს თავისთვის როგორც გამაპოხიერებელი სასუქი მასალა. და ამ საქმეს აწარმოებს ერი კოლონიზატორი უმთავრესად პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ძალდატანებით, ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი თვითმმართველობის ნიშანწყლის მოსპობით, დაპყრობილთა იძულებითი დენაციონალიზაციითა და სხვა. ეს თვისება განსაკუთრებით ახასიათებს ნაციონალურ-აბსოლუტურ მონარქიების საკოლონო პოლიტიკას. მეოთხე ტიპის იმპერიალიზმად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რასაც წარმოადგენს უკანასკნელი დროის, სამრეწველო და ფინანსიური კაპიტალის ბატონობის ხანის კოლონია-

ლური პოლიტიკა, ის ხანა, როდესაც ეკონომიურად და პოლიტიკურად ძლიერი ერები უმთავრესად ეკონომიური ექსპლოატაციის საგნად ხდიან დაპყრობილ ერებს, როდესაც ძლიერი ერები თავის ნაწარმოებისა და კაპიტალის ასპარეზად ხდიან კოლონიებს, სადაც ნაკლებად ანვითარებენ ადგილობრივ მიმე გადაამუშავებელ მრეწველობას და უფრო კი იმის ცდაში არიან, რომ ეს კოლონიები გადააქციონ ნედლეულობისა და იაფი შრომის წყაროდ. მაგრამ ამავე დროს ერთგვარ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ თვითმართველობას მაინც უტოვებენ კოლონიებს. ვიმეორებ, რომ დამპყრობ საკოლონიო პოლიტიკის ხსენებულ ოთხ ტიპად დაყოფა, როგორც ისტორიულად, ისე ლოგიკურად, მხოლოდ დაახლოებით და სქემატურია. რასაკვირველია, სრული წმინდა სოციოლოგიური ტიპები საერთოდ არ არსებობენ და არც ეს იმპერიალიზმის ტიპები არეს საესებით წმინდა და დახვეწილი. მეტად თუ ნაკლებად ყველა ჭურის იმპერიალიზმში არის თითქმის ყველა ზევით ჩამოთვლილი ელემენტები, მაგრამ ძირითად ტიპებად შეიძლება მაინც მივიღოთ ის, რაც აქ დავასახელებთ.

რუსეთის მფლობელობა საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში და მეოცის დასაწყისში იყო მეტწილად მესამე ტიპის კოლონიალური პოლიტიკა, სახელდობრ, აბსოლუტურ მონარქიის ცენტრალისტურ-ნაციონალისტური იმპერიალიზმი.

შემოიჭრა თუ არა რუსეთი ჩვენში, ის მყისვე მოურიდებლად შეუდგა საქართველოს სახელმწიფოებრივი სახისა და მოხაზულობის წაშლას, მან პირდაპირ მიზნად დაისახა ქართველი ხალხის შეგნებასა და ხსოვნაში არამც თუ მარტო ქართული სახელმწიფოებრიობის იდეის აღმოფხვრა, არამედ თვით ეროვნული მეობის და შეგნების წაშლაც. რუსეთი შეუდგა ქართველი ხალხის დაქსაქსვასა და აფორიაქების საქმეს. ის ყველაფერს იმისათვის აკეთებდა, რომ უძველესი კულტურის მატარებელი ქართველი ერი გადაეგვარებია, გაერუსებია და მისი სახსენებელი სრულიად მოესპო. საქართველოს მესვეურნი დიდ იმედებს ამყარებდნენ იმ გარემოებაზე, რომ რუსეთი ერთმორწმუნე იყო, რომ მესამე რომად წოდებულმა მოსკოვმა დაიჭირა ბიზანტიის ადგილი და რელიგიურ-პოლიტიკური მემკვიდრეობა, რომ რუსეთი უნდა იქნეს აღმოსავლეთის მართლმადიდებელ ქრისტიანთა მფარველი და სხვა. ეს იყო ერთი უმთავრესი მოსაზრება, რომელმაც იმედის თვალით გაახედა საქართველო ჩრდილოეთისაკენ. მაგრამ სწორედ ეს სრული ერთმორწმუნეობა შეიქნა რუსეთის ხელში მეტად ბასრი იარაღი და მოხდენილი ნილაბი ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციის საქმეში. რუსეთის ბატონობის უღლის ქვეშ მოექცნენ მრავალი სხვა და სხვა სარწმუნოების ერები. რუსული საიმპერიო მთავრობა საშინელი სიტლანქით აწარმოებდა ყველა ამ ერთა რუსიფიკაციის საქმეს, მაგრამ გაცილებით უფრო ადვილი და ნაყოფიერი ეს დენაციონალიზაციის

საქმე იყო სწორედ იმ ერებში, რომელთაც მპყრობელ ერთან ქონდათ საერთო სარწმუნოება და კიდევ უფრო მეტად იმ ხალხებში, რომელნიც, გარდა სარწმუნოებრივი ერთიანობისა, რასიულადაც იყვნენ რუსთა ახლობელი მონათესავე, როგორიც არიან, მაგალითად, უკრაინელები და ბელორუსები. რუსთა ნაციონალისტურმა იმპერიალიზმმა უფრო მეტის ნაყოფიერებით აწარმოვა ამ ერთა რუსიფიკაციის საქმე, თუმცა, რასაკვირველია, ეს საქმე მან ვერ დაასრულა და ამიერიდან ზომ მხოლოდ რუსიფიკატორული პოლიტიკის მეტად ძლიერ რეციდივებს შეიძლება ექნეს ადგილი, მაგრამ ის უკვე ისტორიულად განწირულია: რუსთა თვით უახლოეს მონათესავე უკრაინელთა და ბელორუსთა სულიერ-ეროვნული ემანსიპაცია უკვე მომხდარი ფაქტია და გასული წლების მსოფლიო ეროვნულ-პოლიტიკური ტეხილების შემდეგ მათი ეროვნული გაპიროვნებისა და აღორძინების საქმე სრულიად განზომილი და აუცილებელია. და თუ რუსი პოეტის ოცნება იმის შესახებ, რომ „სლავიანური ნაკადები შეერთდებიან რუსულ ზღვას“, უკვე დაიმსხვრა და იმსხვრევა ისტორიისაგან, რასაკვირველია, მით უმეტეს უდაო და ისტორიულადვე განზომილია, რომ რუსეთის ზღვა ეროვნულად ვეღარ შეთანთქავს ქართველ ხალხს, რომელსაც არაკითარი ახლო რასიული და კულტურული ნათესაობის ძაფები არ აკავშირებს საერთოდ. სლავიანთა ტომთან და კერძოდ რუსებთან, იმ ქართველ ხალხს, რომელსაც ესოდენ მკაფიოდ გამოქანდაკებული ეროვნული ინდივიდუალობა ახასიათებს ყოველის მხრით: კულტურით, ენით, ტემპერამენტითა და სხვა. მაგრამ ამაზედ შემდეგ და ეხლა კი მაინც დავეუბრუნდეთ იმის ზოგად განხილვას, თუ როგორი წესითა და ხერხებით აწარმოებდა რუსეთი ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციის საქმეს.

უკვე ზევით მოხსენებული იყო, რომ რუსეთმა სწორედ ერთმორწმუნეობის ფაქტი მოიმარჯვა არა ქართველი ერის სამფარველოდ, არამედ მის გადასაგვარებლად და მოსასპობად. თუ საქართველოს შემოერთებამდე ქართველთა ერთმორწმუნეობას ხმარობდა როგორც ფარსა და ლამაზ სამოსელს თავის აგრესიული მოძრაობისათვის სამხრეთისაკენ, შემოერთების შემდეგ ეს ერთმორწმუნეობა მან რუსიფიკაციის იარაღად გამოიყენა, რასაც ასე ადვილად ვერ ახერხებდა ის, მაგალითად, არამც თუ მაჰმადიანთა, არამედ გრიგორიანთა და კათოლიკეთა მიმართ, რომელთათვის რუსეთის ბატონობაში სარწმუნოებამ ობიექტურად ითამაშა დიდი ეროვნული ფარის როლი რუსიფიკატორულ იერიშების წინააღმდეგ.

სულ მალე საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ ყოველგვარი თვითმმართველობის ნასახი აღმოფხვრა საქართველოში. მან გააუქმა არა მარტო ქართული საერო მმართველობა, არამედ საეკლესიო თვითმმართველობა და მისი წყობილებაც ერთი კალმის მოსმით დაანგრია, ავტოკეფალური საქართველოს ეკლესია გაუქმებულად გამოაცხადა და ის, როგორც ერთ-ერთი რუსული ეპარქია, ეგზარხატის სახით დაუმორჩილა რუსეთის სინოდს, რომელიც რუსულ ნაციონალისტურ იმპერიალიზმის ერთი უმთავრესი შტაბი იყო. რუსეთის მთავრობამ ძლიერ კარგად იცოდა, თუ რა უაღრესად ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ როლს თამაშობდა ქართული ეკლესია საქართველოს წარსულ ცხოვრებაში და ამიტომ მისი დანგრევა და იქიდან ქართული სულის ამოწევა ერთი უმთავრესი მუხლი შეიქნა საიმპერიო მთავრობის რუსიფიკატორულ პროგრამისა. ისე, როგორც ქართველი ხალხის ყველა სხვა წრეები, სამღვდელოებაც არ შეირიგებია უბრძოლველად რუსიფიკაციის პოლიტიკას. ხან ძლიერად და ხან მოდუნებით, მაგრამ რუსეთის მფლობელობის დროს ქართველი ეკლესია განაგრძობდა ბრძოლას გამარუსებულ პოლიტიკის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლის დასაწყისი და მისი უკანასკნელი პერიოდი ძლიერი დრამატიზმითაა აღსავსე. ქუთათელ მიტროპოლიტ დოსითეოსიდან და გენათელ ექვთიმედან დაწყებული, ვიდრე დღევანდელ კათალიკოზ ამეროსამდე (რომელსაც ამ სტრიქონების წერის დროს ასამართლებს რუსეთის ხელისუფლება ქართველი ეროვნებისა და საქართველოს დაცვისათვის) ქართული ეკლესიის ისტორია არის წამება ამ ეკლესიისა „ერთმორწმუნე“ რუსეთისაგან...

რუსეთთან შეერთების შემდეგ პირველი ძლიერი მასიური აფეთქება საეკლესიო ნიადაგზე მოხდა დასავლეთ საქართველოში. მოძრაობას მეთაურობდნენ მიტროპოლიტი დოსითეოს და ექვთიმე. მართალია, ეს მოძრაობა თავის საბაზით, ფორმითა და გარეგნობით იყო საეკლესიო ხასიათის, მაგრამ არსებითად ის იყო უაღრესად ეროვნული მოძრაობა, ბრძოლა რუსულ-ცენტრალისტურ მართველობის წინააღმდეგ, ომი გამარუსებულ პოლიტიკასთან. ქართველი ხალხის ეს გამოსვლა ეროვნული თავისუფლების ერთ-ერთი პოზიციის შესანარჩუნებლად, როგორც ვიცით, სასტიკად დამარცხდა და რუს „მართლმადიდებელ“ იმპერატორთა და რუსულ „უწმინდეს“ სინოდის უწმინდურმა საერო და სასულიერო სატრაპებმა ნაცემ-ნაგვემი ერთმორწმუნე მიტროპოლიტები ხელუბრაკრული ჩაყარეს ტომრებში, და ასე წაასხეს ისინი ტყვედ. ერთი მათგანი, ქუთათელი დოსითეოს, ტომარაშივე დააღრჩვეს და შემდეგ ჩაფლეს, ხოლო მეორე, გენათელი ექვთიმე, წაიყვანეს რუსეთის სუსხიან ჩრდილოეთს, სადაც კიდევ ადრე „საპატიო“ მძევლად იქნა წაყვანილი საქართველოს უკანასკნელი კათალიკოზი ანტონ II, და ცოცხლად ჩამარხეს იქ სვირის მონასტრის სენაქში, სადაც მან მალე დალია სული. რასაკვირველია,

მაშინ და შემდეგაც დიდი ხნის განმავლობაში რუსეთის მესვეურნი არ იყვნენ კომუნიისტები და ამიტომ სჭიდნენ და აწამებდნენ ქართული ეკლესიის მეთაურთა არა კონტრრევოლუციისათვის და სახელთა კომუნიზმისათა, არამედ როგორც რუსულ საეკლესიო მმართველობის მთლიანობის დამრღვევთ და ქრისტიანობის და, მაშასადამე, რუს იმპერატორთა ორგულთ. რუსეთის საეკლესიო იმპერიალიზმმა გასტეხა წელში საქართველოს საოპოზიციო მოძრაობა, მაგრამ მას ეროვნული სული ვერ ამოხადა. ქართული ეკლესია იძულებული შეიქნა დამორჩილებოდა და ძალაუფლებურად შეგუებოდა თავის ერთმორწმუნე ბატონს, მაგრამ ის მთელი ამ ას ოცი წლის განმავლობაში მაინც იყო ერთი უდიდესი ეროვნული ფაქტორი და ჩვენი მეცხრამეტე საუკუნის ისტორიაში ძნელია მითითება მეორე ისეთ ძლიერ დაწესებულებაზე და წრეზე, რომელმაც ესოდენ დიდი როლი ითამაშა ეროვნული სახისა და სულის შენარჩუნებაში. ეს აზრი უნდა მტკიცედ და გადაჭრით ითქვას, ვინაიდან ეს არის ისტორიული კეშმარიტება, ხოლო კეშმარიტება წარსულს ეხება ის თუ დღევანდელ დღეს, უნდა ითქვას მიუდგომლად, სრულის ობიექტურობით, და უნდა ითქვას არა იმიტომ, რომ ყოველგვარი კეშმარიტება თავისთავად წმინდაა და სხვა, არამედ იმიტომ, რომ სრული ისტორიული სიმართლის ცოდნა აუცილებელია როგორც დღეისათვის, ისე ხვალისათვის. მხოლოდ უმწეო აზრს, უბადრუკ ნებისყოფას და დღენაკლულ ძალას ეშინია ისტორიული საფლავებისა და ისტორიული კეშმარიტებისა. მხოლოდ უდღეო და ბრმა ფანატიზმს შეუძლია ისტორიას და იქ მოქმედ ძალებს თავისი, მიმდინარე ხანის მოთხოვნები წარუდგინოს. მხოლოდ საბრალო ქონდრის კაცებს შეუფერით მეხი და რისხვა დააყარონ თავს პრუზიის მეფეს დიდ ფრიდრიხს, ან ქართველთა ერეკლეს, იმისათვის, რომ ისინი არ იყვნენ მზგავსად კაუტსკისა და ჟორდანისაი პოლიტიკაში რესპუბლიკანელები, მხოლოდ დამთხვეული დაანთხევს შხამსა და ბოლმას ნეტარხსენებულ ავგუსტინს, ან ანტონ კათალიკოზს იმისათვის, რომ ისინი არ იყვნენ არამც თუ კომუნიისტები და ლენინისტები, და ბავშვთა ნათვლას აწყობდნენ არა „ოქტიაბრიანებისა“ და „ზევზდინების“ წესით, არამედ საქრისტიანო ტიბიკონის თანახმად. რასაკვირველია, ვერც ნინო განმანათლებელსა და თამარ მეფეს ვუსაყვედურებთ იმას, რომ ისინი არ იყვნენ გაცნობილი ბებელის იმ თხზულებასთან, რომელსაც „დღედაკაცი და სოციალიზმი“ ქვია სახელად და „ქენოტელეების“ მიზნებისა და ამოცანების შესახებაც სრული უმეცრები იყვნენ. დიახ, ისტორია უნდა იყვეს სრულიად ობიექტური, კაცობრიობის მრავალსაუკუნიანი ცხოვრება და მისი მოქმედი ძალები და პიროვნებანი არ შეიძლება განსჯილ და დაფასებულ იქნან ამა თუ იმ დღეს მომქმედ ჯგუფის პოლიტიკურ და სოციალურ მრწამსის მიხედვით. თუ ისტორიკოსისათვის საჭიროა ცოტათ მაინც ის მოქალაქე იყვეს, რომ უკეთ გაიგოს წარსული ცხოვრების მსვლელობა-განვითარება.

რება, მით უმეტეს მოქალაქისათვის მეტისმეტად საჭიროა, რომ ცოტად მაინც ისტორიკოსიც იყვეს, ესე იგი საზოგადოების წარსული ცხოვრება იცოდეს, ხოლო ისტორია კი უნდა იყვეს არა ზღაპარი ან სააგიტაციო ფურცლები, არამედ მართალი მოთხრობა და სწორი დაფასება იმისა, რაც იყო და დაფასება და აწონ-გაზომვა არა დღევანდელი საზოგადოებით, არამედ ისტორიული სასწორითა და ადლით. აი ამიტომ არ უნდა გაუუჩინებდეთ თამარს იმისათვის, რომ „უმეცარი“ და „რეაქციონერი“ იყო, მაგალითად, კლარა ცეტკინთან შედარებით, და არც ნინო უნდა დაიტუქსოს იმისათვის, რომ ის იმ დროს ვერ ამაღლდა, მაგალითად, სქესობრივ და სხვა ამგვარ სოციალურ საკითხთა ისეთ გაგებაში, როგორც მაგ. ქალბატონი კოლონტაი, ან საქართველოში დღევანდელი მოღვაწე ქალთა მოძრაობაში ქალბატონი მარიამ ორახელაშვილი... ამ მოკლე გადახვევისათვის იმედია მკითხველი არ მისაყვედურებს. მე ეს საჭიროდ მივიჩნიე იმისათვის, რომ ასეთი ზერელე და უმართებულო მსჯელობა ჭერ-ჭერობით მეტად განვითარებულია. ძლიერ ხშირად ისე მიაჩნიათ, თითქოს კარგი მომავლის დასამყარებლად საჭიროა წარსულის არა სწორი და მიუდგომელი გაგება, არამედ ხელალებით და სავსებით ძაგება. რასაკვირველია, ეს ყალბი და მაენე აზრია. ბრძოლა უკეთესი მომავლისათვის სრულიადაც არ მოითხოვს ისეთს ნილილიზმს, რომელსაც მთელი წარსული მისი ავ-კარგით მხოლოდ ავად მიაჩნია და ამიტომ ეზიზღება. არა, კარგი მომავლისათვის ის კი არაა საჭირო, რომ აწმყო გძულდეს და წარსული პირწმინდად გეზიზღებოდეს, არამედ უნდა გახსოვდეს, რომ „აწმყო შობილი წარსულისაგან არის მშობელი მომავლისა“ და ამიტომ კარგი მყობადისათვის ბრძოლა კარგი მოქალაქისაგან მოითხოვს ნათელ წარმოდგენას და მიუდგომელ დაფასებას იმისა, თუ რა იყო გუშინ და რა არის დღეს. ამიტომ მხოლოდ დაფუთებული აზროვნებისა და უიმედოდ გაყინულ და გაქვევებულ ფანტიკოსს ეჩვენება ეგრეთწოდებულ კლერიკალიზმად, მაგალითად, დებულება—საქართველოს არა მარტო ძველ ისტორიაში, არამედ მეცხრამეტე საუკუნეშიაც ეკლესია თამაშობდა უდიდეს ეროვნულსა და განმანათლებელ როლს.

მაშ ასე, ქართული ეკლესია მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ავად თუ კარგად, მაგრამ მაინც განაგრძობდა ეროვნების დამცველი ფაქტორის როლს. ეს როლი მას დასაბამიდან ქონდა ისტორიულად დაკისრებული და გასულ საუკუნეშიაც განაგრძობდა მის შესრულებას. ქართული ეკლესიის ეს ეროვნულ-მოგერიებითი მოღვაწეობა წინა საუკუნეებში, ერთის მხრით, რამდენიმედ გაადვილებული იყო იმით, რომ მაშინ საქრისტიანო საქართველოს საქმე ქონდა ისლამთან, ამ ორ სარწმუნოებას შორის გაუვალე უფსკრული იყო, მდგომარეობა და ურთიერთობა მეტად ნათელი, მკაფიო და განსაზღვრული, ამიტომ ამ ხანებში შეუძლებელი იყო მტრისათვის ქართულ ეკლესიაში შეგობრისა და ძმის ქურჩით შესვლა და მისი შიგნიდან გადაგვარება და მოშლა.

ხოლო რუსეთის მფლობელობის დროს ამ მხრით მდგომარეობას ართულებდა ის გარემოება, რომ ახალი მპყრობელი თვით იყო ქრისტიანი და ისიც მართლმადიდებელი. ამ გარემოებამ მეტად გაუადვილა რუსეთს საქართველოს ეკლესიასთან ბრძოლა. ანაფორაში გადაცემული რუსული ნაციონალისტური იმპერიალიზმი ერთმორწმუნეობის საბაბითა და ნილაბით ადვილად შეიჭრა ქართულ ეკლესიაში და მის გარუსების საქმეს შეუღდა. იყო ისეთი ფაქტები და კერძო ეპიზოდები, როდესაც რუსეთის სინოდი თითქოს ეხმარებოდა ქართულ ეკლესიას, როგორც ასეთს, მაგრამ რუსეთის მფლობელობის ხანას საქართველოში მკაფიოდ ახასიათებს ის გარემოება, რომ ეს იყო ერთი განუწყვეტელი და სისტემატური მუშაობა მიმართული იქითკენ, რომ ეკლესია გაერუსებიათ, ის სინოდის დასაყრდნობ საკოლონიზაციო პუნქტად გადაექციათ და მით საქართველოს ერთ-ერთი ეროვნული ბურჯი დაენგრიათ.

მთელი მეცხრამეტე საუკუნე ქართული ეკლესიისათვის არის მისი რუსეთის მიერ ძარცვისა და რბევის ისტორია. ეკლესია-მონასტრები საქართველოში, ისე როგორც ერთ დროს მრავალ სხვა საქრისტიანო ქვეყნებში, ერთსა და იმავე დროს წარმოადგენდნენ განათლებისა და მეცნიერების კერას, მუზეუმსა და წიგნთსაცავებს და ერთგვარ ეროვნულ საგანძო საღაროებს. რუსეთის ანაფორიანი და მუნდირიანი ჩინოვნიკები თითქოს ერთიმეორეს ეჭიბრებოდნენ ქართულ ეკლესია-მონასტრების სულიერ და ხორციელ გაძარცვის საქმეში. ეგზარხები და ნამესტნიკები, გუბერნატორები და რუსი ეფისკოპოსები ერთნაირი გულმოდგინებით თხრიდნენ თვალ-მარგალიტს ქართული ეკლესია-მონასტრებისა—ხატებს და თვით ხატებიც მიჰქონდათ რუსეთს. იქითკენვე ეზიდებოდნენ ძვირფას ისტორიულ არქივებსა და განძებს. და ძლიერ ზშირად, ქართული ეკლესიის ეროვნული სახის აღმოსაფხვრელად ისეთ ველურობასაც კი სჩადიოდნენ, რომ საყდრებში ქართულ მხატვრობასა და ფრესკებს კედლებიდან ფხეკდნენ, კირით ლესავდნენ და მის ადგილს თავის რუსულ-სუზღალურ ტიპებსა და მხატვრობას ასახიერებდნენ, რასაცვირველია, რუსულსავე წარწერით.

რუსეთის მთავრობამ არა მარტო თვითმმართველობის ყოველი ნასახი წაართვა ქართულ ეკლესიას, არამედ სისტემატურად უსპობდა მას ნივთიერ სახსარს. საეკლესიო ქონებასა და მამულებს ზშირად სახაზინოდ აცხადებდა, ხოლო უკანასკნელ ხანებში, როგორც ვიცით, სამღვდელოების სრული გაჩინოვნიკება მოინდომა და ამ მიზნით ის სახაზინო ჯამაგირებზე გადაიყვანა.

დამპყრობის მიზანი იყო, რასაცვირველია, ქართული ეკლესიის სრულიად გარუსება, იქიდან ქართული ენის სრული განდევნა. მაგრამ ეს საქმე თავისთავად უდიდეს სიძნელეს წარმოადგენდა და აი რატომ. ქართველი ხალხი ერთი უბედნიერესი ერია იმ მხრით, რომ მისი სალაპარაკო და სამწერლო ენა ერთი და იგივეა, ქართველი ხალხის სალაპარაკო ენა, ასე ვთქვათ, უალრესად

ლიტერატურულია, ხოლო მისი ლიტერატურული ენა ზედმიწევნით ხალხურია და აი სწორედ ამ ცოცხალს ენაზე ღვთისმსახურებდა ქართველი ხალხი მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში, ესე იგი ამ ენაზე ლოცულობდა, სწავლობდა, ვითარდებოდა და იზრდოდა. ამ მხრით ქართველი ხალხი ისეთი ბედისა და განძის პატრონი იყო და არის, რომელიც მეტად იშვიათად ზედათ სხვა და სხვა ხალხებს მთელი დედამიწის ზურგზე. ამჟამად ლიტერატურულ და ხალხურ ენის ერთდაიგივეობისა და მის მნიშვნელობის გარკვევას თავი დავანებოთ და აღვნიშნოთ, თუ რა უაღრესი ეროვნული როლი ითამაშა იმ გარემოებამ, რომ ქართველთა საეკლესიო ენა წარმოადგენდა ცოცხალსა და მსმენელთათვის გასაგებ ენას და არა ისეთ მკვდარსა და მუნჯს ბგერას, როგორც კათოლიკეთათვის წარმოადგენდა ლათინური, ურიათავის ძველი ებრაული, თურქთა და სპარსთათვის არაბული, რუსებისა და უკრაინელებისათვის ძველი სლავიანური და სხვა. გერმანულ ტომებს მთელი რევოლუციები და ხანგრძლივი საერო და საეკლესიო ომები დასჭირდათ იმისათვის, რომ ლიუტერის მიერ დაწყებული რეფორმაცია დაესრულებიათ, პირველ ყოვლისა ეკლესია გაეეროვნებიათ და ღვთისმსახურება ცოცხალ სალაპარაკო ენაზე გადაეტანათ. ქართველი ხალხი კი ამ მხრით თვით ნინო განმანათლებლიდან მოცილებული თავისუფალი იყო. საერთოდ თავის დროზე სარწმუნოება და მისი ორგანიზაციულად მოწყობილი კულტი და იერარქია, თანამედროვე ტერმინი რომ ვიხმართ, უაღრესად დემოკრატიული იყო. ამის პირველი და მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ თვით სარწმუნოება და მისი წესები ხალხთა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე წარმოადგენს არა უბრალო ცრუმორწმუნეობის ნაშთს, ან სარწმუნოების ქურუმთა მიერ ხალხის საყვლეფად შეთხზულ და მოჩმახულ ზღაპრებს. რასაკვირველია, სარწმუნოება ჩვენი თანამედროვე მეცნიერული თვალხედვის ისრით არის ცრუმორწმუნეობა, მაგრამ თავის დროსა და ადგილზე ის იყო მასის მიერ კოლექტიურად შექმნილი იდეოლოგია, მსოფლმხედველობა, გულუბრყვილო ფილოსოფია, პრაქტიკული მორალი. მას შემდეგ რაც ადამიანი გახდა გონიერ არსებად, მისთვის აუცილებელი შეიქნა მსოფლიოს და გარემოს ახსნა-გაგება და მასთან შეფარდებული საზოგადოებრივი ყოფაქცევის ნორმების დადგინება. და აი, ადამიანთა კოლექტივები თანაბრად თავის განვითარების საფეხურისა, ქმნიან მსგავსად თავის სახისა, სხვადასხვა ელფერის, ანტროპომორფისტულ რელიგიებს, ესე იგი ქვეყნისა და საზოგადოების არსის ამსახველ გულუბრყვილო ფილოსოფიას და პრაქტიკულ ყოფაქცევის წესებს. ამრიგად, რელიგია სრულიად აუცილებელ მოვლენას წარმოადგენდა, ის იყო უაღრესად ხალხური ხასიათის იმ მხრით, რომ ამ იდეოლოგიის მიმდევარი იყო მთელი ხალხი, ვერც ერთი ფილოსოფიური, ან მეცნიერული მიმდინარეობა ვერ იპყრობდა და ვერ იტევდა ამდენ ხანს თავის წიაღში ხალხის ისეთ ფარჯო მასებს, როგორც რელიგია. აქ, რასაკვირველია, ზედმეტია ლაპარაკი, თუ

როგორ განვითარებას განიცდიდა ყველა სარწმუნოებანი და როგორი ბედი მოეღოს მათ მომავალში, როდესაც ღწური მეცნიერება, გარემოს სწორი გაგება და სხვა შეიქმნება ხალხის ფართო მასების ხვედრი, მაგრამ ერთი რამ აშკარაა — წარსულში და დიდწილად ეხლაც რელიგია ადამიანის ხელში წარმოადგენს აუცილებელ პირველყოფილ იარაღს, და ატარებდა ის ამ იარაღს არა იმიტომ, რომ უკეთესი არ უნდოდა, ან ვინმე უშლიდა, არამედ იმიტომ, რომ თანამედროვე გაუმჯობესებული იარაღები არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მაშინ. რასაკვირველია, მშვილდ ისარის ოსტატი შეებრძოლება ცეცხლმსროლელი იარაღის გავრცელებას, ამას მისი ინტერესი მოითხოვს, ხელით საქსოვ და სართავ დაზგების მკეთებელნი მტრულად შეხედება ახალ საფეიქრო მანქანებს, მაგრამ ამ გარემოებას ტექნიკის განვითარებაში სრულიად უმნიშვნელო გავლენა აქვს ხოლმე. იგივე ითქმის რელიგიის შესახებაც. ამა თუ იმ კულტის ოსტატები და მეთაურები ადვილად ვერ შეურიგდებიან იმ გარემოებას, რომ სარწმუნოებრივ მსოფლმხედველობის ადგილს თანდათანობით იჭერს მეცნიერული შეხედულება, კულტის მსახურნი ცდილობენ და ეცდებიან, რომ ასეთ მოვლენას წინააღმდეგობა გაუწიონ, ანდა სარწმუნოება შეძლებისდაგვარად ახალ მდგომარეობას შეუხამონ; მაგრამ ყველაფერი ეს უძლურია შეაჩეროს ცხოვრების განვითარების აუცილებელი შინაგანი კანონები. ფარნაოზ მეფისა და ვახტანგ გორგასლანის დროს რომ ხალხი არ იყო შეიარაღებული მძიმე არტილერიით და შაშხანა თოფებით ხელში, ხოლო დარვინიზმით თავში, ეს რასაკვირველია, არავის ბრალი არ იყო, ისე როგორც დღეს ვერ მოგნახვთ დამნაშევს იმ საქმეში, რომ ეხლაც კაცობრიობის უდიდესი ნაწილი ჯერ კიდევ მოკლებულია ახალ სამეურნეო იარაღებს და მარქსისტულ და ღწურ მეცნიერულ იდეოლოგიის მაგიერ სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობით ხელმძღვანელობს... ამრიგად, სარწმუნოება იყო ხალხის მასიური იდეოლოგია, და ამ იდეოლოგიის საფუძველზე აშენებული საეკლესიო ორგანიზაცია, რასაკვირველია, ხალხურ, ასე ვთქვათ, უფრო დემოკრატიულ ელფერს ატარებდა, ვიდრე სხვა საზოგადოებრივი და წოდებრივ-ჯგუფური ორგანიზაციები და დაწესებულებანი. ამას ის გარემოებაც დაუმატეთ, რომ ქართველი ხალხის ეკლესია და კულტისწარმოებდა ცოცხალ ენაზე და მაშინ ადვილი გასაგები იქნება ის დებულება, რომ ქართული ეკლესია მნიშვნელოვანი ეროვნული ფაქტორი იყო როგორც წინათ, ქართველი ხალხის ქალაქი ისტორიის სარბიელზე, ისე გასულ საუკუნეშიაც, რუსთა მფლობელობის დროს.

ჩრდილოელი ბატონის განზრახვა იყო ქართული ეკლესიიდან სრულიად გაეღვენა ქართული ენა. ის ამას შედარებით ადვილად ახერხებდა საეკლესიო ორგანიზაციის ზედა ფენებში, მაგრამ ცოცხალ ქართულ ენის ღვთისმსახურებაზე აღზრდილ საქართველოს მრევლს, მასიურ მორწმუნეს, რომელიც წარმოადგენდა ერის უმთავრეს ფენასა და მის საფუძველს, ასე ადვილად და ერთ-

ბაშად ვერ წაართმევდი ღეთისმსახურების უფლებას იმ ენაზე, რომელზედაც ის დასაბამიდან ლოცულობდა მუდამ, მიუხედავად იმისა არაბნი სძლევდნენ მის ქვეყანას. თუ მონღოლნი, სპარსები თარეშობდნენ საქართველოში თუ თურქები. ამიტომ რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ შედარებით ადვილად შესძლო საეკლესიო ორგანიზაციის მწვერვალების საგრძნობლად გადაგვარება, მაგრამ ეკლესიის ძირითად უჭრედს, მრევლს მან ბევრი ვერაფერი დააკლო, რადგან აქ მეტად ძლიერი იყო ხალხურ მასიურ ეროვნულ-რელიგიური ინერცია. და თუმცა დამახინჯებულ გადარუსებულ ქართულ სკოლებიდან საშობაო არდადეგებზე დაბრუნებული მოწაფეები დაუღალავად მღეროდნენ „როვესტო ტაია ხრისტე ბოჟი ნაშ, ოსია მირო ისევეტ რაზუმა“ და „ზეზნდოი ჩახუაია“-ო, მორწმუნენიც შევირდების გუნდს საჩუქარს აძლევდნენ, მაგრამ ამას უფრო ისე უყურებდნენ, როგორც გასართობს, როგორც „კამენდიასა“ და რუსულ „პეტრუშკას“, ხოლო ნამდვილ ლოცვით განცდებს მაშინ გრძნობდნენ, როდესაც მათ სახლის ჳერში ეზოდან შეიჭრებოდა ქართული ალილოს ჳანგები.

უწმინდესმა და უმართებულესმა სინოდმა რუსულ არტახებში გაკრა ქართული სასულიერო სკოლა, განუწყვეტლივ და დაუღალავად მუშაობდნენ ეგზარხები და რუსი ბერები, რომ ამ სკოლიდან ქართული სული და ელფერი გაედევნათ, მაგრამ სასულიერო სკოლის პირწმინდად გარუსება მაინც შეუძლებელი შეიქნა შედარებით საერო სკოლასთან და ეს იმიტომ, რომ საქართველოს სასულიერო სკოლებს უნდა ემზადებია მღვდლები ქართველ მორწმუნეთათვის, ქართულ მრევლისათვის, რომელსაც არ შეეძლო და არც უნდოდა ყოფილიყო არაქართული და ამიტომ იძულებული იყვნენ ამ სკოლების რუსულ უდაბნოში მაინც დაეტოვებიათ მცირე ოაზისები ქართული ენისა და ისტორიისა. მაშასადამე, ეს იყო გამოწვეული ქართულ მორწმუნე მასის ძალდატანებითა და ამ გარემოებას უდიდესი მნიშვნელობა ჳქონდა. და არც გასაკვირველია, რომ მეცხრამეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში განსაკუთრებული როლი ითამაშა დემოკრატიულ და ეროვნულ მოძრაობაში სასულიერო სასწავლებელმა ტფილისის სემინარიის მეთაურობით. შეიძლება პირველი შეხედვით ვისმეს მოეჩვენოს, რომ სემინარიელთა გამოსვლებს და მასზედ მოყოლილ დემოკრატიულ მოძრაობას პირველ ხანებში არ ჳქონდა მკაფიოდ გამოხატული ნაციონალური იდეოლოგია და ამიტომ თითქოს ის არ იყო ეროვნული მოძრაობაო, მაგრამ ეს უნიადაგო და ჳერელე აზრია. რასაკვირველია, მთელი დემოკრატიულ-რევოლუციონური მოძრაობა, მიუხედავად იმისა, რომ მას არ ჳქონდა ღიდხანს მკაფიოდ გარკვეული ეროვნული პროგრამა, იმავე დროს იყო უაღრესად ეროვნული მოძრაობაც, ეს მომენტი ამ მოძრაობაში იყო ერთ ხანს შეიძლება უფრო ინსტიქტის სახით, ვიდრე გარკვეული და საზრიანი გეგმით, მაგრამ ის მაინც იყო და უდიდეს როლსაც თამაშობდა. სემინარიელთა ჩოჩქოლი და ჳანყი იყო პროტესტი არა მარტო სხოლასტიკისა და

რეაქციის წინააღმდეგ, არამედ რუსული სხოლასტიკისა და რუსიფიკაციის წინააღმდეგ. სილიბისტრო ჯიბლაძის მიერ რექტორ ჩუღუცკის ცემა და შემდეგ მისი ლალიაშვილის მიერ მოკვლა, ეგზარხოსის მიერ ამის გამო ქართველი ერის შეჩვენება, ამას საპასუხო ღიმიტრი ყიფიანის პროტესტი, მისი რუსეთს გადასახლება და იქ რუსი ბერების მიერ მისი თავის გირით გაჰყვლეტა, ღიმიტრას — ტფილისს ჩამოსვენება, მისი ცხედრის სასაფლაოზე მიმავალი რუსთაველის პროსპექტით არ გაშვება, ქართველთა მიერ რუს პოლიციელთა წრის შიშველი ხმალით ხელში გარღვევა ვალერიან გუნიას მეთაურობით და სამგლოვიარო პროცესიის გამარჯვება, — ყველაფერი ეს არის ცალკე რგოლები იმ დრამატული ჯაჭვისა, რომელსაც ეწოდება ბრძოლა ქართველი ხალხისა თავის ქართულ სახის შესარჩენად და ეროვნულ ღირსების დასაცავად. და აი, ამ ახალ საზოგადოებრივ-ეროვნულ ტალღის არამარტო მგრძნობიარე ბარომეტრი, არამედ მისი პირველი მერცხალი და დამწყები იყო ის ქართველი ახალგაზრდობა, რომელიც სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდნენ და იყო ეს ასე იმიტომ, რომ ეს სკოლები ვერ დაიპყრო ისე სასტიკად და პირწმინდად რუსიფიკაციამ, როგორც დანარჩენი სასწავლებლები და ვერ დაიპყრო იმიტომ, რომ ამას ელოდებოდა წინ ქართულ წირვასა და ლოცვაში ქართულად გაკეთებული ჩვენი სოფელი და მისი მრევლი.

ქართულ სასოფლო მრევლში დამარცხებულმა რუსულმა საეკლესიო იმპერიალიზმმა ნაწილობრივი რევანში აიღო ქართულ ქალაქებში და განსაკუთრებით საქართველოს განაპირა კუთხეებში. ქართული ისტორიის უკუღმა ბედის ტრიალის დროს, მისი დაქსაქსვა-დაქუცმაცების დროს უდიდეს, პირდაპირ გადამჭრელ როლს თამაშობდა ეროვნული მთლიანობის სულისა და შეგნების შენარჩუნებაში ქართული ეკლესია. ის წარმოადგენდა უდიდეს ცენტრალისტურ, გამაერთიანებელ ძალას, მაშინაც კი, როდესაც საქართველოს საკათალიკოსო რამდენიმე ნაწილად იყო გაყოფილი. ერთი სიტყვით, ქართული ეკლესია და მისი ენა მუდამ და განუწყვეტლივ აღუღლებდა ერთიმეორესთან საქართველოს პოლიტიკურად დაქუცმაცებულ ნაწილებს, განსაკუთრებით დიდი იყო მისი როლი განაპირა კუთხეების მიმართ, სადაც ის ლაგმავდა და ასუსტებდა ცენტრგამცლით ტენდენციებს. ასეთი იყო მისი როლი, მაგალითად, აფხაზეთსა და სვანეთში, ოსურ რაიონებში და საინგილოში და საერთოდ განაპირებზე. ამავე საქმეს ემსახურებოდა ქართული ეკლესია და ქართული ღვთისმსახურება მეცხრამეტე საუკუნეშიც. საქართველოს ახალ ბატონს ძლიერ კარგად ესმოდა ქართული ეკლესიის ეს ეროვნულ-პოლიტიკური გამაერთიანებელი მნიშვნელობა და ამიტომ ის გააფთრებით იბრძვის იმისათვის, რომ ქართულ ენაზე „განათავისუფლოს“ განაპირა კუთხეების ეკლესიები. ჩვენ ვიცით, რომ რუსეთის მთავრობამ საქართველოს სახელი პოლიტიკურ და გეოგრაფიულ ლექსიკონიდან ამოშალა და მხოლოდ იმპერატორის ტიტულში და ეგ-

ზარხის წოდებაში დასტოვა. საქართველო რუსულ გუბერნიებად და მაზრებად დასჭრა, ხოლო ქართველი ერის არსებობა გააზღაპრა, ასეთი ნაცია თითქოს არ არსებობდა, მისთვის იყო ქართულები და გურულები, მეგრელები და კახელები, იმერლები და სვანები, აჭარლები და ხევსურები და ასე ბოლომდე. ამით დამპყრობელთ უნდოდათ ქართველი ერის გახრწნა და დაშლა. ამ მიზნისათვის დიდის თავგამოდებით მუშაობდა რუსული ეკლესია და აი მაინც უძლიერესი იერიშები საქართველოს განაპირეებზე მიიტანა. რუსული სინოდის ობერ-პროკურორები და შავანაფორიანი და შავგულიანი ბერები, ეს „აღზრდით ვახმისტრები და რწმენით პოგრომშიკები“, რომელთა ხელობა, წმინდა საქმიანობა იმაში მდგომარეობდა, რომ მცირე ერები გაენადგურებინათ და რუსული იმპერიალიზმის ვეშაპისათვის მიეტანათ მსხვერპლად, აი ეს მონობის მოციქულნი ასე წარმოიდგინეთ საქართველოში ზოგიერთ შემთხვევაში გამოვიდნენ სუსტ ერთა ჩაგვრის... წინააღმდეგ. და იღწვიან თავისუფლების ეს უებარი რაინდები იმისათვის, რომ ქართველი ერისა და ქართული ენის „მონობიდან“ გაანთავისუფლონ სხვა და სხვა ტომები. ამ ლოზუნგით ეკვეთა რუსული იმპერიალიზმი ქართულ ენასა და ეკლესიას საქართველოს განაპირებზე, როგორც, მაგალითად, აფხაზეთსა და სამურზაყანოში, ოსურ სოფლებში გორის მაზრის ჩრდილოეთით და სხვაგან. და ასე წარმოიდგინეთ ეს ბნელეთის მოციქულები, რომელთა მრწამსი იყო ყველა არარუსულ ეროვნულ კულტურის კელაპტრის ჩაქრობა, რომელნიც წლებზე ფეხს იდგამდნენ, რომ რამენაირად ჩაექროთ პოლონეთისა და საქართველოს, ფინეთისა და სომხეთის მაღალი უძველესი ეროვნული კულტურა, ოი, საკვირველებავ, აი, ეს ხალხი საქართველოში მიზნად ისახევენ შეუქმნან მწერლობა და სამწერლო კულტურა იმ ნახევრად გაქართველებულ მცირე ტომებს, რომელთაც მეოცე საუკუნემდე არ ქონიათ თავისი მწიგნობრობა და ქართული ენის საუნჯით ცხოვრობდნენ და თვითონაც ამ საუნჯეს ქმნიდნენ და ავსებდნენ. ამ პოლიტიკის შავი მიზანი, რასაკვირველია, თეთრი ძაფით იყო ნაქერი. განავისთვის არ იყო და არ არის ნათელი პოზედონოსეეების „განმათავისუფლებელი“ მოძრაობა. მათი ზრახვები იყო ქართველი ერის დასასუსტებლად და მისი მთლიანობის დასარღვევად განაპირების ჩამოშორება დედა საქართველოდან, ამისათვის საჭირო იყო კულტურული შემაერთებელი ძარღვების დაკვეთა, პირველ ყოვლისა, საეკლესიო ძაფების დაჭრა, ამ კუთხეების ეკლესიურად გარუსება და როგორც გარდამავალი საფეხური, საპროვოკაციოდ სამშობლო ენისა და მწიგნობრობის შექმნა. რასაკვირველია, პეტერბურგის საერო და სასულიერო იმპერიალისტები გულში მხოლოდ იცინოდნენ, არც უნდოდათ და არც სჯეროდათ, რომ თუ მეტად არა, სანახევროდ მაინც გაქართველებული, რამოდენიმე ათეული ათასი აფხაზი ან ოსი მეოცე საუკუნეში შექმნიდა. მნიშვნელოვან ეროვნულ მწიგნობრობასა და კულტურას. მაგრამ ეს იყო მხო-

ლოდ უბრალო ანტიქართული რუსიფიკატორული ოინი. რუსი ეფისკოპოზები ქართველთა მიერ „ჩაგრულ“ ერებისათვის გამოდიან კირილესა და მეთოდეს როლში, უდგენენ მათ ანბანს, აქა იქ ზოგიერთი ბეგრებისათვის წაბმული კუდეებით და კაეუპებით, და იწყებენ ამ ტომების ეკლესიების ნაციონალიზაციას, მაგრამ... რუსულად. ეს ჩრდილოელი პატარა ერთა „განმანათლებელი“ იქამდისაც კი მიდის, რომ ქართული კულტურის ერთ უდიდეს ბურჯს, საქართველოს ისტორიის ერთ უმთავრეს მკვედელს, ქართველი ერის ორგანულ ნაწილს, მის სისხლსა და ხორცს სამეგრელოს, ცალკე ნაციად აცხადებს და სერიოზულად ოცნებობს იმის შესახებ, რომ მისთვისაც შექმნას ცალკე მწიგნობრობა და ეროვნული კულტურა და ამგვარად „განათავისუფლოს“ მონობისაგან. მაგრამ ეს სატანისებური ზრახვანი უმართებულებსი სინოდისა და უწმინდესი პოლიციის დეპარტამენტებისა მყისვე ჩაიხშო და ჩაიფერფლა მთელი ქართველი ერის საერთოდ და კერძოდ და განსაკუთრებით მეგრელების განუსაზღვრელი ზიზღისა და აღშფოთების ცეცხლში ამ ჭოჭოხეთურ პროვოკაციის წინააღმდეგ. რაიცა შეეხება ოსურ, აფხაზურ და ზოგიერთ სხვა განაპირა რაიონებს, აქ ანტიქართულ საქმიანობაში რუსულმა ეკლესიამ ნაწილობრივ მიაღწია თავის მიზნებს. მან შექმნა ამ ადგილებში დასაყრდნობი ციხე-სიმაგრეები, ძველი და ახალი მონასტრების სახით, გამაგრდა ახალ ათონის მონასტერში, დაეპატრონა ძველ ქართულ საკათალიკოზო კერას — ბიჭვინთას და სხვას.

აღმოსავლეთ ევროპის თვალუწვდენელ ველის რუსულ კოლონიზაციის საქმეში უდიდეს როლს თამაშობდა რუსული მონასტერი. რუსის ხალხი ისე გავრცელდა და გაიშალა ამ ფართო ველზე, როგორც ქალაქებში დასახლებული ზეთის წვეთი. და აი ამ გავრცელება-გაფართოების მსვლელობაში მონასტრები ასრულებდნენ ავანპოსტების როლს. ბერთა სენაკები, საყუდელები და უდაბნოები წარმოადგენდნენ იმ წინა პოზიციებს, რომელზედაც ეყრდნობოდა რუსი ხალხის საკოლონიზაციო მოძრაობა. ამ მოძრაობას თითქმის ქონდა შინაგანი გამართლება, ვინაიდან ეს სასულიერო ავანგარდი ჯვართა და სახარებით ხელში მიდიოდა წინ და არღვევდა არაქრისტიანულ ტომების რიგებს. ამრიგად, დაიკავა რუსის ტომმა უზარმაზარი სივრცე თეთრიდან შავ ზღვამდე და კავკასიონის ქედამდე. ამის შემდეგ ის პირისპირ შეხვდა საქრისტიანო საქართველოს, და აი აქ, რუსულ სამონასტრო-საეკლესიო იმპერიალიზმს საეჭებით ჩამოეხადა ნიღაბი, ის ნაციონალისტურად გაშიშვლდა, ვინაიდან აქ მა' საქმე ქონდა არა იაკუტებთან და ჩუვაშებთან, არამედ მასზედ უაღრესად უძველეს მართლმადიდებელ ქართველ ხალხთან. ბერულ-მონასტრული იმპერიალიზმი როდი კმაყოფილდება საქართველოს ჩრდილოეთი განაპირებით, ის იქრება თვით ნინო განმანათლებლის საფანეში და იპყრობს ძველ ბოდბეს. ქრისტიანობისათვის „თავდადებულ“ რუსიფიკატორებს შიშის ზარი იპყრობს, ვაი

თუ ქართველი მაჰმადიანები... დაუბრუნდნენ თავის ძველ სარწმუნოებას, ამ-
 რიგად ხომ ქართველი ერის გამთლიანება სწრაფის ნაბიჯით წავა წინო. და ა-
 რუსეთის შავი იმპერიალისტური ზრახვები ისეთ ცინიზმამდე აშკარავდება,
 მისი უწმინდესი სასულიერო აგენტურა იქამდე მიდის, რომ ამჟობინებს ქარ-
 თველი მაჰმადიანები ან სრულიად გადაიხვეწონ საქართველოდან, რადგან ია-
 ტორიულად აუცილებელია, რომ მომავალში ისინი, თუ რელიგიურად არა,
 ეროვნულად მაინც სავსებით შეუღულდებიან და გააძლიერებენ ქართველ
 ერს, ანდა დარჩნენ ისევ ცეცხლითა და მახვილით მათ თავზე მოხვეულ მაჰ-
 მადის სარწმუნოებაში, ოღონდაც კი დედა საქართველოს არ შეუხორცდნენ.
 ამ რელიგიურ ცინიზმამდე მიდიოდნენ უწმინდესი სინოდის აგენტები იმიტომ,
 რომ: ქართველ მაჰმადიანთა რუსულად გადამუშავება მათთვის პირდაპირ
 შეუძლებელი შეიქნა, ვინაიდან აქ ორმაგი მუშაობა იყო საჭირო, ჯერ ერთი
 ქრისტიანულად გადმონათულა და მერმეთ მათი გარუსება. ეს მეორე კი გა-
 ცილებით ძნელი, პირდაპირ შეუძლებელი შეიქნა და ამიტომ, როდესაც მათ
 წინაშე დგება კითხვა: ქართველ მაჰმადიანთა ქართულ ეკლესიაში დაბრუნება
 და მით საქრისტიანო მრევლის მომრავლება, რასაც ქართველი ერის მთლიან-
 ნობა და გაძლიერება მოყვება, თუ ძველი მდგომარეობის დატოვება, ქართველ
 მაჰმადიანთა ოსმალეთში გადარეკვა და მით საქართველოსა და ქართველი
 ხალხის ეროვნულად დასუსტება — აი, როდესაც ეს ორი კითხვა იდგა მათ წი-
 ნაშე, ისინი უეცრად არჩევდნენ მეორეს, როგორც ნაკლებ ბოროტებას,
 საქართველოში არა რუსულ ქრისტეს ისინი ისევ მაჰმადს ამჟობინებდნენ. ზე-
 მთა ნათქვამს კი არ ეწინააღმდეგება, არამედ მხოლოდ ადასტურებს ის გარე-
 მოვება, რომ რუსმა ბერებმა არ დასტოვეს უეუარაღლებოდ არც საქართველოს
 ძველი კერა, მისი კულტურისა და ქრისტიანობის აყვანი, მერმეთ მახვილით
 გამაჰმადიანებული სამხრეთი საქართველო. აქ ისინი დაეპატრონენ ღიღუღულ
 და უძველეს საფარის მონასტერს, მაგრამ დაეპატრონენ არა იმიტომ, რომ
 შევიწროებულ ერთმორწმუნე ქართულ ეკლესიას დახმარებოდნენ და ის ძიუ-
 რად ფეხზე დაეყენებინათ, არამედ მისთვის, რომ აქ რუსიფიკაციის კერა
 გაეჩაღებინათ, თვით ტაძრებში ქართული ფრესკები ჩამოეფხიკათ, იკონოს-
 ტასები დაენგრიათ და მათ ადგილას რუსული მხატვრობა გამოესახათ. საერ-
 თოდ მეტად საგულისხმოა რუსეთის პოლიტიკა სამხრეთ საქართველოში, მაგრამ
 ამაზე წინ გვექნება ლაპარაკი, ეხლა კი მხოლოდ გაცვრით ვეხები უმთავრესად
 მის პოლიტიკას საეკლესიო ასპარეზზე. ძალითა და წამებით გამაჰმადიანებუ-

ლი მესხეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი მთელი საუკუნეების განმავლობაში ფარულად ინახავდა თავის რჯულს, მათ ყავდათ თავისი არალეგალური მღვდლები და ქრისტიანულ ღვთისმსახურებას, მსგავსად პირველი ქრისტიანებისა, მაღულად აწარმოებდნენ. ეს ეროვნულ-ქრისტიანული წინააღმდეგობა გათურქების მიმართ ისეთი ძლიერი იყო, რომ ქართულ არალეგალურ ეკლესიის სუსტმა ნაშთებმა მოაღწიეს იმ დრომდე, როდესაც მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთის მთავრობის ხელმძღვანელობით ქართულ-რუსულ მხედრობამ აიღო ეს რაიონები. ამ სამხრეთისაკენ სწრაფვაში ქართველ ხალხს ამოძრავებდა და ახალისებდა ის, რომ მას ეს ომები მიაჩნდა განმათავისუფლებელ ომებად. თითქოს მისი საუკუნებრივი სანუკვარი ოცნება, საქართველოს ძველი კერისა და გულის თურქთა კირთებიდან განთავისუფლება, უკვე ხორცს ისხამდა; თითქოს რუსეთის მთავრობა ასრულებდა ძველ დანაპირებსა და ხელშეკრულებას საქართველოს დაკარგულ პროვინციების შემოერთების შესახებ მართალია, ამ იმედს რამდენიმედ უსერავდა ის გარემოება, რომ რუსეთის მთავრობა თვით საქართველოს არსებობასა და სახსენებელს აღარ ცნობდა. მაგრამ ერთი რამ მაინც თითქოს დაუჭერბელი იყო — როგორ შეეძლო ვინმეს ეფიქრა, რომ ქართველი ერის თავდადებული ბრძოლითა და დახმარებით გათავისუფლებული ძველი საქართველო შეიქმნებოდა ის ადგილი, სადაც რუსეთის მთავრობა განსაკუთრებული აფთრობითა და დაუნდობლობით შეებრძოლებოდა ქართველებსა და ყოველ ქართულს, რომ ერთმორწმუნე რუსის მთავრობა თავის უპირველეს მიზნად დაისახავდა დიდებულ მესხეთში ილაჭგაწყვეტილი ქართულის აღდგენა-აღორძინებას კი არა, არამედ ყველა ქართული კვალის აღმოფხვრას და მის ადგილზე ყველა უცხოელისა და ვიგინდარის გაძლიერებას, დაწყებული რუსი სექტანტებითა და გათავებული მუტრუფებითა და კარაპაპახებით. რუსეთმა, რასაკვირველია, არ შეასრულა თავისი დანაპირები და არ შეუერთა პოლიტიკურად საქართველოს მისი ორგანული ნაწილი, მისი სახელისა და დიდების კერა ძველი მესხეთი. ეს მას აღარც შეეძლო შეესრულებინა, ვინაიდან პოლიტიკურად თვით დედა საქართველო მოკლა მან და აბა ახლად განთავისუფლებულ ძველ საქართველოს როგორღა შეუერთებდა მას? მაგრამ აბა ვინ წარმოიდგენდა, თუ რუსული მართლმადიდებელი თვითმპყრობელობა ისეთ ჯოჯოხეთურ გზას დაადგებოდა, რომ იმ თურქთა უღლისაგან ახლად განთავისუფლებულ ძველ საქართველოში არამც თუ არ შეუწყობდა ხელს იქ კიდევ დარჩენილი ქართულ-ქრისტიანული კულტურის ნაშთების გაღვივებას, არამედ, პირიქით, კიდევ შეუწყობდა ხელს მის სრულს ჩაქრობასა და მინელებას. რუსეთის მთავრობას ძლიერ კარგად ესმოდა ყოველმხრივი მნიშვნელობა ძველი მესხეთისა, ასევე კარგად ესმოდა ეს რუსთა იმპერატორებს, როგორც ოსმალთა ხონტკრებს და სპარსთა ყაენებს. ძვილი მესხეთი (სამცხე, ჭავჭავთვი, ერუშეთი, არტაანი, შავშეთი და სხვა) ზომ სული

და გული იყო ძველი საქართველოსი, ის იყო ქართლოსიანთა ტომის ცაჯ-სიმაგრე, წმინდა საყდარი და სინათლის შკოლა. ეს ხომ დღესაც ერთი ვეებზრთელა ეროვნული სასაფლაოა და ისტორიული მუზეუმი, სადაც უხვადაა გაფანტული ქართველი ერის შემოქმედებისა და დიდების ძეგლები, ეს ხომ ის უზარმაზარი ქართული აკადემიაა, სადაც დაუღალავად მკვერმეტყველობენ საქართველოს საქმეთა და სახელის შესახებ უამრავი მუნჯი ძეგლები, აქ ხომ ყველაფერი, ქვა და ლოდი, მიწა და ბალახი მეტყველია და მოუთხრობენ ისინი ერთსა და იმავეზე, ქართლისა ბედზე, უამბობენ ისინი იმ დიდ ჳირსა და ლხინს, გამარჯვებასა და გაჭირვებას, რომელსაც განიცდიდა და განიცადა ქართველთა ერმა თავის ისტორიულ გზაზე. ძველი მესხეთის მნიშვნელობა ყველა და ყოველგვარ საქართველოსათვის პირდაპირ განუსაზღვრელი და დაუფასებელი იყო და არის; არ იქნება გადაჭარბება, თუ ვიტყვი, რომ მესხეთის საქართველოში ყოფნა და მესხეთის ქართულობა, ეს საქართველოს ყოფნა-არყოფნის კითხვა იყო, არა მარტო წარსულში, არამედ მომავალშიაც, მაგრამ ამაზე შემდეგ...

ვისაც საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური მოკვლა უნდოდა, მას უნდა მესხეთი მოეგლიჯა საქართველოდან და ქართველი ერიდან, ასედაც უკაცოდ და მოიქცა ისლამი. ვისაც სურს, რომ საქართველო არ აღორძინდეს და არ გაიმართოს წელში ეროვნულ-პოლიტიკურად, მან არ უნდა მისცეს საშუალება ქართველ ერს დაუბრუნდეს და მოუაროს თავის ძველ მესხეთს, მან არ უნდა მისცეს საშუალება, რომ აქ აღორძინდეს ქართული კულტურა და ეროვნება, პირიქით, მან ასეთი ნაშთები კიდევ უნდა აღმოფხვრას. აი, სწორედ კვლავი ეს ჩინებულად ესმოდა რუსთა იმპერატორებს; მათი პროგრამა იყო ყოველი ფერისა და ჳურის მესხეთი, ოღონდ არა ქართული. აი, ამ პოლიტიკის შედეგი იყო ის უცნაური მოვლენა, რომ მესხეთის თურქთაგან განთავისუფლების შემდეგ კი არ აღორძინდა ქართული კულტურა, არამედ სწორედ მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცის დასაწყისში დაწყდა მრავალი ის ეროვნული ძაფები, რომელიც ნახევრად გამუსლიმანებულ ქართველებს აკავშირებდა თავის მშობელ ერთან. და ამ საქმეს შეგნებულად უწყობდა ხელს რუსეთის მთავრობა. მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ადგილებზე ჩაასახლეს რუსის სოფლები, როგორც სამცხეში, ისე ჳაეახეთსა და არტაანში, აგრეთვე ეპატრიზებოდნენ და ასახლებდნენ ბერძნებსა და გერმანელებს, ოსმალეთში დევნილ სომხებსა და მათ მიერვე რუსეთში განაწამებ რუს სექტანტებს, აქვე მოუხმობდნენ და ამკვიდრებდნენ ქუჩათ მავალ კარაპაახებს და ქურთებს, მუტრუფებსა და თურქმენებს, ნახევრად გამაჰმადიანებულ ქართველებს კი ოსმალეთისკენ მიერეკებოდნენ, ხოლო იმ ქართველ ხალხს, რომელთა წინაპრებმა შექმნეს ვარძია და ჳუმურდო, ჳარზმა და საფარა, ჳულევისა და წყაროსთავის ტაძრები, ამ ხალხს არ აძლევდნენ თავის სახლში დაბრუნების უფლებას. რუ-

სეთის ხელისუფალნი საიმედო, ესე იგი, არა ქართული ტომებით ასახლებდა. საქართველოდან მესხეთში გადასახლელ მნიშვნელოვან პუნქტებს, როგორცაა, მაგალითად, ციხის ჯვარის ბერძნებითა და მოქცევის რუსებით დასახლება*), იმ მოსაზრებით, რომ ხელი შეეშალა ძველი და ახალი საქართველოს ერთიანობა-გაერთიანებისათვის, მაგრამ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ეს ხელოვნურად შექმნილი ეთნიური ზღუდეები გადალახა ქართულმა ენამ და, მაგალითად, ორივე ზევით მოხსენებული პუნქტები გააქართულა. ნახევრად გამაჰმადიანებულ ქართველობას რუსეთის მთავრობა დაჟინებით თურქებად სთვლიდა, ის არ სცნობდა მაჰმადიან ქართველობას მიუხედავად იმისა, რომ თვით ეს ხალხი თავს ქართველებად სთვლიდა და არც შეეძლო ანაზღაურად არ ჩაეთვალა. რუსეთმა აქ შესძლო მხოლოდ მაღალი წრეების რაოდენობად გარუსება, ხოლო ხალხის გარუსება კი უნიადაგო ოცნება შეიქნა და ამიტომ ნიკა სრულ გაქართველებას, ისევე სრულ გათურქებას ამჯობინებდა და ამ სახელოვან და „სულის საცხოვრებელ საქმისთვის“ დაუღალავად ზრუნავდნენ არა მარტო ნამესტნიკები, არამედ წმინდა ეგზარხოსებიც. საქართველოს ახალ ბატონთა ქართულისადმი ზიზღი და მტრობა იქამდეც კი მიდიოდა, რომ ქართველ კათოლიკეებსაც კი არ ათვლიდა ქართველ ხალხს, იმ ქართველ კათოლიკობას, რომელიც ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიას იმიტომ გამოეყო, რომ დიდი რომის ეკლესიისა და ევროპის მფარველობის ქვეშ თავის ეროვნება შეერჩინა, იმ ქართველ კათოლიკობას, რომელიც იყო და არის ქართული კულტურის ერთი უმთავრესი ღერძი, ევროპული ცივილიზაციის ერთი უძლიერესი გამტარებელი ჩვენში, დასავლეთის კულტურასთან ერთი მტკიცე დამაკავშირებელი ფაქტორი და ქართული ეროვნული სახისა და სულის ფაქიზად შემნახველი და გამტარებელი. თუ რუსული იმპერიალიზმის მოციქულნი ყველგან დაპყრობილ ქვეყნებში ეროვნულ შუღლს სთესავდნენ სხვა და სხვა ტომის ხალხთა შორის, მით უმეტეს გულმოდგინედ აწარმოებდნენ ისინი ამ საქმეს მესხეთში. მკვიდრ ქართველებისა და მოსულ სომეხ კოლონისტებს შორის. არ იყო არც ერთი საშუალება, რომელსაც მორიდებოდნენ რუსის იმპერიალისტები, ოღონდ მესხეთში ყოველი ქართული აღმოეფხვრათ, და თუ ამ მიზანს საცხებით ვერ მიაღწიეს, თუ მესხეთში მაინც ღვივა ქართული ცეცხლი, ეს უმთავრესად მიეწერება სამ გარემოებას: 1) ძლიერი ეროვნული ტრადიცია, რომელს მფარველი და გამსახიერებელია ის უამრავი დიდებული ძეგლები, რომლის წინაშე დღეს მოკრძალებით იხრის ქედს უკვე სრულიად გადაყრუებული და გათურქებული ქართველი გლეხიც კი, 2) იმ საკმარისად ენერგიულ ეროვნულ-თავდაცვით ბრძოლას, რომელსაც აწარმოებდა აქ ქართული მართლმადიდებელი

*) ციხისჯვარი სოფელია ბაკურიან-ჯავახეთის გზაზე, სოფ. მოქცევი კი აწყურთან ხუთ ეკრსზეა, ისტორიულ სლესს ციხესთან.

ეკლესია და 3) ასეთივე ხასიათის მუშაობა-მოღვაწეობა ქართული კათოლიკური ეკლესიისა, რომელიც სრულიად თავისუფალი იყო რუსული გავლენისაგან და წარმოადგენდა ძლიერ ქართულ ეროვნულ ფაქტორს. აი, სწორედ ამიტომ, ეს შედარებით მოზრდილი მიმოხილვა მესხეთის ბედისა საეკლესიო-საზოგადოებრივ მოძრაობას დაუკავშირე. თუმცა გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად აქვე უნდა გავიმეორო, რომ ძირითადი საფუძველი ამ ეროვნულ-თავდაცვითი ბრძოლისა და მისი ნაწილობრივად მაინც გამარჯვებისა იყვნენ: რასაკვირველია, არა იმდენად მწყემსნი, რამდენადაც სამწყსონი, არა ეკლესიის მეთაურნი, არამედ მრევლი, ასე ვთქვათ, სამრევლო დემოკრატია. ამასთანავე, რასაკვირველია, გადამჭრელ როლს თამაშობდა ის გარემოება, რომ მესხეთის ზურგი, ახალი საქართველო, რუსულ გუბერნიებადა და მაზრებად დაჩეხილი და რუსიფიკაციის მარწმუნებში გაქეპილი, მაინც ქართველობდა, ავად თუ კარგად მაინც ინახავდა და ანვითარებდა ქართულ კულტურას და ამრიგად, ოსმალთა მონობიდან რუსეთის ტყვეობაში გადასულ მესხეთსაც თუმცა მკრთალად, მაგრამ მაინც უნათებდა სავალ გზას.

საქართველოსა და ქართველი ერის ისტორიაში ეკლესია თამაშობდა უდიდეს როლს, ის იცავდა ეროვნებასა და პოლიტიკურ მთლიანობას. ქართული ეკლესიის ასეთი მთლიანობა კარგად ქონდა შეგნებული რუსეთის მთავრობას და სწორედ ამიტომ, მან დაისახა მიზნად ქართული ეკლესიის განადგურება. ავტოკეფალიის გაუქმება, სინოდისაგან ეგზარქის დანიშვნა. საეკლესიო აჯანყება დასავლეთ საქართველოში და ქუთათელ და გენათელ მიტროპოლიტთა ტრაგედია — ეს იყო რუსული საეკლესიო იმპერიალიზმის გამარჯვება და საქართველოს არა მარტო საეკლესიო, არამედ ეროვნული დამარცხებაც. მაგრამ ამ დამარცხების შემდეგაც ქართული ეკლესია უკვე უფრო სუსტად, თუმცა ერთგვარი პასიური წინააღმდეგობით, და არა აშკარა და აქტიური ბრძოლით, მაგრამ მაინც განაგრძობდა თავდაცვით ბრძოლას რუსულ-სინოდალურ-ნაციონალისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ასეთი მოღუენებული ტემპითა და პასიური მეთოდებით სწარმოებდა ქართული ეკლესიის თვით დაცვითი ბრძოლა დაახლოებით მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე, როდესაც საერთო სახალხო რევოლუციონურ მოძრაობის მიერ გამხსნეველ ყველა საზოგადოებრივ ძალებთან ერთად, ქართული საეკლესიო მოძრაობაც ღებულობს უფრო გაბედულ ფორმებსა და ხასიათს და ბოლოს ქართველი ხალხის პოლიტიკურ და ეროვნულ რევოლუციის გამარჯვებასთან ერთად ისიც იმარჯვებს და უღებს სათანადო პოზიციებს საეკლესიო დამოუკიდებლობის აღდგენით. მაგრამ ამ პერიოდზე შემდეგ, როდესაც საუბარი გვექნება გასული საუკუნის მეწეულსა და მიმდინარე საუკუნის დასაწყისის დიად განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე.

უკანასკნელი გაგრძელება. ეროვნული პენიშიზმი

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, რუსეთის იმპერიალიზმის თვისება იყო არა მარტო ექსპლუატაცია დაპყრობილი ერებისა მპყრობელი ერის სასარგებლოდ, ირამედ, პირველ ყოვლისა, დაპყრობილი ქვეყნებისა და ერების რუსეთისა და რუსების მიერ შთანთქმა, ჩაყლაპვა. და ასეთ პოლიტიკას აწარმოებდა პეტერბურგის მთავრობა არა მარტო შედარებით მცირერიცხოვანი ერების მიმართ, როგორიც არიან ქართველები, სომხები, ფინები და სხვა, არამედ მრავალმინიანი ბოლონელების მიმართაც. თუმცა რუსეთის იმპერიის მცხოვრებთ ნახევარზე მეტს არა რუსები წარმოადგენდნენ.

ახალი ისტორიის განთიადზე წარმოიშვა და აღორძინდა მოსკოვი. რუსთა რიულმა ბედმა გაუღიმა რიურკოვიჩებისა და შემდეგ რომანოვების სამეფო. მთელ რიგ ისტორიულ მოვლენათა და გეოგრაფიული პირობების გამო რუსთა ტომმა გაშალა ფრთები ევროპის და აზიის საზღვრებზე. მას ღარჩა, ერთის მხრით, ვეებერთელა ტერიტორიალური მემკვიდრეობა მონღოლთა, და არა მარტო ტერიტორიალური, არამედ ეთნიურიც, ცოცხალი ადამიანური მასალაც და, მეორეს მხრით, ბიზანტიის დაცემის შემდეგ დიდი რელიგიურ-პოლიტიკური მემკვიდრეობა, ასე ვთქვათ, მართლმადიდებლური გეგემონია აღმოსავლეთში და, რაც უმთავრესია, ამ ვეებერთელა სივრცეზე მას არ ყავდა არც ერთი ძლიერი ევროპელი მეტოქე. მართალია, მას ერთგვარ მეტოქეობას უწყევდა სამხრეთით ახლად აღორძინებული ოსმალეთი, მაგრამ აქაც რუსეთისათვის მეტად ხელსაყრელი საერთაშორისო პირობები შეიქნა: დასავლეთი ევროპა მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეებში ებრძვის ოსმალეთს და ამ ბრძოლაში მეთაურობა მდგომარეობით ენიჭება რუსეთს, ასე რომ თვით ევროპის ძალები უმეტეს შემთხვევაში ობიექტურად უდიდეს დახმარებას უწყევნ რუსეთს და ისიც სამხრეთისაკენ აძლიერებს და აფართოებს თავის უფლებასა და გავლენას. და საქმე ბოლოს იქამდეც კი მივიდა, რომ გასული დიდი ომის დროს, დასავლეთი ევროპა იმასაც კი დასთანხმდა, რომ რუსეთისათვის, კონსტანტინეპოლი მიეცა და ამის სათანადო ზღწეკარულუბაც კი დაუდო. ეს ასედაც მოხდებოდა დროებით მაინც, რომ რუსეთის იმპერია ბოლომდე შერჩენოდა ომს და ანტანტასთან ერთად ეზეიმა გამარჯვება. მაგრამ მომხდარმა პოლიტიკურმა და ეროვნულმა რევოლუციებმა სისხლითა და ძალადობით შეკოწიწებული რუსეთის ჭრელი იმპერია თავის შემადგენელ ნაწილებად დაიშალა.

რომანოვთა იმპერიის დაშლის დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს მეოცე საუკუნის პირველი წლები — იაპონიასთან ომში დამარცხება. მაგრამ ამის წინა მეცხრამეტე საუკუნე რომანოვთა სამეფოსათვის იყო დიდი წარმატებისა და გაძლიერების ხანა. და აი, სწორედ მთელი ამ საუკუნის განმავლობაში რუსეთი პოლიტიკურად და ეროვნულად ანადგურებდა და სპობდა ყველა მის მიერ

დაპყრობილ ერებს და მათ შორის საქართველოს. ქართველთა მიმართ ამ საქმეს მეტად უადვილებდა ის გარემოება, რომ ეს ერი ბიზანტიის დაცემის შემდეგ დარჩა გაქრული ისლამურ და რუსულ იმპერიალიზმს შორის. ისლამთან ზანგარძლივ ბრძოლაში დაქანცული ის შეეღას ვერსაიდან პოულობდა. ერთი-ერთი ძალა იყო ჩრდილოელი მეზობელი, ის იყო ერთმორწმუნე ხალხი და თუ პოლიტიკურ-ეროვნულ თვითმყოფობას არ შეარჩენდა ქართველ ხალხს, ფიზიკურად გადაარჩენის მეტი იმედი მაინც ქონდა. ეს გარემოება აძლიერებდა რუსიფიკატორულ მუშაობას, ვინაიდან ქართველი ხალხის მოწინავე წრეებზე ასე ფიქრობდნენ — რუსულ ვაის რომ გავეყაროთ, თურქულ ვუის შევეყრებით, რადგან საკუთარი ძალით ორივესაგან თავის დამოუკიდებლობას ვერ დავიცავთ, ხოლო მესამე დამხმარე ძალა აღარსაიდან სჩანსო. და მართლაც, ამ მოსაზრებას დიდი საფუძველი ჰქონდა იმ დროს როგორც საერთაშორისო, ისე საქართველოს შინაგან მდგომარეობაში. მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო გაძლიერებული ევროპის პროგრესულ-დემოკრატიული მოძრაობა; აღმოსავლეთი კითხვა, ესე იგი, ოსმალთა დესპოტური იმპერიის სრული შემუსვრის კითხვა არ იდგა ასე სრულად და მკაფიოდ; ევროპის ძლიერი სახელმწიფოები უშუალოდ ჯერ კიდევ არ ერეოდნენ აღმოსავლეთის კითხვის გადაჭრაში. ხოლო თვით საქართველოში საუკუნეთა განმავლობაში გაჩანაგებული და დარბეული ქართველი ხალხი მხოლოდ ეხლა და ნელის ნაბიჯით ებმებოდა ევროპულ ეკონომიკისა და კულტურის სფეროში და ახალი დროის დემოკრატიული ნაციად იწყებდა ჩამოყალიბებას. აი, ამ საერთაშორისო და შინაგანი მდგომარეობის სისუსტის ნიადაგზე წარმოიშვა ის ეროვნულ-პოლიტიკური სასოწარკვეთილების ფსიქოლოგია და იდეოლოგია, რომელიც ნაყოფიერი ნიადაგი შეიქნა რუსიფიკატორულ იმპერიალიზმისათვის ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში. ის შებრძოლებანი, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, იყო არა დასაწყისის განმათავისუფლებელი ბრძოლისა, არამედ უკანასკნელი გამოძახილი საქართველოს სამეფოს დამოუკიდებლობისა, მისი გედის სიმღერა.

ჯერ კიდევ არ იყო რუსეთი შესული საქართველოში, როდესაც მან იწყო ქართველი ხალხის, ასე ვთქვათ, თავის მოჭრა. რუსეთის მეფენი ყოველი საშუალებით ცდილობდნენ, რომ ქართველი ხალხის მეთაური წრეები, მეფის გვარეულობა, წარჩინებული წოდება და საერთოდ ერის ინტელექტუალური ძალები თავისკენ გადაებირებია, ერთის მხრივ რუსული პოლიტიკის ერთგულებად გაეხადა და, მეორეს მხრივ, რუსეთში გაეტყუებია, გაერუსებია და სხვა. ამისათვის ის არ ზოგავდა ხარჯს, ყოველგვარ ჯილდო-საჩუქრებს უხვად არიგებდა ამ მიზნისათვის. და კიდევ შესძლო მან ქართველი ერის საგრძნობი ეროვნულ-კულტურული ძალის დენაციონალიზაცია და ამ ენერგიით რუსულ ეროვნულ შემოქმედების ნაკადის გაძლიერება. იმ დროს, როდესაც

საქართველო სისხლიდან იცლებოდა სპარს-ოსმალეთის ურდოებთან ბრძოლაში მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში, რუსეთის დიდებისათვის სუეოროვთან ერთად სახელოვნად ელადა სახელოვანი სარდლის, ყოფილი ქართველის ბაგრატიონის ხმალი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის შემოსამტკიცებლად და რუსეთის სადიდებლად თავდადებით იბრძოდა მეორე ყოფილი ქართველი, ცნობილი სარდალი გაციციანოვებული ციციშვილი. ხოლო იმ დროს, როდესაც ჩვეულებრივი ბაგრატიონი ნაპოლეონთან ბრძოლაში თავს დებდა რუსეთისათვის, რუსეთის სარდლები აწიოვებდნენ თავისუფლებისათვის აჯანყებულ კახეთს. ესენი და მრავალი სხვა შესამჩნევი რუსეთის ეროვნული მოღვაწენი იყვნენ (და მათი შთამომავალნი დღესაც, დღესაც ბლომად არიან რუსეთში) ის ქართველები და მათი შთამომავალნი, რომელთაც რუსეთი დიდი ხნით აღრე არუსებდა.

ხოლო როდესაც რუსეთი შემოიჭრა საქართველოში, ის უკვე მეტის სი-აშკარავითა და ძალადობით აგრძელებს ქართველი ერის, ასე ვთქვათ, თავის ზოკვეთას. ეხლა უკვე მას მოსყიდვა, მოფერება, ჯილდო და სხვა ამგვარები მაინცა და მაინც არ სჭირდება. ის ანგრევს ქართული ეკლესიის წყობასა და იერარქიას და მის მეთაურებს საპატიო მძღველებათა და ტყვეებად მიჰყვება რუსეთის მონასტრებში. ასევე ექცევა მეფის გვარეულობასა და წარჩინებულ პირებს. საქართველოს გულის მოსანადირებლად წინათ მოსკოვი თითქოს ბიზანტიის მაგიერობის გაწევას უპირებდა ჩვენს ერს; მოსკოვი თითქოს ქართული კულტურის ერთ-ერთ ნავთსაყუდელის როლში გამოდის, ქართულ აზროვნებას, მეცნიერულ ძიებასა და მწერლობას თითქოს ერთგვარი კერა ეხსნება მოსკოვში, არსდება ქართული სტამბა და სხვა. მაგრამ ყველაფერი ეს მხოლოდ დროებით, მოსანადირებელი პოლიტიკა იყო. ხოლო შემდეგ, როდესაც საქართველო უკვე პოლიტიკურად ჩაიდო თავის ბრძკვალეებში რუსეთმა, მოსკოვი ქართველ წარჩინებულთათვის კულტურულ და მწიგნობრულ საგანდან აშკარა საპყრობილედ გადაიქცა.

თუ წინათ მოფერებითა და აღერსით, ჯილდოთი და საჩუქრებით ხდიდა რუსეთი ქართველ ერს ინტელექტუალურ ნაღებს, ეხლა უკვე აშკარა და ტლანქი ძალმომრეობით სჩადიოდა ამ საქმეს. ეს პროცესი დაიწყო მეფის გვარეულობისა და წარჩინებულთა რუსეთში წასხმით და გრძელდებოდა ბოლომდე ქართველი ერის შოწინავე და აქტიური ნაწილის გაციმბირებით. თუმცა პარალელურად ჩინ-ორდენების საშუალებასაც აწარმოებდა ქართველი ერის დენაციონალიზაციის საქმეში. ძლიერის დრამატიზმითაა ავსილი ბრძოლა ქართველი ხალხისა თავის ეროვნული მეობის შესარჩენად გადამაგვარებელი, ვერა-გული იმპერიალიზმის წინააღმდეგ. სოლომონ მეფის ტრაგედია, გენათელ და ქუთათელ მიტროპოლიტთა უკანასკნელი დღეების საშინელი მოთხრობა, მარიამ ბაგრატიონის აფთარი და ლამაზი გაბრძოლება, იმერეთის, კახეთისა და მთიულეთის აჯანყებანი, 30-იან წლების შეთქმულთა ტყვეობა, კონსტანტინე დადეშქელიანის სახელოვანი სიკვდილი, სილიბისტრო ჯიბლაძისა და იოსებ

ლალიაშვილის ახალგაზრდული მშფოთარე პროტესტი, მოხუც დიმიტრი ყიფიანის ჭაბუკურ-მამულიშვილურ-რევოლუციონერი აღშფოთების რეციდივი, მისი ტყვეობა და ვერაგული მოკვლა და შემდეგ ქართველ მებრძოლთა უკვე მთელი ლეგიონების რუსეთის ციხე-ციმბირში წასხმა და ჩაკვლა — ყველაფერი ეს არის ცალკე რგოლები იმ ერთი გრძელი ჯაჭვისა, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს 120 წლიანი ტრაგედია ქართველი ერისა, მძიმე და კოშმარული მოთხრობა იმისა, თუ როგორ სისხლიდან სცილიდა, თავს კვეთდა და კლავდა ქართველ ერს რუსიფიკატორული დესპოტია. ყველა ეს ელვარე და ძლიერი ეპიზოდები და კვანძები წარმოადგენენ რამდენიმე ასეულ დრამისა და ტრაგედიის სიუჟეტს, ხოლო ყველა ამ დრამათა წყარო და სარჩული არის ერთი და იგივე, ყველას ჯამი კი — ქართველი ხალხის ერთი ვეებერთელა, თუმცა ჯერ კიდევ საცხებიტ არ გახსნილი და არ დასრულებული ეროვნული ტრაგედია.

შემოდგა თუ არა ფეხი რუსეთმა საქართველოში, მისი ნამდვილი ზრახვა-ნი აშკარა შეიქნა. და, რასაკვირველია, ქართველი ხალხიც, მისდა მიუხედავად, რომ ის ესოდენ დასუსტებული და ილაჭაწყვეტილი იყო, იძულებული შეიქნა ერთგვარი წინააღმდეგობა გაეწია დამპყრობ ძალისათვის. როგორც ვიცით, რუსეთი პირველად აღმოსავლეთ საქართველოს დაეპატრონა, სადაც სულ რამდენიმე წლის განმავლობაში თავის მიზნები გამოააშკარავა. ამ გაკვეთილით ისარგებლა დასავლეთ საქართველომ და ის უკვე მეტის სიმტკიცითა და სისასტიკით შეებრძოლა რუსის შემოსვლას. ქართველი ხალხის რუსთაგან განთავისუფლების დროშა ხელში აიღო დასავლეთ საქართველომ სოლომონ მეფის მეთაურობით. მაგრამ საქართველოს მხოლოდ ერთი ნაწილი, სახელდობრ დასავლეთი, და ისიც შიგნიდან მოშლილი და გარეშე მტრების გავლენით დაგლეჯილი, უძლური შეიქნა ამ დიდი საქმის წარმატებით წასაყვანად. არ არის არც ერთი ვერაგობა და მუხანათობა, რომელსაც არ ხმარობდეს რუსეთის ჯარი და მისი სარდლობა სოლომონის წინააღმდეგ და საქართველოს საბოლოო დასაპყრობად. ბოლოს და ბოლოს სოლომონი მარცხდება და საქართველოს გვირგვინოსანი, რუს ჯარებისაგან დევნილი, ლტოლვილად სამარდება ტრაპიზონში. ეს იყო თავგანწირული, მაგრამ უნაყოფო ცდა, ძველი სამეფო ორგანიზაციის ნაშთების საშუალებით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა. სოლომონის დამარცხების შემდეგ ფაქტიურად დასრულდა უკვე მთელი საქართველოს დამორჩილება, თუმცა ზოგი ნაწილები, როგორც მაგალითად ოდიში, გურია, აფხაზეთი, სვანეთი, კიდევ ატარებდნენ ფორმალურად სამთავრო თვითმმართველობის იარლიკებს.

იმერეთი დამარცხდა დამოუკიდებლობისათვის ომში, მაგრამ ამით ბრძოლა და პროტესტი არ შეწყვეტილა. მას მოყვა მთელი რიგი მასიური აფეთქებებისა და მათ შორის ფართო აჯანყება საეკლესიო ნიადაგზე არა მარტო იმერეთში, არამედ გურიაშიც, მაგრამ როგორც ვიცით, რუსთა ლაშქარმა სას-

ტიკად ჩაახშო ეს ამბოხებანი, მათ მეთაურ მიტროპოლიტებს მოწამებრივად სიკვდილი არგუნა, რუსული საეკლესიო წყობილება გაატარა და ამრიგად თავის მიზანს მიაღწია. ამ ბრძოლის მწარმოებელი ენერგიაც იყო არა ახალი, რუსულ დესპოტიის ეპოქაში აღზრდილი ეროვნული ძალა და ორგანიზაცია, არამედ ნაშთი საქართველოს სახელმწიფოებრივობისა, ეს იყო, ასე ვთქვათ, ეროვნული დამოუკიდებლობის ინერცია და მისი მეთაურნიც იყვნენ არა ახალი სოციალური წრიდან წარმოშობილი ეროვნული ბაირალტარნი, არამედ ძველ მმართველ წრეებისა და აპარატის ნამტვრევები. ასეთივე ელფერი და სარჩული ქონდა თვით კახეთის პირველ აჯანყებას, მისდა მიუხედავად, რომ მას მეტწილად ხალხური ხასიათი ქონდა, ყოფილი მმართველი წრეების ხელი შიგ ნაკლებ ერიო. კიდევ უფრო ნათელი იყო ასეთი ძველი დამოუკიდებლობის ინერციის ხასიათი კახეთის აჯანყების მეორე ტალღაში, რომელსაც თავდა-აზნაურობა აწარმოებდა ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით (1812 წ.). როგორც ეს მასიური გამოსვლები და ამბოხებანი, ისე კერძო ინდივიდუალური თავგანწირული გაბრძოლების აქტები, როგორიცაა ლაზარევის მოკვლა ყოფილ დედოფლის მარიამის მიერ და სხვა, წარმოადგენდნენ არა დასაწყისს ახალი ბრძოლისა, არა პირველ მერცხლებს საქართველოს მოახლოებული დამოუკიდებლობისა, არამედ საქართველოს სახელმწიფოებრივობის, ასე ვთქვათ, საარიერგარდო გაბრძოლებებს, მის უკანასკნელ ამონაყენესებს. მარიამ ბაგრატიონისა და თვით კონსტანტინე დადეშქელიანის ხანალები ეს ჯერ კიდევ საქართველოს სამეფოს ძველი თოფხანიდან იყო ამოღებული. გენერლების ლაზარევისა და გაგარინის სიცოცხლე საქართველოს სასოწარკვეთილ დამოუკიდებლობის ტრაგედიებმა იმსხვერპლეს, ზოლო ლალიაშვილის სატევარი კი ნაჭედი იყო ახალი ძალების მიერ, ახალი რევოლუციურ-დემოკრატიული საქართველოს განთიადზე, და ამ სატევარის გაგრძელებაც, არსენა ჯორჯიაშვილის ყუმბარაც ახალ რევოლუციონერ საქართველოს სამშედლოში გამოიჩაჩა, ზოლო ჩუღდუცის პირადი ტრაგიკული ბედი, გრიაზნოვებით გაგრძელებული რუს მეფეთა თვითმპყრობელობისა და რუსთა საქართველოში მპყრობელობის ტრაგედიისა და აღსასრულის დასაწყისი იყო.

რუსეთმა მიღწე-მოღწეა საქართველოს სახელმწიფოებრივობის ნაწილები და ნასახი. მან ჩაახშო სამეფო გვარეულობათა და დიდებულთა მიერ ნაწარმოები ყოველგვარი ბრძოლა და ოპოზიცია, ზოლო ერის მეთაურთა ჯგუფები განფანტა და ფიზიკურად გაანადგურა. ამ გამანადგურებელ საქმიანობას ია სხვადასხვა გზითა და საქმიანობით ახერხებდა. ჯერ ერთი როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, რუსეთის მმართველი წრეები დიდი ხნით ადრე საქართველოს შეერთებამდე ცდილობდნენ ქართველი თავკაცები რუსეთს გაეტყუებიათ, იქ გაერუსებიათ და გადაეგვარებიათ. ამ საშუალებით ბევრ რასმეს მიაღწია რუსეთმა საქართველოს მიმართ, მან შესძლო ქართველი ერის საგრძნობი ინტე-

ლექტურული და პოლიტიკური ძალის საქართველოსათვის წარმართვა. რამდენი სახელოვანი სარდალი და სხვა მოღვაწენი მისცა გადარუხებულ ქართველთა ჯგუფმა მოსკოვის. საერთოდ უნდა აღნიშნულ იქნას, რომ ამ მხრით საქართველო და ქართველი ხალხი რაღაც თავისებურ ვარსკვლავზე დაბადებული შეიქნა. მისი ისტორიული ბედის ტრიალი ისე ეწყობოდა, რომ უამრავი ეროვნული ენერგია და ნიჭი მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში იფანტებოდა და აპოხიერებდა მრავალს ახლობელსა და შორეულს დიდრონ სახელმწიფოების უნარსა და შემოქმედებას. თითქოს განგებამ საქართველო იმით დასაჯა, რომ თავის ეროვნული ნიჭის და ტალანტის დიდი ნაწილი უცხოეთში, უცხო ხალხების სამსახურში უნდა ეხარჯა. სად არ ელავდა სახელოვნად ქართველ სარდლებისა და ქართველი რაზმების ხმალი, ბაბილონისა და თეიარანის მფლობელთა სამსახურში, ძველი ბიზანტიის კეისართა სასახელოთა და სადიდებლად, სტამბოლის ხონთქარისა და ეგვიპტის ფაშების ძლიერებისათვის, სპარსეთის ყაენთა მძლეობისათვის ავლანისტანსა და ინდოეთში. და ბოლოს, რუს იმპერატორთა სადიდებლად. და ხდებოდა ეს გაცილებით ადრე, ვიდრე საქართველო რუსეთს შეუერთდებოდა. ხოლო შეერთების შემდეგ საქართველოს თავკაცობა პეტერბურგის მთავრობამ გაანადგურა. და დაიწყო იმით, რომ მთავართა გვარეულობის ერთ ნაწილს სისტემატურად მიასხამდა რუსეთის ტყვეობაში და მათ ცხედრებსც იშვიათ შემთხვევაში უბრუნებდა საქართველოს, ხოლო მეორე ნაწილს სპარსეთ-ოსმალეთში ერეკებოდა, სადაც ისინი პოულობდნენ საუკუნო განსასვენებელს, როგორც ალექსანდრე ბატონიშვილი, იმერეთის მეფე სოლომონი, გურიის დედოფალი სოფიო და სხვანი. არ იქნება გადაჭარბებული თუ ვიტყვით, რომ ამ ეპოქის ქართული ტრაგედიის კვანძი, როგორც ფოქუსში გამოინასკვა და გაშუქდა იმ დრამაში, რომელიც დატრიონალდა ყოფილი დედოფლის მარიამის საწოლ ოთახში, როდესაც იქ რუსის სალდათები შეიჭრნენ გენერალ ლაზარევის მეთაურობით, რათა იმპერატორთათვის საშიში ქვრივი დედაკაცი რუსეთს წაეყვანათ. და ეს თავდასხმა მარიამ ციციშვილის ქალზე და საქართველოს სახელმწიფოებრივობის ჩრდილებზე ხდებოდა მისი ბიძაშვილის, უკვე გარუხებული გენერლის, ციციანოვის ბრძანებითა და ხელმძღვანელობით, იმ ყოფილ ციციშვილის, რომელიც რუსეთის დავალებით ასეთს რენეგატურის სისასტიკითა და ერთგულებით სწმენდდა საქართველოს ყოველგვარ დამოუკიდებლობის ნაშთებისაგან. ამრიგად, თავკაცთა ერთი ნაწილი რუსეთმა ტყვედ წაასხა, მეორე სპარსეთსა და ოსმალეთში გარეკა. დანარჩენი კი რუსეთის სამსახურში ეზიდებიან, მხარზე რუსულ „აპელატებს“ აკრავენ, პირიდან ქართულ ენას სწვდიან და რუსულს უდებენ. ქართულ სულს და გონებას უბნელებენ და რუსულად ათრობენ. ზოგს სიკვდილით, ზოგს მათრახით, ზოგს კიდევ ჭილდოთი და ალერსით, ზოგს საწამლავეთ, ხოლო ზოგს შხამნარევი თაფლით, მაგრამ ბოლოს მაინც ტეხს

რუსეთი წელში და ზრუნის საქართველოს ყოფილ მმართველ წრეება: და მათი ბრძოლაც ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ჩაიფერფლა დაახლოებით სამი ათეული წლის განმავლობაში.

მაგრამ ქართული საზოგადოებისა და ქართველი ხალხის სიღრმეში მაინც ღვიოდა ეროვნული თავისუფლების აზრი და პროტესტის ბოლმა დამპყრობელთა წინააღმდეგ. ამ შინაგანი, გულში ჩამარხული ბოლმის გამომსატყევი შეიქმნა შეთქმულების ორგანიზაცია 1831 წელს. დოდაშვილის შეთქმულება წარმოადგენს თავისი ხასიათით ერთგვარ უღელტეხილს ქართველი საზოგადოების ეროვნული ბრძოლის ისტორიაში. მართალია, ამ შეთქმულებაში მონაწილეობდნენ დიდი გვარების წარმომადგენელნი, ორბელიანები, ერისთავი, ქაუქავაძე და კიდევ მეტი, მასში თვით ოქროპირ ბატონიშვილიც კი ერია. მაგრამ ეს მოძრაობა და ეს შეთქმულება მაინც არ იყო შინაგანი ხასიათის შებრძოლებანი, რომელნიც უფრო ატარებდნენ საქუფის ნაშთების გაბრძოლების ხასიათს, რომელთაც სულს უდგამდნენ მეფის ძეგვადრენი და ყოფილი მმართველი თავადნი. 32 წლის შეთქმულება, ერთი მხრივ, ეკუთვნოდა ამ წარსულს, მაგრამ, მეორე მხრით, ის ახალი ხასიათის მოვლენა იმ აზრით, რომ ის იყო უფრო ახალი ინტელიგენციის მოძრაობა. ვიდრე ჩუმი სამთავრო ხასიათის ბრძოლა. თუ ერთის მხრით ის იყო მეფეაა. მათეართა და კათალიკოზთა ბრძოლის გაგრძელება, მეორე მხრით წარმოადგენდა საზოგადოებრივ-ეროვნული ბრძოლის ახალი პერიოდის დასაბამს. ამ მოძრაობის იდეოლოგია და ღერძია უკვე ინტელიგენცია, ეს საქმე ისტორიულ პერსპექტივაში უფრო უკვე აზნაურ-ინტელიგენტების სოლომონ დოდაშვილისა და დიმიტრი ყიფიანისაა, ვიდრე ოქროპირ ბატონიშვილის. ეს არის უკანასკნელი მეფურ-თავადური ფრონდა და პირველი ინტელიგენტურ-საზოგადოებრივი. ამ საზოგადოებრივ-ეროვნულ მოძრაობას აქვს ერთგვარი კავშირი დეკაბრისტების გამოსვლებთან რუსეთში და უფრო უშუალო გავლენა კი უეჭველია საფრანგეთის ივლისის რევოლუციას, ბელგიის ამბებსა და პოლონეთის აჯანყებას ქონდა. როგორც ვიკით, ეს ეროვნული პოლიტიკური ორგანიზაცია გაანადგურა რუსეთის მთავრობამ და ამის შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში ქართველ საზოგადოებაში გამეფდა ეროვნულ-პოლიტიკური სასოწარკვეთილება, ბრძოლისა და ენერგიის მოღუწება. ევროპის ჟანდარმის ნიკოლოზ პირველის კირთების ქვეშ ყველგან გმინავდა პროგრესული აზრი და თავისუფლებისაყენ სწრაფვა. რასაკვირველია, მით უმეტეს დათრგუნული იყო პოლიტიკური აზროვნება და მოქმედება საქართველოში. მაგრამ მისუსტებული ქართველი საზოგადოების სიღრმეში მაინც იმდენად სდუღდა ეროვნული ენერგია, რომ თვით ასეთი უსაშინლესი ტირანი, როგორიც იყო ნიკოლოზ I, იძულებული შეიქნა ერთგვარი უენებელი გამოსავალი მიეცა ამ ენერგიისათვის და წასულიყო მცირე დათმობაზე მაინც. სხვათა შორის უეჭველია ამ გარემოება-

საც ქონდა გავლენა იმ, ერთის შეხედვით, გაუგებარ მოვლენებზე, რომ ნიკოლოზ პირველმა თავის მოადგილის მიხეილ ვორონცოვის ხელით ერთგვარი ქართულ-ლიბერალური პოლიტიკის წარმოება დაიწყო ჩვენში. რა თქმა უნდა, ამ პოლიტიკის საფუძველი და მიზეზები იყო სხვაგვარიც, მაგალითად, საერთაშორისო ხასიათის. სახელდობრ, იზოლაციაში ჩაყენებული რუსის სასახლე ყირიმის ომის წინა ეპოქაში და თვით ომის ხანაში მიზანშეწონილად თვლიდა მაგრად დამდგარიყო საქართველოს ნიადაგზე, რომელიც წარმოადგენდა მის ავანპოსტს მცირე აზიისაკენ. მაგრამ საქმეც იმაშია, რომ ასეთი სიმტკიცისათვის პეტერბურგის მმართველნი საჭიროდ სთვლიდნენ ერთგვარი დათმობისა და მოფერების პოლიტიკას საქართველოში, საჭიროდ მიაჩნდათ ტლანქი რუსიფიკატორული პოლიტიკა რამდენიმედ მაინც მოევარაყებიათ. ხოლო ასეთ, თუგინდ მცირე, დათმობასა და შეღავათს უწევენ მხოლოდ ერთგვარ ძალას და აი, სწორედ ეს ეროვნული უკმაყოფილების ძალა მაინც ღვიოდა დამარცხებული ქართველი საზოგადოების სიღრმეში. და ვორონცოვის ლიბერალიზმის წყაროც უმთავრესად ამაში უნდა ვეძიოთ. ხოლო ეს ლიბერალიზმი, როგორც ვიცით, იყო არა პოლიტიკური ხასიათის, არამედ, ასე ვთქვათ, მწიგნობრულ-კულტურულ-თეატრალური და სხვა. ეს იყო ერთგვარი პოლიტიკური მეხამრიდი საშუალება. არსებითად კი რუსეთი მუდამ და ყოველთვის, მიუხედავად იმისა გარეგნულად ლიბერალობდა თუ რეაქციონერობდა, ატარებდა ერთსა და იმავე ხაზს, ემსახურებოდა ერთსა და იმავე მიზანს, სახელდობრ საქართველოს პოლიტიკურად წაშლისა და ქართველი ერის დენაციონალიზაციის საქმეს. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ ვორონცოვის „ლიბერალიზმის“ ხანა საქართველოში ეროვნულ-პოლიტიკური მხრით იყო შავბნელი პერიოდი. სწორედ ამ ეპოქაში გამეფდა არამც თუ პოლიტიკური ოპორტუნიზმი, არამედ ეროვნული სულის სრული მოდრეკა და დაჩოქება უცხოეთის დესპოტიის წინაშე. პოლიტიკურად ქართველი ხალხის მოწინავე ნაწილი თითქოს სრულიად გატყდა წელში, ქედი მოიხარა და ამბორი დაუწყო იმ ხელს, რომელიც მას რუსული „კნუტით“ უჭრელებდა ზურგს. დამონებული ერის დაჩაგრული ბაირალტრები ქართულ ბექდვითი სიტყვით თითქოს იმისთვის სარგებლობდნენ, რომ თავისი ჯალათი ადიდონ და ერთგულება და სიყვარული გაუმჟღავნონ. ამ ეპოქაზე თითქოს სავსებით გამართლდა მათ და ჩვენ წინაპარ დიად ბრძენი მგოსნის თქმულება, რომ „შიში შეიქმს სიყვარულსა“-ო. ხოლო ამ შიშისა და სასოწარკვეთილების დასაწყისათ შეიძლება ჩაიუვალოს დოდაშვილის შეთქმულების დამარცხების თარიღი, აქედან მოყოლებული, ვიდრე სამოციან წლებამდე ქართულ პოლიტიკური აზროვნება მოცულია ბნელით, ამ ხნის განმავლობაში ერის ზედაპირზე თითქოს აღარც კი ბეუტავს პოლიტიკურ-ეროვნული მეობისა და თვითმყოფობის აზრი. უკვე გლოვის ნიშნებიც კი არ არის, ხოლო გლოვის გრძნობა პოლიტიკური აზროვნების სარჩულ-

ლია. არა, ამ ხანაში უკვე ქართველი ერის მეობა თითქოს უკვე უიმედო, გათავებული და გამოტირებული იყო. ასე მოეჩვენებოდა მაშინდელი ქართველი საზოგადოების შემხედავს, რომლის თვალისათვის მიუწოდებელია ქართველი ხალხის მასების უძრავი ფენები, რომლის ყამირ სიღრმეში შენახული იყო უდიდესი ეროვნული პოტენცია, ხოლო ის, რაც ქართველი ერის ზედაპირზე ტივტივებდა, იყო ქაფ და ჭუჭყი ნარევი ნალები, მაგრამ მთელი ეს ზედა ფენა თავის ნალებიანათაც რომ ეროვნულათ სავსებით გატალახებულიყო, ეს კიდევ არ ნიშნავდა, რასაკვირველია, ქართველი ხალხის ეროვნულად აღმოფხვრას. ეს იყო, მართალია, დიდი მარცხი, მაგრამ ერის საფუძველი, მისი ცხოველმყოფელი წყარო მუდამ იყო ქვევით, ხალხის სიღრმეში. იმ ხალხში, რომელიც არამც თუ თვით არ მწერლობდა, არამედ ვორონცოვების მეცენატობის ქვეშ მყოფ მწერალთა ნაწერებსაც ვერ კითხულობდა და ვერც თეატრალურ წარმოდგენებს სჭერტდა. აი, ეს „ბნელი“ ხალხური მასა იყო მუდამ და ეხლაც ერის ძირი და ტანი. როგორც ზემორე მოვიხსენიეთ, ქართველი ხალხის ერთი ისტორიული ჭირი იმაში მდგომარეობდა, რომ ხალხურ ძირსა და ტანზე ამოსულ ყვავილებსა და ნაყოფს კრეფდნენ და გლეჯდნენ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მოძალადენი და დამპყრობები, ისინი არჩულებდნენ და აგვარებდნენ ქართველი ხალხის ზედა ფენებს, მის მოწინავე და მმართველ წრეებს, რომ ამრიგად ერიც ამოეგდოთ, ასეთი მრავალსაუკუნიანი უბედურება მეტათ ასახიჩრებდა და ასუსტებდა ქართველი ხალხის ენერგიასა და ძალას, მაგრამ ვერც ერთმა მტერმა თავის მიზანს სავსებით ვერ მიახწია, ქართველი ერის ფესვები „უშეცარ“ და „მურტალი“ ხალხური მასების სახით მაინც ამოუგდებელი რჩებოდა და მტერთა მიერ გადაყვლილი ეროვნული ტანი ახალ ნაყარს იძლეოდა. ამ მხრით ჩვენი ხალხის ბედი თითქოს იმ ზღაპრულ ვეშაპს წააგავდა, რომელსაც მოჭრილი თავის ადგილს ახალი ამოსდიოდა.

ოცდაათიან წლებიდან მოყოლებული ძლიერი გარდატეხა, უფრო სწორათ რომ ვთქვათ, საშინელი გატეხა მოხდა ქართველი ერის მოწინავეთა ეროვნულ-პოლიტიკურ შეგნებაში. და ეს გატეხა ხდებოდა დამპყრობელის უსასტიკესი თავდასხმების ქვეშ. რუსეთის მმართველმა წრეებმა მეტად მოზდენილათ აწარმოეს, ერთის მხრით, „კნუტის“ პოლიტიკა, მეორეს მხრით, „პრიანიკის“ ტლანქი ძალმომრეობა და ცბიერი ალერსი, საკმაო მოხდენილობით შეაზავეს მაკიაველისტურ და აღმოსავლურ-ბიზანტიური პოლიტიკა საქართველოს მიმართ. პირველყოვლისა, პეტერბურგის აგენტებმა გამოაცხადეს, რომ ქართველი ერი, როგორც ასეთი არ არსებობს, ესენი არიან ველური ტომები, მათ არ აქვთ არც ენა, არც ლიტერატურა, არც ისტორია, არ ქონიათ და არ აქვთ წარმოდგენა სამეფოზე, ნამდვილ მთავრობაზე, მონარქიაზე და სხვა, და აბა რა გასაკვირველია, რომ ასეთმა ველურმა ხალხმა არც რუსეთის მონარქი

იცის და ადვილათ მას ვერ სცნობს, ეს არის მთავარი საფუძველი მათი აჯანყებებისა, დაახლოებით ამ სიტყვებით ახსიათებდა ქართველთა და საქართველოს ანტირუსულ აჯანყებებისა და შეთქმულებების გამოსაძიებლათ მოვლინებულ საგანგებო კომისიის, მაშინდელი ჩეკის თავმჯდომარე მიხეილ ლიტვინოვი. ქართველ ხალხს არ აქვს ცნება სამშობლოსა, ეროვნული მეობის შეგნება, არც ენა, არც ისტორია, არც მეფობისა და სახელმწიფოებრივობის შეგნება, აი ასეთი დაფასება უნდა მიეცა პეტერბურგის რუსიფიკატორებს ნინო განმანათლებელისა და გორგასლანის, დავითისა და თამარის, შოთასი და ერეკლეს საქართველოსათვის, უნდა მიეცა ასეთი დაფასება, რომ უფრო მოუერიდებლათ და სასტიკათ ეწარმოებია მეცხრამეტე საუკუნეში ამ უძველესი კულტურული ერის აღმოფხვრის საქმე. და კიდევ დიდის ენერგიით აწარმოებს ამ „ველურ ტომების“ „გაკულტურების“, ე. ი. გარუსების საქმე, და ერთის შეხედვით, როგორც ზევითა ვთქვით, დიდ შედეგებსაც მიაღწიეს გასულ საუკუნის შუა ათეულ წლებში, როდესაც ქართველი ერი თავმოკვეთილ იქმნა მით, რომ ეს თავი გარუსდა და გადაგვარდა. და, როგორც ამბობენ, სწორეთ ამ ხანებში შემუშავდა ქართველი ერის ღირსების ის დამამცირებელი შეხედულება, რომელიც რუს მოღვაწემ ფადეევმა გამოსთქვა ჩვენს შესახებ: პოლონელიო, — უთქვამს მას, — მაშინ არის უაღრესათ საშიში რუსეთისათვის, როდესაც ის ქეშმარიტი პოლონელია, როდესაც ის ნამდვილი პოლონური ეროვნული შეგნებითაა გაყდენილი, ხოლო ქართველი კი მაშინ არის ქეშმარიტათ სანდო და ერთგული რუსეთისათვის, როდესაც ის ნამდვილი ქართველიაო. ამრიგად, ნამდვილი ქართველობა და ეროვნული რენეგატობა სინონიმებათ იქნა გამოცხადებული. და, მართლაც, ასეთი საშინელი დასკენისათვის თითქმის საკმაო საბუთს იძლეოდა ის უსაზღვრო პოლიტიკურ-ეროვნული დაავადება, რომელმაც ფეხი მოიკიდა 30-იან წლებიდან. ამ ხნიდან მოკიდებული ეროვნული მაჩისცემა თითქმის საცხებიტ მოღუნდა და მხოლოდ ბარათაშვილისა და სხვა იმდროის პოეტთა ლექსებში თუ სჩქეფდა საღი პატრიოტული გრძნობა, თორემ საზოგადოებრივ ცხოვრების ზედაპირზე უკვე მიმქრალიყო პოლიტიკური აზრი და ენერგია. და იმდენად მიმქრალი იყო, რომ მამულიშვილური მოთქმის პანგების ავტორებიც კი თავის სახელმწიფოებრივ და პოლიტიკურ მოღვაწეობაში რუს იმპერატორთა უერთგულეს მსახურების როლში გამოდიან. ქართველ მგოსანთა პოეტური განცდებისა და მათი საზოგადოებრივ საქმიანობის გაორებაში გამოიხატა ქართველი ხალხის ეროვნული სულის უსაშინლესი ტრადედია, მისი უმწეობის სურათი. მგოსნის ქნარი ბუნებრივი და ძალდაუტანებელია, მისი გრძნობა იმდენათ როდი ანგარიშობს რეალურ ძალთა განწყობილებას, როდი ანგარიშობს დაწერილებით ხიშტების რაოდენობას. მის ქნარს ვერ ააჟღერებს ვერც ჭილდო და ვერც „ჩინტემლაკი“, ხოლო თუ ამ ანგარიშის გავლენით, თუგინდ უდიდესმა მგოსანმაც ააჟღერა ოდესმე თავის ქნარი.

მისი შემოქმედება მაშინ ხომ ისევე მომავლად იქნებოდა, როგორც საბუხგალ-ტერიო დავითის ფურცელი, ან საკანცელარიო პატაკი. და, აი, იმ დროის ჩვენი პოეტები მთლიანი და სალი გრძნობით, თუმცა მწუხარებითა და გლოვით, მაგრამ მაინც მოსთქვამენ და უგალობენ მშობელ ერსა და სამშობლოს, ხოლო ამავე დროს პოლიტიკურათ დამპყრობელთა მიერ წელგატეხილნი, ამავე მშობე-ლი ერის ქალათს ემორჩილებიან და ერთგულობენ, იქნებ ისევე მან მოიღოს მოწყალება ჩვენს უბედურ თავზე და რაც ბრძოლით ვერ შევირჩინეთ და ვერ მოვიპოეთ იქნებ ერთგულებისათვის მივიღოთ, როგორც ჭილდოთ. თვით ბარათაშვილის პოეზია მისი სევდიანი და ნაღვლიანი პოეზია იყო, არა ევროპულ ბაირონიზმის ანარეკლი, არამედ საქართველოს ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენებული პესიმიზმი, პესიმიზმი გამოწვეული ჩვენი ეროვნულ-პოლიტი-კური დამარცხებითა და გაჩანაგებით. ეს იყო ის ხანა, როდესაც საქართველო უკუენთ ბნელში გაეხვია, მას გადაეფარა მწუხრის ზეწარი, ყოველმხრივ თავს „დასახაოდნენ შავი ყორანი“ და თითქოს „არასიდან არ იყო ეროვნული ხმა და ძახილი“.

ქართული ეროვნული იდეოლოგიის ასეთი მოშლა-დაცინება სავსებით შეეფერებოდა იმ გახრწნა-დაბეჩავებას, რომელსაც იმ ეამად განიცდიდა ქარ-თველი ერის ყოფილი მმართველი წოდება. იმ ხანათ ხომ საქართველოში არ არსებობდნენ ჩვენი დროის მზგავსი ორგანიზაციულათ მოწყობილი პოლიტი-კური პარტიები და მათ მაგიერობას სახელმწიფოს მართვაში, ხოლო ეხლა ერის პოლიტიკურ ბრძოლაში, ასრულებდნენ მმართველი წოდების ჯგუფები — თავადნი, აზნაურნი, სამღვდლოება, მოხელენი და მწერალნი — ეს ჯგუფებუ იყვნენ, ასე ვთქვათ, საერო ბრძოლის მეთაურნი. ამიტომაც დამპყრობელი ყო-ველ ღონესა და საშუალებას ხმარობდა, რომ ეს შედარებით ორგანიზაციულათ შეჯგუფებული საზოგადოებრივი უჯრედები მოეშალა და გაეხრწნა. ტერორი, პროვოკაცია, ალერსი და ჭილდო — ყველაფერი იქეთკენ იყო მიმართული, რომ ხალხის მოწინავე ჯგუფები გაეხრწნათ და მით სახალხო ბრძოლის ხერ-ხემალი გადაეტეხათ. ყველა დამარცხებას ხომ თან სდევს ერთგვარი დემორა-ლიზაცია. ხოლო საქართველოს ისტორია უკანასკნელ საუკუნეებში მეტწილად დამარცხებათა ისტორიას წარმოადგენდა, რომელიც დაგვირგვინდა მისი და-მოუკიდებლობის დაკარგვით და რუსეთის შემოსვლით. ამის მომყოლი ყველა გაბრძოლებანიც დამარცხდა და ამგვარათ შეიქნა საზოგადოებრივ გახრწნის საუკეთესო ნიადაგი. რუსეთის მთავრობაც მოხდენილათ სარგებლობდა ამ გა-რემოებით და სისხლს, შუღლსა და ბაღლამს სთესავდა ქართველი ხალხის შიგნით. ღალატი და გამცემლობა ძალუმათ გაიფურჩქნა ასეთ ატმოსფეროში. ზინ-ორდენებითა და ცნობილი სისხლის ჯვარით აწარმოებდა დამპყრობელნი თავკაცების მოსყიდვას. ერთგულებს სამსახურითა და პენსიით აჭილდოვებდ-ნენ. თუ ცნობილი მემამოხენი, შეთქმულნი და არა კეთილსამიღღონი თავიანთ

„კოდებს“ საჭაროთ მოინანიებდნენ და ამიერიდან რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცებდნენ, მათ დიდსა და საპატიო თანამდებობაზე აწესებდნენ, როგორც მაგალ. სოლომონ დოდაშვილის შეთქმულთა ჯგუფის ზოგიერთ წევრების მიმართ მოიქცენ და სხვა. საერთოთ კი რუსეთის მთავრობა სიამოვნებით ღებულობდა ქართველ თავადაზნაურობებს სამსახურში, ოღონდ ამ ქართველთ ქართველობა უნდა დაეტოვებიათ და გარუსებულიყვნენ. და რადგან ეს საქართველოში არც ისე ადვილი საქმე იყო, ამიტომ მათ უფრო რუსეთისაკენ ეპატივებოდნენ. ქართველი მოხელე რუსეთში განწესებულები და ყოველგვარ მშობლიურ და ნათესაურ-საზოგადოებრივ წრეს მოკლებული ორმაგათ სასარგებლო იყო რუსეთის მთავრობისათვის: ერთის მხრივ, ის რუსდებოდა, სწავდებოდა მშობელ ერს, ხოლო მეორეს მხრივ, ხდებოდა უერთგულისე უფრო, ვიდრე მკვიდრი რუსი, იანიჩარ მოხელეთ, ხოლო რაც შეეხება საქართველოსთვის ზედმად ნამდვილ იანიჩარობას და მამელიუკობას, ის ხომ რუსეთმაც აღადგინა ჩვენი ხალხისათვის. დამპყრობელნი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რომ ქართული ეროვნების ფესვები ამოეგდოთ, ამ მიზნის შესაფერათ მოაწყვეს საქართველოს შკოლები, ამავე საქმეს ემსახურებოდა ქართველთა რუსეთის მოხელეობაში განწესება, მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო: ქართველი ბავშვები მაინც ქართულ წრეში ტრიალებდნენ, ხოლო დაეაყვავებულ ქართველ მოხელის პირწმინდათ გადარუსება არც ისე ადვილი საქმე იყო: ამიტომ საქართველოსთვის კვლავ ააღორძინეს იანიჩარობა. თუ წინთ სამხრეთელი დესპოტები და დამპყრობელნი შორეულ უცხოეთში მიასხამდნენ ჩვენ ნორჩ თაობას, რომ იქ მამელიუკთა და იანიჩართა რაზმებში თავიდანვე გადაეგვარებიათ და გადაერჯულებიათ საქართველოს ყვავილი, ეხლა ამავე საშუალებას მიმართა ქართველი ხალხის წინააღმდეგ ჩრდილოელმა დესპოტმა. ეხლა ქართველი ერის ნორჩ თაობას მიასხამდნენ სუსხიან ჩრდილოეთს და იქ წინანდელ იანიჩართა სკოლების მაგიერ კადეტთა კორპუსებში აწესებდნენ. აქ მათ უნდა დავიწყებოდათ ყოველგვარი მშობლიური და ბავშვობიდანვე გადარუსებულიყვნენ. ხოლო თუ ნაზბუნებიანი საქართველოს შვილი რუსეთის სასტიკ პაეას ვერ აიტანდა, დაავადმყოფდებოდა და მოკვდებოდა, ესეც ხომ ერთგვარი მოგებაა ველურ, კაციქამია რუსიფიკატორების ანგარიშით, ვინაიდან მათი მიზანი იყო ქართველი ერის და, პირველყოვლისა, მისი მოწინავე წოდების განადგურება; თუ გადარუსდებოდა, ხომ ძლიერ კარგი, ხოლო თუ დაიხოცებოდა, არც ამას უშავდა რა. ვინ მოსთელის ქართველი ხალხის რამდენი ეროვნული პოტენციალს შთაინთქა ამ რუსულ იანიჩართა სკოლებში. გაიხსენეთ თუ გინდ მარტო ის, რომ მხოლოდ შემთხვევითა და ერთ ბეწოზე გადაურჩა ქართველ ერს მისი მაღალნიჭიანი და მსოფიანი მწერალი დავით კლდიაშვილი, რომელიც ბავშვობიდანვე მოსწყვიტეს მშობელ კალთას და სუსხიან ჩრდილოეთის კორპუსში გააწესეს...

რუსის მთავრობის კოლონიზატორული და რუსიფიკატორული პოლიტიკა-
 ძლიერ შლიდა ფრთებს საქართველოს ნიადაგზე სხვათაშორის იმიტომაც, რომ
 თვით მოწინავე წრეებში უდიდესი აღრევა და დაბნეულობა სუფევდა, მიუხე-
 დავათ იმისა, რომ რუსეთმა მოიტანა ბიუროკრატიული წყობილება და თით-
 ქოს ფეოდალურ სათვითშორისო შეტაკებებსა და მიხედობებს ადგილი არ უნდა
 ქონოდა, მიუხედავად ამისა ჩვეულებრივ თავდასხმანი და ბრძოლები ზოგ შემ-
 თხვევაში კიდევ უფრო გამწვავდა, და ზოგჯერ ასეთი სათვითშორისო შეტა-
 კებანი ქართველი ხალხის სხვადასხვა ჩვეულებს შორის ახალი ბატონის ანგა-
 რიში შედიოდა, შუღლისა და მტრობის დაპყრობილთა შიგნით გადატანა, ეს
 ხომ დამპყრობელთა ჩვეულებრივი ხერხია. ამასვე უწყობდა ხელს ის გარე-
 მოება, რომ ქართველი საზოგადოება დაქსაქსული იყო სხვადასხვა ორიენტა-
 ციების მიხედვით, მართალია დასავლეთ ევროპის იმედი უკვე სავესებით მიქრა
 და ჩაიფერფლა, მაგრამ სრული დამოუკიდებლობის იმედი ოდნავ კიდევ
 ბეუტავდა, ხოლო მეტის აქტივობით იჩენდა თავს და ერთი მეორეს ეხეთქე-
 ბოდა სამი საერთაშორისო ორიენტაცია: ძლიერი მიმართულება იყო რუსეთის
 სასარგებლოთ, მაგრამ დიდხანს უწყევდა მას მეტოქეობას, ერთის მხრივ, სპარ-
 სეთის, ხოლო მეორეს მხრით, ოსმალეთის პროტექტორატისაკენ მიდრეკილე-
 ბა. და ამრიგათ, ქართველი ხალხის პოლიტიკური აზრი და ნებისყოფა სამათ
 და ოთხათ იყო დახლეჩილი და ერთი მეორეს სასტიკათ ებრძოდა და ამნაირათ
 ეროვნული ენერგია შინაურ ბრძოლაში ქარწყლდებოდა. ამით სარგებლობდა
 ყველაზე ღონიერი გარეშე ძალა, სახელდობრ, რუსეთი, რომელმაც დაახლო-
 ებით გასული საუკუნის შუაში უკვე შესძლო ყოველგვარი ორიენტაციების და
 თვით პოლიტიკური აზროვნების აღმოფხვრა და ქართველი ხალხის პოლიტი-
 კური ნებისყოფის რუსულათ დათრგუნვა.

ხშირათ შევხვდებით ჩვენს პუბლიცისტურ ნაწერებში ისეთ მოსაზრებას,
 თითქოს რუსეთის შემოსვლამ ჩვენში გლეხების მდგომარეობა შეამსუბუქა
 და გააუმჯობესა. ამ ზოგად დებულებას უეჭველათ ძირითადი შესწორება ესა-
 ჭიროება. საქმე ისაა, რომ ამგვარათ მოაზროვნეთ ერთგვარი ისტორიული აბე-
 რაცია ემართებათ, მათ თვალი ეშლებათ იმ მნიშვნელოვან ფაქტის გამო, რომ
 რუსთა მეფეებმა რუსეთის გლეხების შემდეგ საქართველოს გლეხობაც ბა-
 ტონყმობისაგან გაანთავისუფლეს. ეს მართალია. აბა ვის შეეძლო 1864—65
 წლებში გაენთავისუფლებია საქართველოს გლეხობა თუ არა იმპერიის საერთა-
 ხელისუფლებას? მაგრამ საჭიროა გათვალისწინებულ იქნას ის, თუ რა ხდე-
 ბოდა გლეხის მდგომარეობაში მანამდე, რუსეთის 65 წლის ბატონობის ხანაში.
 ხოლო ამ კითხვაზე ორი პასუხის გაცემა ძნელია. აქ არ ვიმეორებ იმას, რომ
 საერთოთ საქართველოსთვის ფეოდალური შკოლა და ხანა დიდი ხნის გავლილ
 იყო და მისი დამოუკიდებლობის დაკარგვის წინა საუკუნეებში ის განიცდიდა
 არა ორგანულ ფეოდალურ ხანას, არამედ მის რეციდივს, რომელიც გამოწვე-

ული იყო უფრო გარეშე ძალების გავლენისა და ძალდატანებისაგან. ამას რომ
 თავი დაეანებოთ, რუსეთის მფლობელობის დროს საქართველოში გლეხის უფ-
 ლებრივი მდგომარეობა გაცილებით უფრო თავისუფალი იყო, ვიდრე რუსეთ-
 ში. მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევარი ჩვენში არის პირველყოვლისა,
 ჩვენი გლეხის ყმა-„კრეპოსტნიოთ“ ჩამოყალიბების ხანა. წმინდა და ხალასი
 ბატონყმობა თავისი სასტიკი და გარკვეული ფორმით ჩამოიქნა ჩვენში სწო-
 რეთ რუსეთის დამკვიდრების შემდეგ და მისი კანონებისა და წესების გავლე-
 ნითა და წყალობით. განსაზღვრული ბეგარის მაგიერ გლეხმა თავისუფალი და
 კარგა პირადი თავისუფლება და ქონებრივი უფლება და ბატონის ყმათა და სა-
 კუთრებათ გადაიქცა. და თუ ოდესღაც საგაზეთო და საჟურნალო წერილებში
 ზოგი ქართველი პუბლიცისტი ხაზგასმით აღნიშნავდნენ ხშირათ რუსეთის
 მფლობელობის პროგრესიობას ჩვენში გლეხთა საკითხში, ეს იმიტომ, რომ
 ისინი ცალთვალა ხარივით ისტორიის მოედნის მხოლოდ ნახევარს ხედავდნენ
 და გლეხთა ისტორიის ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ აელებდნენ თვალს და
 ხშირათ იმიტომ და იმდენათ, თუ რამდენათ გამოადგებოდა აქედან ამაღლე-
 ბული მასალა დღიურ მწვავე საკამათო პარტიული ხასითის წერილებისათვის
 და სხვა. თქმა იმისი, რომ რუსეთი შემოვიდა საქართველოში გლეხის მფარ-
 ველობის დროში და მის შემდგომ მოღვაწეობას გლეხოფილური ტენდე-
 ნციები ახასიათებდაო, ეს იქნებოდა ისტორიის თავდაყირაზე დაყენება. ფაქტია,
 რომ გლეხთა განთავისუფლება მოხდა რუსეთის მფლობელობის დროს, მაგრამ
 ძირითადად რუსეთის მფლობელობა საქართველოში იყო ბატონყმობის ჩამო-
 ყალიბება და განმტკიცება, მისი პოლიტიკა იყო არა გლეხური, არამედ აზნა-
 ურული, და ამ პოლიტიკას თავის საფუძველი და გამართლება აქვს. საქმე
 იმაშია, რომ საერთოთ აბსოლიუტიზმის განვითარების ერთი თანდაყოლილი
 მოვლენა ახასიათებს. როდესაც წოდებრივი მონარქიები აბსოლიუტიზმის სა-
 ფუხურზე აღიან, როდესაც მონარქები პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ უფლე-
 ბებს ყრიან, გაბატონებულ წოდებებს, ჩვეულებრივათ, კომპენსაციით სოცია-
 ლურ პრივილეგიებს აძლევენ გლეხობის ხარჯზე. ეს ერთგვარი სოციალურ-
 ისტორიული კანონი რაოდენიმეთ თავისებურათ განმეორდა საქართველოში
 რუსეთის მფლობელობის დროს. რუსეთის იმპერატორებმა საქართველოს
 მმართველ წრეებს, მის თავადაზნაურობას სამეფო მმართველობა ჩამოართვეს,
 პოლიტიკური უფლებები აყარეს, და თითქოს სამაგიეროთ სოციალური პრი-
 ვილეგიებით აღჭურვეს. ის გარკვეულ პრივილეგიურ წოდებათ ჩამოაყალიბეს
 და მთელი გლეხობა მის ყურმოჭრილ ყმათა და მონებათ აქციეს. ამ პოლიტიკას
 შეგნებულათა და განზრახ აწარმოებდა რუსეთის მთავრობა, რომ ამ საშუალე-
 ბით თავად-აზნაურობა მოესყიდა და მას დაყრდნობოდა, მაგრამ ამავე საქმეს
 თავისთავად უწყობდა ხელს რუსული მმართველობა და რუსული კანონმდებ-
 ლობა, რომელიც საქართველოსთვის არსებითათა უცხო იყო და ხალხსა მა-

სისათვის უცხო ენაზე სწარმოებდა. უცხო და შეუფერებელი იყო რუსული სამართალი და მისი ნორმები საქართველოს ყოფა-ცხოვრებისათვის. მართალია, იმ ხანათ ქართული კანონმდებლობის წერილობითი ნორმები არ იყო ისე ვრცელთა და დაწვრილებით დამუშავებული, როგორც ახლათ შემოსული რუსული, მართალია ქართველი ხალხის სამართლის დიდი ნაწილი და, კერძოდ, გლეხთა მდგომარეობაც მეტ წილად ადამით იყო განსაზღვრული, მაგრამ ის თითქმის ისევე გარკვეული, მტკიცე და ჩამოყალიბებული იყო, როგორც დაუწერავი და ადამზე დაყრდნობილი დღევანდელი ინგლისის კონსტიტუცია და მრავალი სხვა იქაური სამართლის ნორმები. ახალ მფლობელთა უცხო სამართალი მეტათ ეუცხოვა ქართველი ხალხის მორალურ შეგნებასაც და ცნობილია, რომ ქართველმა ხალხმა ახალი სამართლის დამახასიათებელ თვისებათ ეგრეთ წოდებული „რუსული ატკაზი“ ჩასთვალა, ესე იგი მისი დაფასებით დამყარებულთა მიერ შემოტანილი სამართალი როგორც თავის შინაარსით, ისე პროცესალური მხრით, მოკლებული იყო შინაგან სიმართლესა და მორალს. ხალხმა მას „რუსული ატკაზის“ სასამართლო უწოდა, ხოლო მის წარმოდგენაში „რუსული ატკაზი“ ეს სინონიმი იყო სიმართლისა და კემპარიტების ყოვლად ურცხვი და უტიფარი უარყოფისა. აი, ეს უსულგულო, გარეგანი ფორმალისტიკით დახლართული, არსებითათ უცხო და უცხო ენაზე ნაწარმოები სასამართლო შეიქნა იმ იარაღათ, რომლის საშუალებით პოლიტიკურათ უფლებათ აყრილ ქართველ თავდაზნაურობას საშუალება ეძლეოდა გლეხობა დაემორჩილებია და ისეთსავე ყმობის მდგომარეობაში ჩაეყენებია, როგორც რუსეთში. ერთი სიტყვით, რუსეთის მფლობელობამ, მისმა მმართველობამ, სასამართლომ და საერთოთ მისმა პოლიტიკამ მოახდინა საქართველოში სრული და უკიდურესი ფორმის ბატონყმობის კონსოლიდაცია. ზევითაც ვსთქვით, აი სწორეთ ეს გარემოება ხშირათ ავიწყდებათ ხოლმე ზოგ ჩვენ პუბლიცისტებს, როდესაც ისინი ამა თუ იმ სადღეისო პოლიტიკური ბრძოლის საკითხის გარჩევის დროს რუსეთის უადრესათ პროგრესიულ როლს საქართველოში სამოციანი წლების რეფორმებით ამტკიცებენ, თითქოს რუსეთის ბატონობის ისტორია საქართველოში მხოლოდ ამ ეპოქიდან დაიწყო.

გარდაბნება მესამოცე წლებიდან. რუსიფიკატორული პოლიტიკის ჩამოშალიება

ყოველი ფაქტიური მდგომარეობა ქმნის თავის შესაფერ იდეოლოგიას. და, რასაკვირველია, იმ დროის საქართველოს რეალურმა პოლიტიკურმა უილაჯობამ და ეროვნულმა წელგატეხილობამა და პესიმიზმმა შექნა თავისი იდეოლოგია, რომელიც რაღაც შუათანას წარმოდგენდა უბრალო ეროვნულ რე-

ნეგატობასა და რადიკალურ ეროვნულ ნილილიზმს შორის. გადაგვარებულ და გადარუსებულ თავადაზნაურთა და მოხელეთა რუსული ერთგულება და უქვეშემრდომესი მიმართულება და ეგრეთ წოდებულ მწერალურ-ინტელიგენტურ „რუსეთუმეს“ თითქმის რადიკალურ კოსმოპოლიტიური ნილილიზმი და ანაციონალიზმი არსებითად ერთი და იგივე სათავეიდან, ეროვნულ დაკნინებიდან და სასოწარკვეთილებიდან მომდინარე იყო: „კატა ვერ შეწვდა ძეხვსაო, პარასკევია დღესაო“. ქართველი ხალხი დამარცხდა რუსეთთან თავის მეობის დაცვის ბრძოლაში, ის ვერ შეწვდა ეროვნულ-პოლიტიკურ ძეხვს, და დამარცხებულმა თავის კრილობის მოსაშუშებლათ „საპარასკევო“ იდეოლოგია შექმნა.

აი, ეს იყო უმთავრესი საფუძველი არა მარტო პირწავარდნილ და უხამს რენეგატულ თეორიებისა, არამედ მესამოცე და შემდგომი წლების ეროვნულ ნილილიზმისა, რომელიც პისარევიჩინის, რევოლუციისა და კოსმოპოლიტიზმის ფარსა და ხმალს ხმარობდა. მართალია, თითო ოროლა გამოწყლისის გარდა, საკუთარ ერს რენეგატული იდეოლოგიაც კი არ ამაგრებდა, ცნობილია, რომ თვით რენეგატთა მამამთავარი პავლე ციციშვილიც კი ლეთისადმი მადლობას აღაღწენდა, რადგან უფალმა მას მისცა საშუალება და შეძლება, რომ „თავის საყვარელ სამშობლოსა და მშობელ ერისთვის“ ესოდენი „კეთილი“ გაეკეთებოდა. რა თქმა უნდა, რომ სამოციან წლების ქართულ ნილილისტურ მიმდინარეობას არ სძულდა და არ ეზიზღებოდა მშობელი ერი და სხვა, მაგრამ ვიმეორებ, არსებითად პავლე ციციშვილისა და მის შემდგომთა ტლანქი რენეგატობა, ბარათაშვილ-ორბელიან-ერისთავის სულიერი გაორება, მათი პოლიტიკური საქმიანობისა და პოეტური აღმაფრენის განვითარება, ანტონ ფურცელაძისა და მის მიმყოლთა ნილილიზმი და „რუსეთუმე“ ნიკო ნიკოლაძისა და გიორგი წერეთლის ნაკლები პოლიტიკა და მეტი პრაქტიციზმი, „მესამე დასის“ დიდი და ფართო პოლიტიკა, მაგრამ სუბიექტურათ არა საკმარისი ყურადღება ეროვნულ მომენტისაკენ, და კოსმოპოლიტიზმისაკენ გადახრილი ინტერნაციონალიზმი, ამავე დასის ერთი ფრთის—კომუნისტების—ერთი ნაწილის თითქმის ბოროტ რენეგატობამდე მისული ანაციონალიზმი, რომელიც თითქმის წრეს ხუროავს პავლე ციციშვილებისა და სერგო ორჭონიკიძეების პირისპირ შეყრით და შეხუწვით—ყველაფერი ეს არის ერთი და იგივე წყაროდან მომდინარე, ერთსა და იმავე ნიადაგზე აღმოცენებული სხვადასხვა ჭურისა და ჭიშის ნაყოფი. ხოლო ეს ნიადაგი და ეს სათავეა ქართულ ეროვნული ძალებისადმი არა საკმარისი რწმენა, ეროვნული წელგაუმართელობა, თავის ეროვნულ-პოლიტიკურ სისუსტისა და უმწეობის მეტათ თუ ნაკლებათ შეგნება. მაგრამ ჩვენი საზოგადოებრივი განვითარების ამ ახლობელ მოვლენებზე უფრო ვრცლათ შემდეგ ვიბაძათ. ეხლა კი აღსანიშნავია, რომ მიუხედავთ იმისა, რომ ქართველი ხალხი ასე სასტიკათ დამარცხდა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი აზროვნება და ნებისყოფა ასე საეალალოთ დაკნინდა, მაინც არ ყოფილა ისეთი წამი, რო-

დესაც მისი ეროვნული სულის კერასრულიად ჩამქარალიყოს. აქ არ ვლაპარაკობ, რასაკვირველია, ხალხის მასებზე, რომელიც მუდამ წარმოადგენდა და წარმოადგენს ეროვნული ენერგიისა და აზროვნების ყამირ ნიადაგსა და უშრეტ წყაროს, არა, მე ვლაპარაკობ თვით ხალხის მწერალ-იდეოლოგთა შესახებ. საეცებითა და ხელალებით არამც თუ პირწავარდნილ რენეგატობას, არამედ რევოლუციონურ ნალილიზმსაც არ დასთმობია ქართული აზროვნების ასპარეზი. იმავე მსამოცე წლებში და შემდეგ ილიასა და აკაკის მუზა თავს დასტრიალებს ქართულ ეროვნულ სულს, უვლის და ძიძობს მას, იბრძვის მისთვის. პირველი, ე. ი. ილია, მთელი თავისი ძლიერი ნიჭით აყენებს ქართველი ხალხის სადღეისო, სახვალიო და საშვილიშვილო ლოზუნგათ ელადის ბრძენ სოკრატის პაროლს „იციან თავი შენო“, ესე იგი, ეროვნული ვინაობის შეგნება, აი, დასაბამი და საფუძველი ყოველგვარი საქმიანობის, საზოგადოებრივ მოღვაწეობისა და სხვა. სანამ სამოღვაწეო პროგრამებს წამოაყენებდე და თვით მოღვაწეობას დაიწყებდე, პასუხი გაეც შენს თავს, ვინ ხარ ეროვნულათ და რომელი ეროვნული კოლექტივისათვის იღწვი? თვით ილია ამ კითხვაზე მკაფიო და გადაჭრილ პასუხს იძლეოდა, მას თავი ქართველათ მიაჩნდა და ქართველი მოქალაქის მოღვაწეობაც მისი აზრით ამ ეროვნულ ნიადაგზე უნდა დაყრდნობილიყო. ძირითადათ ამავე აზრზე იდგა და ამავე ეროვნულ ხატს ლოცულობდა აკაკის ქნარი, ხოლო ორივეს ერთად ასულდგმულებდა იმის ღრმა რწმენა, კიდევ მეტი, პოეტური ინტუიციით შეთვისებული ცოდნა იმისი, რომ საქართველო და ქართველი ერი „არ მომკვდარა, მხოლოდ სძინავს“, რომ ის თავის გრძელ და ეკლით მოფენილ ისტორიულ გზაზე მოღლილი და მოქანცული მხოლოდ სთვლემს „და ისევ გაიღვიძებს“. ასე აზროვნებდა, გრძნობდა და საქმიანობდა ილია და აკაკი. ამრიგად, ცოტა სქემატურათ რომ ავილოო, შეიძლება ითქვას, რომ მესამოცე წლებში იწყებს ჩამოყალიბებას ორი მიმდინარეობა ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში, ერთია წმინდა ეროვნულ, მეორე ნილილისტური. პირველს აქვს საღი ეროვნული ინსტინქტი, ის ისახავს მიზნათ ქართველი ერის მეობის აღდგენის საქმეს, მაგრამ ამ ამოცანის გასაღებს სრულის სისწოროთ ვერ პოულობს, რადგან უმთავრესათ იქ ეძიებს, სადაც ვერც ნახავს. ის ხშირათ უკან იხედება და თითქოს იმედობს, რომ ძველი ძალებითა და ძველი მეთოდებით გადაჭრის ერის თვითმყოფობის პრობლემას და საქმარისათ ვერ ამჩნევს, რომ საქართველოში ძველი ძალები უკვე აღარათერ თავსაა, რომ ისინი თავის ძალით ველარ ზიდავენ „მამულის საქმეს“, ხოლო ძველი მეთოდებით საერთოთ ეროვნული აღორძინების საქმე მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე აღარსად არ შეიძლებოდა გადაჭრილიყო, ვინაიდან უკვე დადგა მსოფლიო ისტორიის ის რევოლუციონურ-დემოკრატიული ხანა, როდესაც ერთა ბაირალტრობა და, მაშასადამე, მათი განთავისუფლების

საქმეც ძველ პრივილეგიურ ჩვეულებიდან თვით ხალხის, დემოსის ხელში გადადიოდა. მეორე, ასე ვთქვათ, ანაციონალურს ან ეროვნული ნილილიზმის მიმართულებას არ ქონდა ნათელი წარმოდგენა და სწორი შეხედულება ეროვნულ პრობლემაზე, მაგრამ მას სამაგიეროდ ახასიათებდა თუმცა ბუნდოვანი, მაგრამ რევოლუციონური და დემოკრატიული ინსტინქტი, ის სტიქიურადა იქეთკენ ილტვოდა, რომ ხალხის მასების ყამირი ფენები აეხსნა, ხოლო ამას თავის თავით მოყვებოდა ხალხური ენერგიის ამოძრავება და მასში დაგროვილი კოლოსალური ეროვნული პოტენციალი თავისთავით გაშლიდა ფრთებს. ეს ორი ძირითადი შეხედულება, ერთის მხრით წმინდა ეროვნული, ხოლო მეორეს მხრით წმინდა რევოლუციონური და სოციალური სხვადასხვა ვარიაციებითა და სახით პარალელათ მიმდინარეობდა ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მეოცე საუკუნემდე, რომლის პირველი ორი ათეული წლის განმავლობაში, რევოლუციების პროცესში, მოხდა მათი ერთგვარი სინტეზი, ხოლო ამ სინტეზის აღმნიშნავ თარიღათ, მის გარეგნულ გამოსახვათ უნდა ჩაითვალოს 1918 წლის 26 მაისი, როდესაც თითქმის სამოციანი წლების ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ მოძღვრება და ანტონ ფურცელაძის ნილილისტური რევოლუციონერობა ერთი მეორეს შეხვდნენ არა სამტროდ, არამედ ერთ მთლიან ეროვნულ-დემოკრატიულ-სოციალურ ნაკადათ, იმ ნაკადათ, რომელიც შეიძლება ითქვას, 1918 წლის ნოე ჟორდანიასი გაპიროვნდა. მაგრამ, ვიმეორებ, ამ ჩვენთვის ახლობელ ეპოქაზე ცოტა უფრო ვრცლად შემდეგ ვიბაასოთ, ესლა კი ცოტა წინ იმიტომ წაეირბინე, რომ ერთგვარი პერსპექტივა დამეჭირა.

ასეა თუ ისე, მესამოცე წლები უნდა ჩაითვალოს ქართული საზოგადოებრივი აზრის ერთგვარი გარდატეხის ხანათ. ჩვენი მოწინავე საზოგადოების საშოში ისახებიან ის მიმდინარეობანი, რომელნიც თანდათანობითა და ორგანიულათ ვითარდებიან, იქედან მოყოლებული დღემდე იყოფიან, ერთი მეორეში ნაწილობრივ გადადიან, ერთდებიან და ასე ევოლიუციონურათ ვითარდებიან. ეს გარდატეხა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ქართული აზროვნება სამოციან წლებიდან ჭერ სუსტათა და კანტიკუნტათ, მერმეთ უფრო ნათლათა და ძლიერათ ქართულ-აღმოსავლურ-აზნურულ-მეფურ კალაპოტიდან ქართულ-ევროპულ-ლიბერალურ-დემოკრატიულ გზაზე ადგამს ფეხს. ამ ხანიდან მეტათ თუ ნაკლებათ ქართული საზოგადოებრივი მოძრაობა ჭერ სუსტათა და მხოლოდ იდეურათ, შემდეგ კი ძლიერათ და ორგანიზაციულადაც ერთგვარ კარჩაეტილობიდან გამოდის და მსოფლიო მოწინავე ძალებს უკავშირდება, კაცობრიობის საერთაშორისო პროგრესულ მოძრაობას უბამს მხარს. ქართველი მოწინავე საზოგადოება თვით მის დამპყრობელ რუსეთშიაც პოულობს ისეთს ძალებს, რომელთა მოძრაობა და გამარჯვება რამდენიმეთ მაინც თავის გამარჯვებათ მიაჩნია. რუსეთის მოწინავე საზოგადოება ამ ხანებში შედარებით ფართოთ ებმება ევროპის პროგრესიულ მოძრაობის ფერხულში, ის იმიჯნება

იმ ოფიციალურ რუსეთიდან, რომელიც სხვა მრავალ შავ საქმესთან ერთად ქართველი ერის განადგურების საქმესაც ეწეოდა. ამიტომ ქართულმა აზროვნებამ ეს რუსული ძალები რამდენიმეთ თავის მოკავშირეთ ჩასთვალა საკუთარი ეროვნული განთავისუფლების საქმეში და მათ იდეურათ დაუკავშირდა. ეს იდეური კავშირი რუსეთის მოწინავე ძალებთან მით უფრო ძლიერი იყო, რომ ქართველი საზოგადოება მოკლებული იყო საშუალებას ფართო და უშუალო კავშირი ქონებოდა პირდაპირ ევროპულ მოძრაობასა და აზროვნებასთან, რომლის გავლენის ქვეშ იდგა თვით რუსეთის პროგრესიული აზროვნება. ამრიგად, საქართველოს ინტელიგენციისათვის უშუალო იდეურ წყაროთ რუსეთის მწერლობა გადაიქცა. მართალია, ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნება იმ ხანებში თითქოს ბელინსკის, გერცენის, პისარევის, ჩერნიშევსკის და სხვა რუს მწერალთა ნაწერების ანარეკლი იყო, მაგრამ არსებითად მაინც ილია ჭავჭავაძის ძლიერი ნაციონალიზმი და სუსტი ლიბერალიზმი, ანტონ ფურცელაძის და სხვა ნილილისტთა რევოლუციონიზმი და დემოკრატიზმი, და ყველა მათი მიმყოლი დასები და მიმართულებანი არსებითათ ევროპულ საკაცობრიო ხასიათის პროგრესიული მოძრაობის ნაკადებს წარმოადგენდნენ იდეურათ, ხოლო პრაქტიკულათ იმის მომასწავებელი იყო, რომ ქართველი ხალხის თვითმყოფლობის აღდგენის საქმე რუსეთის შინაგან განმათავისუფლებელ ბრძოლას უკავშირდებოდა. და მართლაც, ის, რაც მაშინ თითქოს ინსტინქტიურათ და ბუნდოვანათ ჩაისახა ჩვენი მოწინავე საზოგადოების მოძრაობაში და რაც შემდეგ უფრო ნათლათა და მკაფიოთ გამოკვეთეს იდეოლოგიურათა და ტაქტიკურ-ორგანიზაციულათ საქართველოს რევოლუციონურმა ჯგუფებმა და განსაკუთრებით მათგან უძლიერესმა სოციალ-დემოკრატებმა, სრული სისწორე გამოდგა, მან თავის გამართლება პპოვა რუსეთის რევოლუციის პროცესში და 1918 წლის 26 მაისის ზეიმით დაგვირგვინდა. თუმცა ამით, რასაკვირველია, იმის თქმა კი არ მინდა და არც შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ამ ჯგუფებს თავიდან ქონდათ ნათლათ წარმოდგენილი და შეგნებული ეროვნული დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიული რევოლუციის ორგანული კავშირი. არა, ამით მხოლოდ იმის თქმა მინდა, რომ ილია ჭავჭავაძის მოარისტოკრატიო ლიბერალიზმი და ანტონ ფურცელაძის მონილილისტო დემოკრატიზმი, ნიკო ნიკოლაძის მობურჟუაზიო დემოკრატიზმი და გ. მაიაშვილის „ნაროდნიკობა“, არჩილ ჭორჩაძის მოარისტოკრატიო-ინტელიგენტური ეროვნული უტოპიური სოციალიზმი და ნოე ჟორდანიას მოკოსმოპოლიტო მუშური მეცნიერული სოციალიზმი — ყველაფერი ეს ქართული აზროვნების, ქართული ბრძოლისა და ქართველი ერის თავისუფლების საკითხს მეტათ თუ ნაკლებათ უკავშირდება საერთოთ საკაცობრიო და კერძოთ რუსეთის განმათავისუფლებელ მოძრაობას და ყველა ეს მიმდინარეობანი წარმოადგენენ ჩვენი ცხოვრების კანონიერ შეილებს ერთი ეროვნულ-საზოგადოებრივი თაიგულის სხვადასხვა ყვა-

ვილებს. თუმცა ამ დასთა და ჯგუფთა შორის სასტიკი ბრძოლა სწარმოებდა, მაგრამ ეს ხომ ცხოვრების წესია. ეს არის სამართლის ბრძოლა მამებსა და შვილებს შორის, ბრძოლა, რომელიც თავის თავად არის სიცოცხლის, განვითარებისა და წინსვლის ნიშანი, მისდა მიუხედავად, რომ ხშირად ეს ბრძოლა ძალზე გადამლამებულ და მახინჯ ხასიათს იღებს და ეს ფანატიზმი ხანდახან იქამდე მიდის, რომ თითოეულ დასსა და გახვიადებულ პიროვნებას საქმე ისე წარმოუდგენია, რომ წინათ არაფერი ყოფილა, ან თუ რამ იყო ყველაფერი უაზრო, ბოროტი და უსინდისო იყო, რომ ნამდვილი ისტორია მის მიერ იწყება და თითქოს ახალი დროის წელთაღრიცხვა მის დაბადებიდან, ანდა მის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლიდან უნდა დაიწყოს. ასეთი აზრისტორიულობა და ერთგვარი რელიგიურ-სექტანტური ფანატიზმი ჭაერთათ ახსიათებს საზოგადოებრივ მიმართულებათა ბრძოლას, მაგრამ ეს სიმწვავე იზღენათ უფრო ძლიერია, რამდენათ ესა თუ ის საზოგადოება საერთოთ კულტურის დაბალ დონეზე სდგას.

ვიმეორებ, რომ მესამოცე წლებიდან ბუნდოვანათ და მიკიბულ-მოკიბულათ ხდება საერთო რადიკალური გარდატეხა ქართულ აზროვნებაში და ამ გარდატეხის ძირითადი აზრი ობიექტიურათ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართველმა მოწინავე წრეებმა ჯერ ალლოთი აიღეს და შემდეგ გონებით შეითვისეს, რომ ქართველი ერის ხსნა და მისი მოკავშირე არ მოიპოება არც თეირანისა და სტამბოლის სასახლეში, არც საქართველოს სამეფო ტახტის ნამსხვრევებში, არც რუს იმპერატორებისადმი ერთგულებაში; არც ევროპის დიპლომატიკაში, ან რომის ვატიკანის მფლობელობაში, რომ ქართველმა ხალხმა უხდო ეძიოს და კპოვოს მოკავშირე კაცობრიობის პროგრესულ-რევოლუციონურ მოძრაობაში საერთოდ და, კერძოთ, იმავე რუსეთის პოლიტიკურ და სოციალურ მოძრაობაში. ამ შეხედულებასა და აზროვნებას ხელს უწყობდა ის ობიექტიური პოლიტიკურ-ეკონომიური მდგომარეობა, რომელიც გლეხების განთავისუფლებით და სხვა რეფორმებით შეიქნა საქართველოში 60—70-იან წლებიდან. ეს ახალი პირობები და მოვლენები იყო: გლეხის განთავისუფლება, თავისუფალი შრომის სამეურნეო ასპარეზზე გამოსვლა, კაპიტალისტური ხასიათის მეურნეობისა და ურთიერთობის ჩასახვა, ახალი ყაიდის ალებ-მიცემობა, ძველი ვაჟკრის მოქალაქობრივად წელში გამართვა და ახალ და ნორჩ ბურჟუაზიასთან ერთად, ნორჩ და სუსტ მუშათა კლასის ასპარეზზე გამოჩენა, შარა გზების გაყვანა, ქართველი ხალხის შავ ზღვასთან უშუალოთ დაბრუნება, ამ ზღვის მეკლიტულის ოსმალეთის დასუსტება და ბოსფორის კიშკრის მეტი თავისუფლება, შავ ზღვაზე ახალი ნაოსნობის გაჩაღება, უცხოელ ალებ-მიცემობის შიგ რიონის ქალაში, ქალაქ ორპირში შემოქრა, შემდეგ ფოთი-ბაქოს რკინის გზის გაყვანა, ნავთის წარმოება და მისი საქართველოზე გაზიდვა, 1877—78 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომი, საქართველოს მხურვალე მონა-

წილობა ამ ომში და ძველი საქართველოს (მესხეთის) ნაწილების დაბრუნება (აქარა ბათუმით, კლარჯეთი, ფოცხოვ-არტაანი და ტაო), ქართველი ხალხის ბათუმს დაბრუნება, ბათუმ-სამტრედიის რკინის გზის გაყვანა, მიუხედავად უსასტიკესი რუსიფიკატორებისა, ბათუმის ქართულათ აღორძინება-აყვავება, საქართველოს სატრანზიტო მნიშვნელობის აღდგენა, ჭიათურის მარგანეცის და ტყიბულის ქვანახშირის ამუშავება, ქართული მარგანეცის მსოფლიო მნიშვნელობა, მიუხედავად რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგობისა, აქა-იქ ფაბრიკა-ქარხნების გახსნა, საურთიერთო ნდობის, სავაჭრო და სააზნაურო ბანკები, ამას დაუმატეთ მინიატურული „საპარლამენტო“ ასპარეზები — წოდებრივი თვითმართველობანი, საგლეხო სასოფლო მმართველობა, აზნაურების დეპუტატთა საკრებულო და ქალაქის თვითმართველობანი — აი, ის უმთავრესი მოვლენები და ფაქტორები, რომლებიც სრულიად ახალ იერსა და ელფერს აძლევენ საქართველოს სამოცდაათიან და ოთხმოციან წლებიდან.

ყველაფერი ეს ჩვენს ცხოვრებაში ახდენდა ჰემზარიტსა და ღრმა რევოლუციას. ახალი ეკონომიური განვითარების ნაკადები საქართველოს ნიადაგზედაც აჩუხჩუხდა და დაუწყო ძირის გამოთხრა ძველ კარჩაკეტილ კუთხურ განკერძოებასა და ნატურალურ ეკონომიკას. და ეს ეკონომიური რევოლუცია საქართველოში იყო, რასაკვირველია, არა რუსეთის მთავრობის კეთილი და თავისუფალი ნების ნაყოფი, არამედ ეს იყო დასავლეთ ევროპის აგორებული კაპიტალისტური ტალღები, რომლებიც რუსეთსაც სწვდა, საქართველოსაც და მეტათ თუ ნაკლებათ მთელ აზიასაც დააჩნია თავისი კვალი. მეცხრამეტე საუკუნე წარმოადგენს ევროპულ-ამერიკულ კაპიტალიზმის უაღრეს განვითარების ხანას. და აი, სწორედ დასავლეთ ევროპა, მისი ეკონომიკა და კაპიტალი ძალდატანებით მიათრევდა რუსეთს ამ ახალ განვითარების გზაზე. არამც თუ რუსეთის მრეწველობა იყო მეტწილათ ევროპის თანხითა და ცოდნით წარმოებული, არამედ თვით მისი შინაური პოლიტიკური წყობილება ევროპის კაპიტალიზმის ძლიერ გავლენას განიცდიდა, ხან აშკარათ და ხან ფარული ძალდატანების სახით. განა სწორი არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ რუსეთის გლეხობა ინგლის-საფრანგეთმა გაანთავისუფლა ყირიმის ომის საშუალებით. დიახ, ევროპის კაპიტალიზმმა დაამხო ბატონყმობა რუსეთში და შემდეგ ეს კაპიტალი თვით რუსეთში შეიჭრა კოლონიალური ექსპლოატაციისათვის და ამ კაპიტალის ტალღები არც საქართველოს ასცილდა, თუმცა თვით რუსეთის მთავრობა მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ ახალი ეკონომიური განვითარება საქართველოში შეეზღუდა: ის უშვებდა თავის კოლონიებში მხოლოდ ისეთ მოპოვებულ მრეწველობას, რომლის გადატანა რუსეთში არ შეიძლებოდა ფიზიკურათ, როგორცაა ნავთი, მარგანეცი და სხვა. ხოლო დამუშავებითი მრეწველობის ფაბრიკა-ქარხნების გახსნას სასტიკათ ებრძოდა მაშინაც კი, როდესაც ასეთი მრეწველობისათვის ნედლი მასალა უხვათ მოიპოვებოდა.

ამრიგათ, ის ეკონომიური რევოლუცია, რომელიც საქართველომ განიცადა გასულ საუკუნის ბოლოში, იყო არა რუსეთის მიერ საქართველოს სასარგებლოდ მოხდენილი ცვლილებანი, არამედ ნაწილი იმ დიდი მსოფლიო ეკონომიური გარდატეხისა, რომელიც ევროპის მეთაურობით სწარმოებდა მთელს მსოფლიოში; რუსეთის მთავრობის თავისუფალი ნებისყოფა კი იქითაენ იყო მიმართული, რომ ამ აუცილებელ ცვლილებათა დადებითი ნაყოფები რაც შეიძლება შემეცირებულებოდა საქართველოსთვის; თვით გზების გაყვანაც კი საქართველოში განსაზღვრულ იქნა აუცილებელ სტრატეგიულ და სატრანზიტო მინიმუმით. ხოლო რაც შეეხება ამ ეკონომიურ ცვლილებათა მიერ გამოწვეულ პროგრესიულ-პოლიტიკურ რეფორმებს, მას ან სრულიად არ ატარებდნენ საქართველოში, როგორც, მაგალითად, ერობა და ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, ანდა ძალზე კულმეცვეცილათ ანხორციელებდნენ.

ახალმა ეკონომიურმა ურთიერთობამ კოლოსალური დადებითი მნიშვნელობა იქონია ქართველი ხალხის ეროვნული აღორძინების საქმეში. ნატურალურ მეურნეობის ადგილას მოსულმა ფულურ-საქონლურ-კაპიტალისტურმა წყობილებამ პირველი მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა ქართველი ხალხის ახალ ეროვნულ-ეკონომიურ ნიადაგზე გაერთიანების საქმეს. წინათ თუ ერთა უმთავრესი გამაერთიანებელი ღელაბი იყო ენა და რასიულ-პოლიტიკურ-მხედრულ-რელიგიური ფაქტორები და სახელმწიფოთა ფეოდალურ საერისთაოთა ერთგვარ ფედერაციას წარმოადგენდნენ, ეხლა, კაპიტალიზმის ხანაში ხდება ნამდვილ, თანამედროვე სიტყვის მნიშვნელობით, ნაციათა ჩამოქნა და ჩამოყალიბება. ნათესავ ტომთა ინტეგრაცია მთლიან ერში, ნაციათა და ნაციონალურ სახელმწიფოთა წარმოშობა და დასრულება, რომლის მთავარი ძარღვი და საფუძველი იყო კაპიტალისტური ურთიერთობა, კაპიტალისტური შრომის განაწილება ქარხანაში, ერის სხვადასხვა ჯგუფებსა და კუთხეებს შორის და ბოლოს თვით ერთა შორისაც. ორთქლისა და რკინის კაპიტალისტურმა მეცხრამეტე საუკუნემ უპიროვნო საქონელთან ერთად ეროვნულად გაპიროვნებული ეკონომიური ორგანიზმები, ახალი ყაიდის ნაციონალური სახელმწიფოთა წარმოშვა და მკაფიოდ ჩამოაყალიბა, და აი, ეს ეროვნული დაკრისტალების პროცესები იმდენათ ძლიერი იყო, რომ მან არამც თუ ძველებური ყაიდის „ინტერნაციონალისტური“ იდეებისა და ორგანიზმების ნაშთები დაამსხვრია, არამცთუ ეგრეთ წოდებული „რომის სამღვთო იმპერია“ და თვით რომის ვატიკანის რელიგიური „ინტერნაციონალი“ საბოლოოდ დაამხო, არამედ თვით მუშათა პირველი მოკოსმოპოლიტო ინტერნაციონალიც კი კარგა ხნით გაანადგურა, და მისი აღორძინება (1889 წელს) შესაძლებელი შეიქნა, როგორც ქეშმარიტ ინტერნაციონალისა, ესე იგი, ეროვნულ-მუშურ-სოციალისტურ ფრაქციების საერთაშორისო ძმობისა და კავშირისა.

და აი, სწორეთ იმ ისტორიულ ხანაში, როდესაც ყოველგან ევროპაში და ნაწილობრივათ აზიაშიც ნაციათა სრულქმნილობის, მათი ჩამოსხმის, შედუღება-გაფოლადების პროცესი ასეთი ელვის სისწრაფით სწარმოებდა, როცა ათეული წელი ამ პროცესისა წინანდელ საუკუნეზე მეტს ნიშნავდა, ამ დროს უძველესი კულტურული ქართველი ერი მის ისტორიულ მოძმე მეზობელ სომხებთან ერთად გაკრული იყო რუსეთის დესპოტიის პოლიტიკურ არტახებში. ახალმა ეკონომიურმა ვითარებამ რუსეთის უნებურათ, რასაკვირველია, მაინც აამოძრავა ქართველი ხალხის ეროვნული ძალა, მაგრამ უცხო დესპოტია ჯერ ერთი თვით აკვეცავდა ფრთებს საქართველოში ამ ახალ ეკონომიურ ვითარებას, ხოლო ამ ვითარებით ამოძრავებულ ქართულ ეროვნულ ძალებს ის პოლიტიკურათ უღმობლათ ასაჭურისებდა და კიდევ უფრო სასტიკ რუსიფიკატორულ მუხრუჭებს უჭერდა.

ამრიგად, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში ქართველი ხალხი ებმება ახალ კაპიტალისტურ ურთიერთობაში, ის კუთხურ კარჩაქეტლობიდან გამოდის და ეროვნული ვინაობისა და მთლიანობის შეგნების გზაზე დგება, მაგრამ მის ასეთ ბუნებრივ ზრდასა და სწრაფვას კვლავინდებულის სისასტიკით ზღუდავს და კლავს დამპყრობი ძალა, რომელსაც მთელი საუკუნის განმავლობაში ერთხელაც არ უღალატია თავის სატანისებური მიზნისათვის საქართველოს მიმართ, ხოლო ეს გარდაუქალი და მტკიცე მიზანი იყო — ქართველი ერის გადაგვარება და მოსპობა.

დიდ რეფორმათა ეპოქამ არავითარი პირდაპირი შემსუბუქება არ მიანიჭა ქართველ ხალხს წმინდა ეროვნულ-პოლიტიკურ სფეროში, პირიქით, რუსიფიკაცია ამის შემდეგ კიდევ უფრო სასტიკათ ძლიერდებოდა 1905 წლის რევოლუციამდე. ვინც ქართველი ხალხის ისტორიას თვალს გადაავლევს მეცხრამეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, ანდა იმ ხანის მომსწერ გაიხსენებს მაშინდელ დროს, მას შიშის ჟრუანტელი დაუვლის ტანში იმ გადაგვარებისა და ეროვნული მოსპობის უფსკრულის შემხედვარე, რომლის ნაპირას იყო მიპლგარი ქართველი ხალხი, განიცდის ის შიშის ჟრუანტელს და ესაზღვრო აღმყოფობას მჩაგვრელთა და ეროვნების მკვლელთა მიმართ, თუ კი, რასაკვირველია, მას შერჩენია ბუნებრივი და ჭანსალი ინსტინქტი ეროვნებისა და საღი ეროვნული თავმოყვარეობის ნატამალი მაინც.

და მართლაც, მიუხედავად იმისა, რომ სამოციან წლებიდან ქართველ საზოგადოებას ერთგვარი კულტურული გამოცოცხლება ეტყობა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული მწერლობა ფართოვდება, ქართული თეატრი ფეხს იკიდებს და სხვა, მიუხედავად ყველა ამისა, ქართველთა რუსული ასიმილაციის საქმე თითქოს უფრო მტკიცე ნაბიჯით და ფართო მასშტაბით სწარმოებს. ახლად დაარსებულ გიმნაზიებისა და სხვა სასწავლებელთა მთავარი მიზანი და დანიშნულება იყო ქართველი ახალი თაობის გარუსება. განათლების საოლქო

'მზრუნველის პირველი ამოცანა იყო არა პედაგოგიური. არამედ პოლიტიკურ-
 ნაციონალისტური, მას შოლა ისე უნდა წარემართა, რომ ქართველი ბავშვის-
 თვის ყველაფერი მშობლიური შეეძლებოდა, რომ მისთვის რუსული სული ჩა-
 ედგა და რუსული თავი გამოეხა. ეს არ ახსოვს, ან არ გაუგონია ქართველ
 ყრმათა ასეთი სულიერი ჯალათის სახელი, როგორც იყო, მაგალითად, ოლქის
 მზრუნველი იანოვსკი და სხვა მისი მზგავსნი. ქართული ენა, გეოგრაფია, ისტო-
 რია, საერთოთ ყველაფერი ქართული დევნილი და განდევნილი იყო ქართული
 შკოლიდან. სამშობლო ენას მხოლოდ იმდენათ ჟონდა დათმობილი ადგილი
 სასულიერო სასწავლებლებში, რამდენადაც ეს სრულიად აუცილებელი იყო
 ქართული მრევლისთვის მღვდლის მოსამზადებლათ. გარდა ამისა, დაშვებული
 იყო ეს ენა ორ ოთხკლასიან, ე. წ. „ბანკის კლასებში“, ანუ სათავადაზნაურო
 'შკოლებში, რომელიც სააზნაურო ბანკების ხარჯით ინახებოდა. მაგრამ ამ შკო-
 ლებს არავითარი უფლება არ ჰქონდათ 1905 წლის რევოლუციამდე. საქარ-
 თველოში არსებობდა ორი საოსტატო სემინარია, ეს შკოლები წარმოადგენდენ
 ნამდვილ რუსიფიკაციის ქარხანას, მათი მიზანი იყო საქართველოსთვის
 არა ქართველ ელემენტებიდან მოეზადებიათ მასწავლებლები და თვით ქარ-
 თველები კი რუსულათ გადაერჯულებიათ და ასე გაეშვათ სამოღვაწეო ქარ-
 თული შკოლის ასპარეზზე; რასაკვირველია, საქართველოს საოსტატო სემინა-
 რიებში ქართველი შეგირდები გერის მდგომარეობაში იყვნენ, ხოლო რუსენა
 და სხვა უცხოელნი „ტუზემცებთან“ შედარებით საყვარელ პირმშოებს წარ-
 მოადგენდენ, მათი იყო პირველი სტიპენდიები, საუკეთესო ადგილები და სხვა.
 ამ ორ სასწავლებელში ჰქონდა დათმობილი ქართულ ენას, როგორც საგანს და
 ისიც სრულიად უმნიშვნელო ადგილი. საოსტატო სემინარიებისა და სამას-
 წავლებლო ინსტიტუტის მთელი წყობა და მიზანი იქეთენ იყო მიმართული.
 რომ რუსიფიკაციის აგენტები აღეზარდა, და თუ ამ ასპარეზზე რუსულმა „ინო-
 როდცების“ ჰამია შოვინიზმმა თავის შავ მიზანს სავსებით ვერ მიღწია, თუ
 ქართველი სახალხო მასწავლებელი თავის მასაში მაინც ქართველი რჩებოდა,
 ეს არა იმიტომ, რომ ასე უნდოდათ ჩვენი ქვეყნის რუსულ მოჭირახულეთ.
 არამედ იმიტომ, რომ მაინც საკმარისი ეროვნული პოტენცია იყო ჩამარხუ-
 ლი იმ ხალხის მასების სიღრმეში, რომლის წიაღიდან გამოდიოდა და რომ-
 ლის წრეშიაც უხდებოდა მოღვაწეობა ქართველ სახალხო მასწავლებელს. მე-
 ტათ გავრცელებული აფორიზმია ის თქმა, რომელიც ამბობს, რომ სედაწში
 ფრანგებზე გერმანელ სახალხო მასწავლებელმა გაიმარჯვაო, და გადაჭარბე-
 ბული არ იქნება, თუ მგზავსათ ამისა ვიტყვით, რომ ქართველი ხალხის ეროვ-
 ნულ-მოგერიებით ბრძოლაში ერთი უპირველესი როლი ითამაშა სწორეთ ი
 სახალხო მასწავლებელმა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ბატონთა განზრახვით მათი
 ერთგული აგენტი და რუსიფიკაციის გამტარებელი უნდა ყოფილიყო.

ასე დევნილი და შევიწროებული იყო ყველაფერი ქართული ზემოხსენებულ სკოლებში, ხოლო რაც შეეხება გიმნაზიებსა და სხვა სასწავლებლებს, ამათზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია. გიმნაზიები ხომ სრულიად არ იყო იმაზე ნაანგარიშვე, რომ აქ აღზრდილ შეგირდს დასჭირდებოდა რამეთუ ქართული ენა. ამ სასწავლებლებში ქართული ენის არცოდნა უდაო ღირსებათ ითვლებოდა და თვით მოწაფეთა მასაც ამავე აზრის იყო, ხოლო მათი შემადგენლობა პირველ ხანებში მეტწილად შედარებით შეძლებულ თავადაზნაურობისა და მომსხო მოხელეების წრიდან იყო გამოსული, პირდაპირ კოშმარი და საშინელი სულიერი ინკვიზიცია იყო ის, რასაც ქართველი ბავშვების თავზე ახდენდა ეს რუსიფიკატორული შკოლა, რომელიც აღმზრდელი და განმანათლებელი დაწესებულება კი არ იყო, არამედ ავაზაკურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა, რომლის მიზანი იყო ქართველი ახალთაობის სულიერი დასახიჩრება და ქართველი ხალხის ეროვნული მოკვლა. იმ დროს, როდესაც საქართველოში ილიასა და აკაკის ქნარი ჟღერდა, ჩვენთვის აკრძალული იყო ქართული სიტყვა და „პეტუშოკს“, კოლცოვის ლექსებსა და კრილოვის არაქებს ხშირათ უაზროთ თუთიყუშით გვაზებობდნენ. იმ ერის შვილებს, რომელმაც მეთექვსმეტე საუკუნეში პლატონი და არისტოტელე თარგმნა თავის ენაზე და რომელმაც ვეფხის ტყაოსნის ავტორი წარმოშვა, ამ ერის შვილებს, როგორც ძველი ლიტერატურის სამაგალითო ნიმუშებს დაუსრულებლათ „გვაზებობდნენ“ „დომოსტროის“, ხოლო შოთას ლექსის მაგიერ „ნე ლეპო ლი ბიაშეტ ბრატე“-ს ვზებობდით „სლოვო ო პოლკუ იგორევე“-დან. როგორც საქადაგო ლიტერატურის ნიმუშებს თეოფან პრკოპოვიჩის სიტყვებს გვასწავლიდნენ სწორეთ მაშინ, როდესაც გაბრიელ ეპისკოპოზის ქეშმარიტათ სამაგალითო და კლასიკური ქადაგებანი გაისმოდა ცოცხალსა და მშვენიერ ქართულ ენაზე. ქართული ენა, როგორც ახალი, ისე ძველი, ჩვენთვის ზედმეტ ბარგად ითვლებოდა, ხოლო სამაგიეროთ სლავიანურ საეკლესიო ენით და „გოსპოდი ჩტო ზია უმნოჟასია სტუჟაიუშჩი მი“-ს ძახილით ენასაც გვიმტკრევდნენ და ეავსაც გვილაყებდნენ.

დიდ გამანადგურებელ მუშაობას აწარმოებდა ქართველი ეროვნების წინააღმდეგ რუსიფიკატორული სკოლა. კარგა მოზრდილი ნაწილი აქ აღზრდილი ინტელიგენციისა პირდაპირ რუსდებოდა, ხოლო მეორე დიდი ნაწილი აღარც ღვთის იყო, აღარც ეშმაკის, ის ყოველ შემთხვევაში ქართულ ეროვნულ კულტურისთვის მკვდარი იყო და მხოლოდ შედარებით მცირე ნაწილს მაინც გამოქონდა ამ პედაგოგიურ ინკვიზიციიდან თავის ეროვნული სული და თუმცა დამახინჩებული და დასუსტებული, მაგრამ მშობლიურ სიტყვასა და კულტურას ემსახურებოდა. ასეთი იყო გიმნაზიები და გიმნაზიის ტიპის სხვა სასწავლებლები, ხოლო რაც შეეხება სამხედრო სკოლებს, ესენი ხომ როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში ქართველ ქაბუტათ ეროვნულ სულიერი სასაქ-

ლო და სასაფლაო იყვნენ. საქართველოს სასწავლებლებში აკრძალული იყო მოწაფეთა შორისაც კი ქართულათ ლაპარაკი. ხოლო მასწავლებელი ხომ არავითარ შემთხვევაში არ დაილაპარაკებდა ქართულით. მთელი რიგი მასწავლებლებისა მყავდა გიმნაზიაში ისეთები, რომლებმაც ქართული იცოდნენ*, იყვნენ ქართველი მასწავლებლები** და არც ერთი მათგანის რვა წლის განმავლობაში არც მე და არავის სხვას ქართული სიტყვა არ გაგვიგონია და სხვაგვარად არც. შეიძლება: ეს უმადლესი განკარგულების დარღვევა იქნებოდა და ასეთი მასწავლებელი არა კეთილ საიმედოთა რიცხვში მოხვდებოდა. სხვადასხვა სასწავლებლებში და პანსიონებში უსასტიკესათ იყო აკრძალული ქართულათ ლაპარაკი შეგიკრძალო შორის და ამ წესის დარღვევასთან საბრძოლველათ შემოღებული იყო საჭარიმო მარკა, ის ვისაც ქართული წამოცდებოდა, მას გულზე მარკას დაკიდებდნენ და შემდეგ ამა თუ იმ სასჯელს მიუსჯიდნენ. ეროვნული დამახინჯება-დაკნინება იქამდე მიდიოდა, რომ ასეთი წესი შემოღებული იყო ხშირათ იმ კერძო პანსიონებშიაც კი, რომელთა პატრონნი და მმართველნი ქართველები იყვნენ. ხოლო ვის არ ახსოვს ის საშინელი დაცემა და სულიერი შერყვნა, როდესაც მაღალი ქართული არისტოკრატიის კარგა დიდ ნაწილში ქართულის დაეიწყება და რუსულის უაქცენტოთ შეთვისება ეს მაღალი კულტუროსნობის ნიშნათ და არისტოკრატიზმის ტონათ იყო მიჩნეული. განსაკუთრებით განადგურებულ იქნა ეროვნულათ აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობა, აქ მეტწილად გვარებიც რუსულათ გადაუკეთეს, და დაემართა ეს უბედურება და ეროვნული გაპარტახება აღმოსავლეთ საქართველოს აზნაურობას იმითომ, რომ ის შედარებით უფრო მდიდარი, უფრო არისტოკრატიული იყო, ის არ გავდა იმერეთის წვრილ აზნაურობას, რომელიც უფრო დაახლოებული იყო თავის მდგომარეობით ხალხის მასასთან, ხოლო ეროვნობის კეშმარიტი შემნახველი და წყარო იყო სწორეთ ეს მღაბიო ხალხი.

ასეთსავე დენაციონალიზაციის პროცესს განიცდიდა ქართველ მოხელეთა ზედა წრეები, მიუხედავად იმისა, თუ სად მსახურობდნენ, რასაკვირველია, უფრო მეტათ ისინი, ვინც საქართველოს გარეშე იყო. ხოლო რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა იქეთკენ იყო მიმართული, რომ ქართველები მოხელეთ საქართველოს გარეშე გაეწესებია. თუ ასეთ მდგომარეობაში იყო სამოქალაქო მოხელენი, ქართველ სამხედრო პირებზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ქართველი აფიცრობა რუსეთის არმიის მშვენება და თვალი იყო ყოველ მხრით, მაგრამ მას, ერთი ნაკლი ჰქონდა, ის ქართველი არ იყო და ალარც გრძნობდა თავს ქართველათ, თუმცა ყოველ ლხინის დროს, ის იხსენებდა თავის ივერი-

* გ ლ ე შ ა კ ო ვ ი, დ ი მ ი ტ რ ი ე ე ი, ს ე მ ი ო ნ ო ვ ი.

** ჭ ი ნ ო რ ი ძ ე, მ ლ. მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, ს პ. ჟ ო რ ჯ ი კ ი ა, ქ ა რ თ უ. მ წ ე რ ა ლ ი ს ა ლ ა რ ა ქ ე და ს ხ ვ ა.

ელობას იმით, რომ მამია გურიელის გადარუსულებულ ალავერდს შემოსდა-
ხებდა „С'предания иверской земли, от наших предков знаменитых одно
лишь слово сберегли—Аловерди!“ და ამ სიტყვებით ლალ ზეიშისა და ლხინის
ჩანჩქერში თითქოს ეროვნულ ნაღველს წვეთსაც ურევდა. ის უკვე გრძნობდა,
რომ ქართველი და საქართველოსთვის ალარ იყო, მაგრამ იცოდა და არ ივი-
წყებდა, რომ ის ივერიელია მოდგმით და მათი წინაპარნი სასახლონი იყვნენ,
და გრძნობდნენ, რომ ამ სახელოვან წინაპართა მემკვიდრენი ისინი არ არიან,
მათი სახელოვან დოვლათ-გარდმოცემიდან მხოლოდ ერთი სიტყვაღა „ალა-
ვერდი“ შეირჩინეს.

თუ ქართველი ერის ინტელექტუალური ძალის დიდი ნაწილი მაღალი მო-
ხელეების, არისტოკრატიისა და აფიცრების სახით თითქმის სავსებით მოწყდა
მშობელ ერს და მისთვის კულტურულათ მოკვდა, სრული ჯანსაღობა ამ მხრით
არ იყო შერჩენილი თვით ხალხის მასებშიაც. აქ თანდათან იკადებდა ფეხს ია
შეხედულება, რომ კაცი ის არის და ქუდიც მას ახურავს, ვინც რუსული იცის.
და ეს ადვილი გასაგებია, რადგან ხალხის მასა უფრო თავის პასიობითა და
ინერციით ინახავდა ეროვნულ სახესა და სულს, ვიდრე აქტიური და შეგნე-
ბული ეროვნული თვითდაცვით. ხოლო რუსეთის ტირანიამ მთელი თავის პო-
ლიტიკითა და მმართველობით შექმნა ისეთი მდგომარეობა, რომ არა რუსულია
მცოდნე მოქალაქეობრივად, თუ უბრალო პირუტყვის არა, ყოველ შემთხვე-
ვაში წერა კითხვის უცოდინარ მუნჯის მდგომარეობაში მაინც იყო. მიწის
მხრით ქართველი ხალხი ისტორიულად დაჩაგრული და გაყვლეფილი იყო
ოსმალეთ-სპარსეთისა და შემდეგ რუსეთის მიერ. სამეურნეო-სარეწაო გასაქმანს
ნაკლებათ აძლევდა ქართველ ხალხს რუსეთის მთავრობა, ეროვნულ-პოლიტი-
კურათ ხომ საშინელ მარწუხებში იყო გაკრული, და აი, სწორედ ამ ნიადაგზე
ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ თვით მდაბიო ხალხის ფართო მასებში-
აც კი მძლავრათ იკიდებს ფეხს მავნე და ფუქსავატი მიდრეკილება „ჩინოვნი-
კობისადმი“. რუსულის სწავლა, „კაკარდის“ შოვნა ეს უკვე კაცში გამოსვლა
იყო, ეს თითქმის გააზნაურებას უდრიდა.

ზევით მოხსენებული იყო, რომ რუსეთის მთავრობა საქართველოს სა-
შუალო და თვით დაბალ სკოლასაც მიზნათ უსახავდა ქართველი ერის გადა-
გვარებას. ხოლო რაც შეეხება უმაღლეს სასწავლებელს, ამაზედ ლაპარაკიც
ზედმეტია. განა ვის შეეძლო ოცნება ქართულ უნივერსიტეტზე და არამც თუ
ქართულზე, არამედ თუ გინდ რუსულ უმაღლეს სკოლაზე, მაგრამ საქართვე-
ლოში. რაც საშუალო სკოლამ ვერ მოასწრო ქართველი ახალგაზრდობის საქ-
მეში, ის მთავრობის განზრახვით უნივერსიტეტს უნდა დაესრულებია რუსეთ-
ში. დიახ, რუსეთში, ვინაიდან საქართველოში თუგინდ რუსული უნივერსი-
ტეტის გახსნა, დიდმპყრობელი ერისათვის საფრთხეს წარმოადგენდა: აქ ერთათ
შეჩაფუფებული ქართველი ახალგაზრდობა უფრო მეტათ შეირჩენდა თავის

ეროვნულ სახეს, ასეთი უნივერსიტეტი გადაიქცეოდა სეპარატისტული პოლიტიკის ბუდედ და სხვა. და აი, ამიტომ საქართველოს ახალგაზრდობა იძულებული იყო გაფანტულიყო სუსხიან რუსეთის საუნივერსიტეტო ქალაქებში. ასეთი გარემოება აძნელებდა და აძვირებდა ქართველთათვის უმაღლეს განათლებას. მათი სამგზავროთა და შესანახათ საქართველოს ისედაც ღარიბი დოვლათის ნაწილი რუსეთში იხარჯებოდა. ხოლო რაც უმთავრესია ეს ის, რომ ერთი ნაწილი ამ სტუდენტობისა უკვე სავსებით სწყდებოდა მშობლიურ ნიდავს, გეარდებოდა და კურსის დამთავრების შემდეგ რუსეთშივე რჩებოდა და თავის ერისათვის იკარგებოდა. მეორე ნაწილი მისთვის შეუფერებელი პავეის გამო ავადმყოფდებოდა და იხოცებოდა, ზოგი ჭაბუკი კი თავის მშობლებისა და უფროსებისაგან ცხრა მთას იქით გადაკარგული ხშირად კარგავდა სწორ გზას და უღმობლათ ისრისებოდა ცხოვრების ტალღებში. რასაკვირველია, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული ბუნება და ინსტინქტი მაინც ძალაში რჩებოდა: ქართველ სტუდენტთა ჯგუფები რუსეთის ქალაქებში ორგანიზაციულად ეწყობოდნენ სათვისტომოების სახით, მეტ წილათ განურჩევლათ: პოლიტიკური მიმართულებისა. საგრძნობი მნიშვნელობა ჰქონდათ ამ სათვისტომოებს, ესენი წარმოადგენდნენ ეროვნულობის თავისებურ სკოლას, ასპარეზსა და ატმოსფეროს უცხო ქალაქის გარემოში. ეს ორგანიზაციები წარმოადგენდნენ რაოდენიმეთ რუსიფიკაციის საწინააღმდეგო ფარს. დიდ ენერგიას ხარჯავდა ქართველი სტუდენტობა და მათი წრეები რუსეთის სტუდენტობის საერთო მოძრაობის საქმეში და მეტად შესამჩნევ როლსაც თამაშობდა ამ მოძრაობაში. ამ სათვისტომო წრეებში იწვრთნებოდა ეროვნულ-პოლიტიკურათ, იზრდებოდა და შემდეგ საქართველოს უბრუნდებოდა მთელი რიგი მოღვაწეებისა. საერთოთ ქართველ სტუდენტთა სათვისტომო წრეები რუსეთში ჩვენი წარსული ცხოვრების ერთი მეტათ შესამჩნევი ფურცელია და ჩვენი საზოგადოებრივი აზრისა და მოძრაობის მომავალი ისტორიკოსი მათ, რასაკვირველია, გვერდს ვერ აუვლის. ყველაფერი ეს ასეა, მაგრამ არსებითათ, რასაკვირველია, ქართველთა სათვისტომოები ვერ დასდებდნენ მალამოს იმ მძიმე მდგომარეობასა და ჩვენი ერისათვის სასტიკ შედეგებს, რომელიც გამოწვეული იყო იმ გარემოებით, რომ საქართველოში არ იყო არამც თუ ქართული, არამედ არავითარი უმაღლესი სასწავლებელი. და ეს გარემოება კი ჩვენთვის ნამდვილ ეროვნულ უბედურებას წარმოადგენდა. რუსეთის მთავრობა ქართულათ ბავშვების აღზრდას არ უშვებდა და ქართულ მეცნიერების განვითარების საშუალებას აბა როგორ დაუშვებდა. რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველი ახალგაზრდობა არც სწავლითა და მეცნიერული უნარით უგდებდა ვისმეს ტოლს; მის წრიდან მრავლად გამოდიოდნენ მეცნიერული ნიჭით დაჯილდოვებული ახალგაზრდები, მათ შეეძლოთ თავი ქართველის მოდ-

გმათ ჩათვალათ, მაგრამ ქართველი მეცნიერი ვერ იქნებოდნენ, ვინაიდან ქართული მეცნიერება არ შეიძლებოდა ყოფილიყო, ქართველ მეცნიერთათვის პლეადა იძულებული ხდება რუსული მეცნიერების ასპარეზზე იმოღვაწეოს, ისინი ამშვენებდნენ რუსეთის მეცნიერთა რიგებს და ამრიგად, ქართველი ერის ინტელექტუალური ნაღები ეწირებოდა და აპოხიერებდა იმ დიდმპყრობელ ერის კულტურას, რომლის მთავრობის მიზანი იყო ქართველი ხალხის ეროვნულათ განადგურება. თუ გნებავთ წარმოიდგინოთ, თუ რა საშინელი ეროვნულ-კულტურული დარბევა, როგორი სულიერი ავაზაკობა ჩაიდინა რუს მეფეთა მთავრობამ ქართველი ერის თავზე, თქვენ წარმოიდგინეთ, თუ რა იქნებოდა დღეს საქართველო და ქართველი ერი, რომ რუსეთს მუხანათურათ არ დაერღვია მფარველობის ხელშეკრულება, რომ მას საქართველოსთვის კულტურის საქმეში მაინც დაეტოვებია ერთგვარი თვითმართველობა, ე. ი. იმ ავტონომიაზე ნაკლები, რომლითაც ფინლიანდია სარგებლობდა. დაუშვათ, რომ საქართველოს მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში და ვიდრე დღემდე ქონდა თავის ეროვნული სკოლა დაწყებული დაბალიდან და გათავებული უნივერსიტეტით, და თქვენ ნათლად წარმოიდგენთ, თუ რა იქნებოდა დღეს ქართველი ხალხი, როგორი იქნებოდა ამ ხალხის ისტორია. ქართველი ერის აუნაზღაურებელი ისტორიული უბედურება სწორეთ იმაშია, რომ მთელი მეცხრამეტე საუკუნისა და ოცის დასაწყისის განმავლობაში მას ზორციელათ თუ ავიწროებდნენ, სულიერათ პირდაპირ ინკვიზიციურათ აწამებდნენ, ქურდულათა და აშკარათ სცარცვადნენ და ავაზაკურათ კლავდნენ. და ამ საშინელ დარბევასა და განადგურებას განიცდიდა ის სწორეთ იმ დიდმნიშვნელოვან ეპოქაში, როდესაც მთელ მსოფლიოში ეროვნული კულტურისა და მეცნიერების აღორძინების საქმემ ასე ძალუმათ იფეთქა და ასეთი გიგანტურის ნაბიჯით მიდიოდა წინ. ქართველი ერი, რომელსაც ესოდენი ისტორიული კულტურული საფუძველი და ტრადიცია ქონდა, რომელიც უცილობლათ უნდა ჩაბმულიყო და უეჭველათ ჩაებმებოდა ეროვნულ-კულტურულ და მეცნიერულ გრიგალისებურ აღორძინების ფერხულში, აი ეს ქართველი ერი სწორეთ ამ დიად ეპოქაში შეიქნა სულიერათ დატყვევებული და გაძარცვული. სწორეთ იმ ეპოქაში, როდესაც მას უნდა დადგომოდა კულტურის საქმეში ჰეგმარიტათოქროს ხანა, მისი სულის ამირანი მიჯაჭვული შეიქნა რუსიფიკაციის შავ კლდეზე. მართალია ქართველი ხალხი დღეს უკვე შედგა თავის საკუთარ ეროვნულ კულტურისა და მეცნიერების გზაზე და როგორი ცვალებადიც არ უნდა იქნეს მომავალი პოლიტიკური ამინდი, ამ გზიდან აწი მისი გაგდება შეუძლებელია, რასაკვირველია, ის შეიქმნება სრულქმნილი კულტურული ერი და კუთვნილ ადგილს დაიკავს განათლებულ და მოწინავე ერთა ოჯახში, ყველაფერი ეს ასეა, მაგრამ იმ საშინელი ხარვეზის ამოვსება, იმ ჯოჯოხეთური კრილობის უკვალოთ მორჩენა, რომელიც რუსეთის დესპოტიამ დაატეხა მას თავს,

შეუძლებელია; რუსიფიკატორული იმპერიალიზმი უკუნითი უკუნი სამდე ვერ ამოვა ამ მხრით ქართველი ხალხის ვალში, ვინაიდან მან, თუ მეტი არა, მთელი საუკუნით მაინც დაგვახვეინა უკან...

დიდი რეფორმების შემდეგაც თვითმპყრობელობის ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკა საერთოთ არამც თუ არ შესუსტებულა, არამედ პირიქით ის თანდათან ძლიერდებოდა იმპერიის ყველა კოლონიალურ ერების მიმართ. ამგვარი იყო რუსეთის პოლიტიკა როგორც საქართველოსა და სომხეთში, ისე უკრაინაში, პოლონეთსა და ფინლანდიაში; მთელს იმპერიაში მხოლოდ ამ უკანასკნელს შერჩა ერთგვარი ავტონომია, მაგრამ ალექსანდრე მესამისა და ნიკოლოზ მეორის მთავრობა სისტემატიურათ აკვეცდნ მას ფრთებს 1905 წლის რევოლუციის შემდეგაც, ვიდრე თავის უკანასკნელ დღემდე. ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკის წარმატებით მსვლელობას მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში ჩაოდენი მეთ უწყობდა ხელს ის გარემოება, რომ რუსეთის თვითმპყრობელობას ამ ხანებში საგრძნობი გამარჯვებანი და წარმატებანი ჭონდა საერთაშორისო ასპარეზზე და მიუხედავად ინტელიგენტურ-ნაროდნიკული რევოლუციონური მოძრაობისა, ის მაინც საკმარის ძალასა და ავტორიტეტს გრძნობდა; ალექსანდრე მეორე ბალკანეთის ერთა განმათავისუფლებლის როლში გამოვიდა და ამ ბრჭყვიალა სამოსელში გამოხვლა მას თითქოს უადვილებდა, რომ შიგნით იმპერიაში სამაგიეროდ დაპყრობილ ერთათვის კიდევ უფრო მოეჭირებია მუხრუჭი. მეორე მხრით, ასე თუ ისე, გლეხთა განთავისუფლების საქმემ მაინც ასწია ჩაოდენი მეთ რუსეთის მთავრობის ავტორიტეტი განაპირა ქვეყნების გლეხთა მასების თვალში და მთავრობაც ცდილობდა ამ რეფორმის მიერ შექმნილი სულიერი განწყობილება გამოეყენებია და თითქოს სოციალური განთავისუფლების საკომპენსაციოთ მეტ ეროვნულ დამონაევებს მოითხოვდა. ამრიგათ, გლეხთა „განმათავისუფლებელი“ შიგნით და ერთა „განმათავისუფლებელი“ გარეთ კიდევ მეტის მოურიდებლობითა და სისასტიკით აწარმოებს რუსული იმპერიის მიერ დამონაევებულ ეროვნებათა დენაციონალიზაციის საქმეს.

და ამ ასპარეზზე პირველი შეხედვით დიდი წარმატებანი ჭონდა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას საერთოთ ყველა განაპირებზე და, კერძოდ, საქართველოშიაც. სადაც ყველაფერს რუსული ფერი დაჰკრავდა. მეტათ თუ ნაკლებათ რუსული ფერი ემჩნეოდა ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნებისა და მოძრაობის ყველა მიმართულებას: არა მარტო ერთგულებისა და სერვილიზმის მიმართულება იყო რუსული გაელენის მატარებელი, არამედ თვით საოპოზიციო და სარევოლუციო მიმდინარეობანიც ჩვენში რუსეთის მოძრაობის ნაკადებს წარმოადგენდნენ. ქართული ლიბერალიზმი, თვით ილია ჭავჭავაძის უადრესათ ეროვნული აზროვნება, რუსული ლიბერალიზმის ბეჭედს ატარებდა, რუსული ლიბერალიზმის ქართული შტო იყო, ხოლო რაც შეეხება ქა-

თულ რევოლუციონერებსა და ქართულ ხალხოსნობას, ეს ზომ რუსული ნა-
როდნიკობის ღვიძლი შვილი იყო და მის პირდაპირ და უცილობელ გავლენის
ქვეშ იდგა, შემდეგ მოვლინებული სოციალდემოკრატია ამავე სახელის რუსუ-
ლი პარტიის ორგანული ნაწილი იყო და თვით ფედერალისტთა სოციალისტო-
ბა ერთგვარი გაგრძელება და განვითარება იყო რუსული ნაროდნიკობისა და
ქართული ხალხოსნობისა და თავის იდეურ დასაყრდნობ წერტილსა და წყაროს
რუსეთის სოციალისტ-რევოლუციონერების პარტიაში ნახულობდა. და თვით
დებუტატიც კი ამ პარტიისა რუსეთის „ტრუდოვიკთა“ ფრაქციის წევრათ ჩა-
ერიცხა სახელმწიფო დუმაში.

ამრიგად, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში და მეოცის დასაწყისში ისეთი
მდგომარეობა შეიქნა ერთის შეხედვით, რომ ყველაფერი და ყოველგვარი
მიმართულება, მეტათ თუ ნაკლებათ, რუსეთისა და რუსულ გავლენას აძლი-
ერებდა და საქართველოს რუსეთთან ორგანიულათ შედუღებას ხელს უწყ-
ობდა. იქმნებოდა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ქართველი ერის სრულყოფო-
ბისა და სუვერენობის აზრი საბოლოოთ დასამარდა, რომ ეროვნულათ ყვე-
ლაზე რადიკალური მიმართულებაც კი სუვერენობის პრინციპზე აღარ ოცნე-
ბობდა და უბრალო ავტონომიით კმაყოფილდებოდა. ხოლო ობიექტიურათ კი
თითქოს ყველა ჯგუფები და მიმართულებანი რუსეთთან სულიერ კავშირს აძ-
ლიერებდა თავისებურათ და მეტნაკლებათ, მაგრამ ქართველთა რუსული მო-
ნარკიზმი, მონა-მორჩილების მოძღვრება, აშკარა და უხამსი ეროვნული რე-
ნეგატობა, ქართული პისარევშირა და ჩვენი ხალხოსნობა, ქართული ნაციო-
ნალ-ლიბერალიზმი და ნაციონალ-დემოკრატიზმი, ქართული უტოპიური სო-
ციალიზმი და მარქსიზმი — თითქოს ყველაფერი ეს მეტათ თუ ნაკლებათ,
მაგრამ მაინც რუსეთისა და რუსულის გავლენას წარმოადგენდა და რუსეთთან
დაკავშირების საქმეს ხელს უწყობდა. გერცენი, პისარევი, მიხაილოვსკი, ჩერ-
ნოვი და პლუხანოვი, ერთის მხრით და ერთის შეხედვით, საქართველოს მი-
მართ ობიექტიურათ იმავე საქმეს აკეთებდენ, რასაც კატკოვი, პობედონოსცევი,
პლევე, დურნოვი და მათი ნამესტნიკები და ეგზარხოსები სხვა გზითა და სა-
შუალებებით უმზადებდენ ჩვენს ხალხს, სახელდობრ, ქართველი ერის რუსი-
სადმი შეხორცება-ასიმილაციას. თუმცა, რასაკვირველია, პირველ კატეგორი-
ის მოღვაწეთა მიმართულება და სამოქმედო პროგრამა ასეთ რუსიფიკატო-
რულ მიზნებს როდი ისახავდა სუბიექტურათ. ვიმეორებ, რომ ასეთ რუსიფი-
კურ შთაბეჭდილებას სტოვებდა საქართველოს საზოგადოებრივი აზრის მო-
ძრაობა პირველ შეხედვით. მაგრამ ამ საზოგადოებრივ მოძრაობაში ჩამარხუ-
ლი იყო ისეთი ხასიათის მოვლენები და ელემენტები, რომელიც აუცილებლათ
და თანდათანობით უნდა განვითარებულყო ეროვნული სრულქმნილობის
გზით; და აუცილებელი იყო მისი ამგვარი გზით განვითარება, ვინაიდან სა-
ზოგადოებრივ ასპარეზზე ეხლა ხალხის მასა გამოდიოდა, ხოლო ხალხის მა-

სებს არ შეუძლია არ დარჩეს იმათ, რაც არის, მას არ შეუძლია ასე ადვილათ გადაგვარება, მით უმეტეს, როდესაც ეს ხალხი უკვე ნაწილობითა მრავალსაუკუნიან ეროვნულ კულტურის ქურაში და თუმცა უკანასკნელ დროთა ბედის უკულმა ტრიალმა უღმობლათ განფანტა და გაანიავა მისი ეროვნული სულის კულტურული შემოქმედების ნაყოფი, მაგრამ ის თავის სიღრმეში მაინც ატარებს ძველ ნაპერწკალსა და წინაპართაგან ტრადიციულათ გადმოცემულ განძს.

ზოგი სოციოლოგი კულტურას ორ კატეგორიით ყოფს. ისეთ კულტურას, რომლის მატარებელი ამა თუ იმ ხალხში იყო მხოლოდ ვიწრო ჯგუფი პრივილეგიურ წოდებისა, ციკლიურ კულტურას ეძახიან. საკმარისი იყო ასეთ ერს რომელიმე კატასტროფის გამო, ომებისა და დაპყრობების დროს, ეს მოწინავე ჯგუფი განადგურებოდა და მით უკვე მთელი ერი ისტორიული სცენიდან ჩამოდიოდა, მის ადგილს იჭერდა ახალი ტომი და მისი კულტურა, ხოლო წინანდელი ხალხის მასა უბრალო მასალათ შედიოდა ამ ახალი სახელმწიფოს შენობაში. ამრიგად, სრულიად პირწმინდათ ილუპებოდენ ძველ დროში მთელი რიგი უძველეს კულტურებისა, რომელნიც ასე ციკლიურათ უთმობდენ ადგილს ერთი მეორეს. მეორე კატეგორიის კულტურას ეძახიან დემოკრატიულს, ანუ პროგრესიულს. ასეთი ტიპის კულტურა უფრო ახასიათებს კაცობრიობის ახალ ისტორიას. პროგრესიულს, ანუ დემოკრატიულს ისეთს კულტურას უწოდებენ, რომლის მატარებელია არა აზნაურთა, ან ქურუმთა მცირე ჯგუფი, არამედ მთელი დემოსი, მთელი ხალხი. ასეთი ეროვნული კულტურის მოკვლა უკვე შეუძლებელია მოწინავე ჯგუფთა განადგურებით. ამისთვის საჭიროა მთელი ხალხის ფიზიკური განადგურება. აი, ამ ტიპების საზომით რომ მივუდგეთ ქართველ ერს, ჩვენ თამამათ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქართველი ერი (სომეხიც) ძველ ისტორიაშიც უფრო დემოკრატიული კულტურის ტიპს უახლოვდებოდა, ვიდრე ციკლიურს. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ისტორიის გრივალში დაიღუპენ ასეთი ძლიერი კულტურები, როგორიც იყო შუმერების და აკადელების, ასურელების და ბაბილონელების, ფინიკელების, ეგვიპტელებისა და სხვათა ცივილიზაციები. და დაიღუპენ იმიტომ, რომ მათ ეროვნული კულტურის ქურქელს წარმოადგენდენ მხოლოდ დიდებულთ და მწიგნობარ-ქურუმთა კასტები. საკმარისი იყო ამ ქურქელის დამსხვრევა, რომ სათანადო ერის სახე ისტორიის ასპარეზიდან გამქრალიყო. ქართველმა ხალხმა შესძლო ხანგრძლივ და საშინელ ისტორიულ ქართვეილებიდან თავის ეროვნული კულტურის გამოტანა, მიუხედავად იმისა, რომ არა ერთხელ გაუნადგურეს მას მოწინავე ჯგუფები. ქართველმა ხალხმა ეს ძვირფასი მემკვიდრეობა, ძველი ხალხოსნური კულტურის ნაშთი მოიტანა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე. ესე იგი იმ ხანამდე, როდესაც მან უკვე წმინდა პროგრესიულ და დემოკრატიულ ტიპის კულტურაში შედგა ფეხი და აი, ამიტომ საბოცდათიან-ოთხმოციან წლებიდან დაწყებული საზოგადოებრივ მოძრაობას

უეჭველათ ინტეგრალურათ ეროვნული ხასიათი უნდა მიეღო თავის განვითარებაში, მიუხედავად იმისა, რომ ამ მოძრაობის ყველა შტოებს მეტათ თუ ნაკლებათ ანაციონალური ელფერი ახასიათებდა; ვიმეორებ, უნდა ხსენებული გზით განვითარებულყო, ვინაიდან საზოგადოებრივ ასპარეზზე ხალხის ვეჭილების მაგიერ, თვით ხალხი გამოდიოდა, ხოლო ხალხი ყოველთვის თავის თავად რჩება, ის არც ღალატობს თავს და არც გადაგვარების გზაზე შეუძლია სიარული. მიუხედავად თავის წარმავალ და სუბიექტურ შეხედულებისა, მისი საქმიანობა და მოქმედება თავის თავად, ობიექტიურათ, ეროვნულია, ქართველი ხალხის დროშაზე რომ უაღრესათ კოსმოპოლიტური და რუსოფილური ლოზუნგები ეწერა და ამ დროშის ქვეშ მოქმედებდა, ის ობიექტიურათ ქართულათ მოძრაობდა და ეროვნულად საქმიანობდა.

მესამე დასის ასპარეზზე გამოსვლა. საზოგადოებრივი ძალების ამოძრავება

სამოციან წლებიდან მოყოლებული ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორია არის ძიება კონტაქტისა ხალხის მასებთან. ყველა მიმდინარეობანი მეტნაკლების უნარიანობით ეძიებს პსიხოლოგიურ კონტაქტსა და ორგანიზაციულ კავშირს ახლათ განთავისუფლებულ და საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულ ხალხის სხვადასხვა ჯგუფებთან. უცხოეთიდან მოსესხებული ყველა იდეოლოგიები ამ მხრით ნაკლებათ ნაყოფიერი გამოდგა, ვიდრე 90-იან წლებამდე, სანამ ჩვენი ცხოვრების ზედაპირზე არ გამოჩნდა მესამე დასი. უდიდესი დამსახურება მიუძღვის ყველა მის წინამორბედ მიმართულებებს, თვით მესამე დასიც, რასაკვირველია, ერთბაშათ და ანაზღეულათ კი არ დაბადებულა ისე, როგორც მინერვა იუპიტერის თავიდან, არამედ წარმოადგენს ქართული საზოგადოებრივი აზრის ორგანულ განვითარებას, ახალ სიტყვასთან ერთათ აერთებს თავის წინამორბედ მიმდინარეობათა და დასთა ამა თუ იმ შემკვიდრებას და შემდეგ თვითონაც ისტორიულათ ვითარდება.

აი, ეს სოციალდემოკრატიულ პარტიათ გარდაქმნილი მესამე დასი იყო ის მიმართულება ქართულ-საზოგადოებრივ აზროვნებისა, რომელმაც პირველათ გადასჭრა ხალხის მასებთან სულიერი კონტაქტისა და ორგანიზაციული კავშირის პრობლემა. და ჰპოვა მან გზა ხალხის მასათა გულისაყენ იმიტომ, რომ მისი იდეოლოგია იყო სწორი ანარეკლი იმ სოციალურ-პოლიტიკური ინტერესისა, რომელიც ასულდგმულებდა და ამოძრავებდა საზოგადოებრივ ასპარეზზე ახლად გამოსულ თავისუფალ შრომას. მესამე დასის წინამორბედი და მისი თანამგზავრი არა მარტო ხალხოსნური სოციალიზმი, არამედ ქართული ნაციონალ-ლიბერალიზმიც, რასაკვირველია, გულწრფელათ ფიქრობდენ

და ზრუნავდნენ მთელი ქართველი ხალხის აღორძინებაზე, მის ეკონომიკურ კეთილდღეობაზე და მოქალაქეობრივ განთავისუფლებაზე, მაგრამ სოციალ-დემოკრატიის გამარჯვების საიდუმლოება მდგომარეობდა მის რეალურ დემო-კრატიზმში. ყველა დანარჩენი ჭკუფთა და დასთა შესახებ დაახლოებით შეიძ-ლება ითქვას, რომ მათ ყველაფერი კარგი უნდოდათ ქართველი ხალხისათვის, მაგრამ არ ქონდათ საკმარისათ შეგნებული და შეთვისებული, რომ ყველაფერი ამის გაკეთება შეიძლება თვით ხალხის ძალებით, ამ ხალხის მასიური აქტი-ვობით. ყველაფერი ხალხისათვის, მაგრამ არა ხალხის საშუალებით, ვინაილ-დან ის ჭერ ნორჩი და საზოგადოებრივად უმწეოა, არამედ ერის მოწინავე ელემენტების, განათლებული ინტელიგენციის საშუალებითა და მოღვაწეო-ბით — ასეთი იყო დაახლოებით ამ ჭკუფთა აზროვნებისა და მოქმედების მთა-ვარი კალო. ყველაფერი ხალხისათვის მაგრამ თვით ხალხისავე საშუალებით, მისი აქტიური თვითმოქმედებით, ვინაილდან მხოლოდ მას შეუძლია გადასჭრას დღევანდელ პირობებში თანადროული მძიმე საკითხები. მართალია, ის ჭერ ნორჩი და გამოუცდელი, მაგრამ ხალხის მასათა საზოგადოებრივი და პოლი-ტიკური მომზადება პედაგოგიურად კი არ ხდება გადიას ხელმძღვანელობით, რომ არითმეტიკული სრულწლოვანების შემდეგ და მოწინავე ჭკუფების მიერ მოცემულ სიმწიფის მოწმობის თანახმად უფლება მიეცეს ჩაერთოს საზოგა-დოებრივ ცხოვრებაში. არა, ბავშვმა რომ სიარული ისწავლოს, საჭიროა სი-არული დაიწყოს, არა ერთხელ დაეცემა, მაგრამ ეს აუცილებელია, თუ ცურვა გინდა, წყალში უნდა ჩახვიდე და ცურვა დაიწყო, შეიძლება არა ერთხელ ჩაყლაპო ჟენებლივთ წყალი, მაგრამ ეს აუცილებელია, ვინაიდან ხმელეთზე თეორეტიულად ვერაჲინ ვერ გასწავლის ცურვას. ხალხი თვით უნდა უშუა-ლოდ და აქტიურად ჩაერიოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ამ საქმიანობის წიაღში საზოგადოებრივად აღიზარდოს და გაიზარდოს.

ასეთი იყო დაახლოებით მესამე დასისა და სოციალდემოკრატიის მიდ-გომა იმ საკითხისადმი, თუ როგორ და რა ძალებით უნდა წარმართულიყო ჩვენი საზოგადოებრივი და ეროვნული განთავისუფლების საქმე. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი სოციალდემოკრატია ისეთის ხაზგასმით არ აყენებდა ეროვნულ საკითხს, როგორც ამას სჩადიოდნენ სხვა ქართული ჭკუფები, ის მაინც ობიექტურად უაღრესათ ეროვნული პარტია იყო; თითქმის ყველა დანარჩენი ჭკუფების იდეოლოგიის და საქმიანობის ღერძი ეროვნული პრობ-ლემა იყო, მაგრამ რეალურად ისინი ვერ იჭერდნენ ეროვნულ ბაირალტარის როლს, რადგან მათი პროგრამა და ტაქტიკა ვერ ამოძრავებდა თვით ერს. სო-ციალდემოკრატია არ აყენებდა თავის მოქმედების ღერძად ნაციონალურ პრო-ბლემას, ის ამ საკითხს ისე იხილავდა, როგორც ერთ ნაწილს საერთო პოლი-ტიკურ-სოციალურ პროგრამისა. პოლიტიკური შეგნებით იყო თუ უბრალო ინსტინქტით, ის ტაქტიკურის მოსაზრებით კიდევ ერიდებოდა ამ საკითხის

წამწვეტებას და ამიტომ მის დაკონკრეტებას გაუბოდა. სოციალდემოკრატია თავის პროგრამაში აყენებდა ზოგად ფორმულას — ეროვნული თვითგამორკვევის პრინციპებს. ეს ფორმულა, რასაკვირველია, უაღრესათ რევოლუციონური და ეროვნულია, რადგან ის გულისხმობდა ყველა ერთა და მათ შორის ქართველების ეროვნულ სუვერენობას. ამ ალგებრაულ ფორმულის არითმეტიკული შინაარსი იმაში მდგომარეობდა, რომ რევოლუციის შემდეგ სრულიად რუსეთის დამფუძნებელი კრების გარდა უნდა შემდგარიყო ეროვნული კრებები და მათ შორის საქართველოს დამფუძნებელი კრებაც. პრინციპიალურათ, თეორიაში, ეს არის სეპარატიზმი. ესე იგი უქმდება 1801 წლის შეერთების აქტი. საქართველო ხდება სრულიად დამოუკიდებელი ქართული დამფუძნებელი კრების მუშაობის დროს, სანამ ეს კრება არ გამოარკვევს. და არ დაადგენს რა სურს ქართველ ერს — სრული ჩამოშორება, თუ რუსეთთან დარჩენა, ხოლო თუ უკანასკნელს აირჩევს, მაშინ გამოსთქვამს თავის აზრს იმის შესახებ, თუ როგორი ფორმით უნდა რუსეთთან შეერთების აღდგენა. ერთი სიტყვით, ის ზოგადი ფორმულა ეროვნული თვითგამორკვევისა, რომელსაც აყენებდა სოციალდემოკრატია, იყო და არის უაღრესათ რადიკალური, გაცილებით უფრო რადიკალური, ვიდრე ავტონომიისა და ფედერაციის ლოზუნგები. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ეროვნული პარტიები იძლეოდნენ ამ საკითხის გადასაჭრელ სრულიად კონკრეტულ ფორმას — ავტონომიას და ამავე დროს მთელ თავის ბრძოლასა და მოქმედებას ეროვნულ პრობლემას უმორჩილებდნენ, მუდამ ამ საკითხიდან გამოდიოდნენ. სოციალდემოკრატია კი, პირიქით, ზოგადი ფორმულით კმაყოფილდებოდა, ეროვნულ საკითხის გადასაჭრელ კონკრეტულ ფორმას გაუბოდა, თავის საქმიანობაში სოციალურ და პოლიტიკურ კითხვებიდან გამოდიოდა და ეროვნულ პრობლემისაკენ ობიექტურათ მიდიოდა. პირველნი ყველგან და ყოველთვის ქართველი ერის საკითხს აყენებდნენ, ხოლო თავის ტაქტიკით ამ ერს ვერ ამოძრავებდნენ და ამიტომ რევოლუციონურ საქმიანობაში და სოციალურ-პოლიტიკურ მოძრაობაში ნაკლებ ფხასა და ლაზათს იჩენდნენ. მეორე კი, პირველ რიგში, საერთო სარუსეთო რევოლუციის საკითხს, პოლიტიკურ და სოციალურ განთავისუფლების პრობლემას აყენებდა, ის ამ დარგში დიდს უნარსა და ლაზათს იჩენდა, მაგრამ როგორც კი კერძო ეროვნულ საკითხზე საქმე მიდგებოდა, განსაკუთრებით სათანადო საპროგრამო მუხლის გაკონკრეტებაზე, ის თავს მეტათ უხერხულათ გრძნობდა, ნერვიანობდა, ზოგადი პროგრამის დახურდავებას ერიდებოდა, ხოლო თუ იძულებული იქნებოდა რამე ეთქვა, მის ნათქვამს თითქოს ორჭოფობის, სუსტი კომპრომისისა და ერთგვარი ოპორტიუნიზმის ბეჭედი ესვა. და ხდებოდა ეს იმიტომ, რომ მთელი მისი აზროვნებისა და მოქმედების ღერძი იყო რევოლუცია, ძველი წყობილების დამხობა, თვითმპყრობელური დათვის მოკვლა. ხოლო ეროვნული საკითხის გარჩევა თითქოს ამ ჭერ კიდევ მოუკლავ დათვის ტყავის გაყოფის შესახებ დავას წააგავდა.

ეროვნული თვითგამორკვევა ბევრათ უფრო რადიკალურია, ვიდრე ავტონომია, მაგრამ კონკრეტულათ მოსახლელი ავტონომია, ტერიტორიალურათ შემოფარგლული, ეტნოგრაფიულათ დათვლილი და პოლიტიკურათ მოხაზული, უფრო მწვავე და მკვეთრია, ვიდრე რადიკალური, მაგრამ ზოგადი ფორმულა თვითგამორკვევისა სანამ რევოლუცია მხოლოდ მომავლის საქმე იყო, სანამ რევოლუციას ჯერ კიდევ არ გაემარჯვა, კონკრეტულათ დასმა ეროვნული პრობლემისა წარმოადგენდა ერთგვარ ტაქტიკურ საფრთხეს, განსაკუთრებით ამიერკავკასიის პირობებში. ყველა დემოკრატიული ძალებისა და ყველა ეროვნების მთლიანი რევოლუციური ფრონტი თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ — აი როგორი იყო ძირითადი ტაქტიკური ხაზი სოციალდემოკრატიული პარტიისა. ამიტომ ყველაფერს ისეთს გაურბოდა და უფრთხოდა, რაც ამ ფრონტის მთლიანობას ნაადრევათ დაარღვევდა და რევოლუციას შეასუსტებდა. რასაკვირველია, სრულიადაც იმის თქმა არ მინდა, რომ სოციალდემოკრატიის მთელი მოქმედება, მისი ყველა ნაბიჯები და მიმოხვრანი ყოველთვის სწორი და აბსოლუტურათ აუცილებელი და მიზანშეწონილი იყო, პირიქით, მე მგონია, რომ ის რაოდენიმეთ გულუბრყვილო კოსმოპოლიტიზმის მორევში ტოპავდა, რომ ის ხშირათ, ამა თუ იმ შემთხვევაში, ზედმეტათ ხრიდა ჯოხს ანტეროვნულათ, მაგრამ ძირითადათ მისი ინტერნაციონალური ხაზი, დემოკრატიული მეთოდი, სოციალური გეზი და რევოლუციონური ტაქტიკა იყო ის ფართო და საიმედო შარავნა, რომლითაც ნაკლები მსხვერპლით შეიძლებოდა ქართველი ხალხის თავისუფლებისა და აღორძინების სამეფოში შეყვანა.

და, მართლაც, დღეს როდესაც უკვე საშუალება გვაქვს რაოდენიმეთ ისტორიულ პერსპექტივაში განვიხილოთ ჩვენი ახლო წარსული, ყველა მიუდგომელი თვალისათვის ნათელი უნდა იქნეს ის კოლოსალური როლი, რომელიც ქართულმა სოციალდემოკრატიამ ითამაშა საქართველოს ეროვნულ აღორძინებისა და განთავისუფლების საქმეში. ერთა სოლიდარობისა და რევოლუციის დროშით ქართველი ხალხი გამოვიდა დიდ საზოგადოებრივ, სარუსეთო და საერთაშორისო ასპარეზზე. ჯერ კიდევ უკანასკნელ რევოლუციამდე და საქართველოს განთავისუფლებამდე, ქართველი ხალხი სოციალ-დემოკრატიის მეთაურობით იღებს ამიერკავკასიაში პოლიტიკურ გეგემონის როლს. კიდევ მეტი, ქართველი ერი რევოლუციის დროშით ხელში სრულიად რუსეთის სარევოლუციო მოძრაობას სათავეში ექცევა და აქ, ამ მაღალ ტრიბუნაზე, მთელი მსოფლიოს წინაშე ბრწყინვალეთ იკერს პოლიტიკურ სიმწიფის ეგზამენს. ქართველი ხალხი, რომელიც თითქოს ერთი საუკუნის წინ პოლიტიკურათ ჩაიფარფლა, ერთბაშათ უმაღლეს პოლიტიკურ მწვერვალზე ჩნდება და ღირსეულათა და სახელოვნათ მოღვაწეობს. არამც თუ ამიერკავკასიისა და რუსეთის ასპარეზზე იფეთქა და გაანათა ქართველი ხალხის მოქალაქეობრივმა სიმწიფემ და პოლიტიკურმა უნარმა, არამედ მან ძველ სპარსეთსაც გაახსენა გურჯის სახელო,

ქართველი ხალხის რევოლუციონური ენერგია სპარსეთშიაც შეიჭრა, ახალი საქართველო ღირსეულათ გააცნო და შაჰ-აბაზების მიერ ტყვეთ წაყვანილ და ეროვნულათ დასამარებულ ფერეიდანელ ქართველთა სხეულშიაც კი ქართული გული მკვდრეთით აღადგინა, მათი მაჭა ეროვნულათ აამოძრავა.

ერთა სოლიდარობისა და რევოლუციის ტაქტიკა იყო ის გზა, რომლითაც შესაძლებელი შეიქნა საქართველოს გემის ასე შედარებით უმტკივნეულოთ გატურება დიდი მსოფლიო ომისა და მის მომყოლ რევოლუციების მძაფრ ტალღებში. ვერას დროს და ვერავითარ შემთხვევაში შუმი ნაციონალიზმი ასეთის სისწრაფითა და ასე უკატასტროფოთ ვერ წარმართავდა ჩვენი ხალხის საქმეს გასულ 30 წლის განმავლობაში, როგორც ეს შეძლო სოციალ-დემოკრატიამ თავის ინტერნაციონალური ტაქტიკით. ამის დამამტკიცებელი მაგალითები დღეს ხომ ბევრია. აიღეთ, თუ გნებავთ, ჩვენი მეზობელი სომხეთი და აზერბაიჯანის ახლო წარსული ისტორია, სადაც ქვეყნის მესაქეობას იმ თავიდანვე ნაციონალისტური პარტიები ეწეოდნენ. ქართველი ხალხის ისტორიის ბრწყინვალე ფურცლებად ჩაიწერება მთელი ის ხანა, როდესაც მას სოციალდემოკრატია მეთაურობდა. ამ გზით და ამ ხელმძღვანელობით გააცნო ქართველმა ერმა თავის თავი მთელ მსოფლიოს, გააცნო და ღირსეულათ დააფასებინა კიდეც. „არ მომკვდარა, მხოლოდ სძინავს და იაევე გაიღვიძებსო“ — სიტყვა პოეტმა საქართველოზე და სწორეთ ამ ხანაში ამ გზითა და საშუალებით მოხდა ეს გამოღვიძება და აღდგომა ქართველი ერისა. და განა დღესაც, როდესაც ეს სტრუქტურები იწერება რუსეთის სამონასტრო საპყრობილეში, როდესაც თვით საქართველო იმავე რუსეთის ტყვეობაში მოექცა დროებით, განა დღეს ქართველი ერის მორალურ-პოლიტიკური ძალა, მისი ბრძოლის უმთავრესი ძარღვი ამ ტაქტიკის გაგრძელება და შემკვიდრეობა არ არის? ვის უჭირავს მაღლა ქართველი ერის თავისუფლებისა და სუვერენობის დროშა, თუ არა იმავე ერთა სოლიდარობისა და ძმობის მეშათა მსოფლიო სოციალისტურ ინტერნაციონალს, რომლის სათავეში დიდ და ძლიერ კულტურულ ერებთან ერთად სდგას პატარა საქართველოს წარმომადგენელი, იმის ცოცხალი მოწმობა და საბუთი, თუ რაოდენ მაღალი პოლიტიკური სიმწიფის და მოქალაქეობრივი ცივილიზაციის მატარებელია ქართველი ხალხი. ევროპისაგან მოწყვეტილი და სპარს-ოსმალ-რუსთაგან გათელილი მეფე ირაკლის საქართველო სახალხო რესპუბლიკის სახით აღდგა მეოცე საუკუნის დასაწყისში და ირაკლი წერეთლის სახით კულტურულ ერთა საერთო ოჯახში ღირსეული და საპატიო ადგილი დაიჭირა. დიახ, მიუხედავთ ყველა შეცდომებისა და მარცხებისა, მიუხედავთ იმ დიდი უბედურებისა, რომელიც 1921 წლის თებერვალ-მარტში დაატყდა ჩვენს ხალხს, მიუხედავად ამისა, უკანასკნელი 30 წლის ისტორია ქართველი ერისა არის უდიდესი მნიშვნელობისა და წინსვლის ეპოქა და ამ ეპოქის გზა იყო და ძირითადათ უნდა ყოფილიყო ის, რომლითაც მას უძღოდა

სოციალდემოკრატია. ან უფრო სწორათ რომ ვთქვათ, კი არ უძლოდა და ძიძაობდა ვინმე ქართველ ერს, არამედ თვითონ მიდიოდა თავის კოლექტიური ინსტინქტითა და შეგნებით. ხალხის მეთაურთ და მეთაურთა ორგანიზაციებს, პოლიტიკურ პარტიებსა და ჯგუფებს, ხშირათ ჰგონიათ, რომ მათი პირადი და ჯგუფობრივი დამსახურება ძლიერ დიდია, რომ მათი წყალობითა და შეგნებული და თავისუფალი მოღვაწეობით წარიმართა ესა თუ ის ხალხი ამა თუ იმ გზით, რომ ამ ხალხის მასებს ასეთი ჰქუიანი და შორს მხედველი ბელადები არ მოვლინებოდნენ, ხალხი გადაიჩნებოდა, ის ცუდ გზას აირჩევდა და ისტორიაც სხვაგვარად წავიდოდა... რასაკვირველია, ასეთი შეხედულება ძირითადად შემცდარი, და არამეცნიერულია, ხოლო ასეთი ზერელობა, რომელიც ხშირათ თვითგაზვიადებამდე მიდის, არა ერთხელ ემართება და ემჩნევა ისეთ ჯგუფებსა და პიროვნებებსაც კი, რომელნიც ერთის შეხედვით სავსებით დაზღვეულნი უნდა იყვნენ ასეთ სენისაგან, რადგან ისინი ისტორიული მატერიალიზმის მიმდევარნი არიან იდეოლოგიაში და, მამასადამე, ნათლათ და სწორათ უნდა ქონდეთ შეგნებული ბელადთა და მოწინავე ჯგუფებთა მეტათ განსაზღვრული როლი ხალხის მასების მოძრაობაში. და ზევით მოყვანილი სტრიქონებით ქართული სოციალდემოკრატიის მნიშვნელობის შესახებ მეც იმის თქმა კი არ მინდა, რომ ხსენებულმა პარტიამ უშველა და წარმართა სწორი გზით ქართველი ერის მოძრაობა და ბრძოლა. არა, მე მხოლოდ იმას ვამბობ, რომ თვით ქართველმა ერმა თავის კოლექტიური ალლოთი და შეგნებით აირჩია ხსენებული გზა და ამის შესაფერი ბელადები და პოლიტიკური ორგანიზაცია წარმოშვა და შექმნა. მეტათ დამახასიათებელია, მაგალითათ, ორი უაღრესათ მნიშვნელოვანი მომენტი სოციალდემოკრატიის ისტორიაში. პირველი, როდესაც მესამე დასი ასპარეზზე გამოვიდა და მეორე — როდესაც ავღასის მეთაურობით ჩამოყალიბდა ქართველი ერის დამოუკიდებლობა და სახელმწიფოებრივი სუვერენობა. ცნობილია, რომ ამ მიმდინარეობის მამამთავარი და სულის ჩამდგმელი ნოე ჟორდანია თავის მოღვაწეობის პირველ ხანებში უფრო მკაფიოთა და ძლიერათ აყენებდა ეროვნულ მომენტს. ვიდრე ამას სჩადიოდა ის შემდეგ ხანებში. როდესაც ბელადის სამწყსო გაფართოვდა, როდესაც მესამე დასი ხალხის ფართო მასათა პოლიტიკურ ორგანიზაციათ გადაიქცა, ნოე ჟორდანია თავის მოღვაწეობაში თითქოს თანდათან ანელებს წმინდა ეროვნულ მომენტებს. უკანასკნელ გადამწყვეტ პერიოდში კი იგივე მხცოვანი ბელადი აგვირგვინებს ეროვნულ პრობლემის სრულსა და რადიკალურ გადაჭრას საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებით. მას შემდეგ რაც ნოე ჟორდანია მესამე დასის ინტელიგენტი მწერალიდან ქართველ მშრომელთა პოლიტიკურ ორგანიზაციის მეთაურათ გადაიქცა, მისი მწერლობაც და მეთაურობის ხაზი განსაზღვრული იყო ქართველი ერის მშრომელთა კოლექტიური პოლიტიკური ალლოთი და ეროვნულ-სოციალური

ინტერესებით. როგორც ყოველთვის, ამ შემთხვევაშიაც ძირითადად მასას მიყავდა თავის ბელადი და არა ბელადს მასა, თუმცა ბელადი წინ მიდიოდა და გზას ანათებდა, ხოლო მასა უკან მიყევბოდა. სწორეთ ამ მასამ რამდენიმეთ გააინტერნაციონალისტა თავის ბელადი ცხრაასიან წლებში და იმავე მასამ უფრო გააეროვნულა ის, როდესაც დადგა ამისათვის შესაფერი და გადამწყვეტი წამი 1917—18 წლებში.

მოკლეთ — ქართველმა სოციალდემოკრატებმა კი არ აირჩია ქართველი მეშა და გლეხი თავის პრინციპებისა და პროგრამის განსახორციელებლათ, არამედ საქართველოს მშრომელმა აირჩია, ანუ უფრო სწორათ რომ ვთქვათ, შექმნა მზგავსათ თავისა თვისისა სოციალდემოკრატია და ამ იარაღით წარმართა თავის კლასიური და ეროვნული საქმე. რასაკვირველია, ისტორიულ მოვლენებზე ამგვარი შეხედულება საერთოდ არ უნდა მიდიოდეს ისლამურ ფატალიზმამდე, რა თქმა უნდა, ამგვარი ობიექტური დაფასება სრულიადაც არ უარყოფს ამა თუ იმ პიროვნებათა და ხელმძღვანელ ჯგუფთა დამსახურებას და არც პასუხისმგებლობიდან ანთავისუფლებს მათ ამა თუ იმ შეცდომების გამო, რომლებიც სრულიადაც არ იყო ისტორიულათ აუცილებელი და წინასწარ განზომილი და შეიძლება არც მასებს ელოთ შიგ წილი...

დაეუბრუნდეთ ისევ რამოდენიმე სიტყვით გასული საუკუნის ბოლოს. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, დენაციონალიზაციის პოლიტიკა საქართველოს მიმართ ერთი წამითაც არ შეუჩერებია და შეუსუსტებია რუსეთის მთავრობას. რეფორმების შემდეგ კიდევ მეტის გამბედაობით აწარმოებდა ის ტლანქ რუსიფიკატორობას მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ აზროვნებასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებას ერთგვარი გამოცოცხლება ემჩნეოდა. ამ ხანებში ქართული მწერლობა რამდენადმე წელში იმართებოდა და დიდ აკტიურ ფაქტორათ ზდებოდა ჩვენს ეროვნულ გამოღვიძების საქმეში. ილიასა და აკაკის ზოგი ლექსი და სანდრო ყაზბეგისა და ეგნატე ნინოშვილის მოთხრობები თრთეულ მოგებულ ომს უდრიდა ქართველი ხალხისათვის იმ ჟამად; და განა მართო იმ ჟამად? მიუხედავათ იმ უსასტიკეს პირობებისა, რომელშიაც იმყოფებოდა ქართველი ერი და მისი სიტყვა, ქართულ მხატვრული და პუბლიცისტური მწერლობა, განურჩევლათ მიმართულებისა, იყო ერთი უმთავრესი ბურჯი, რომელზედაც ეყრდნობოდა ქართველი ერის ვინაობა იმ საშინელ განსაცდელის დროს, როდესაც მის სახელსა და მეობას ამთავოროებული უცხო ტალღები წალეკვასა და წაშლას ემუქრებოდა.

მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა, რასაკვირველია, სკოლაც. მიუხედავად იმისა, რომ სწორეთ სკოლის უმთავრეს დანიშნულებათ ქართველი ხალხის ბატონებმა ამ ხალხის ამოგდება და გადაგვარება დასახეს, იქ საცხებით მაინც ვერ ჩააქრეს ეროვნული სული, და რუსულათ აკაზმული ქართული სკოლა შეიქმნა ის კერა, სადაც გაჩნდა ეროვნული ნაპერწყალი და მიუხედავათ იმისა,

რომ ასეთი გულმოდგინებით და უღმრთელობით აქრობდა მას ისინი, ვისი ზელობა და მოწოდება იყო საერთოთ სულის ჩაქრობა და გონების დახშობა, მიუხედავად ამისა, ეს ნაპერწკალი თანდათან ღვივდებოდა და შემდეგ იქედან გადმოსროლილმა ჩინჩხლებმა თავისუფლებისთვის ბრძოლის წმინდა ალი მოსდევს ქართველ ხალხს. გაიხსენეთ, მაგალითათ, ის დიდი ისტორიული როლი, რომელიც სასულიერო საწაველებლებმა ითამაშეს ჩვენი სახალხო მოძრაობის განთიადზე და რომელზედაც უკვე ზევით გვქონდა ბაასი, როდესაც სიტყვა იყო ქართული ეკლესიის მნიშვნელობაზე.

ხსენებულ ხანაშიაც, რასაკვირველია, ქართველი საზოგადოების მემკვიდრე, რა რჩულისა, თუ ურჩულობისა და მიმართულებისა არ უნდა იყოს ის, ვერ აუვლის გვერდს იმ მნიშვნელოვან როლს, რომელსაც თამაშობდა ქართული ეკლესია და სამღვდელეობა ქართველ ხალხის ეროვნულ მეობის დაცვაში რუსიფიკატორულ ტალღების წინააღმდეგ. ოთხმოციან და ოთხმოცდაათიან წლებში ქართული სამღვდელეობა შეიძლება ნაკლები რიხითა და გამბედაობით, მაგრამ მაინც იღვა თავის საეკლესიო საღარაჯოზე და რა ვიწრო წოდებრივი და სხვა ამისთანა მიზნებიც არ მიაწერო მას, აშკარაა, რომ ყოველშემთხვევაში ობიექტიურათ ის წარმოადგენდა უაღრესათ ეროვნულ თავდაცვას ფაქტორს. განა ჩვენი ცხოვრების მკვლევარის მიუდგომელ თვალს დაეშალება, მაგალითად გაბრიელ ეპისკოპოსის საეკლესიო მოღვაწეობა ეროვნულ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ანდა ისეთ მოღვაწეთა დამსახურება, როგორიც იყო, მაგალითად, საეკლესიო გაზეთი „მწყემსის“ რედაქტორ-გამომცემელი დავით ღამბაშიძე და სხვები? ხსენებულ პირთა და მათ თანამედროვე სამღვდელეობის მოღვაწეობა თითქმის რაოდენიმეთ ოპორტიუნისტულ ელფერს ატარებდა; თუმცა საერთოთ არასდროს არ შეუჩერებიათ ეროვნული თავდაცვითი ბრძოლა. გაბრიელის გალაშქრება ქართული სკოლის დაცვის საქმეში ცნობილ შავრაზმელ მზრუნველის იანოვსკის წინააღმდეგ. ერთ შესამჩნევ ეპიზოდათ უნდა ჩაითვალოს ქართული ეკლესიის ბრძოლის ისტორიაში. ზოლო საერთოთ ამ დიდ ნიჭიერ და სხვა საეკლესიო მოღვაწეთა საქმიანობას უეჭველათ მნიშვნელოვანი და დადებითი წვლილი შექონდა იმ დროის ქართულ საზოგადოებრივ მოძრაობაში. რაც შეეხება უფრო მოგვიანად დროს, როდესაც ქართველი ხალხი გამოვიდა აშკარა მასიური მოძრაობის ასპარეზზე, მაშინ ქართველი სამღვდელეობა შეიძლება მცირე გამონაკლისით, მაგრამ, საერთოთ ღირსეულათ დარჩა თავის ადგილას და რომ ვისმეს ასეთი მსჯელობა მიეკრძაებათ არ მოეჩვენოს, საკმარისია შეადაროს რუსეთის სამღვდელეობის შუმი ანტიხალხური და რეაქციონული საქმიანობა ამ ეპოქაში და ქართველი სამღვდელეობის ლიბერალობა. თუ რუსულ სამღვდელეობაში ლიბერალურათ და პროგრესიულათ მოაზროვნე მეტათ იშვიათ გამონაკლისს შეადგენდა, საქართველოს სამღვდელეობაში სწორედ ასეთსავე გამონაკლისს

რუსეთის ეანდარმერიის მოკავშირენი წარმოადგენდნენ. როდესაც რევოლუციონერი ტალღები ზევით იწევდნენ, ქართველი სამღვდელოებაც თავისებურადა და თავის საეკლესიო ასპარეზზე მეტის გამბედაობით მიდიოდა წინ. ამ ეპოქაში წარმოშვა მან თავის მეზობელი ბელადები კირიონი, ლეონიდე, ამბროსი, ნაზარი და სხვები. ამ ეპოქაში მოხდა ის, რომ ქართველ სამღვდელოების კრება რუსის ყაზახებმა მათრახებით გარეყეს 1905 წელში. ეს ერთი მეტათ შესამჩნევი და დამახასიათებელი ეპიზოდია ქართველი სამღვდელოებისა და ეკლესიის ბრძოლის ისტორიაში. მართლაც, რაშია საქმე? რისთვის ჩაიდინა ასეთი არა წმინდა საქმე იმ რუსეთის თვითმპყრობელობამ, რომლის ერთი უდიდესი და უერთგულესი ბურჯი იყო მართლმადიდებელი ეკლესია და მისი მსახურნი? რისთვის მოხდა ერთის შეხედვით დაუჯერებელი ამბავი, რომ რუსეთის სატრაპები ისეთივე საშუალებით გაუსწორდნენ სემინარიაში და სემინარიის მიდამოებში ქართველ ხუცებს, როგორც ნაძალადევაში უსწორდებოდნენ ქართველ მეზობელ მუშებს? საქმე იმაშია, რომ ქართული ეკლესია და ქართველი სამღვდელოება, როგორც წესი არ წარმოადგენდა რუსეთის თვითმპყრობელობის ბურჯს. მთელ ქართველ ერთან ერთად ისიც დევნილი და შევიწროებული იყო რუსეთის შოვინისტური მთავრობის მიერ. ეს სამღვდელოება იბრძოდა თავის ეროვნულ საეკლესიო დამოუკიდებლობისათვის — ავტოკეფალიისათვის, მისი ბრძოლა ობიექტურათ და არა მარტო ობიექტურათ, იყო ბრძოლა რუსიფიკაციის წინააღმდეგ, ის წარმოადგენდა ერთ-ერთ ნაკადს ქართულ ეროვნულ განმათავისუფლებელ მოძრაობისა და რა გასაკვირველია, მართლმადიდებელი მეფისა და უწმინდესი სინოდის წარმომადგენელმა მართლმადიდებელი ეკლესიის უძველესი ნაწილის, ივერიის ეკლესიის მღვდელთმსახური მათრახით ზურგი აუქრელეს. შემდეგაც ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა საეკლესიო ასპარეზზე საერთო რევოლუციონერ მოძრაობასთან ფეხ აყოლით იწევდა ხან ზევით, ხან ქვევით, სანამ რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ პირველ თვეებშივე რევოლუციონერი წესით არ გამოაცხადა თავის სრული დამოუკიდებლობა და ახლათ რუსეთის ტყვეობიდან დაბრუნებულ კირიონის სრულიად საქართველოს კათალიკოზათ არჩევით არ აღადგინა უცხო ძალის მიერ დანგრეული ქართული ეკლესია, რომლის ეროვნულ ფრონტზე ბრძოლა არ შეწყვეტილა შემდეგაც, განსაკუთრებით იმ ეროვნულ ბედის უკუღმა ცვალებადობის დროს, რომელშიაც ქართველი ხალხი ჩაეარდა 1921 წლიდან.

ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ ის საშინელი და შემზარავი ეროვნული დაკნინება და გადაგვარება, რომელიც დაეტყო ქართველ არისტოკრატიის განსაკუთრებით მაღალ წრეებს. ყველგან და ყოველ დროს ამა თუ იმ ერის გადაგვარების მიზნით დამპყრობელი აგვარებდა და არჩულებდა დამონავეებული ერის მოწინავე ნაწილს, მის არისტოკრაციას. დაჩაგრულ ერის არისტოკრაცია პირველ ხანებში ყოველთვის აწარმოებდა ეროვნულ ბრძოლას, რომ ამრიგათ

თავის ძალა და ხელისუფლება შეერჩინა, მაგრამ როდესაც ის ბრძოლაში გამარჯვების იმედს კარგავდა, მტრის ბანაკში გადადიოდა, მის რჯულსა და ენას ღებულობდა, მპყრობელი ძალის უერთგულესი ხდებოდა, რომ ამიერიდგან ამ ახალი ბატონის საგანგებო ნდობით აღჭურვილიყო და როგორც მის ნოქარსა და მოურავს ებატონებია იქ, სადაც მანამდე ის მამა-პაპათგან გადმოცემული უფლებით ხელისუფლობდა. საერთოთ დაწყობილს რჯულს, ენასა და ზნეჩვეულებას დროთა განმავლობაში დაპყრობილის არისტოკრატია ითვისებს, ეს თითქოს ისტორიის წესია. მართალია ამ წესიდან არის გამონაკლისები, მაგრამ გამონაკლისი ზომ საერთოთ თვით წესს ადასტურებს. ამ ისტორიულ წესს საგრძნობლათ ემორჩილება სხვადასხვა დროს საქართველო, როდესაც მისი არისტოკრატიის საგრძნობ ნაწილს გლეჯდა ქართველი ერის სხეულიდან არაბულ-სპარსულ-ოსმალური ისლამი, ხოლო სრულიად მოგლიჯა მესხეთის თავადაზნაურობა და ამის შემდეგ თვით ხალხის მასაც გასტეხა წელში ეროვნულათ. საერთოთ კი, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, ეროვნული სახისა და სულის მტკიცე შემნახველი მუდამ ქართველი მდაბიო ხალხი იყო. მეტათ სუბტი ეროვნული გამძლეობა გამოიჩინა, მაგალითათ, უკრაინის არისტოკრატიაჲ, რომელიც იმისდა მიუხედავათ თუ ვინ ბატონობდა მის ქვეყანაზე, ხან პოლონურათ ლაპარაკობდა და აზროვნებდა და ხან კი რუსულათ. ხოლო უკრაინული ენა გადაიქცა „ხალოპების“ (მონების) ენათ, ვინაიდან ამ ენაზე მხოლოდ მდაბიო ხალხი ლაპარაკობდა. აი, ეს პროცესი განიცადა, თუმცა, უფრო სუსტათა და ნაწილობრივათ, ჩვენმა თავადაზნაურობამ მეცხრამეტე საუკუნეში.

მაგრამ უსამართლობა იქნებოდა არ აღგვეჩინა ის მოვლენა, რომ თავის მასაჲ ქართველ თავადაზნაურობას მაინც შექონდა უკანასკნელ დღემდე თავის წვლილი საერთო მოძრაობაში; რასაკვირველია, ეს მისი მონაწილეობა განმათავისუფლებელ ბრძოლაში არ იყო და ვერც იქნებოდა რადიკალური და რევოლუციონური ხასიათის, მაგრამ თავის მასაში ქართველი თავადაზნაურობა ლიბერალურ მოძრაობის ფრთას წარმოადგენდა. რუსეთის თვითმპყრობელობის ტახტი მტკიცედ ეყრდნობოდა მართლმადიდებელ ეკლესიას, მაგრამ ამ დასაყრდნობს დიდი ბზარი ქონდა იმ ადგილს, სადაც რუსულ ეკლესიაზე ივერიის ეკლესია იყო ნაძალადევათ მიქედილი. ასეთივე იყო რაოდენიმეთ ქართველი თავადაზნაურობის მდგომარეობაც. რუსეთის მეფე ზომ „პირველი აზნაური იყო“ და რუსეთის კეთილშობილ ზუბრების წოდება წარმოადგენდა მის მეორე მტკიცე ბურჯს. და აქაც ქართველი აზნაურობა ვერ იყო სავსებით რუსულათ საიმედო, რადგან ის, ზომიერ გარეგნულ ლოიალობასთან ერთად, მაინც ქართულ ეროვნულ სახეს ატარებდა და ამ მხრით სრულ კონტრასტს წარმოადგენდა სრულიად გადაგვარებულ უკრაინის არისტოკრატიასთან შედარებით, თავის ეროვნულობით დიდათ არ ჩამოუვარდებოდა პოლონეთის აზნაურობას, ხოლო პოლიტიკური პროგრესიობით მასზედ უფრო მარცხნით

იღგა; ეს ემჩნეოდა ქართველ თავადაზნაურობის საქმიანობას საერთოდ და კერძოდ მის წარმომადგენლობას სახელმწიფო საბჭოშიაც. ჩვენი ახლო წარსული ცხოვრების მომავალი მემკვიდრე უეჭველია ვერ აუელის გვერდს იმ ეროვნულ-საზოგადოებრივ ხასიათის მოღვაწეობას, რომელიც ემჩნეოდა ქართველ აზნაურთა წოდებრივ თვითმართველობის ორგანიზაციებს — დეპუტატთა საკრებულოებსა და მარშალთა ინსტიტუტს, მნიშვნელოვანი იყო, რასაკვირველია, ჩვენს გაპარტახებულ საზოგადოებრიობის ასპარეზზე სააზნაურო ბანკების არსებობა და მოღვაწეობა, თუმცა მათი მიზანი და მოქმედება იყო წოდებრივი ხასიათის. აზნაურობა ზრუნავდა ქართულ თეატრზე და ქართულ განათლებაზე, პირველყოვლისა მან შექმნა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და სხვა. მეტათ საგრძნობი როლი ითამაშა ჩვენს ცხოვრებაში განსაკუთრებით სააზნაურო სკოლებმა, რომლებიც მიმდინარე საუკუნეში გიშნაზიებით გადაკეთდა და თუმცა სააზნაუროს სახელს ატარებდა, მაგრამ საყოველთაო იყო და კიდევ მეტი, გაცილებით მეტი დემოკრატიული და ხალხური, ვიდრე არა წოდებრივი სახელმწიფო გომნაზიები. ხოლო რაც შეეხება ეროვნულ მომენტს, ორი ეგრეთ წოდებული სააზნაურო გომნაზია წარმოადგენდა იმ კერას, სადაც 1905 წლის შემდეგ პირველათ გაჩაღდა რუსეთში მფლობელობის დროს ნამდვილი ქართული სასკოლო სწავლება, მისთვის და მის ირგვლივ შეიქმნა ქართული სამეცნიერო სახელმძღვანელო წიგნი, და თითქოს ეს სკოლები შეიქმნა, ერთის მხრით, მოსამზადებელი კურსი და თანაც წინამორბედი პირველი ქართული უნივერსიტეტისა, რომელსაც სწორეთ საქართველოს დედა ქალაქის სააზნაურო გომნაზიამ დაუთმო თავის გრანდიოზული ციხე-დარბაზი, სადაც დღეს გაჩაღებულია ქართული მეცნიერების კერა. რაც შეეხება ქართველ თავადაზნაურთა კორპორატიულ საზოგადოებრივ გამოსვლებს, მას მეტწილათ ახასიათებდა, თუმცა ზომიერი ფორმით, მაგრამ მაინც ეროვნული ელფერი. დიდის დაჟინებით და სისტემატურობით აყენებდა ის მოთხოვნილებას საქართველოში ერობისა და ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის შემოღების შესახებ. ხშირათ აღგენდა, თუმცა „უქვეშემრდომილეს“ ადრესების თანდართვით, წმინდა საერო ხასიათის ისეთ შუამდგომლობებს, რომელიც დიდ უსიამოვნებას აყენებდა მის უდიდებულესობას თავიანთ ამალით, როგორც, მაგალითათ, ქართველი ჟარისკაცების რუსეთში არ წაყვანა, უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა საქართველოში და სხვა და სხვა. ხოლო სახალხო მოძრაობათა გაძლიერების მომენტებში უკვე საკმარისათ გაბედული კილოთი აყენებდა ასეთ დიდ პოლიტიკურსა და ეროვნულ საკითხებს, როგორიც იყო საქართველოს პოლიტიკური ავტონომია. თუმცა საბანკო და სამარშლო ასპარეზზე ბრძოლაში ხშირათ ემჩნეოდა კუთხური დაქსაქსულობა: ტენდენციები, იმერელთა და ამერელთა, კახელთა და ქართლელთა, ზემოურთა და ქვემოურთა დაპირისპირება, მაგრამ საერთოდ კი მის მოღვაწეობას

იხასიათებდა სურვილი, რომ საგარეო საქართველოს ეროვნული მთლიანობის სახე მაინც შეძლებისდაგვარათ შეენახა. და მაშინაც კი, როდესაც 1901 წელს რუსეთთან შეერთების 100 წლის თავის დღესასწაულს მართავდა, მაშინაც კი უმთავრესათ ამით ხელმძღვანელობდა, რომ რუსულ მონარქისტულ დროშის ქვეშ საქართველოს მთლიანობის მანიფესტაცია მოეხდინა, 1801 წლის რუსეთთან „ნებაყოფლობითი“ შეერთების მოგონება მტრისა და მოყვრის მესხიერებაში აღედგინა და რუსულათ დაჭრილ გუბერნიებიდან საქართველოს სახელმწიფოს აჩრდილი გამოეწვია, იმ საქართველოს, რომლის სახელწოდება თუმცა პოლიტიკურათ ამოშალა რუსეთის მთავრობამ, მაგრამ იმპერატორის ტიტულში მაინც დასტოვა ოფიციალურ ნაწილათ „საქართველოს მეფის“ წოდება. რასაკვირველია, ჩვენ შეგვიძლია არ გავიზიაროთ და არც ეიზიარებთ ამგვარ პოლიტიკასა და ხსენებულ თავად-აზნაურობას მხოლოდ ჩუმი სერვილიზმის გრძნობები და მოსაზრებანი ამოძრავებდა, როდესაც ის 1901 წლის მანიფესტაციას მართავდა.

უკანასკნელი მსოფლიო ომის დროს ქართველი თავადაზნაურობა, აქტიურათ ერევა საქმეში, ის, რასაკვირველია, რუსეთის იმპერიის საქმისათვის იბრძვის, მაგრამ შეძლებისა და გვართ ცდილობს, რომ თავის ასეთ მონაწილეობას ეროვნული ხასიათი მისცეს, თავის მოხალისეთა სამხედრო ძალებს ეროვნულათ აწყობს და ლამობს, რომ ამ ომში ქართველთა მონაწილეობამ საქართველოს სახელწოდება და მისი პოლიტიკურათ ეროვნული ინდივიდუალობის მკრთალი კონტურები მაინც აღადგინოს. ხოლო უკანასკნელ რევოლუციის პირველ დღეებშივე ის კვლავ აშკარათ გამოდის ეროვნულ-პოლიტიკურ სპარეზზე, მყისვე აყენებს სახელმწიფოებრივ ავტონომიის მოთხოვნას; თითქოს დაუნანებლათ მიდის თავის წოდებრივ სიკვდილისაკენ და მთელ თავის ქონებას ძღვნათ მთავრობის ქართველ ერს, რომელიც ჯერ კიდევ ფორმალურ-იურიდიულათ არც კი არსებობდა. აზნაურობის მიერ მიძღვნილი ქონება იყო თითქოს ის ფერმენტი, ანუ საკვეთო, რომლის საპატრონოთ ქართველი ხალხი უნდა გარკვეულ იურიდიულ პიროვნებათ გამოკვეთილიყო. რასაკვირველია, მოსალოდნელი იყო, რომ რევოლუციის პროცესში წოდებრივი ქონება მაინც გაეროვნდებოდა და სხვა, თვით ქართველი ხალხის პოლიტიკურათ გაპიროვნების საქმეც თავისთავათ აუცილებელი იყო რევოლუციის პროცესში, მაგრამ ხსენებული აქტი მაინც დიდათ დამახასიათებელია და პოლიტიკურ მნიშვნელობასაც მოკლებული როდია. რაც შეეხება უმთავრეს მიზეზებს იმ მოვლენისა, რომ ქართველმა აზნაურობამ მაინც შეიძინა თავისი ეროვნული სახე და შედარებით მაინც პოლიტიკურ პროგრესს უბამდა მხარს, ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეს წოდება ჩვენში ქართველ სამღვდელოებათან ერთად იყო ნაშთი იმ საზოგადოებრივ წრეებისა, რომელნიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ასახიერებდნენ ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრი-

ობას, და აი ამ ეროვნულ-პოლიტიკურ ტრადიციების ნაშთის ერთ-ერთ მატარებლად თავის უკანასკნელ არსებობის უამამდე გამოდიოდა ქართველი აზნაურობაც. გარდა ამისა, მეტად დიდი მნიშვნელობა ქონდა იმ მოვლენას, რომ ქართველი აზნაურობა შედარებით ხალხის კარგა მოზრდილ ნაწილს წარმოადგენდა და მისი ნივთიერი მდგომარეობა, მცირე გამონაკლისს გარდა, რუსის საშუალო გლეხის ქონებას არ აღემატებოდა, ხოლო გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე საშუალო რუს კაზაკის მიწაწყალი. თავის დროზე აზნაურობა ყველგან წარმოადგენდა მმართველსა და სამხედრო წოდებას. ხოლო იმისდამიხედვით, თუ რამდენათ მასიური იყო ეს წოდება, ხან პირველი როლი სპარბობდა და ხან მეორე. ქართველი მასიური აზნაურობა ისტორიულათა ეუფრო სამხედრო პრივილეგიურ წოდებას, ქართველი ხალხის კავალერიას, წარმოადგენდა. ქართველი აზნაურობის აი ამ, ასე ვთქვათ, შედარებითი დემოკრატიულობით აიხსნება სხვათა შორის ის საინტერესო მოვლენა, რომ ამ წოდებამ ქართველ სამღვდელოებასთან ერთად ქართველ ხალხს მისცა თავის დროზე ძირითადი კადრები უკანასკნელ ათეულ წელთა ეროვნულ, სარევოლიუციო და სოციალისტურ მოძრაობაში. და მისცა ქართველი ხალხის მოძრაობას ამ წოდებებმა არა თითო-ორი „მომნანიებელი აზნაური“ და იშვიათი გამონაკლისები, როგორც ეს, მაგალითად, რუსეთში იყო, არამედ მეთაურ ჯგუფთა კადრების დიდი ნაწილი; ასეთი როლი ითამაშა სამღვდელოებისა და აზნაურობის ყველაზე მოსისხლე მტრათ სთვლის, რომელიც თითქოს თავის ჯგუფებში და მათ შორის თუ მეტათ არა, ყოველ შემთხვევაში არა ნაკლებათ, თვით იმ კომუნისტთა ჯგუფშიაც, რომელიც თავის თავს სამღვდელოებისა და აზნაურობის წიაღიდან გამოსულმა თაობამ ყველა ქართულ პოლიტიკურ რადიკალიზმის ნიშნათ სწუხს, რომ ილია ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი, სააკაძე, ცოტნე დადიანი, დავით და კონსტანტინე მხეიძეები ცოცხლები არ არიან და ამიტომ შეუძლებელია მათი სასტიკათ დასჯა კონტრრევოლუციისა და ანტიკომუნისტობისათვის; იმ ჯგუფშიაც კი, რომელიც თავის დღევანდელ ბელადების ხსოვნას ნამდვილ კულტათ აქცევს და ბრწყინვალე სარკოფაგებში ინახავს, ხოლო ისტორიულ ბელადების ძეგლებს ეძიებს, ფანტატიურათ ეძიებს, რათა მათი აზნაურულ-კონტრრევოლუციონური ნაშთები და ხსოვნა ნიავს მისცეს და ამოხოცოს. და ეს სწორეთ ის ჯგუფია, რომელიც თავის თავს სთვლის მარქსიზმის ნამდვილ და ჭეშმარიტ წარმომადგენლათ. მარქსიზმი უეჭველათ ერთათ-ერთი სწორი და მეცნიერული სოციოლოგიური სწავლებაა. მარქსიზმი არ არის რელიგიურ-ფანტატიური მოძღვრება, ვინაიდან მისი ძირითადი დებულება იმაში მდგომარეობს, რომ აბსოლუტური ჭეშმარიტება არ არსებობს, რომ ჭეშმარიტება არის მხოლოდ კონკრეტული და ისტორიული. ის, ვისაც მარქსიზმის ეს ძირითადი გასაღები ვერ შეუთვისებია და ყოველთვის და ყველაფრის დაფასებას ამ თვალთახედვით ვერ უდგება, რასაკვირველია, მას ა

აქვს გაგებული და შეგნებული მარქსიზმის მეცნიერული მეთოდი და ამიტომ მისი სიტყვა და საქმე რელიგიურ დოგმატიზმისა და სექტანტურ ფანატიზმის ბეჭედს ატარებს. თვით ამ მოვლენასაც, რასაკვირველია, თავის ისტორიული საფუძველი და ერთგვარი გამართლება აქვს, მაგრამ ამაზედ შემდეგ აქ მხოლოდ აღნიშვნა მინდოდა, თუ რა როლი ითამაშა საერთოდ ქართველმა სამღვდელოებამა და აზნაურობამ ჩვენი ხალხის ეროვნულ და პოლიტიკურ მოძრაობაში და ამ მოძრაობის ყველა მიმდინარეობაში. ხოლო ეხლა კი რამდენიმე განაწერით ქართველი ბურჟუაზიის უკვე განვლილი დღენი აღვნიშნოთ.

ძლიერ გვიან წარმოიშვა საქართველოში როგორც განსაზღვრული სოციალური კლასი ვაჰარ-მრეწველთა ჯგუფი, ეგრეთ წოდებული მესამე წოდება. ის ჩაისახა და წარმოიშვა ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში, მაშინ, როდესაც ეს კლასი უკვე მთელ ევროპა-ამერიკას უფლობდა. მისი სოციალურ-პოლიტიკური წონა. ჩვენში, ისე როგორც მთელს იმპერიაში ნაკლები იყო, ჯერ ერთი იმიტომ, შედარებით ნორჩი და სუსტი იყო, ხოლო გარდა ამისა საზოგადოებრივ ასპარეზზე ამასთან ერთად და უფრო ძლიერად გამოვიდა უკვე მეოთხე წოდება — მუშათა კლასი. თავიდანვე უფრო ძლიერი იყო ქართველი მუშათა კლასი ქართველ ბურჟუაზიაზე იმისთვის, რომ ამ ორი ქართულ სოციალურ ჯგუფთა შორის არ იყო ნორმალური შეფარდება და პროპორცია, ვინაიდან საქართველო კოლონიის მდგომარეობაში იყო და მის ვაჭრობა-მრეწველობას, პირველ ყოვლისა, უცხოელი კაპიტალისტი დაეპატრონა. ეს უცხო კაპიტალი ან პირდაპირ ევროპიდან იყო მოვლენილი, ანდა რუს მრეწველთა საშუალებით დაეუფლა ჩვენს მრეწველობას. თვით სახელმწიფო კაპიტალიზმიც, როგორცაა რკინის გზა და ნავთსადგურების საქმე, ჩვენში ხომ უცხო სახეს ატარებდა. ამრიგად, საქართველოში მრეწველი კაპიტალი იყო არა ეროვნული და აი ამ უცხო კაპიტალმა თავის სოციალური ანტიპოდი, მუშათა კლასი, კოლონიალურ ქართველ ხალხიდან გამოიწვია. მეტწილად უცხო ბურჟუაზია და ქართველი მუშა, აი ასეთი შეიქნა საქართველოს კაპიტალიზმის იერი მის წარმოშობის პირველ ხანებში. ხოლო ეს უცხო კაპიტალისტი მიუხედავად იმისა, კერძო იყო ის, თუ სახლმწიფოებრივი, არ წარმოადგენდა ქართული საზოგადოებრივობის ნაწილს. აი, ეს მოვლენა იყო მთავარი მიზეზი იმ გარემოებისა, რომ არ არსებობდა ნორმალური შეფარდება ქართველ ბურჟუაზიასა და ქართველ მუშათა კლასს შორის; უკანასკნელის საზოგადოებრივი ძალა და პოლიტიკური წონა გაცილებით მეტი გამოდგა თავიდან, ვიდრე პირველის, და ამ გარემოებამ გადამჭრელი კვალი დააჩინა მთელ ჩვენი ცხოვრების მერმინდელ მსვლელობისა და განვითარების ხასიათს. სხვათა შორის სწორედ ამ გარემოებითაც აიხსნება ის, თუ რატომ იყო ასე შედარებით სუსტი ქართველი ხალხის წმინდა ეროვნული მოძრაობა მეცხრამეტე

საუკუნის ბოლოსა და ოცის დასაწყისში. კაპიტალისტურ ხანაში ყველა ხალხთა ეროვნულ ბრძოლაში მეტათ დიდ როლს თამაშობდა ბურჟუაზია, რომელიც ახალ ეროვნულ მეურნეობის მეთაურისა და ხელმძღვანელის როლში გამოდიოდა და თვით სახელმწიფოს, ესე იგი პოლიტიკას, ამ ეროვნულ მეურნეობის საქმეს უფარდებდა. ჩვენში კი ეს მესამე წოდება სხვადასხვა ისტორიულ პირობების გამო, უმთავრესათ კი იმიტომ, რომ ჩვენი ქვეყანა ორმაგ კოლონიალურ მდგომარეობაში იყო, ნაგვიანები და სუსტი გამოდგა.

ერთი შეხედვით შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ თუ უცხო კაპიტალი ბატონობდა ჩვენში, ამ გარემოებას თავიდანვე და უექველათ მუშათა კლასის მოძრაობისათვის ეროვნული ელფერი უნდა მიეცათ, და ჩვენ კი ვხედავო სრულიად წინააღმდეგს: ჩვენს მუშათა კლასს პირველ ხანებში მეტი არა ეროვნულობა ემჩნევა, ვიდრე შემდეგ და დღეს. ეს საკითხი მეტათ საინტერესო თემაა. რასაკვირველია, მის აქ დაწვრილებით გარჩევას ვერ შევუდგებით. ალვნიშნავ მხოლოდ ორ მთავარ მიზეზს: უცხო კაპიტალთან ერთათ, თუმცა სუსტათ, მაგრამ იწყო ასპარეზზე გამოსვლა ქართველმა მრეწველმაც; მისი საქმე და წამოწყება უცხოელთან შედარებით იყო წვრილი, შრომის. პირობები მეტწილათ გაცილებით უკეთესი იყო მსხვილ, ესე იგი უცხოელ წარმოებაში, ადგილობრივი მრეწველის წარმოება მეტ ექსპლოატაციას ეწეოდა, რასაკვირველია, არა იმიტომ, რომ ის ქართველი იყო, არამედ იმის გამო, რომ ის წვრილი და სუსტი იყო და ზშირათ ფაქტიურათ თვით უცხო მსხვილ მრეწველის ნოქარს წარმოადგენდა, როგორც ეს იყო, მაგალითად, კიათურის მრეწველობაში. ყველა ამის შემხედვარე ქართველ მუშას არ ებადებოდა არავითარი განსაკუთრებული სიმპატია ქართულ ეროვნულ კაპიტალიზმისადმი უცხოელთან შედარებით. ამას დაუმატეთ მეორე ძირითადი მიზეზიც, რომ დაბეჩავენულ და გაღიავენულ ქართველი ხალხის, ორმაგათ დაბეჩავენულ და ახლათ მონობიდან გამოსულ ქართველი გლეხობის წიალიდან ესეც იყო გამოვიდა ქართველ მუშათა კლასი, და რასაკვირველია, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საგზალი საერთოდ და კერძოთ ეროვნულიც მეტათ სუსტი იყო. და აი, სწორეთ ამიტომ მოხდა ის მოვლენა, რომ საქართველოში ნორჩსა და საზოგადოებრივათ სუსტ მუშათა კლასს ევროპული პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის მოძღვრება პირველ ხანებში რაოდენიმეთ კოსმოპოლიტურათ დაემყნა. და როდესაც ზევით მოვიხსენიე, რომ პირველ ხანებში თვით ქართველმა მშრომელმა უფრო „გააინტერნაციონალა“ ეროვნულათ განწყობილი მარქსისტი ნოე ჟორდანიათქო, ეს ისე უნდა გვესმოდეს, რომ ჩვენი მუშათა კლასი, ერთის მხრით, ინსტინქტით გრძნობდა ინტერნაციონალისტურ პოლიტიკის მიზანშეწონილობას განსაკუთრებით ჩვენს პირობებში, ხოლო, მეორეთ მხრით, თვითონაც არ იყო თავის მასაში ეროვნულ-პოლიტიკურათ იმდენათ მომწიფებული, რომ მას თავის ასპარეზზე გამოსვლისთანავე შეექმნა საცესბით.

დასრულებული და შეწონილ-შეხამებული სოციალური და ეროვნული პროგრამა და ამ პროგრამისათვის მთელი თავის მასით ამოძრავებულის. ხოლო როდესაც ეს მუშათა კლასი საგრძნობლათ გაიზარდა და გაიწვრთნა, როდესაც ის უკვე მომწიფდა და შეიგნო არა მარტო თავის კლასობა, არამედ თავის ეროვნული ბელადობის აუცილებლობა, მან თვითონ გაახსენა და წაუჭიკა თავის ბელადებს, რომ დროა ახალ უფრო მაღალ პოლიტიკურ საფეხურზე გადავიდეთ...

დიახ, ქართველი ბურჟუაზია მეტათ სუსტი იყო; ჩვენს საზოგადოებრივ, ასპარეზზე აზნაურულ-გლენურ პერიოდს თითქმის უშუალოდ მოყვა მუშათა კლასის გეგემონიის ხანა. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, სუსტმა ქართველმა ბურჟუაზიამ გაცილებით მეტი ეროვნულ-პოლიტიკური როლი ითამაშა ქართველი ხალხის მოძრაობაში, ვიდრე ეს შეეფერებოდა მის ეკონომიურ სისუსტესა და უმწვობას. აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი იმ შეხედულების უმართებულობა, რომელიც ჭერაც მეტათ გავრცელებულია. ხშირათ ჰგონიათ, რომ ქართველი ხალხი მოკლებულია აღებმიცემობისა და მრეწველობის უნარს. ეს შეხედულება ძირიანათ უსაფუძვლოა. პირიქით, ქართველმა ხალხმა გამოიჩინა უეჭველათ საკმაო უნარი და ნიჭი ამ დარგში, და თუ ის ჭერ შედარებით სუსტია, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მის წინაშე იდგა მთელ რიგი გარდაუვალ ისტორიულ დაბრკოლებებისა. ის ძლიერ გვიან გამოვიდა საზოგადო ასპარეზზე და თითქმის მყისვე დაიპყრო დასავლეთ საქართველოს ყველა ქალაქები ბათომიდან ვიდრე მაგრამდე და თითქმის სოჭი-ტუაშემდე. მართალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქთა აღებ-მიცემობა სხვა მდგომარეობაშია, აქ სომხის ვაჭრობა იყო და არის გამაგრებული, მაგრამ ჭერ ერთი, რომ მეტწილათ თვით ეს სომხობა უფრო ქართველი გრიგორიანები არიან, ან გაქართველებული სომხები, და მეორეც ეს პოზიციები საუკუნეთა განმავლობაში ქართულ სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ იყო უზრუნველყოფილი ამ ჭეფუფისათვის. მაგრამ ამავე დროს სრულიად ცხადი და წინმავალი ტენდენცია ემჩნევა იმისა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს აღებმიცემობას ქართველ გრიგორიანებთან ერთად ქართველი მართლმადიდებელნი და კათოლიკენიც ეპატრონებოდნენ. აღსანიშნავია აგრეთვე ის მოვლენაც, რომ ახალი ქართველი ვაჭარ-მრეწველი, მიუხედავად თავის ერთგვარი ბედ-დოვლათიანობისა და აზნაურულ ხელგამლილობისა, ანდა შეიძლება სწორეთ ამიტომ, ხშირათ უფრო დიდ რისკსა და გაქანების უნარს იჩენს, ვიდრე მემკვდრეობითი აზიელი ყაირათიანი ვაჭარი. ასეა თუ ისე, მთელ ქართველ ხალხთან ერთათ პოლიტიკურათა და ეკონომიურათ დევნილმა ქართველმა ბურჟუაზიამ სამიოდე ათეული წლის განმავლობაში მაინც შედარებით მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა ჩვენს ეკონომიურსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. აქ, რასაკვირველია, არ არის იმის ადგილი, რომ ამ ბურჟუაზიის ასეთ მეთაურთა დიდი ეროვნულ-კულტურული ღვაწლის

დაფასებას შეეუდღეთ, როგორც იყენენ, მაგალითად, ნიკო ლოლობერიძე, დავით სარაჯიშვილი, ზუბალაშვილები და სხვა. მაგრამ საერთოთ კი უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კლასმა ჩვენ ეროვნულ და საზოგადოებრივ მოძრაობაში შეიტანა თავის საგონივრებო წვლილი. პოლიტიკურათ ქართველი ბურჟუაზია სრულიად გარკვეულათ და თითქმის უკლებლივ საესეებით ლიბერალურ-პროგრესულს ფრთაზე იდგა, მარჯვნივ რუსულ-მონარქისტულ მიდრეკილებას არაადროს არ ემხრობოდა. პირიქით, პირველ ხანებში თავის, ერთის მხრით, პოლიტიკური მოუმიწიებლობის, ხოლო მეორეს მხრით, ეროვნული რადიკალიზმის გამო, ერთ ხანს სოციალისტ ფედერალისტთა პარტიას უმაგრებდა ზურგს და თავს კინაღამ სოციალისტათ სთვლიდა, თუმცა მისი სოციალისტობა ფრანგულ რადიკალ-სოციალისტობის ქართული გამოცემა იყო. ეს თავის ახალგაზრდობის უენებელი ცოდვა მან მოიხადა, როდესაც პოლიტიკურათ მომიწიდა, ქართულ ეროვნულ ბანაკში სათანადო სოციალური დიფერენციაცია დაიწყო და ბოლოს ფედერალისტთა სოციალისტურათ სუსტ პარტიას ნაციონალ დემოკრატიული ფრთა გამოეყო.

ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების მკვლევარი და მემკვიდრე, რასაკვირველია, ვერაერთარ შემთხვევაში ვერ აუვლის გვერდს საქართველოს. ქალაქთათვითმართველობების, ბანკების, მარგანეის მრეწველთა საბჭოსა და სხვა ამგვარ ხასიათის ასპარეზებს, სადაც საქმიანობდა და ასე თუ ისე ეროვნულათ მოღვაწიობდა ქართველი ბურჟუაზია. რასაკვირველია, მას არასდროს თავის კლასობრივი ინტერესებიც არ ავიწყდებოდა, მაგრამ ეს ბუნებრივი კანონია, არასდროს არც ერთ სასიცოცხლო სოციალურ კლასსა და წოდებას თავის ჯგუფობრივი ინტერესი არ ავიწყდება და როდესაც ხანდახან სოციალიზმის აღმგზნებელი ახალგაზრდა ადებტი ქვასა და მესხ აყრის ბურჟუაზიას იმისთვის, რომ მისი მოქმედება ბურჟუაზიულია და არა სოციალისტური, რასაკვირველია, ეს მხოლოდ ამ ახალგაზრდა სოციალისტის წმინდა და გატაცებულ გრძნობებს ამოწმებს, მაგრამ არაფერს არ ლაპარაკობს მის მიერ საზოგადოებრივ განვითარების კანონების ცოდნისა და გაგების სასარგებლოთ. საქმე მხოლოდ იმაშია—უხამებს თუ არა ესა თუ ის კლასი თავის კლასობრივ ინტერესებს ერის საერთო პროგრესიულ მოძრაობასა და მის განვითარებას? ხომ არ გადაქცეულა ესა თუ ის სოციალური ჯგუფი მთელი ეროვნული ორგანიზმის ხორცმეტათ, ისტორიულ ანაქრონიზმათა და პარაზიტათ? და ისტორიისაგან უკვე განწირული ხომ ისე არ მოღვაწიობს, რომ მთელს ერს აქცევს, ოღონდ თავის არსებობის დღეები გაიგრძელოს? და თუ ამ მხრით მიუღდებათ ქართველი ბურჟუაზიის წარსულ მოქმედებას, მიუღდომლათ უნდა ითქვას, რომ მისი მოღვაწიობის ხაზი, რასაკვირველია, ბურჟუაზიული იყო, მაგრამ საერთოთა და მთლიანათ ის წარმოდგენდა და წარმოდგენს ქართველი ერის პროგრესულ მოძრაობის სათანადო სოციალურ ფრთას. ხოლო რაც შეეხება

ქართველ თავადაზნაურობას, მას კი შედარებით სხვა ერთა არისტოკრატიასთან ერთგვარი ლაშაზი გამოწვევისი არგუნა ისტორიულმა ბედმა. მისი უკანასკნელი არსებობის რამდენიმე ათეული წელი არ იყო ისე მოწმამული მომკვდარის გაბოროტებითა და გახრწნით, როგორც ეს, მაგალითათ, ახასიათებდა იმავე რუსეთის კეთილშობილთა წოდებას. ქართველმა აზნაურობამ შედარებით ღირსეულათ გაატარა თავისი სიბერის დღეები, მან თვითონ იცნო და თითქოს დალოცა თავისი კანონიერი მემკვიდრე — დემოკრატიულათ გათანაწიწორებული და გაერთიანებული ქართველი ერი. და ამ მოვლენის მიზეზი იყო უმთავრესათ, რასაკვირველია, ის გარემოება, რომ ქართველი აზნაურობის სოციალური მოხუცებულობა შეეთვისა მთელი ქართველი ერის სასტიკ ეროვნულ ჩაგვრის ხანას, ზოლო აღესრულა ეს წოდება მისი მშობელი ერის აღდგომის დღეებში. და ამიტომ მის სიბერესა და სიკვდილსაც, მცირე გამოწვევისების გარდა, არ ახასიათებს ისეთი შმაგი ბრძოლა და ბოროტი გახრწნა თავის წოდებრივ არსებობის გასახანგრძლივებლათ.

სრულიად განსაკუთრებულია, რასაკვირველია, ქართველი ინტელიგენციის როლი და მნიშვნელობა ჩვენს საზოგადოებრივ მოძრაობაში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და ოცის დასაწყისში. ცნობილია, რომ ინტელიგენცია არ წარმოადგენს ერის მთლიან საზოგადოებრივ ჯგუფს მზგავსათ სოციალურ კლასებისა. ამ ჯგუფის მთლიანობის საფუძველი არ არის ისეთი ხასიათის, როგორც საძირკვლათ უდევს მატერიალური ინტერესებით ერთიმეორესთან დაპირდაპირებულ სოციალურ კლასებს. ინტელიგენცია საერთოთ არც არის ისეთი მთლიანი, როგორც კლასი. ხშირათ გაიგონებთ — არც კი არსებობს ინტელიგენტი საზოგადოებრივ კლასსა და წოდების გარეშე. ყველა საზოგადოებრივ ჯგუფს ყავს თავის ინტელიგენცია, რომელიც ამ ჯგუფის იდეოლოგობასა და ბელადობას ეწევით. ეს მართალია, მაგრამ აქ სრული სიმართლე არ არის, ვინაიდან იმავე დროს თვით ინტელიგენციაც საერთოთ ერთგვარ მთლიანობის მატარებელია. ამ მთლიანობის საფუძველია პირველყოვლისა მისი შრომისა და, ასე ვთქვათ, საწარმოო იარაღის თავისებურება. ამ ჯგუფს ინტელიგენციას ეძახიან, რადგან მისთვის დამახასიათებელი ისაა, რომ ის ინტელექტის, ესე იგი ცოდნა-გონების სიმდიდრით განსხვავდება მასებიდან. არა ბუნებრივი ნიჭით, არამედ შეძენილი ცოდნითა და განათლებით. გარდა იმისა, რომ ინტელიგენციას მაინც ამთლიანებს მისი შრომის ხასიათის თავისებურება, სახელდობრ ის, რომ ეს ჯგუფი განსაკუთრებით გონებრივი შრომის წარმომადგენელია და მას ამ მხრით აკავშირებს, ასე ვთქვათ, თავისებური ამქრული ინტერესები, გარდა ამისა ხშირათ ის არის იმავე დროს სრულიად არა კლასიური ფუნქციის ამსრულებელი, ვინაიდან წარმოადგენს იმ ცოდნათ, მეცნიერებათა და გამოცდილებათა ცოცხალ ჭურჭელს, რომელიც რომელიმე განსაკუთრებულ კლასს კი არ ემსახურება, არამედ, განურჩევლად კლასები-

სა მთელ საზოგადოებასა და მის განვითარებას. ის დებულება, თითქოს ყოველგვარი მეცნიერება კლასობრივი იყვეს, რასაცკირველია, არამც თუ პარადოქსი, არამედ სრული უაზრობაა. ვინ არ იცის, რომ არ არსებობს და არ შეიძლება არსებობდეს ფეოდალური არითმეტიკა, ბურჟუაზიული მედიცინა, ან პროლეტარული მექანიკა. მეცნიერება ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით არის სრულიად საკაცობრიო. ის იძიებს ჭეშმარიტებას, ბუნებისა და ადამიანის ღწურ კანონებს, და ადამიანის მოდგმის საკეთილდღეოთ საერთოთ და არა ამა თუ იმ კლასისთვის ებრძვის ბუნებას, რომ მისი კანონებო კაცობრიობის სასარგებლოთ წარმართოს. მეცნიერებისა და მეცნიერის ამ ზეკლასიურობას სრულიად არ არღვევს ის გარემოება, რომ ესა თუ ის მეცნიერი, ან სწავლულთა მთელი ჯგუფი საზოგადოებრივი მეცნიერების ამა თუ იმ დარგის კვლევა-ძიების დროს განსაზღვრული კლასის სოციალური ინტერესებით უდგება საკითხს, ანდა ასეთ სწავლულს ნაწარმოებზე ეყრდნობა თავის პოლიტიკურ ბრძოლაში რომელიმე კლასი და მისი მეთაურები. სრულიად არ არის სავალდებულო, რომ ყოველივე მეცნიერის და ყოველგვარი მეცნიერების ნაყოფს კლასიურობა ახასიათებდეს და არც არის ეს სინამდვილეში. ყოველ შემთხვევაში მთელი მეცნიერების ჯამის 95% ამის წინააღმდეგს ღაღადებს. შეიძლება ორი გამოჩენილი ბაქტერიოლოგი ხელიხელ ჩაკიდებულ მუშაობდნენ თავის დარგში, ერთი მათგანი თავის მოდგმითა და სიმპატიებით ეკუთვნოდეს ფეოდალურ წრესა და უკიდურეს მონარქიზმს, ხოლო მეორე პროლეტარიის შვილი იყვეს და სოციალიზმის ფანატიურ მიმდევრებს მიყვებოდეს. შეიძლება მეცნიერების ამა თუ იმ ნაყოფით რომელიმე კლასმა მეტათ ისარგებლოს, მაგრამ ეს მეცნიერების კლასიურობას კი არ ამტკიცებს. აშეამად მეცნიერები ცნობილ შტეინახის მეთაურობით მუშაობენ იმ პრობლემაზე, თუ როგორ გააახალგაზრდაონ ადამიანი, გაახანგრძლივონ მისი სიცოცხლე. თითქოს კიდევ მიახწიეს იმის ნიშნებს, რომ ეს შესაძლებელია მოხუცი სქესობრივი პოტენციის გაძლიერებით. ამის შესახებ ამას წინათ რუსეთის კომუნისტების გაზ. „პრავდაში“* ეწერა, რომ ამ მეცნიერული მიღწევი უნდა ისარგებლოს მხოლოდ პროლეტარიატისთვის საჭირო პირებმა და არა განცხრომისა და მრუშობის მოყვარე ბურჟუებმაო. დავუშვათ, რომ რუსის კომუნისტებმა ეს მართლაც გაატარეს ცხოვრებაში, ყველა თავისუფალ სქესობრივ ჯირყვლებზე საკუთარი მონობოლია გამოაცხადეს, შტეინახის გამოგონებით მართო კომუნისტებმა ისარგებლეს, განა ამიტომ შეიძლება ბურჟუაზიაში და „სოციალგამყიდველებმა“ შტეინახის მეცნიერულ კვლევა-ძიებას კომუნისტური უწოდონ? დიახ, მოუხედავთ იმისა, რომ ყველა სოციალური კლასს ყავს თავისი ინტელიგენცია, რომ ინტელიგენცია სხვადასხვა კლასებო

* ექიმი ზალკინი.

დანაა გამოსული, რომ ინტელიგენტთა სხვადასხვა ჯგუფი სხვადასხვა კლასებს ემხრობა და მათ მეთაურობს მიუხედავად ამისა, ის მაინც არის ერთგვარო მთლიანობის მატარებელი — ის მაინც წარმოადგენს თავისებურ და განსაკუთრებულ ჯგუფს. სოციალური კლასები რომ ერთიმეორეს წინააღმდეგ შეეუღლათ (ევრტიკალურათ) ამართულ შენობათ წარმოვიდგინოთ, ინტელიგენცია უნდა წარმოვისახოთ როგორც ამ შენობათა ზედა ფენები, რომელიც პორიზონტალი ხაზებით განსაზღვრული არიან თავიანთ კლასობრივ საფუძვლებიდან და ასეთივე ხაზებით უერთდებიან ერთიმეორეს, ესე იგი სხვადასხვა სოციალური ბანაკის თაღებსა და მწვერვალებს წარმოადგენენ. მართალია, რომ ყველა კლასებს მეთაურობს ინტელიგენტთა სათანადო ჯგუფი, კლასთა ეკონომიური ბრძოლა ამ ინტელიგენტთა ჯგუფების ურთიერთშორის სასტიკ იდეოლოგიურ ბრძოლაში ნახულობს თავის გამოხატულებას, მაგრამ განსაზღვრულ მომენტებში და საჭიროების დროს ერის მთლიანობის მოციქულთა და სამოქალაქო ზავის მედროშეთ იგივე ინტელიგენცია გამოდის, ვინაიდან ის მთელი საზოგადოების გონების თვალია და მას, რასაც მასა მხოლოდ აღლოთი იღებს, ის შედარებით ადრე და უფრო ნათლათ განსკვრეტს გონებათ თვალით. ინტელიგენციის ასეთი ზეკლასიური და ეროვნული როლი, მისი მოსარჩლეობა სამოქალაქო ზავისადმი განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება ისეთ მომენტებში, როდესაც საფრთხე მოელის მთელ საზოგადოებას განურჩევლათ კლასებისა, როდესაც ერის არსებობა ჩაუარდნილია განსაცდელში. და აი, სწორეთ ეს მომენტი საგრძნობლათ ახასიათებდა ქართველი ინტელიგენციის მოღვაწეობას ხსენებულ ისტორიულ პერიოდში.

ქართველი ეროვნება მთელი საუკუნის განმავლობაში ალყა შემორტყმულ ბანაკს წარმოადგენდა, სასტიკი და მძაფრი ძალები მის ამოგდებას ლაშობდენ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ქართველი ერი იყო ქრონიკულ თავდაცვითი ბრძოლის პროცესში და მისი ინტელიგენციაც ავით თუ კარგათ ამ გარემოებას უწყევდა ანგარიშს. მართალია, ინტელიგენტურ ჯგუფთა შორის იდეური ბრძოლა მწვავე და გაწიწმატებულ ხასიათს ღებულობდა ხშირათ, როგორც ეს ჩვენს ტემპერამენტსაც შეეფერება. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ამ ბრძოლას ხსენებულ პერიოდში არასდროს არ მიუღია ისეთი აზიურ-სპარსულ-ბიზანტიური საურთიერთო გამანადგურებელი ფორმები და დაუნდობელი შეთოდები, რომელიც ხანდახან დღესაც კი ახასიათებს მოწინავე ერთა პოლიტიკურ ჯგუფთა საურთიერთო ბრძოლას; და არ მიუღია ასეთი ბარბაროსული და ფანატიური ფორმები მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ ერს და მასთან ერთად მის ინტელიგენციასაც ასე სასტიკათ და ტლანქის ძალმომრეობით მრავალ ხნის განმავლობაში კულტურულათ აბეჩავებდა და აკნინებდა მოძალადე უცხო ძალები. რასაკვირველია, ჩვენი საზოგადოებრივი ძალებისა და ჯგუფების საურთიერთო ბრძოლის ამ ძირითად ხასიათს არსებითად არ

სცელის ის სისხლისა და ტერორის მეთოდები, რომელსაც დღეს აქვს ადგილი საქართველოში, ვინაიდან ეს მეთოდი შემოტანილია ჩვენში და მოხვეული აქვს თავზე ქართველ ხალხს უცხო ძალის მიერ, რომელიც თვითონვე ატარებს მას ცხოვრებაში და ატარებს მას მარტო თვითონ, ცალმხრივად, ისე, რომ სათანადო ხასიათის პასუხს ვერ ღებულობს ქართველი ერის ჯგუფებიდან, ვინაიდან ეს ჯგუფები პარტიულ-ჯგუფურ ტერორის მეთოდზე მალა დგანან. ერთი სიტყვით, ქართველ მოწინავე ჯგუფებს საერთო და კერძო ინტელიგენციას საგრძნობლად ახასიათებდა ის გარემოება, რომ მათი შინაური ბრძოლა იშვიათათ თუ გამოდიოდა კულტურულ-იდეურ კალაპოტიდან. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი მგზნებარე ტემპერამენტის გამო ბრძოლა ღებულობდა მწვავე ხასიათს, 'ნამდვილ დანასისხლობას მაინც არ ჰქონია ადგილი და ამის მთავარ მიზეზათ უნდა ჩაითვალოს არამარტო ქართველი ხალხის ძველი კულტურულ-პოლიტიკური სკოლა და იმ უამთავან ნამემკვიდრევი განძი, არამედ ისიც, რომ ქართველი ხალხის საგანგებო მდგომარეობა, მისი უზომო განსაცდელი ანელებდა შინაურ ბრძოლის შეურიგებლობას და ხშირათ ათანხმებდა მოქმედებაში სხვადასხვა მიმართულებისა და რწმენის ჯგუფებს. ქართველი ინტელიგენციის სხვადასხვა ჯგუფების მოქმედებას საქმიან საერთო ასპარეზზე გაცილებით მეტათ ახასიათებს შეთანხმება, ვიდრე შეურიგებლობა. დიდი და მეტათ საგრძნობელი როლი ითამაშა ჩვენმა ინტელიგენციამ ქართველი ერის გათვითცნობიერებისა და წინსვლის საქმეში. როდესაც ზემოთ სხვადასხვა სოციალურ კლასების მოღვაწეობის საერთო და პროგრესიულ მნიშვნელობაზე ელაპარაკობდი, რასაკვირველია, იგულისხმება, რომ ამ ღვაწლის დიდი ნაწილი სწორეთ მათ მეთაურთა ინტელიგენტურ ჯგუფებს ეკუთვნის. მწერლობა, საერთო სკოლა, საკვირაო სკოლები, თეატრი, კულტურულ-განმანათლებელი საზოგადოებები და სხვა ამისთანები ხომ ქართველი ინტელიგენციის სარბიელი იყო, და სწორეთ ეს ასპარეზები იყო ის ციხე-სიმაგრე, სადაც საკმარისი საურთიერთო ლოიალობით მოღვაწეობდენ ყველა ჯურისა და მიმართულების ინტელიგენტები დაწყებული მემარჯვენე ელემენტებით და გათავებული უკიდურესი სოციალისტით, და სწორეთ ქართველი ინტელიგენციის თვითმოქმედებამ საშინელ ეროვნულ-პოლიტიკურ გაპარტახების ხანაში გადაარჩინა ქართული სიტყვა და ეროვნული კულტურა. მწერლობის, სკოლისა და თეატრის გარდა გავიხსენოთ, თუ გინდ, ჩვენი წერა-კითხვის საზოგადოება, რომელიც უმთავრესად ქართული ინტელიგენციის ქმნილება იყო. პირდაპირ კოლოსალურია ღვაწლი ამ საზოგადოებისა ქართული კულტურის წინაშე. ეს დაწესებულება იყო ერთსა და იმავე დროს წერა-კითხვის გამავრცელებელი და ქართული პედაგოგიური ინსტიტუტის მაგიერი, ის იყო წიგნის გამომცემელი და წიგნის გამავრცელებელი, ის იყო იმ ხანად ქართული სამეცნიერო აკა-

დემიის ფრიად სასარგებლო და აუცილებელი სუროგატი, იმ შავბნელ დროს ქართულ საეკლესიო მუზეუმთან ერთად ის წარმოადგენდა ჩვენს ეროვნულ არქივსა და მუზეუმს, ერთი სიტყვით ის იყო უმთავრესი კერა, სადაც ინახებოდა და ღვიოდა ქართული სულის, აზრისა და კულტურის ნაპერწკალი. იმ დროს, როდესაც მთელი ერი სულიერად გაკრული იყო წამების ჯვარზე და ერთის შეხედვით უკვე სიკვდილის პირზე იყო მიმდგარი, ეს საზოგადოება ასრულებდა იმ ვესტალკის წმინდა მოვალეობას, რომელიც ფხიზლად დარაჯობდა, რათა საბოლოოდ არ ჩამქრალიყო ცეცხლი ჩვენი ეროვნული კულტურისა და შეენახა ეს ნაპერწკალი სანამ უკეთესი დრო არ დადგებოდა მიაღწეოდნენ გაღვივებისათვის, და უნდა ითქვას, რომ მან ეს საქმე პირნათლად შეასრულა. ჩრდილოეთის საშინელ სუსხში გაუთიებლად შეინახა მან ეს პაწია კერა, სანამ მას არ წამოეწია იმ ქართველ მშრომელთა მასების ძლევამოსილი გამოსვლა საზოგადოების ასპარეზზე, რომლებმაც პოლიტიკური და ეროვნული რევოლუციის მეოხებით ახსნეს ქართველ ხალხს საშინელი ხუნდები და წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ შენახული ნაპერწკალიდან ჩვენი უნივერსიტეტისა და სხვა ამგვარ დაწესებულებების მიერ გაჩაღდა ქართული კულტურული შემოქმედების ძლიერი ცეცხლი, რომლის ჩაქრობას ამიერიდან ევლარ შესძლებს ვერავითარი ღრობებითი უამინდობა, ეინაიდგან მისი დარაჯობა ამიერიდან ნაკისრები აქვს მთელ ქართველ ხალხს.

ზევით აღნიშნული იყო ის გარემოება, რომ ჩვენი მაღალი წოდებები თავისი ნივთიერი მდგომარეობისა და სხვა მიზეზების გამო სხვა ქვეყნების სათანადო ჯგუფებთან შედარებით უფრო დემოკრატიული იყვნენ. ამავე მიზეზის გამო ქართველი ინტელიგენცია მთელი თავისი ფსიქიკით უეჭველად უფრო დემოკრატიული იყო, ვიდრე, მაგალითად, რუსეთის. ქართველ ინტელიგენციასა და ხალხს შორის არ იყო ისეთი უფსკრული, როგორიც არსებობდა რუსის მუჟიკსა და კვალიფიციურ რუს ინტელიგენტს შორის, რომელნიც თითქმის სხვადასხვა რასას ეკუთვნოდნენ და კარგად ერთი მეორის ენაც კი არ ესმოდათ. აქ კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, ის ფრიად დიდი და ჩვენთვის პირდაპირ ბედნიერი მნიშვნელობა, რომელიც ქონდა და აქვს იმ გარემოებას, რომ ქართული ლიტერატურული ენა არ მოსწყდა ხალხურ ენას, რომ ქართველი ინტელიგენციის ნააზრევი და ნაწერი იმ ენაზე სწარმოებდა, რომლითაც ლაპარაკობს ქართველი ხალხი. ქართველი ინტელიგენცია არ მოსწყდა მასას, არ გადაიქცა კარჩაეტილ კასტად თავისი განსაკუთრებული ენით. საერთოდ ქართული კულტურის დამახასიათებელ თვისებად უნდა ჩაითვალოს მისი დემოკრატიულობა. მართალია, ამ საშინელი საუკუნის განმავლობაში ქართველმა ერმა ვერ წარმოშვა და არც შეეძლო წარმოეშვა შექმნილ პირობებში მსოფლიო მნიშვნელობის სახელები, როგორიცაა მაგალითად, ლევ ტოლსტოი და სხვა, მაგრამ სამაგიეროდ ქართული კულტურული პოტენცია

თითქოს მეტის თანაბრობით გავრცელდა და განაწილდა მთელ ჩვენს მასაში და ამიტომ სამაგიეროდ გაცილებით უფრო ღარიბი ვართ ისეთ პირველყოფილ, თითქმის ტყის კაცების ტიპებისაგან, რომლითაც ასე მდიდარია იმავე ტოლსტოის მშობელი ერი, რომლის მთელმა კულტურამ თითქოს ერთ კილწერტზე (პოლუსზე) მოიყარა თავი მწიგნობართა მცირე წრეში, ხოლო უკულტურობამ მეორეზე — ხალხის ფართო მასებში. თავის გეოგრაფიაში ვახუშტი აღწერს რა ქართველ გლეხობას განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში, სხვათა შორის აღნიშნავს, რომ გლეხური ახალგაზრდობა თავისი გარეგნობით, ქცევითა და მანერებით არ განირჩევიან კეთილშობილებიდან და განათუნდაც გასული საუკუნის ბოლოშიაც კი იმავე დასავლეთ საქართველოს გლეხობა არ იყო, ასე ვთქვათ, მოაზნაურო თავის მანერებით, სიტყვა-პასუხით და ღარბაისობით? დაახლოებით იგივე შეგვიძლია ვთქვათ ჩვენი მასის შესახებ დღეს სხვა სიტყვებით: ქართველი ხალხი თავის იერითა და მისწრაფებით მონიტელიგენტო ხალხია; აქ არ შევღივარ იმის გარჩევაში, თუ რამდენად კარგია თუ ცუდი ეს თვისება, მაგრამ მე მგონია იშვიათია მეორე ასეთი ერი, რომელშიაც ხალხის მდებრი მასებში ესოდენი მისწრაფება იყოს გაინტელიგენტებისადმი, როგორც ქართველ ხალხში; მე მგონია, რომ იშვიათია მეორე ისეთი ერი, რომელსაც პროპორციონალურად ესოდენი გაუნათლებელი ხალხიდან გამოსული თვითნასწავლი ნახევრად ინტელიგენტი ყავდეს. ძლიერ დიდი როლი ითამაშა ქართველი ხალხის კულტურულ ცხოვრებაში ამ ნახევრად ინტელიგენტთა ფენამ. ამ წრემ მოგვცა მთელი პლეადა მწიგნობართა, რომელნიც დიდის გატაცებით და უანგაროდ მოღვაწეობდნენ გამომცემლობისა, ქართული წიგნის გავრცელების, სტამბებისა და საერთოდ ბეჭდვითი საქმის ასპარეზზე. აქ არ ვასახელებ ამ მონიტელიგენტო „წიგნის მოყვარულთა“ მოღვაწეების სახელებს, მათ კარგად იცნობს ჩვენი საზოგადოება და დღეს მაინც ისიც უნდა იცოდეს, რომ თითოეული ასეთი ნახევრად ფეხშიშველა და ჩამოღლებილი გამომცემელის ღვაწლი ქართული კულტურის წინაშე მეტად, ვიდრე ტფილისის რუსული გაზეთების დიპლომაიან ქართველი ინტელიგენტის რედაქტორობა...

ასეა თუ ისე, ერთ ჩვენ დამახასიათებელ თვისებად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ჩვენი ხალხის ფართო მასები მონიტელიგენტოა, ხოლო ჩვენი ინტელიგენცია ხალხოსნური. და აი, სწორედ ჩვენი ინტელიგენცია აღმოკრატობა იყო ამის მთავარი მიზეზი, რომ მან უსაშინელეს ეროვნულ განადგურების ხანაში მაინც შეიძინა ეროვნული სახე და სული. ხოლო თვით ეროვნული ჩაგვრა იყო ერთი უმთავრესი მიზეზი იმისა, რომ ქართველი ინტელიგენციის ბანაკი ასე თუ ისე მეტის შინაგანი მთლიანობით მოღვაწეობდა ეროვნულ ასპარეზზე, ვინაიდან პოლიტიკურად მისი ყველა ფრთები რეაქციის გამოღმა იდგნენ. ვიმეორებ, რომ ქართველი ინტელიგენცი-

ის ეროვნულ-კულტურული მოღვაწეობა შედარებით მთლიანი და შეხამებული იყო, მიუხედავად მწვავე იდეური ბრძოლისა სხვადასხვა ჯგუფებს შორის. ხოლო რაც შეეხება ამ იდეურ ბრძოლის სიმწვავეს, ეს იყო არა კულტურული დეგრადაციისა და დაკნინების შედეგი, არამედ ქართველი ხალხის კულტურულ-პოლიტიკური ზრდის თანდაყოლილი ნიშანი და ასეთი დადებითი სიმპტომი იყო მაშინაც კი, როდესაც ბრძოლა მამებსა და შვილებს შორის ძალზე გააფთრებულსა და გაანჩხლებულ ფორმებს ღებულობდა, ვინაიდან მამათა და შვილთა იდეური ბრძოლა ყოველთვის იმით ხასიათდება, რომ პირველნი მუდამ დოგმატიურათა და ორტოდოქსალურად ბუზღუნებენ და განგაშობენ, პანიკას ეძლევიან, არიქა, ვინ ხართ მამაცი, „გაფუქდა დრო და ახალი თაობა, ქვეყანა იქცევაო“, ხოლო მეორენი კი რევოლუციონურ-დოკტრინიორულად მამლაყინწობენ, მამებს ცხვირს უბზუებენ, მათი „დამყაყებელი შეხედულებითა და რუტინიორობით“ აღშფოთებული არიან, ნამდვილ და საზრიან ისტორიის დასაწყისს თავის დაბადებიდან ანგარიშობენ... ნამდვილად კი ორივე ეს გაფანტატიკებული ბანაკი არის ერთი და იგივე მთლიანი მოვლენის ნაწილები, ერთი მეორეს ისტორიული და კანონიერი მშობელი და ნაშობი, და ამ ძველისა და ახლის ბრძოლა არის უტყუარი თავდები თვით საზოგადოების ზრდისა და პროგრესის, თუკი ეს ბრძოლა იდეურ ფორმებიდან არ გადის, ხოლო ჩვენი ცხოვრების მემკთიანე კმაყოფილებით აღნიშნავს იმ ფაქტს, რომ ჩვენი ეს ბრძოლა არასდროს არ ასცდენია იდეურ კალაპოტს, რომ ქართველი ინტელიგენციის სხვადასხვა ჯგუფები კიდეც იბრძოდნენ იდეურად ურთიერთშორის და კიდეც თანამშრომლობდნენ შეთანხმებით საერთო კულტურისა და განთავისუფლების ასპარეზზე.

ძალაძურ-მუშური პერიოდი

ისტორიის ქრონოლოგიურ ჩარჩოების შეფარდებით ეპოქებად დაყოფა ზოლოდ პირობითი ხერხია, მეთოდოლოგიური საშუალებაა და მეტი არაფერი. პირობითია ისტორიის ცალკე ნაწილებათა და უჭრედებად დაყოფა არა მარტო მაშინ, როდესაც ასეთი დაყოფის ფარგლებად მომრგვალებულ კალენდარულ საუკუნეებს იღებენ, როგორც, მაგალითად, „მეცხრამეტე საუკუნის ისტორია“ და სხვა, არამედ მაშინაც კი, როდესაც ისტორიის ნაკვეთებს აღნიშნავენ არა უბრალო ფორმალურ, კალენდარულ თარიღებად, არამედ არსებითი ნიშანდობლივ თვისებით, როგორცაა მაგალითად, „ფეოდალიზმის ხანა“, „კაპიტალიზმის ეპოქა“ და სხვა. პირობითია ისტორიის ეპოქებათა და პერიოდებად დაყოფა, ვინაიდან ისტორია თვით თავის რევოლუციებითაც კი არის ერთი მთლიანი და შეუწყვეტელი ორგანული პროცესი კაცობრიობისა და

საზოგადოების განვითარებისა. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა პერიოდს ახასიათებს ესა თუ ის უმთავრესი ნიშანდობლივი თვისება და ამიტომ ამისდა მიხედვით ხსენებულ ხანას გარკვეულ სახელს უწოდებენ, მაინც შეუძლებელია ღწუერი ქრონოლოგიური თარიღით აღინიშნოს ამა თუ იმ ისტორიული პერიოდის დასაწყისი, ანუ დაბადების და სიკვდილის დღე. ისევე შეუძლებელია ეს, როგორც კალენდარული სიღწურით ვერ აღნიშნავთ იმ ორგანულ პროცესის თარიღს, როდესაც ჩვილი იქცევა ყრმათ, ყრმა — ქაბუკად, ქაბუკი ვაჟაკად და ვაჟაკი — მოხუცად, თუმცა სამოქალაქო კანონმდებლობა იძულებულია ეს მთლიანი ორგანული პროცესების პერიოდები დაახლოებითა და პირობათად მეტრიკულ უჯრედებად დაანაწილოს. ხოლო ინდივიდუუმის დაბადების სიკვდილის დღე სრულის სიღწურითაც აღინიშნება. მაგრამ კოლექტიური ინდივიდუუმის, ესე იგი კაცობრიობის, დაბადების დღე თვით კაცობრიობამ არ იცის და თავის დასასრულის დღესაც ის ხომ ვერ აღნიშნავს, რადგან აქ ამბავს ის თვითონ ვერ დაესწრება და ვერ მოესწრება. ამრიგად, საზოგადოებრივი ისტორია არის უკვე არსებული და ცოცხალი კოლექტივის ცხოვრებისა და განვითარების მოთხრობა, ხოლო ეს ცხოვრება არის მთლიანი პროცესი და მის დღევანდელ დღეში ურევია გუშინდელის ნაანდერძევი და მის საშინაო ჩაქსოვილია ხვალისდელის ამბავი.

ეს ორიოდვე წინასიტყვაობა იმისათვის წარვიმძღვარე, რომ ამ თავის სახელწოდებამ რაიმე გაუგებრობა არ დაბადოს, ესააო და სრულიად განსაზღვრული თარიღიდან სრულიად ახალი „ქალაქურ-მუშური“ პერიოდი დაწყებულა და ამავე დღეს სოფლურ-პატრიარქალური კი ისტორიის სავანეს ჩასვენებიაო.

ქართველ მუშათა კლასის მნიშვნელობისა და მისი მოძრაობის ხასიათის შესახებ ზევითაც არა ერთხელ მოვიხსენიე გაკვრით, მაგრამ საჭიროდ მიმაჩნია კიდევ ერთხელ დავუბრუნდე ამ თემას, თუმცა მოკლედ, მაგრამ მთლიანად, ვინაიდან საქართველოს საზოგადოებრივი განვითარების უკანასკნელ სამ ათეულ წელს, მისი ეროვნულ-პოლიტიკური განთავისუფლების წინ, სწორედ მუშათა კლასის რევოლუციონური მოძრაობა ახასიათებს, ამ ხანაში მთავარი საზოგადოებრივი მოასპარეზე იყო ქართველი მუშა, ხოლო მის უმთავრეს ასპარეზსა და დასაყრდნობს ქალაქი წარმოადგენდა.

თუმცა დაგვიანებით და ისიც უცხოელი მოძალადის არტახებში ხელფეხგაქრული, მაგრამ საქართველო და ქართველი ხალხი გასული საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში მაინც ჩაებნენ კაპიტალისტური აღმშენებლობის ფერხულში. ამ ისტორიულმა დაგვიანებამ და იმ გარემოებამ, რომ საქართველოში პირველხანად, როგორც სახელმწიფოებრივი, ისე კერძო კაპიტალიც უცხო იყო, გადამჭრელი კვალი დააჩნია მთელს ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას. უკანასკნელი მომენტის შესახებ ჩვენ უკვე ზევით გვქონდა ბაასი, ხოლო რაე შეეჯება პირველ გარემოებას, ესე იგი ჩვენი ერის კაპიტალისტურ ასპარეზზე

გამოსვლას, ამის შესახებ კი შემდეგი უნდა ითქვას: დაახლოებით ისევე, როგორც რუსეთში, საქართველოშიც, ხოლო გაცილებით უარეს პირობებში, კაპიტალისტურმა მეურნეობამ გვიან მოიკიდა ფეხი. მაშასადამე, სუსტი ქართული ბურჟუაზია მაშინ წარმოიშვა, როდესაც ევროპა-ამერიკის ბურჟუაზიას უკვე გათამაშებული ჰქონდა ეროვნული ბელადის როლი; ეს ბურჟუაზია უკვე ღრმა დავაჟიკაციისა და მოხუცებულობის დასაწყისის საზღვარზე იდგა. ის გავლილი იყო ბოზოქარ რევოლუციის ცეცხლში, რომელსაც ის თავის სიჭაბუკის დროს თვითონ ანთებდა და ხელმძღვანელობდა, ხოლო მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულში ის ჯერ კიდევ ვაჟაკურ ძალღონით აღსავსე, მაგრამ ჭაღარანაკრავი, მოხუცებულობის დროს დიდ სიფრთხილეს იჩენდა და დროთა სროლას კი აღარ აქანებდა წინ, არამედ მის შეჩერებას ლაშობდა. ევროპა-ამერიკის ბურჟუაზიას იმხანად უკვე მძლავრად ეღავებოდა მისი სოციალური ანტიოპიდი და მემკვიდრე, პოლიტიკურად გაწვრთნილი და ორგანიზაციულად დარაზმული მუშათა კლასის საკმაოდ ფართო მასები. ამრიგად, რუსეთს საქართველოს ბურჟუაზია და პროლეტარიატი მაშინ დაიბადნენ, როდესაც პირველის წინამორბედი და თანამომე ევროპის ბურჟუაზია უკვე კონსერვატიულ საზოგადოებრივ როლს თამაშობდა, ხოლო მეორის ევროპელი მომე ზრდასა და წინსვლას განიცდიდა და საზოგადოებრივ ასპარეზის დაპატრონებისათვის იბრძოდა. ამიტომ რუსეთ-საქართველოს ბურჟუაზია თითქოს მოხუცებული დაიბადა, ხოლო პროლეტარიატი კი თითქოს ნაადრევად მომწიფებული იქნა. აქვე, რასაკვირველია, უნდა აღინიშნოს ის ძირითადი განსხვავება, რომელიც არსებობდა რუსეთისა და საქართველოს ახალ კლასებში. საქართველოს ბურჟუაზია თუმცა სუსტი და მცირერიცხოვანი იყო, მაგრამ თავის კვალობაზე ის გაცილებით მეტი პოლიტიკური სიმხნის მქონე იყო შედარებით თავის რუსეთელ მომგესთან, და ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობდა, რომ ერთის მხრით ქართველ ხალხს წარსულში განვლილი ჰქონდა მეტად ხანგრძლივი სახელმწიფოებრივი სკოლა და ამიტომ ქართველი ვაჭარი მეტ პოლიტიკურ ალღოს ატარებდა, ვიდრე „ზამასკოვრეკი კუპეცი“ ოსტროვსკის გაღვრეიდან; ხოლო რაც უმთავრესია, ეს უ გარემოებაა, რომ მთელი ქართველი ხალხის წინაშე იდგა ეროვნულ განთავისუფლების მწვავე საკითხი და ქართველი ბურჟუაზიის შედარებითი რადიკალობა იმით აიხსნება, რომ ისიც კი გრძნობდა, თუ ეროვნული განთავისუფლების საკითხი რამდენად გადანასკვებული იყო რევოლუციის ბედზე. ამრიგად, ქართველ ბურჟუაზიას მეტი პოლიტიკური გამბედაობა ჰქონდა, ვიდრე რუსეთისას, მაგრამ ის მაინც უძლურ იყო დაპატრონებოდა საქართველოს განთავისუფლების ბაიარხტარის როლს, ვინაიდან გარდა იმისა, რომ ის ისტორიულად ნაკვანები იყო, თავის რიცხვითა და ეკონომიური წონითაც შედარებით სუსტ ძალას წარმოადგენდა. მას, რასაკვირველია, შექონდა თავისი წვლილი ქართულ საზოგადოებრივ განვითარებაში.

რებისა და ბრძოლის ისტორიაში, მაგრამ საერო მოძრაობის ბელადობა აქ კლასს უკვე აღარ რგებია, ვინაიდან მასთან ერთად ასპარეზზე გამოვიდა მასზედ უფრო ძლიერი ქართველი მუშათა კლასი, რომელიც თავისი რიცხეოვით ეტოლფარდებოდა არა მარტო ქართველ ბურჟუაზიის მცირე ჯგუფს, არამედ საქართველოში მოქმედ უცხო კაპიტალსაც, ხოლო პოლიტიკურ-იდეოლოგიურად თავის დაბადებისთანავე იბოვა ძლიერი მოკავშირე ევროპის ამომავალი კლასის, პროლეტარიატის სახით.

ნაცია ამ სიტყვის სრული და თანამედროვე მნიშვნელობით ახალ ისტორიაში და განსაკუთრებით ქალაქურ-კაპიტალისტურ მეურნეობის ქტრაში ჩამოყალიბდა და გამოიწრთო. ნაციების წარმოშობა დაიწყო მაშინ, როდესაც ქალაქებმა წყობილებამ, საქონლურმა აღებ-მიცემობამ, შრომის ფართო და წვრილმან განაწილებამ და კაპიტალისტურმა წარმოებამ ძველი ნატურალური მეურნეობისა და გლეხურ-ფეოდალურ-სოფლური წყობილების ნგრევა დაიწყო. საზოგადოების მეთაურობა ქალაქის ხელში გადავიდა, ხოლო ქალაქის შედროშეობა პირველ პერიოდში ისტორიულად ბურჟუაზიას ხედა წილად. საქართველომ ისტორიის სამოქალაქო კლასში ფეხი შედგა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში და ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო ჩვენს ისტორიულ განვითარებას ახასიათებს ის გარემოება, რომ წმინდა დაყურსულ ბურჟუაზიულ პერიოდში, ჩოთქისა და კანტორის ხანაში, საფუძვლიანად არ გაგვივლია, თოქოს გლეხურ-აზნაურულ პირველი კლასიდან ქალაქურ-პროლეტარულ მესამე კლასში გადასკუბდით, საზოგადოებრივობის მეორე ბურჟუაზიული კლასი ან არ გვინახავს, ანდა მისი კურსი მეტად ცუდი კონსპექტით შევისწავლეთ. ანდა, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, არც კი გვისწავლია, არამედ ეს კონსპექტი ნაჩქარევათა და ზერელედ გადაფურცლეთ. ჩვენი ერის განვითარების ამგვარი მსვლელობა, რასაკვირველია, რომელიმე ქართული საზოგადოებრივი კლასისა და ჯგუფის ბრალი კი არ იყო, არამედ გარდაუვალ და ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო ისტორიულ აუცილებლობას წარმოადგენდა. რასაკვირველია, ისიც უდაოა, რომ ამ გარემოებამ თავისებური კვალი დააჩნა მთელ ჩვენს საზოგადოებრივ განვითარებას, ამ ისტორიულად აუცილებელა ზარვეზის უარყოფითი გავლენაც თან ახლავს დღესაც ჩვენს ცხოვრებას, მაგრამ ეს ცალკე კითხვაა და ამის შესახებ წინ გვექნება სიტყვა.

ასეა თუ ისე ძალთა და ისტორიულ მოვლენათა ისეთი განწყობილება და შეთვისება მოხდა, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული განთავისუფლების საქმე რევოლუციის ბედს დაუკავშირდა, ხოლო რევოლუციის მეთაურობა კი მუშათა კლასს აღარ სცილდებოდა. აშკარა ხდებოდა, რომ ყოფილ რუსეთის იმპერიაში რევოლუცია გაიმარჯვებდა, და მაშასადამე, ეროვნული განთავისუფლების საქმეც გაიმარჯვებდა, მხოლოდ მუშათა კლასის მეთაურობით. ა, ასეთი იყო ხან ინსტიქტითა და ხან შეგნებით აღებული ძირითადი ხაზი სა-

ქართველოს მუშათა კლასის მოძრაობისა ოთხმოცდაათიანი წლებიდან. დაახლოებით აი, ამ თარიღიდან შეიძლება ჩვენი საზოგადოებრივი აზრისა და მოძრაობის ხანას მუშურ პერიოდი ვუწოდოთ. ამ ხანიდან ქართველი ერის წინსვლა-განვითარებას სოფლის მაგივრად ქალაქი ექცევა სათავეში, ხოლო ქალაქში თანდათან დიდ ძალასა და გავლენას პოულობს მუშათა კლასი და მისი იდეოლოგია. ზოლო რაც შეეხება ჩვენს მუშათა კლასს და მის ჯრტიერობას გლეხობასთანა და სოფელთან, ის დიდად განსხვავდებოდა მოწინავე კაპიტალისტური ქვეყნების წმინდად დახვეწილ და ჩამოყალიბებულ პროლეტარიატისაგან. საშოციანი წლების რეფორმებმა ქართველი გლეხი გაანთავისუფლა, მაგრამ რეფორმის ანტიგლეხური მიმართულების წყალობით და აგრეთვე იმიტომ, რომ საქართველო მეტად ღარიბი იყო და არის მიწით, ჩვენი გლეხი ნახევრად ბოგანოდ გაუშვა რეფორმამ და ის „საშოვარისთვის“ ბლომად მიაწყდა ქალაქებს, ვინაიდან მხოლოდ ქალაქის ბაზარზე თავის თავისუფალი შრომის გატანა შეეძლო მას თავის სანახევროდ პროლეტარული სოფლური ოჯახი და მეუღლეთობა წარემართა. მთელი რეინის გზას, არამც თუ ტფილისიდან ბათუმ-ფოთამდე, არამედ საქართველოს გარეშეც ვიდრე ბაქომდე და ბოლოს ყარაჯულფამდე მრავლად მოედო ქართველი მუშა-მოსამსახურენი. ასეთივე ლტოლვა იწყო ქართველმა ბოგანო გლეხმა კიათურა-ტყიბულის სამთამდნო მრეწველობისაკენ და აგრეთვე ტფილისისა და ბათუმის ქარხნებისაკენ. ქართული შრომა ბაქოს სამრეწველო ბაზარზე და უფრო შორსაც კი წავიდა და ბოლოს თითქმის მთელი შავი ზღვის პორტებიც კი დაიპყრო დაწყებული ბათუმიდან და ოდესით გათავებული. და როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ქართველმა ბურჟუაზიამ საკმაო ვაჭრული უნარი გამოიჩინა და ზღვის ნაპირა ქალაქებში დიდის სისწრაფით გაშალა ფრთები-თქო, უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ მოვლენაშიდაც დიდ როლს თამაშობდა ქართველ მუშათა მასების მიწოლა საქართველოს სხენებული ქალაქებისაკენ.

ამრიგად, ჩვენი ნახევრად ბოგანო გლეხობის მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ მისი ფსიქოლოგია რამდენიმეთ მაინც მომზადებული და კეთილგანწყობილი იყო მუშურ-რევოლუციონურ იდეოლოგიისათვის, ხოლო ჩვენი მუშები თავის არსებობისა და ინტერესების ერთი ნაწილით მაინც მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული სოფელთანა და გლეხის მეურნეობასთან. დღევანდელი მუშა ზეალ ისევე თავის თოხსა და გუთანს უბრუნდებოდა, ხოლო დღევანდელი გლეხი ზეალ ქალაქს მიდიოდა „საშოვარზე“, და ასე დაიწყო მუშურ-გლეხური სისხლის წესიერი მიმოქცევა ქალაქსა და სოფელს შორის. ამ ხასიათის მოვლენა რამოდენიმედ ყველა ქვეყნებს ემჩნევა ეკონომიური განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე, მაგრამ არც ერთი ხალხისა და ქვეყნისათვის ეს პროცესი არ არის იმდენად დამახასიათებელი, როგორც საქართველოსათვის და

განსაკუთრებით მისი დასავლეთის ნაწილისათვის, ვინაიდან საქართველოს ამ თავისებურების უმთავრესი მიზეზი, მიწის საშინელი სივიწროვე, სწორედ მის დასავლეთ ნაწილს მეტად უჭირებდა სიცოცხლეს. მეტწილად დასავლეთ საქართველოს ბოგანო გლეხობა გამოვიდა საქალაქო შრომის ასპარეზზე და ზოგ სხვა მიზეზებთან ერთად სწორედ ამ გარემოებით აიხსნება ის ერთგვარი პოლიტიკურ საზოგადოებრივი გეგემონია, რომელიც ხსენებულ ათეულ წლებში ეკუთვნოდა დასავლეთ საქართველოს... და, აი, ის გარემოება, რომ ქართველ მუშა არ იყო სრულიად მოწყვეტილი სოფელსა და გლეხურ ინტერესება, რომ მას გაჭირვების დროს მუდამ ქონდა ერთგვარი სათადარიგო დასაყრდნობი წერტილი სოფელში. ხსნის იმ საინტერესო მოვლენას, რომ ქართველ მუშათა კლასს არ ყავდა ლუშპენ-პროლეტარული ფრთა. ჩვენში არ იყო და არც დღეს არის ის დეკლასიურ-ბოსიაკური ჯგუფები, ის უთვისტომო „ივან ნეპომნი-აშჩების“ ფენები, რომელიც ასე ახასიათებს არა მარტო ჩვენს მეზობელ რუსეთის პროლეტარიატს. ამიტომ ჩვენს საზოგადოებრივ მიმდინარეობათა შორის, არც მის შესაფერ ბოსიაკურ-ლიუშპენურ იდეოლოგიას ქონია ჯერ გასავალი. თუ ქართველ მუშათა კლასზე საგრძნობი იყო სოფლურ-გლეხური გავლენა, სამაგიეროდ უდიდესი გავლენა ქონდა ქართველ მუშათა კლასს ჩვენს გლეხობაზე. სოფელში „გარეთ გასულ“ და „ნაქალაქარ“ გლეხის სიტყვასა და აზრს მეტწილად და გასავალი ქონდა და მუშათა კლასის სოციალურსა და პოლიტიკურ მოძრაობას ყოველთვის უტყუარი გამოძახილი ქონდა სოფლად, და ამრიგად, თანდათანობით ქართველი გლეხობის, ესე იგი ერის ცხრა მეათედის საზოგადოებრივი ბელადობა მუშათა კლასს ხედა წილად, ხოლო თვით მუშათა კლასი სოციალურსა და რევოლუციონერ ბრძოლის ფერხულში ჩაება და თავის რეზერვი და არიერგარდი გლეხობაც თან ჩაიყოლა და, ამრიგად, ქართველ ხალხის პროგრესული მოძრაობა და განვითარება სოციალური ღრმის ქვეშ დადგა და მუშურ-გლეხური კავშირით რევოლუციის გზით წარიმართა. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ჩვენმა მუშათა მოძრაობამ თავის ნორჩობის ხანაში არც კი მიიღო იმ სრული სოციალურ-ეროვნული პროგრამის მეორე ნაწილი, რომელიც მისმა ბელადმა მესამე დასის მეთაურმა ნოე ჟორდანიამ მოხაზა, მან თითქმის მასწავლებელზე მეტი ინტერნაციონალისტობა გამოიჩინა, მაგრამ ეს იყო, რასაკვირველია, არა იმის ნიშანი, რომ ეროვნულ პრინციპზე მალა იდგა მაშინ ჩვენი მუშათა კლასი, (ამ პრინციპზე მალა, ან მის გარეშე დადგომა საერთოდ ყოველთვის და ყველა კლასისათვის შეუძლებელია), არა, ამაჟამად ამ ეროვნული პრინციპის ღრმა გაგებისათვის კიდევ არ იყო მომწიფებული ჩვენი მუშათა მასა; ეს ერთი; ხოლო, მეორე მხრით, ის თავის ინსტიტუტით გრძნობდა რევოლუციონერ-ინტერნაციონალური მომენტის სრულს აუცილებლობას სარევოლუციო ფრონტის მთლიანობის შესარჩენად. მაგრამ ამავე დროს მუშათა კლასი თავის ორივე ფეხით მტკიცედ იყო დაყრდნობილი

საქართველოს მტკიცე და ყამირ ნიადაგზე, გლეხურ სოფელზე და მისი ინტერნაციონალური მოძრაობა ობიექტურად იმავე დროს უაღრესად ეროვნულიც იყო. და ეს თავის შინაგანი ბუნება და სისრულე მან გაშალა და განაზოორციელა რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ. გარდა სხვა ზემოთ მოხსენიებული მიზეზებისა, ბრძოლის ეს ეროვნული შინაარსიც იყო ის ფაქტორი, რომელიც ასე მტკიცედ აკავშირებდა ქართველ მუშასა და გლეხს. არ იქნება ზედმეტი აქვე აღინიშნოს აგრეთვე შემდეგი გარემოება, რომელიც მუშათა კლასიურ ეკონომიურ ინტერესებს არ უპირდაპირებდა გლეხისას ისე, როგორც ეს ხშირადაა სხვა ქვეყნებში; სახელდობრ საქართველოში მუშათა კლასი ჩაბმული იყო უმთავრესად სახელმწიფო ტრანსპორტის და საექსპორტო-სამთამადნო წარმოებაში (ჩაინის გზა, პორტები, მარგანეცი, ბათუმის ნავთის ქარხნები და სხვა); ადგილობრივად ნაკლებად, თითქმის სრულიადაც არ იყო განვითარებული ისეთი მრეწველობა, რომელიც გლეხურ მასებს პირველი მოთხოვნილებების ფაბრიკატებს იძლეოდა და ამიტომ საქართველოს მუშათა ეკონომიური ბრძოლა ხელფასისა და სხვა ასეთებისათვის არ იყო უშუალო წინააღმდეგობაში გლეხის ეკონომიურ ინტერესებთან (ფასების გაძვირებით), ზოლო, მეორე მხრივ, ქართველი გლეხის ლატაკი მეურნეობის ნაწარმოები ნაკლებდ როლს თამაშობდა ქალაქის სასურსათო ბაზარზე, აქ ცენტრალური ადგილი მაინც უცხოეთიდან შემოტანილ პურს ეკირა და სხვა. ამრიგად, საქართველოს მეურნეობის საერთო ხასიათი და სტრუქტურა ნაკლებ საბაზს იძლეოდა მუშათა და გლეხთა ეკონომიური ინტერესების დასაპირდაპირებლად.

ქართველი ჯალის მუშათა სახით სამოქალაქო ცხოვრებაში ჩაბმამ დიდის სისწრაფითა და ძირიანად შესცვალა საქართველოს იერი. აქედან იწყება ჰეშმარიტი ეროვნულ-საზოგადოებრივი რევოლუცია. ქალაქი შეიქნა ის სკოლა, სადაც ქართველი მუშა საზოგადოებრივად და პოლიტურად იწვრთნებოდა და შემდეგ სოფელს ასწავლიდა და მეთაურობდა. სოფლის ყოველგვარ კულტურული წამოწყების თაოსანი და სულის ჩამდგმელი შეიქნა ქართველი მუშა, გზა, ხიდი, სკოლა, თეატრი, კოოპერატივი, სამკითხველო და სხვა ყველა ასეთ საქმეთა ხერხემალს ქალაქური ცხოვრების ქურაში ნაწრთობი მუშა-გლეხები წარმოადგენდნენ. ამოძრავებულმა მუშათა კლასმა თავის მოძრაობით ააღორძინა და გაშალა მწერლობა. ზეპირი და ბეჭდვითი სიტყვა ამ ბრძოლის ერთი უმთავრესი იარაღი იყო. წარმოიშვა მასიური მკითხველი, რომელმაც თავის ღალიც დაასვა ჩვენს სამწერლო ენას. მართალია, ქართული ლიტერატურული ენა საერთოდ მასის ცოცხალი ენა იყო მუდამ, მაგრამ გასული საუკუნის ბოლოში ამ მხრით ყველაფერი რიგზე ვერ იყო, მწერლობა რამდენიმედ სცილდებოდა ცოცხალ სალაპარაკო ენას. ინტელიგენტთა და მწერალთა მკირე ჯგუფი გმირულ ბრძოლას აწარმოებდა ქართული კულტურისა და ლიტერატურის დასაცავად, მაგრამ ის მაინც მეტად სუსტი ჯგუფი იყო, ჯგუფი რამ-

დენიმედ მოწყვეტილი ნამდვილ საფუძველს — ხალხის მასებს, რომელნიც ჯერ კიდევ აქტიურად არ იყვნენ ჩარეულნი ეროვნული კულტურის წარმატებაში. მწერალთა მცირე ჯგუფის ნაწარმოებს ინტელიგენტთა ვიწრო წრე კითხულობდა: ქართველ მსახიობთა ხელოვნებას კულტურისაგან ქართველთა მცირე ფენები სპერავდნენ, და ასე ჩვენი ეროვნული კულტურა მხოლოდ ხალხის ზედაპირზე ტივტივებდა; ამ კულტურის ჭურჭელი მწიგნობართა და განათლებულთა მცირე ჯგუფი იყო, რომელსაც ჯერ კიდევ ვერ ენახა საერთო ენა ხალხთან, ვერ მოეპოვებინა იმის გასაღები, რომ ეს ხალხური ყამირი პასიურობიდან გამოეყვანა, მძლავრად გადაეხნა ის, რათა იქ დაგროვილი ენებერთელა ეროვნული პოტენცია შადრევანივით ამოხეტქილიყო. ქართველ კულტურისაგანა წრე თითქმის თავისივე წვენში იხრახებოდა, ის იდგა კასტად გადაქცევის საფრთხის წინაშე, მისი სიტყვა ლამის იყო მწიგნობართა ენად უნდა გადაქცეულიყო, და აი ამ დროს ქართველი ხალხის სიღრმიდან იფეთქა ახალმა ძალებმა, ისინი მიეშველნენ უთანასწორო ბრძოლაში დაქანცულ ჩვენს კულტურისაგანა მცირე ჯგუფს და ქვეყნისა და კულტურის საქმე თავის ფართოდ და მაგარ ბეჭებზე დაიყრდნენ; თუმცა ქართველი ინტელიგენცია პირველ ხანებში კიდევ შეშინდა, მან სწრაფად და სრულის სისწორით ვერ გაარჩია ამ დიდი სათადარიგო ძალების ხასიათი და ბუნება. ინტელიგენციის ერთ ნაწილს ეს ახალი ფენები პირველად მაშველ ძალებად კი არა, იმ საშიშვანდალებად მოეღანდა, რომელნიც საფრთხეს უმზადებდნენ ქართულ კულტურას და სხვა. მალე ყველაფერი გამოირკვა, სწორედ კულტურისა და სოციალიზაციის საქმე ჩვენში დაეყრდნო ამ ახალ ძალებს. შეიქმნა ნამდვილი დემოკრატიული კულტურა — სახალხო გაზეთები, სახალხო მწერლობა, სახალხო წიგნი, სახალხო თეატრი და სხვა და სხვა. ერთი სიტყვით, კულტურა გახალხურდა და ხალხი გაკულტურდა, აი, ის ორი შეხვედრითი პროცესი, რომელშიც ხდებოდა და რომლითაც წარმოებდა ჯერ მოლეკულური, მაგრამ მთელი თავისი ჯამით გიგანტური კულტურულ-საზოგადოებრივი რევოლუცია ქართველ ხალხში, რევოლუცია შინაგანი, რომელიც მოყვა ახალ ეკონომიკურ ურთიერთობასა და მუშათა კლასის ასპარეზზე გამოსვლას, და რომელიც შემდეგ გარეგნულადაც მძლავრად გამოიხატა ცხრაასხუთი და ჩვიდმეტი წლის ქართველობაში და მის მომყოლ მძაფრ ბრძოლებში.

ყოველგვარ სახელმწიფოებრივ ასპარეზს ნაძალადევად მოწყვეტილი, განდევნილი ყოველგვარ კოლექტიურ პოლიტიკურ შემოქმედებასა და საქმიანობის სფეროდან ქართველი ერი მძლავრად და ბრწყინვალედ შეიჭრა პოლიტიკურ სცენაზე. და ეს დიდი ამბავი მოხდა მუშათა მეთაურობით და რევოლუციისა და სოციალიზმის დროშის ქვეშ. და აი, ეს ხანა, რომელსაც შეგვიძლია ვუწოდოთ მუშათა პერიოდი, არის უეჭველად ერთი მეტად შესანიშნავი და ბრწყინვალე პერიოდი ქართველი ხალხის ისტორიაში, ვინაიდან ეს არის

მისი ძლიერი ეროვნული აღორძინების, პოლიტიკური აღდგომისა და მოწინავე კულტურულ ხალხთა საერთაშორისო ოჯახში შესვლის ეპოქა.

ამ ხანაში ქართველმა ხალხმა დაიწყო თავისი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი გენიის გაშლა. და მტერმა და მოყვარემაც, მიუხედავად იმ ნაკლისა და სუსტი მხარეებისა, რომელიც თან ახლდა ქართველი ხალხის ბოზოქარ გამოსვლას დიდ პოლიტიკურ ასპარეზზე, უნდა სთქვას, რომ ეს გამოსვლა იყო და არის არამც თუ სავსებით დამაკმაყოფილებელი, არამედ პირდაპირ ბრწყინვალე. თუ მივიღებთ, რასაკვირველია, მხედველობაში იმ საშინელსა და დაბეჩავებულ პირობებს, რომელშიაც ასე ხანგრძლივად ყავდა ჩაყენებული ჩვენი ხალხი ისტორიული ბედის უკუღმართ ტრიალს. და განა მართლაც, განსაკუთრებით ორი უკანასკნელი ათეული წელი ეს არ არის ქართველი ხალხის პოლიტიკური გენიის ზეიმი, ზეიმი, არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ კავკასიაში? კიდევ მეტი, განა ამ ხანაში ქართველმა ხალხმა თვით ყოფილ რუსეთის იმპერიის მთელ სივრცეზე და ბოლოს თვით საერთაშორისო ასპარეზზეც არ ჰყო ნათელი, თუ რა კულტურულ-პოლიტიკური პოტენცია დარჩენილა იმ ივერიელთა მოდგმაში, რომლის ნაშთები უკვე ჩაფერფლილი და ისტორიულად დასაშარებული ეგონათ ახლობელ მტრებს და შორეულ მეზობლებს?

ნამდვილი პოლიტიკური ცხოვრება, ქვეყნის პოლიტიკური ორგანიზაცია მუშათა კლასმა დაიწყო საქართველოში, ვინაიდან პოლიტიკური ცხოვრება არ არსებობს პოლიტიკურ ბრძოლის გარეშე. ხოლო წინა ხანებში კი ჩვენში იყო მეტწილად ვიწრო ჯგუფების პოლიტიკური აზროვნება და ოცნება და არა პოლიტიკური ბრძოლა მასიური ორგანიზაციების საშუალებით. სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია იყო ის ვეებერთელა სკოლა, რომელშიაც სწრაფად და ბეჭითად სწავლობდა ქართველ მშრომელთა მასები არა მარტო პოლიტიკურ ამოსავალს, არამედ კულტურულის ანბანსაც. ეს სკოლა მას, რასაკვირველია, რომელიმე გულშემატკივარმა ჯგუფმა კი არ აუშენა, არამედ თვითონ ააგო. ქართველი ხალხი მისგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო ჩამოაჩენილი იყო ისტორიულ განვითარებას, ამიტომ მან ამ სკოლაში ნაჩქარევად გაიარა პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი კურსი, მას არ ყოფნიდა დრო და ამიტომ პირველ ხანებში შეითვისა მხოლოდ ძირითადი მცნებები და სახელმძღვანელო დებულებები; ეს ცოდნა შეიძლება ამიტომ რამდენიმედ ზერელე და სქემატური იყო, თანაც მდგომარეობა ავალებდა ქართველ ხალხს, რომ ის დაუყოვნებლივ ბრძოლაში ჩაერეულიყო და ასეთ პირობებში ხომ მით უმეტეს სქემატური ცოდნა და დებულებები რამდენიმედ დოგმატიურ ხასიათს იღებს. ყველაფერი ეს ისტორიულად აუცილებელი შეიქნა, მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ ქართველ ხალხს ნაჩქარევად და ამიტომ შედარებით მარტივი იარაღით აღჭურვილს უნდა აეღო სათანადო პოზიციები.

გამაგრებულიყო იქ და მხოლოდ შემდეგ შეძლებდა ის თავისი იარაღის გართულება გაუმჯობესებას, თავის პოლიტიკური ცოდნის გაღრმავებას.

ეთნოგრაფიულადა და ფიზიკურად დასაკლავად გამზადებულ ქართველ ხალხს ყოველგვარი სახელმწიფოებრიობისა და პოლიტიკური თვითმმართველობის ნატამალი წაართვეს. მაგრამ ქართველმა მშრომელმა თავისი პარტიის საშუალებით თითქოს თავისი სახელმწიფოს სუროგატიც კი აღადგინა და ცხრაას ზუთი წლის რევოლუციურ ხანაში მან „ერთობის“ მმართველობა წარმოშვა. ამ ხანაში ქართველმა ხალხმა „ახალთაობის“, ესე იგი, სოციალდემოკრატიული პარტიის საშუალებით თითქოს მომავალი დემოკრატიული და დამოუკიდებელი საქართველოს რეპეტიცია გააკეთა. არამც თუ ყოფილი რუსეთის იმპერიის სივრცეზე, არამედ მსოფლიოშიც იშვიათად თუ იქნება, ანდა შეიძლება არც იყოს იმის ბადალი მაგალითი, რომელსაც ადგილი ქონდა საქართველოს პოლიტიკურ განვითარებაში ამ უკანასკნელ ორ ათეულ წელში. იშვიათი და შეიძლება უბადლოცაა საქართველოს სოციალდემოკრატიული პარტიის ისტორია, რომელიც იმავე დროს წარმოადგენს არა მარტო ქართველ მშრომელთა ისტორიას, არამედ თითქმის მთელი ჩვენი ერის მატრიანეს, მისი ცხოვრებისა და ბრძოლის ერთ უშესანიშნავეს ხანაში.

ქართველი მუშათა კლასი და მისი პარტია სოციალური დროშით გამოვიდა ასპარეზზე; პოლიტიკური ცხოვრება და ბრძოლა მან სამოქალაქო მოტივებით დაიწყო; თავის იდეოლოგიასა და საქმიანობაში ის კლასობრივ ეკონომიური ინტერესებიდან გამომდინარე; ამრიგად, მის გამოჩინებულ პროგრამაში და გახმაურებულ ლოზუნგებში მკრთალათა და სუსტად ჩანდა და ისმოდა საერო პანგები, მაგრამ ეს პარტია, როგორც ზევითაც ვთქვით გაცვრით, იმავე დროს უაღრესად ეროვნული პარტიაც იყო: ჯერ ერთი ის, რომ მისი გამოსავალი წერტილი იყო და არის სამოქალაქო, სოციალური, მაგრამ ის აქედან ბუნებრივათა და ლოგიკურად საეროსაკენ მიდის, ის აკავშირებს და ერთ არმიად აქცევს ერის უდიდეს ნაწილს, ის ამოძრავებს ამ ლაშქარს, ხოლო მისი მოძრაობა, რა გამოსავალი წერტილიც არ უნდა ქონდეს მას, თავისთავად ეროვნულია, ამ სიტყვის ნამდვილი და საუკეთესო მნიშვნელობით, და არც შეუძლია იყოს სხვანაირი, ვინაიდან ის თვით ერია. ამრიგად, თავის მოღვაწეობის პირველ ხანაში პარტია ობიექტურად ეროვნული მესაქეა, ხოლო მეორე ხანაში, განსაკუთრებით დიდი ომის, ჩვიდმეტი წლის რევოლუციისა და მიმყოფლ დროში ხომ სუბიექტურადაც ერის ბაირალტარი ხდება.

მეოცე საუკუნის დასაწყისს ქართველი ხალხი მივიწყებული იყო და თითქოს ისტორიულად გამოტრიალებულად მიაჩნდა მტერს, ვამბობ მხოლოდ მტერს, ვინაიდან იმ დროს მოყვარე უკვე აღარ გვყოლია, კიდევ მეტი, გარეშე ნაკონობებიც კი აღარ მოჩანდა. და სწორედ ამ ხანებში ცხრაას ზუთის რევოლუციის ქუხილში, იქათი სიმძლავრით, შნოთი და ლაზათით იელვა ქართველი

ხალხის პოლიტიკურმა ნიჭმა და მოქალაქეობრივმა ენერგიამ, რომ მტერი სასტიკად გააოცა და დააღონა, მივიწყებულ ნაცნობებს განცვიფრებით გავახსენდით და ბევრმა მათგანმა მოყვარული თვალითაც გამოიხედა კოლხიდა-იყარიისაკენ. და ყველაფერი ეს სავსებით დამსახურებული იყო. იმ ხანიდან საქართველო მტრისა და მოყვრისათვის თითოთ საჩვენებელი შეიქნა. ქართველმა ხალხმა მთელი იმპერიის დიად განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ისეთი თვალსაჩინო ადგილი დაიკირა, ისეთი მეთაურის როლში გამოვიდა, რომელიც თითქმის არავითარ შემთხვევაში არ მართლდებოდა არც მისი რიცხვობრივი ძალით, არც ეკონომიური წონით და საზოგადოებრივი განვითარებით და არც მისი ახლო წარსული ისტორიითა და მდგომარეობით. მაგრამ ამ შემთხვევაში უმკველად დიდი გავლენა ქონდა ქართველი ხალხის უძველეს კულტურასა და ხანგრძლივ სახელმწიფოებრივ სკოლას. მის სიღრმეში უჩინრად იყო შემონახული ეს ძველი ნაპერწყალი, რომელიც დანაცრული იყო ისლამურ-რუსული დესპოტიის მიერ და რომელმაც პირველი მოხდენილი პირობების დროს ძალუმად იფეთქა, დაახლოებით იმის მსგავსად, როგორც ეს მოხდა, მაგალითად, იაპონიაში. ცნობილია, რომ ეს უძველესი ცივილიზაციის პატრონი ხალხი დიდი ხნის განმავლობაში კულტურულად დაიქცა და ლამის გველურდა, მაგრამ ჩაება თუ არა გასული საუკუნის სამოციან წლებში ევროპის ცივილიზაციის ფერხულში, ის თითქმის მკვდრე თით ალდგა და სასწაულწარმოვით სისწრაფით გასწია წინ. და ამ სასწაულის ერთი უმთავრესი მიზეზი იყო ამ ხალხის ბუნებრივი ნიჭი და უნარი, ესე იგი, ძველი სახელმწიფოებრივი სკოლის დიადი გამოცდილება, რომელიც ერთ დრომდე შეუმჩნევლად და მკვდარ კაპიტალად იდგა ამ ხალხის სიღრმეში... პირველ რევოლუციის ხანაში საქართველოს ბადალი არ აღმოჩნდა იმპერიის არც ერთ კუნძულში — არც მპყრობელ ველიკოროსიაში და არც მის მიერ პყრობილ კულტურულ კოლონიალურ ერებში. ქართველმა ხალხმა შინაგანად და გარეგნულადაც კი დაარულა რევოლუცია, მან სრულიად გარიყა რუსეთის ხელისუფლება და ფაქტურად საკუთარი მმართველობა შექმნა. საქართველომ პირნათლად და ბრწყინვალედ შეასრულა თავის ამოცანა, მან გმირულად აიღო ის პოზიცია, რომელიც ამ დიდ სარევოლუციო ომში უნდა აეღო მას. და აქ გამარჯვებული და გამაგრებული უცდიდა ის რევოლუციის სხვა რაზმების წინსვლას, მაგრამ საიმპერიო რევოლუციის ვერც ერთმა დანარჩენმა რაზმმა საკმარისად ვერ აუბა მას მხარი და უკანასკნელად საქართველოც იძულებული შეიქნა აღებული პოზიციები დაეტოვებინა. ამავე დროს აღსანიშნავი და მეტად საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ქართველი ხალხის ენერგია იბრძოდა მაშინ და შემდეგაც არა მარტო საქართველოს ფრონტზე, არამედ თითქმის ყველა ფრონტებზე ვლადივოსტოკიდან დაწყებული პეტერბურგ-ოდესამდე და არხანგელსკიდან ყარსამდე. გასული დიდი ომის დროს გერმანიის საკომანდო და

ინსტრუქტორული ძალები მეთაურობდნენ არა მარტო გერმანულ არმიას, არამედ დიდ ენერგიას ხარჯავდნენ თავის მოკავშირე არმიების ხელმძღვანელობის საქმეში. რამდენიმედ ასეთივე იყო საქართველოს როლი პირველ დიდ სარევოლუციო ომის დროსა და შემდეგაც. ქართველი ხალხი უხვად და სისტემატურად აძლევდა თავის წრიდან ხელმძღვანელ კადრებს სარევოლუციო ფრონტის ყველა ადგილებს. არა მარტო იდეურ-მორალურ გავლენას ახდენდა საქართველოს რევოლუციონური მოძრაობა მთელს ამიერ და იმიერკავკასიაში, არამედ ორგანიზაციულადაც მეტად საგრძნობი იყო ქართველ მუშათა გეგემონია, და არა მარტო კავკასიაში, არამედ უფრო შორსაც; მთელს იმპერიაში ქართველი და რევოლუციის აფიციერი თითქოს სინონიმები შეიქნა; და ამგვარ როლს თამაშობდა ქართველობა ყველა საზოგადოებრივ წრეებში, როგორც მუშებში, ისე ინტელიგენციაში საერთოდ და კერძოდ სტუდენტობაში. პირველი რევოლუცია დამარცხდა. საქართველოც იძულებული შეიქნა იარაღი დაეყარა. მაგრამ მისი საგანგებო როლი საიმპერიო მოძრაობაში კიდევ მკაფიოდ და ბრწყინვალედ გაგრძელდა. მართალია, რევოლუცია დამარცხდა, მან ვერ მიაღწია თავის მიზნებს, მაგრამ ნაწილობრივად გაიმარჯვებულს წყობილებაზე, მან მიიღო უფლება შეკვეცილი სახელმწიფო ღუმა და ასევე შეკვეცილი სამოქალაქო თავისუფლებანი სიტყვის, ბეჭდვისა და სხვა სახელმწიფო ღუმა მაინც შეიქნა რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრების ფოკუსი და მაღალი ტრიბუნა. ის მაინც გახდა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცენტრი და სარკე. და აი, ამ მწვერვალზე 150 მილიონიანი იმპერიის საკრებულოში ორ მილიონიანი ქართველი ხალხის წარმომადგენლობამ დაიჭირა პირველი ადგილი. სახელმწიფო ღუმის ისტორია, მიუხედავად მისი შინაგანი ძალთა განწყობილებისა, არის ყოფილი რუსეთის იმპერიის ისტორია განსაზღვრულ და მეტად მნიშვნელოვან ხანაში. და ეს ისტორია, პირველ ყოვლისა, არის ქართველი ხალხის პოლიტიკური ნიჭისა და ცივილიზაციის დემონსტრაცია. როგორც არ უნდა მიუდგეთ ღუმის სოციალდემოკრატიული ფრაქციების მოღვაწეობას, ისტორიულ პერსპექტივაში არ შეიძლება მათი სხვანაირი დაფასება, თუ არა იმ ისტორიული ეპოქის მთავარი ძარღვის გამომხატველისა, ხოლო ეს ძარღვი იყო რევოლუცია, და მისი ხანგრძლივი მთავარსარდლობა, ვიდრე 1917 წლის ბოლომდე ქართველ ხალხს დააკისრა ისტორიამ მისი წარმომადგენლების სახით. და მართლაც, ვინ იყვნენ დიდი ეპოქის ბაირატარნი საიმპერიო საპარლამენტო ასპარეზზე, თუ არა ნოე ჟორდანია და ისიდორე რამიშვილი, ირაკლი წერეთელი და არჩილ ჭავჭავაძე, აკაკი ჩხენკელი და ივანე გომართელი, კარლო ჩხეიძე და ევგენი გეგეჭკორი და სხვა მათი ღირსეული თანამოღვაწენი?

ამგვარი იყო ქართველი ხალხის მნიშვნელობა და გავლენა იმპერიის მთელ სივრცეზე: ხოლო რაც შეეხება საკუთრივ საქართველოს, აქ სარევოლუციო

მოძრაობა მუშათა მეთაურობით ერთ წამსაც არ შეწყვეტილა. და ამ მოძრაობას ახასიათებს და ყველა სხვა კუთხეებიდან ანსხვავებს ძლიერი მასიურობა, მტკიცე ორგანიზაცია და მაღალი კულტურულ ჰუმანური დონე. საოცარ კონტრასტს იძლევა რევოლუციონური მოძრაობის სურათები საქართველოს და რუსეთს შორის. არც ერთ რევოლუციის პროცესში ჩვენში მოძრაობას არ მიუღია ისეთი პლებეიური, ბუნტარულ-ნგრევიითი, უზაროდ სასტიკი და ხშირად პირდაპირ საღისტური ფორმები, როგორც ეს ემჩნეოდა რუსეთის რევოლუციასა და განსაკუთრებით მის აგრარულ მოძრაობას. რუსეთის რევოლუციონური ორგანიზაციები წარმოადგენდნენ იმ ნაპერწყმს, რომელსაც შეეძლო მხოლოდ აფეთქებია ხალხური უკმაყოფილების საფეთქი ზვინები, ხოლო აფეთქებული სტიქიის ხელმძღვანელობა მათ მეტწილად არ ძალუძდათ. საქართველოში კი მუშათა პარტიის რევოლუციონური ორგანიზაციები ხალხის მასების ორგანულ და განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდნენ, ისინი კი არ აფეთქებდნენ სტიქიას, არამედ მუდამ მასთან იყვნენ, თავის უთვალავ უჩრდებოებით ჩაქსოვილი იყვნენ მთელი ქართველი ხალხის სხეულში რკინის გზის მთავარ სახელოსნოებით დაწყებული და თიანეთისა და ლეჩხუმის მანქანების ჩამორჩენილ სოფლებამდე. ეს ორგანიზაციები სისტემატურად ზრდიდნენ და მოქალაქეობრივად ავითარებდნენ ფართო მასებს და ბრძოლისა და ავეთქების დროსაც არასდროს არ კარგავდნენ ხელმძღვანელობას.

პირდაპირ ლეგენდარულია ქართველი მუშათა კლასის ბრძოლა თავისუფალი სიტყვისათვის. რომელ ხალხს შეუძლია დაიკეხოს ისეთი თავდადებული ბრძოლითა და აგრეთვე მიღწევით, რომელიც მოიპოვეს ჩვენმა მუშებმა ამ ასპარეზზე. ქართული არალეგალური საბჭოედი დაზგა, ეს ხომ ერთი იმ ბერკეტთაგანია, რომელმაც წაღმა გადმოაბრუნა ქართველი ხალხის უკულმა შეტრიალებული ბედი. და ამ შემთხვევაშიც ისტორია აღნიშნავს, რომ ქართველმა მუშამ, არამც თუ მარტო თავის არალეგალურ სასტამბო საქმეს საკუთარი სისხლი და ხორცი დაუდგა მტლად, არამედ სრულიად რუსეთის სოციალდემოკრატიის პარტიის ცენტრალურ სტამბების სულის ჩამდგმელიც მეტწილად იგივე ქართველი მუშები იყვნენ. ასეთივე საზღაპრო ენერგია გამოიჩინა ქართველმა მშრომელმა მასამ თავის ნახევრად ლეგალური პრესის საქმეში. სრულიად უღაო ისტორიული ფაქტია ის ნოვლენა, რომ აქაც კაცობრიობის მთელი ისტორიაშიც კი არ არის ბადალი მაგალითი. ჯერ კიდევ მეფის თვითმპყრობელობის დროს და მერმეთ კი პირველი რევოლუციის მიმყოლ ხანაში, როდესაც ლეგალური მუშური სიტყვა მოითხოვდა აურაცხელ მსხვერპლს, რომლის მუდმივი გაღება შეუძლებელი შეიქნა სხვებისათვის, როდესაც მთელი იმპერიის სივრცეზე შეუძლებელი იყო მუშათა გაზეთების არსებობა, ქართველმა მშრომელნი არასდროს და არავითარ შემთხვევაში არ აციებდნენ თავისი პრესის კერას. ვერავითარი ჯოჯოხეთური რეპრესიები, ვერავითარი ნივთიერი და

მორალური მსხვერპლი ვერ აჩერებდა ამ საქმეში მათ მტკიცე ნებისყოფას. ქართველ მუშათა კლასის ზღვა-ენერგია და საოცარი ორგანიზატორული ნიჭი მძლავრად შეიჭრა იმ პაწია ლეგალურ შესაძლებლობების ქუჩურუტანაში. რომელიც რევოლუციამ მიანიჭა ბეჭდვით სიტყვას. რა წარმატაცი, რა დრამატიული სილამაზითა და სიძლიერით აღსავსე მოთხრობა იქნება ის მატინე, რომელიც დაიწერება იმ საარაყო და გმირული ბრძოლის შესახებ, რომელსაც ამ ხიდადზე აწარმოებდნენ ქართველი მუშები, მატინე, რომელიც ჩვენი ახლო წარსული ცხოვრების სხვა მრავალ მოვლენებთან და ეპიზოდებთან ერთად ასე მოულოდნელად ელის და უცდის თავის ავტორებს! თუ ყოველდღიურად არა, ორთაშუა რიცხვით ყოველკვირეულად მაინც არბევდა და აწიოკებდა ქანდარმერია ქართველ მუშათა გაზეთებს. გაზეთის დახურვა, სტამბის დაბეჭდვა, ქაღალდისა და სალაროს კონფისკაცია, რედაქტორ-გამომცემელთა და ჟანაშორეშელთა დაპატიმრება და გაციმბირება, ასეთი იყო ყოველდღიური და ყოველკვირეული მსხვერპლი, რომელსაც უხვად იღებდა ქართველი პრეს-ლეტარი, მაგრამ ის თავისას მაინც არ იშლიდა და თითქოს დაუსრულებელი რიგით ხალისიანად იღგნენ მისი რაზმები ამ სამსხვერპლოს წინაშე და ორიოდვე გაზეთის ნომერში ათიოდე წლის ციხე-გადასახლებასა და უამრავ ნივთიერ მსხვერპლს იძლეოდნენ. ასეთი იყო საერთოდ ქართველი მუშურ-გლეხური დემოკრატიის რევოლუციონური ენერგია, მოქალაქეობრივი უნარი და პოლიტიკური ორგანიზაცია და აბა რა გასაკვირველია, რომ ის ასეთ თვალსაჩინო და არაჩვეულებრივ როლს თამაშობდა ყოფილ იმპერიის საერთო ცხოვრებაში დაწყებული პირველი რევოლუციით და გათავებული 1917 წლის ქარტახილებით.

მეტად დამახასიათებელი და ამიტომ უეჭველად აღსანიშნავია სხვათა შორის ის დიდი მოქალაქეობრივი სიმწიფე, რომელიც ქართველმა მუშამ გამოიჩინა ჩეიდმეტი წლის რევოლუციისა და მის მიმყოლ ხანებში, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დროს და მის შემდეგ ეპოქაში. დიდ მსოფლიო ომში რიგრიგობით დამარცხდნენ შედარებით ჩამორჩენილი ქვეყნები, ჩამორჩენილი პოლიტიკურად და კულტურულ-ეკონომიურად, როგორც რუსეთი და ოსმალეთი და პოლიტიკურად შედარებით ჩამორჩენილი ავსტრიულ-უნგრეთი და გერმანია. გამარჯვება ხედა წილად უფრო განვითარებულ ევროპა-ამერიკის დემოკრატიათ. ყველა დამარცხებულ ქვეყნებში, ესე იგი დასავლეთ აზიისა და ცენტრალურსა და აღმოსავლეთ ევროპაში მოხდა რევოლუციები. ყველა ამ რევოლუციებში, გარდა ოსმალეთისა, მეტად თუ ნაკლებად, მაგრამ შესამჩნევ როლს თამაშობდა მუშათა კლასი. მეტად დიდს, პირდაპირ გადამჭრელ როლს ასრულებდა ამ ხანაში ჩვენი მუშათა კლასი საქართველოს ცხოვრებაში. საკმარისია ერთი ხევალი გადავავლოთ ყველა ამ რევოლუციებს, მაქ-ხასიათს და მიმდინარეობას, რომ გადაჭრითა და ყოველგვარ გორაკობისა და

კვების გარეშე აღვნიშნოთ ის უღაო ფაქტი, რომ ქართველ მუშათა კლასის სახე და საქმე ამ საშინელი სოციალური ქართველების დროს აშკარად მოწმობს მის უაღრეს მოქალაქეობრივ სიმწიფეს. საშინელი ომის მიერ გამოწვეულ დამარცხებულთა და დამშეულთა რევოლუციებს თან ახლდა საშინელი სოციალური ხრწნისა და შლის პროცესებიც. ამ პროცესს ვერ ასცდა ვერც ერთი კლასი და მათ შორის ვერც პროლეტარიატი; არამც თუ ნაკლებ კულტუროსანი რუსეთის მუშათა კლასი ვერ ასცდა თავის მასაში ამ სტიქიურ პროცესს, რომელიც რევოლუციას რამდენადმე მონათა აჯანყების ხასიათს აძლევდა, არამედ კულტუროსანი გერმანიის კულტურულად აღზრდილი, მოქალაქეობრივად ნაწრთობი და ორგანიზაციულად დარაზმული პროლეტარიატის კარგა მოზრდილი ნაწილიც საკმარისად მოუმწიფებელი ანდა მოშლილი გამოდგა. აქაც კი ბრბოსა და მონას სტიქიამ და ინსტიქტმა საგრძნობლად იჩინა თავი. ხოლო რაც შეეხება ვიწრო კლასიკურ, ანუ უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ამქრულ-მუშურმა ტენდენციამ ხომ საკმაოდ ფართო და ხანგრძლივი ხასიათი მიიღო. რაც შეეხება რუსეთს, აქ ხომ ეს მოტივი ძირითადი და გადამწყვეტი გამოდგა მთელ რევოლუციის პროცესში. საქართველოს მუშათა კლასისათვის კი დამახასიათებელი შეიქნა ის, რომ ჩვენი მუშა ერთსა და იმავე დროს მუშაც იყო და მოქალაქეც. მას ერთ წამსაც არ უღალატნია და არც შეეძლო ეღალატნა თავის კლასიური ინტერესისათვის, მაგრამ იმავე დროს მას ამ საშინელ ნგრევა-შიმშილისა და წეწვა-გლეჯის დროს ერთ წამსაც არ დავაწყებია, რომ ის არის და უნდა იქნეს მოქალაქე, რომ თავის კლასითა და მისი ინტერესებით არის იმავე დროს დიდი მთლიანობის, სამოქალაქო საზოგადოების ნაწილი; როდესაც საშინელი ნგრევისა და გაჭირვების დროს, ასე სასტიკად გაშიშვლდა უბრალო ცხოველური ინსტიქტები, როდესაც სამოქალაქო ძაფები დაწყდა და დაიწეწა, როდესაც ყველა პირადი და ჯგუფური ძალებით შევლოდა თავის თავს და ძლიერ ნაკლებ ანგარიშს უწევდა მოშლილ საზოგადოებრიობის საერთო ინტერესებს, სწორედ ამ საშინელ ხანაში ქართველი მუშა, პირველ ყოვლისა, გამოდგა მოქალაქე და ამ თავის მოქალაქეობრივ შეგნებასა და მოვალეობას უფარდებდა საკუთარ კლასიურ მოთხოვნილებასა და ინტერესებს, და სჩადიოდა ამას ის სრულის შეგნებითა და თავისუფლად, ვინაიდან მას მოძალავე არავინ ყავდა, რადგან სახელმწიფო ხელისუფლება მის განკარგულებაში იყო. რასაკვირველია, საქართველოს რევოლუციაც არ იყო სავსებით დაზღვეული სოციალური შლის მოვლენებიდან, მაგრამ ასეთ მოვლენებს არ ქონია ადგილი მუშათა კლასში, მან რამდენადმე და ისიც მხოლოდ ეპიზოდურად იჩინა თავი აქა იქ ზოთლად და დამარცხებულ, ფრონტიდან დაბრუნებულ ჯარისკაცებში, და რაც უმთავრესია ეს ის, რომ ეს ეპიზოდებიც უფრო დიდ უცხო ძალის გავლენით, ხარჯითა და ენერგიით იყო ნა-

სულდგმულევი, ვიდრე ქართველი გლეხის საკუთარი ბუნებითა და თვისებით ერთი სიტყვით, უკვე სრულიად უდაო ისტორიული ფაქტია ის, რომ რევოლუციის ხანაში ქართველმა ხალხმა და განსაკუთრებით მისმა მუშათა კლასმა ისეთი მოქალაქეობრივი სიმწიფე გამოიჩინა, რომ მასზედ, როგორც მისაბამ მაგალითზე თვით მოწინავე და კულტურულ გერმანიაშიც კი მიუთითებდნენ...

ამ თავს ქალაქურ-მუშური პერიოდი ეუწოდენ. რასაკვირველია, აქ ამ უდიდესი მნიშვნელობის ეპოქის არამც თუ ისტორია არ არის მოთხრობილი, არამედ სქემატურადაც არ არის აღნიშნული ყველა ძირითადი მომენტები ჩვენი საზოგადოებრივი განვითარებისა ხსენებულ ხანაში. აქ მხოლოდ გაცერით არის მოწაწული ზოგიერთი უმთავრესი მომენტები და დამახასიათებელი თვისებანი ჩვენი მუშათა კლასისა და მისი საერთო და კლასიური მოძრაობისა. რასაკვირველია, ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ უმთავრეს მომქმედელი ძალი, მისი ღირსებისა და ნაკლის დახასიათება არ განისაზღვრება ამ ერთი თავით, მას ვერ აეუარეთ გვერდი წინა თავებში და გაცერით აწიკ არა ერთხელ მოგვიხდება მასზედ ლაპარაკი. აქ კი მხოლოდ შემდეგი ჯამი და რასკვნა უნდა ითქვას. სამოციან წლებიდან რომ ავიღოთ ქართული საზოგადოებრივი აზრისა და მოძრაობის ისტორია, ძირითადად, სქემატურად და იქნებ ცოტა ტლანქადაც შეიძლება ორ უმთავრეს ეპოქად გაიყოს ის: პირველი, დაახლოებით მესამე დასის გამოსვლამდე, მეორე კი შემდეგ. პირველს შეგვიძლია ასევე დაახლოებით ვუწოდოთ სოფლურ-აზნაურულ-ლიბერალურ-ეროვნულ პერიოდი, მეორე კი ქალაქურ-მუშურ-გლეხურ-რევოლუციონურ-სოციალისტურად მოვნათლოთ. ამ ორი მთავარი ეპოქის პერსონიფიკაცია რომ მოვინდომოთ, ეს არავითარ სიძნელესა და არჩევანს არ მოითხოვს, აშკარაა, პირველი არის ილია ჭავჭავაძე, მეორე — ნოე ჟორდანიძე. რასაკვირველია, მთლიანი საზოგადოებრივი განვითარების პროცესის ასეთი გაყოფით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ერთ დღეს პირველი პერიოდი გათავდა და მეორე დაიბადა, მით უმეტეს არც ის, რომ ხსენებული ფორმულები საესებით და ამომწურავად ახასიათებენ ამ პერიოდებს, ანდა ია, რომ ილიას ქალაქის მნიშვნელობა არაბად მიაჩნდა, ან კიდევ კაცია ადამიანისა და მუშა ბოქულაძის ავტორის აზნაურობა ახასიათებდა; ამასთანავე ნურც ისე გაიგებს ვინმე, თითქოს ნოე ჟორდანიას მიერ ხელმძღვანელებულ მუშათა პერიოდს შეგნებული ეროვნული მომენტები არ ახასიათებდა. რა თქმა უნდა, რომ პირველ პერიოდში უკვე ჩასახული იყო მეორეს ელემენტები, ხოლო მეორეში გადმოვიდა და ასევე პარალელურად ვითარდებოდა პირველის გაგრძელება, მაგრამ ძირითადი მოტივი, საზოგადოებრივი აზრისა და მოძრაობის მთავარი

ღერძები გამოიყვალა. ისიც მართალია, რომ ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შესამჩნევ ისტორიულ როლს თამაშობდნენ სხვა ჯგუფები და მათი მეთაურები. როგორ შეიძლება, მაგალითად, გვერდი აუაროს ამ ეპოქის ისტორიკოსმა იმ მნიშვნელოვან ხალხოსნურ-სოციალისტურ მიმდინარეობას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა პირველ პერიოდში, ანდა მეშუა პერიოდში არსებულ ეროვნულ-ინტელიგენტურ-სოციალისტურ იდეოლოგიას, რომელმაც თავის ორგანიზაციული გამოხატულება სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიაში ჰპოვა და რომელმაც ძლიერ საგრძნობი იდეოლოგიური როლი ითამაშა ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებაში, განსაკუთრებით ეროვნულ პრობლემაში სფეროში. აღსანიშნავია, რასაკვირველია, ილიას პერიოდშივე არსებული ქალაქურ-ბურჟუაზიული დემოკრატიზმი და ნოე ჟორდანის ხანაში მომქმედი ნაციონალ-დემოკრატიზმიც. მაგრამ ჩვენი ცხოვრების დამახასიათებელი სწორედ ის არის, რომ ჩვენი საზოგადოებრივი განვითარება ისე წავიდა, რომ ვერც ქალაქურ-ბურჟუაზიული და ვერც ხალხოსნურ-ინტელიგენტურ-სოციალისტური მიმდინარეობა ვერც ერთ პერიოდში ვერ შეიქნა „აზრთა მფლობელი“; საზოგადოებრივი აზრის მთავარი ლოტბარობა აზნაურული ლიბერალიზმიდან თითქოს უშუალოდ გადავიდა მეშუა სოციალიზმზე. პირველს ლოტბარობდა ჭავჭავაძე, მეორეს — ჟორდანია, ვამბოზ ლოტბარობდათქო, ვინაიდან როგორც პირველს, ისე მეორე პერიოდში მართო ჭავჭავაძისა და ჟორდანის ბანაკები კი არ არსებობდნენ, მართო ისინი კი არ წარმოადგენდნენ საზოგადოებრივ მოძრაობას, არა, იქაც და აქაც ბრძოლის კონცერტს ქმნიდნენ სხვა და სხვა ძალები და ჯგუფები, ამ ჯგუფთა შორის პირველ პერიოდში პირველი და უძლიერესი იყო ილია ჭავჭავაძის სკოლა, ხოლო მეორეში — ნოე ჟორდანისი.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა

ქართველმა ხალხმა თავის ეროვნული განთავისუფლების საქმე რევოლუციის გამარჯვებას დაუკავშირა. საერთო საიმპერიო რევოლუცია, რევოლუცია მთლიანი ფრონტის ინტერნაციონალური დროშის ქვეშ და შემდეგ მოგვარება ეროვნული საკითხისა — ასეთი იყო უმთავრესი გეზი ქართველი ხალხის მოძრაობისა და ბრძოლისა, და ამ ძირითადი ხაზისათვის მას არასდროს არ უღალატნია. პირდაპირ საარაკო მოქალაქეობრივი დისციპლინა და მთლიანობა გამოიჩინა ქართველმა ხალხმა პირველი რევოლუციის დროს. თითქოს რაღაც თილისმური ძალით ერთბაშად გაირიყა და ჰაერში გამოეკიდა რუსეთის მმართველობა ჩვენში. ქართველი ხალხის აქტიურმა ბრძოლამ და ბოიკოტმა მსოფლიოს ყველა კუთხეებში მიიქცია გაოცებული ყურადღება. ამ „საინტერესო

მოვლენაზე“ ალაპარაკდნენ ევროპის პრესაში და ინგლისის პარლამენტშიც. მის შესახებ ამეტყველდნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებში და რუსეთის დიდი მწერალი და მორალისტი ლევ ტოლსტოიცი კი გამოეხმაურა და თავის მოძღვრების ზეიმი და გამარჯვებაც კინალამ დაინახა ქართველი გლეხობის, განსაკუთრებით მის მედროშის, გურიის მოძრაობაში. ამ დიდმა მოაზროვნემ და მორალისტმა გურიის მოძრაობა ისე წარმოიდგინა, რომ თითქოს ჯერ არ ნახული პასიური ბოიკოტით მიაღწია ჩვენმა გლეხობამ მთავრობაზე გამარჯვებას. ვერ აუარეს გვერდი ამ „საინტერესო მოვლენას“ არამც თუ პოლიტიკოსებმა და მორალისტებმა, არამედ თვით სანსკრიტულ ფოლიანტებში და არქეოლოგიურ ძეგლებში ჩაფლულმა აკადემიკოსმა ნიკოლოზ მარმა... და მართლაც, ვის ყურადღებას არ მიიპყრობდა, ვის არ მოსჭრიდა თვალს ის წარმტაც, პირდაპირ ეპიური ბრძოლა, რომელსაც აწარმოებდა ქართველი ხალხი საერთოდ, კერძოდ ჩვენი გლეხობა და განსაკუთრებით ამ გლეხობის ბელადი გურია, რომელიც თვით ცოცხალ ეპოსს წარმოადგენდა და რომლის საქმენი საარაყონი უკვე ეძახის და უყვივს ქართველ მწერლებსა და მხატვრებს, რათა შთამომავლობისათვის მელნითაც ჩაიწეროს ქართველი ხალხის ახლად შექმნილი ცოცხალი პოემები.

პირველსავე რევოლუციაში ქართველმა ხალხმა ერთბაშად მოახდინა მანიფესტაცია არა მარტო თავის ღრმა პოლიტიკური უნარისა, არამედ უმაღლესი მოქალაქეობრივი მორალობისა. მისი მოძრაობის სიდიადე მდგომარეობდა არა მარტო მის ორგანიზაციულ სიმტკიცეში და რევოლუციონერ ბრძოლას ძალაში, მისი გავლენის ერთი უმთავრესი მიზეზი და პირობა იყო მისი შინაგანად მართალი და სპეტაკი მორალობა. რევოლუცია შეიქნა თითქოს ქართველი ხალხის სატრფოთ და ეს ხალხი კი მის შეფიცულ რაინდად. და აი, ისედაც მორაინდო მოდგმის ქართველი ხალხი, ესლა კი რევოლუციის აღში კვლავ გარანდებული უმაღლესი ზნეობრივ მსაჯულად და უდაო მომრიგებელ მოსამართლესა და შეამავლის როლში გამოდის კავკასიაში. რევოლუციისა და ქართველი ხალხისათვის უდიდესი მორალური ზეიმი იყო ის წამი, როდესაც რუსი იმპერატორის ხელისუფლება, მისი ნამესტნიკის საპით, უძლური შეიქნა შეეჩერებია ის ჯოჯოხეთური თათრულ-სომხურ სისხლისღვრა, რომელიც რევოლუციის წინააღმდეგ თვითონვე გამოიწვიეს და შველა სთხოვა მის მიერვე დევნილ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას, ესე იგი ქართველ მეშვებს. ქართველ ხალხს თავის დროაზე სხვათა შორის ეწერა ერთა ძმობა და ეს წარწერაც, ისე როგორც სხვა მისი ლოზუნგები, არ იყო უბრალო სამკაული, როგორც ეს ზოგჯერ ქონიათ და აქვთ სხვადასხვა ძალებს, არამედ ეს იყო მისთვის წმინდა პცნება, რომლისთვისაც თავს სდებდა. მტერი და მოყვარე გრძნობდა ქართველი ხალხის მოძრაობის უადრეს ზნეობრივ სიფაქიზესა და სპეტაკ გულწრფელობას, და აი, სწორედ ამიტომ იყო, რომ კავკასიის ერთა შორის

რთულსა და გამწვავებულ ურთიერთობებში იმ დროიდან ქართველი, როგორც ეროვნული ძმობის გულწრფელი მოციქული, დამსახურებულად ლებულობს. მიუდგომელი არბიტრის როლს სხვა და სხვა ნაციონალურ გამწვავებათა დროს.

პირველ რევოლუციის ხანაში საქართველოში თითქმის ყველგან, ზოგან სრულიად, ზოგან კი ფაქტიურად შეწყდა რუსეთის მთავრობის ხელისუფლება და ხალხმა წარმოშვა თავის დროებითი რევოლუციონური თვითმმართველობა. იმდენად აშკარა იყო რუსი იმპერატორის ნამესტნიკის უმწეობა და აზარაობა, რომ უცხო სახელმწიფოთა დიპლომატიური წარმომადგენლებიც კი — საკონსულოები არაოფიციალურ ურთიერთობაში შედიოდნენ საქართველოს ფაქტიურ ხელისუფლებასთან. ერთი სიტყვით, საკმარისი იყო, რომ ის, რაც საქართველოში გააკეთა ქართველმა ხალხმა, მომხდარიყო თუ მთელს იმპერიაში არა, რუსეთის ზოგიერთ მნიშვნელოვან კუთხეებში მაინც და ძველი წყობილების საქმე უკვე გათავებული იყო. აღზნებული სიმამაცითა და თვალწარმტაცი რაინდობით იბრძოლა ქართველმა ხალხმა იმ რევოლუციონურ ომებში და ბრწყინვალედაც გაიმარჯვა მან საკუთარ ფრონტზე, ზოლო ფრონტის დანარჩენმა ნაწილებმა მას მხარი ვერ აუბეს, დამარცხდნენ და ბოლოს ისიც იძულებული შეიქნა უკან დაეხია. რევოლუცია რომ ჩვეულებრივი ომი იყვეს და მას თავისი გენერალური შტაბი ყავდეს, მაშინ პირველი ჭილდო უნდა ქართველი ხალხისათვის მიესაჯა, ვინაიდან თუ ერთად ერთი არა, ყველაზე წარჩინებული და სახელოვანი რევოლუციონური არმია გამოდგა ეს ხალხი. და ეს ჭილდო და წარჩინება თითქმის კიდეც მიუსაჯა მას ისტორიამ მით, რომ ამ უკან დახევის შემდეგ, როდესაც დაიწყო უკვე საპოზიციო ხასიათის პოლიტიკური ბრძოლა საიმპერიო მასშტაბით, მთავარსარდლობა ხელა მას წილად 12 წლის განმავლობაში, სანამ 17 წელს მისივე ხელმძღვანელობით არ განახლდა და არ გაიმარჯვა ახალმა იერიშმა, ვიდრე იმ უკანასკნელ მომენტამდე, როდესაც კიდეც ერთხელ არ უსუსტა რუსეთის ხალხს რევოლუციონურმა სიმწიფემ და მოქალაქეობრივმა აღზრდამ, და მსგავსად პირველი რევოლუციისა, თუმცა სხვა ფორმით, არ გამოეშალა დაუსრულებელ რევოლუციას 1917 წლის ოქტომბერში.

ამრიგად, ქართველმა ხალხმა უკვე პირველი რევოლუციის დროს გაიმარჯვა და თავის ფაქტიური ხელისუფლებაც წარმოშვა, და ამ ხელისუფლების აპარატმა თავის ათისთავებითა და ასისთავებით შეიკრა და დარაზმა მთელი ერი. მაგრამ ის მაშინ დამარცხდა, რადგან ამ დონეზე ვერ ავიდა რევოლუცია იმპერიის სხვა კუთხეებში. მეორე რევოლუციაში კი ქართველი ხალხი შევიდა უკვე მოქალაქეობრივად სავსებით დავაყვაცებული, თუმცა აქაც ის პირველ რიგში არ სჩრიდა თავის ეროვნულ საკითხს, მაგრამ ეს კითხვაც მან შედარებით უფრო დამუშავებული ქონდა ახლა, ვიდრე პირველად. და, მართლაც, გან-

ვიხილოთ როგორი იყო ქართველი ხალხის ხელმძღვანელი პარტიის პოზიცია ამ საკითხში? ქართველი სოციალდემოკრატიის პროგრამა, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ გაკვრივით, პრინციპიალურად იდგა ერთა დამოუკიდებლობის ნიადაგზე, ერთა სუვერენობის პრინციპი მისთვის ურყევი და უცვლელი დებულება იყო; ამ შეხედულების გამომხატველი ალგებრაული ფორმულა იყო ამ პარტიის პროგრამის ის მუხლი, რომელიც კატეგორიულად მოითხოვდა ერთა თვითგამორკვევას, ესე იგი, სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ, აღიარებდა ერის სრულს ინდივიდუალობას, მის თავისუფალ მეობასა, საკუთარ ინტერესებსა და ცალკე ნებისყოფას. და აი, ამ ნებისყოფისა და სურვილების უზენაეს გამოსახატავად იმპერიაში. გარდა საერთო დამფუძნებელი კრებისა, უხდა შეკრებილიყვნენ ეროვნული დამფუძნებელი კრებები და მათ შორის საქართველოს კონსტიტუტანტაც; აი ამ ქართულ დამფუძნებელ კრებას უნდა თავისუფლად გადაეჭრა ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივი ბედი. ძნელია ეხლა იმის თქმა, თუ როგორ გადაწყვეტილებას მიიღებდა ამ პირობებში ქართული დამფუძნებელი კრება. ეს დამოკიდებული იქნებოდა მთელ რიგ სხვადასხვა პირობებზე, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, ის თავის ეროვნულ თვითმყოფლობის პრინციპს მტკიცედ დაადასტურებდა, შეიძლებოდა დარჩენილიყო ფედერაციულ, ან ავტონომიურ კავშირში, ყოფილ იმპერიის დანარჩენ ეროვნულ ეროვნულებთან ერთად, მაგრამ, რასაკვირველია, ძველ ურთიერთობას არ დასტურებდა, თავის თავს არ გათქვეფდა დემოკრატიულ ცენტრალიზმში, ვინაიდან მეტის თუ ნაკლების სიმწვავეთა და სიფართოით, მაგრამ საქართველოს ყველა პარტიები და მათ შორის სოციალდემოკრატიაც ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ თვითმმართველობის პრინციპს აყენებდნენ. უფრო გადაჭრით, გაბედულათა და ფართოდ სვამდნენ ამ საკითხს ეროვნული პარტიები, რომელნიც შედარებით ნაკლებად იყვნენ დაკავშირებული საერთო რევოლუციასთან და შედარებით ნაკლებად გრძნობდნენ მის ხელმძღვანელობის პასუხისმგებლობას, უფრო ფრთხალი და მორიდებული იყო ამ სფეროში საქართველოს სოციალდემოკრატია, მაგრამ ყველა ესენი მაინც ძირითადად ქართველი ერის სუვერენობის პრინციპზე იდგნენ, თუმცა იმ ხანად არც ერთი ჭგუფი კონკრეტულად არ მოითხოვდა სრულ გამოყოფასა და დამოუკიდებლობას, ვინაიდან ეს იყო არა პრინციპის, არამედ ანგარიშის, ფაქტისა და ძალთა განწყობილების საქმე, ესე იგი იმისდა მიხედვით, თუ როგორია საერთაშორისო ძალთა ურთიერთობა, რას წარმოადგენენ ის ერები და სახელმწიფოები, რომელთანაც სახელმწიფოებრივ კავშირში რჩები. სასარგებლო თუ საზარალოა შენი ერის კულტურულ და პოლიტიკურ წარმატებისათვის ამა თუ იმ სახელმწიფოებრივ კავშირში დარჩენა და სხვა. ხოლო ყველა ეს საკითხები როდია ყოველთვის და ერთხელ და სამუდამოდ გადაჭრილი და გარკვეული; ყველაფერი იცვლება და იქმნება, ირყევეა ახალი გარემოებანი და ამ ცვალებადობას, და ახალ მომენტებს უნდა ეფარ-

ღებოდეს ეროვნული პროგრამის კონკრეტული გადაჭრაც, რომელიც, რასაკვირველია, ამ ცვლილებებთან დამოკიდებულია და ამიტომ თვითონაც ცვალებადია, ხოლო უცვლელი და ურყევი რჩება თვით ძირითადი პროგრამა, სახელდობრ ერის უზენაესობა და მისი ყოველ შემთხვევაში თავისუფალი თვითგამორკვევა.

მაშ, რა ისეთი ცვლილებანი და ახალი გარემოებანი მოხდა მეორე რევოლუციის პროცესში, რომ ქართველი ხალხის ყველა პოლიტიკურმა პარტიებმა და, მაშასადამე, თვით ერმაც ერთსულოვნად მიიღო გარკვეული კონკრეტული გადაჭრა ეროვნული პროგრამისა, სახელდობრ საქართველოს სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა? იმ ხანებში ხანდახან გაიგონებდით მეტად ზერელე აზრს იმის შესახებ, თითქოს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება ეს იყო იძულებითი მოვლენა, გამოდის თითქოს ეს რაღაც სამწუხარო აუცილებლობა შეიქნა და სხვა. ეს აზრი, რასაკვირველია, არსებითად შემცდარია, ანდა სწორია, მაგრამ ის ხშირად ესმით არა სწორად. რაშია მისი სისწორე? რაში მდგომარეობდა ეს იძულება? ერთი მართალია, საქართველო იძულებული შეიქნა იქ წამში და იმ ფორმით გამოეცხადებინა თავის დამოუკიდებლობის აღდგენა, მაგრამ დრო და ფორმა ამა თუ იმ პოლიტიკური მოვლენის წარმოშობისა სრულიადაც არ სცელის და არც ხსნის თვით მოვლენის არსებობას, და მეორეც ის, რომ ასეთი ხასიათის მოვლენათა წარმოშობის მომენტი და ფორმა არასდროს არ არის დამოკიდებული მომქმედ ძალთა სრულიად თავისუფალ ნებისყოფაზე. მთავარი მომენტი და ფორმა კი არ არის, არამედ შინაარსი, მოვლენის არსება, ხოლო ამ მხრივ კი საქართველოს ყველა პოლიტიკური ძალები პრინციპიალურად ქართველი ერის სუვერენობის ნიადაგზე იდგნენ, მისთვის იღწოდნენ და იბრძოდნენ და განსაზღვრულ ვითარებაში ამ ვითარებასთან შეფარდებული კონკრეტული ფორმაც მისცენ თავის ეროვნულ პროგრამის სათანადო მუხლს. ხოლო ეს ვითარება მდგომარეობდა მთელ რიგ ახალ ფაქტებში. პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რუსეთის რევოლუცია, ისე როგორც 1905 წელში, საქართველოსთან შედარებით მოქალაქეობრივად მოუმწიფებელი გამოდგა, ამის დამამოწმებელი იყო ოქტომბრის გადატრიალება და ის პრიმიტიული ფორმები, რომელიც რევოლუციამ მიიღო რუსეთში; ამრიგად, წარმოიშვა ერთი ახალი, მეტად მნიშვნელოვანი და დამაფიქრებელი ფაქტი; რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკური დონე და ხასიათი სხვადასხვანაირი გამოდგა, ხუთი წლის ამბავი ჩვიდმეტმაც დაადასტურა, ქართველი და რუსი ხალხის ერთ პოლიტიკურ უღელში შებმა, ერთ სავარცხელს ქვეშ პოლიტიკურად გაკრეპვა მავნებელი და დამაბრკოლებელი უნდა შექმნილიყო ქართველი ხალხისათვის. მიუხედავად უძლიერესი მოკავშირეებისა, რუსეთი მაინც სასტიკად დამარცხდა საერთაშორისო ასპარეზზე და ის პირველხარისხოვანი ძა-

ლიდან მესამე კატეგორიის სახელმწიფოთა რიგში მიდის ფატალურაჲ. საერთაშორისოდ დამარცხებულმა რუსეთმა შიგნით რევოლუცია ბუნტად აქცია და მოდგა საკუთარი ეროვნული ოჯახისა და მეურნეობის განადგურებასა და ამოგდებას; კულტურულად ჩამორჩენილი რუსეთი ეკონომიური განადგურების გზაზე შედგა. ამრიგად რუსისა და ჩვენი ხალხის პოლიტიკური გზები გაიყო იმით, რომ ერთ უღელში ჩვენ ვერ გამოვდექით, ერთ დროს დიდი საერთაშორისო ძალა და ეკონომიურად საკმარისად ღონიერი რუსეთი მტკიცედ შედგა დაგლახაყების გზაზე. აშკარა იყო, რომ ბუმბერაზი დაიქცა, რომ მისთვის კოლონიის ბედი უკვე ისტორიულად განწყესებული შეიქნა. ამას დაუმატეთ ის გარემოება, რომ რუსეთმა ბოლომდე ვერ შესძლო მწყობრად და სრულად მიეყვანა რევოლუცია საერთოდ და კერძოდ ერთა თვითგამორკვევის საკითხშიც, რუსის ხალხმა ავად იყო თუ კარგად, მაგრამ სეპარატულად მოახდინა თავის თვითგამორკვევა ოქტომბრითა და მის მომყოლი ამბებით, ამავე დროს მან ბრესტის ზავი შეკრა და არამც თუ ძველი ოსმალური საქართველო, ქანეთ-ისპირ-თორთომი ვერ დაგვაბრუნებინა, არამედ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს დიდი ნაწილი, ბათუმ-არტანით სხვას მიუზომა და დანარჩენი საქართველოც მტრის კერძად დასტოვა, რადგან მთელი ამიერკავკასიის ფრონტი მოხსნა. რასაკვირველია, ყველა ამ ამბების გამო და რუსეთის მომავლის შემხედვარე საქართველოს სწორედ მაშინ უნდა დაეყენებინა თვითგამორკვევის კითხვა და დაეყენებინა იგი უკვე არა საიმპერიო მასშტაბით, რადგან თვით რუსეთი თავისებურად თვით გამოირკვა, არამედ ცალკე, იმ ფორმით, რა ფორმითაც მან ეს მოიმოქმედა და, რა თქმა უნდა, საკითხის კონკრეტული გადაჭრაც ისეთივე უნდა მიეღო, როგორც მიიღო, სახელდობრ, სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, ვინაიდან ეს ფორმა იყო არა მარტო იძულებითი, არამედ ერთადერთი მიზანშეწონილი და მართლდებოდა ის არა მარტო გარდამავალ მოვლენათა წარმოშობით, მასშიდ იყო არა ეპიზოდური ხასიათის მიზანშეწონილობა, არამედ ორგანული ხასიათის, ვინაიდან რუსეთის მომავალი პერსპექტივა, მისი შინაგანი კულტურულ-ეკონომიკური მდგომარეობა, საერთაშორისო წონა და სხვა, ყველა ეს გადაჭრით ლაპარაკობდა საქართველოსთვის მასთან ერთ სახელმწიფოებრივ ფარგლებში დარჩენის სარგებლობის წინააღმდეგ. პოლიტიკა ანგარიშია, ამ სიტყვის ღრმა და რთული მნიშვნელობით, და საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივმა ანგარიშმა გადაჭრით მოითხოვა მისი სრული დამოუკიდებლობა, დამოუკიდებლობა არა როგორც სამოქალაქო ომით გამოწვეული ეპიზოდური ხასიათის მოვლენა, როგორც ეს დონში, ყუბანში და ციმბირში იყო, არამედ როგორც საშვილიშვილო ძირითადი გეზი და აუცილებელი პირობა ჩვენი ხალხის ეკონომიური წარმატებისა და ეროვნულ-კულტურული განვითარებისა. წარმავალი და ეპიზოდური ხასიათის საფეხური იყო მხოლოდ ის გარემოება, რომ რუსეთი-

დან გაშოყოფის შემდეგ მთელმა ამიერკავკასიამ — საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა ერთი მთლიანი სახელმწიფო შექმნეს. უნიტარული სახელმწიფოებრივი ფორმა ამ სამი ერის კავშირისა იყო მხოლოდ ისტორიული საფეხური, გამოწვეული და თითქოს გამართლებული საომარი ხასიათის დროით, მაგრამ სწორედ იმმა დამტკიცა ნათლად ყველასათვის, რომ ასეთი ფორმა უსიცოცხლო და უნიადგო იყო. სპარს-ოსმალთა ისტორიული თარეშებისა და დაპყრობების მემკვიდრეობამ, მეტწილად ქართულ-სომხურ მიწა-წყალზე დამკვიდრებულმა აზერბაიჯანმა, ამიერკავკასიის რესპუბლიკის ფრონტი მოშალა და თავის ისტორიულ ჩამომთესავთ კარი გაუღო. მოხდა ის, რაც ადრე თუ გვიან უნდა მომხდარიყო, ამიერკავკასიის რესპუბლიკა დაიშალა და 117 წლის მონობის შემდეგ აღსდგა საქართველოს დამოუკიდებლობა, აღსდგა აგრეთვე მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დათრგუნული სომხეთის სახელმწიფო და ისლამურ დამპყრობთა კოლონიებიდან წარმოისახა აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრივი კონტურები.

ამიერკავკასიის სამ ეროვნულ სახელმწიფოდ გაყოფა ისტორიულად სრულიად აუცილებელი იყო, ამას გადაჭრით მოითხოვდა ყველა ამ ერისა ორგანული და ნორმალური განვითარება. რასაკვირველია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამ რესპუბლიკათა შორის არ შეიძლება, ან არ არის მიზანშეწონილი ამა თუ იმ ფორმის სახელმწიფოებრივი კავშირი, პირიქით, ეს აუცილებელი და მიზანშეწონილიც უნდა გამხდარიყო მომავლისათვის, მაგრამ ეს უნდა ყოფილიყო და იქნება კავშირი სამ სუვერენულ ეროვნულ რესპუბლიკისა, ხოლო ასეუ დაკავშირებას წინ უნდა წაძლოლოდა ამ რესპუბლიკათა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ჩამოყალიბება და დახვეწა, ესე იგი ჯერ უნდა გაყოფილიყვნენ და გამიჯნულიყვნენ, უნდა გამოეყვეთათ თავიანთი გარკვეული სახე და შემკვრივებული სხეული. სრულიად აუცილებელი იყო ეს პროცესი იმიტომ, რომ საუკუნეთა განმავლობაში სამხრეთელმა და ჩრდილოელმა დამპყრობლებმა განზრახ ათქეიფეს და ააფორიაქეს ეთნოგრაფიულად ამიერკავკასია, ხელოვნურად მიხლიჩ-მოხლიჩეს და ააჭრელეს მოსახლეობა, რომ მით მოესპოთ საშუალება ეროვნულ სახელმწიფოთა აღორძინებისა და ამრიგად განუკითხავად ებატონათ. ერთი სიტყვით, ამიერკავკასიის ხალხებისა და, კერძოდ, ქართველი ერის ნორმალური განვითარება მძლავრად მოითხოვდა ჯერ გაყოფას, ეროვნული ოჯახის მოგვარება-დალაგებას, ეზო-გარემოს გარკვევით შემოფარგვლას, ერთი სიტყვით, ეროვნულ დაწდომა-დაკრისტალებას და მხოლოდ ამის შემდეგი საფეხური იქნებოდა სამთა თავისუფალი, საერთაშორისო კავშირი და არა ჯოგური აღრევა და ათქეფა ერთ უსახო ამიერკავკასიის სახელმწიფოს კავშირში. შეგნებულად თუ ინსტიტუტურად ყველაფერ ამას კარგად გრძნობდა ქართველი ხალხი, ამის დამადასტურებელია ის მოვლენა, რომ რევოლუციის პირველ ხანებშივე ყველა ქართულმა პოლიტიკურმა პარტიებმა სწრაფად მო-

ნახეს საერთო ენა და კონტაქტი, შექმნეს ეროვნული პარლამენტი ეროვნული საბჭოს სახით, რომელიც ჯერ კიდევ საქართველოს დამოუკიდებლობის ფორმალურად აღდგენამდე წარმოადგენდა ქართველი ხალხის სუვერენობის გამოხატველ ორგანოს.

საშინელ ისტორიულ ორომტრიალში და ქარბუქში ჩაეარდა ახლად განთავისუფლებული პატარა საქართველო. მისი დამოუკიდებლობის აღდგენა მოხდა დიდი მსოფლიო ომის პროცესში, როდესაც დედამიწის ბუმბერაზი საერთაშორისო ძალები ერთიმეორეს ეხეტეებოდნენ, როდესაც დედამიწა მრისხანედ იძვროდა და საშინელი ისტორიული კატაკლიზმები ერთიმეორეს მოსდევდნენ. სამხრეთიდან მომდგარი იყო კარსის სასტიკი მტერი, რომელიც ჩვენს აღმოსავლეთ მეზობელსაც ჩვენდამი ორგულად აწუხობდა, რუსეთის ჯარის გახრწნილი ფრონტი დაცვის მაგიერ ყოველდღე წალეკვითა და რუსული „პოგრომით“ ემუქრებოდა საქართველოს, ჩრდილოეთი სახელმწიფო გადაიქცა საშინელი სამოქალაქო ომისა და ცეცხლის ასპარეზად, მაგრამ ორივე დანასისხლი ბანაკი თანაბარის ზიზითა და მტრობით უყურებს საქართველოს და როგორც ეგრეთწოდებული თეთრი რუსეთი, ისე წითელი მზადაა თავს დაესხან საქართველოს და დასაჯოს ის იმისათვის, რომ მან თავისუფალი და რუსეთისაგან დამოუკიდებელი ცხოვრება გაბედა, და დატუქსოს ის აგრეთვე იმიტომ, რომ მან შეძლო თავის ცხოვრების შედარებით რიგიანათა და ღირსეულად მოწყობა, ასეთია საერთოდ გაბოროტებული შურისა და სიხარბის ხასიათი და ბუნება... ერთი სიტყვით, საქართველოს ირგვლივ ყველგან საშინელი ცეცხლი და სისხლი იყო, ალმური ღვიოდა, არავინ იცოდა რომელი მხრიდან მოედებოდა საქართველოს მძაფრი ხანძარი და როდის ჩაიფერფლებოდა; ყოველი მხრიდან მოსალოდნელი იყო ისეთი წარმდგენელი ტალღა, რომელსაც შეეძლო არა მარტო ახლად საკუთარ ფეხზე დამდგარ პაწია ნორჩ რესპუბლიკის წყობილების და თავისუფლების მოსპობა, არამედ თვით ერას განადგურება. აი, ასეთ განუსაზღვრელად საფათერაყო ისტორიულ ეპოქაში მოუხდა ქართველ ხალხს ბრძოლა არა მარტო თავის ეროვნულ-პოლიტიკურ თავისუფლებისათვის, არამედ ფიზიკური არსებობისათვისაც, და მიუხედავად იმ დიდი მარცხისა, რომელიც მას დაატყდა თავს 1921 წლის თებერვალ-მარტოში, უნდა გადაჭრით ითქვას, რომ სავსებით პირნათლადა და ღირსეულად შეძლო ქართველმა ხალხმა თავისი ისტორიული ბედის მესაჯეობა იმ საშინელ მსოფლიო გრიგალში, როდესაც თითქმის ყოველდღე მისი ფიზიკური არსებობაც კი ბეწვზე ეკიდა.

რუსეთის რევოლუციის უმთავრესი ძარღვი და საფუძველი იყო შიმშილი, დამარცხება და დეკლასაცია, ესე იგი საზოგადოებრივი შლისა და გახრწნის პროცესი. განსაკუთრებით აშკარა და გადამწყვეტი შეიქნა ეს მისი თვისება ჩვიდმეტი წლის ოქტომბერში, როდესაც რევოლუციის საჰეს უმთავრე-

სად სალდათობა დაეპატრონა. რევოლუციამ, რასაკვირველია, ვერ გადასჭრა და ვერც გადასჭრიდა ადვილად და საჩქაროდ ამ პრობლემებს, პირიქით, ასეთ სოციალურ პროცესებს პირველ ხანებში კიდევ უფრო ამწვავებს და ამიზეზებს რევოლუცია. სასურსათო კრიზისი და შიმშილი კიდევ უფრო გამწვავდა, სოციალური შლის დროს ყველა თავისთავს შეეღის, ხდება წიწწა-გლეჯა; ნაქლებად კულტურული ხალხის მასები რუსულ ქალაქებში გლეჯის საქმეში იძიებს და მალე ქმნის შესაფერ იდეოლოგიას: სოციალისტური მოძრაობის ერთი ფრთა ბოლშევიკებად წოდებული, გადადის მის სამსახურში და ისერის ისტორიულ ლოზუნგებს „ძარცვეთ ნაძარცვი“. მეტწილად მონებისაგან შემდგარი ფრონტი კიდევ უფრო დაიქანცა და მოიშალა, მას ომი აღარ შეეძლო და აღარც უნდოდა, რუსის მუყიკს მეფე აღარ ყავდა, ხოლო სამშობლოს ნამდვილი მცნება მისთვის ჭერ კიდევ მიუწვდომელი იყო, ფრონტი მოიცვა კოლექტიური დეზერტირობის სულმა. ამ მოძრაობამაც მოითხოვა თავის იდეოლოგია და სოციალიზმის იგივე ფრთა მყისვე გამოვიდა ამ იდეოლოგიის როლში. მასიურ დეზერტირობას მან ინტერნაციონალური დროშა მისცა ხელში და სათანადო ლოზუნგიც გადაუგდო — საკუთარ გენერლებსა და აფიცრებს გაუსწორდითო. ამრიგად, დამშეულ და განაწამებ ქალაქის მასების რბევითი ტალღა და გლეხური არმიის მასიური დეზერტირობის ტალღები ერთმეორეს შეუერთდნენ და სოციალისტურ რევოლუციისა და ინტერნაციონალური ძმობის სამოსელში გახვეული ოქტომბრიდან რუსეთს დაეპატრონენ. ამ ხნიდან უკვე პოლიტიკური ასპარეზის ბატონი და მესაძე უმთავრესად სალდათობა შეიქნა. როდესაც ვილჰელმის ჯარებმა ბოლშევიკების ინტერნაციონალიზმი არ მიიღეს და წინსვლა განაგრძეს, ბოლშევიკები პეტერბურგიდან მოსკოვს გადმოვიდნენ და რადგან მათ ხელისუფლებას საფრთხე მოელოდა, ეხლა მოგერიებითი ომიც კი სცადეს, მაგრამ ამაოდ, დეზერტირთა მთავრობას როგორ შეეძლო ომის წარმოება და ლენინმა ეს აღნიშნა თავის ისტორიულ ფრაზაში „კი გვინდა თავდაცვითი ომი, მაგრამ გლეხობამ უკვე წინააღმდეგ მისცა ხმა, ხოლო კენჭის ყრა ფეხებით მოახდინა, ხომ ხედავთ მირბიანო“. ერთი სიტყვით, ქვეყნის ტონის მიმცემი შეიქნა გლეხური „სალდატჩინა“ და ბრესტის ზავიც მან შეკრა. და მიუზომა რა საქართველოს დიდი ნაწილი ოსმალეთს, ეს სალდატჩინა გამოეშურა უკან კავკასიის ფრონტიდან და, პეტერბურგ-მოსკოვის ბრძანების თანახმად, დანარჩენ საქართველოსაც თავის ყაიდაზე უპირებდა რუსულ ბოლშევიკურად მოწყობას, ესე იგი დარბევას, აწიოკებას, სამოქალაქო ომის ცეცხლის გაჩაღებას და სხვა ამისთანა „ინტერნაციონალისტურ და სოციალისტურ“ სალდათობას.

მთელი იმპერიის ვეებერთელა საომარ ფრონტზე ერთად ერთი ნაკვეთი იყო ისეთი, სადაც ომს ქონდა უეჭველი მორალური გამართლება და ისტორიული დასაბუთება, ეს ნაკვეთი იყო საქართველოს და სომხეთის ხაზი ოსმა-

ლეთის საზღვარზე, აქ რუსის არმიასთან ერთად მასში გათქვეფილი და ცალ-
 კე ნაწილებადაც თავდადებით იბრძოდა ქართველი და სომეხი ხალხი და მა-
 თი ბრძოლის მიზანი იყო წმინდა, უმწიკვლო და სამართლიანი: საქმე ისე იყო,
 თითქოს ისტორიულ დღის წესრიგში როგორც იქნა დაისვა საკითხი ოსმალე-
 რი საქართველოსა და ოსმალური სომხეთის განთავისუფლებისა. და აი, სწო-
 რედ ის რუსული ძალა, რომლის შემწეობაც უნდა გადაჭრილიყო ეს ორი
 დიდი და წყველი საკითხი მცირე აზრისა, კრავს ზავს მტერთან, კადევ ახალ
 მიწა-წყალს უჭრის მტერს საქართველოდანა და სომხეთიდან, თვითონ სახლში
 გარბის და დანარჩენ საქართველოს მტრის ანაბარა ტოვებს, ხოლო წინასწარ
 გზა და გზა მას საშინელი სალდათური გასაბჭოებით, ესე იგი დარბევითა და
 განადგურებით ემუქრება. ერთი სიტყვით, რუსულმა არმიამ, თითქოს საქარ-
 ველოს დასაცავად და მის ოსმალური ნაწილების გასანთავისუფლებლად აღე-
 ბული მახვილი თვით ქართველი ხალხის გულისაყენ მიაშვირა და მისი ფიზი-
 კური არსებობა ისტორიული უფსკრულის პირას დააყენა. რუსული არმიების
 ამ „სოციალისტურ“ განზრახვებს საქართველოს მიმართ ხელმძღვანელობდა
 პეტერბურგის ახალი მთავრობა, რომელიც ძალზე უკმაყოფილო იყო იმით,
 რომ ქართველმა ხალხმა ვერ გამოიჩინა „საკმაო რევოლუციური და სოცია-
 ლისტური უნარი“, არ აყვა პეტერბურგის ოქტომბრის გადატრიალებას, ოსმა-
 ლეთს ნებაყოფლობით „ინტერნაციონალისტურად“ საქართველო არ ჩააბარა
 და თვითონ „სეპარატიზმისა და ნაციონალიზმის ქაობში ჩაეფლა“... ერთი
 სიტყვით, უსაშინლესი საფრთხის წინაშე იდგა საქართველო ამ ხანებში და
 სწორედ მაშინ გამოიჩინა ქართველმა ხალხმა თავის მოქალაქეობრივი სი-
 წიფისა და დისციპლინის ძალა. თითქმის კაეის თოფით მოიგერია მძიმე არტ-
 ლერიით შეიარაღებული რუსის არმიათა ტალღები და მათ დენას ჩრდილოე-
 თისაჲან იმ რიგად გაუჟაფა კალაპოტები, რომ საქართველო მათი რბევა-პო-
 გრომისაგან გადაარჩინა. ნაძალადეგ-ბარცხანის ქუჩაში ნაწრთობ ქართველ
 მუშებს ყოველ შემთხვევაში სალდათის ფარაჯაში გადაცმულ რიაზანელ და
 ტამბოველ მუჟიკის სოციალისტური ხელმძღვანელობა ნაკლებად ესაჭიროე-
 ბოდათ და ამიტომ მათი ყოველგვარი ცდა საქართველოში პოლიტიკური ბა-
 ტონობისა ძირშივე იქნა ჩაკლული ქართველი ხალხის მიერ, რომელიც, აზრა-
 ვად, თავის ბედს თვითონვე დაეპატრონა. თითქმის ცარიელი ხელით ებრძოდა
 ამ ურღოვებს ქართველი ხალხი: ხანგრძლივადაც იყო ეს ბრძოლა უამრავ, თუმ-
 ცა საკმარისად მოშლილ რუსულ არმიებთან, მაგრამ ამ ეპოპეის უმთავრეს. მო-
 მენტად, გადამჭრელ ისტორიულ თარიღად, უნდა ჩაითვალოს ის ქართველი ერ-
 სათვის აწ დაუეწყარი 1917 წლის 12 დეკემბერი, როდესაც ქართველმა ხალხმა
 თავისი მუშების მეთაურობით აიღო ტფილისის თოფხანა, ქალაქი რუსული
 გარნიზონიდან გაწმინდა, 117 წლის შემდეგ საქართველოს თავისი სატახტო

დაუბრუნა და მით ეროვნულ რევოლუციას, ესე იგი ქართველი ერის განთავისუფლების საქმეს, მტკიცე და რეალური საფუძველი ჩაუყარა.

კავკასიის მოშლილი რუსული ფრონტის გამანადგურებელი ტალღების ალაგმვა და მისი რუსეთისაკენ გასტუმრების საქმე ერთი უდიდესი და მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი იყო ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში. გარეშე მტერთან ბრძოლაში წამხდარმა არმიებმა საქართველოს წინააღმდეგ განიზრახეს ფრონტის გახსნა. როდესაც რუსი მუშეიკი გარეთ რაიმე უსიამოვნებას, მარცხსა და დამცირებას განიცდის და ამის შემდეგ სახლში დაბრუნდება არაყით ან ბრაზით მთვრალი, ვაი მაშინ მისი ოჯახისა და ცოლშვილის ბრალი. და ეს ვაი და ვიში უნდა დაეყენებინა მას საქართველოსათვის, სწორედ იმ დროს, როდესაც ჩვენ და სომხის ხალხს მთელი ეროვნული ენერგიის მოკრება მართებდა, რათა უბრძოლველად არ დაეთმოთ თავიანთი სხეულის ახალი ნაწილი იმ ოსმალეთისათვის, რომელიც უმისოდაც საუკუნეთა განმავლობაში ფლობდა და ფლობს ჩვენი მიწა-წყლის დიდ ნაწილს. ამიტომ პირველყოფლისა საკირო იყო საქართველოს გაშენდა გახრწნილი ფრონტის ჩირქიდან, რომ სახელდახელოდ ახალი ძალა დარაზმულიყო და საკუთარი ღონითა და დროშია დადგომოდა წინ სამხრეთიდან მოზღვავებულ მტერს. საშინელი განსაცდელის ზანა იყო ქართველი და სომხის ხალხისათვის. ისინი მოკლებულნი იყვნენ წარსულში საკუთარ არმიას, ამ ორი ერის შვილები დაახლოებით 300 ათას კაცამდე გაფანტული იყო რუსის არმიებში მსოფლიო ომის ფრონტებზე. მათ არ გააჩნდათ სათანადო სამხედრო ორგანიზაცია და ტექნიკა, არ ქონდათ ფინანსები და სხვა. ამ დროს აზერბაიჯანი მტრის ბანაკში გადაბარგდა და თვით რუსეთიც კი ფაქტიურად ოსმალეთის მოკავშირედ გადაიქცა. რუსეთის მაშინდელი მთავრობის მოქმედება საქართველოსადმი იყო ერთი განუწყვეტელი ლალატის ჭაჭვი, მაგრამ მისი მუხანათობის მწვერვალად უნდა ჩაითვალოს მგრეთ წოდებულ ცენტროფლოტის ვერაგობა. იმ ხანათ შავი ზღვის სამხედრო ფლოტი ცენტროფლოტის ორგანიზაციის ხელში იყო. მის დახმარებას ბათუმის რაიონების მოგერიების საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ქონდა. ეს კიდევაც აღუთქვა მან ბათუმის დამცველ სახელდახელოდ შექმნილ ქართულ ლაშქრობას, მაგრამ იმავე დროს ის თურმე მტერს ატყობინებდა, რომ ის პირნათლად ასრულებს ბრესტის ზავის პირობებს და არც ერთი ყუმბარა მის მიერ არ იქნება გასროლილი ოსმალეთის მომხდურთა წინააღმდეგ საქართველოს დასაცავად, და მან მართლაც პირნათლად შეასრულა ლალატის სიტყვა და თავის შავი ზრახვანიც ადრე გამოააშკარავა. როგორც სომხეთის, ისე საქართველოს ნაუცბათეად შეგროვილი ლაშქრობა ძლეულ იქნენ თავთავიანთ ფრონტებზე, ორგანიზაციულად მოწყობილ-გაწერტნილი გერმანული ტექნიკით შეიარაღებული და ძლევამოსილი გერმანიისავე მიერ წელგამაგრებული ოსმალეთის მხედრობის მიერ. და აი, სწორედ იმ დროს, როდესაც პატარა სა-

ქართველოს მოლაშქრენი ბათუმის მაღლობებზე იბრძოდნენ ძლიერი მტრის წინააღმდეგ, რუსეთის მთავრობა მას ზურგიდან ესხმოდა და თითქოს სოციალიზმის დროშის ქვეშ სხვა და სხვა ფრონტებს ზედიზედ უხსნიდა. ამავე დროს ოსმალეთმა ტერიტორიალურად ერთიმეორესაგან გასჩეხა და გათიშა საქართველო და სომხეთი და, როგორც გულუხვ და სტუმართმოყვარე მასპინძლისავენ, ისე გაეშურა აზერბაიჯანისაკენ. ქართველი ხალხი დამარცხდა ოსმალეთთან ომში. მისი გამარჯვება იმ პირობებში, რასაკვირველია, სასწაული იქნებოდა, მაგრამ მან მაინც მოიხადა თავის უწმინდესი ისტორიული ვალი, ვალი, რომელსაც იმ პირობებში ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აუვლიდა გვერდს ვერც ერთი ერი, რომელიც ორფეხთა უბრალო ხროვას კი არ წარმოადგენს, არამედ ერთგვარ ეროვნულ-მოქალაქეობრივ ღირსებას ატარებს და თავის ისტორიულ მომავალსაც ზომავს და სკვრეტს. აი, ამ საშინელ ჭირსა და ფათერაკში გათენდა დიდი 26 მაისი და ფორმალურად აღსდგა საქართველოს 117 წლის განმავლობაში დათრგუნვილი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

დამოუკიდებელი საქართველო

მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოში საქართველოს ხელმძღვანელ წრეებში ტრიალებდა საკმაოდ ძლიერი აზრი და სწრაფვა იქითკენ, რომ სამეფოებად და სამთავროებად დაფლეთილი ქვეყანა ერთ მთლიან სახელმწიფოებრივ სხეულად გადაექციათ და ასე დაეპირისპირებინათ იგი ისტორიულ უბედობათა წინააღმდეგ. მაგრამ ეს სწრაფვა ვერ განხორციელდა; ამის უმთავრესი მიზეზი იყო გარეშე მტრების ძალმომრეობა და გავლენა; ამავე დროს თვით ქართველი ხალხის ეროვნული მთლიანობის შეგნება საკმარისად შერყენა და გახრწნა უცხოელთა მონობის უღელმა. ამრიგად, ისე ჩაესვენა საქართველოს დამოუკიდებლობის მზე გასული საუკუნის დასაწყისში, რომ მან ვერ შექმნა სრული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მთლიანობა და სათვითშორისო ომებითა და ქიშპობით გარეშე მტერს საქმე გაუადვილა. აღმოსავლეთ საქართველოს დამორჩილებას შემდეგ, იმერეთი კიდევ განაგრძობდა სოლომონის მეთაურობით რუსეთის მიმართ წინააღმდეგობას, მაგრამ თვით დასავლეთი საქართველოც კი არ იყო ამ შემთხვევაში მთლიანი ფრონტით. სამეგრელო და გურია, რომელნიც ურთიერთშორის დანასისხლობდნენ, სოლომონსაც ებრძოდნენ და მით რუსის საქმეს აკეთებდნენ. ასე დაწყვეტილი იყო საქართველოს ჩონგურის სიმები იმ ჟამად და ამიტომ მოხდა, რომ ასე ადვილად და ასეთ ცუდ პირობებში პროტექტორატის მაგიერ, ანექსია მოუხდინა რუსეთმა საქართველოს. მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში და ოცის დასაწყისში, უცხო ტირანიის კირთების ქვეშ, ქართველ ხალხში მოხდა ძირითადი შა-

ნაგანი რეეოლუცია. ეროვნულმა მოწოდებამ და განსაკუთრებით ახალმა ეკონომიურმა ვითარებამ და მასთან დაკავშირებულმა პროგრესულმა კულტურამ ქართველი ხალხი სულიერად და ეკონომიურად გააერთიანა და მისი ძველთაძველი ხალხოსნურ-მონარქიული ერთობა ნაციონალურ-დემოკრატიულ მთლიანობად აღადგინა, რუსეთის მიერ დათრგუნული საქართველოს სამეფო დემოკრატიულ რესპუბლიკად აღორძინდა. მეფე ერეკლეს დროის დაქსაქსული საქართველო, ერთ მთლიან სხეულად აღსდგა სოციალისტ და დემოკრატ ნოე ყორდანია-ჩიქოვანის მეთაურობით, რომელშიაც თითქოს სიმბოლურად განსახიერდა მთლიანობა საქართველოს იმ ორ ყველაზე მკვირცხლ ტომისა და ერთი მეორეზე სასტიკად გადაკიდებულ სამთავროსა, რომელთა მეთაურებმა ჩრდილოელი მოძალადის სასარგებლოდ უკანასკნელი ლახტი ჩასცეს ვარციხის 1810 წლის ტრაგედიის დროს დამოუკიდებელი საქართველოს უკანასკნელ ნაშთებს.

გამთლიანებული და გაერთიანებული ქართველი ხალხი აღსდგა დამოუკიდებელი რესპუბლიკის სახით. და ეს დამოუკიდებლობა, პირველ ყოვლისა, შეიქნა არამც თუ ბრწყინვალე დემონსტრაცია ამ მომხდარი გამთლიანებისა, არამედ საუკეთესო სკოლა, გამომწრთობი ქურა და გამკედი გრდემლი თვით ამ მთლიანობისა. ამ დამოუკიდებლობის დროს და მისთვის ბრძოლაში ყოველგვარ ტომებრივი განუჩიევლობით საერთო საერო ლეგიონებში იღვრებოდა ქართველთა სისხლი ქვეყნისა და ერის თავისუფლების დასაცავად. ყოფილი ქართლელნი სიმამაკითა და თავგანწირვით იბრძოდნენ ბათუმის სიმაღლეებზე და ჩოლოქის ნაპირებზე, ძველი კახნი რისხვას აყრიდნენ მტერს სოჭის მიდამოებში, ლევან დადიანისა და გურიელის ყოფილ მოლაშქრეთა შთამომავალნი ერთიმეორესაგან განუჩიევლად ყაზახის მთა-გორებზე იხოცებოდნენ და მოსულ მტერს თავის ძვლებით უქოლავდნენ შემოსავალ ქიშკარს, იმერნი და ფშავ-ხევსურნი ერთად მძაფრად იჭრებიან არტაანში, ოლთისს გადაყურებენ და თითქოს დასამარებულ, მაგრამ ნამდვილად კი მიძინებულ, დიდებული მესხეთის გულს კვლავ ატოკებენ; ხოლო უკანასკნელთ ქართველი ხალხის ყველა ყოფილი ტომები, ერთ მთლიან ქართველ მოქალაქედ გადაქცეული და საერთო მხედრობაში დარაზმული ცოცხალ გალავანს არტყამს თავის დედა ტფილისს, ორი კვირის განმავლობაში თავდადებით იცავს თავის სატახტოს უამრავი ურდოებისაგან, ქართველი ხალხის ისტორიაში თავის სისხლით სწერს ვაზიან-სოღანლულისა და კოჯორ-ტაბახმელის წარუშლელ სახელოვან ფურცლებს, შემდეგ იცავს თავის მთლიან და განუყოფელ საქართველოს თითოეულ ადგილს, ვიდრე შავი ზღვის პირამდე, აქაც მამაცურად ეკვეთება მუხანათურად ზურგიდან თავდამსხმელ მეორე ვეშაპს, კიდევ ერთხელ რწყაყა თავის ბათუმის სერებს თავის სისხლით. ამ მტერს მაინც ამარცხებს და თავიანძმათა სასაფლაოდ ეგრეთწოდებულ აზიზიეს მოედანზე საქართველოს თითქოს იმის სიგელს აძლევს, რომ ბათომი ამიერიდან სამეილიშვილოდ დაუბრუნდა თავის დედა სამშობლოს.

ამრიგად, საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ერთი მხრით, არის ქართველი ხალხის ეროვნულად გამთლიანების გამომხატავი, მერმეუთვით ამ მთლიანობის კიდევ უფრო გამღრმავებელი და გამომჟღავნებელი. კერძოდ, საქართველოს მხედრობა იყო ის სკოლა, სადაც ეს მთლიანობა კიდევ უფრო ჩამოყალიბდა, საქართველოს თავდასაცავად ნაწარმოები ომები, ამ ომებში ცეცხლი, რკინა და სისხლი შეიქნა ის ატმოსფერო და ის დუღიში, რომელშიც და რომლითაც ეს ეროვნული ერთობა კიდევ უფრო გაქვირტირდა და გამოიწრთო.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა ლახვარივით დაესო გულჩვენს მპყრობელ რუსეთს. ამ დროს თვით რუსეთი ორ მთავარ ბანაკად იყო გაყოფილი. ეგრეთ წოდებულ თეთრ და წითელ რუსეთად. მაგრამ საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ ეს ორი მოსისხლე რუსეთი თანაბარი და თანაბმა ზიზღითა და ბოღმით სულდგმულობდა, ორივე ბანაკი სხვადასხვა ფაზით, მაგრამ ერთ და იგივე რუსული დიდმპყრობელობის მატარებელნი იყვნენ. ამრიგად, როგორც დენიკინის, ისე ლენინის რუსეთი საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსისხლე მტერი შეიქნენ და მის დასამხობად წარმოებული მუშაობა ერთ წამსაც არ შეუჩერებია. დაახლოებით ასეთივე გაბოროტებით შეხვდა საქართველოს დამოუკიდებლობას ჩვენი ქვეყნის ძველი მზავრელი ოსმალეთი, რომელსაც დიდი ხანია უპყრია ძველი საქართველოს ევებერთელა ნაწილი. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამ ოსმალეთის წინაშე წარმოშვა საქართველოს სრული ტერიტორიალური გაერთიანების აჩრდილი. ესე იგი ძველი საქართველოს (ჰანეთ-ისპირ-თორთომის) მონობის უღლიდან განთავისუფლება. მეორე მხრით კი, პირველ ხანებში თურქთა ფაშების პანისლამისტურ ოცნებას თითქოს ერთგვარი საფუძველი მიეცა და გულს იმედი დაესახათ, რომ ხონთქარის დროშა კავკასიონის ქედის სიმაღლეზე იქნებოდა გატანილი. ამიტომ საქართველოს დასუსტება და დაკნინება, მისი ტერიტორიისა და დამოუკიდებლობის არარაობამდე მიყვანა, ქართველთა რესპუბლიკის ფაქტიურად გურჯისტანის საფაშალიკოდ გადაქცევა — თურქთა პოლიტიკის ერთი სახელმძღვანელო დებულება შეიქნა.

ამრიგად, საქართველოსათვის დადგა ისეთი ხანა, რომლის სრული მსგავსება არც კი იცის ჩვენმა ისტორიამ, სახელდობრ რუსეთი და ოსმალეთი, რუსული ველიოდეჩკაენიკობა და თურქულ-სპარსული პანისლამიზმი საქართველოს განადგურების საქმეში შეიქნენ ერთი მეორეს პირდაპირი მოკავშირენი. და ბოლოს ამ არაჩვეულებრივმა კავშირმა თავის საოცარი და შემზარავი გამოსახულება და დაგვირგვინება ჰპოვა 1920—1921 წლებში, როდესაც რუსეთმა და ოსმალეთმა შეთანხმებით ზედიზედ დაიპყრეს და გაინაწილეს ჯერ სომხეთი და მერმეოთ საქართველო.

საერთოდ ყველა ის ომები და შეტაკებანი, რომელთაც ადგილი ქონდათ ამიერკავკასიის ფარგლებში საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანაში და დამოუკიდებელი არსებობის დროს, აშკარად თუ ფარულად, მაგრამ საკლებით ოსმალეთისა და რუსეთის მიერ იყო გამოწვეული და ნაწარმოები. ქართველი ერის სუვერენობის აღდგენის მომენტში მას უღმობლად სცემდა მახვილს და ცეცხლს უკიდებდა ოსმალეთი და იმავე დროს ზურგიდან ესხმოდა რუსეთი, რომელიც ხან აშკარა რუსულ-ქართულ ფრონტებს უქმნიდა ნორჩ რესპუბლიკას ხან კიდევ მოუსვენრად და განუწყვეტლივ სწევდა უამრავ ხარკებსა და მსხვერპლს, რომ თვით ქართველი ხალხის მთლიანობა შიგნიდან მოეშალა. ამ მიზნით ის სოციალურ სამოსელში გახვეული იჭრებოდა თავის მოსაზღვრე და მახლობელ პროვინციებში, დუშეთში, ოსეთში, აფხაზეთ-სამეგრელოში და სამოქალაქო მოძრაობის ნილაბ ქვეშ საქართველოს დასამხობად რუსულ დაპყრობით ომს აწარმოებდა. შემდეგ იგივე რუსეთი, ხოლო უკვე არა წითელი დროშის ქვეშ, არამედ სამფეოვანი ბაირალით და დენიკინის მეთაურობით ესხმის საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, გვართმევს ჯიქეთს ქალაქ სოკითა და გაგრიტ და გუდაუთის განაპირას ადგება და, რაც საინტერესო და მეტად დამახასიათებელია საერთოდ რუსული პოლიტიკისათვის საქართველოს მიმართ, ეს ის, რომ თვით ეს შავრაზმელი გენერალი და უკუნეთი რეაქციისა და ჩაგვრის „მოციქული“ თავის დროშაზე აფხაზთა საქართველოსაგან „განთავისუფლების“ ლოზუნგს აწერს. ამავე დროს იგივე დენიკინის რუსეთი ბათუმის ოლქში ინგლისელების ფრთებს ქვეშ გამაგრებული სამხრეთიდან აწარმოებს საქართველოზე თავდასხმას. რუსულ-ინგლისური ბლოკი, რომელშიაც ფაქტიურად უდიდეს როლს თამაშობდნენ დამარცხებული ოსმალეთის ძალები და ინტერესები, ქმნიან ეგზეტოზურად ყარსის მთაგრობას 1919 წლის თებერვალში, ახალციხე-ახალქალაქს გლეჯენ საქართველოდან, მაგრამ მტრის განზრახვა დამარცხდა და ქართულმა მხედრობამ არტაანიც კი აიღო და ოლთისისკენ წასულმა ვიდრე თურქაშენს მიაღწია.

კიდევ მეტი, რუსეთის გადამჭრელი ხელი ერია იმ ერთ უსაზღვროდ საჩუქხარო და ისტორიულად სავალალო მოვლენაში, რომელსაც ადგილი ქონდა ამ ამბების წინ და რომელიც მათთან შინაგანად დაკავშირებული იყო. ეს არის სომხეთ-საქართველოს ომი 1918 წლის მიწურულში. ორი ისტორიულად მომძე ერი, რომელნიც თანაბარი სიმწარით იტანდნენ მრავალი საუკუნის განმავლობაში ერთი და იგივე უცხო მჩავერელთა სასტიკ უღელს, ორი ერი, რომელთა შორის მათ მსცოვან ისტორიას არ ახსოვს ომი, ვინაიდან მათი ისტორიული ქირი და ლხინი მუდამ საერთო იყო, აი ეს ორი ხალხი პირველად მეოცე საუკუნეში იარაღით შეებნენ ერთმანეთს. ამ ომსაც კი არ შეშვენის ქართულ-სომხური ომის სახელი, ვინაიდან არსებითად ის იყო ომი რუსეთისა საქართველოს წინააღმდეგ და, თუ გნებავთ, არა მარტო საქართვე-

ლოს წინააღმდეგ, არამედ იმავე სომხეთის მოსასპობადაც მიმართული, ვინაიდან ეს ომი იყო მხოლოდ ერთი ეპიზოდი და კოლოსალური პროვოკაცია პი-მართული იქითკენ, რომ რუსეთს საერთოდ ამიერ-კავკასია დაებრუნებია თავის მფლობელობის ქვეშ. საქმე იმაშია, რომ იმ ხანად ანტანტა და მათ ში-რის ინგლისის მთავრობა და სარდლობა მონდომებული იყვნენ, რომ რუსეთი აღედგინათ დენიკინის არმიის საშუალებით; ამრიგად, დღის წესრიგში იდგა ამიერკავკასიის რუსეთზე მიყვრა, ხოლო ამისათვის, პირველყოვლისა, საქე-რო იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობა. საუბედუროდ ამ რუ-სულ-ინგლისურ გეგმების ბადეში მოხვდა სომხეთი, რომელიც ჯერ კიდევ საკ-მაოდ ვერ იყო ეროვნულ-სახელმწიფოებრივად ჩამოყალიბებული. მის პო-ლიტიკაზე გადამჭრელი გავლენა ქონდა ანტანტას, ხოლო ანტანტის და პირ-ველ ყოვლისა ინგლისის სარდლობის უმთავრესი მრწვეელი ამიერკავკასიის საკითხებში იყო დენიკინის შტაბი. ამას დაუმატეთ ის გარემოება, რომ სომ-ხეთის ახალგაზრდა ჯარში თითქმის მეტწილად რუსი, ან გარუსებული აფი-ცრობა სარდლობდა. ეს მხედრობა ჯერ კიდევ არ იყო ეროვნულად ჩამოყალი-ბებული და გამოკვეთილი, რომ მას თავის ლაშქრობის ერთ-ერთ არმიად სთვლიდა დენიკინის შტაბი. აი ასეთ პირობებში რუსეთმა შესძლო იმ საში-ნელი საქმის მოწყობა, რომელსაც სომხურ-ქართული ომი ეწოდება; დენი-კინის რუსეთმა ინგლისის სარდლობის დახმარებით შესძლო ის, რომ სომხე-თის ხალხს თავის მოძმე ქართველი ერის წინააღმდეგ ათასეული წლების გან-მავლობაში პირველად ამოაღებინა ხმალი.

როგორც ვიცით, 1918 წლის ზაფხულზე, რუსეთ-საქართველოს ომი, სა-ხელდობრ, ბრძოლა შემოსეულ წითელ რუსეთის წინააღმდეგ, პირველ ხანებ-ში იმით დამთავრდა, რომ საქართველოს მხედრობამ სოხუმის ოლქი მტრი-საგან გაწმინდა და ჯიქეთი სოჭითა და ღუბაზითი (ტუაპსე) დედა სამშობ-ლოს შემოუერთა. დაახლოებით ნახევარი წლის შემდეგ კი რუსეთის თეთრმა მთავრობამ რევანში აიღო და ჩვენს მხედრობას გუდაუთამდე დაახვევინა, მაგ-რამ მალე მტერი გადარეკილ იქნა ბზიფის გადაღმა, ხოლო აქ მის წინ მცველ ფარად დიდი ინგლისის დროშა აღიმართა. მაგრამ ხანგრძლივი ყოყმანის შეჟ-დეგ ქართველი ხალხი იძულებული შეიქნა წასულიყო რისკზე. ინგლისის სარდ-ლობის მუქარისათვის ანგარიში არ გაეწია; და ქართველმა მხედრობამ კიდევ გა-დალაზა ბზიფის პოზიციები, აიღო გავრა და მტერი მეხადირს იქით გადარეკა. აქ სხვა და სხვა მიზეზების გამო, უმთავრესად კი საერთაშორისო ხასიათის გა-ჩემობათა მიხედვით, იძულებული შეიქნა შეჩერებულიყო საქართველოს ლაშქარი. ხოლო შემდგომ 1920 წ. თებერვალში უმთავრესად ჯიქეთის ამბო-ხებულმა ქართველმა მოსახლეობამ და საქართველოდან მისულმა მოხალისე-ებმა შავი ზღვის განმათავისუფლებელი კომიტეტის დროშით, თუმცა წან-

მოკლედ, მაგრამ კიდევ ერთხელ გაათავისუფლეს რუსეთისაგან სოჭი-ტუაქი, ჩასაც დენიკინის მხრით კიდევ ერთი და უკანასკნელი უშედეგო შემოტევა მოყვა საქართველოზე, ფორმალური ომის გამოცხადებითა და ფოთზე რუსეთის სამხედრო ფლოტის თავდასხმით. მაგრამ მალე ჩრდილოეთიდან შევიწროებული რუსეთის მთავრობა იძულებული შეიქნა ეცნო საქართველო და მასი დამოუკიდებლობა.

მალე საქართველოს უშუალოდ გაუმეზობლდა ის წითელი რუსეთი, რომელიც ბრესტის ზავიდან მოკიდებული განუწყვეტლივ იმაზე მუშაობდა, რომ საქართველოს თვითმყოფლობა რამენაირად ამოეგდო. ამ მიზნით ის აწყობდა საქართველოს განაპირა კუთხეებში თითქოს სამოქალაქო ხასიათის „ამბოხებებს“. უკავშირდებოდა საქართველოსადმი მტრულად განწყობილ ყოველგვარ ძალას და მათ შორის ოსმალეთსაც. აი, ეს მოსკოვის მთავრობა 1920 წ. გაზაფხულზე დაეპატრონა მთელ სამხრეთ რუსეთს, ჩრდილო კავკასიასა და აზერბაიჯანს. ამრიგად, საქართველოს ჩრდილოეთიდანა და აღმოსავლეთიდან შემოერთდა წითელი რუსეთი, რომელიც ისევე აგრესიულად იყო განწყობილი ჩვენი დამოუკიდებლობისადმი, როგორც ყველა ფერის რუსეთი. პირველ ხანებში მოსკოვმა ამჯობინა საქართველოსთან ფორმალური ზავისა და მეგობრობის დამყარება და 1920 წ. 7 მაისს კიდევ დაიდო ასეთი ხელშეკრულება, რომლითაც რუსეთ-საქართველოს მთავრობებმა ერთმეორე იცენეს. რუქთა უშენიშვნოდ და უსიტყვოდ იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა და სხვა, აქედან გამომდინარე, შედეგები. მაგრამ იმავე დროს საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარზე გაჩაღდა ეგრეთწოდებული აზერბაიჯან-საქართველოს ომი. ნამდვილად კი ეს იყო წმინდა რუსულ-ქართული ომი, რადგან იმავე მოსკოვის ბრძანებით, რუსის წითელი არმია აზერბაიჯანის სახელით დაესხა თავს საქართველოს, ხოლო მასთან შეფარდებით იმავე მოსკოვის კარნახით ტფილისში შინაგანი ამბოხება უნდა მოეხდინა მისსავე აგენტებს; ამ ამბოხების უბადრუკი ცდა იყო რამდენიმე ათეული დაქირავებული უცხოელის თავდასხმა სამხედრო სასწავლებელზე. ეგრეთწოდებული საქართველო-აზერბაიჯანის ომში მოსკოვის მთავრობა არ ჩანდა ოფიციალურად, მხოლოდ მისი დივიზიები კი ესეოდნენ საქართველოს აღმოსავლეთ საზღვრებსა და ასლავ ცნობილ „მეგობარ“ რესპუბლიკას წაღვევით ემუქრებოდნენ. საქართველოს მხედრობამ უკუაქცია და ღდევნა აზერბაიჯანული პასპორტით მოსეული რუსის ლაშქარი და მხოლოდ მაშინ ჩაერია ოფიციალურად მოსკოვის მთავრობა და საქართველოს მხედრობის წინსვლის შეჩერება და აზერბაიჯანიდან ზავის შეკერა მოითხოვა. ამგვარად, ის ომი, რომელსაც ფორმალურად აზერბაიჯან-საქართველოს ომი ეწოდება, წარმოადგენს რუსეთის საქართველოზე აშკარა თავდასხმას. ამავე ომის პროცესში საქართველოს ქონდა ორი „შინაგანი“ გაართულება: ერთი „ოსეთის აჯანყება“ და მეორე ხულოს ქართულ გაჩინაობ-

ზე თავდასხმა. არსებითად კი, ორივე გართულება უმთავრესად იმავე ხელით იყო გამოწვეული, რომელიც აღმოსავლეთის საზღვრიდან ესხმოდა საქართველოს. როკის უღელტეხილით შემოჭრილმა რუსეთმა „ოსეთის აჯანყების“ სპექტაკლი დადგა, ქალაქ ცხინვალიდან ქართული გარნიზონის ნაწილები ტყვედ იგდო ხელში და „მეამბოხეთა“ მიერ წაყვანილი ქართული მხედრობის ნაწილები რუსეთის ტყვეობაში აღმოჩნდნენ. ხოლო რაც შეეხება ხულოს ამბებს, აქ მეტად საგულისხმეო და საინტერესო ბლოკი მუშაობდა საქართველოს წინააღმდეგ. აღმოსავლეთის ფრონტის გასაძლიერებლად აქ ხელიხელ ჩაიდებულნი მუშაობდნენ წითელი მოსკოვის აგენტები, ბათუმში მოკალათებულ დენიკინ-ვრანგელის თეთრი რუსები. სტამბოლის მთავრობის კაცები და იმეამად სტამბოლიდან განდგომილი ქემალ-ფაშის აგენტები... ერთი სიტყვით, ყველა იმ სამხედრო მოუხსენარობისა და შფოთვის მიზეზი, რომელშიაც უხდებოდა ცხოვრება დამოუკიდებელ საქართველოს, იყო უცხო, გარეშე ძალა, სახელდობრ, პირველ ყოვლისა რუსეთი და შემდეგ ოსმალეთი, ვინაიდან ეს ძალები ვერ ურიგდებოდნენ საქართველოს სუვერენობას. იგივე ძალები იყვნენ საერთოდ ამიერკავკასიის ცხოვრების აღმრეენი. და აქაც მიზანი იყო იგივე — მთელი ამიერკავკასიის დაპყრობა-დანაწილება. როდესაც უმთავრესად ანგორის ინტრიგის გავლენით აზერბაიჯანის ჭარები 1920 წლის აპრილ-მაისში ყარაბაღ-ზანგეზურის რაიონებში ესხმოდა თავს სომხეთს, ჩრდილოეთიდან აზერბაიჯანში რუსეთის ჭარი შეიჭრა და მოსკოვისათვის ბაქოს ნავთი დაიპყრო. ხოლო შემდეგ, როდესაც „გასაბჭოებული“, ესე იგი რუსეთის მიერ დაპყრობილი აზერბაიჯანი მუდმივად ემუქრებოდა იმავე სომხეთს ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან, სამხრეთ-დასავლეთიდან ანგორის ჭარები შეიჭრა სომხეთში და ეს მრავალტანჯული ქვეყანა ძმურად გაინაწილეს 1920 წლის ნოემბერში მოსკოვმა და ანგორამ. ამნაირად, ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი მარტო საქართველო დარჩა. მიუხედავად უამრავ ხარჯისა, რუსეთმა და ოსმალეთმა ვერ შეძლეს მისი შიგნიდან აფეთქება, ანდა ამიერკავკასიის სხვა ძალების საშუალებით მისი დამხობა. და აი, სწორედ მაშინ, როდესაც საქართველო უკვე საბოლოოდ გამოდიოდა სამშვიდობოს, როდესაც იურიდიულადაც იცნენ იგი ევროპის სახელმწიფოებმა, როდესაც საქართველომ საფრანგეთთან დამზღვევი საქმისა და სააბრეშუმო კონცესიები დასდო, ხოლო იტალიასთან ტყვარჩელის ქვანახშირის წარმოების საქმე მოაგვარა ინგლისიდან სესხი მიიღო, რომლითაც სხვათაშორის თავის სახელმწიფო ფონანსები საღ და მტკიცე ნიადაგზე უნდა დაეყენებია, ერთი სიტყვით, როდესაც დამოუკიდებელი საქართველო ბეჭითად დგებოდა ეკონომიური წარმატების გზაზე და იურიდიულად ცნობილი ეკონომიურადაც მკიდრო კავშირით შედიოდა მოწინავე კაცობრიობის საერთაშორისო ოჯახში, სწორედ ამ დროს ველარ აიტანა რუსეთმა მეტი თმენა და კიდევ ერთხელ ნაცადი ხერხით შე-

მოუტია საქართველოს. პირველად მან სომხეთის სახელით სცადა ჩვენი დამ-
ხობა და ამიტომ სომხეთის საზღვრიდან დაგვესხა, მაგრამ ეს საკმარისი არ
გამოდგა და ჩამდენიმე დღის შემდეგ აზერბაიჯანის საზღვრიდანაც დასძრა
ტფილისისაკენ რუსული დივიზიები. ხოლო როდესაც სომხურ-აზერბაიჯანუ-
ლი ნილაბიც საკმარისი არ გამოდგა, როდესაც მოსკოვს ეპვი შეეპარა, რომ
საქართველოს საწინააღმდეგოდ ეს პლაცდარმები არ ეყოფოდა, მან ყოველი-
ვე ნილაბი ჩამოიხადა და საკუთრივ რუსული საზღვრებიდან — მეხადირ-მა-
მისონიდანაც შემოუსია საქართველოს თავისი წითელი არმიები. რუსეთის
მეგობარი ანგორის მთავრობა კი ამ ომის დასაწყისში შანტაჟის პოლიტიკას
აწარმოებდა საქართველოს მიმართ, ხოლო უკანასკნელ მომენტში კიდევ
ერთხელ აჩვენა ქართველ ხალხს თავის მუხანათური გული და ბარბაროსული
კბილი, ის აშკარად ჩაერია ომში საქართველოს წინააღმდეგ და მის მხედ-
რობას ბათუმის ოლქში ზურგიდან დაესხა. ამ შემთხვევაში ვერაფერი სახე-
ლი მოიხვეჭა ოსმალთა ლაშქარმა ქართველ მხედრობასთან ბრძოლაში, მაგ-
რამ მოსკოვმა მაინც გაუნაწილა ნადავლი თავის მოკავშირეს და საქართვე-
ლოს მოზრდილი ნაწილი — ართვინ-არტაან-ფოცხოვით ანგორას მიუზომა.

ამნაირად, ყველა ომები და სამხედრო გართულებანი, რომელშიდაც ოთხი
წლის განმავლობაში უხდებოდა ცხოვრება საქართველოს, იყო გამოწვეული
საქართველოს დამოუკიდებლობის მტრების მიერ, სახელდობრ რუსეთისა და
ოსმალეთის მიერ. ხოლო 1921 წლის სამამულაშვილო ომის დროს ხომ ეს
ორი იმპერია აშკარა კავშირითა და შეთანხმებით დაესხნენ თავს პატარა სა-
ქართველოს. ომები საერთოდ, რასაკვირველია, დიდი უბედურებაა. დიდ ვნე-
ბასა და საშინელ ეროვნულ ზარალს აყენებდა ყველა ეს ომები ახლად აღორ-
ძინებულ ნორჩ ეროვნულ რესპუბლიკას. მაგრამ ერთი უდაოა: როგორც ზე-
ვითაც ვთქვით, ამ ომების დროსა და მათ გამო საქართველოს სხვადასხვა კუ-
თხეთა მცხოვრებნი ერთ საერთო მხედრობაში შედუღდნენ, მთელი საქართვე-
ლო და მისი ჭერ შევიწროებული საზღვრები კიდით კიდემდე მოიარენ, ყვე-
ლა ეს საზღვრები თავის სისხლით აკურეს და მით ეროვნულად აკურთხეს.
ჭერ კიდევ ძალაშია ის დებულება, რომ რკინა და სისხლი აუცილებელია ერის
თავისუფლებისა და სახელმწიფოებრივი სიმტკიცისათვის. ტრადიციული ლე-
გენდაა, რომ ტაძარი მხოლოდ მაშინაა მტკიცე და გამძლე, თუ მის ბალავერში
ჩატანებულია ადამიანის მსხვერპლი. ეს, რასაკვირველია, ლეგენდა და ცრუ-
მორწმუნეობაა, მაგრამ ჭერ სავსებით ძალაში რჩება ის დებულება, რომ სა-
ერო თავისუფლების ტაძარი მხოლოდ მაშინაა საიმედო და ურყევი, როდეს-
აც მის საძირკველში ჩამარბულია ამ ერის შვილების სიცოცხლე, როდესაც
მისი საფუძვლის დუღაბი ნაზელია მათ თბილსა და წმინდა სისხლში. და აი,
სწორედ ამ ხანგრძლივ თავდაცვით ომებში ქართველმა ხალხმა მტკიცედ გას-
კვნა ეროვნული დამოუკიდებლობის საძირკველი და ისეთი ბეჭითი და მკერ-

ვი საფუძველი ჩაუყარა მას საშვილიშვილოდ, რომ მისი ამოგდება შეუძლებელი იქნება აწი სხვადასხვა გამვლელ და წარმავალ ტალღებისათვის. „წყალნი წავლენ და წამოვლენ, ქვიშანი დარჩებიანო“, დიახ, ყოველგვარი წყალნი, რაც უნდა ბინძური და წარმლენელი არ იყვეს ის, წავლენ და ის გასალებული საფუძველი, რომელიც ამ ომებით დაედო საქართველოს თვითმყოფლობას, უდრეკად დარჩება, ვინაიდან ის ჩამარხულია მთელი ერის კოლექტიურ სულსა და ხსოვნაში, და აი, ამ სალ კლდეზე კვლავ აიგება საყდარი ერისა.

ასეთია საქართველოს ომების მნიშვნელობა, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველო ომებს კი არ ეძებდა, პირიქით, მისი პოლიტიკის ძირითადი ღერძი და საფუძველი იყო მტკიცე საერთაშორისო ნეიტრალიტეტი. ყველა ის ომები, რომელსაც აწარმოებდა ჩვენი ქვეყანა იმ ოთხი წლის განმავლობაში, ნაძალადევად ქონდა მოხვეული თავს ქართველ ერს, ყველა ამ ბრძოლებს ქონდა წმინდა თავდაცვითი ხასიათი, ეს იყო თავისუფლების დაცვა, და ეს გარემოება, გულწრფელი საერთაშორისო ნეიტრალიტეტის პოლიტიკასთან ერთად, დიდ შინაგან მორალურ ძალას და სიმართლეს აძლევდა ქართველი ერის ამ თავდაცვით ომებს. გარდა ამისა, კეთილსინდისიერ საერთაშორისო ნეიტრალიტეტის პოლიტიკამ აურაცხელი მოგება მისცა საქართველოს. ამას ნათლად წარმოვიდგენთ, თუ დავუშვებთ, რომ იმ საშინელ საერთაშორისო გრაგალის დროს ჩვენ პატარა ქვეყანას საესებო შეეკავშირებოდა თავის ბედი ამა თუ იმ მეომარ ბანაკთან. თავის დამოუკიდებლობის დღიდანვე საქართველო ურყევად დადგა ნეიტრალიტეტის გზაზე, ის არც ერთ მხარეს არ უერთდებოდა ომში, ის სარგებლობდა ამა თუ იმ საერთაშორისო ძალთა განწყობილებით, მან გადამჭრელ მომენტში დახმარება სთხოვა გერმანიას, მაგრამ არა ანტანტის წინააღმდეგ, არამედ იმავე გერმანიის კოალიციის წევრის, ოსმალეთისაგან თავდასაცავად. ეს გარემოება ოდნავადაც არ არყევდა ნეიტრალიტეტის პრინციპს. მაგრამ ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა დღე დაადგებოდა ჩვენს ნორჩ რესპუბლიკას და მის ხალხს, რომ საქართველო აქტიურად დამდგარიყო გერმანიის მხარეზე ანტანტის წინააღმდეგ. ასევე ადვილი წარმოსადგენია იმ საშინელებათა მთელი ჯაჭვი, რომელიც ამოაგდებდა ქართველ ერს იმ შემთხვევაში, თუ კი ის თავის დამოუკიდებლობის დროს ანტანტის კავშირში, ესე იგი მის სრულ განკარგულებაში, მოყვებოდა. ეს, პირველყოვლისა, ნიშნავდა იმას, რომ საქართველო უნდა ყოფილიყო საერთო სარუსეთო სამოქალაქო ომების მონაწილე. ეს ნიშნავდა იმას, რომ საქართველო ანტანტის კარნახით უნდა სამხრეთ რუსეთის დენიკინის ბანაკს შეერთებოდა და ამრიგად თვით ქართველი ერი შიგნით მოქალაქეობრივად უნდა გაეზო და მოეშალა, ეროვნული დამოუკიდებლობა ძირშივე ჩაეკლა და ჩვენი ქვეყანა გაეხადა რუსეთის სამოქალაქო ომებში მონაწილე, არმიების პლაცდარმათა და საომარ თეატრად, ერთი სიტყვით, სულ ცოტა სამჯერ მაინც უნდა

გაველო ცეცხლითა და მახვილით რიგრიგობით რუსეთის თეთრებსა და წითლებს ჩვენს ქვეყანაში, ხოლო რას ნიშნავდა იმ დროს თეთრ-წითელ რუსული არმიების გასეირნება, ეს ხომ ყველამ უწყის და დღეს ძნელი წარმოსადგენია ის, თუ რა დარჩებოდა პატარა საქართველოდან ასეთი დენიკინურ-ბოლშევიკური რუსული ფერხულისა და კადრილის შემდეგ. ჩვენ ვლაპარაკობთ იმას შესახებ, თუ ფიზიკურად და ნივთიერად რაღა დარჩებოდა. ხოლო რაც შეეხება ეროვნულ-პოლიტიკურად. ამაზე ხომ ზედმეტია ლაპარაკი, ვინაიდან საქართველოს დამოუკიდებლობა მყისვე მოსპობილი და ჩაკლული იქნებოდა, როგორც კი ის სარუსეთო საქმეებში გაერეოდა. დამოუკიდებლობა ხომ მარტო 26 მაისის საერო მანიფესტი არ იყო. ამ დამოუკიდებლობას სისხლი და ხორცი ესხმებოდა ყოველდღიური და ყოველმხრივი ეროვნულ-პოლიტიკური მუშაობით. ხოლო ასეთი მუშაობის საშუალებასა და სწორ გეზს იძლეოდა საქართველოს ნეიტრალიტეტის პოლიტიკა, ვინაიდან წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ საშუალებას დაკარგავდა, რადგან ფატალურად უნდა გათქვეფილიყო საერთო სარუსეთო რევოლუციონურ და კონტრრევოლუციონურ ჯოგში. მით უმეტეს, რომ პატარა საქართველოს აქტიური ჩარევა ამა თუ იმ კოალიციებში, რასაკვირველია, საერთაშორისო ძალთა ურთიერთობასა და მოვლენათა მიმდინარეობას არსებითად ვერ შესცვლიდა, ქართული კოზაკი ამ აქლემების ბრძოლაში უეჭველად გაიჭყლიტებოდა. ხოლო რაც შეეხება ასეთ დროსა და პირობებში და განსაკუთრებით ასეთ მცირე ერებზე გაცემულ საერთაშორისო დაპირებებსა და ვექსილებს, მათი ფასი და სიმტკიცე ხომ კარგად ვიცით. ბუმბერაზთა დიპლომატიაში არამც თუ ჩვენისთანა მცირე ძალა, არამედ უფრო მოზრდილი სახელმწიფოები და ერები, ძლიერ ხშირად უბრალო სჯარბაზზე ხორცის პოლიტიკური პაიკისა (პეშკის) და ხურდა ფულის როლს ასრულებდნენ. ყველა ჯურის ძალა და ბანაკი, გერმანია და ანტანტა, ინგლისი და ოსმალეთი, საფრანგეთი და ერანგელი, ლენინი და დენიკინი ცდილობდნენ თავის საომარ ფერხულში ჩაეთრიათ ქართველი ერი. მაგრამ ამოღ. სამი წლის განმავლობაში საქართველო მტკიცედ იცავდა ნეიტრალიტეტის ხაზს, და ეს იყო პირველყოვლისა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. მან შეირჩინა ნეიტრალიტეტის პოზიცია იმ ხნის განმავლობაში და სწორედ ამ გარემოებამ მისცა მის საქმიანობას ძირითადად სწორი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ხაზი და პერსპექტივა, მხოლოდ ამ ხაზით შეიძლებოდა იმ პირობებში ნამდვილი დამოუკიდებლობის საფუძველის ჩაყრა, რაც საერთოდ და უმთავრესად უეჭველად მოასწრო საქართველომ.

მიუხედავად იმისა, რომ 1921 წლიდან საქართველო ჩავარდა დიდ განსაცდელში, მიუხედავად იმისა, რომ შეიძლება ეს გასაჭირი ხანგრძლივი იქნეს და მომავალში მრავალი მისი მზგავსიც კიდევ დაატყდეს თავს ჩვენს ერს, სულერთია, ის საფუძველი, რომელიც იმ წელთა განმავლობაში ჩაეყარა

ქართველოს დამოუკიდებლობას, არსებითათ ურყევია, ვინაიდან საქართველო ამიერიდან არის ცნება არა გეოგრაფიული, ან ეთნოგრაფიული, არამედ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი სუბიექტი მაშინაც კი, როდესაც ეს სუბიექტი არის ან იქნება დროებით არა თავისუფალი, არამედ უცხო ძალის მონობაში. ამ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გამოკვეთისა და ჩამოყალიბების ერთი უმთავრესი პირობა იყო საქართველოს მიერ ნაწარმოები ნეიტრალიტეტის პოლიტიკა, რომელმაც ამდენხანს და წარსულ პირობებში უეჭველათ გაამართლა თავის თავი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პოლიტიკა იყო არა შემთხვევითი და ანაზღეულათ წარმოშობილი დამოუკიდებლობის ხანაში; ჭერ კიდევ დიდი ომის დროს, მის დასაწყისსა და მსვლელობაში საქართველოს ხელმძღვანელთა წრეები მეტწილათ, განსაკუთრებით მისი უმთავრესი პარტია სოციალ-დემოკრატია, გადაჭრით აღიარებდა ქართველი ხალხის ნეიტრალიტეტის პრინციპს. ასეთი იყო, მაგალითად, ის მეტათ საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილება, რომელიც მიიღო საქართველოს ხელმძღვანელმა წრეებმა, როდესაც ომის პირველსავე წელში ისეთი სამხედრო მდგომარეობა შეიქნა კავკასიის ფრონტზე, რომ მოსალოდნელი იყო რუსეთის ჯარების მიერ საქართველოს დატოვება. დადგენილ იქნა ომში საერთაშორისო ნეიტრალიტეტის ხაზი და იმავე დროს უფრო რეალურათ ჩაისახა და მოიხაზა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეა.

მართალია, საქართველო ურყევად ატარებდა საერთაშორისო ნეიტრალიტეტის პოლიტიკას, მისი ეგრეთ წოდებული ორიენტაცია იყო თავის თავზე და საკუთარ ძალებზე, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავდა, რომ ის გაიძახოდა — მე ვარ და ჩემი ნაბადიო, პირიქით, მთელი მისი პოლიტიკური სიმპატია, მისი კულტურული და ცივილიზაციური ორიენტაცია მტკიცეთ იყო მიმართული ევროპისაკენ. ეს პოლიტიკა, ქართველი ხალხის ტრადიციულ-ისტორიული სწრაფვაა. აზიაში შეჭრილი საქართველო თავის საქრისტიანო კულტურით მუდამ უფრო ევროპის ნაწილს წარმოადგენდა, ვიდრე აზიისას, ის მუდამ ჩაგრული და წამებული იყო აღმოსავლეთის მიერ, მისი საუკეთესო ისტორიული დღეები ეკუთვნის იმ ხანებს, როდესაც ის ასე თუ ისე დაკავშირებული იყო ბიზანტია-ევროპის კულტურასთან და შავი დღენი უდგებოდა მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთის ძალები დასავლეთისაკენ მიმავალ გზებს უჭრიდნენ. აზიური საქართველოს ევროპული სული მუდამ დასავლეთისკენ ისწრაფოდა და იქედან ეძებდა ხსნას, და ამ სწრაფვაში მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს ერეკლეს საქართველომ ვერ შესძლო ევროპასთან უშუალო კავშირის აღდგენა და თითქოს ამ ევროპის სუროგატი რუსეთში ჰპოვა. მაგრამ 117 წლის განმავლობაში აშკარათ გამოირკვა, რომ ეს ევროპის სუროგატი ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკურ არსებობისათვის ისეთი რამ შეიქნა, რომელიც არავითარ შემთხვევაში არ ჩამოუყარებოდა იმ აღმოსავლურ სა-

ფრთხეს, რომელსაც საქართველო გაუბოდა და რომლის შიშით საქართველო კალთაში ჩაუგორდა რუსეთს. მეოცე საუკუნეში დამოუკიდებელი საქართველოს საერთაშორისო პოლიტიკის გეზი ძირითადად ძველი ქართული ტრადიციის გაგრძელებაა. აქ არსებითი განსხვავება არ არსებობს, ძველსა და ახალ გეზს რაოდენიმეთ მხოლოდ ის ანსხვავებს, რომ დემოკრატიულ რესპუბლიკათ აღორძინებული საქართველო განსაკუთრებული სიმტკიცით იჭერს თავის ორენტაციას ევროპის მოწინავე და პროგრესიულ ძალებზე. დამოუკიდებელი და სოციალისტური ევროპულ-ამერიკული ბანაკი, აი ის ძალა, რომელსაც მტკიცეთ დაუკავშირა საქართველომ თავისი ბედი. რასაკვირველია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საქართველო თავის საერთაშორისო სახელმწიფოებრივ მიზნათ იმას ისახავდეს, რომ ევროპის სოციალურ მოძრაობის ამა თუ იმ ბანაკში დადგეს და თავის საგარეო პოლიტიკის ამოცანათ ევროპის სამოქალაქო წყობილების გარდაქმნა დაისახოს. სრულიადაც არა. საქართველოს შეგნებული ქონდა და აქვს, რომ ჭერჯერობით ყოველ შემთხვევაში ყველაზე უარესი ევროპა. საუკეთესო აზიას სჯობია, და ეს თავის შეხედულება დამოუკიდებელმა საქართველომ კიდევ გამოსთქვა თავის მეთაურის პირით — დასავლეთის იმპერიალიზმი გვიჩვენია აღმოსავლეთის ფანტიზმსაო. მაგრამ ეს ფორმულა და საერთოთ საქართველოს პოლიტიკური საქმიანობა სრულიადაც არ ნიშნავდა იმას, რომ ჩვენი ქვეყანა აღმოსავლეთის მიმართ აგრესიულათ ყოფილიყოს განწყობილი. და არა მარტო იმიტომ, რომ ასეთ პატარა ქვეყანას არც შეეძლო თავის ძალებით ასეთი აგრესიობა, არამედ ის გადაჭრით უარყოფდა ევროპის ძალებს დახმარებოდა ასეთ აგრესიულ პოლიტიკაში, ხოლო როგორც დამხმარე ძალას მხედრულ-პოლიტიკურათა და გეოგრაფიულათ დიდი დახმარება შეეძლო გაეწია ევროპულ იმპერიალიზმისათვის. მაგრამ ყოველგვარი ასეთი წინადადება და ცდა გადაჭრით უარს ღებულობდა საქართველოდან, მიუხედავად იმისა რუსეთის საწინააღმდეგოთ იყო მიმართული ეს ცდა თეოსმალეთის. ქართველმა ხალხმა გადაჭრით უარყო აღმოსავლეთურ-აზიურ სკოლაში შევირდობა და ევროპის მაღალ პოლიტიკურ სკოლას მიაშურა, მაგრამ იმავე დროს ის ისევე გადაჭრითა და მტკიცეთ აღდა იმ გზას, რომ აღმოსავლეთის სახელმწიფოებთანა და ხალხებთან კემშიარბი მეგობრობა და გულწრფელი მეზობლობა დაემყარებია. ხოლო რაც შეეხება თავის უახლოეს მეზობლებს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს, აქ საქართველოს პოლიტიკის ძირითადი ღერძი და მუდმივი საზრუნავი იყო, გარდა მეგობრობისა, მკიდრო პოლიტიკური კავშირიც შეეკრა და მით გარეშე საფრთხის წინააღმდეგ ამიერკავასიის მთლიანი თავდაცვითი ფრონტი აღეშენათ. მართალია, ეს მიზანი ვერ იქნა მიღწეული საეხებით იმ მცირე ხნის განმავლობაში, მაგრამ ამის მთავარი და თითქმის ერთათ ერთი მიზეზი იყო იმ გარეშე ძალების სისტემატიური ინ-

ტრიგა და ჩარევა, რომლებმაც, შემდეგ დროებით თავის მიზანს მიახწიეს და ამიერკავკასია გაინაწილეს.

ერთი სიტყვით, მეტწილათ აღმოსავლურ-აზიურ და სპარსულ-ბიზანტიურ დიპლომატიის შკოლაში ისტორიულათ აღზრდილმა ქართველმა ხალხმა მეოცე საუკუნეში ევროპა-აზიის უღელტეხილზე, თავის პატარა ტერიტორიაზე მოგვცა ისეთი მაგალითი ღია, გულწრფელი და დემოკრატიული საერთაშორისო პოლიტიკისა, რომლის სრული ბადალი ჯერ არც კი იცოდა არც პატარა და არც დიდი სახელმწიფოების ისტორიამ, რომელთა დიპლომატია ჯერ კიდევ ასე უხვათ ატარებს ცბიერებისა და ევრაგობის ტვირთს. შეიძლება იმ დროს ვისმეს საქართველოს ასეთი გულწრფელი პოლიტიკა, თუ მეტიწრობათ არა, გულუბრყვილობათ მაინც მიაჩნდა, და შიშობდნენ „წმინდა ბერი წმინდათ არ წაწყდესო“, მაგრამ განვლილმა ამბებმა უკვე სავსებით ნათელჰყო, რომ საქართველოსთვის და საერთოთ ასე პატარა ერებისათვის, როგორცაა ქართველი ხალხი, პატიოსანი და გულწრფელი პოლიტიკა, არის იმავე დროს ერთათ ერთი სარგებლიანი პოლიტიკაც.

ასეთივე სანიმუშო და სამაგალითო იყო ქართველი ხალხის მიხწევანი შინაგან პოლიტიკაში, რომელიც საგარეოსთან ერთათ ერთ მთლიან პროგრესიულ და დემოკრატიულ ღერძის ირგვლივ ტრიალებდა. ეხლა უკვე ურყევი ისტორიული ფაქტია ის, რომ იმ საშინელ ქარტახილების დროს ყოფილ რუსეთის იმპერიაზე გადარჩა პატარა საქართველო, სადაც სამოქალაქო წესიერებასთან ერთათ სამოქალაქო თავისუფლება სუფევდა. საქართველომ ისეთი უაღრესათ დემოკრატიული წყობილება დაამყარა, რომლის სრული ბადალი თითქმის არც კი არსებობდა მოწინავე ევროპაში. ხოლო ის მცირეოდენი და დროებითი საგანგებო აღმინისტრაციული უფლება, რომლითაც აღჭურვილი იყო დროგამოშვებით აღმასრულებელი ხელისუფლება, მინიჭებული ქონდა თვით უზენაესი დემოკრატიის, დამფუძნებელი კრების მიერ და გამოწვეული იყო იმ საგანგებო და რთულ საერთაშორისო პირობებით, როდესაც რესპუბლიკა გამუდმებულ თავდაცვით ბრძოლაში იყო მასზედ მოსულ გარეშე მტრებთან. საქართველო იმ ხანათ იყო ერთათ ერთი ქვეყანა ყოფილ რუსეთის იმპერიის სივრცეზე, სადაც საერთოთ და მთლიანათ დამყარებული იყო სამოქალაქო თავისუფლება, გარდა შეირადებული აჯანყების თავისუფლებისა ხალხური წყობილების წინააღმდეგ და ღალატის თავისუფლებისა სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის დასამხობათ.

საქართველოს იმ ხანათ ხშირათ ადარებდენ დემოკრატიისა და სამოქალაქო წესიერების ოაზისს ყოფილ იმპერიის ანარქიულ უდაბნოში. და უნდა ითქვას, რომ ეს შედარება სავსებით სწორია. ამიტომ იყო, რომ საქართველო წარმოადგენდა იმ ჟამათ ყველა დევნილთა, ლტოლვილთა და დამარცხებულთა თავშესაფარს. თურქების მიერ აწიოკებული სომხები და ბერძნები, თათარ-

თა მიერ დარბეული სომხები და ამის საპასუხოთ სომეხთა მიერ შევიწროებული მაჰმადიანები, რუსთა მიერ დევნილი მთიელები და აზერბაიჯანელ და სხვა მაჰმადიანთა მიერ აყრილი რუსები, სამოქალაქო ომში დამარცხებულნი წითელნი რუსნი და იმავე ომებში დევნილი მათი თეთრნი თანამემამულენი, ერთი სიტყვით, ლტოლვილნი და შევიწროებულნი, მიუხედავად მათი რწმენისა და სარწმუნოებისა, საქართველოში პოულობდენ მშვიდ თავშესაფარს; და ყველაფერი ეს ხდებოდა მაშინ, როდესაც თვით საქართველო დამშეული იყო, ვინაიდან მის ირგვლივ და მის წინააღმდეგ საშინელი ბრძოლა წარმოებდა, როდესაც ოსმალეთი მას თავის მტრათ რაცხდა, დიდ ანტანტას თავის მოწინააღმდეგე ბანაკის დამხმარეთ მიაჩნდა და ფარულ ბალშევიკობას სწამებდა, თეთრი რუსეთი იმპერიის მთლიანობის დამრღვევთა და კომუნიზმის აგენტა ნათლავდა, წითელი რუსეთი კი კონტრევოლუციის ბუდესა და დენიკინის მოკავშირეს უწოდებდა, ხოლო ორივე ერთათ თანაბარის სისასტიკითა და ვერაგობით საშინელ სასურსათო და პოლიტიკურ-ეკონომიურ ბლოკადის რკალს არტყამდა ირგვლივ და მოუსვენრივ მუშაობდა მის შიგნიდან ასაფეთქებლად.

ქართველი ხალხის პოლიტიკის ძირითადი ხაზი იმაში მდგომარეობდა, რომ მან იცნო თავის თავი, მტკიცეთ შეიგნო თავის ეროვნული მეობა, თავის სახელმწიფოებრივ აღმშენებლობის საქმეში მოწინავე ევროპულ დემოკრატიის გზას დაადგა და საკმარისი უნარითა და ლაზათით იწყო ამ გზაზე სიარული. ეს საინტერესო პოლიტიკური ფენომენი აზიის განაპირაზე არ დარჩა შეუნიშნავი ევროპის მიერ. პირველ ხანებში გაოცებითა და თანაც ერთგვარი იქვით შეხედა ოფიციალურმა ევროპამ ამ ახალ პოლიტიკურ ორგანიზმს. მაგრამ ის დღითი დღე რწმუნდებოდა, თუ რამდენათ შინაგანათ მთლიანი და ჯანსაღი იყო ქართველი ხალხის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი აღორძინება; მისთვის თანდათან ნათელი ხდებოდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა ან იყო რუსეთის რევოლუციისა და სამოქალაქო ომების უბრალო და წარმავალი პერიოდი, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის სარჩული ისეთი ხასიათის კი არ არის, როგორც რუსეთის სხვადასხვა კუთხეების, მაგალითათ, ყუბანის, დონისა და ციმბირის სეპარატიზმი, არამედ მისი საფუძველია ღრმა, გარდაუვალი და ორგანიული პროცესი, პროცესი ერის განთავისუფლებისა, ისეთი ერის, რომელსაც არაფერი ნათესაური არა აქვს მის ყოფილ ბატონ სლავიანურ რასასთან და იმავე დროს არის პატრონი უძველესი და სრულიად ინდივიდუალური ეროვნული კულტურისა. ყველაფერი ეს გაიგო ევროპამ და კიდევ იცნო ფაქტიურათ საქართველოს დამოუკიდებლობა 1920 წლის თორმეტ იანვარს. ამას მოყვა შემდეგ ზედიზედ ცნობა თეთრი და წითელი რუსეთის მიერაც. თუმცა რუსეთს ამის შემდეგ არამც თუ არ შეუჩერებია საქართველოს მიმართ შუღლი და ვერაგული ინტრიგა, არამედ კიდევ უფრო გააძლიერა თავის ამგვარი საქმიანობა საქართველოს საზღვრებზე და მის შიგნით.

აღმოსავლეთის საზღვრიდან აზერბაიჯანის ნილაბქევემ რუსეთის სამხედრო თავდასხმა ბრწყინვალეთ მოიგერია საქართველომ. ეს მოხდა იმ ხანებში, როდესაც მოსკოვის მთავრობა სავსებით დაეპატრონა ჩრდილო-კავკასიასა და აზერბაიჯანს და როდესაც ევროპაც იმდენათ დარწმუნებული იყო, რომ საქართველო იმ დღეებშივე უნდა დაცემულიყო, რომ ზოგი მისი ელჩები კიდევ გამგზავრნენ ბათომს და იქედან სახლისკენ აპირებდნენ გზის გაგრძელებას. მაგრამ ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკურმა სიმტკიცემ ეს სამხედრო იერიში მოიგერია და მით მტერსა და მოყვარეს ნათლად დაუმტკიცა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა არ იყო სამოქალაქო ომის ქაფი და უბრალო ხუხულა, რომელიც რუსეთის წითელ არმიასთან პირველ შეხვედრისთანავე უნდა დაშლილიყო ისე, როგორც დაინგრა წინათ სამხრეთ რუსეთის სხვადასხვა დროებითი სახელმწიფოებრივი უჯრედები, ანდა თვით აზერბაიჯანიც. საქართველოს მიერ ამ გამოცდის დაჭერა იყო ერთი უმთავრესი მიზეზი იმისა, რომ ევროპამ საქართველოს დაუცალა ბათომის ოლქი, რომელიც მანამდე მას ეპყრა ოკუპაციის სახით; გარდა ამისა, ამავე გარემოებამ საგრძნობლათ მოუმზადა ნიადაგი საქართველოს იურიდიულ ცნობასაც.

საბჭოთა რუსეთთან ზავის ხელშეკრულებას შედეგათ მოყვა ელჩებისა და საკონსულოების გაცელა. რუსეთმა უხვათ ისარგებლა თავის „სარევოლუციო“, ნამდვილათ კი იმპერიალისტურ მიზნებისათვის და საქართველო ააგსო საელჩოს თანამშრომლებით. დაახლოებით ოთხსამდე აგიტატორი და ორგანიზატორი მარტო ლეგალურათ გამოგზავნა პაწია საქართველოში პოლიტიკური საელჩოსა და სავაჭრო წარმომადგენლობის თანამშრომელთა სახით, ხოლო შემდეგ უკვე მის მიერ დაპყრობილ აზერბაიჯანისა და ბოლოს სომხეთის სახელითაც ისარგებლა და ამ „დამოუკიდებელ“ საბჭოთა რესპუბლიკების საელჩოები და საკონსულოებიც დაიარსა საქართველოში. საქართველოს კანონიერათა და ლეგალურათ მოედო მრავალი ასეული რუსეთის აგენტი, რომელთაც მოსკოვის აზრითა და ანგარიშით ერთი დაკვრით უნდა შიგნიდან გადაეტრიალებიათ და დაექციათ საქართველო. ამ „სოციალისტურ“ საქმეზე იხარჯებოდა მრავალი ოქროს მილიონი მანეთი. საბჭოთა დროშები მოეფინა ტფილისსა, ბათომსა და სხვა ქალაქებს. ევროპის ელჩები გოცებული იყვნენ ამ სანახაობით, პაწია საქართველოში რუსეთის საელჩოებისა და საკონსულოების შემადგენლობით. ეს აგიტატორთა მთელი არმია იყო. ევროპელ სახელმწიფოთა წარმომადგენელნიც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ აგიტატორთა ეს არმია და მოსკოვის ოქრო თავდაყირაზე გადააბრუნებდა საქართველოს შინაგან ამბოხებითა და არეულობით; მათაც აქვთ ასეთ საქმეებში საკმარისი გამოცდილება აზიის სხვადასხვა სახელმწიფოებში და სამთავროებში, სადაც ხან ერთი ევროპელი საელჩო აწყობს სახელმწიფო გადატრიალებას და ხან მეორე, და აკეთებს ასეთ საქმეებს უბრალო პოლიტიკური ინტრიგით, ადგი-

ლობრივი ბრბოსა და სახელმწიფო მოღვაწეთა და მოხელეთა მოსყიდვით. ვერც ერთი ევროპის მთავრობა ვერ გაბედავს შეუშვას თავის სახელმწიფოში ასეთი ლეგიონი საბჭოთა ავტორიტეტისა, ამდენი ორგანიზაციები თავის კომუნისტური დროშებით, — უცხადებდნენ საქართველოს მთავრობას ევროპის უძლიერეს სახელმწიფოთა წარმომადგენელი, და მათ გულწრფელათ ეპარებოდათ ეჭვი, რაიმე საიდუმლო შეთქმულებაში ხომ არ არის საქართველოს მთავრობა საბჭოთა რუსეთთან. და მართლაც, მათი შიში საფუძვლიანი იყო, ხოლო იქვი სრულიად უსაფუძვლო. ევროპის უძლიერეს სახელმწიფოებისათვის მეტი საშიში იყო ეს გადამტრიალებელი „ელჩების“ ასეულები, ვიდრე პატარა საქართველოსათვის, რომლის მთავრობა სამართლიანათ უბასუხებდა და უხსნიდა გაოცებულ ევროპელებს, რომ საქართველოს წყობილება, მიაჩნდამოუკიდებლობა და მთავრობა არის უაღრესათ ეროვნული, რომ ის მუშათა კლასი, რომელიც უნდა ააჯანყოს მოსკოვის აგენტებმა, არის არა საშიში საზოგადოებრივი კლასი, არა მოქალაქეობრივ და ეროვნულ შეგნებას მოკლებული ბრბო, არამედ საქართველოს რესპუბლიკის და მისი დამოუკიდებლობის სულის ჩამდგმელი და გულის აღმძვრელი, რომ საქართველოს რესპუბლიკას და მის მთავრობას საქართველოს მუშების არ ეშინია, არამედ მასზედ ეყრდნობა, ხოლო ქართველი ხალხი საერთოთ და მისი მთავრობაც, არც სპარსეთ-ქურთისტანის, ან ბუხარა-აფგანისტანის მზგავსათ, უცხო ძალისა და უცხო ოქროს კარნახით არ აყეთებს თავის საშინაო საქმეებს: საქართველოს შიგნიდან გადატრიალება არ შეუძლია არც ერთ უცხო ძალას, ვინაიდგან იმ ამ ჟამათ ყოველშემთხვევაში ეროვნულათ მთლიანი და საღი ორგანიზმია. თუ ვისმეს მისი დაქცევა აქვს განზრახული, ის უნდა აშკარათ გარედან უნდა მოვიდეს გაშლილი დროშით და ზარბაზნის გუგუნით. ასე ელაპარაკებოდა საქართველო მტერსა და მოყვარეს; და ამ სიტყვებში იყო არა უბრალო ტრაბახი და ზეიადობა, არამედ ისეთი ძლიერი და ლამაზი ქეშმარიტება, რომელსაც არამც თუ დღეს მაინც ველარავინ უარყოფს, არამედ თვით ევროპის წარმომადგენლებმაც მალე იგრძნეს მისი ძალა და სიმართლე. ეს იყო მეორე მთავარი მიზეზი, რომელმაც საქართველოს იურიდიულათ ცნობის ნიადაგი მოაზადა. საერთოთ უნდა აღინიშნოს, რომ ის ცხრა-ათი თვე დაპყრობის წინ, რომლის განმავლობაში მოსკოვს მიეცა საშუალება ფართოთ ეწარმოებია საქართველოს შიგნიდან გადატრიალების საქმე, არის უდიდესი ზეიმი და მანუფესტაცია ქართველი ხალხის და პირველ ყოვლისა ქართველი მუშათა კლასის ღრმა ეროვნულ-მოქალაქეობრივ სიმწიფისა. რუსეთის აგენტების ლეგონებმა ამ ხნის განმავლობაში ვერაფერიც ვერ გააწყვეს შიგნით, ხოლო მათმა ოქრომ დაახლოებით ისეთივე როლი ითამაშა საქართველოში, როგორსაც ასრულებს შვეიცარიაში — უცხოელი ტურისტებისა და მოაგარაკეების მდიდარი ჯიბე. ასე სასტიკათ დასცინა მოსკოვის ვერაგ განზრახვას და უცხოელთა

მიშსა და იქვს ქართველი ხალხის ეროვნულმა მთლიანობამ და მალალმა მოქალაქეობრივმა შეგნებამ. და აი, ამ ძვირ და უნაყოფო ცდის შემდეგ რუსეთის იმპერიალიზმი იძულებული შეიქნა გაშლილი დროშით და საერთაშორისო ომის აღმით წამოსულიყო საქართველოზე თავის ურდოებით. ხოლო მისი შენაგანი ინტრიგები იმდენათ უზადარუჟი გამოდგა, რომ თვით ამ ომის დროსაც კი ერთ სამოქალაქო ხასიათის უწყსობას არ ქონია ადგილი საქართველოში, ისე გაიარა ბრძოლით ქართველმა მხედრობამ მთელი თავის ტერიტორია, ისე მივიდა ის შავი ზღვის პირამდე ბათომს, რომელიც მან მეორე იმპერიალისტურ ვეშაპიდან მოიგერია, ისე გაემგზავრა უცხოეთს საქართველოს მთავრობა, რომ მის ზურგში, დამარცხებულ მხედრობისა და მთავრობის ზურგში ერთი თოფიც კი არ გაეარდნილა... მაგრამ ჩვენი ერის ცხოვრების ამ დიდ დრამატიულ ეპიზოდის შესახებ ცოტა უფრო ვრცლათ ქვევით გვექნება ბაასი.

საქართველო იმ ხანათ მეტათ საყურადღებო და საინტერესო პოლიტიკურ წერტილათ გადაიქცა მთელი ევროპისათვის, თუ გინდ მარტო იმიტომ, რაჲ მისი დედაქალაქი, ტფილისი იყო ის ერთათ ერთი ადგილი, სადაც დიპლომატიურ კორპუსში თავი მოეყარა ერთი მეორეზე დანასისხლათ გადაყიდებულ სახელმწიფოებისა და მათი კოალიციების კანონიერ ელჩებს. საქართველომ შესძლო ყველა ამ მოქიშპე და შეურიგებელ ბანაკებთან ფორმალურათ ნორმალური საერთაშორისო ურთიერთობის დამყარება და მის მთავრობასთან არსებულ დიპლომატიურ კორპუსში ერთი მეორეს ხედებოდენ ანატოლიაში გაჭრილი და ევროპის მიერ საერთაშორისო კანონს გარეშე გამოცხადებულ ოსმალეთის დესპანი, რუსეთის „საშინელ“ საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენელი, ანტანტის სახელმწიფოების ელჩები და მის მიერ სასტიკ ზედამხედველობის ქვეშ დაყენებული და უფლება აყრილი გერმანიის წარმომადგენელი. და აი, სწორეთ ეს არ ნახული სურათი საქართველოს მთავრობასთან და მის დარბაზობაზე ერთი მეორესთან დაუბრებულ დიპლომატთა კრებულის თავმოყრისა იყო და არის ერთი მჭერმეტყველური საბუთი იმისა, თუ რამდენათ მტკიცე იყო საქართველოს ნეიტრალიტეტი და რაოდენი მორალური ძალა და სიმართლე იყო ქართველი ხალხის საერთაშორისო პოლიტიკაში, თუ რამდენათ ქვეშარიტათ დამოუკიდებელი იყო პატარა საქართველოს საერთო პოლიტიკა. ესოდენ დამოუკიდებლობას იმ ჟამათ ვერ ბედავდა ვერცერთი პატარა და საშუალო ძველი სახელმწიფო და მათ შორის ისეთებიც, რომელთა საერთაშორისო ნეიტრალიტეტი უზრუნველყოფილი იყო სათანადო ტრაქტატებით მთელი კაცობრიობის მიერ.

ჩვენი ისტორიის ერთი მეტათ შესანიშნავ ამბათ და დაუფიწყარ ფურცლათ უნდა ჩაითვალოს ის დარბაზობა, რომელიც ევროპულ კაცობრიობის ყველაზე მოწინავე წრებმა, მშრომელთა მსოფლიო კავშირმა, გაუწია საქართველოს მშრომელთ და მთელ ქართველ ხალხს. ქართველი ხალხისა და ყველა

ჩაგრულ ერთა უანგარო ქომაგმა, სოციალისტურმა ინტერნაციონალმა, გადასწევითა თავის თვალთ ენახა და გაესინჯა ის „პოლიტიკური საკვირველება“, რომელიც აღმოცენდა მეოცე საუკუნეში ერეკლეს აზიურ სამეფოდან. ჩვენი ქვეყანა ინახულა საკაცობრიო მოძრაობის ყველაზე მოწინავე და პროგრესული მოძრაობის ბელადებმა კაუტსკი-ვანდერველდე-მაკდონალდ-ჩენოდელის მეთაურობით. და ის განუსაზღვრელი აღფრთოვანება და სიხარული, რომლითაც მთელი ქართველი ხალხი შეხვდა და შეეგება ამ დელეგაციას, გამოხატავდა არა მარტო მხურვალე საღამს მსოფლიო სოციალისტურ მოძრაობისადმი, არამედ პირველ ყოვლისა ეს იყო მთელი საქართველოს სტიქიური მანიფესტაცია ევროპის კულტურის სასარგებლოთ. ეს გამოხატავდა ქართველი ხალხის კოლექტიური სულის ბობოქარ სწრაფვას ევროპის მოწინავე ცივილიზაციისაკენ. არსებითათ კი ეს დარბაზობა იყო საქართველოს გაევრობილების ცნობა და ქართველ მშრომელთა კლასს და მთელ ერსაც საბუთი ქონდა ემაყებია ამ დიდი ისტორიული დარბაზობით. როდესაც დელეგაცია ბრუნდებოდა უკან, გამოთხოვების დროს მისმა წევრებმა საქართველოს მშრომელთა და მათი რესპუბლიკის მეთაურთ განუცხადეს, რომ ევროპის მუშათა კლასს და მის პარტიებს ბევრი, ძლიერ ბევრი რამ დადებითი შეუძლიათ ისწავლონ და შეითვისონ თქვენი მუშაობიდანო. და საქართველოს მუშებს არ ქონდაო არავითარი საფუძველი ამ მსოფლიო მოღვაწეთა და მასწავლებელთა ეს სიტყვები უზომო გადაჭარბებით, ანდა უბრალო აღერსათ და ცბიერ ქათინაურათ ჩაეთვალათ. დელეგაციამ საზეიმოთ განაცხადა, რომ ევროპის მუშათა კლასი მიიღებს ყოველ ღონეს, რომ ოფიციალურ წრეებს საქართველო და მისი დამოუკიდებლობა სავსებით და საბოლოოთ აცნობიოსო. და ყოველ დავისა და იქვის გარეშე უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ სწორეთ მუშათა წრეების ზეგავლენით დაჩქარდა საქართველოს იურიდიული ცნობა. ხოლო რაც შეეხება ჩვენი ისტორიის იმ პერიოდს, როდესაც საქართველო მოექცა რუსეთის ხანგრძლივ ოკუპაციის ქვეშ, ამ ხანაში ხომ ჩვენი ქვეყნის ყველაზე უანგარო და დაუღალავე ქომაგი და მოსარჩლე შეიქნა მსოფლიო სოციალისტური ინტერნაციონალი. ევროპის მუშათა კლასმა საქართველოს ბედი თავის საკუთარ საქმეთ გაიხადა და თავის უმაღლეს საკაცობრიო ტრიბუნიდან ერთი წამითაც არ შეუწყვეტია იდეურ-პოლიტიკური ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. ჩვენი ისტორიის ეს შავი საოკუპაციო ხანა იმავე დროს არის საქართველოს სახელის საერთაშორისო პოპულიარიზაციის ეპოქა, რომლის პროცესში საბოლოოთ და მკაფიოთ იკვეთება მთელი კაცობრიობის შეგნებაში საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მეობა, მისი საერთაშორისო სუბიექტობა და სხვა. ქართველი ხალხის ისტორიულ პირობებში ეს თავისთავათ უაღრესი მნიშვნელობის პოლიტიკური საქმეა, ამ საქმის უმთავრესი მკეთებელი და მებუყეა სოციალისტური ინტერ-

ნაციონალი, ხოლო მის ასეთ საქმიანობაზე უდიდესი გავლენა აქვს იმ დიდსა და ისტორიულ დარბაზობას, რომელიც მოწინავე კაცობრიობის ყველაზე მოწინავე წრეებმა გაუმართეს საქართველოს 1920 წლის შემოდგომაზე.

აი, ამგვარი იყო ორიოდე სიტყვით საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა მისი დამოუკიდებლობის პირველ ხანაში, ესე იგი ოკუპაციამდე.

ეხლა კი ასევე მოკლეთ შევეხთ საქართველოს მაშინდელ შინაურ ვითარებას. თუმცა უნდა გვახსოვდეს, რომ ყველა ერისა და სახელმწიფოს შინაური მდგომარეობა და საერთაშორისო ურთიერთობა არსებითათმ მუდამ ერთი მთლიანი მოვლენაა, ერთი მეორეს გაგრძელება და ორგანული ნაწილია. მით უმეტეს, ეს უნდა ითქვას საქართველოს მაშინდელ ვითარებაზე, და თუ მაინც ბაასის დროს საგარეოსა და საშინაო მდგომარეობას განთვსებულათ ვიხილათ, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს უბრალო ტექნიკურ-მეთოდოლოგიური დაყოფაა.

დღეს უკვე თითქმის აღარავინ დაობს ისტორიული მატერიალიზმის იმ ერთ ძირითად დებულების წინააღმდეგ, რომ საზოგადოებრივ განვითარებაში უპირველეს როლს თამაშობს ეგრეთ წოდებული ეკონომიური ფაქტორი. თუ საზოგადოებას, ერს ანუ სახელმწიფოს სუსტი ეკონომიური ძარღვი აქვს, ის ყველაფერში სუსტია. რას წარმოადგენდა საქართველო ეკონომიურის მხრით თავის დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანაში? ცნობილია, რომ ჩვენი ქვეყანა ბუნებრივი სიმდიდრით უხვათ დაჯილდოებულია. მაგრამ ეს სიმდიდრე ჭერ-ჭერობით სრულიადაც არ წარმოადგენდა საზოგადოებრივ ფაქტორს, ყველაფერი ეს უფრო გეოლოგიურ, კლიმატიურ და სხვა ამგვარ ბუნების მოვლენებს წარმოადგენდა და წარმოადგენს, ვიდრე წმინდა ეკონომიურს. ვინაიდან ეს არის სიმდიდრე პოტენციაში და არა მოქმედებაში. თითქმის ყველაფერი ეს დაუმუშავებელი და განუვითარებელი ძეგს მიწის გულში, ან მის ზედაპირზე. ერთი სიტყვით, საქართველო ეკონომიურათ ნაკლებათ განვითარებული იყო და არის და ამის ერთი და ყველაზე უმთავრესი მიზეზი იყო მისი პოლიტიკური მდგომარეობა მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეში. ამ ხნის განმავლობაში ჩვენი ქვეყანა იყო გადაქცეული დამონებულ კოლონიათ და ისიც ისეთ პეტროპოლისის უღელ ქვეშ, რომელიც თავის ეკონომიურ მდგომარეობით სანახევროთ ევროპის კოლონიას წარმოადგენდა. რუსეთს არ შეეძლო და შეგნებულათაც არ უნდოდა საქართველოში მრეწველობა აეყვავებია. არ შეეძლო იმიტომ, რომ მას ამის თანხა არ ქონდა, თვით რუსეთის მძიშე ინდუსტრია მეტ წილათ ევროპის კაპიტალის ხელში იყო. ხოლო არ უნდოდა, რომ ჩვენში ადგილობრივი მრეწველობა გაჩაღებულიყო, ვინაიდან ჩვენი ქვეყანა და საერთოთ საეაქრო განაპირა ქვეყნები მას სჭირდებოდა ბაზრათ თავის სუსტ რუსულ მრეწველობისათვის. ის სამთამადნო მრეწველობა — ბაქო და კიოთურა, რომელიც ამიერკავკასიაში ასე თუ ისე განვითარდა, აუცილებელი იყო.

ამ ორ იშვიათ მაღანის დამუშავებას გვერდს არ აუხვევდა რუსეთის მთავრობა,¹ ხოლო თვით ეს წარმოებანი ხომ თითქმის ბელადებით ევროპის კაპიტალის განქირავებაში იყო და არა რუსეთის. რაც შეეხება საერთო სამთამადნო მრეწველობის ფართო განვითარების საქმეს ჩვენში, დონეცკის, ურალის და ციმბირის მფლობელი მეტროპოლია სასტიკათ გაურბოდა, ხოლო გადამამუშავებელ მრეწველობის განვითარებას ჩვენში პირდაპირ ებრძოდა. რკინის გზებიც ძლიერ ძუნწათ გაყავდა და ისიც არა ჩვენი ქვეყნის პირდაპირ ინტერესებთან შეთანხმებით, არამედ მეტროპოლიის სატრანზიტო ანგარიშებთან შეფარდებულათ. ერთი სიტყვით, პოლიტიკურათ დაჩაგრულ საქართველოს რუსეთის მთავრობა ეკონომიურათაც აბეჩავებდა. ამას მოითხოვდა მეტროპოლიის ინტერესები, ვინაიდან თვით ეს მეტროპოლია თავის ეკონომიურ და ფინანსიურ მდგომარეობით სანახევროთ სხვისი ყმა იყო, ხოლო ჩვენ კ-ყმის ყმათ გადავიქცეთ. საქართველოში არ განვითარდა საწარმოო ძალები საქმარისათ, ვინაიდან ასეთ განვითარებას პოლიტიკურ და ეკონომიურ მოსაზრებით ებრძოდა რუსეთი.

სასოფლო მეურნეობის მხრითაც საქართველო ვერ განვითარდა საქმარისათ. აქაც უმთავრესი მიზეზია, რასაკვირველია, მისი პოლიტიკური მდგომარეობა. სასოფლო მეურნეობის კულტურა არის ნაწილი საერთო ეკონომიური განვითარებისა და კულტურული წარმატებისა. პოლიტიკურ არტახებში გაკრული და მონობის უღელში გაბმული ხალხი, რასაკვირველია, ადვილათა და თავისუფლათ ვერ განავითარებს თავის საწარმოო ძალებს საერთოთ და კერძოთ სოფლურ მეურნეობასაც, რომლისთვისაც საჭიროა თავისუფალი საზოგადოებრივი შემოქმედება და კულტურა. განა შეიძლება წარმოიდგინოს ადამიანმა თანამედროვე მაღალი სასოფლო მეურნეობა გარეშე ეროვნულ-გლეხურ საერთო კულტურისა, გარეშე წერა კითხვისა, გარეშე ეროვნულ საერთო და აგრანომიულ სკოლისა და სხვა? რასაკვირველია არა. ხოლო ჩვენ ვიცით, თუ რა შავი დღე ადგა ქართველი ხალხის კულტურას, მის ენასა და შკოლას. რუსეთმა თავის მიზნათ ქართველი ხალხის გადარუსება დაიხატა, ამ მიზნით ის სასტიკათ ესხმოდა და ანადგურებდა ყველაფერ ქართულს. შკოლა და საერთო ყოველგვარი დაწესებულება აქეთკენ მიმართა. მართალია, მან ვერ შესძლო ქართველი ხალხის მასიურათ გადარუსება. მაგრამ ქართული კულტურა კი დაკოდა, დაასახიჩრა და კინაღამ ფესვიანათ ამოაგდო. ქართულ ეროვნულ კულტურას მან თითქმის უდაბნო შეუქმნა ასოცი წლის განმავლობაში. და რასაკვირველი ის კი არ არის, რატომ უფრო არ განვითარდა საქართველოში ამ ხნის განმავლობაში სასოფლო-სამეურნეო კულტურა, არამედ საოცარი ისაა, თუ ამოდენი განვითარებაც კი როგორ შესძლო ჩვენმა სოფლის მეურნეობა? ასეთ საშინელ პირობებში. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ საქართველოს და ამიერკავკასიის ბაზრით დაინტერესებული იყო არა მარტო რუსეთის საფეიქრო,

წალითონო და სხვა სამრეწველო დარგები, არამედ რუს მემამულეთაც და საერთოთ რუსული ზოგბლუელობის პატრონთ აინტერესებდათ ასეთი ახლობელი და კარგი ბაზარი, როგორიც მათთვის იყო ამიერკავკასია. ამიტომ ჩვენში პურეულობის კულტურის განვითარებას ისევე ელობებოდა წინ რუსეთის მთავრობა, როგორც სამრეწველო დარგებს. ერთი სიტყვით, რუსეთის მფლობელობის ხანაში არა ნორმალურათ და მოდუნებული ტემპით ვითარდებოდა საქართველოში როგორც მრეწველობა, ისე სასოფლო მეურნეობა. და ა, ასეთი მძიმე ეკონომიური მემკვიდრეობა მიიღო დამოუკიდებელმა საქართველომ თავის ბატონისაგან. განსაკუთრებით მწვავე და მტკივნეული იყო ამ ეკონომიკის სასურსათო შედეგები, მით უმეტეს, რომ საქართველოს „თავხედობით“ გაბოროტებულმა ბატონმა, უსასტიკესი ეკონომიური და სასურსათო ზლოყადა გამოუცხადა ჩვენს ქვეყანას, რომელსაც წითელი და თეთრი რუსეთი თანაბარის ზიზღითა და სიძულვილით იხსენიებდნენ როგორც „კუკურუზნაია რესპუბლიკას“ და თანაბარის ვერაგობითა და აღმფოთებით ლამობდნენ ჭიმშილით ჩაეკლათ მისი თავხედური დამოუკიდებლობა.

ეკონომიურათ ნაკლებათ განვითარებული და სურსათის მხრით უმისრულაც მეტათ სუსტი საქართველო. საშინელ, პირდაპირ ჯოჯოხეთურ პირობებში ჩაყარდა; ეს პირობები წარმოშობილი იყო ობიექტური საერთაშორისო ვითარებით. პატარა საქართველო მოექცა საშინელ ანარქიის ზღვისა და ეკონომიურ განადგურების უდაბნოს რკალში. მის ირგვლივ თითქმის ყველგან ანარქია და შიმშილი გამეფდა. და ეს საშინელი საგარეო ეკონომიური ურთიერთობა მეტის თუ ნაკლები სიმწვავეთ, მაგრამ გრძელდებოდა მთელი სამოთხის წლის განმავლობაში. ჩვენი ქვეყნის ყოფილი უზარმაზარი ბატონი ეხლა უკვე მტრათ ყავდა გადაკიდებული საქართველოს, თუმცა იმ ხანათ მის მოყვრობას უეჭველათ მისი მტრობა სჯობდა, ვინაიდან მთელი ეს ვეებერთელა ქვეყანა გადაქცეული იყო, ერთის მხრით, საშინელი სამოქალაქო ომის თეატრათ, მეორე მხრით იქ სწარმოებდა უსასტიკესი და გამანადგურებელი სოციალური ექსპერიმენტები ბოლშევიზმისა, რომელმაც მთელი ქვეყანა გააპარტახა და უდაბნოთ აქცია. და ამ ქვეყანას არამც თუ აღარ უნდოდა ჩვენთვის სიკეთე, მასთან ეკონომიურ ურთიერთობას აღარც შეეძლო მოეცა ჩვენი ქვეყნისთვის ცხოველმყოფელობის წყარო. პირიქით, ის პაწია საქართველოს ისევე წალეკას ემუქრებოდა თავის ანარქიის ტალღებითა და ამოწვას და მოხრუჟვას თავის ეკონომიურ უდაბნოს სილახრეშით, როგორც სახარის უდაბნო დროგამოშვებით თავის ცხელი და უნაყოფო სილით ფარავს და კლავს თავის მეზობელ ცოცხალ ადგილებსა და პაწია ოაზისებს. ნახევარი ევროპის მკეებაეო და ჩვენი შემოსავი რუსეთი იმ დროს თვით სიმშილითა და სიტიტვლით იხუცებოდა, ის თითქოს „მარადიოროთა“ ერთ იმ ვეებერთელა ურდოთ გადაქცეულიყო, რომლის „ეკონომიური ურთიერთობა“ სხვებთან იმაში მდგომარეობდა,

რომ ვისაც შეხედებოდა და მოერეოდა, უკანასკნელ ლუქმას ამოხდიდა პირადან და უკანასკნელ კინკს გააძრობდა ტანიდან. ამგვარათ, რუსეთთან დაწყდა ყოველგვარი ეკონომიკური ძაფები და არამც თუ არავითარი შესაძლებლობა არ იყო მასთან ნორმალური აღებ მიცემის გამართვის, არამედ დიდი ღონე და ხარჯი იყო საჭირო მისთვის, რომ ამ სრულიად დამშეულ და სრულიად გაშიშვლებულ ბუმბერაზს ერთი ყბის მოქნევით არ ჩაენთა ნახევრათ მშვიდრი და ნახევრათ ტიტველი ქართველი ერი.

რაც შეეხება ამიერკავკასიის სხვა საზღვრებს, აქაც ხომ მდგომარეობა ბევრათ არ განსხვავდებოდა ზევით მოყვანილ სურათისაგან. პირველ ხანებში, ისე როგორც წინათ მთელი მსოფლიო ომის დროს, საქართველოს ჩაკეტილ და ჩახუთული ქონდა ევროპისაკენ მიმავალი ერთათ ერთი გზა. საქართველო შავი ზღვის აუზის ქვეყანაა. ბოსფორ-დარდანელის სრუტეები ერთათ ერთი ევროპული სასუნთქია ჩვენი ეკონომიური ორგანიზმისათვის. მთელი ომის განმავლობაში ეს სასუნთქი დაკეტილი ქონდა საქართველოს. საქართველოზე აღარ მიდიოდა ნავთი. საქართველომ იმ ხნის განმავლობაში დაკარგა თავის სატრანზიტო მნიშვნელობა. გაჩერდა მარგანეცის მრეწველობა და მისი მსოფლიო ბაზარიც საგრძნობლათ დაიკარგა. ომმა საერთოთ და კერძოთ სრუტეების დაკეტვამ საქართველო ეკონომიურათ ძლიერ დაასუსტა, და ეს სისუსტე დარჩა მემკვიდრეობათ დამოუკიდებელ საქართველოს. მაგრამ დამოუკიდებლობის პირველ ხანებში ამ მხრითაც არაფრით არ გაუმჯობესდა. სრუტეები ისევ დაკეტილი იყო საქართველოსთვის. ხოლო ოსმალეთისა და სპარსეთის სახმელეთო საზღვრებზე ამიერკავკასიასა და საქართველოს თითქმის ისეთივე ბლოკადა ქონდა, როგორც ჩრდილოეთიდან. უნდა ითქვას, რომ წინათაც ეს საზღვრებს დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა არ ქონია უშუალოთ ამიერკავკასიისათვის და განსაკუთრებით საქართველოსთვის, ვინაიდან ჩვენი ქვეყანა უფრო სატრანზიტო როლს თამაშობდა მათთან ურთიერთობაში. ხოლო ეხლა კი თვით ეს ქვეყნები აფორიაქებული იყვნენ ეკონომიურათ და პოლიტიკურათ, და გარდა ამისა, ისლამს საერთოთ გაედევნა მადა და იმედი მთელი ამიერკავკასიის პოლიტიკურათ დაპყრობისა და მანაც ამ მიზნით სასტიკი ეკონომიური მარწყხები გაუჭირა ჩვენს ქვეყანას. ოსმალეთი და სპარსეთიც კი ამ ხანათ ნორმალურ ეკონომიკურ ურთიერთობის აღდგენას კი არ ლამობდნენ ამიერკავკასიასთან, არამედ მის დარბევა-გაძარცვაზე მუშაობენ. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სწორეთ ის ტერიტორიები, რომელიც ცოცხალა გზა და ხიდი უნდა ყოფილიყო ამიერკავკასიისა და ოსმალეთ-სპარსეთის ეკონომიურ ურთიერთობისა და მეზობლობისა, სწორეთ ეს ვრცელი რაიონებია, იყვნენ მსოფლიო ომის ერთ-ერთ თეატრათ და ამიტომ ისინი იმ ქამათ საშინელ გაპარტახებულ უდაბნოებს წარმოადგენს. ამრიგათ, ჩვენ სამხრეთელ მეზობლებთან ეკონომიურ ურთიერთობას არც წინათ ქონდა დიდი მნიშვნელობა,

ხოლო ესლა კი არ უნდოდათ მათ და არც შეეძლოთ ნორმალური ურთიერთობის აღდგენა. ერთი სიტყვით, აქედანაც მტრობა, ზლოყადა და ეკონომიური უღაბნო იყო გარშემორტყმული.

თვით ამიერკავკასიის საერთო ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარება კიდევ უფრო ამძიმებდა საქართველოს ეკონომიურ მდგომარეობას. აზერბაიჯანი ეკონომიურათ ვერავითარ საგრძნობ მეზობლობას ვერ უწევდა საქართველოს, გარდა ნავთის მიწოდებისა. ერთი ხნის განმავლობაში აზერბაიჯანის სასურსათო მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ მას არ შეეძლო დახმარების ხელი გაეწია საქართველოსთვის. ხოლო თვითონ კი ეს ქვეყანაც დროგამოშვებით წარმოადგენდა სამოქალაქო და ეროვნულ ბრძოლისა და შუღლის ასპარეზს, და უკანასკნელათ კი იგივე საბჭოთა რუსეთი დაეპატრონა მას და აშკარა და სასტიკი ბლოკადის რეალმა უკვე ფოილოს ხილამდე მოახწია აღმოსავლეთიდან. კიდევ უფრო უმწურო ეკონომიურ და სასურსათო პირობებში იყო ჩვენი მეზობელი სომხეთი. ფრონტებით, ოსმალეთის დარბევითა და შინაგან ეროვნული ბრძოლით აფორიაქებული და გაპარტახებული სომხეთი საშინელ ნივთიერ კრიზისსა და სიმშვილს განიცდიდა. მას არამც თუ დახმარება არ შეეძლო საქართველოსთვის, არამედ თვითონ საჭიროებდა დახმარებას და ყოველმხრიდან სასტიკი და სამტრო ალყა შემორტყმული მხოლოდ საქართველოს საზღვარზე პოულობდა ერთგვარ სულმოსათქვამს. დიდი ხნის განმავლობაში მთელი ბათუმის ოლქი საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის გარეშე იყო ანტანტის ოკუპაციის ქვეშ და ეს ოლქიც არამც თუ სასურსათო დასაყრდნობს არ წარმოადგენდა საქართველოსთვის, არამედ თვითონ სწოვდა საქართველოდან სასურსათო რესურსებს. ამრიგათ, ევროპისაგან მოწყვეტილი საქართველო შემორტყმული დარჩა ირგვლივ ისეთი სიმშვილისა და ეკონომიური გაპარტახების რეალთ, რომელზე უსაშინლესის წარმოდგენა ძნელია. ირგვლივ გამეფდა ისეთი ეკონომიური სიციარილე, რომელიც ფიზიკურის კანონერებით სწოვდა საქართველოდან მის მცირე რესურსებს და სამაგიეროთ ვერაფერს ვერ აძლევდა. ამას დაუმატეთ ის პირველი მნიშვნელობის ფაქტი, რომ საქართველოს ეკონომიური ცხოვრების ერთი უმთავრესი ძარღვი იყო მისი სატრანზიტო როლი და მნიშვნელობა, ხოლო შექმნილ საერთაშორისო ურთიერთობის გამო, ის ესლა გადაიქცა თუ ყოველ მხრიდან მოჭრილ კუნძულათ არა, ყოველ შემთხვევაში ეკონომიურათ მკვდარ შავი ზღვის ვიწრო და პატარა ქუჩაბანდათ: მისი მთავარი არტერია, რკინის გზა დაემსგავსა ბრმა ნაწლავს, რომლის ორ ბოძალი თავი დაიხურა და დაბრმავდა ფოილოს ხილთან და ბოლოს სადახლოსთან. ამასთანავე, როგორც ზევით ვსთქვით, ყველა მეზობელ ქვეყნების ლტოლვილთათვის ჩვენი ქვეყანა შეიქმნა თავშესაფარათ. დემოკრატიულ საქართველოს და ქართველ ხალხს ორგანულათ არ შეეძლო ათეთამაშებია ეს უაღრესათ ჰუმანური ისტორიული როლი იმ საშინელ ხანაში.

ხოლო ეს გარემოება კი დიდის სიმძიმით აწევბოდა მის ისედაც სუსტ სასურსათო სახსარს.

ამავე დროს საქართველო იძულებული იყო გამუდმებით ეწარმოებია თავდაცვითი ბრძოლა გარეშე მტრების წინააღმდეგ; ეს ომები, რასაკვირველია, არსებითათვის ვისიმე ბრალი კი არ იყო, მით უმეტეს არ იყო, რასაკვირველია, ქართველი ხალხის ბრალი. ეს იყო მოგერიებითი ომები, ომები, შეიჭრება სხვა დატეხვით, სხვა ფორმითა და სხვა სახელწოდებით, მაგრამ საერთოთა კი ობიექტიურათა და ისტორიულათა აუცილებელი. ვინაიდან ეს იყო, ასე ვთქვათ, საქართველოს დამოუკიდებლობის მშობიარობის თანდაყოლილი და აუცილებელი ტკივილები. საქართველოს დამოუკიდებლობა დგებოდა, მას არ შეეძლო არ აღმდგარიყო, ამ მოვლენას სხვადასხვა სახით, ფორმით, სახელითა და საშუალებით ებრძოდა საქართველოს ძველი და ახალი ბატონი, ოსმალები და რუსეთი და სწორედ ამასთანავე ამ ომების ძირითადი აზრი და მათი გამართლება. და აი ეს თავდაცვითი ომებიც მოითხოვდა მატერიალურათა ღირებ ქართველი ხალხიდან მთელი მისი ეკონომიური ძარღვების დაჭიმვას.

რაიცა შეეხება რუსეთისაგან მიღებულ ფინანსიურ მემკვიდრეობას, ამაზედ ზომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ჯერ კიდევ დიდი ომის დროს გაწმინდა რუსეთმა ოქროსგან საქართველოს ხაზინები. ჩვენში მან ერთი ყურგახვერტილი ოქროც კი არ დასტოვა. ხოლო ამიერკავკასიის გამოყოფის ხანაში და შემდეგ საქართველოს სუვერენობის აღდგენის დროს ქართველ ხალხს არამც თუ არავითარი ფინანსიური რესურსები არ დარჩა რუსეთისაგან, არამედ მძიმე ტვირთათა დაწვა მის კისერს ფრონტისაგან ჩამორჩენილი აფიცრობა და აგრეთვე იმ რუს მოხელეთა არმია, რომელიც რუსეთის მთავრობას ჩამოყვანილი და განწესებული ყავდა საქართველოში და ამიერკავკასიაში ამ ქვეყნების გასარუსებლათა და საკოლონიზაციოთ. ნახევრათ მშვიერი ქართველი ხალხი იძულებული შეიქნა რუს მოხელეთა მთელი არმია თავის ღირებზე ჯიბით ერჩინა და გაესტუმრებია.

აი, ასეთ საშინელ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ პირობებში პატარა საქართველო ქმნის საკუთარ ფულსა და ფინანსებს. და უნდა ითქვას, რომ ავით თუ კარგად, მაგრამ საერთოთა მაინც ის პირნათლათ გამოდის ამ საშინელ დაბრკოლებებიდან. ვამბობთ პირნათლათ, თუ გავიხსენებთ, რომ ეს იყო ის საშინელი მსოფლიო მიწისძვრებისა და სოციალ-პოლიტიკურ კატაკლიზმების ხანა, როდესაც ძველ და ძლიერ სახელმწიფოთა ფინანსებიც კი ინგრეოდნენ და ეცემოდნენ. თუ გავიხსენებთ იმას, რომ თვით უდიდესი რუსეთის ფინანსები, იმ რუსეთის, რომელსაც მილიარდ ნახევარზე მეტი ოქრო ქონდა და მათ შორის საქართველოს წილიც, რომ ამ რუსეთის ფული თავდაყირა წავიდა, რომ რუსეთის ფულთან შედარებით ბოლოს პატარა საქართველოს ბონები ერთაათა ფასობდა, ასეთივე იყო დაახლოებით ქართული ფულის შეთანაბრება

აზერბაიჯანისა და სომხეთის ფულთან და კიდევ უფრო ადრე დენიკინის ბონებთან. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ფული ვერ ასცდა და ვერც ასცდებოდა იმ საერთო ბედს, რომელსაც განიცდიდა რუსეთისა და ყოფილ იმპერიის სივრცეზე წარმოშობილ ახალ სახელმწიფოთა ფინანსები, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ფულის ფასიც თანდათან ეცემოდა, ვინაიდან რესპუბლიკის ბიუჯეტის ერთი უმთავრესი წყარო იყო ემისია, მაინც ეს ფული და მისი ბედი იყო ერთი უეჭველი მოწმობა და მანიფესტაცია ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივ-ორგანიზატორული უნარისა და შედარებითი სიმწიფისა. რადგან საქართველოს გარედმიდან არამც თუ დახმარება არ ქონია, როგორც, მაგალითად, პოლონეთსა და ბალტიის სახელმწიფოებს, არამედ განუწყვეტლივ მტრობასა და თავდასხმას იგერიებდა, ხოლო მის ხაზინაში მხოლოდ ფარატინა ქალაღდების ბონები ეწყო. და აი, ეს ქართული ბონები საქართველოს ოკუპაციის შემდგეაც კი ვალიუტის როლში გამოდის იმ ბუმბერაზ რუსეთის ფულების მიმართ, რომელმაც ესოდენი ოქრო შთანთქა და მის შორის საქართველოს კანონიერი ხედრი ოქროც. ცნობილია, თუ რა საშინელი განგაში და აფთარი კომპანია ასტეხა წითელი რუსეთის კომუნისტურმა პრესამ იმ „რუსეთის ეროვნულ პარტიისა და ღირსების დამამცირებელ გარემოების წინააღმდეგ, რომ ქართული თითქმის სტერლინგებისა და დოლარების როლს ასრულებს რუსული ფულის მიმართ“-ო. ეს გარემოება მართლაც საშინელი თვალის ეკალი იყო რუსეთის წითელ და თეთრ „ველიკოდერჟავნიკებისათვის“, ვინაიდან ახლათ აღორძინებულ პატარა დემოკრატიულ საქართველოს სახელდახლოთ გამოცემული და ეკონომიურ საფუძველს მოკლებული ბონი ასჯერ მეტათ ფასობდა იმავე რუსეთში, ვიდრე ღირდა რუსეთის ასეთივე ფული. ეს ფაქტი თავის თავათ იმდენს რასმეს და იმდენათ მკერამეტყველურათ ლაპარაკობდა საქართველოსა და რუსეთის შესახებ, ისეთ შოკს, იმგვარ ჭრილობას აყენებდა რუსეთის მეთაურთა დიდმპყრობელურ ეროვნულ თემოყვარებას და პარტიმოყვარებას, რომ თვით უკიდურესათ ინტერნაციონალისტურმა და კომუნისტურმა ჟურნალისტებმაც კი ყოველგვარი წონასწორობა დაკარგეს და ალაპარაკდნენ ისეთი შოვინისტური კილოთი, რომლის მზგავსს მხოლოდ მეფისდროის შვერაზმულ პრესაში თუ შეხედებოდა ადამიანი. და კიდევ გაიტანეს თავისი, ქართული ფული მოკლეს, რასაკვირველია, არა ეკონომიურ-ფინანსური მეტოქეობით, არამედ ხიშტით. ეს ოკუპანტებისთვის უფრო ადვილი საქმე იყო, ვინაიდან ქვეყანა უკვე დაპყრობილი ქონდათ და ამიტომ სადაც ეკონომიურ და საქმიანურ გაჯიბრებას ვერ უძლებდნენ, იქ თავისუფლათ ხმალს ამუშავებდნენ და მას აჭრევინებდნენ ყველა სადაო კოთხეებს. ხოლო დემოკრატიული საქართველოს ბონი, თეთრი გიორგით მოხატული და ნ. ჟორდანიას ხელმოწერილი, შეიქნა მათთვის საშინელ მამხილებლათ და ამავე დროს ის საფუძველათ ედგა ქართველი ერის ეკონომიურ თვით-

ყრფობასა და განვითარებას და ამიტომ მეხანკურათ მოსპო რუსეთმა ეს ფული და მით ორი კურდღელი მოკლა — ერთის მხრით, მოიშორა ეს საშინელი სიმბოლო თავის სიდუხჭირისა და საქართველოს ზეიმისა, ხოლო, მეორეს მხრით, საქართველოს მოუსპო და მოუჭრა საკუთარი ეკონომიური ძარღვი და მით რეალური ანექსია მოამზადა... მაგრამ ეს ეპიზოდი უფრო გვიანი დროა: საქმეა და თუ ახლა გაკვირთ მოვიხსენიე. მხოლოდ იმიტომ, რომ სიტყვა დამოუკიდებელ საქართველოს ეკონომიკურსა და ფინანსიურს მდგომარეობს შეეხო.

მოკლეთ, დამოუკიდებელმა საქართველომ საშინელი ეკონომიური და ფინანსიური მემკვიდრეობა მიიღო რუსეთისაგან. მას არ გააჩნდა თავისი მრეწველობა. მას არ ღარჩა არავითარი ფინანსიური რესურსები. მას ირგვლივ შემორტყმული ქონდა საშინელი სიმშლისა და ეკონომიური განადგურების ალყა. არც ერთი სახელმწიფო მას ეკონომიურათ არ ეხმარებოდა. მას არც პოლიტიკურათ შეელოდა რომელიმე სახელმწიფო, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში გერმანიის ხანმოკლე თანაგრძნობას. ის მოქცეული იყო თითქმის განუწყვეტელი ბლოკადის რკალში. მან დაკარგა თავის სატრანზიტო მნიშვნელობა და, ამრავათ, მოდუნდა მისი უმთავრესი ეკონომიური მაცოცხლებელი ძარღვი. მიწი სასოფლო მეურნეობის მაღალი კულტურა, ღვინო, თამბაქო, აბრეშუმი, ბამბა; თხილი, დაფნა და სხვა კარგავს ბაზარს და ნადგურდება, მას წინათაც არას დროს არ ქონია შიგნით მოწეული საქმარისი პური, ხოლო ეხლა მრავალი ათასი უცხო შემოხიზნული და ლტოლვილი გაუხდა სარჩენათ. აი, ასეთი უწყვეტად იყო საქართველოს ეკონომიურ-ფინანსიური მემკვიდრეობა და საფუძველი და ამის შემდეგ საკვირველი ის კი არ არის, თუ რატომ იმ საშინელი მსოფლიო მიწის ძვრებისა და საერთაშორისო გრიგალების დროს ვერ შექმნა საქართველომ მტკიცე ფინანსები და აყვავებული მრეწველობა, არამედ საოცარია ის, თუ როგორ შესძლო ამდენი რამ ქართველმა ხალხმა.

ყველა ამით, რასაკვირველია, იმისი თქმა როდი გვინდა, რომ თქვოს საქართველოს ხელმძღვანელმა წრეებმა ყველაფერი სწორათ და ჩინებულად აწარმოვეს ქვეყნის ეკონომიურ-ფინანსიური საქმე. პირიქით, უეპველია იყო მთელი რიგი დეფექტებისა და უნებლიე შეცდომებისა, ისეთი შეცდომებისა, რომლის საფუძვლით გამართლება ძნელია თვით იმ დროინდელი საშინელი ობიექტიური პირობებითაც კი. პირველ ყოვლისა, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იმ ხანათ ომისა და რევოლუციების გამო, მეტათ თუ ნაკლებათ, მაგრამ მთელ მსოფლიოში, განსაკუთრებით ევროპისა და აზიის დიდ ნაწილში დაგლეჯილი იყო ნორმალური ეკონომიური კავშირები და ძლიერი სოციალური აფორიაქება ბატონობდა. ეკონომიური ცხოვრება ამოვარდნილი იყო კალაპოტიდან. თითქოს მთელი საზოგადოება და კაცობრიობაც კი დასაღუპველი გამზადებულ გემზე იჯდა. სიმშლისა და სიცივისაგან სიკვდილის აჩრდილი

თითქოს ყველას ეზმანებოდა. ამ ნიადაგზე მძლავრათ გამოიშვეურდა „მოაზროვნე და სოციალური“ ადამიანის უბრალო ცხოველური ინსტიქტი. გამეფდა ინდივიდუალური და კოლექტიური წეწვა-გლეჯა. თითქოს ამუშავდა ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ. გაიბზარა და ირღვეოდა ის, ასე ვთქვათ, „სოციალური კონტრაქტი“, რომელიც თითქოს საფუძვლათ უდევს ორგანიზაციულად მოწყობილ საზოგადოებას, ესე იგი სახელმწიფოსა და მის უჩრდებებს. ჯერ კიდევ მსოფლიო ომის დაწყებისას თვით უძლიერეს და დემოკრატიულ სახელმწიფოებშიაც კი გაიზნიქა ამ ომის სიმძიმის გამო არამც თუ „სოციალური კონტრაქტის“ შენობის სახურავის ლარტყი და ლარძაყინები, არამედ საძირკველებიც, და კედლებმაც ხომ ისეთი საშიში ბზარი მისცა, რომ თვით უთავისუფლესმა ინგლისმა საგანგებო და მექანიკურ ზომებსა და ზეგავლენას მიმართა და მძლავრათ ჩაერია ბრიტანეთის ხალხის ეკონომიურ თვითმოქმედებაში. თითქმის მთელ მსოფლიოში თანდათან ძლიერდებოდა ეკონომიური ცხოვრების მილიტარისტული ნაციონალიზაცია და რევლამენტაცია. შეიარაღებული და მეომარი სახელმწიფოები თითქოს რუსოს „სოციალური კონტრაქტის“ მაგიერ გობსის „ლევია ფანათ“ გადაიქცენ. რომელთა მოხელენი და აჯენტები თვითმოქმედ მრეწველ მოქალაქის ადგილს იჭერენ. ასეთი შეიქნა მდგომარეობა მსოფლიო ომის დროს თვით ევროპის უძველეს და უძლიერეს სახელმწიფოებში, რომელთა მთავრობებისათვის კერძო საკუთრება და ინდივიდუალური ეკონომიური თავისუფლება პირველ და წმინდა მცნებას წარმოადგენდა. ხოლო ომის მიერ გამოწვეულ რევოლუციების დროს სოციალური შლა და ნგრევა, დამხუფულ და ტიტველ საზოგადოებრიობის გახრწნა ხომ კიდევ უფრო შორს წავიდა; ბრძოლა ყველასი ყველას წინააღმდეგ ლექმა პურისთვის, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, და ნაკერი ჭინჭისთვის კიდევ უფრო გაიზარდა და გაბატონდა გაჭირვებასთან ერთად, და აჲ, ასეთ პირობებში რევოლუციის მთავრობებმა კიდევ უფრო გააძლიერეს ომისაგან მიღებული მილიტარისტული ნაციონალიზაცია ეკონომიურ ცხოვრებაში, წარმოებასა და მით უმეტეს განაწილებაში. ძირითადად ეს ხაზი აუცილებელი იყო ისტორიულად იმ პირობებში. მეტად თუ ნაკლებად მას ვერ ასცდენ ვერც გამარჯვებულნი და ვერც დამარცხებულნი. ეს იყო ერთი სამწუხარო აუცილებლობის პოლიტიკა, რომლიდანაც ყველაზე ნაკლებ კულტურულმა და ეკონომიურად განვითარებულმა რუსეთმა და მისმა რევოლუციამ სანუკვარი იდეალი შექმნა და ეგრეთ წოდებული ბოლშევიკური კომუნიზმის სახით ამ სამწუხარო აუცილებლობის პოლიტიკას იდეოლოგია შეუქმნა, ის გააპრინციპა და ცხოვრებაში დაასრულა და დაამთავრა, სანამ ოთხი წლის ცდამ თვალსაჩინოთ არ დაანახა ყველას, რომ მალე რუსეთში მხოლოდ „ტიტველი კაცი დარჩება ტიტველ მიწაზე“, თუ უბედურებისაგან გამოწვეული გაჭირვების საგანგებო ზომები ბედნიერ სოციოლოგიურ აღმოჩენათ იქნება გამოცხადებული და მთუ

ლი საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ღერძით გახდება. ბოლოს ავ მილიტარისტულ და მომხმარებელ-გამანაწილებელ კომუნიზმის ეკონომიური უმწეობა თვით რუსეთის ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამაც შეიცნო და ის თანდათანობით გადავიდა ეგრეთ წოდებულ „ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე“, რომელიც მიუხედავად თავის ახალ სიტყვებისა და სამკაულებისა, არსებითათა არის ძველი ფულურ-საქონლურ-კაპიტალისტური ეკონომიკა. ერთი სიტყვით, მეტათ თუ ნაკლებათ, მაგრამ ყველა ქვეყნები ჩავარდნენ მატერიალურ გა-ქირვებაში, ყველგან ადრე თუ გვიან, და მეტათ თუ ნაკლებათ, დაიბზარა სო-ციალური სხეულის აღნაგობა; თუმცა მეტ ნაკლებათ, მაგრამ ყველგან გაძლი-ერდა მილიტარისტული სული, რომელიც ცხოვრების ყოველ დარგში შეიჭრა, გაძლიერდა ცენტრალისტური სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების კულტი, მაგრამ ეს მოვლენა იყო მხოლოდ საპასუხო რეაქცია იმ სოციალური დაშლ-სა და სისუსტის, რომელიც მსოფლიო ომის მძიმე ტვირთმა გამოიწვია. საზ-ღერებიდან და ფრონტებიდან ხიშტი და მექანიკური ძალა სახელმწიფოს შინაგან ცხოვრებაში იწყებს ბატონობას, ქვეყნების ეკონომიკასაც ის ეპა-ტრონება და პოლიტიკურ დემოკრატიასაც ფრთებს აკეცს. არ იქნება გადა-ჭარბებული ნათქვამი და არც უბრალო პარადოქსი, თუ ვიტყვით, რომ ლო-იდ ჯორჯისა და ჩერჩილის ომის დროის ეკონომიური და ფინანსიურ-საგადა-სახადო პოლიტიკა, პუანკარე-კლემენსოს ასევე პოლიტიკა, ვოლგელმის მთავ-რობის სასურსათო საქმიანობის გეზი, ნიკოლოზ მეფის მინისტრების მიერ გამოცხადებული პურის მონოპოლია, დროებით მთავრობის სასურსათო პო-ლიტიკა და ლენინის ეგრეთ წოდებული „პროდრაზვესტკა“ და სხვა ამგვა-რი, ყველაფერი ეს არის აცმული ერთ ისტორიულ ძაფზე, ყველაფერ ამას შე-გვიძლია ვუწოდოთ მსოფლიო ეკონომიური ბოლშევიზმის სხვადასხვა გამოსა-ხულება, ვინაიდან ყველა ამაში არის მეტ ნაკლებათ იმ პოლიტიკის დოზა და თესლი, რომელიც რუსეთის ნიადაგზე, სადაც ყველაზე სუსტი და განუვითა-რებელი იყო სოციალობისა და სახელმწიფოებრიობის ბჭენი, დიდ გლახურ სალდათურ რევოლუციისა და გიგანტურ მშვიერ-ტიტველა ბუნტის პროცესში მიიღო თავის კლასიკურათ დამთავრებული ფორმა.

ისე როგორც ომის დროსა და მისი მომყოლი პოლიტიკური რეაქცია, ევროპული ფაშიზმი და რუსული ბოლშევიკური დიქტატურა, არის ერთი და იმავე მოვლენის პირი და სარჩული, არსებითათა ერთ ისტორიულ თოკზე აც-მული პოლიტიკური რგოლები და ერთი და იგივე სათავედან, დიდი მსოფლო-ო მიდან, გამომდინარე ნაკადები; ასევე ერთს ძაფზე იყო იმ დროს აცმული მთელი კაცობრიობის ეკონომიური პოლიტიკა, დაწყებული ინგლისიდან და გათავებული რუსეთით, ეს ძაფი იყო მილიტარისტულ-ეკონომიური ბალშევიზ-მი, რომელიც ყველას ახასიათებდა, დაწყებული ეკონომიური ლიბერალიზმიან კლასიკურ სამშობლოდან, ესე იგი ინგლისიდან და გათავებული ტირანიული

რუსეთით, ხოლო პირველში თავი იჩინა ამ პოლიტიკის ელემენტებმა, უკანასკნელში კი ის დაიყურსა. და აი, დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიური პოლიტიკაც, რასაკვირველია, ვერ ასცილდებოდა ამ ხაზს. ეს პოლიტიკაც მოთავსებული იყო იმ ძაფის ერთ ერთ ადგილზე, რომელიც გაჭიმული იყო თვით ლოიდ ჭორჯიდან ვიდრე ლენინამდე. პირველი ხშირათ უწყრებოდა საქართველოს — შენ მთლათ ბოლშევიზმის ეკონომიურ პოლიტიკაში შეტოპეო; ხოლო მეორე სასტიკათ ტუქსავდა, ესაო და შენ ლოიდ ჭორჯის ბურჟუაზიული გზით მიდიხარ და პოლიტიკურათაც მის კუდს წარმოადგენო. და ჩვენც ორიოდ სიტყვით გავსცეთ პასუხი იმ კითხვას: სად უნდა ყოფილიყო საქართველოს ეკონომიური პოლიტიკა? იქ, სადაც იყო, თუ ცოტა მარჯენივ ან მარცხნივ, რომელი მხრით გადახვრა უფრო მიზანშეწონილი იქნებოდა ეკონომიური ლიბერალიზმისაკენ, თუ ეკონომიური ბოლშევიზმისაკენ? შესაძლებელი იყო თუ არა იმ ობიექტურ პირობებში ასეთი გადახვრა? ვფიქრობ, რომ რამდენიმეთ შესაძლებელი იყო და საგრძნობლათ სასარგებლოც იქნებოდა. ავიღოთ, მაგალითათ, მონოპოლიების საკითხი. საქართველოში არ იყო გამოცხადებული საგარეო ვაჭრობის მონოპოლია მზგავსათ რუსეთისა, მაგრამ ის კრელი და არეული ფორმა საგარეო ვაჭრობისა, თამბაქოს, მატყლისა, აბრეშუმის და სხვათა მონოპოლიებითა და ნახევარმონოპოლიებით, არ შეიძლება ჩაითვალოს იმ დროისათვის უეჭველათ აუცილებელ ფორმათ და არც მიზანშეწონილათ. არსებითათ რომ ავიღოთ, ყველა დამოუკიდებელ სახელმწიფოს აქვს საგარეო ვაჭრობის მონოპოლია; ეს თუ გნებავთ სახელმწიფოს ცნების ერთი ნიშანდობლივი თვისებათაგანია. ხოლო ეს მონოპოლია თავის გამოხატულების კლასიკურ ფორმას ჯერჯერობით ნახულობს ტამოენაში და სატამოენო პოლიტიკაში. საგარეო ვაჭრობის რეგულიატორი არის სატამოენო პოლიტიკა, რომელიც თავისთავათ არის, ერთის მხრით, სახელმწიფოს ეკონომიური ცხოვრების განვითარების ერთ-ერთი რეგულიატორი და, მეორეს მხრით, ის ფისკალური აპარატი, რომელიც საგარეო ვაჭრობას ზომავს და ელასტიურათ კრეკს სახელმწიფო ფინანსების სასარგებლოთ. ჯერჯერობით ყველა კაპიტალისტური სახელმწიფოთი თავის შიგნით საკმაო თავისუფლებას ანიჭებენ კერძო ეკონომიურ თაოსნობას საგარეო ვაჭრობაში და ხელისუფლება მხოლოდ განსაზღვრულ ადგილებში, მოხდენილ ყელებზე ხედება ამ საქმიანობას, აქ ახდევინებს თავის ხედარ სახელმწიფო ბეგარას და აქედანვე უწევს საჭირო ხელმძღვანელობას და აძლევს სასურველ მიმართულებას ამ საგარეო ვაჭრობას, ეს მოხდენილ ყელი და ეკონომიურ-სტრატეგიული პუნქტი გახლავთ ტამოენა, სატამოენო ტარიფები და საერთაშორისო სავაჭრო ხელშეკრულებანი. უნდა ვიფიქროთ, რომ მომავალში, როდესაც უმრავლეს ქვეყნებში სოციალისტური მეურნეობა განმტკიცდება, მაშინ ეს ფორმებიც განიცდიან ძირითად ცვლილებას, მაგრამ მანამდე და ისიც ჩვენს პირობებში, მეტათ ძნელი იყო ამ დარგში რადიკალუ-

რი ნოვატორობა. მეტათ ძლიერ, ძველ და განვითარებულ სახელმწიფოს აპა-
 რატს გაუჭირდება ქვეყნისათვის დაუსჯელათ დაიჭიროს არსებულ ეკონომი-
 ჯურ პირობებში კერძო ვაჭართა და თაოსანთა აღვილი. მით უმეტეს უნდა ით-
 ქვას ეს ახლათ აღორძინებულ საქართველოს რესპუბლიკაზე, რომელსაც მემ-
 კიდრეობით წილათ ზედა ძველი სახელმწიფოებრიობის მსოლოდ ნამახვრევები,
 და ისიც მეტწილათ არა ეროვნული ხასიათისა. ნორჩ რესპუბლიკას არ ყავდა
 არამც თუ ისეთი მაღალი კვალიფიკაციის მოხელეთა გაწვრთნილი კადრი,
 რომელსაც მთელი ეროვნული ეკონომიკის საკუთარ ხელში აღება შეძლებო-
 დეს, არამედ არ გააჩნდა ისეთი საკმარისათ გაწვრთნილი მოხელეთა არმია,
 რომელსაც შესძლებოდა უნაკლულთ წარემართა სახელმწიფო ჩვეულებ-
 რივი აღმინისტრაციული აპარატი. ამასთანავე, რასაკვირველია, ვერც თვით
 სახელმწიფოს კანონმდებელნი, მეთაურნი და საერთოთ ყველა ჯურისა და მი-
 მართულების პოლიტიკური ხელმძღვანელნი ერთათ აღებულოც კი ვერ და-
 იკვებებდენ იმას, რომ მას შესწევეს საკმაო გამოცდილება და ძალა, გასწიოს
 კერძო კოლექტიური ვაჭრის მაგიერობა. ზოლო თუ ამას კიდევ დაუმატებთ
 იმ მეტათ საგულისხმიერო გარემოებას, რომ საქართველოს იმ ჟამათ არ ქონდა
 არამც თუ ისეთი დიდი საბრუნავი კაპიტალები, რომელსაც მოითხოვდა თამ-
 ბაქოსა და სხვა საექსპორტო საგნების მონოპოლია, არამედ მტკიცე ფულის
 სისტემაც კი და არც კრედიტები გააჩნდა, მაშინ ნათელი იქნება, თუ რამდენათ
 ძნელი და მიზანშეუფერებელია ამგვარი მონოპოლიების სისტემა. და მართლაც,
 საემისიო ბიუჯეტზე დამყარებულმა სახელმწიფომ, სახელმწიფომ, რომლის ქა-
 ლაღდის ბონი პროგრესიულათ ეცემა, ვერ უნდა ბეჭდოს აუარებელი ქალაღ-
 დი იმისთვის, რომ ამ წესით დააგროვოს მონოპოლიებისათვის საბრუნავი თან-
 ხები. სანამ ამრიგათ და ამ მიზნით მოქრილი ფულით საექსპორტო საქონელს
 შეიძენდე, ის ფული თვითონ თავის თავსა კლავა და რესპუბლიკის
 მთელ მეურნეობასაც მეტის სისწრაფითა და მუჯღუგუნებით აფორიაქებს.
 რევოლუციებისა და სოციალურ-პოლიტიკური აფორიაქების ხანა საერთოთ
 ფანტავს და აშინებს კერძო ეროვნულ კაპიტალს. ასეთ ხანებში ფული გარ-
 ბის ბანკიდან, ის არ ეკარება მრეწველობას, ასეთ ხანებში ხდება კაპიტალთა
 დემობილიზაცია: ერთ-ერთი დარგი, რომელსაც ასე თუ ისე არ შორდება ხე-
 ნებულ პირობებში კაპიტალი, ეს არის ვაჭრობა და ისიც ჩქარა მბრუნავი ვა-
 ჭრობა და განსაკუთრებით საგარეო, ესე იგი მტკიცე ვალიუტაზე დამყარებუ-
 ლი. იმ ხანათ საქართველო კაპიტალის მხრით ზომ გააპარტახებული იყო, ფულ-
 საცავებში არ იყო ფული; არ არსებობდა ბანკები, არც საგარეო და არც სა-
 შინაო კრედიტი, და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო ნორმალური შინაური საკ-
 რედიტო ორგანიზაცია, რადგან ჯერ კიდევ არ იყო მტკიცე ფული, ზოლო სა-
 კრედიტო საქმის მოწყობა ისევე არ შეიძლება გაქენებულ ვალიუტაზე, რო-
 გორც სილაზე და ისიც მიწის ძვრის დროს არ აშენდება 'ახლი. ა. კაპიტა-

ლის ასეთ დაქსაქსვისა და დემობილიზაციის დროს, როდესაც ის მხოლოდ ვაჭრობის, განსაკუთრებით საგარეო ვაჭრობის, ნიადაგზე მაინც იყრის თავს და სასარგებლო საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფუნქციას ასრულებს, აი, ამ დროს აქედანაც რესპუბლიკის პოლიტიკა სდევნის მას და მის მაგიერ თვითონ გამოიღოს ასპარეზზე, ხოლო კაპიტალის მაგიერ ამ საქმისათვის სპეციალურათ მოჭრილი ბონების გროვა მოაქვს. კაპიტალის პულვერიზაცია, დაფანტვა და გაფიცვა ეს ეროვნული ეკონომიური ცხოვრების მოდუნებაა, ეს ეკონომიური სხეულის სისხლნაკლულობას ქმნის. სახელმწიფოს მოვალეობაა მიიღოს მაქსიმალური ზომები კაპიტალის ხელახალი მობილიზაციისათვის. რუ. კანდ იმ შემთხვევაშიაც, რომ წლიურ წესრიგში სოციალისტური წყობილების დამყარების საკითხი იდგეს, ხოლო მით უმეტესათ, თუ ასეთი არ არის მიმდინარე პოლიტიკის ძირითადი ღერძი. ყოველ შემთხვევაში ვერ იქნება გამართლებული ისეთი ზომა, რომელიც უკანასკნელ ასპარეზიდანაც განდევნის შექუჩულათ დარჩენილ აქტიურ კაპიტალს და მის ადგილს მოიტანს ორგანიზატორული გამოცდილებისა და კაპიტალის ისეთ სუროგატს, რომელიც ნამდვილის მაგივრობას ვერ გასწევს და ვნებით კი მთელ ეროვნულ ეკონომიკას ავნებს. ისე როგორც თავიდან გაჭენებული ბონები მისივე მომჭრელის ხელში ვერ გასწევს ნამდვილ კაპიტალობას, ისევე საქართველოს მაშინდელ პირობებში უანგაროთ თავად დებული და ენერგიით აღსავსე ეკონომიურ ჩინოვნიკთა ახალგაზრდა არმია ვერ შესძლებდა ვაჭართა კლასის დადებითი საზოგადოებრივი ფუნქციების უნაკლულოთ შესრულებას. და აი, სწორეთ ამგვარი იყო რესპუბლიკის ეკონომიური პოლიტიკა ეგრეთ წოდებულ სამონოპოლიო დარგებში. ამასთანავე არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ზაზი აუცილებლობა იყო, რომ ამ მხრით გადამჭრელ ზეგავლენას ახდენდა რევოლუციის პროცესში ამოძრავებული ესა თუ ის სოციალური ფენები. პირიქით, უნდა აღინიშნოს, რომ მას არამც თუ მასიური დამცველი არ ყოლია, არამედ მისი მოწინააღმდეგე იყო თვით მწარმოებელთა მასა, მეთამბაქოენი, მეაბრეშუმენი, მწყემსები და სხვა. ამ პოლიტიკის შეცდომის დემონსტრაციათ უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ მმართველი წრეები იძულებული შეიქმნენ ეკონომიური ცხოვრების ისეთ წვრილმან რეგლამენტაციამდე მისულიყვნენ, როგორიც არის პატრონისათვის არამც თუ სააბრეშუმო ფარდულის თავის საჭიროებისათვის დანგრევის აკრძალვა, არამედ გლეხის თავისუფლების შეზღუდვა იმ საკითხში, მოსჭრას თუ არა თავის ეზოში მის მიერვე დარგული და ნაშენი თუთის ხე. ეს უკვე ხსენებული პოლიტიკის ეკონომიურ არაკჩევეშინათ გადაგვარებას წაიგავდა.

აღსანიშნავია აგრეთვე ზოგიერთი მომენტები წარსული პოლიტიკისა ფინანსიურ-საკრედიტო დარგში და სასურსათო საქმეში. სახელმწიფოს ფინანსები მხოლოდ მაშინ შეიძლება დადგეს საღ ნიადაგზე, როდესაც მას აქვს მტკიცე ბიუჯეტი, სახელმწიფო არ ხარჯავს მეტს, ვიდრე ღებულობს; ეროვნული

შრომა საერთოთ მეტს ქმნის, ვიდრე სკამს; როდესაც საგარეო ვაჭრობის, ანუ უფრო სწორათ რომ ვთქვათ საგარეო საანგარიშო ბალანსი არ არის პასიური, როდესაც აღდგენილია საგადასახადო დისციპლინა და დისციპლინა შრომისა; როდესაც სახელმწიფო ხაზინას ან საემისიო ბანკს აქვს ერთგვარი უზრუნველყოფა თავის ბანკნოტებისა ძვირფასი ლითონის სახით; როდესაც სახელმწიფო და მის მეურნეობას აქვს ნორმალური საკრედიტო ურთიერთობა უცხოეთთან; როდესაც მას აქვს მტკიცე ვალიუტა და სხვა და სხვა; ერთი სიტყვით, სახელმწიფოს წესიერი ფინანსები, მოითხოვს მთელ ჯამს ეკონომიურ პირობებისას. სანამ ასე თუ ისე ეს ძირითადი პირობები არ არის რაოდენიმეთ მაინც განხორციელებული, სანამ სახელმწიფოს არ შეუქმნია რაოდენიმეთ მაინც მტკიცე ფულური სისტემა, ზშირათ მისი ნაბიჯები საფინანსო ასპარეზზე, ისეთი ნაბიჯები, რომელიც საანბანო და უდაოა ნორმალურ პირობებში, პირდაპირ ზარალს იძლევა ასეთ დროს. ყოველგვარი რევოლუცია აუცილებლათ ასუსტებს ქვეყანას ეკონომიურათ პირველ ხანებში. ეს დასუსტება მომდინარეობს ორი მხრიდან. პირველ ყოვლისა, ასეთ დროს იშლება ძველი აწყობილი აპარატი, სუსტდება საგადასახადო და შრომის დისციპლინა, პანიკა იპყრობს სააღებ-მიცემო და სამრეწველო ინიციატივასა და საქმიანობას, სახელმწიფო ნაქლებ გადასახადს კრეფს, ხოლო, მეორე მხრით, ხარჯები წინანდელზე უფრო იზრდება, შემოსავალი ვეღარ ფარავს გასაღებს და თუ მას ძლიერი კრედიტი არ მიეშველა, იძულებული იქნება ემისია დააწვეს. საქართველოს ორმაგმა რევოლუციამ, — სოციალური ელემენტებით გაუღენთილმა პოლიტიკურმა და ეროვნულმა რევოლუციამაც, რასაკვირველია, ასეთივე პირობები შექმნა საქართველოში. ხოლო თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ჩვენი რესპუბლიკა ფინანსიურათ ასე ვთქვათ, ტიტველ ადგილზე აღორძინდა და არამც თუ საგარეო კრედიტი არ ქონდა, არამედ დიდ ხანს არც კი იყო ნაცნობი უცხოეთის მიერ; ადვილი გასაგები იქნება, რომ მისი უმთავრესი ფინანსიური სახსარი შეიქნა სამეზიო გადასახადი—ესე იგი სახელმწიფოს ხარჯების დასაფარავათ ახალ ახალი ფულის მოჭრა. თავის თავათ ცხადია, რომ ასეთ პირობებში მისი ფული ვერ იქნება მტკიცე, ის თანდათანობით უნდა ეცემოდეს, სანამ სათანადო ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცვლილებათა ნიადაგზე არ იქნება შესაძლებელი მტკიცე ფულის სისტემის შექმნა. ერთი სიტყვით, საემისიო ბიუჯეტი სრულიად აუცილებელი იყო საქართველოსათვის, მაგრამ იმის თქმა არ შეიძლება, რომ თითქმის თავქვე გაკეცებულ ბონების ნიადაგზე აუცილებელი ან შესაძლებელი ყოფილიყოს სახელმწიფო კრედიტის მოწყობა და დამყარება. ასეთ პირობებში მთავრობის მიერ ნაწარმოები კრედიტები და შემდეგ უკვე სახელმწიფო ბანკის კრედიტი წარმოადგენდა, რასაკვირველია, არა ქეშმარიტსა და სად საკრედიტო საქმიანობას, არამედ ნიღაბაფარებულ სახელმწიფო ქველ-

ნოქმედებას. ეგრეთწოდებულ კრედიტის სახით სახელმწიფო არიგებდა სუბ-
 სიდებს, ეს იყო სადა და მარტივი შინაარსი ამ ოპერაციებისა, თუმცა ე-
 მარტივი საქმე სრულდებოდა მეტათ რთული და ძვირი აპარატის საშუალებით
 და საკრედიტო ოპერაციების ფსევდონიმით. კრედიტი სუბსი-
 დიებით იქცეოდა, ვინაიდან ხშირათ ერთი ორი თვის შემდეგ ბონებით დაბ-
 რუნებული ვალი გაცემული სესხის ერთ მეათედს თუ უდრიდა. შეუძლებელია
 აღებ-მიცემობა, ტექნიკა, საერთოთ აღმშენებლობა და ეკონომიკა, თუ არ არ-
 სებობს გარკვეული და მტკიცე ზომა და წონა, რომლითაც ყველაფერი უნდა
 გაიზომოს და აიწონოს; ასევე შეუძლებელია ნორმალური ეკონომიური უზ-
 თიერთობა, თუ არ არსებობს მტკიცე ფულური საზომი, ხოლო სრულიად
 აბსურდული და შეუძლებელია ასეთ პირობებში ჰეშმარიტი და სალი კრე-
 დიტის მოწყობა, რომლის ერთათ ერთი ძირითადი ზომა და წონაა ფულური
 ერთეული, რომელიც მტკიცე და გარკვეული უნდა იყვეს. წარმოიდგინეთ
 იმ საჯაჭრო სახლის მდგომარეობა, რომელიც გარკვეულ და საკმაოთ ხანგ-
 რძლივ ვადაში მტკიცე ფასებში ყიდის საქონელს, ხოლო მისი ალაბი და გირ-
 ვანქა ყოველდღე და ყოველ საათში იზრდება. რასაკვირველია, ასეთი საჯა-
 რო სახლი მალე დაარიგებს მთელ თავის ქონებას და აი, სწორეთ რამდენი-
 მეთ ამგვარათ დარიგდა რესპუბლიკის დოვლათის კარგა მოზრდილი ნაწილი.
 ეს კი, რასაკვირველია, ვერ იყო სასარგებლო სახელმწიფოსათვის და მისი
 ფინანსებისათვის, თუმცა ეს დოვლათი დაურიგდა არა გარეშეებს, არამედ
 თვით ხალხს, შიგნით, ერთობების, ქალაქის თვითმართელობის, კოოპერატი-
 ვებისა და სხვათა საშუალებით. ხოლო ძირითადი შეცდომა კი საიდანაც ყვე-
 ლაფერი ეს გამომდინარეობდა, მდგომარეობდა იმაში, რომ სახელმწიფომ
 დაისახა თავის მიზნათ ბრძოლა სიძვირესთან, რომლის მიზეზათ გამოცხად-
 ბული იყო ეგრეთ წოდებული ბოროტი სპეკულიაცია. საერთოთ ამ კითხვი-
 სადში მიდგომაში არეული იყო ერთიმეორეში მიზეზები და შედეგები. სიძ-
 ვირის უმთავრესი და ნამდვილი მიზეზი იყო ფულის თანდათანობითი მოზარ-
 დია სიიაფე. არსებითათ რომ ვთქვათ, ეს იმდენათ სიძვირის ზრდა კი არ იყო,
 არამედ ფულის სიიაფის ზრდა. ხოლო ბონების დაცემის მიზეზი იყო ის, რომ
 სახელმწიფოს ჯერ კიდევ არ ქონდა მტკიცე ნაციონალური ვალიუტა და საკ-
 მარისი შემოსავალი. მისი ბიუჯეტი მეტწილად ემისიაზე ემყარებოდა. რა თქმა
 უნდა, ესა თუ ის მნიშვნელობა ქონდა ეგრეთწოდებულ სპეკულიაციას, მაგ-
 რამ ამგვარი ამბები მხოლოდ თანმხლები მოვლენებია ეკონომიური ცხოვ-
 რების, როდესაც ის ამოვარდნილია ნორმალურ კალაპოტიდან. რესპუბლიკის
 ეკონომიური ციებცხელების მიზეზი იყო მტკიცე ვალიუტის უქონლობის, დე-
 ფიციტისა და ემისიის ჭაობი, და სენის რადიკალური მოსპობა შეიძლებოდა
 ამ ჭაობის ამოშრობით და არა მისთვის წყალის მიმატებით, თუ გინდ ეს ბო-
 ნების ნიაღვარი შექმნილი ყოფილიყო თამბაქოსა და სხვა ასეთ სავალუტო

საქონლის შესაძენათ, ანდა მუნიციპალური და წაიონალური მრეწველობა-
აღებ-მიცემობის განსავითარებლათ. რასაკვირველია, ხელისუფლებას ქონდა
შეგნებული ამ მთავარი მიზეზის მნიშვნელობა და კიდევ ცდილობდა მის აღ-
მოფხვრას, მაგრამ ამავე დროს მას თითქოს გადაჭარბებული შეხედულება
ქონდა იმ ფაქტორების შესახებ, რომელნიც არსებითათ მხოლოდ შედეგებსა
და თანმხლებ მოვლენებს წარმოადგენდნენ, ასევე გაზვიადებული იყო მისი
შეხედულება რესპუბლიკის ეკონომიურ მნიშვნელობისა და გავლენის შესა-
ხებ ვაჭრობის საქმეში. საქართველო წარმოადგენდა ერთ პაწია წერტილს, რო-
მელიც ირგვლივ შემორტყმულია ჩვეულებრივ კაპიტალისტურ-საქონლურ-
ფულურ ეკონომიკის ოკეანეთი, მას მხოლოდ ჩრდილოეთით ყავდა მეზობე-
ლი, რომელიც ახდენდა სოციალისტური მეურნეობის მახინჯ ცდებს, მაგრამ
საერთაშორისო ურთიერთობაში ისიც თვით იმ დროსაც კი ფულურ-საქონ-
ლურ ურთიერთობას აწარმოებდა. ერთი სიტყვით, მსოფლიო ეკონომიკა
დარჩა საქონლურ კაპიტალისტური და ოქროს საფუძვლიანი ვალიუტით აღ-
ჭურვილი. მსოფლიოს მეურნეობასა და აღებ-მიცემობაში კვლავინდებურათ
ბატონობს ძველი ეკონომიური კანონები. ფშავ-ხევსურეთი და ლონდონ-
ნიუ-იორკი კვლავინდებურათ ემორჩილებიან მსოფლიო ბირჟის კანონებს,
ბოლოს და ბოლოს სოფელ ჭყონაგვარას დუქანიც ვერ გაექცევა სტერლინ-
გისა და დოლარის კურსს. საქართველოში მოზარდისიძვირეც მსოფლიო ეკო-
ნომიკის და ფინანსების უღმობელი კანონის შედეგია და რადგან ამ კანონების
დამხობა საქართველოს არ შეუძლია, მან ამ კანონებშივე უნდა ეძიოს თავის
დასაყრდნობი მტკიცე წერტილი, ხოლო თუ კი ის პირდაპირ დაეჯახება ამ კა-
ნონების ბუმბერაზ საღ კლდეს, ეს უბრალო და საზარალო დონკიხოტობა იქ-
ნება. განსაზღვრული საქონლური ფონდით და თავის თავქვემავალი ბონებრ-
სახელმწიფო გამოდის პატიოსან ვაჭრის როლში და თვითმართველობებთანა
და კოოპერატივებთან ერთათ მძლავრათ ერევა აღებ-მიცემობის საქმეში, რა-
თა ბოროტი სპეკულიაცია და საშიში სიძვირე დათრგუნოს და აღმოფხვრას.
დიდი ხნის განმავლობაში, აი, ამ დროშის ქვეშ მიმდინარეობდა სახელმწიფო
და საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ორგანიზაციათა საქმიანობა და პოლიტიკა.
ქვემავალ ბონზე დამყარებული წმინდა ვაჭარი, რომელიც „სპეკულიაციას
ებრძვის“ და ამიტომ მხოლოდ „სამართლიან“ მოგებას იღებს, წმინდათ წაწყ-
დება, რასაკვირველია, არასაიქიოს, არამედ სავაჭრო სააქაოში, თავის დახლას
საქმეში. თუ გინდა ნავით იმგზავრო, უნდა ნავის გარეშე ეძიო დასაყრდნობი
წერტილი, წყალი ან ხმელეთი, რომ ამ წერტილებიდან წაუჭიკავო ნაეს ნაზ-
ბითა და საქით, თორემ შიგ ნავშივე რომ მიაწვე ამ თუ იმ ადგილს მთელი
თავის ძალ-ლონით, მას ბანდალსაც ვერ აქნევიან, თუ მდორე წყალში ხაი,
ნავი უძრავათ დარჩება იმავე ადგილას, ანდა მიმდინარეობა და ქარი თავის
ნებაზე წაგიღებს შენი ნავიანათ, ხოლო თუ წყალში გადავარდი, მაშინაც დ-

საყრდნობი წერტილიც შენს გარეშე უნდა ეძიო, თორემ საკუთარ ქოჩორს რომ ჩააფრინდე, ამით თავის თავს წყლიდან ვერ ამოათრევ. და აი, სწორეა რამდენიმეთ ასეთ სურათს წარმოადგენდა ჩვენი ეკონომიური პოლიტიკა. პატარა რესპუბლიკა იპერდა თავს საემისიო ფინანსების გობში, რომელიც დასტურავდა კაპიტალისტურ მსოფლიოს ფულურ-საქონლურ ოკეანეში; ამ ოკეანეს სანავოსნო ფიზიკურ-ეკონომიურ კანონებს ის ცალკეადა უყურებდა, თითქოს რაღაც ახალი ნაოსნობის წესებს იგონებდა და თავისავე გობის კედლებს შიგნიდან აწევებოდა, ხოლო როდესაც დროგამოშვებით ძლიერათ ჩაუყურებდებოდა წყალში, თავის საშველათ საკუთარ საემისიო ქოჩორში წაივლებდა ხოლმე ხელს.

რა თქმა უნდა, რესპუბლიკის ხელისუფლებას წარმოდგენილი ქონდა. თუ რაზომ ძნელია საქართველოსთვის ფულურ-კაპიტალისტური ეკონომიკის კანონების გადალახვა, მაგრამ ის თითქოს საკმარისი სინათლით მაინც ვერ ითვალისწინებდა ამის სრულს შეუძლებლობას იმ ხანათ და იმ საერთაშორისო პირობებში. ამიტომ მისი პოლიტიკა მერყევი იყო, ის თითქოს ქანაობდა მოსკოვსა და ევროპას შორის, რუსული კომუნიზმის ეკონომიკისა და კაპიტალისტური მეურნეობის შუა და ხშირათ, ძალიან ხშირათ უფრო პირველისაკენ იხრებოდა. საფინანსო-საკრედიტო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მომენტები, საგარეო ვაჭრობის თუ მეტი არა, სანახევროთ მაინც გამოწოპოლიება, შინაურ ვაჭრობაში ასევე უგროშ-ვაპიკოთ ჩარევა და სპეკულიაციასთან საბრძოლველათ „სამართლიანი მოგებით“, ესე იგი კოლოსალური ზარალით ვაჭრობა რამდენიმეთ იყო და არის ბალშევიკური ეკონომიკის ანარეკლი. ამგვარმა პოლიტიკამ საქმარისათ შეათხელა სახელმწიფოსა და საერთოთ საზოგადოებრივ ორგანიზაციების (თვითმმართველობისა და კოოპერაციების) თანხები. ასეთივე ხასიათი ქონდა რამდენიმეთ სასურსათო პოლიტიკასაც. თავის მტკიცე ფასებით, რესპუბლიკის შინაგანი ტამოენის მზგავსი ზღუდეებით დაჭრა-დაქუცმაცება პურის ადვილათ შესასყიდათ. თვით სახელმწიფოს მიერ მთავარ პურის ვაჭრის როლში გამოსვლა და აქაც ისევე, „სამართლიანი მოგებით“ ვაჭრობა, როგორც სხვა დარგებში. მართალია, არამც თუ ჩვენში, არამედ ევროპაშიაც მთავრობები იძულებული შეიქნენ ჩარეულიყვნენ სასურსათო საქმეში, მოეხდინათ ერთგვარი რეგლამენტაცია, საბარათო სისტემა და სხვა, მაგრამ ეს მძიმე და დროებითი სამწუხარო აუცილებლობა მხოლოდ კომუნისტურმა რუსეთმა გააპრინციპა, მისგან სოციალური კვების სისტემა შექმნა და თითქოს მით. სოციალიზმის ერთი მთავარი ბოძი დაასო; ასე ფიქრობდა ის რამდენიმე წლის განმავლობაში, სანამ სინამდვილემ სასტიკათ არ აღინა ცხვირში ძმარი და არ დაარწმუნა მისი გეგმების სრულს სიდუხჭირეში. საქართველოში არ მომხდარა სასურსათო კრიზისის ნიადაგზე აღმოცენებულ საგანგებო ზომე-

ბის სრული გაპრინციპება, მაგრამ არ იყო საკმარისათ ნათელი აზრი და მტკიცე ნებისყოფა იქეთვენი მიმართული, რომ ეს, ასე ვთქვათ, სასურსათო სააღყო წესები და კვების თავისებუთი ნაციონალიზაცია რაც შეიძლება მალე გაუქმებულიყო და მით ეკონომიური ცხოვრების ნორმალურ კალაპოტში გადასვლას ხელი შეწყობოდა. მუშა-მოსამსახურენი თითქოს სამუდამოთ იქნენ აყვანილნი სახელმწიფოებრივ პურის რაციონზე. რესპუბლიკამ თავს იდვა ასეთი დიდი, რთული და საპასუხისმგებლო საქმე, როგორიცაა პურის მოწოდება, რა თქმა უნდა, თავისუფალ ბაზრისა და კერძო ინიციატივის შემოქმედებისა და ენერგიის მაგიერობას აღვილათ ვერ შესძლებდა უფულო და ახალგაზრდა რესპუბლიკის ნორჩი ბიუროკრატია. პურის საქმის ასეთი ნაწილობრივი ნაციონალიზაცია არ იყო და ვერც იქნებოდა დადებითი შედეგების მომცემი ვერც სახელმწიფო ფინანსებისათვის და ვერც საერთოთ ნაციონალური აღებ-მიცემობისა და ეკონომიური განვითარებისათვის. კიდევ მეტი. რესპუბლიკა უფრო შორს აპირებდა წასვლას და ნაწილობრივით კიდევ შედგა ხელფასის ნატურალიზაციის გზაზე — დაწყებული პურითა და ფართლით და გათავებული ნავთ-მარილითა და მუშა-ნახშირით. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ მუშა-მოსამსახურის ხელფასი ნაწილობრივით იმით განისაზღვრებოდა, თუ ვის რამდენი სული ყავდა ოჯახში. ეს ეგრეთ წოდებული სოციალური უზრუნველყოფობის პრინციპი ნაწილობრივით შეპარებული ხელფასის სფეროში, რასაკვირველია, რედა და ძირს უთხრიდა ნორმალურ წარმოებისა და მეურნეობის წესს, რომელიც საქონლურ-კაპიტალისტურ ეკონომიკის ხანაში საესეებით უნდა იქნეს დამყარებული შრომის კვალიფიკაციის, ნაყოფიერებისა და სხვა ასეთ საფუძველზე და სწარმოებდეს სრულიად მტკიცე და გარკვეულ კალკულიაციის პრინციპზე...

მოკლეთ. საქართველოს ფინანსიურ-ეკონომიურ პოლიტიკის ნაკლი იმაში მდგომარეობდა, რომ მას ვერ ქონდა საკმარისათ მტკიცე და გარკვეული გეზი. არ ქონდა ერთი უმთავრესი ხერხემალი. მას რაოდენიმეთ სტიქიურობა და იმპრესიონიზმი ახასიათებდა. ის ქანაობდა კაპიტალისტურსა და სოციალისტურ ეკონომიკას შორის. უფრო კი მეორესაკენ იხრებოდა. საგარეო ვაჭრობის დიდი ნაწილის მონოპოლიზაცია, საშინაო ვაჭრობისა და სასურსათო საქმის ნაწილობრივი ნაციონალიზაცია ხელფასის ნატურალიზაციისკენ ლტოლვა და ფულურ-საქონლურ აღებ-მიცემობის მაგიერ პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლის პრინციპის წამოყენება, შრომისა და წარმოების საქმეში სოციალური უზრუნველყოფის ელემენტის ჩაქსოვა — ყველაფერი ეს დასრულებულ ფორმაში წარმოადგენს სოციალიზმს. მაგრამ, რადგან ამ მაღალი სამეურნეო ფორმისთვის ნიადაგი არც ჩვენიში იყო მომზადებული და მით უმეტეს ჩვენი პაწია ქვეყანა ვერც გაატარებდა ასეთ ცვლილებას მსოფლიოსაგან დამოუკიდებლათ, ამ სოციალისტური ეკონომიკის ნაწილობრივმა და რამდენიმეთ

იძულებითაა ცდამ ნაწილობრივით იგივე მოგვცა, რაც რუსეთმა უფრო უხვად მიიღო თავის დასრულებული და კოლოსალური ბალშევიკური ექსპერიმენტი. ამასთანავე უნდა აღნიშნულ იქნას, რომ ზოგი რამ ზემოხსენებული საქართველოს ეკონომიური პოლიტიკიდან ერთგვარ იძულებით ხასიათს ატარებდა: ეს იყო ხანა არა მარტო ეროვნულ-პოლიტიკური რევოლუციისა, არამედ დიდი სოციალური გადაჯგუფება-გადაანაწილებისა, მიწის რეფორმით, ნაციონალიზაციითა და სხვა, რევოლუცია რომლის ბაირახტარი და მთავარი მოქმედი ძალა იყო მუშათა კლასი, რომლის საზოგადოებრივი იდეალია სოციალიზმი, ამ კლასის ძალა, მისი მომავლის იდეალი და სტიქია, რასაკვირველია, ერთგვარ გავლენას ახდენდა ეკონომიური პოლიტიკის გეზზე, თუმცა საქართველოს მუშათა კლასს თავის მასაში საკმარისათ ნათლათ შეგნებულ ქონდა მომხდარი რევოლუციის სოციალური შესაძლებლობანი. ის ამ შემთხვევაში მთელი თავით მალა იდგა რუსეთის მშრომელთა მასებზე; და აი, სწორედ ამ გარემოებას, ესე იგი ქართველ მშრომელი ხალხის მაღალ მოქალაქეობრივ სიმწიფეს მიეწერება უმთავრესათ ის საგულისხმიერო გავლენა, რომ მიუხედავად ზევით მოხსენებულ დეფექტებისა, საქართველოს ეკონომიური და ფინანსიური მდგომარეობა გაცილებით უმჯობესათ იყო წარმართული, ვიდრე ყველა მისი მეზობლების, განურჩევლათ იმისა, დაყურსულ ბალშევიკურ ეკონომიურ პოლიტიკას აწარმოებდნენ ისინი, როგორც რუსეთი, თუ წმინდა ბურჟუაზიულს ან ნარევს, როგორც დენიკინის მთავრობა, უკრაინა, აზერბაიჯანი და სომხეთი. ჩვენ აქ არ ვლაპარაკობთ, რასაკვირველია, ფინლანდიაზე და ბალტიის სახელმწიფოებზე, რომელნიც სრულიად სხვა პირობებში იყვნენ, ევროპის ორბიტაში და ევროპის მფარველობისა და დახმარების ფრთებს ქვეშ ცხოვრობდნენ და საქმიანობდნენ.

გარდა საერთაშორისო სუვერენობისა და საკუთარ ეკონომიკურ-ფინანსიურ სისტემისა, დამოუკიდებელ სახელმწიფოს ერთ უმთავრეს ნიშანდობლივ თვისებათ და უაღრესათ მნიშვნელოვან ფაქტორათ ითვლება მისი შეიარაღებული ძალა, და ამიტომ ორიოდ სიტყვით შევეხოთ აღორძინებულ რესპუბლიკის მხედრობის ხასიათსა და მოღვაწეობას.

საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობის დაკარგვასთან ერთად დატყვევებულ იქნა ქართველი ხალხის სამხედრო გენიაც, ის გენია, რომელმაც გასკედა გორგასლანისა და დავითის, მხარგრძელისა და სააკაძის ხმალი და რომლის უკანასკნელი ღირსეული მემკვიდრე შეიქნა ერეკლე ბაგრატიონი. ჯერ კიდევ მაშინ, სანამ ქართული მარხი სავსებით არ იყო ჩასვენებული საერთაშორისო პოლიტიკურ პორიზონტზე, მისი დატყვევებული ტყუპი რუსეთის ცაზე ამობრწყინდა პეტრე ბაგრატიონის სახით და ხმალის მაგიერ რუსული „შაშკით“ ხელში. ეს იყო თითქმის სიმბოლო ქართული სამხედრო გენიის ტყვეობისა და აი სწორედ ამ ტყვეობის ნიშანქვეშ მიმდინა-

რეობდა საქართველოს მხედრული ენერგია და შემოქმედება 117 წლის განმავლობაში. სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობასთან ერთად საქართველოს წაერთვა საკუთარი სამხედრო ორგანიზაცია. რუსეთის მფლობელობიდან დროს ხდებოდა ქართველი ხალხის ერთგვარი დემილიტარიზაცია, თუმცა რუსეთი უხვად იყენებდა ქართველი ხალხის სამხედრო ენერგიას თავის ომებში. საქართველო გეოგრაფიულად და ქართველი ხალხი მილიტარულად წარმოადგენდნენ იმ უმთავრეს დასაყრდნობ წერტილს, რომლის საშუალებით რუსეთმა დიდი აგრესიული პოლიტიკის წარმოება შესძლო კავკასიაში და წინა აზიაში. მაგრამ ქართველი ხალხის მონაწილეობას საიმპერიო სამხედრო ორგანიზაციაში ქონდა არა სისტემატური ხასიათი, არამედ დროგამოშვებით, შემთხვევიდან შემთხვევამდე, მილიციობისა და ლაშქრობის სახით მხოლოდ ომების დროს. რუსეთის მთავრობა გაუბოდა არამც თუ განსაკუთრებული ქართული მხედრობის შექმნას, არამედ დიდი ხნის განმავლობაში მას არ გაუყვდა ქართველობა მუდმივ სამხედრო სამსახურში ბეგარის წესით. და ეს ხდებოდა არა იმიტომ, რომ ქართველი ხალხისთვის შელავათის მინიჭება უნდოდა, არამედ მისთვის, რომ ქართველი ხალხი ჭერ კიდევ ვერ იყო მისი აზრით ეროვნულად საკმარისად გახრილი და რუსულად მომინაურებული და ამიტომ მისი მხედრულად აღზრდა ერთგვარ საშიშროებას წარმოადგენდა საქართველოს მპყრობელისათვის. ამავე დროს რუსეთის მთავრობა უხვად სწოვდა ქართველი ხალხიდან მის მხედრულ ენერგიასა და შემოქმედებას რუსული მხედრობის სასარგებლოდ. ის იზიდავდა რუსულ სამხედრო შკოლებში ქართველ ახალგაზრდობას, სწვდიდა მას დედის ენასა და მშობლიურ გულს და უცხო ფორმასთან ერთად უცხო სულს უდგამდა და რუსულ თავს აბამდა. ხოლო უკანასკნელ ათეულ წლების განმავლობაში ქართველი ჯარისკაცის გაყვანაც დაიწყო. რამდენიმე წლის განმავლობაში ქართველ ჯარისკაცებს საქართველოშივე წერთინდნენ, მაგრამ ეს საშიშარი შეიქნა რუსეთისათვის და ამიტომაც მალე ქართველ ახალგაზრდობას ცივ რუსეთში უკრეს თავი და იქ დაფანტეს და დაქსაქსეს მთელი იმპერიის სივრცეზე. რა მძიმე და აუტანელიც არ უნდა ყოფილიყო ამ პირობებში სამხედრო ბეგარის მოხდა, ქართველი ხალხის რეგულარულ ჯარში გაწვევასა და აღზრდას ქონდა მეტად დიდი და დადებითი ეროვნული მნიშვნელობა საქართველოს მომავლისათვის. ქართველმა ხალხმა როგორც თავის აფიკრის, ისე სალდათის სახით ბრწყინვალედ გაშალა თავის სამხედრო ნიჭი რუსეთის არმიის ასპარეზზე, და ძალზე დამაღონებელი და დამაფიქრებელი მხოლოდ ის იყო, რომ ქართველი აფიკრობა თითქმის ხელაღებით მოსწყვეტოდა მშობელ ერს და საცესებით გადაგვარებულ იყო, მაგრამ ამ შიშის უსაფუძვლობაც ნათლად დაამტკიცა მომხდარმა ამბებმა. ქართველი ხალხის უძველესი და მაღალი ეროვნულ პოლიტიკური მემკვიდრეობა თურმე ისე მტკიცედ იყო გამჯდარი ამ ერის თითოეული შვილის

არსების ღრმა კენჭულში, რომ თითქოს საბოლოოთ განდაგვარებულ და ქართულ ენის უცოდინარ სარღლებსაც კი მშობლიური ენა გამოაბა და რუსული შინელის ქვეშ სააქაძეების გული აუძგერა. საერთოთ მეტათ საინტერესო და საგულისხმოა ის, ერთის შეხედვით, სასწაულებრივი, პირდაპირ ჯადოსნური გარდაქმნა, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამ მოუხდინა: ქართველი ინტელიგენციის იმ ნაწილს, რომელიც თითქოს საბოლოოთ გარდაქმნილი და გოწყვეტილი იყო მშობლიურ კულტურის წყაროსა და ნიადაგს: ის თილისმა, რომელმაც, მაგალითათ საყველპურო ქართულის უცოდინარ ქართველ პროფესორს რამდენიმე თვეში საშუალება მისცა მშობლიურ ენაზე სამეცნიერო ლექციები ეკითხა, იყო, რასაკვირველია, არა ზეგარდმო მოსული სული წმინდის მოფენა, არამედ განძი ძველი კულტურული დიდებისა, ამ მექვიდრეობითი ეროვნული პოტენციის გაშლა და ამოფრქვევა.

ქართველმა ხალხმა თავის დამოუკიდებლობისა და ეროვნული თავისუფლების საქმე თავის მხედრობის საშუალებით გამოკვეთა. ხოლო ეს მხედრობა, რომელიც წარმოადგენდა ამ ხალხის სისხლს სისხლთაგანს და ხორცს ხორცთაგანს, შექმნილი იყო სახელდახლოთ თვით იმ საშინელ ისტორიულ კარკიცხლში, რომელიც შალეკვითა და გადაბუგვით ემუქრებოდა ჩვენს ქვეყანას. გადაჭარბება არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა, პირველყოფლისა, ქართული დამოუკიდებელი სამხედრო ძალის შექმნა იყო. და ამ საქმეშიაც, როგორც ყველაფერ სხვაში, მთავარი მომქმედი ძალა იყო საქართველოს მშრომელი კლასი და პირველ ყოვლისა მუშები. საიმპერიო არმიის, როგორც ვთქვით, არ არსებობდა ქართული სამხედრო ერთეულიც კი. ქართველი მოქალაქენი გათქვეფილნი იყვნენ ამ საერთო არმიის, და როდესაც ეს უკანასკნელი სრულიად გაიხრწნა და მოიშალა, მან თავის შლისა და ნგრევის პროცესში ნაწილობრივით ქართველი მხედრებიც ჩაითრია. ყოველ შემთხვევაში ქართველ ერს არ ღარჩა არავითარი ორგანიზაციულად მოწყობილი სამხედრო ძალა, რაც პირველსა და აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, როგორც გარეშე მტრისაგან დასაცავათ, ისე შინაგან სახელმწიფოებრივ და სამოქალაქო წესიერებისა და წყობილების დამყარებლათ, განსაკუთრებით ისეთ ბოძოქარ დროს, როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობა დგებოდა. ის სამხედრო მემკვიდრეობა, რომელიც საქართველომ მიიღო ფრონტის მოშლისა და რუსეთის დანგრევის შემდეგ, მდგომარეობდა სამხედრო ტექნიკისა და ამუნიციის მცირე ნაშხერეგებში, რუსულ არმიის ნასაღდათეც და სანახევროთ მოშლილ მეომრებში და სანახევროთ გადარუსებულ აფიცრობაში. რა თქმა უნდა, ასეთი მემკვიდრეობა და ისიც დაქსაქსული და ნეღლი, ანდა, პირიქით, ძალზე ნახმარი და გაცვეთილი მასალის სახით, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ითამაშებდა იმ მზამზარეულ ხერხემლის როლს, რომლის ირგვლივ უნდა ასხმულიყო დამოუკიდებელი საქარ-

ველოს ხორცი და სისხლი. და ასეთი ეროვნული დუდაბისა და სახელმწიფო-
ებრივი ხერხმლის როლში პირველ რიგში გამოვიდა ქართველი მუშა. მან შე-
ქმნა შეიარაღებული ძალა ჯერ წითელი და შემდეგ სახალხო გვარდიის სახით
და ქართველ ხალხს მისცა ეს რკინის მუშტი, რომლითაც ის იცავდა თავის
ფიზიკურ არსებობასა და ეროვნულ-პოლიტიკურ თავისუფლებას. ეს მუშტი
იყო ის ძალა, რომელზედაც ქართველი ხალხი მტკიცეთ დაეყრდნო არა მარტო
საგარეო ბრძოლაში, არამედ შინაგან საორგანიზაციო და საზოგადოებრივ
მუშაობაში. ამ ძალის პირველი მნიშვნელოვანი საომარი გამოსვლა ქართვე-
ლი ერის ისტორიის ერთ ბრწყინვალე და დაუეწიარ თარიღად დარჩება. ეს
არის ის ისტორიული 1917 წლის 12 დეკემბერი, როდესაც მუშათა გვარდია
საქართველოს სატაქტო ქალაქის თოფხანა ხელთ იგდო, ტფილისი რუსული
გარნიზონიდან გაწმინდა და საქართველოს განთავისუფლებასა და მის დამო-
უკიდებლობის აღდგენას რეალური და მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა. იმ სა-
შინსელ საერთაშორისო და სოციალურ გრივალის დროს მუშათა გვარდია იმ
მტკიცე დედაბოძათ დაესო საქართველოს ნიადაგზე, რომელმაც არამტუჲ წა-
ლეკისაგან გადაარჩინა ქართველი ხალხი, არამედ საშუალება მისცა ნორჩ რეს-
პუბლიკას მის ირგვლივ და მასზე დაყრდნობით აშენებულიყო. სახელმწიფო,
პირველ ყოვლისა, ორგანიზაციულათ მოწყობილი იძულება, აი ამ იძულებას
გამტარებელი შეიარაღებული ძალა ჯერჯერობით აუცილებელია სახელმწი-
ფოსათვის ნორმალურ დროსაც კი და მით უმეტეს ისეთ დროსა და პირობებ-
ში, როდესაც საქართველოს სახელმწიფოებრიობა არყოფილიდან დგებოდა. და
აი, ეს ძალა იყო სახალხო გვარდია, რომელიც შექმნა ქართველი ხალხის
ეროვნულმა და პოლიტიკურმა ბაიარხტარმა — მუშათა კლასმა და შექმნა ათა
გარეშე ძალდატანებით, არამედ ნებაყოფლობით, თავის ღრმა შინაგან მოქა-
ლაქეობრივი შეგნებითა და დისციპლინით მოწოდებულმა. ამ ძალაზე დაეყრ-
დნო ქართველი ხალხი და შეუდგა თავის ეროვნულ სახელმწიფოებრივ კე-
რის აშენებას, ამ ძალამ მისცა საშუალება ნორჩ რესპუბლიკას შედგომოდა
რეგულიარულ ჯარის მოწყობას, და მცირე ვადაში კიდევ შესძლო ჩამოეყა-
ლიბებია და გამოეკეთა ღირსეული ახალგაზრდა ჯარის იმ ჭრელ და უფორ-
მო მემკვიდრეობიდან, რომელიც მან მიიღო რუსეთის იმპერიიდან. ამ ქარტე-
ხილებმა ნათელყვეს, რომ ის, ერთის შეხედვით, სანახევროთ გადაგვარებული
ქართველი აფიცრობა, თურმე მთელი თავის ფესვებით მშობლიურ ნიადაგში
ყოფილა ჩამჯდარი. საქართველოს აღმოაჩნდა საკმაოზე მეტი აფიცერთა ღირ-
სეული კადრი, რომლის ხელმძღვანელობით მან შექმნა და მოაწყო მუდმივი
ჯარი, ყველა სათანადო ორგანიზაციებით, სამხედრო სასწავლებელითა და
სხვა. და ხდებოდა ეს მოწყობა და ორგანიზაცია არა მშვიდობიან და ნორმა-
ლურ პირობებში, არამედ ცეცხლის ქვეშ. ქართული ჯარი სწავლობდა და იწე-
რთნებოდა განუწყვეტლივ თავდაცვით ომებში. თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ

ჯოჯონეთურ საერთაშორისო პირობებს, ნორჩი რესპუბლიკის შინაგან ეკონომიკურ-ფინანსიურ უმწევობასა და სხვა, თამამათ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ ქართველმა აფიკრობამ პირნათლად შესარულა ქართული მხედრობის ორგანიზაციის საქმეში თავის ისტორიული მოვალეობა ერისა და სამშობლოს წინაშე. აქვე აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ არამც თუ ქართველი აფიკრობა, რომელიც საიმპერიო არმიის დანერგვის შემდეგ სწრაფათ მოექცა ქართული სახელმწიფოებრიობის კალაპოტში და მისთვის აამუშავა თავისი ხმალი, არამედ საერთოთ საიმპერიო მხედრობის ქართული ნამსხვრევები მეტწილათ თავიდანვე მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ საქართველოს თავდაცვისა და დამოუკიდებლობის აღდგენის საქმეში. დიდათ საგრძნობი და ღირსეული იყო აგრეთვე ამ ხანაში ის როლი, რომელიც ითამაშეს სხვადასხვა მოხალისეთა და პარტიზანთა ეროვნულ-რასობრივმა, როგორც იყო, მაგალითად ფედერალისტთა რაზმი და სხვა. მაგრამ ცენტრალურ როლს, სახელმწიფოებრივ საორგანიზაციო მხედრულ ფერმენტის როლს საქართველოს დამოუკიდებლობის ჩამოყალიბების პირველ ხანებში ასრულებდა სახალხო გვარდია, რომელსაც მალე გვერდში ამოუდგა რევოლუციური ჯარიც და ამ ორი ნაწილისაგან შედგა ის ქართული მხედრობა, რომლითაც ქართველმა ხალხმა გამოკვეთა თავის დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოებრივი სახე. ეს მხედრობა წარმოადგენდა განთავისუფლებული ერის ფარსა და ხმალს, რომლის საშუალებით ქართველმა ხალხმა აღადგინა დამპყრობელთაგან დანგრეული თავის სახელმწიფოებრივი კერა და თითქმის მთელ თავის ისტორიულ ტერიტორიაზე აღადგინა ივერიელთა სამფლობელო სოკიდან ოლთისის ჭიშკრამდე და შავშეთიდან საინგილოს კარებამდე, ეამბოზ თითქმის მთელი ისტორიული ტერიტორია-თქო, ეინადგან კარგა მოზრდილი ნაწილი ამ ტერიტორიისა მაინც შემოუერთებული დარჩა, როგორც მაგალითად, ქანეთი, ისპირ-თორთუმი, ჭიქეთი, საინგილო; ყაზახი; თუმცა ამ სამ უკანასკნელ რაიონებში ნაწილობრივათა და დროებით მაინც ძლევამოსილათ გაატარა ქართველმა მხედრობამ საქართველოს დროშა.

როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ, რომ ქართველმა ერმა საერთოთ და მთლიანად შექმნა თავის ღირსი მხედრობა, რომელმაც უდიდესი და საპატიო როლი ითამაშა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა და მისი მომავალი განვითარების საქმეში, ამით, რასაკვირველია, იმის თქმა როდი გვინდა, თითქოს ამ დარგში რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა სრულიად ჩინებული და უნაკლულო იყო, თითქოს არავითარ დეფექტსა და შეცდომას არ ქონდა ადგილი. რასაკვირველია, შეუცდომელ პაპათ არც ერთ ხელისუფლებას არ შეუძლია ჩასთვალოს თავი, მით უმეტეს ვერ იქნებოდა დაზღვეული ასეთ შეცდომებთან 117 წლის სიკვდილისაგან აღმდგარი ნორჩი რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა. მართალია, საქართველომ ასე თუ ისე საერთოთ ამოსწურა და გამოიყენა თავის სამხედრო შესაძლებლობა, მაგრამ უეჭველათ ადგილი ქონდა ამა

თუ იმ შეცდომებსაც, რომლის თავიდან აცილება მაინც ვერ ააცილებდა საქართველოს მისი მომავალი ისტორიის უმთავრეს ეტაპებს, მაგრამ მაინც საგულისხმოა, მაგალითათ, ასეთი რამ, როგორიცაა სამხედრო ორგანიზაციის ორ სისტემიანობის ზედმეტად გახანგრძლივება. ქართველმა ხალხმა თავის ეროვნულ და პოლიტიკურ განთავისუფლების ხანაში წარმოშვა და შექმნა ის ორგანულათ აუცილებელი და ისტორიულათ სახელოვანი სამხედრო ორგანიზაცია, რომელსაც ჰქვია სახალხო გვარდია; ამ გვარდიის ცხოვრება და საქმენი ახალი საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ფურცლებია; უმთავრესათ მისი დახმარებითა და საშუალებით მოაწყო ქართველმა ხალხმა პირველ ხანებში თავის სახელმწიფოებრივი წყობილების შენობა და თვით რეგულიარული ჯარის ორგანიზაცია. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი ორგანიზაცია მოეწყო, დროთა განმავლობაში, სახელმწიფოს თავდაცვის საქმის ინტერესებს უფრო შეეფერებოდა, რომ ორი სამხედრო სისტემა აღარ დარჩენილიყო პარალელურათ. სამხედრო საქმეშიაც საქართველოს მაინცდამაინც რა არაჩვეულებრივი ნოვატორობა უნდა გამოეჩინა. საჭირო იყო რეგულიარული ჯარის დისციპლინასა და სხეულზე სახალხო გვარდიის პოლიტიკური შეგნებისა და მოქალაქეობრივი ენტუზიაზმის დამყნა და, ამრიგათ, ამ ორი სამხედრო ორგანიზაციის სინტეზი და შედუღება, მათი ერთ მთლიან და ჩამოსხმულ ორგანიზმად გადაქცევა. აი, ეს რეფორმა დაგვიანდა და ამ დაგვიანებას კი არ ჭონდა საკმარისი გასამართლებელი საბუთი. ვინაიდან მას შემდეგ, რაც რესპუბლიკა შიგნით ექვე ჩამოყალიბდა, ორ სისტემიანობამ საფუძველი დაკარგა, რადგან საქართველოს ჯარი და საქართველოს გვარდია ერთ მხედრობათ გადაქცეული იქნებოდა უფრო ძლიერი, ვიდრე მათი მეხანკურა ჯამი, ის იქნებოდა კიდევ უფრო მტკიცე დარაჯი ხალხური წყობილებისა შიგნით და ძლიერი დამცველი რესპუბლიკის საზღვრებისა გარეთ. თუ განსაზღვრულ დროსა და პირობებში ორ სისტემიანობა სრულიად აუცილებელი და უაღრესათ საჭირო და სასარგებლო იყო, დროთა ვითარებაში ის საზარალოდ იქცა. თუ მანამდე არა, ყოველშემთხვევაში 1920 წლიდან მაინც, განსაკუთრებით ამ წლის ზაფხულიდან — მაის-ივნისის რუსეთ-საქართველოს (აზერბაიჯანის საზღვარზე) ომის შემდეგ ნათელი უნდა ყოფილიყო, თუ რამდენათ აუცილებელი და მიზანშეწონილი იქნებოდა ამ ორი ერთიმეორესაგან დამოუკიდებელი სამხედრო ორგანიზაციების ერთად შედუღება. ყოველ შემთხვევაში მუდმივი ნაწილებისა და ხელმძღვანელ ცენტრების გაერთიანებით საქმის დაწყება და საერთოთა აქეთკენ მტკიცე კურსის აღება და არა წინააღმდეგი გზით სიარული და მავნე პარალელიზმის კიდევ უფრო გაძლიერება და გაღრმავება. ამას მოითხოვდა რესპუბლიკის ფინანსიურ-ეკონომიური მდგომარეობა, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკური და მხედრული ინტერესები. წარმოიდგინეთ რეგულიარული ჯარისა და მის ხელმძღვანელების ცოდნა, წყობა და დის-

ცილინა, გამრავლებული სახალხო გეარდიისა და მის მეთაურთა პოლიტიკურ შეგნებასა და მოქალაქეობრივ სიმზნესა და აღტყინებაზე, რომ ნათელი გაზღეს, თუ რაზომ საჭირო და მიზანშეწონილი იყო ეს რეფორმა. ხოლო სხენებულ შეცდომის მთავარ მიზეზათ უნდა ჩაითვალოს, ერთის მხრით, გადაჭარბებული ანერცია და, მეორეს მხრით, ის შემცდარი დოქტორინიორული შეხედულება, რომელიც თითქოს რამდენიმეთ უხერხულათ აგრძნობინებდა თავს რევოლუციონერებასა და სოციალისტებს რეგულიარულ ჯარსა და რესპუბლიკის პოლიციაში. ეს გარებული გრძნობაც არსებითათ იგივე ინერციაა და იქ ძველი დროის ნაშხეფი იყო, როდესაც რუსული საიმპერიო რეგულიარული ჯარი და მეფის პოლიცია ქართველი ერისა და საერთოთ მთელი რუსეთის ხალხის თავისუფლების მტერთა სინონიმათ იყო გადაქცეული...

მაგრამ, ასეა თუ ისე, მიუხედავათ დიდი და პატარა შეცდომებისა, ქართველმა ხალხმა მაინც შექმნა თავისი ღირსი შეიარაღებული ძალა, ჯარისა და გეარდიის სახით. და თუმცა ეს მხედრობა ბოლოს მაინც დამარცხდა ყოველმხრიდან შემოსულ ურდოებთან უთანასწორო ბრძოლაში, მაგრამ მან ამ თავის უკანასკნელ უთანასწორო ბრძოლით და მისი წინამორბედი თავდაცვითი ომებით, როგორც ზევითაც ვთქვით, მტკიცე კვარცხლბეკი დაუდო საქართველოს დამოუკიდებლობას: ქართველმა მხედრებმა თავიანთი ძელებითა და სისხლით ისეთი მტკიცე და საშვილიშვილო საფუძველი ჩაუყარეს ქართველ ერის თავისუფლებასა და თვითყოფიერებას, რომლის წაშლა და ამოგდება შეუძლებელი იქნება ამიერიდან, განსაკუთრებით მსოფლიო ისტორიის იმ პერიოდში, რომელშიაც შედის კაცობრიობა და მასთან ერთათ ჩვენც, სახელდობრ, ტანჯულ ერთა და ჩაგრულ სოციალურ კლასთა განთავისუფლების დიად ეპოქაში.

რაიცა შეიხება რესპუბლიკის შინაგან ვითარებასა და პოლიტიკურ წყობილებას, ამის შესახებ გაკვრით ზევითაც იყო მოხსენებული, მაგრამ საჭიროდ მიგვაჩნია კიდევ რამდენიმე სიტყვით აღნიშნულ იქნას შინაური მდგომარეობის სურათის ზოგიერთი ძირითადი მომენტები და ხაზები.

პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია ის ფრიად საინტერესო მოვლენა, რომ მონობიდან ახლათ გამოსულმა ქართველმა ხალხმა შექმნა უაღრესათ დემოკრატიული სახელმწიფოებრივი კონსტიტუცია. ლაპარაკია, რასაკვირველია, არა იმდენათ იმ წერილობითი კონსტიტუციის ტექსტზე, რომელიც რესპუბლიკის უზენაესმა ორგანომ, დამფუძნებელმა კრებამ საბოლოოთ მიიღო იმ დროს, როდესაც მის სატახტოს ირგვლივ მტრისა და მოყვრის ზარბაზნათა გუგუნი ისმოდა, არამედ აქ იგულისხმება ის ნაწილობრივათ წერილობითი და ნაწილობრივათ ფაქტიური კონსტიტუცია, რომელიც ქართველმა ხალხმა ორგანიულათ შეიმუშავა და რომელსაც სამი წლის განმავლობაში ატარებდა ის ცხოვრებაში. ამ ფაქტიური კონსტიტუციის დამახასიათებელი თვისება იყო ის, რომ ერეკლეს ფეოდალური და საერისთაო საქართველო, საქართველო, რომ

მელიც თავის ტიპოგრაფიულ მდგომარეობათა და ჯერ კიდევ არ გამჭრალ ტომებრივ განსხვავებითა და სიჭრელით თითქოს ეხლაც გამზადებული იყო კუთხური განკერძოებისათვის, რომ აი, ეს საქართველო აღსდგა როგორც უაღრესათ დემოკრატიული და იმავე დროს ცენტრალური რესპუბლიკა. ერა თავისთავი უზენაესი უფლების მატარებლად გამოაცხადა და ამ უფლებითა გამოისახველათ შექმნა საერთო დამფუძნებელი კრება, არჩეული ყველა სრულწლოვან მოქალაქის მიერ განუზრუნველათ სქესისა და სარწმუნოებისა, პროპორციული სისტემით. და შექმნა მან თავის უზენაესი ორგანო არა კუთხეებისა და ოლქების წარმომადგენლებისაგან, არამედ საერთო სარესპუბლიკო სიებით არჩეული; არა მიხედვით საქართველოს ამთავორებულ ზურგისა და ტომებრივ-კუთხური ელფერებისა, არამედ მთლიანი ერის წარმომადგენლებიდან. ამ გზითა და წესით არჩეული და უზენაესი უფლებით აღჭურვილი საერთო კრება იყო და არის ერთი უდიდესი პოლიტიკური მიხწევა საქართველოსი, ეს იყო და არის დიადი ზეიმი და გამარჯვება ქართველი ერისა და საქართველოს ორგანიული გამთლიანებისა. მთელი ძალა-უფლება დამფუძნებელს მიენიჭა. ეს მოასწავებდა დემოკრატიულ ნიადაგზე აგებულ ძლიერ სახელმწიფოებრივ ცენტრალიზმს. მაგრამ უნდა აღინიშნოს ის ფრიად საინტერესო მოვლენა, რომ საქართველოს პოლიტიკური წყობილება უაღრესათ სავსე იყო რეალური დემოკრატიზმის შინაარსით. მოგახსენებთ მართველობის სისტემაზე. ის ადგილობრივი თვითმმართველობის სისტემა და პრაქტიკა, რომელიც შეიქმნა საქართველოში, უეჭველათ, იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს ზოგიერთ თავის მხარეებით. ამ ადგილობრივმა მოღვაწეებმა და ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლებმა არც კი იცოდნენ, თუ რა სახელი ეწოდებოდათ ერობებისა და მუნიციპალიტეტებისათვის: ადგილობრივი თვითმმართველობა, თუ ადგილობრივი მართველობა? და მართლაც ძნელი სათქმელი იყო, თუ რას უფრო წარმოადგენდნენ ეს დაწესებულებები — სახელმწიფო მმართველობის ორგანოს, თუ ადგილობრივ საჭიროებათა მოჭირნახულე თვითმმართველობას? არც ერთს, არც მეორეს. ვინაიდან ის ერთსა და იმავე დროს ერთი იყო და მეორეც. აქ სახელმწიფო და თვითმმართველობა ერთათ შედუღდნენ. ცენტრალურ ხელისუფლებას არ ქონდა არავითარი საფუძველი, გარდა ზოგი გამოჩენილისა, ადგილობრივთა შექმნა თავის მოხელეებისაგან სამმართველოები. ის სავსებით ეეყრდნობოდა ადგილობრივ თვითმმართველობაზე და სახელმწიფო ხელისუფლების ადგილობრივ ფუნქციებს თითქმის სავსებით მას აკისრებდა. თვითმმართველობასაც არ აქვს საფუძველი საერთო სახელმწიფო საქმეს ცალკეად უყუროს და თავისი კუთხური ინტერესები საერთო საქმეს დაუპირდაპიროს. მთავრობის უშუალო მოხელეთა რიცხვი ადგილობრივთა მიყვანილი იყო მინიმუმამდე, ცენტრალური ხელისუფლება სავსებით დაეყრდნო ადგილობრივთა არჩეულ თვითმმართველობას და ამაში ის არც მოტყუე-

ლებულა. საეკვოა, რომ მის მიერ ცენტრიდან განწყობულ მოხელეებს ისეთი ენერგიითა და თავდადებით წაეყვანათ სახელმწიფოს მართველობის საქმე ადგილობრივად, როგორც ამას თვითმართველობა აწარმოებდა. ასეთი დიდი ქონება, შესაძლებელი იყო მხოლოდ იმ მაღალ სამოქალაქო განვითარებისა და სახელმწიფოებრივ სიმწიფის დონეზე, რომელზედაც უეჭველად ასული იყო ქართველი ხალხი. და რაც კიდევ უფრო საგულისხმოა, ეს ის გარემოება, რომ ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თვითმართველობის ურთიერთობანი არც კი იყო საკმაოდ ჩამოყალიბებული კანონმდებლობითი ნორმების სახით; და ეს შეხმატკბილებული თანამშრომლობა რესპუბლიკის მთავრობისა და ადგილობრივი თვითმართველობის ორგანიულად აღმოცენდა და გაიზარდა საქართველოს ნიადაგზე და მოხდა ეს ასე იმიტომ, რომ მომხიბლავი კონტაქტით სცემდა ცენტრსა და პერიფერიაში ეროვნული გული და მოქალაქეობრივი მაჯა ქართველი ხალხისა, რომელიც დარაზმულიყო დემოკრატიულ ცენტრალიზმის პრინციპზე აწყობილ პოლიტიკურ პარტიებში. და აა, სწორედ საქართველოს პოლიტიკური სხეულის აღნაგობის ფრიად დამახასიათებელი და უაღრესად დადებითი თვისება იყო ის, რომ მასში პარამონიულად შეზავდა და შეეგუა ერთი მეორეს ძლიერი ცენტრალიზმი და ღრმა დემოკრატიზმი.

აქ არ შევეხები იმ პირდაპირ საოცარ ენერგიასა და შემოქმედებას, რომელიც ადგილობრივმა თვითმართველობებმა გამოიჩინეს იმ მძიმე პირობებში და ისეთ მოკლე ვადაში. ამ მოღვაწეობის კონკრეტულად დასახასიათებელი მასალა ჩვენ ხელთ, რასაკვირველია, არა გვაქვს. საქართველოს თვითმართველობის ისტორიის პირველსა და უეჭველად სახელოვან ფურცლებს დაწვრილებითი კვლევა-შესწავლა სჭირდება. ჩვენი ცხოვრების ხსენებულ წლების მომსწრეს და მოწმეს კი უთუოდ ცოცხლად ახსოვს ის მქუხარე ენერგია და საქმიანობა, რომელიც ჩვენმა თვითმართველობებმა გაშალეს, როგორც მართველობის, ისე ადგილობრივ მეურნეობის ნიადაგზე, და იმ საშინელ პირობებში და ისეთ მოკლე ვადაში იმგვარ შედეგებს მიახწიეს, რომლის განხორციელებას სხვადასხვა ქვეყნებში ათეული წლების განმავლობაში ვერ ახერხებდნენ. დიახ, საერთოთა და მთლიანად ჩინებულად უნდა ჩაითვალოს საქართველოს ნორჩ თვითმართველობათა მოღვაწეობა მით უმეტესად, თუ არ დავივიწყებთ იმ გარემოებას. რომ გარდა ოთხიოდე ძველ ფრთაშეკვეცილ საქალაქო თვითმართველობისა, რესპუბლიკის ყველა ერობებისა და ახალგაზრდა ქალაქების თვითმართველობებს თავის მოღვაწეობის გაშლა მოუხდათ, ასე ვთქვათ, ტიტულ მიწაზე: მათ არავითარი მემკვიდრეობა არ მიუღიათ, ხოლო მოღვაწეთა კადრს არავითარი შესაფერი შკოლა და გამოცდილება არ ქონდათ მიღებული და არც შეიძლებოდა ქონოდათ. გუშინდელი პოლიტიკოსები და რევოლუციონერები, მწერლები და კოოპერატორები, დრამატურგები და მუ-

შები, პოეტები და გლეხები, მასწავლებელნი და მსახიობები მიესიენ მათთვის უცნობს, მაგრამ დიდსა და საპირო საქმეს. კოლექტიური ენერგიითა და აღტყინებული შემოქმედებით შექნეს საქართველოს თვითმართელობის ორგანიზაციები, რომელზედაც მტკიცეთ და საიმედოთ დაეყრდნო მთელი სახელმწიფოს შენობა. ერთი სიტყვით, არსებითათ საქართველოს რესპუბლიკა წარმოადგენდა დემოკრატიულ თვითმართელობათა ჯამს, რომლის გამაერთიანებელი თალი და გუმბათი იყო საერო საკანონმდებლო კრებული და ცენტრალური მთავრობა.

აი, ამ მაღალი, ჰუმანიტარული დემოკრატიული გზით, შესძლო საქართველომ თავიდან აეცილებინა ის რეაქციონური დესპოტია და მისი ტყუპი ბალ-შევიკური ტირანია, რომელნიც, მეტათ თუ ნაკლებათ, გაბატონებული იყვნენ ყოფილ რუსეთის იმპერიის მთელ სივრცეზე და რომელნიც თანაბრათ წარმოადგენდნენ ანარქიის დაუშრეტელ წყაროს. ყველა ახლათ წარმოშობილ სახელმწიფოებიდან საქართველო ერთბაშით განსხვავდა თავის სამოქალაქო თვისებების ნიადაგზე დამყარებულ საზოგადოებრივ წესიერებით.

ძლიერი შემოქმედებითი ენერგია მუშაობდა დამოუკიდებლობის ხანაში სახელმწიფო აპარატის გაეროვნების საქმეში; და შედარებით მოკლე ვადაში დიდი შედეგებიც იქნა მიხწეული, იმდენათ დიდი, რომ მისი ადვილათ და სავსებით აღმოფხვრა დღემდეც კი, ესე იგი ოკუპაციის მეოთხე წელიწადშივე მოახერხა დამპყრობელმა ძალამ. აპარატის გაეროვნება ჩვენს პირობებში მეტათ მძიმე და ძნელ საქმეს წარმოადგენდა, თუ გავიხსენებთ, რომ რევოლუციისა და დამოუკიდებლობის აღდგენის წინ, საქართველო მოკლებული იყო არამც ეროვნული ხასიათის საადმინისტრაციო რაიონ უჭრედებს, არამედ მას არ გააჩნდა ისეთ მოხელეთა მცირე კადრიც, რომელიც ადვილათ შესძლებდა თავის საქმიანობა სამშობლო ენაზე გადაეტანა. საქართველოს მართელობის ორგანოები დატვირთული იყო რუს ჩინოვნიკობით, ხოლო ქართველი მოხელენიც ხომ მხოლოდ რუსულ ენაზე მუშაობდნენ და ამავე ენაზე აზროვნობდნენ. არც კი არსებობდა ქართულ ენაზე მართელობისათვის საპირო ტექნიკურ-ადმინისტრაციულ-კონცელიარული ტერმინოლოგია და არ არსებობდა, რასაკვირველია, არა იმიტომ, რომ შოთას და აკაკის, ილია ქავკავაძისა და ნოე ჟორდანიას ენა ღარიბი და განუვითარებელი იყო ისეთი რასმესთვის, არამედ იმიტომ, რომ ამგვარი სპეციალური ტერმინოლოგია ვითარდება მხოლოდ მაშინ და იმდენათ, რამდენადაც მას იყენებენ ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ხოლო ქართული ენა ხომ 117 წლის განმავლობაში დევნილი იყო არა მარტო მართელობის ყოველ დარგიდან, არამედ შკოლიდანაც კი. თითქმის არაფრსაგან უნდა შეექმნა დამოუკიდებელ საქართველოს თავის მართელობის კანცელარიები, რადგან არამც თუ ეროვნულათ გაწვრთნილი პასუხისმგებელ მოხელეთა კადრი არ ყოლია, არამედ ქართული რემინგტონი და მასზედ მბეჭ-

დავიც კი იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა ჩვენში. ხოლო რაც შეეხება გადმოქართულებულ ბუხგალტერიას, სტენოგრაფიას და სხვა ამისთანებზე, რომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ჭეშმარიტად რევოლუციონური ტემპით და დიდი სამოქალაქო აღგზნებით ამუშავდა ეროვნული ნებისყოფა და შემოქმედება და ასეთ მოკლე ვადაში და ასეთ მძიმე პირობებში მან შექმნა სპეციალური, საადმინისტრაციო, სამხედრო, ტექნიკური, სამეცნიერო და სხვა ტერმინოლოგიები, რომლებიც პირველ შეხედვით უჩვეულო საქმისათვის რაღაც ახირებული ბგერათა გროვას წარმოადგენდნენ, მაგრამ როგორც კი გატანილ და ხმარებულ იქნენ შკოლისა და მართვლობის ცხელს ქურაში, მათ ცხოველყოფლობის სული შთაებერათ და ცოცხალი ქართული ენის ორგანული მარცვლები შეიქმნენ. ამრიგად, ქართველი ხალხის წინაშე იდგა მძიმე ამოცანა: საზღვრებზე განუწყვეტელი თავდაცვითი ომი სწარმოებს, შინაური მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა მთელი ძალღონის დაჭიმვას მოითხოვს. ეროვნულ დამოუკიდებლობის გარეგან ფორმას ეროვნულ-კულტურული აღმშენებლობის შინაარსი უნდა მისცე, და ამავე დროს საჭიროა არა მარტო ის, რომ მთელი აპარატი გაეეროვნო, ბრძოლის ცეცხლში გახვეულ მხედრობას ტყვეის ზუზუნის ქვეშ ქართული კამანდა და ქართულად აზროვნება ასწავლო, არამედ თვით ამ ენის შექმნა და დამუშავება — და აი, ეს მძიმე ამოცანა პირდაპირ შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნულმა ენერგიამ.

სახელმწიფო აპარატის გაეროვნება უდიდესი და უსაპიროესი საქმე იყო საერთოთ, მაგრამ უღრმესი და საშვილიშვილო მნიშვნელობა ქონდა და აქვს განსაკუთრებით შკოლის გაეროვნებას. დანარჩენი აპარატის ნაციონალიზაცია რამდენიმეთ ფასადის გადახალისებასა და შეკეთებას ჰგავდა, რადგან ძველი, რუსულად დაკორძებულ და დახორციელებულ სხეულზე ახალი სახე ემყნობოდა. დამპყრობელთა მიერ დაკოდილ და რუსიფიკაციით დარკილულ მასალიდან სახელდახელოთ იგებოდა ახალი სტილის შენობა; შკოლის გაეროვნება კი მოასწავებდა რესპუბლიკის მუდმივი შენობისთვის მტკიცე ეროვნული საფუძვლის ჩაყრას, ისეთი საფუძვლის ჩაყრას, რომელზედაც ათიოდე წლის განმავლობაში ორგანულად აშენდებოდა რესპუბლიკის მთელი აღნაგობა, და აშენდებოდა იგი არა ფუტურო და დაკორძებულ მასალიდან, არამედ ქართულ პაერზე თავისუფლად და შოლტად ნაზარდ ხე-ტყისაგან და ეროვნულ საყირაში გამომწეარ მკვრივ და საღ დუღაბისაგან. შკოლის ნაციონალიზაცია იყო ეროვნული რევოლუციის უდიდესი მონაპოვარი და თვით ამ რევოლუციის ერთი უმთავრესი და აუცილებელი შინაარსი. ეს არის ქართული სულისა და აზრისა ქაჩეთის ტყეობიდან გამოხსნა, მისი ბუნებრივ ეროვნულ გზაზე დაყენება და თავისუფალი ზრდა-განვითარება. და ამ საქმეში პატარა და ღარიბ ქართველმა ხალხმა თავის მასწავლებლებთან ერთად პირდაპირ კოლოსალური ისტორიული საქმის გაკეთება შესძლო რაღაც სამი წლის განმავლობაში. მან გარდაქმნა და შექმნა სრულ-

ლიად ეროვნული შკოლა. სახელდახელოთ გამოიმუშავა და აღადგინა სასკოლო-სამეცნიერო ენა და მით 117 წლის განმავლობაში გაწყვეტილი ძაფი და ტრადიცია გასკვნა. ქართველმა მეომარმა ფიზიკურათ გაანთავისუფლა ჩრდილოეთით მდებარე ქედზე მიჯაჭვული ამირანი, ხოლო ქართველმა მასწავლებელმა ამ ქედს გადაღმელ ტყვეობიდან იხსნა მისი სული.

ამ დიდი სასკოლო-ეროვნულ რევოლუციის დიად გვირგვინათ უნდა ჩითვალოს საქართველოს მაღალი სკოლის აღდგენა — ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნა. ქართველი ერის ჰალარა ისტორიაში მრავლათ მოპოვება შესანიშნავი ზეიმისა და გამარჯვების თარიღები, და ამ თარიღთა შორის ერთ-ერთ უპირველეს აღდიღს დაიჭერს ქართული უნივერსიტეტის გახსნას დღე. 1918 წლის 26 იანვარი იმავე წლის 26 მაისის წინამორბედი იყო და მისი ერთი უდიდესი და უძლიერესი დედაბოძი იქნება. ერს, რომელსაც ქონდა და აქვს 26 იანვარი უნდა ქონოდა და კიდევ ექნება 26 მაისი და თუ პირველი თარიღის დიადობა ჯერ კიდევ თითქმის სავესებით არ არის შეგნებული, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ასეთი ამბების რეალური ეფექტი ღრმა შინაგანი და თანდათანობითი ხასიათისაა, მის სწორათ დასაფასებლათ საჭიროა ერთგვარი ისტორიული პერსპექტივა. ხოლო მისი დაბადების გარეგნულათ წყნარი და მშვიდი მოვლინება ვერ იყო და ვერ იქნებოდა საკმაოთ შენიშნული მიმდინარე ეპოქაში, როდესაც მასების თვალი მოჭრილია და სმენა დაბეგვილი იმ საშინელი საერთაშორისო და სოციალური კატაკლიზმების ელვა ქუხილით, რომელიც აგერ ათი წელია გვრგვინავს ჩვენს ირგვლივ. საერთოთ შემჩნეულია, რომ ომებისა და რევოლუციონური ქარტეხილების ხანა ნაკლებათ სწყალობს თანადროულ ხელოვნებას. მართალია, ფართო და ღრმა ხალხური მოძრაობანი უშრეტი წყაროა ხელოვნებისათვის, მაგრამ არა უშუალოდ, არამედ ამ დიად მოძრაობათა შემდეგ, როდესაც ძლიერი მასიური განცდები, ტიპები და სახეებც ასე თუ ისე დასრულებულ-ჩამოყალიბებულია და დადგენილია ისე ერთგვარი პერსპექტივა, რომელიც აუცილებელია სახელოვნო შემოქმედებისათვის. გარდა ამისა, ასეთ დიდ მოძრაობათა ღროს მთელი ხალხის ყურადღება და ენერგია თავმოყრილია პოლიტიკურ აქტივობის ასპარეზზე და ამიტომ შევიწროებულია ის ნახევარპასიური ჰერეტიოთ განცდები, რომელიც ახასიათებს ხელოვანის შემოქმედებას. დიდ პოლიტიკურ ქარტეხილებს თან და გასწვრივ კი არ ახლავს დიდი კულტურული და განსაკუთრებით სახელოვანი ტიხილები და აღორძინებანი, არამედ ან წინ უძღვის, ანდა უკან სდევს. რუსეთში მეცნიერებისა და ხელოვნების აღორძინება წინამორბედობდა რევოლუციას, ხოლო საქართველოში ეროვნულ-პოლიტიკურმა რევოლუციამ ფართო გზა და ასპარეზი მისცა ეროვნულ კულტურის საერთოთ და კერძოთ ხელოვნების აღორძინების საქმეს. და აღსანიშნავი სწორეთ ის არის, რომ ასეთი აღორძინების საქმე ხელოვნების დარგში პოლიტიკურ აღორძინებასთან ერთად.

საშინელ ბრძოლის ცეცხლის დროსავე დაიწყო. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანაში მომხდარ ეროვნულ-კულტურულ რევოლუციის ერთ მნიშვნელოვან ნაკადს წარმოადგენს ქართული თეატრის აღორძინება. ამ ხანაში ჩაეყარა მტკიცე საფუძველი ქართულ ნორჩ ოპერას. განთავისუფლებულმა ქართველმა ხალხმა ერთბაშად გამოამხეურა თავის უექველი უნარო ხელოვნების ამ მაღალსა და რთულ დარგში. ქართულმა მუსიკალურმა შემოქმედებამ იწყო ფრთების გაშლა, და გამოჩნდა მთელი რიგი ნიჭიერ კომპოზიტორებისა. ცოტა უფრო მოგვიანებით სათანადო ყურადღება მიაქცია რესპუბლიკამ უკვე დაეჟაკცებულ და ძირითადად დამსახურებულ ქართულ დრამატულ თეატრს, რომელმაც სახელმწიფოს დახმარებით ფართო და თავისუფალი გასაჟანი მოიპოვა.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ განთავისუფლებულმა საქართველომ, როგორც სამოქალაქო და პოლიტიკურ სფეროში, ისე კულტურულ საქმიანობაშიაც სრული თანასწორობა და თავისუფლება მიანიჭა საქართველოში მცხოვრებ ყველა ეროვნებებს. ეროვნულ უმცირესობათ მიენიჭა, მაგალითად, სრული თავისუფლება თანახმად თავიანთი სურვილისა სახელმწიფო შკოლები და სახელმწიფო ხარჯით თავიანთ სამშობლო ენაზე მიეღო სწავლა-განათლება და სხვა. ხოლო ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა ისწავლებოდა სხვა საგანთა შორის.

სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება შედგება სამი ელემენტისაგან: ხელისუფლება კანონმდებელი, აღმასრულებელი და მსაჯული. სასამართლო ყოველგვარ სახელმწიფოს ერთი უმთავრესი დედაბოძია. სასამართლოს გარეშე არ არსებობს არაერთი საზოგადოება და სახელმწიფოება. ხოლო თუ სასამართლო გაეროვნებული არაა, მაშინ თვით სახელმწიფოს უცხო სული უდგია. ოითქმის არც ერთი დარგი მართველობისა ისე პირწმინდათ არ გადაურუსებია ჩვენში მპყრობელ მთავრობას, როგორც სასამართლო. როგორც კანონები, ისე მათი განხორციელება თავით ბოლომდე უცხო სულით იყო გაჟღენთილი და უცხო ენაზე სწარმოებდა. ამიტომ სასამართლოს გაეროვნების საქმე ერთ უაღრეს მნიშვნელობის, მაგრამ იმავე დროს უძნელეს პრობლემად დაუდგა წინ დამოუკიდებელ საქართველოს. სასამართლოს სრული და სალი გაეროვნება, პირველ ყოვლისა, მოათხოვდა მთელი სამოქალაქო და სისხლი სასამართლის კანონმდებლობის გაეროვნებას. ხოლო ეს ისეთი დიდი საქმეა, რომ ის ისეთ მოკლე ვადაში და იმ პირობებში ვერ იქნებოდა შესრულებული. ეროვნული კანონმდებლობების შექმნა ეს ხომ რომელიმე უცხო კანონთა კრებულის გადმოთარგმნა არ არის. ასეთი კოდექსების შექმნა მოითხოვს დიდ დროს, დაკვირვებულსა და ფაქიზ მუშაობას, ვინაიდან კანონთა ნორმები ორგანულათ უნდა იქნეს აღმოცენებული და შეფარდებული სათანადო ერის ყოფაცხოვრებასთან. აი, ეს გარემოება სხვათა შორის ძლიერ უცარავდა ბელს

სასამართლოს გაეროვნების საქმეს სწრაფ მსვლელობას; ამ დარღვეს აპარატის ნაციონალიზაცია და საღათ წარმართვა სხვებთან შედარებით რამდენიმეთ უფრო ნელის ნაბიჯით მიდიოდა წინ. გარდა ზემოხსენებულ დამაბრკოლებელ გარემოებისა, აღსანიშნავია აგრეთვე მეორე დიდი ობიექტური მიზეზი: ნათქვამია, როდესაც აოფ-ზარბაზანი ჰქუეს, კანონი სდუმსო და, რასაკვირველია. სამართალი და კანონი რამდენიმეთ შებღალული იყო და სდუმდა, როდესაც მთელი მსოფლიო ემების ცეცხლში იყო გახვეული, როდესაც საქართველოს ირგვლივაც განუწყვეტელათ სქექდა თოფი და ჰქუებდა ზარბაზანი; როდესაც შიგნით ეროვნულ და პოლიტიკურ რევოლუციის ცეცხლი ღვოდა. ეს ყველაფერი, მართალია, უმთავრესი დამაბრკოლებელი მიზეზები იყენენ წმინდა ობიექტური ხასიათისა, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა შესაძლებლობა მაინც არ იყო ამოწურული ამ საქმის მეტეს სისწრაფით წარმართვისათვის. მაგრამ მიუხედავათ ყველა ამისა, მაინც დიდი საქმე გაყეთდა ამ დარგში, თუ ეროვნული კოდექსების შექმნა არამც თუ არ მოეწონა, არამედ საფუძვლიანათ არც კი დაწყებულა, სამაგიეროთ შედგა დამოუკიდებელი სასამართლო, ძირითადათ გაეროვნებულ იქნა მისი აპარატი, რომელიც დავირგვინდა რესპუბლიკის სენტრათ. და აი, ზწორეთ იმ დროს, როდესაც ქართული სასამართლოს სხეული აშენდა, წელში გაიმართა და უნდა შესდგომოდა დიდსა და ორგანულ შემოქმედების ეპოქას თავეს ცხოვრებაში, ამ დროს მოესწრაფა მას სიცოცხლე გარეშე ძალისაგან, რომელიც მართველობას ყველა დარგში ახდენს დიდს აფორიაქებასა და მეტ წილათ ნგრევას, მაგრამ არც ერთ საქმეს ისე ძირიან ფესვიანათ არ სთხრის, როგორც სასამართლოს.

რაიცა შეეხება რკინიგზის გაეროვნებას, ეს საქმე საქმათ სისწრაფითა რა ნაყოფიერებით წარიმართა, საერთოთ ამ დარგში ქართველმა რკინიგზელმა პირდაპირ ასახელა მთელი ქართველი ხალხი და მისი რესპუბლიკა. უკვე ცნობილი და მტკიცე ისტორიული ფაქტია ის ამბავი, რომ პატარა საქართველოს რკინიგზა, ის გზა, რომელსაც ამდენი გასაჭირი დაადგა დიდი რმის დროს, რადგან ის იყო ფრონტის უახლოესი ზურგი. დამოუკიდებლობის დროს იდეალურ მდგომარეობაში იყო შედარებით არა მარტო რუსეთის ყოფილ იმპერიის მთელ სივრცეზე არსებულ გზებთან, არამედ თვით ბალკანეთ-იტალიისა და ცენტრალური ევროპის სახელმწიფოებთან შედარებით. ეს ფაქტი არა ერთხელაა დადასტურებული ევროპის წარმომადგენელთა მიერ.

რუსეთის მპყრობელობის დროს ქართველ ხალხში ერთის შეხედვით თითქოს რაღაც პრიმიტიულ ანარქიულმა სულისკვეთებამ მოიკიდა რამდენიმეთ დეხი. საქმათოდ ფართოდ იყო გავრცელებული, მაგალითად, ასეთი თქმა „ღალაწე და დაამტერიე, კაზიონა“ — ანდა — „ასე უღვთოთ და უზოგველათ რომ ეპყრობი, კაზიონი ზომ არ გგონია“. ეს, ასე ვთქვათ ანტისახელმწიფოებრივი საზოტაეური პსიხოლოგია, ისე ფართოდ იყო გავრცელებული, რომ მისგან აო

იყო სავსებით თავისუფალი მუშათა კლასი და მისი მოწინავე რაზმი, ქართველი რკინისგზელები. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ ეს პსიხოლოგია, პირველყოვლისა, წარმოიშვა რკინის გზაზე და მის ირგვლივ, და არსებითათა ეს „ანტიკაზიონური“ მიდრეკილება იყო არა საერთოთ სახელმწიფოს წინააღმდეგ, არა ანტისაზოგადოებრივი ველურ-პრიმიტიული ანარქიზმი, არამედ ეს იყო ყრუ ეროვნული ბრძოლა საბოტაჟო და მისი ანარქელი იმ უცხო მპყრობელობის წინააღმდეგ, რომელიც „კაზიონ“ საქმეებში სახიერდებოდა საქართველოში. და რა საოცარი ფერისცვალება მოხდა ამ მხრით ქართველ მშრომელში, როგორც კი საქართველოს დამოუკიდებლობა აღდგა. ქართველი ხალხისა და ქართველი მუშისთვის რკინიგზა და ყველაფერი ის, რაც მის სახელმწიფოს მიეკუთვნა, უკვე „კაზიონს“, ესე იგი მტრის ქონებას კი არ წარმოადგენდა, არამედ თავისათ სთვლიდა და გარდა მცირე გამონაკლისისა, ისე უვლიდა მას, როგორც თვალის ჩინს, როგორც საკუთარ სანუკვარ განძსა და დოვლათს. სრულიად გადაუქარბებლათ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შეიძლება მთელ დედაქალაქის ზურგზედაც არ ყოფილა 1918—21 წლებში ისეთი რკინის გზის ნაკვეთი, რომელსაც მასზედ მომუშავენი ისეთი მოქალაქეობრივი შეგნებითა და სიყვარულით ეპყრობოდნენ, როგორც ეს იყო საქართველოში. ქართველმა რკინისგზელმა თავის უმაღლესი მოქალაქეობრივი შეგნებითა და საღი პატრიოტიზმით უსაშინელეს პირობებში შესძლო ის, რომ გადაარჩინა მთელი გზა და მისი საშუალებანი დანგრევასა და გაძარცვას, წარმართა წესიერი მიმოსვლა, მოსპო მანამდე საკმაოდ გავრცელებული ქრთამი და ეგრეთწოდებული „ზაიცების“ მოგზაურობა, არამც თუ ფესვიანად აღმოფხვრა ძველი საბოტაჟური ფსიხოლოგიის აჩრდილები, არამედ როგორც საკუთარი, პირადი საქმე, ისე შეიყვარა და ისეთი ალერსითა და მზრუნველობით ეპყრობოდა თავის ორთქლმავალს, როგორც ერთგული და მუყაითი სოფლის გლეხი თავის ოჯახის მარჩენალ გიშერა ხარს. ამრიგათ, პირველყოვლისა, ქართველი რკინიგზელის თავდადებული შრომითა და შეგნებით მოხდა ის ამბავი, რომ უდიდეს ისტორიულ საპასუხისმგებლო მომენტში საქართველოს ცხოვრების უმთავრესი ძარღვი, მისი რკინიგზა, ნორმალურათ მუშაობდა, და ისიც რა დროსა და პირობებში? ეს მაშინ, როდესაც იმავე რკინიგზის მუშები წარმოადგენდნენ მთელი რესპუბლიკის საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრების ხერხემალს. როდესაც ისინი განუწყვეტლივ აგზავნიდნენ თავიანთ წრიდან ლეგიონებს რესპუბლიკის საზღვრებზე, როდესაც თვითონ სანახევროთ შიმშილობდნენ, ხოლო რესპუბლიკას თითქმის განუწყვეტელი ბლოკადა ერტყა ირგვლივ და მეტწილათ ჩვეული ნავთის მაგიერ დაბალი ღირსების ტყიბულის ნახშირით უნდა ეწარმოებიათ სარკინიგზო მოძრაობა.

რასაკვირველია, ქართველმა რკინისგზელმა ასეთი ბრწყინვალე ისტორიული როლი შეასრულა ქართველ ტენიკოსთა და საერთოთ სხვა დარგის მუშა-

თა თანამშრომლობითა და დახმარებით. ამ მხრით განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის ძლიერი ენერგია და შემოქმედება, რომელმაც გაშალა თავის მოქმედება ტყიბულის სამთო წარმოებაში. როდესაც რესპუბლიკის მტერმა ყოველი მხრიდან მას ბლოკადის რკალი შემოარტყა, ნათიცი საბოლოო მოუსპო და მით უნდოდა ჩვენი ქვეყნის წამება, შიგნიდან მოშლა და დაქცევა, ტყიბულმა მას ღირსეული ისტორიული პასუხი გასცა. ნახშირის ამოღება მილიონ ფუთამდე აიყვანა თვითურათ, მით რესპუბლიკის სხეულს ძარღვებს საჭირო საკვები მიაწოდა, შინაური განადგურება და ანარქია თავიდან ააცილა ქვეყანას და ამრიგათ მტრის ჯოჯოხეთური გეგმები ჩაფუშა და აიძულა ის ნიღაბ მოხდილი და ღროშა გაშლილი წამოსულიყო საქართველოზე თავის შავი საქმის საკეთებლათ.

რაცა შეეხება მეორე ჩვენთვის მთავარი მნიშვნელობის სამთო მრეწველობას, ჭიათურის რაიონს, ამის შესახებ ზევით იყო ნათქვამი თუ რა მძიმე პირობებში ჩავარდა ის ომის დროს სრუტეების დაკეტვისა და ბაზრის დაკარგვის გამო. მაგრამ დამოუკიდებლობის ხანაში ეს საქმე თანდათან აღორძინდა და ძირითადად ისეთ საღ ნიადაგზე მოეწყო, რომელიც უზრუნველყოფდა მის ნორმალურ აღდგენასა და განვითარებას და რომელიც დამპყრობელმა ხელისუფლებამაც არ მოშალა. ამ საქმის ორგანიზაციული საფუძველი იყო პარმონიულათ და მიზანშეწონილათ შეზავებული და შეთანხმებული პრინციპი ნაციონალიზაციისა და კერძო კაპიტალისა და თაოსნობის, და არა ის ცალმხარი და შემცდარი სისტემა, რომელსაც ადგილი ქონდა ზოგიერთ სხვა საექსპორტო მონოპოლიებში, რომელთა შესახებ ზევით იყო გაკვრით მოხსენებული.

უკვე ათასი წლებია, რაც ქართველი ხალხი ბინადრობს შავი ზღვის პირათ და მთელი ამ ხნის განმავლობაში მას, გარდა ლაზებისა, თითქოს სრულად ზღუდუბლელათ შერჩა თავის უმიწო კონტინენტალური პსიხოლოგია, ის ხმელეთური ზნე და სული, რომელიც მან აზიის ველებიდან და მთებიდან მოიტანა პონტოს ნაპირებზე. ქართველი ხალხი, თითქოს ეგრეთ წოდებულ ზღვის ავათმყოფობით არის შეპყრობილი დასაბამიდან და როდესაც ის ზღვისპირათ სცხოვრობს, მაშინაც კი მის ტალღებს ზურგს აქცევს და უკეთეს შემთხვევაში მხოლოდ მტკირთაობას ეწევა ნავთსადგურში და მყუდრო ბაღაზის ნაპირზე მაგრათ მიბმულ გემებზე გააქვს და გამოაქვს ტვირთი. ზღვის პირათ ბინადრობა ერისთვის უდიდესი ბედნიერებაა, მაგრამ ქართველი ხალხი დღემდე უფრთხოდა და გაუბრბოდა ამ ზღვას, თუმცა პოლიტიკურათ და იდეურათ ის ამ ზღვის გაღმა იყურება, რადგან იქ არის ის მოწინავე კულტურა, რომელზედაც ქართველი ხალხი იქერს ორიენტაციას. და აი, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანაში გამოჩნდა პირველი ნიშნები იმისა, რომ ქართულ ხმელეთურ პსიხოლოგიას ოდნავ, ასე ვთქვათ, სისველე დაეატყო.

შავ ზღვაზე აცურდა პირველი ხომალდები ქართული დროშითა და ქართული ეკიპაჟით. საქართველოს ნორჩ სანაოსნო საქმეში ჩაერია და ჩაექსოვა ჭერ კიდეც დედა სამშობლოზე შემოუერთებელ ჯანეთის შვილთა ენერგია და ზღვაოსნური გამოცდილება, დააჩსდა ქართული საზღვაოსნო სასწავლებელი და სხვა. ერთი სიტყვით ქართველმა ხალხმა შედგა პირველი ნაბიჯი იმ ასპარეზზე, რომელმაც, საქართველოს გეოგრაფიულ მდგომარეობის გამო, უნდა ითამაშოს ჩვენს ცოცრებაში უდიდესი პროგრესიული და კულტურული როლი; მაგრამ ეს ახალი საქმე და თავისუფალი შემოქმედებაც საზღვაო ასპარეზზე მყისვე ჩაკლა ცეცხლითა და ხმლით დაბრუნებულმა და შურისძიებით გაბერა ბატონმა.

საქართველოს განმათავისუფლებელი მოძრაობა უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა საერთო სარუსეთო რევოლუციის დროშის ქვეშ, ხოლო თვით ეს რევოლუციონური მოძრაობა პოლიტიკურ მომენტებთან ერთად გაუღნითილი იყო სოციალური ხასიათითა და ელემენტებით. ამიტომ ბუნებრივია, რომ საქართველომ თავის დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანაში ფართოდ აწარმოვა ძირითადი სოციალური რეფორმების საქმე, პირველ ყოვლისა მან შექმნა ისეთი მეშათა წესები და კანონმდებლობა, რომელსაც მოითხოვს მოწინავე მსოფლიოს პროლეტარიატის პროგრამა — რვა საათის სამუშაო დღე, დაზღვევა, მეშათა კოალიციების სრული თავისუფლება და სხვა. მართალია, ნივთიერი მდგომარეობა ქართველი მეშათა კლასისა იმ ხანაში არ გაუმჯობესებულა, მაგრამ ამის უმთავრესი და გარდაუვალი მიზეზი ის იყო, რომ არამც თუ პატარა ეკონომიურათ განუვითარებელი და პოლიტიკური სიკვდილიდან ახლათ აღმდგარი საქართველო, არამედ მთელი ევროპა და აზიის დიდი ნაწილი, მეტათ თუ ნაცლებათ, დანგრეული და გაპარტახებული იყო მსოფლიო ომისა და მისი მომჯილი რევოლუციების გამო, და რასაკვირველია, ანეთ გაღატაკებულ პირობებში და ისიც ჩვენებურ ჩამორჩენილ და პრიმიტიულ წარმოებასა და ტექნიკაში საუკეთესო მეშათა კანონმდებლობაც თავის თავათ ვერ მისცემდა საგრძნობ ეკონომიურ შემსუბუქებას, ვინაიდგან საერთო გაღატაკებისა და საერთო ჩამორჩენილობის პირობებში სოციალურ-ეკონომიური პრობლემები იჭრება უმთავრესათ არა კარგი და პროგრესული კანონმდებლობით, არა არსებული და, წარმოებულის დოვლათის სხვანაირათ გადანაწილებით, არამედ პირველყოვლისა, მეტი ეროვნული დოვლათის შექმნათ, მეტი ეროვნული სიმდიდრის და მოწინავე ტექნიკის დაგროვებით. ყველაფერი ეს ასეა, რასაკვირველია, მაგრამ ის პროგრესიული მეშათა კანონმდებლობა, რომელიც შექმნა დამოუკიდებელმა საქართველომ, ძირითადათ მიზანშეწონილი და ქართველ მეშათა მიერ სავსებით დამსახურებული იყო.

მეორე უდიდესი სოციალური პრობლემა, რომელიც იდგა საქართველოს წინაშე, იყო მიწის საკითხი, რომელიც საქართველოს მიწავიწროობის პირო-

ბებში წარმოადგენდა და წარმოადგენს არა მარტო სოციალურ პრობლემას, არამედ უდიდეს ეროვნულ საკითხს, საკითხს ქართველი ერის ყოფნა არყოფნის შესახებ. დამოუკიდებელმა საქართველომ ეს საკითხი ნაწილობრივ, სახელდობრ მის წმინდა სოციალურ მხარეში, გადაჭრა აგრარული რეფორმის სახით. შემამულებს განსაზღვრულ ნორმაზე მეტი მიწა ჩამოერთვა და ღარიბ გლეხობას გადაეცა. მართალია, ეს რეფორმა სავსებით ვერ დასრულდა, მაგრამ მეტწილათ ის მაინც დამთავრებული იქნა და თვით რეფორმის ძირითადი პრინციპები უმეტესად ერთადერთი შესაძლებელი და მიზანშეწონილი იყო საქართველოს პირობებში. ამასთანავე ისიც აღსანიშნავია, რომ აგრარული რეფორმის საქმეში თავიდან აცილებულ იქნა ის დოქტრინული ელემენტები, რომელიც ასე ძლიერათ ახასიათებდა უკანასკნელ რევოლუციებს და რომელსაც რამდენიმეთ ადგილი ჰქონდა ყველა სოციალისტურ პარტიების სააგარო პროგრამებში. მიწის საკითხის ერთ უდიდეს ნაწილს წარმოადგენდა საქართველოს შიგნით მოსახლეობის გადაჯგუფება, მიწა-ვიწრო რაიონების მცხოვრებთა მიწით უფრო მდიდარ ადგილებში, განსაკუთრებით განაპირებზე, გადასახლება. ეს საქმე მოითხოვდა დიდ სახელმწიფო მასშტაბით მუშაობას, დიდ ხარჯსა და ენერგიას და ხანგრძლივსა და სისტემატიურ საქმიანობას. და აი, ეს უაღრესი მნიშვნელობის საკითხი ვერ იქნა გადაჭრილი იმ გზით ხანაში. ამის მიზეზები მრავალია, მაგრამ უმთავრესი მაინც ისაა, რომ რესპუბლიკა განიცდიდა დიდ ნივთიერ გასაჭირს, ხოლო მთელი ხალხი გამუდმებით იცავდა თავის ქვეყანასა და თავისუფლებას. ბრძოლის თეატრაც სწორეთ ამ დასასახლებელ განაპირებზე იყო და, რა თქმა უნდა, ასეთ ობიექტიურ პირობებში შეუძლებელი შეიქნა ამ დიდი საქმის წამოწყება და წარმართვა, რომელსაც შეეძლო რამდენიმეთ შეემსუბუქებია საქართველოსთვის მეტათ მწვავე მიწის საკითხი. ვამბობ, რამდენიმეთ შეემსუბუქებიათქო, რადგან ვერც შემამულებთა მიწის ჩამორთმევა და ვერც გადასახლების მაგვარობა 1920 წლის საქართველოს ფარგლებში სავსებით ვერ გადაჭრიდა მიწის პრობლემას, თუმცა ორივე ეს ზომა სრულიად აუცილებელი და მიზანშეწონილია. ამ საშვილიშვლო და საერო ყოფნა არყოფნის საკითხის ამომწურავათ გადასაჭრელათ გარდა სხვა პირობებისა, აუცილებელი იყო და არის საქართველოსთვის იმ მიწაწყალის დაბრუნება, რომელიც მას ეკუთვნოდა და სამართალით ეკუთვნის, მაგრამ დღეს მიწით გაღაღებული ზოგი მისი მეზობლები ფლობენ...

ნულარ გავაგრძელებთ სიტყვას იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენდა დამოუკიდებელი საქართველო, როგორ იცხოვრა, რა და როგორ აკეთა მან იმ სამიოდე წლის განმავლობაში, იმ სამი ისტორიული წლის განმავლობაში, რომელიც თავის მნიშვნელობით ზოგიერთ საუკუნეს უდრის ერის ცხოვრებაში, აღვნიშნოთ მხოლოდ ის ვეებერთელა და უდაო, ხალასი და ბრწყინვალე ისტორიული ფაქტი, რომ 1917—1921 წლების განმავლობაში ქართველმა ხალხ-

მა იცნო თავის თავი, აცნო მსოფლიოს, რომ ის არ მომკვდარა, ღირსეულად გამოვიდა საკაცობრიო სცენაზე და აღადგინა თავის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა, და ეს დამოუკიდებლობა იყო არა სიტყვიერი დეკლარაცია, არა უბრალო ეპიზოდი სარუსეთო სარევოლუციო სამოქალაქო ომებისა, არა წარმავალი ქაფი ამ სრულიად საიმპერიო პოლიტიკური დუღილისა, არამედ ისტორიული ქართველი ერის ღრმა და ორგანული აღორძინება და განთავისუფლება. ეს იყო ბრძოლით მოპოვებულ თავისუფლების პირობებში საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური ენერგიის მძლავრი ამოფრქვევა და მტრის მიერ ჩაჩენილ და ჩამხმარ ქართველი ერის ძირზე საზღაპრო სისწრაფითა და შოლტათ ახალი ტანის ამოყრა. ყველაფერი ეს მოყვარესთან ერთად მტერმაც მალე იგრძნო და ხანგრძლივ, ნახევრათ ფარულ და ვერაგულ უნაყოფო ბრძოლის შემდეგ გახელებული შემოესია იგი საქართველოს, რათა მისი ახლათ ამოყრილი სხეული და ნაწრთობი სული ხელახლა ჩაეჩეხა და ჩაეოხრებია.

საქართველოს მეორეთ დაპყრობა რუსეთის მიერ

1914—1918 წლების მსოფლიო ომი იყო დიდ სახელმწიფოთა ბრძოლა პოლიტიკურ და ეკონომიურ ბატონობისათვის. ამ ბუმბერაზულ კიბილში უნდა გაეშარჩებია და გაიმარჯვა კიდეც იმ ბანაკმა, რომელიც სპარობდა თავის ეკონომიური სიძლიერით, ტეხნიკითა და კულტურით, დამარცხდა ია მხარე, რომელსაც ყველაფერი ეს შედარებით სუსტი ქონდა. მართალია, გერმანიას საკმაოდ ძლიერი ტეხნიკა და ეკონომიკა ქონდა, მაგრამ ის სუსტი იყო პოლიტიკური კულტურით და რაც უმთავრესია ეს ის, რომ საერთო ჯამით გერმანია-ავსტრია-ოსმალეთ-ბულგარეთის კოალიცია მაინც გაცილებით დაბლა იდგა ანტანტასთან შედარებით. გერმანია გამონაკლისს წარმოადგენდა ამ კოალიციაში. ანტანტაშიაც იყო ასეთი გამონაკლისი, ხოლო გამონაკლისი მეორე ნაირი ხასიათისა, იყო ვეებერთელა, მაგრამ ჩამორჩენილი და უკულტურო რუსეთი, რომელსაც უძლიერესი მოკავშირენი ყავდა, მაგრამ მაინც ვეღარ გაუძლო ტეხნიკისა და კულტურის დიდ მსოფლიო გაჯიბრებას და ყველაზე ადრე გაიშხლართა მიწაზე. 1917 წლის რევოლუცია ეს იყო არა რევოლუცია პოლიტიკური სისხლქარბობისა, არამედ სისხლისაგან დაცლისა, ეს იყო შიმშილის, დამარცხებისა და სასოწარკვეთილების მიერ გამოწვეული მოვლენა, ის წარმოშვა ომში დამარცხებამ და თვითონაც არსებითათ ამ საგარეო დამარცხების შინაური გამოსახულება იყო და, თვით დამარცხებას აძლიერებდა ყველაფერი ის, რაც თებერვალში მოხდა და შემდეგ ბრესტის ზავამდე ხდებოდა, იყო შედეგი და მხოლოდ რამდენიმეთ მიზეზი რუსეთის დამარცხებისა

ევროპის ასპარეზობაზე. ამ დებულებას არსებითათ სრულიადაც არ სცვლის ის დღეს უკვე საკმაოდ გამორკვეული გარემოება, რომ რუსეთის რევოლუციას ხელი შეუწყო ანტანტის უძლიერესმა წევრმა — ინგლისმა. და შეუწყო ხელი არა იმიტომ, რომ რუსეთის რევოლუციით ის ფიქრობდა ანტანტის სამხედრო ფრონტის გაძლიერებას, არამედ იმისთვის, რომ მან რუსეთიდან საკმაოდ ამოსწურა ის, რისიც ამოწურვა შეიძლებოდა და მონდომებული იყო თავიდან მოეცილებია ნადავლის გაყოფის დროს თავის ყველაზე უფრო საშიშარი მეტოქე. ომის პირველ ხანებში, როდესაც რუსეთი უდიდეს საჭიროებას წარმოადგენდა გერმანიის დასამხობათ, ინგლისმა ისეთი ვექსილები მისცა რუსეთს, რომლის განადღება წარმოადგენდა ბრიტანეთის იმპერიის ტრადიციული და საარსებო პოლიტიკის ძირიანათ დანგრევას. დიდი მსოფლიო ომის მთავარი მოქაზარაკე და სულის ჩამდგმელი იყო ბრიტანეთი, თუმცა ის თითქმის ყველაზე უფრო განზე იდგა და ბელგიის თავისუფლების დაცვის დროშითა და საბაბით ჩაერია საქმეში. ნამდვილათ კი იმ ხანაში ინგლისის მთავარი მეტოქენი იყვნენ გერმანია და რუსეთი და აი, ლონდონის მთავრობამ შესძლო ის სასწაული, რომ ორივე თავის მოწინააღმდეგე დაამარცხა. ისეთ ომში, რომელშიაც ერთს აშკარათ ებრძოდა, ხოლო მეორე მის წინააღმდეგ მოკავშირეთ გამოიყენა და როდესაც საჭიროებას არ წარმოადგენდა განზედ გადაადგო, როგორც გამოწურული ლიმონი. ბრიტანეთი სრუტეებსაც კი დაპირდა რუსის მავრს, სანამ ის საჭირო იყო, და ამავე დროს აფთარი და გიჟური საზღვაოსნო იერიშები მიიტანა დარდანელზე, რომ სრუტეები თავის ძალით დაეკავებია და ამ დიდი ფაქტით ხელშეკრულება შეებღალა. ხოლო როდესაც, ერთის მხრით, ეს გეგმა დამარცხდა და, მეორე მხრით, მავრმა გააყეთა რაც შეეძლო, მას ხელი შეუწყო, რომ რევოლუციით ან პირობა გაეტეხა, და მის ხელიდან გასულიყო და დამსახურებული და გამართლებული სასჯელი დაედო მისთვის ისეთი დიდი ისტორიული „ნეუესტოიკის“ სახით, როგორიცაა არამც თუ სტამბოლის არ მიცემა, არამედ რუსეთის სრული დაჩაჩანაკება და მსოფლიო საკოლონიო ფონდის ქვეყნიერების მეექვსედით გაღრმება. ანდა ყოველ შემთხვევაში რევოლუციით შეესუსტებია რუსეთის იმპერიალისტური განზრახვები ბოსფორ-დარდანელის მიმართ.

ინგლისი და საერთოთ ანტანტა თავის უცილობელ გავლენის ქვეშ აყენებს არა მარტო საკავშირო ფრონტის საერთო წარმართვას, არამედ რუსეთის ფრონტსა და მის სტრატეგიასა და ტაქტიკას სავსებით დასავლეთის ფრონტის ინტერესებს უმორჩილებს. მრავალმილიონიანი რუსეთი გადაიქცა საზარბაზნო ხორცათ ანტანტის ხელში და მისი მაჩანაწალა შეიქნა. ომის მსვლელობაში ფაქტიურათ პეტერბურგში გაბატონდა ანტანტის საელჩოები, ხოლო რუსეთის არმიის მთავარ შტაბში იმავე სახელმწიფოების სამხედრო ატაშები. და როდესაც, ერთის მხრით, რუსეთის ძალები ამოწურვაზე მიდგა და, მეორეს

მხრით ამერიკის ომში ჩარევა ანტანტის მხარეზე უკვე მომზადდა, ინგლისის დიპლომატია მისი ელჩის ბიუქენენის საშუალებით ამუშავდა იმისთვის, რომ რუსეთს პირი ატეხინოს და ნადავლის გაყოფის დროს გაცემული თამასუქები გაუბითუროს. ინგლისი ამ მიზნით შლის მეფის სასახლესა და მმართველ წრეებს, რომ ომში დამარცხებულ რუსეთის სალდათურ რევოლუციას ხელი შეუწყოს, მსოფლიო ომის ველიდან განდევნოს და მით ანტანტის ამხანაგობიდან გამოირიკოს. მთელი რევოლუციის განმავლობაში, განსაკუთრებით ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, ინგლისი ხელს უწყობს, რომ რუსეთში არ გინელდეს შინაური სამოქალაქო ომი, რათა გერმანიის დამარცხებამდე ის ისევე არ დაბრუნდეს ანტანტის კოალიციაში და ამავე დროს საკმარისათ დასუსტდეს და დაიქცეს შინაური ბრძოლით. როდესაც რუსეთის ფაქტიური მთავრობა (ბოლშევიკური) წინადადებას აძლევს ანტანტას, რომ ის მზათაა განაახლოს ომი გერმანიის კოალიციათან და ამისათვის დახმარებას ითხოვს, ანტანტა და განსაკუთრებით ინგლისი ამას უარყოფს და იმავე დროს რუსეთის მთავრობის პრეტენდენტებს უჭერს მხარს, მაგრამ არა იმიტომ და იმდენათ, რომ კოლჩაკი ან დენიკინი მოსკოვში მიიყვანოს და რუსეთის ანტიბოლშევიკური და ანტანტის ორიენტაციის მთავრობა აღადგინოს, არამედ იმიტომ და იმდენათ, რომ რუსეთში შინაური ბრძოლა გახანგრძლივდეს, თვით რუსეთი მეტათ დაინგრეს, ხოლო ობიექტურათ დენიკინისა და კოლჩაკის ღრონტება გზას უღობავდეს გერმანიისა და საერთოთ ანტიბრიტანული ძალები და გავლენის შესაძლებელ მოძრაობას, საერთოთ აღმოსავლეთისა და კერძოთ ინდოეთისაკენ. ბრიტანეთის დიპლომატიის ეს გულის ნადებე კიდევ წამოსცდა ერთხელ მის მეთაურს ლონდ ჯორჯს, რომელმაც თურმე 1919 წლის შემოდგომას ლონდონის ლორდ-მერის ბანკეტზე წარმოთქმულ სატყუარა განაცხადა, რომ რუსეთი გაყოფილია ორ ნაწილათ — სამხრეთ და ცენტრალურ რუსეთათ, სამხრეთი ვერ დაიპყრობს ცენტრალურს და ვერც ცენტრალური აიღებს სამხრეთსო. და აი, სწორეთ ეს რუსული წინაგონა-უგანგონა იყო იმ ხანათ ინგლისის იდეალი და იმიტომ კი არ მიყავდა მას დენიკინი ორთოლამდე, რომ მართლა მოსკოვში უნდოდა მისი შეყვანა. შეიძლება ითქვას, რომ ინგლისმა თავის მოკავშირე რუსეთის საგარეო დაქცევის საქმეში თავის მოსისხლე მტერი გერმანია გამოიყენა, ხოლო მის შინაგან გაპარტახებაში პაიკებივით ათამაშა თავის ჭკუაზე კოლჩაკ-დენიკინი და ლენინ-ტროცკი. მოკლეთ, ჩაერი თუ არა რუსეთი მსოფლიო ომში, ის უკვე დამარცხდა პოლიტიკურათ, ვინაიდან შეიქნა ანტანტის უხმო დამატება, მისი მარქაფი ძალა და საშუალება. შემდეგ ის მარცხდება ომში; სამხედრო დამარცხებას მიერ გამოწვეულმა რევოლუციამ კიდევ უფრო დაასუსტა იგი, როგორც საერთაშორისო დახმარებაზე, ისე შინაურ საქმეებში. საერთაშორისო ბრძოლის ველზე დამარცხებული რუსეთი შიგნით აჩალებს სამოქალაქო ომს. ამას ხელს უწყობს არა მარტო გერ-

მანია, არამედ ანტანტის გავლენიანი წევრებიც. შეზღუდვ ის ცდილობს ხელახლა ჩაერთოს მსოფლიო საქმეებში, მაგრამ ამათ, ამის ძალა მას უკვე აღარ შეესწევს. მისი ფინანსიურ-ეკონომიური და ტექნიკურ-კულტურული პირობები წინათაც ნაკლებათ აძლევდა ამის შესაძლებლობას, ხოლო საშინელი განადგურების შემდეგ ხომ ამის წელი მას არ ქონდა; დამარცხებული და დაჩაჩანაკებული რუსეთი ახალი ხერხითა და გზით ცდილობს აღიდგინოს თავის გავლენა ევროპაში და აი ისიც მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციას მედროშეთ გამოდის და პარიზში მოთავსებულ კლემანსო-ფომ-ლოიდ ჯორჯის მსოფლიო შტაბს ლენინ-ტროცკი-ჭულაშვილის ინტერნაციონალურ შტაბს უპირისპირებს მოსკოვიდან. თავისი კულტურულ და ეკონომიურ სისუსტეს სოციალისტური აგიტაციით ლამობს შეავსოს, ხოლო საკუთარი ტექნიკური უმწეობა იმით უნდა მოაგვაროს, რომ გერმანელმა პროლეტარებმა კრუპინ ზარბაზნები თავის მთავრობას შეუბრუნონ, ხოლო ფრანგებმა თავის სწრაფ-ლმსროლელ არტილერიას პარიზისაკენ უქნან ლულა. ერთი სიტყვით, გარდა იდეოლოგიურ უტოპიისა, მოსკოვის მთავრობის პოლიტიკის ობიექტური შენაგან-ისტორიული აზრი იმაშია, რომ დამარცხებულმა და ევროპას ასპარეზიდან განდევნილმა რუსეთმა სოციალური დროშით მოსკოვის გეგემონია შექმნას და მით რევანში აიღოს ევროპიდან. მაგრამ ევროპის პროლეტარიატმა არ სცნო მოსკოვის გეგემონობა და რუსეთი ამ ასპარეზზედაც დამარცხდა. უკანასკნელათ რუსეთი თავის ძლიერ ინტერნაციონალურ კომუნიზმის აგიტაციას თან უერთავს საკუთარ სუსტ საომარ ტენიკას და ამ შეზავებულ საშუალებით ეკვეთა ევროპას 1920 წელს, მაგრამ ვარშავის მიჯნოებში საბოლოოთ ჩაიშლეს და ჩაიფერფლა ევროპაზე რევანშის იმედი. მხედრულათ და პოლიტიკურათ ევროპაში დამარცხებული, ევროპიდან განდევნილი, ბალტიის ზღვას თითქმის სრულიად მოწყვეტილი, პეტერბურგის ევროპულ პერიოდთან მოსკოვის აზიურ ეპოქაში დაბრუნებული, და ევროპისაგან გაღახული და ევროპაზე გულგატეხილი რუსეთი პირს აღმოსავლეთისაკენ იბრუნებს და იწყებს აზიურ პოლიტიკას. ევროპისათვის რუსეთი პოლიტიკურათ ცოტა რამეს წარმოადგენა, ხოლო აზიის სახელმწიფოებთან შედარებით, გარდა იაპონიისა, ის მაინც საგრძნობ ძალათ რჩება, და აი, გუშინდელი პრეტენდენტი ევროპა-ამერიკის პროლეტარიატის მედროშისა აღმოსავლეთის კოლონიალურ მონების ბაჩაბატარის როლში გამოდის და აცხადებს, რომ ამ საშუალებით ის რუსულ საქმეს კი არ ემსახურება, არამედ ინდოეთისა და ჩინეთის გლეხების საშუალებათა მსოფლიო კომუნიტურ რევოლუციას აწყობს. ეს, რასაკვირველია, იდეოლოგიური საფანელი და ბრჭყვიალა სამოსელია, ხოლო ობიექტური აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ რუსეთმა რევანში და კომპენსაცია აზიაში უნდა აიღოს. აქ ის ძებებს ლუკმასა და მოკავშირეს. შორეულ აღმოსავლეთში მას ღირს საქანის იმედი არ აქვს — იქ არის ძლიერი იაპონია. ამიტომ დარჩა ორი უმთავრესი აზიური მიმართულება თურქესტანი და კავკასია; და მთელი თავისი

ძალების ნაშთით ისიც ეკეთა ამ ორ მხარეს. როდესაც ვარშავის მიდამოებში რუსეთი ევროპის შარავნით სიარულის უკანასკნელ ცდას აკეთებდა, მან იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა და ზაისა და მეგობრობის ხელშეკრულება დასდო მასთან. ხოლო როდესაც დაიმსხვრა მისი ევროპული ცდები და საბოლოოთ შემობრუნდა აზიისაკენ, მან უარი უთხრა უკვე სომხეთს ასეთსავე ზავზე, ვინაიდან საესებით ჩამოაყალიბა თავის კავშირი მსოფლიო ომში დაქცეულ მეორე სახელმწიფოსთან — ევროპიდან განდევნილ ოსმალეთთან. გაინასკვა სრულიად ახალი და ისტორიაში არნახული პოლიტიკური კვანძი. ლენინგრადათ გარდაქმნილ პეტერბურგიდან მოსკოვს მოქცეული რუსეთი და ბოსფორის ნაპირებიდან ანგარას ლტოლვილი ოსმალეთი ანტიევროპულად დამოკიდებულ და შესაძლებლობისდაგვირგვინად აზიის მიწაწყლის გაყოფას შეუდგნენ. ძლიერ ევროპულ სახელმწიფოებს აზიაშია ბევრს რაიმეს ვერ დააკლებდნენ და ამიტომ სომხეთ-საქართველოზე იყარეს ჯავრი; ეს ქვეყნები დაიპყრეს და გაინაწილეს და მით შესაძლებელი კომპენსაცია აიღეს. გარდა ჩვეულებრივ ეროვნულ-იმპერიალისტური მოტივებისა, საქართველოს წინააღმდეგ მოსკოვს ამოძრავებდა კიდევ მეორენაირი ბრაზი: მთელი ყოფილ რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე საქართველო წარმოადგენდა ერთდერთ პატარა კუთხეს, სადაც მტკიცეთ მოიკიდა ფეხი მოწინავე ევროპულმა დემოკრატიამ. რუსეთი და საქართველო, მოსკოვი და ტფილისი შეიქნენ ერთგვარი საცდელი მინდვრები ორნაირი პოლიტიკური სისტემისა, რუსულ-სალდათურ-აზიურ კომუნისტურ დიქტატურისა და ქართულ-ხალხოსნურ-ევროპულ სოციალისტურ დემოკრატიისა. კარგა ხნის განმავლობაში მოსკოვს იმის იმედი ჰქონდა, რომ საქართველო თვითონ დაიქცეოდა და ამრიგათ, ერთის მხრით, მოსკოვის პოლიტიკური სისტემა მორალურად გაიმარჯვებდა, ხოლო მეორე მხრით, თვით საქართველო მაინც მის იმპერიალისტურ ჯამში ჩავარდებოდა. ამიტომ თუმცა რუსეთი სამხრეთი წლის განმავლობაში სასტიკათ ებრძვის საქართველოს, მაგრამ ამ ბრძოლას ოფიციალურად არ ააშკარავენ, მაშინაც კი, როდესაც მისი რეგულიარული დივიზიები ესხმიან ჩვენს საზღვრებს, და ამავე დროს განუწყვეტლივ აწარმოებენ დიდს ხარჯსა და ენერგიას, რომ რამენაირად შეგინდნენ მოშალოს, გახრწნას, დააქციოს საქართველოს რესპუბლიკა, ამ საქმეში მას დახმარებას უწევს მისი მოკავშირე — ოსმალეთი. მაგრამ, მიუხედავად ყველა ამისა, საქართველო მაინც ცოცხლობს, ვითარდება და წინ მიდის. მიუხედავად იმისა, რომ პატარა საქართველო ირგვლივ მტრის მიერ ალყა შემოვრტყმული იყო, მისი შეგნით რუსულ-ოსმალური ინტრიგა დაუღალავათ მუშაობდა, რომ არსაიდან არავითარი ეკონომიურ-პოლიტიკური დახმარება არ ქონია, გარდა ევროპის მუშათა დემოკრატიის ზნეობრივი თანაგრძნობისა, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მდგომარეობა მძიმე და აუტანელი შეიქნა, ქართველი ხალხის დემოკრატიამ ზნეობრივ-პოლიტიკურად მოკლა და

გააბაზა მოსკოვის კომუნისტური დიქტატურის პოლიტიკა, ვინაიდან საქართველოს შინაგანი მდგომარეობა ყოველმხრივ და განუზომლათ მალა იდგა დიდსა და მდიდარ რუსეთზე. საქართველოს შიგნიდან დაქცევის ცდა უკანასკნელათ რუსეთმა იმაზედ ააშენა, რომ აზერბაიჯანი ხელთ იგდო. აღმოსავლეთიდან იარაღით ეკვეთა ქართველ მხედრობას, მაგრამ დამარცხდა. შემდეგ აქედანაც სასტიკი ბლოკადა შემოარტყა ჩვენს ქვეყანას, ნავთიე მოუსპია. ბოლოს ოსმალეთთან ერთად სომხეთიც დაიპყრო და გაინაწილა. ამ მხრიდანაც საქართველო შესუთა. ნავთის მიცემის საბაზით ფიილოს ხიდის აღდგენა მოითხოვა, ხოლო ნავთისთვის გაგზავნილი სამარზრუტო მატარებლები მოიტაცა. რუსეთი არ კარგავს იმედს, რომ საქართველო ეხლა მაინც კი დაიქცეოდა შიგნიდან, მაგრამ, როგორც ზევეითაც მოვიხსენიეთ, ქართველმა ხალხმა ღირსეული პასუხი გასცა მტერს. ნავთის მაგიერ ის დაკვრიით წესით გადავიდა საკუთარ ნახშირზე. ამავე დროს საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა რადიკალურათ იცვლება, ის უკვე სათუოდან გამოდის, ის უკვე ებმება ევროპის პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ურთიერთობაში: ინგლისში იღებს სესხს, საფრანგეთში აბრეშუმისა და დაზღვევის კონცესიებს აწყობს, იტალია ტყვარჩელის წარმოების საქმეში ეკერის საქართველოს. ამას თან მოყვა სოციალისტური ევროპის დიდი მორალური დახმარება. და ყველაფერი ეს გვირგვინდება საქართველოს სრული იურიდიული ცნობით. კიდევ რამდენიმე, არა წლები, არამედ თვეები და საქართველოს შინაგანმა მდგომარეობამ უნდა განიცადოს ნაშდელი ცხოველმყოფელი რევოლუცია. ინგლისის სესხზე დამყარებული მტკიცე ფინანსები; ევროპასთან ნორმალური სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობა; ქვეყნის შინაგანი ეკონომიკური აღორძინება. ერთი სატყვეთ საქართველომ გაიარა საშინელი ქარცეცხლი, უკვე გასტურა საშინელ ისტორიულ მორევში, აჰა, ის წამია, რომ საშინელ ქარბუქიან მორევში დასველებული დაქანცული ქართველი ხალხი საკუთარი ძალით გავიდა უკვე მზიანსა და თბილ ნაპირს, მაგრამ აქ საბოლოოთ კარგავს მოგეშებული მტერი საქართველოს შინაგანი დაქცევის იმედს და ისიც იურიდიულათ ევროპისაგან ცნობის შემდეგ ორი კვირის განმავლობაში გაშლილი დროშით ოსმალეთთან კავშირში ოთხივე მხრიდან ესხმის თავს პატარა საქართველოს.

აქ არ შევეუდგებით დაწვრილებით იმის აღწერას, თუ რა საშინელი, ყოველად საზიზღარი, კულტურული კაცობრიობის ახალ ისტორიაში თითქმის გაუგონარი ამორალური საშუალებებით იღწოდა რუსეთის კომუნისტური იმპერია საქართველოს სამხედრო ძალის მოსაშლელათა და გასანადგურებლად. ჩვენ არ ვლაპარაკობთ იმ რთულ შპიონაჟისა და პროვოკაციის ქსელზე, რომელშიაც მოსკოვის მთავრობას უნდოდა გაეხეა საქართველო და მისი მხედრობა, ვინაიდან ასეთი წესები და ხერხები, ეუმცა ნაკლების ზომითა და ფორმით, მაგრამ მაინც ყველა იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს ახასიათებს.

მაგრამ რუსეთის დამპყრობი შოვინიზმი ისეთ რამეებს სჩადიოდა „კომუნისტური“ რევოლუციის ნილაბქვეშ საქართველოს მიმართ, რაც ეთაჟილება ყველა თანამედროვე ბურჟუაზიულ იმპერიალისტებს. გაიხსენეთ თუ გინდ ასეთი მარგალიტები, როგორიცაა რუსეთის აგენტების მიერ (უმწყობრო გუნდის რუს ჯარისკაცის საშუალებით) ქართული არტილერიის ცხენების რკინის ნაჭრებითა და საწამლავით კვება გორში. ანდა ასეთი საზიზღრობა, როგორიცაა საქართველოს საავიაციო დივიზიონში რამდენიმე რუს აგენტის მიერ მოწყობილი ავიაკატა ორგანიზაცია, რომელიც სისტემატურათ აწყობდა აერობლანების კატასტროფებს და სახელოვან ქართველ ავიატორებს (მაყაშვილსა და სხვებს) მათ აპარატებთან ერთად საშარეს უთხრიდა...

რაც შეეხება საქართველოში თავდასხმის დიპლომატიურ და პოლიტიკურ მომზადებას, ამ დარგში ხომ მოსკოვის მთავრობის პოპოკატორულმა ცდა-ერობამა და ტლანქმა ცინიზმმა ყოველი ფერისა და რჯულის მაკიაველობი და იეზუიტიზმი დაჩრილა. მოსკოვის მთავრობამ საჩიჯგნათა და საწამებლათ მუხანათურათ მისცა ოსმალეთის ურდოებს სომხეთი და საქართველო და იმავე დროს ამ განწირულ ხალხებს თავზე მესხ ატეხს იმიტომ, რომ ისინი თავს იკავენ საშინელ დარბევისა და სიკვდილისაგან. მოსკოვის სწორუბოვარი კომუნისტური ცინიკები და გოტენტოტები საქართველოს ხალხისა და მის მთავრობის წინააღმდეგ გაშმაგებულ „სოციალისტურ“ აგიტაციას ეწევიან, ესაო და მის მიერ გაცემულმა და გაყიდულმა საქართველომ ბურჟუაზიულ გერმანიის ჯარებს მიმართა დახმარებისათვის ოსმალეთის ურდოების წინააღმდეგო. ხოლო თვითონ კი მოსკოვს მმართველნი ყოველგვარ ჯებისა და ბანაკის იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს სთხოვენ დახმარებას, ჯერ ანტანტს წევრებს გერმანიის კოალიციის წინააღმდეგ, შემდეგ კი როდესაც იმავე გერმანიის წინაშე დაიხოქეს და ვილგელმის დეზებს დაუწყეს ლოკვა, პრუსიის იუნკრების საბრალო მაჩანჩალებათ გადაიქცენ და მოსკოვში ვილგელმის ყმა გრაფი მიტახი გაბატონდა, რომლის საშუალებით გერმანია ჰართავდა „წითელა“ მოსკოვის ბრძოლას კოლჩაკ-დენიკინ-ჩენო-სლოვაკებისა და სარკოთ ანტანტის მომხრე ძალების წინააღმდეგ. ხოლო როდესაც ვილგელმის სამესტნიკი „წითელ“ რუსეთში გრაფი მიტახი მოკლულ იქნა სოციალისტების მიერ, მისი ცხედრის წინაშე „რევოლუციონური“ და კომუნისტურა გოლეს ფანცქალით მოიყარა მუხლი არა მარტო რუსეთის კომუნისტური რევოლუციის საგარეო მინისტრმა ბატონმა ჩიჩერინმა, არამედ თვით ამ „რევოლუციონის“ დალაი ლამამ და რუსეთის წითელი რესპუბლიკის თავმა ვლადიმერ ლენინმა.

მოსკოვის წითელი დიქტატურა „სოციალისტურათა“ და „რევოლუციონურათ“ ქვასა და გუნდას აყრის თავს საქართველოს, ესაოდა შენ ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებთან იჭერ ნორმალურ ურთიერთობასო. ხოლო თვითონ

კი თავის დიქტატურის შესარჩენათა და იმპერიალისტური მიზნების განსახორციელებლათ ყოველგვარ შინა და გარეშე ჯოჯოხეთურ იმპერიალისტურ ძალებს უკავშირდება. თვითონ არაფერ სიმდაბლეს არ ერიდება, ოღონდ იმავე ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებთან აღიდგანოს ნორმალური ურთიერთობა. ასეთ ურთიერთობას ის რამდენიმე ათეული ოქროს მილიონებით ყიდულობს თვით ისეთ პატარა ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებიდან, როგორცაა ბალტიის რესპუბლიკები. ყოფილი იმპერიის ოქროს მთელი მარაგი, მათ შორის ქართული ხალხის ნაოფლარი წილიც, მოსკოვმა მეტწილათ ამისთანა საქმეებზე გაანია. მოსკოვის ტირანები იგონებენ გერეთწოდებულ „პერედნიშის“ ტერმინს, რომლის ნიღაბ ქვეშ ყოველგვარ სიმდაბლეს უშვებენ და ყოველგვარ ბურჟუაზიულ დამცირებასა და ფურთხს ღეთის ცეარათ აცხადებენ. გარდა თავიანთი ხელისუფლებისა, ისინი ყველაფერს უთმობენ ბურჟუაზიულ ქვეყნებს, ხან ერთ იმპერიალისტურ ბანაკს ეკიდებიან სულითხორცად და ხან მეორეს. ტერიტორიას, ოქროს, ვალის ცნობას, ნაციონალიზაციის მიერ მიყენებულ ზარალის ანაზღაურებას, ერთი სიტყვით ყველაფერს უთმობენ, ოღონდ ბურჟუაზიულმა სახელმწიფოებმა მათთან ნორმალური ურთიერთობა დაიჭირონ და რუსეთში კონცესიები აიღონ. ასე იქცევა კომუნისტური რუსეთი, ხოლო დემოკრატიულ საქართველოს ჭეშონულ ომს უცხადებს სოციალიზმის სახელით, რადგან პატარა საქართველო თავის ღირსების გაუზანებლათ აღწევდა და ესეც იყო მიახწია ასეთ ნორმალურ ეკონომიურ და პოლიტიკურ ურთიერთობას ევროპასთან.

მოსკოვის წითელი მთავრობა მუხლს იყრის ანტანტის წინაშე და ემუდარება მას (1918 წლებში) დაიტოვებდნენ თქვენს განკარგულებაში რუსეთის ყველა ის ტერიტორიები, რომლებიც თქვენ და თქვენს მომხრეებს გიჭირავთ ოკუპაციის ძალით, ოღონდ ჩვენს მოსკოვში დაგვანებეთ თავიო. ხოლო ამავე დროს კომუნისტური ავტოკრატიის რისხვას ატეხს თავს საქართველოს თითქოს იმიტომ, რომ საქართველოში უცხოეთის ჭარბის ოკუპაცია იყო: ნამდვილათ კი ასეთი ოკუპაცია არასდროს არ ყოფილა. პირველ ხანებში იქ იდგა საქართველოს მოკავშირე გერმანელი მხედრობა, ხოლო მერე — მსოფლიოს წინასწარი შავის ძალით და საქართველოს მთავრობის თანხმობით ბინადრობდა ინგლისის ჭარბის ნაწილი. და არც პირველ და არც მეორე შემთხვევაში საქართველოს სუვერენობა არ შელახულა. პირველივე ცდა საოკუპაციო რეჟიმის შექმნისა საქართველოში მყისვე იქნა ჩაკლული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ. ოკუპაციის უღელქვეშ გმინავდა მხოლოდ სწორეთ ის ნაწილი, რომელიც თვით მოსკოვმა მუხანათურათ გასცა და გაყიდა ბრესტში, სახელდობრ ბათომი და მისი ოლქი. და აი სწორეთ მაშინ, როდესაც მოსკოვის მთავრობა ასე უღირსათ ემუდარებოდა ანტანტისა და იმავე ინგლისის: შენს განკარგულებაში დარჩეს ოკუპაცია ქმნილი რუსეთის ნაწილები, ოღონდ ველო-

კორსიაში დამტოვეო, ამ დროს ტფილისის მთავრობა დაუცხრომელ პოლიტიკურ და ხანდახან სამხედრო ბრძოლასაც აწარმოებს დიდი ბრიტანეთის წინააღმდეგ ბათუმის ოლქის გასანთავასუფლებლად.

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსისხლე მტერი იყო არამართო წითელი, არამედ თეთრი რუსეთიც. დენიკინის მთავრობასთან განუწყვეტელ ბრძოლას აწარმოებდა საქართველო; მაგრამ იყო ისეთი-მომენტიც, როდესაც მოსკოვის მთავრობა ერთსა და იმავე დროს ესხმოდა თავს საქართველოსა და სამხრეთ-რუსეთის მთავრობას. საქართველოს, რასაკვირველია, არავითარი კავშირი არ ქონია ალექსეევ-დენიკინის მთავრობასთან, ხოლო ობიექტიურად იყო ასეთი შეტყუებისა, რომ ერთსა და იმავე დროს იგერიებდენ მოსკოვიდან თავს როგორც საქართველო, ისე სამხრეთ რუსეთის მთავრობა. მას შემდეგ, რაც საქართველომ აღადგინა თავის დამოუკიდებლობა, ის, რასაკვირველია, არ ჩარეულა რუსეთის შინაგან საქმეებში. არც არას დროს არ ქონია მას კავშირი არც წითელ და არც თეთრ მთავრობასთან; თუმცა არადერი სათაკილო არ იქნებოდა იმაში, რომ თავდაცვითი ომის დროს ყოველგვარი მოკავშირე ძალა გამოეყენებია. მოსკოვის უიხტიბრო დიპლომატები კი კომუნისტური აგიტაციის ისტერიკას სტეხდენ, ესაო და, საქართველო რუსეთის კონტრევოლუციონურ მთავრობას მოემხრო მუშურ-გლეხური მთავრობის წინააღმდეგონამდვილათ კი ქვეყანამ იცოდა, რომ საქართველო პერმანენტულ თავდაცვით ბრძოლას აწარმოებდა სამხრეთ-რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ, რომელმაც მხოლოდ თავის დამხობის წინა დღეებში იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა. ძლიერ კარგად იცოდა ყველაფერი ეს მოსკოვის პოლიტიკოსებმა, მაგრამ ისინი მაინც განუწყვეტლივ სტეხდენ განჯაშს იმის შესახებ, თითქოს საქართველო რუსეთის კომუნისტურ რევოლუციას ებრძვა და მას დამხობით ემუქრებო. მართალია, საქართველო და მისი წყობილება მართო თავის არსებობის ფაქტით მორალურ-პოლიტიკურათ ამხობდა და კიდვც დაამხო და გააბახა მოსკოვის კომუნისტური ტირანია, მაგრამ მხედრულ-ფიზიკურათ ან აქტიურ-პოლიტიკურათ ის არას დროს არ ჩარეულა რუსეთის შინაჯრ საქმეებში და მოსკოვის მთავრობა მაინც გამუდმებით განგაშობდა: არიქა, ვინ ხარ მამაცი, საქართველო ემუქრება რუსეთსაო, ეს უბრალო ჩვეულებრივი ჯობგირული ფანდა, რომელსაც ქურდი ყველაზე მეტს გაჰკივის — არიქა, არ გაუშვათ, დაიჭირეთო! ამ ხერხს დროგამოშვებით მიმართავენ ხოლმე იმპერიალისტური პოლიტიკოსები, ხოლო მოსკოვის წითელი მთავრობისათვის ასეთი ზნეობრივათ „ფაქიზი“ და სპეცაკი ხერხები მთელი მისი პოლიტიკისა და მოქმედების სულსა და გულს წარმოადგენს. მით უმეტეს ადვილი იყო საქართველოს მიმართ ამ პირახვეული და მუხანათური ჰირის გავრცელება რუსის ხალხში, ვინაიდგან რუსეთი მოკლებული იყო ყოველგვარ თავისუფლებას, სიტყვას. წერისა და სხვა ელემენტარულ სამოქალაქო უფლებას. და-

მონებული რუსეთის ხალხი კმაყოფილდებოდა იმ ცნობებით, რომელსაც მას დიქტატორები აწვდიდნენ. 1920 წლის ზაფხულისა და მეგობრობის შემდეგ საქართველოს მუშებმა გადაწყვიტეს გაეგზავნათ რუსეთში თავის დელეგაცია, პირისპირ შეხვედროდნენ რუსეთის მუშათა კლასს, რათა მისი ჭირ-ვარამი გაეგო, თავისი გაეზიარებიათ და მეზობლურ-მეგობრული კავშირი დაემყარებიათ. და სწორედ აქ მოხდა მოსკოვის „მუშური“ მთავრობის საშინელი მორალური კრახი და გაბახება. პაწია საქართველოს პატარა მუშათა კლასმა რუსეთის სამგზავროთ აირჩია თავის დელეგაცია, შემდგარი ძველ მუშაკებიდან, ციხე-ციმბირში ნაწრთობ რევოლუციონერებიდან და აი, ეს მუშათა სოციალისტური დელეგაცია საშიში შეიქნა „სოციალისტური“ რუსეთის „მუშური“ დიქტატურისათვის. საქართველოს მუშების წარმომადგენლები არ იქნენ შეშვებული რუსეთში, მაშინ, როდესაც საქართველოსა და რუსეთს შორის კეთილი მეგობრობის ხელშეკრულება არსებობდა, ელჩები გაცვლილი იყო და სხვა. ერა წვეთ წყალშიო, ნათქვამია, მთელი სამყარო ისახებო. ამ პატარა ამბავში ასე-სებითა და მკაფიოდ გამოიხატა მოსკოვის პოლიტიკური სახის მთელი სიყალბე და სიმანინჯე, ორპირობა და განზრახული მუხანათობა. რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა და საქმიანობა საკმაოდ საეგა ასეთი საქმეებით, მაგრამ ქართველ მუშა სოციალისტების დელეგაციის არ შეშვება ეს იყო და არის ერთი ყოვლათ სასირცხო ფურცელი ამ მთავრობის მიერ უხვად ნაკეთებ სასირცხვ საქმეოა შირის.

რუსეთი წლებზე ფეხს იდგამდა, ოლონდ ევროპასთან რაიმე ეკონომიური ურთიერთობა აღედგინა, კონცესიები მიეცა და სხვა, ხოლო როდესაც საქართველომ ეკონომიური დელეგაცია გაგზავნა ევროპაში, და სათანადო შედეგებსაც მიღწია რესპუბლიკის სრული სუვერენობისა და ღირსების დაცვით, მოსკოვის მთავრობამ განგაში ასტეხა საქართველოს „სოციალგამცემლობის“ შესახებ. მაგრამ კიდევ უფრო საგულისხმო ისაა, რომ საქართველომ ასეთივე ეკონომიური დელეგაცია დანიშნა რუსეთში გასაგზავნათ, რომელსაც უნდა ნორმალური სავაჭრო და სამეურნეო ურთიერთობა დაემყარებია რუსეთ-საქართველოს შორის და ეს დელეგაციაც არ იქნა დაშვებული მოსკოვის იმ „სოციალისტურ“ მთავრობის მიერ, რომელიც ფიანდაზათ ეგებოდა ფეხქვეშ არამც თუ ბურჟუაზიული ქვეყნების ეკონომიურ დელეგაციებს, არამედ თოთოელ უცხო ბოზოლა სოვდაგარებს თითქმის მეფის პატივით ღებულობდა.

აასათაფვე მოსკოვის დიპლომატია თავის ელჩის პირით გაჟუღმებით შარზე იდგა, ესაო და „მილიტარისტული და იმპერიალისტური“ საქართველო რუსეთის საქმეებში ერევა. მოსკოვის მთავრობის წინააღმდეგ რუსეთის ხალხს აიარაღებსო და სხვა. ეს ულაზათო ზღაპრები, რასაკვირველია, არავის სჯეროდა და პირველ ყოვლისა თვით მათ ავტორებს, ამიტომ ჩმახვდნენ და აწყობდნენ რალაც უზადრუე პროვოკაციებს მაგრამ ენა მუცელში უვარდებო-

დათ მაშინვე, როგორც კი საქართველოს მთავრობა მათ საპასუხოდ წინადადებას იძლეოდა — ყველა ამგვარი საქმეები და ინიციატორები საჯაროდ გარჩეულიყო სამედიატორო სასამართლოში, თუ გინდ ასეთი სასამართლოს უმეტესობა ყოფილიყო შედგენილი ევროპის კომუნისტებისა და მათი თანამგზავნი ცნობილი საზოგადო მოღვაწეებიდან. ამ ხასიათის წინადადებებს საქართველოს მთავრობა და საერთოთ მისი ხელმძღვანელი წრეები მუდამ აძლევდნენ რუსეთის მთავრობას ოკუპაციამდე და ოკუპაციის შემდეგაც, მაგრამ ბნელი საქმეების ინტერნაციონალურ მოქაზრებებს რაში ეპრიანებოდათ აშკარა და საჯარო გამოძიება და სამართალი ინტერნაციონალური ტრიბუნალისა, თუ გინდ ამ ტრიბუნალში უმეტესობაში ყოფილიყვნენ ევროპელი კომუნისტები და მოკომუნისტო, მაგრამ პატიოსანი საზოგადო მოღვაწენი, მწერალნი და სხვა.

მოსკოვის გამსუნაგებული დიპლომატიის ტლანქმა ცინიზმმა თითქოს უკვე რალაც იდიოტიზმის სახე მიიღო. ჯერ იყო და მოსკოვის სოციალისტური „უბიწოება“ თითქოს იმით იყო შებღალული, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე უცხო შეირაღებული ძალები იდგა, და ამიტომ ისიც საქართველოს ემუქრებოდა. მაგრამ საქართველომ შესძლო ის, რომ მთელი მისი მიწა-წყალი გაიწმინდა უკანასკნელ უცხო ჯარისკაცისაგან, სავსებით დაეპატრონა ის თავის განუყვეთელ ნაწილს — ბათომსა და მის ოლქსაც, და აი სწორედ ამის შემდეგ, იგივე პოლიტიკური შარალატანები სტეხენ განგაშს: — ჩვენ დანადვილებით გავიცეთ, რომ საქართველო ბათომის ოლქს აძლევს ინგლისს, ესე იგი იმ ინგლისს, რომელიც როგორც იყო ერთი თუ ორი თვის წინ ძლივად ძლივობით მოიშორა საქართველომ ბათომიდან. ვინ დაუჯერებდა ამ გიჟურ შარსა და ჩმახს, თითქოს საქართველო თვითონ იკლავდა თავს და ბათომსა და მის ოლქს ინგლისს უფეშქაშებდა, ამის დაჯერება შეეძლოთ მხოლოდ რუს მონათა ბრბოებს, რომლებსაც სათავეში ედგა მოსკოვის კომუნისტური ტირანია და იმ სისხლის სამართლის ბანდიტებსა და ქურდ-აფაშაყებს, რომლებიც „მუშურ-გლეხურმა“ მთავრობამ მთელი სამხრეთ რუსეთის საპყრობილეებიდან გაანთავისუფლა იმ პირობით, რომ საქართველოზე გასალაშქრებელი დივიზიები და კორპუსები შეეცსოთ.

1920 წლის დეკემბრის 10—15 დღეებში მოსკოვი აპირებდა საქართველოზე ზაფხულის თავდასხმის გამეორებას. ამ თავის ვერაგულ განზრახვას ის თითქოს ნიადაგსა და გამართლებას უმზადებდა ბათომის კოორით, რომლის შესახებ ნოტას ნოტაზე უგზავნიდა რუსეთის ელჩი საქართველოს მთავრობას. მაგრამ იმ ხანათ რესპუბლიკამ მოახდინა მთელი ძალების მობილიზაცია, აბხილა და გაამჟღავნა რუსეთის მთავრობის ბნელი განზრახვები, ამავე დროს რუსეთის ეგრეთ წოდებულმა წითელმა ჯარმა ეს-ეს იყო დაამარცხა ვრანკელი, მოილია ყველა დანარჩენი ფრონტები, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ მოასწრო

საქართველოს ირგვლივ საკმაო ძალების თავის მოყრა, ამიტომ დეკემბრის განზრახვა ველარ განახორციელა რუსეთმა. მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავდა, რომ მოსკოვმა ხელი აიღო საქართველოს საწინააღმდეგო გეგმებზე, ის მხოლოდ უფრო მოხდენილ მომენტს უცდიდა. და მისი აზრით ასეთი მომენტი უკვე დადგა 1921 წლის თებერვალში, როდესაც 1) საქართველო იურიდიულადა იქნა ცნობილი და, ამრიგად, საერთაშორისო უშიშროების გრძნობა უფრო გაიზარდა და სიფრთხილემ დაიკლო. 2) მობილიზაციით გაწვეული მხედრობა საკმაოდ დაიძალა, მოიქანცა და ნაწილობრივად გაშვებულ იქნა. 3) როდესაც მოსკოვის მთავრობამ ყველა ფრონტები მოილია და საქართველოს დასაპყრობათ დიდძალ ჯარებს მოუყარა თავი ყუბანისა და თერგის ოლქში და აზერბაიჯან-სომხეთში. და 4) როდესაც დარწმუნდა, რომ ევროპის მთავრობები იარაღით არ ჩაერევიან ბრძოლაში, თუ კი რუსეთი საქართველოს დაიკავებს, ხოლო რაც შეეხება ევროპის ოფიციალურ და არა ოფიციალურ წრეებს და პირველყოფლის მუშათა კლასის მორალურ აღშფოთებას, ეს სიამ ყველაფერი ფეხებზე ეკიდა რუსეთის „მუშურ“ მთავრობას, რომელიც მხოლოდ ვიღგელმის რეინის კოლორატებსა და კერზონ-ჩერჩილის დრედნოუტებს უწევს ანგარიშს და საჭიროების დროს მათ პატრონების წინაშე იჩივებს და ქულუბს ულოკავს, ხოლო თავის ყმების შესახედავად და დასაკმაყოფილებლად ცრკიას „რიეივით“ ფაფხურობს, იბაქება, მაიმუნურ ფოქუსებს აკეთებს და ნაცარქეჩიასავით ბაქიაობს, ესაო და ბღღიერი ვადინე აქეთ ლონდონს, იქეთ ვაშინგტონს, შუაში კიდევ პარიზსაო და ყველაფერ ამას უნამუსო პირით და უძვლო ენით მაშინ ალაქლაქებს, როდესაც გალახული ძაღლივით კუდამოძუებელი ბრუნდება ღორდებთან და გრაფებთან პოლიტიკური დუელების შემდეგ. დიახ, რუსეთის „სოციალისტური“ მთავრობა მხოლოდ მას უწევს ანგარიში. ვინც მას თავში დაკრავს, და რაკი დარწმუნდება, რომ ევროპის მთავრობები რუსეთ-საქართველოს ომში ვერ ჩაერეოდნენ, ევროპიდან მრავალგზის განდევნილი და ბოლოს პოლონეთის მიერ გალახული და შერაცხენილი რუსეთი მთელი თავისი ძალებით საქართველოს ეკვეთა.

ბალტიის ზღვიდანა და ევროპულ ორბიტიდან განდევნილი რუსეთი, რუსეთი, რომელსაც დაეხშო პეტრე დიკის მიერ დასავლეთისკენ გაპრილი ფანჯარა, და დასავლულ-ევროპულ პერიოდიდან მოსკოვურ-აზიურ ეპოქაში გადბარგდა, თავის ერთ-ერთ ახლო ამოცანათ ისახავს საქართველოს დაპყრობას, ვინაიდან ამით ის ამოიღებს იმ ევროპეიზმის ეკალს, რომელიც ასე სჭირს მის მოსკოვურ-ბიზანტიურ ტირანის თვალს. შექმნის წინა აზიაში რუსეთის აგრესიული პოლიტიკისათვის სათანადო პოლიტიკურ და სტრატეგიულ დასაყრდნობს და რუსული გაპარტახებული მრეწველობისათვისაც ერთგვარ ბაზარს შეიძენს. და აი; საქართველოს დაპყრობისა და დამოწმების სასახელო საქმეში მოსკოვის კომუნისტურმა მთავრობამ პოვეა ღირსეული მოკავშირე —

აპაგვი ევროპიდან გაძევებული და ანატოლიის ბუნაგში შეხიზნული ოსმა-
ლეთი.

დამოუკიდებელ საქართველოსადმი მოპყრობაში და შემდეგ მისი დაპყ-
რობის ხანაში სავსებითა და სრულათ გამოინაცვთა და გაშუქდა ევრეთწოდ-
ბული წითელი რუსეთის მთავრობის ზნეობრივ-პოლიტიკური სახე. მოფერ-
ბა და მუქარა, მათრახი და „პრიანიკი“, პირახეული უნამუსობა და გაუწით-
ლებელი უტიფრობა, ალერსი და საღიზმი, მოსყიდვა და გამცემლობა, ცბი-
ერება და მუხანათობა, მონური ქედის მოხრა; სადაც საფრთხე მოელის მა-
ფიზიკურ არსებობას და უსაზღვრო ქამობა, სადაც კი ეს გაუფა, საზიზღა-
მლიქვნელობა და უსაზღვრო გოროზობა, უზადრუჯი ლაჩრობა ნამდვილ სა-
ფრთხის დროს და ნაცარქექიის სიტყვიერი კორიანტელი, ფარისევლური სათ-
ნოება და სულის ამღვრევი ცინიზმი, რუსული „პადლოგი“ და რუსულივე
ურცხვი „ატეაზი“, შანტაჟი და პროვოკაცია — ერთი სიტყვით, თუ რამ ამო-
რალური შეუქნია სპარსულსა და ბიზანტიურ პოლიტიკას, აზიასა და ევროპა-
მკაცრად და ეგნატე ლოიოლას (იეზუიტებს), ყველა დროის დიდსა და პა-
ტარა შეტერნიხებსა და ბისმარკებს, ყველაფერი ამის დაკრისტალებულ
კვინტენციამ მოიყარა თავი წითელი კრემლის პოლიტიკურსა და დიპ-
ლომატიურ არსენალში.

აქ ჩვენ არ შევუდგებით რუსეთ-საქართველოს ომისა და მის მომყოლ
ხანგრძლივ ოკუპაციის დაწვრილებით აღწერას; სრულიად სქემატიურათ აღვ-
ნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთ ძირითად მომენტებს.

„გადაწყდა რუბიკონის გადასვლა-ო“, ასეთი იყო იმ მოკლე შიფრიანი დე-
ზეშის სიტყვა-სიტყვით შინაარსი, რომელიც რუსეთის საელჩომ საქართვე-
ლოში მიიღო დაახლოებით თებერვლის ათეულ რიცხვებში. დიახ, დიდი რყე-
ვისა და ყოყმანის შემდეგ რუსეთმა საბოლოოთ დაკარგა საქართველოს არამც
თუ შიგნიდან თავისთავათ დამხობის იმედი, არამედ სავსებით დარწმუნდა
რომ ვერც მისი აშქარა და ფარული ინტრიგა და ნილაბი, აფარებული ომი
კი საქართველოს ვერ აქცევს და პირიქით ის უკვე გამოვიდა სამშვიდობოს დ
შედგა აღორძინების გზაზე. ამიტომაც საქართველოსადმი შურით, სიხარბით
და გაუმაძღრობით შეპყრობილი რუსეთი ამბობს თავის ისტორიულ „წითე-
ლი ნაყარია“-ს და ბაქოდან ამცნობს თავის ელჩს, კომუნისტურ კომივოი-
ეორს არონ შეინმანს, რომ „რუბიკონის გადასვლა გადაწყდაო“, მაგრამ ე
თავის ჯოჯოხეთური განზრახვა თავისებურ მუხანათობით დაიწყო მოსკოვმ.
თავდასხმის პირველსავე დღეს როდი გაშალა თავის რუსული დროშა. იწ-
ტერნაციონალური მასშტაბის პროვოკაციის სწორუპოვარმა ოსტატებმა პირ-
ველყოვლისა საქართველოს სომხეთიდან შემოუტეის 11 თებერვლის ნაშუა-
ღამევს. მოსკოვის განზრახვა იყო, რომ თავის სამხედრო ჩარევის გასამარ-
ლებლათ საქართველოში აჯანყების მოჩვენება მაინც შეექმნა. ამისთვის მ:

განიზრახა მის მიერ დაპყრობილ სომხეთის საზღვარზე ბორჩალოს მაზრაში დაყარდნობოდა რუს კოლონისტების სოფლებს — ეორონცოვკას, პრეჟოლნო-ცს, პოკროვსკოესა და სხვას, და შემდეგ თითქოს აჩანყებულთა თხოვნითა და მათ დასასმარებლათ სომხეთიდან, საბჭოთა სომხეთის დროშით, შესეოდა საქართველოს. თვით ეს ეგრეთწოდებული ნეიტრალური ზონა, სადაც განზრახული იყო რუსეთ-საქართველოს ომის საბაბით რუსულ-კომუნისტური ამბოხების მოწყობა, წარმოადგენდა იმ სადაო ტერიტორიას, რომელსაც საერთო, შერეული ადმინისტრაციით განაგებდა საქართველო და სომხეთი, ხოლო თვით ამ ტერიტორიის გამიჯვნა-განაწილების საკითხი უნდა მომხდარიყო შეთანხმებით, ანდა არბიტრაჟით. უკანასკნელ სამი თვის განმავლობაში ამ ტერიტორიაში სომხეთთან შეთანხმებით იდგა საქართველოს მხედრობა; ეს ზომა გამოწვეული იყო სომხეთზე ოსმალეთის შემოტევით და მიღებულ იქნა სომხეთ-საქართველოს სრული ნებაყოფლობითა და შეთანხმებით. თუ სამი თვის განმავლობაში ნეიტრალური ზონის კითხვა არ გადაიჭრებოდა ამა თუ იმ წესით, მაშინ საქართველოს მხედრობა სტოვებდა ნეიტრალურ ზონას და იქ სავსებით აღდგენილ იქნებოდა წინანდელი რეჟიმი, ესე იგი ქართულ-სომხური შერეული ადმინისტრაცია, სანამ არბიტრაჟით ან სხვა რაიმე საშუალებით საბოლოოთ და სავსებით არ გადაიჭრებოდა ამ სადაო ტერიტორიის ბედი. ასეთი იყო 1920 წლის 13 ნოემბრის სომხეთ-საქართველოს შეთანხმების ძირითადი აზრი. მაგრამ ამის შემდეგ დაახლოებით ორ-სამ კვირაში სომხეთი დაპყრობილ და განაწილებულ იქნა ოსმალეთის და რუსეთის მიერ. სომხეთს ერთი ნაწილი ოსმალეთმა დაისაკუთრა, ხოლო მეორე ნაწილი რუსეთს ერგო, რომელმაც ფორმალურათ თითქოს სომხეთის სახელმწიფო დასტოვა და მას საბჭოთა წყობალება და მთავრობა მისცა, ნამდვილათ კი ეს საბჭოთა სომხეთი, ისე როგორც უფრო ადრე დაპყრობილი აზერბაიჯანი, წარმოადგენდა რუსეთის პროვინციას, რომელსაც რუსული ჯარები და მოსკოვის მოხელეები განაგებდნენ. აი, ამ ეგრეთწოდებულმა საბჭოთა სომხეთის მთავრობამ, ნამდვილათ კი რუსეთმა, განაცხადა პროტესტი იმის წინააღმდეგ, რომ ნეიტრალურ ზონაში იდგა საქართველოს მხედრობა. მაგრამ, როდესაც ისინი გავცენენ 13 ნოემბრის შეთანხმებას, პროტესტებსაც თავი დაანებეს. ამის შემდეგ საქართველო თვითონ აჩქარებდა საბჭოთა სომხეთს, რომ რაც შეიძლება დაჩქარებით მოგვარებულიყო შეთანხმებით ხსენებული ტერიტორიის გამიჯვნის საქმე, რომ გავლებულებიყოს მტკიცე და გარკვეული სახელმწიფოებრივი საზღვარი საქართველოსა და სომხეთს შორის, რათა არ დარჩენილიყო საზღვარზე ისეთი არანორმალური მდგომარეობა, რომ ერთსა და იმავე ოლქს ადმინისტრაციულათ განაგებდეს ორი სახელმწიფო... მაგრამ საბჭოთა სომხეთი, ესე იგი მოსკოვის მთავრობა ამ საქმეს ძალზე აჭიანურებდაა ეს ადვილი გასაგებიცაა, მოსკოვის მთავრობა, რომლისთვისაც გახრწნა, შლა, ტალახი და მღერეო წყა-

ლი ნამდვილი სტიქია და მასაზრდოებელი წყაროა, რასაკვირველია, დაინტერესებული იყო, რომ რუსეთ-საქართველოს საზღვარზე ბორჩალოში ყოფილიყო ისეთი ამღვრეული და არანორმალური მდგომარეობა, როგორიცაა შერეული ადმინისტრაციით ოლქის მართვა. იმ ოლქის, სადაც დროებით საქართველოს მხედრობაა დაბანაკებული. ამიტომაც მოსკოვი თვითონ აჭიანურებდა აქ საქმის გადაჭრას, მდგომარეობის გარკვევასა და ბურჟუსის გაფანტვას. ცამეტ თებერვალს უკვე გადიოდა ნოემბრის ხელშეკრულების ვადა, როდესაც ქართველი მხედრობის მდგომარეობა უნდა შეცვლილიყო ნეიტრალურ ზონაში. და აი, სწორედ ამის მოლოდინში ორი დღით ადრე, თერთმეტ თებერვალს, ღამე, მოსკოვი ამბოხების ინსცენირებას აწყობს ამ რაიონში, ნამდვილათ კი ეს ეგრეთ წოდებული ამბოხება, არის რუსული რეგულიარული ჯარის საომარი თავდასხმა სომხეთის საზღვრიდან. ესეც, რასაკვირველია, მოსკოვის საერთაშორისო უღლიკების მიერ წინასწარ ნაანგარიშები და აწონილი „ინტერნაციონალისტური“ ხერხია, ისეთი ხერხი, რომლის ძალაც მშვენივრათ ესპოდათ და ჩინებულათაც იყენებდნენ ლენინის დინასტიის წინამორბედნი რომანოვები და მათი პლევრობედონოსეეები. მოსკოვის სატანისებური გეგმა იმაში მდგომარეობდა, რომ რადგან წმინდა ამბოხების ხასიათს ვერ მისცემდა საქართველოს დაპყრობის საქმეს და საჭირო იყო რეგულიარული საომარი ჩარევა, რომ ამ ომს მისცემოდა ქართულ-სომხური ელფერი. ეს საჭირო იყო რუსეთის საშვილიშვილო იმპერიალისტური მიზნებისათვის, ვინაიდან ეს ქართულ-სომხურ შუღლს გააძლიერებდა და გააღრმავებდა, ხოლო ცნობილია, რომ დაპყრობილ ერთა შორის შუღლისა და მტრობის გაღვივება ეს ძველთა ძველი და ნაცადი ხერხია ყველა ჯურის დამპყრობელთა და ტირანთა ხელში. გარდა ამისა ამ ომისათვის სომხურ-ქართული ელფერის მიცემა პირდაპირ პოლიტიკურ-სტრატეგიულ მიზანსაც ემსახურებოდა. ეს ნიშნავდა ტფილისისა და საერთოთ აღმოსავლეთ საქართველოს ქართულ-სომხურ ზაზზე მოშლასა და გახრწნას, რაც დიდათ შეუწყობდა ხელს რუსის მხედრობის სომხური დროშის ქვეშ ტფილისისაკენ ძლევამოსილ მსვლელობას. და უნდა ითქვას, რომ ამ გრანდიოზულმა პროვოკატორულმა გეგმამ კიდევ მიახწია რაოდენიმე თავის მიზანს, ბრძოლის პირველი დღეები მართლაც სომხურ-ქართული ომის ნიშანქვეშ მიდიოდა. მაგრამ სავსებით ეს მიზანი ვერ იქნა მიღწეული. მართალია, საქართველომ უდიდესი სამხედრო ზიანი ნახა მუხანათური თავდასხმის პირველ ღამეს, მაგრამ მეორე-მესამე დღეს ის უკვე გაიმართა წელში და საეპო სიმტკიცით შეუტია მტერს. საქართველოს დაპყრობა მარტო სომხეოის პლაკდარმიდან და სომხური ნილაბის ქვეშ შეუძლებელი შეიქნა რუსეთისათვის, ამიტომ, როდესაც ქართული მხედრობა სომხეთიდან შემოსულ რუსულ ურდოებს სამხრეთისაკენ მიერეკება, მოსკოვი უკვე აზერბაიჯანის დროშით ესხმის საქართველოს არმიის მარცხენა ფრთას და ტფილისისაკენ მო-

წევს, ზოლო როდესაც იმის იქვიც კი შეეპარათ, რომ საქართველოს ძლევა გაუჭირდება რუსეთის მხედრობას მართო სომხეთ-აზერბაიჯანის საზღვრებიდანა და ამ ორი ერის ფორმალურ ნილაბქვეშ, მაშინვე უკვე სრულიად გაშიშვლდნენ რუსეთის მესვეურნი, ოსმალეთს საქართველოს წინააღმდეგ კავშირის ხელი გაუწოდეს და თავის არმიები ჩრდილოეთიდანაც შემოასიეს საქართველოს — სოჭის, მამისონის, როკისა და დარიალის მიმართულებით. მოსკოვის მთავრობა ამ დროს თავისუფალი იყო ყოველგვარ ფრონტებიდან და ამიტომ მთელი თავისი საუკეთესო სამხედრო ძალები მან საქართველოს მიუხია. და სიმართლე მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ეს მხედრობა დიდის თავდადებითა და მხნეობით იბრძოდა თავის ერისა და რუსული სამშობლოს სახელისა და მოგებისათვის. რუსეთის სამხედრო ისტორიაში ერთი უბრწყინვალესი ფურცელი იქნება, მაგალითათ, რუსეთ-საქართველოს ომის დროს რუსეთის არმიის სასტიკ ზამთარში მამისონის უღელტეხილის გადალახვა. თუმცა საერთო საქართველოს დაპყრობა დიდი შარაფანდებით ვერ შემოსაეს რუსეთსა და მის ლაშქარს, ვინაიდან არაფერ დიდ გმირობათ ჩაითვლება ის, რომ 150 ათასმა რუსეთის მხედრობამ ოსმალეთთან კავშირში და სომხეთ-აზერბაიჯანზე დაყრდნობით დაამარცხა პატარა საქართველოს მხედრობა. ამგვარი სამხედრო და პოლიტიკური სიტუაცია, რომელიც არსებობდა საქართველოსთვის უკანასკნელი ჰამამულიშვილო ომის დროს, პირდაპირ გაუმეორებელია, ამის მზგავსი რამ არ ყოფილა არამც თუ საქართველოს ისტორიაში, არამედ არც ერთ ასეთ მცირე ქვეყნის ცხოვრებაში. და მართლაც, წარმოიდგინეთ პატარა, ახლათ აღმდგარი დამოუკიდებელი საქართველო, რომელსაც თავს ესხმიან ზედიზედ ორი ვეებერთელა ვეშაპი რუსეთი და ოსმალეთი, რომელნიც მთელ თავის სოცოტხლეში მხოლოდ ერთხელ შერიგდნენ, რომ საქართველო დაეპყროთ და გაენაწილებინათ, რომელნიც თავიანთ ფერხულში იძულებით ითრევენ სომხეთსა და აზერბაიჯანს და ამრიგათ ყოველი მხრიდან ცეცხლისა და სისხლის რკალს არტყამენ იმ პატარა საქართველოს, რომელსაც ჯერ კიდევ არსაიდან არავითარი რეალური დახმარება არ ქონია. დიად, ასეთ პირობებში და ასეთ ძალთა განწყობილებებში საქართველოს დამარცხება ვერაფერ დიდ სახელს შესძენს საერთოთ რუსეთსა და მის მხედრობას, მაგრამ, როგორც ზევითაც ვსთქვით, ამ ომში იყო მთელი რიგი ისეთი გაბრძოლებებისა და ეპიზოდებისა, რომელიც წმინდა სამხედრო თვალთახედვის ისრით პირდაპირ ისტორიულად, როგორც მამისონის გადასვლა, მეხადირის იერიშები, სადაც ქართულ მხედრობის მცირე ნაწილს რუსეთის რამდენიმე პოლკი შეაწყდა და ბოლოს ხუთი დღის თავდადებულ იერიშების შემდეგ მაინც ხელთ იგდო ეს პოზიციები. ასეთივე იყო კოჯორ-ტაბახმელასა და სოღანლუხ-ვაზიანის ბრძოლები, სადაც ათი დღის განმავლობაში თავგამეტებით ასკდებოდნენ რუსის დივიზიები გასალკდევებულ ქართველ მხედართა შედარებით მცირე რაზმებს. ერთი სიტ-

ყვით, დიდი სამხედრო თავდადება და ენერგია გამოიჩინა რუსეთის რჩეულმა არმიებმა საქართველოსთან ომში, მაგრამ თუ დღემდე რუსეთის მთავრობა მანცდამაინც არ იქებს თავს იმ სუეროვისებური გადასვლებით კავკასიონის ქედზე, რომელიც მან მოახდინა, ეს მხოლოდ იმიტომ; რომ თვით ეს ომი საქართველოს წინააღმდეგ პოლიტიკურათ იმდენათ სასიტიტო იყო და არა თვით მოსკოვის ურტტვ მთავრობისათვის, რომ მზათაა დაჩქმალოს თავის არმიის მიერ დამსახურებული დაფნის გვირგვინები რუსეთ-საქართველოს ომში.

აქვე დავიწყებულ არ უნდა იქნეს ერთი მეტათ საგულისხმიერო და დამახასიათებელი ფაქტი. 18 თებერვალს, დილას, მოსკოვის პოლიტიკურათ გამეძავებული დიპლომატები საქართველოს მთავრობას ნოტას უგზავნიან, რომელშიაც სწერენ, ჩვენ დიდის მწუხარებით გავიგეთ, რომ საქართველოსა და საბჭოთა სომხეთ-აზერბაიჯანს შორის ომი და უსიამოვნება ატეხილა, სასურველია მშვიდობიანათ ამ საქმის დაბოლოება და, აი, მე რუსეთი; ესე იგი „მესამე პირი“, სამშვიდობო შუაყაცობას გავსწევ და ჩემ წარმომადგენლათ თქვენ თახამემამულე აბელ ენუქიძეს ვაგზავნიო. ამ „მესამე პირის“ სამშვიდობო წინადადება, რასაკვირველია, წითელ მოსკოველთა ჩვეულებრივი ქამბაზობა იყო. ამით მათ უნდოდათ საქმის ბურუსში გახვევა, საქართველოს ყურადღების მოძინება და სამხედრო საქმიანობის გაადვილება და, აი, სწორეთ იმავე დამეს 18 თებერვლის ნაშუალამევს რუსეთის მხედრობამ გაათთრებული, თუმცა უშედეგო იერიშები მოიტანა არა მარტო სოღანლუხსა და კოჭორტაბახმელაზე, არამედ წმინდა რუსულ საზღვარზე — მეხადირზე. ამისდამიუხედავათ, საქართველოს მთავრობამ ყოველგვარ პროვოკაციული ბურუსის გასაფანტავათ დადებითი პასუხი გასცა მოსკოვის სამშვიდობო ნოტას, რომელიც, როგორც კრემლის პატიოსნები ამბობენ, მათ არც კი მისვლიათ; თუმცა ცნობილია, რომ რადიოტალღები ისევე დადის ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, როგორც პირიქით, და რომ საქართველოს მთავრობის ოთხჯერ გამეორებული ხსენებული რადიოგრამაც ყველა სადგურებმა მიიღეს, გარდა იმ „მესამე პირის“ სადგურებისა, რომლის დივიზიები უკვე არა მარტო სომხურ-აზერბაიჯანულ ნიღაბქვეშ იერიშობდენ თბილისის ბქეებზე, არამედ გაშლილი რუსული დროშით ასკლებოდენ მეხადირის გამაგრებულ პოზიციებს და მამისონის გინულიან კლდეებში იხოცებოდენ.

განსაკუთრებით დასრულებული შეიქნა რუსული პროვოკაციულ-შოენისტური ინტრიგის გამელაენება და გაბახება მაშინ, როდესაც სომხეთის მპყრობელი რუსის ჭარის უდიდესი ნაწილი საქართველოს შეესია, „სომხურ-ქართული“ ომი გააჩაღა, ხოლო ნამდვილ სომხის ხალხისაგან ამის საპასუხოთ ის მიიღო, რომ მოსკოვის მიერ განწესებული სომხეთის ხელისუფლება დაეცა, სომხეთმა მცირე ხნით თავისი დამოუკიდებლობა აღიდგინა, ნამდვილი რუსულ-სომხუ-

რი ფრონტი და მით უკვე ქართულ-სომხური კავშირი გაისკვნა ჩრდილოელ დამპყრობის წინააღმდეგ.

მთელი რიგი აფთარი იერიშებისა ბრწყინვალეთ მოიგერია ქართულმა მხედრობამ ტფილისის რკალზე. ვაზიანი, სოღანლუხი, ტაბახმელა, კოჯორი — ეს სახელები წარუხოცელი დარჩება ქართველი ერის ისტორიაში. მაგრამ ევებერთელა რუსეთი დაუსრულებლათ ისროდა თავის საშოდან ახალ ბრიგადებსა და დივიზიებს და რომანოვთა იმპერიისაგან მემკვიდრეობით მიღებულ საომარ ტეხნიკას. საქართველოს აღება თითქოს ყოფნა არყოფნის კითხვით გადაიქცა მოსკოვის მთავრობისათვის, აქ დამარცხება მისთვის წარმოადგენდა მთელი ამიერკავკასიის დაკარგვას, ჩრდილოეთ კავკასიის, თურქისტანისა და ზოგი სხვა კუთხეების ამბოხებას. ამიტომ რუსეთმა მორიდებასა და ნამუსს გადააფურთხა და მთელი თავისი შესაძლებლობა დასჭიმა საქართველოს დასამარცხებლათ. მთელ რიგ ბრწყინვალე გამარჯვებების შემდეგ საქართველოს მხედრობა იძულებული შეიქნა დაეხია ამ უსწორო ბრძოლაში და მისმა არაერგარდმა 25 თებერვლის დილას დსტოვა ტფილისი. მაგრამ ამით, რასაკვირველია ომი არ გათავებულა. დაახლოებით ერთი თვის განმავლობაში აწარმოებდა ამის შემდეგ პატარა საქართველო ბრძოლას თავდამსხმელ ბუმბერაზის წინააღმდეგ.

თითქმის ომის პირველსავე დღეებში ირკვევა ოსმალეთის ისტორიულათ ნაცადი მუხანათობა საქართველოს მიმართ. როდესაც საქართველო სამი მხრიდან შებმული იყო რუსულ ვეშაბთან ბრძოლაში, ამ დროს ოსმალეთი საქართველოს მთავრობის მოკავშირეობას პირდება და იმავე დროს თავის მხედრობას უსიტყვოთ სწევს წინ არტაანის ოლქისკენ და საქართველოს ტერიტორიას იჭერს, ამასთანავე ცბიერათ წინადადებას იძლევა, რომ რუსეთის საწინააღმდეგო სამხედრო კავშირის ფასათ საქართველოს მისთვის არტაანის ოლქი დაეთმო. საქართველოს აღარ შეეძლო ოსმალეთთან ომის წარმოება იმ დროს, როდესაც მას რუსული ფრონტი ქონდა გაჩაღებული სომხეთ-აზერბაიჯან-რუსეთის ათას ვერსიან ზაზზე. გარდა ამისა საქართველო უკვე მომხდარ ფაქტს წინაშე იყო დაყენებული — არტაანის ოლქი ფაქტიურათ უკვე დაიჭირა ოსმალეთმა, ამიტომ შექმნილ მდგომარეობაში საქართველოს მთავრობა პირობითათ დაეთანხმა ოსმალეთის წინადადებას, თუ კი ოსმალეთი რეალურ სამხედრო კავშირს გაუწყვედა საქართველოს რუსეთის წინააღმდეგ. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ შემდეგ ოსმალეთი კი გამოვიდა აშკარათ ბრძოლის ველზე, მაგრამ არა საქართველოსთან ერთად, არამედ მოსკოვის მთავრობასთან საქართველოს წინააღმდეგ.

საქართველოზე თავდასხმის პირველსავე დღეებში მოსკოვის საერთაშორისო პოლიტიკურმა შუღერებმა ქვეყანას აცნეს თითქოს საქართველოში კომუნისტური ამბოხებაა, შულავერში რევოლუციონური მთავრობა შედგაო.

ნამდვილათ კი ეგრეთ წოდებულ „შულავერის მთავრობის“ წევრებს, მგონი, დღემდისაც კი არ უნახავთ სოფელი შულავერი. საქართველოს დაპყრობილ ტერიტორიას თანდათანობით ეპატრონებოდა რუსეთის ლაშქარი, რომელიც ალებულ ქვეყანას განაგებდა განუკითხავათ და გასაბჭოების გარეგანი სურათი რომ შეექმნათ, ამ მიზნით ყველაფერს ქართულ სახელებს უტოვებდნენ და ქართველი გვარის მატარებელ პირებს საჩვენებლათ აყენებდნენ ფიქტიურ ხელისუფლების სათავეში. რაიცა შეეხება მოსკოვის ცნობას, თითქოს საქართველოში აჯანყება ყოფილიყო, ეს ხომ ისეთი უტიფარი და ნამუსაზღილი ჭორი და პროვოკაცია იყო, რომელიც რამდენიმე ხნის შემდეგ თვით მისმა ავტორებმაც უარყვეს. არამც თუ ამბოხების ნატამალიც კი არ ყოფილა საქართველოში 1921 წლის თებერვალ-მარტში, არამედ გადაუჭარბებლათ შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიამ იშვიათათ იცის ისეთი ნებაყოფლობითი სამოქალაქო დისციპლინა, რომელიც ქართველმა ხალხმა გამოიჩინა ამ ომში. მე მოგახსენებთ არა საშხედრო თავდადებასა და სიმამაცეზე, ამ მხრით, რასაკვირველია, ძლიერ ბევრი ასეთი და კიდევ უფრო ძლიერი მაგალითებიც იცის ისტორიამ, მაგრამ რაც შეეხება სამოქალაქო დისციპლინას ისეთ პირობებში, რომელშიაც საქართველო ჩავარდა იმ ხანათ, ეს კი უეჭველათ იშვიათი მოვლენაა, და მართლაც გაიხსენეთ რა იყო. პატარა და ჯერ წელჯუშმაკრებელ საქართველოს ოთხი მხრიდან შემოესია უამრავი მტერი, დახმარება არსაიდან. თავდამსხმელ მტერს წლების განმავლობაში ათეული მილიონები აქვს ჩახარჯული საქართველოში მის შიგნიდან დასაქცევათ, აუარებელი შხამი და ბალღამი აქვს დანათესი საქართველოში მცხოვრებ ტომთა შორის. პაჯრამ არც ერთი შინაგანი გართულება, არც ერთი უბრალო წესიერების დარღვევა საქართველოს ტერიტორიაზე, არც ერთი თოფის გავარდნა საქართველოს მხედრობის ზურგს უკან, და ყველაფერი ეს ხდება მაშინ, როდესაც ირგვლივ ცეცხლის რკალით შემორტყმული ქართული მხედრობა ღირსეული გაბრძოლებებისა და მთელი რიგი გამარჯვებების შემდეგ მაინც მარცხდება, რასაკვირველია, უთანასწორო ბრძოლაში და თანდათანობით — უკან იხევს; მასთან ერთად იხევს დამარცხებული არესპუბლიკის მთავრობა, რომელსაც თვით ფრონტზე და ფრონტის ზურგში მცველები და დარაჯებიც კი არ დასჭირებია. აი, ასეთი სამოქალაქო დისციპლინა და წესიერება დაიცვა მთელმა საქართველომ ომის დაწყებიდან მის დაპოლოვებამდე, ფოილო-შაგალის ფრონტიდან დაწყებული ვიდრე შავი ზღვის ნაპირამდე, სანამ უსწორო ბრძოლაში ძლეულმა ქართულმა მხედრობამ გემამდე არ მიაცილა თავის ეროვნული მთავრობა, და თითქოს მის გასაცილებლათ სასახელოთ ეკვეთა უკანასკნელათ ბათუმის ბეჭებზე გადმოშვდარ და მის მკერდში შემოჭრილ სამხრეთელ დამპყრობს და 1918 წლის პირველი აპრილის მარცხი და სირცხვილი თავის წმინდა სისხლით მორეცხა.

ასე თანდათანობით, მწყობრითა და სისტემატიურათ იცავდა ქართველი ხალხი არესპუბლიკის ტერიტორიას თავის უზენაესი ხელისუფლების მეთაუ-

რობით, ესე იგი, საერთო კრებისა (დამფუძნებელის) და მთავრობის ხელმძღვანელობით. სამოქალაქო ომის ნატამალიც კი არ ყოფილა, ეს იყო წმინდა წყლის საერთაშორისო სახელმწიფო ომი, აქ რუსული არმიის ცოცხალ კედლის წინ მიჯრით იდგა და იბრძოდა კედელი ქართველი ხალხისა და ამ კედლის უკან არავის უნახავს არამც თუ ამბოხება, არამედ სამოქალაქო ბზარიც კი, ხოლო იმ საქართველოში, რომელიც რუსის ხელში ჩაეარდა, ზეიმის მაგიერ ურვა და შავი გლოვა სუფევდა, და თავის გამოსახულება ამ უაღრესმა და უწმინდესმა ეროვნულ-მოქალაქეობრივმა ბოლშემ ჰპოვა იმ დიდ მანიფესტაციაში, რომელიც ცხრა მარტის ისტორიულ გასვენების სახით გამოსთქვა საქართველოს პირველმა და მთავარმა სატახტომ. მე ვლაპარაკობ პირველმა სატახტომ-თქო, იმიტომ, რომ 117 წლის მონობიდან აღმდგარ საქართველოს რესპუბლიკის ტახტს უკვე აქვს სამი ნაკურთხი რეზიდენცია: პირველი და დედა სატახტოა ტფილისი, მეორე ქუთაისი და მესამე ბათომი. აი, სამი ეტაპი უკანასკნელი სამამულიშვილო ომისა, აი, ეს სამი ქალაქი, რომელშიაც ბანადრობდა და მუშაობდა ამ ომის დროს ქართველი ერის ტახტი, მისი უზენაესი საერო კრება და მთავრობა. ქართველი ერის უკანასკნელი პლაცდარმი იყო ბათომი და მისი ოლქი, ეს ძველი მესხეთის ერთ-ერთი მარგალიტი; და აი, როდესაც თავის ოსტორიის უდიდეს პასუხისმგებელ დღეებში საქართველომ ამ თავის ღვიძლ მესხეთის ტურფა ბათომს სათადარიგო სატახტოს საპატიო ტიტული უბოძა და ტფილის-ქუთაისის შემდეგ აქ დაიდგა ტახტი და სამხედრო ბანაკიც აქ გაშალა, აი, ამ დროს კიდევ ერთხელ სცადა მისი მოკლევადიანი სხეულიდან ქართველი ერის ამომგდებმა ოსმალეთმა. მაგრამ ამოთ, გალომებუ-ლი ეკვეთა მტერს ქართველი მხედრობის ნაშთი, უკუაქცია იგი და თავის სისხლითა და ძვლებით სამარადისოთ ჩააქვიტკირა ყოფილ აზიზიეს და აწ პატრონოტა მოედანზე საქართველოს დროშის ფოლადის ტარი, და ამრიგათ, საქართველომ სიტყვით კი არ უბოძა ბათომს მესამე სატახტოს წოდება, არამედ საქმითა და სისხლით დაუმტკიცა ეს ტიტული და საბოლოოთა და სამარადისოთ შემოუმტკიცა იგი დედასამშობლოს.

აქ, რასაკვირველია, ადგილი არ აქვს თვით ომის მსვლელობის აღწერას, სრულიად სქემატიურათ აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგ მთავარ მომენტებს. 11 თებერვლის ღამის მუხანათური თავდასხმა რუსეთის არმიისა სომხეთის მხრიდან. ეს ორი პირველი დღე იყო კატასტროფიული საქართველოსთვის. აქ ქურდულ-ავაზაკურმა თავდასხმამ დაუკარგა საქართველოს პირველი რიგის მხედრობის საგარძნობი ნაწილი. ამის შემდეგ რესპუბლიკა იკრებს ღონეს, იმაგრებს წელს და წარმატებით გადადის შეტევაზე სადახლო-კერპილის ხაზით. რუსეთი უკვე აზერბაიჯანის თეატრიდან უტევს საქართველოს. სასტიკი ბრძოლები წითელი ზიდის რაიონში, გიურ-არხისა და სანდარის მიდამოებში. 16 თებერვლიდან მტერი უკვე ტფილისს შემოერტყა. საქართველოს დედაქალაქი არ დრკება, ის იკრებს ღონეს. ტფილისის მუშები, ახალგაზრდობა, სტუდენტო-

ბა ავსებენ შეთხელებულ ლეგიონებს, ადგენენ ახლებს და ცოცხალ ჯებირად ევლებიან თავის მსოფიან ტფილისს, რომელმაც 117 წლის ბაბილონის ტყვეობის შემდეგ დაიბრუნა ქართველი ერის ტახტი და სკიპტრა. ტფილისი არ დრკება, მის ბუნებრივსა და ცოცხალ გალავანს ამოდ ასკდებიან რუსის ბრიგადები. აქ ქართველი მხედრობა სწერს მთელ რიგ საუკეთესო ფურცლებს თავის მხედრულ და ქართველი ხალხის ეროვნულ ისტორიაში. ვაზიანი, სოლანლუხი, ტაბახმელა, კოჯორი მუდამ გაუხუნებელ შარავანდედათ დარჩება ქართველთა ლაშქრის თავზე. მთელ რიგ უსასტიკეს დამარცხებას განიცდის მტერი. სხვადასხვა მხრიდან ცხერის ფარასავით მოასხამენ ტფილისის ქუჩებზე მრისხანე და ბუმბერაზ რუსეთის მხედრობის ტყვეთ წამოყვანილ ნაწალებს. მხოლოდ კოჯორის ფრონტზე ჰპოვა მტერმა პირველ დღესვე გამარჯება, მაგრამ მალე აქედანაც უკუქცეულ იქნა და კოჯორს საქართველოს მხედრობა დაეპატრონა. ასე სასტიკი დ შეუწყვეტელი იერიშები სწარმოებდა სატახტოს ირგვლივ ვიდრე 24 თებერვლის ღამემდე, სანამ ფოილოს აღდგენილ ხიდიდან ისედაც მრავალრიცხოვან მტერს არ მოუვიდა დიდი დამხმარე ძალა მძიმე არტილერიით, ჯავშნიან მატარებლებით, ტანკებითა და სხვა. ქართველი მხედრობის მთავარ სარდლობამ გადასწყვიტა დასცალოს ტფილისი, ვინაიდან მოსალოდნელი შეიქნა, რომ მტერი შესძლებდა აქა იქ შემოვლას. და ბრძოლის შიგ ქალაქში გადმოტანას, ეს კი საშინელი განადგურებითა და რუსული პროგრომებით ემუქრებოდა თვით ქალაქს, რაც მიუღებლათ იქნა ჩათვლილი.

ამავე დროს სამხედრო მოქმედება სწარმოებს კახეთ-ზაქათალის თეატრზე, სადაც რუსის ჯარები მოიწვევენ წინ. მრავალრიცხოვანი მტერი აქაც ამარცხებს ქართულ რაზმებს, რომელნიც თანდათანობით იხევენ უკან და არცთუ იაფათ უჭენენ მტერს ამ წინსვლას. მტერიც საკმაო მსხვერპლს იღებს. აქ სხვათაშორის ბრძოლის ველზე ეცემა თვით ამ ფრონტის სარდალი, გენერალი კურიშკო. პარალელურათ ამ ორ თეატრთან ერთათ ძლიერი შეტევება ხდება საქართველოს მეორე შორეულ კუთხეში, სოჭის ფრონტზე. მეხადირის ბრძოლებიც რუსთა არმიასთან ერთათ მეტათ სახელოვანი ეპიზოდი იქნება ქართველი მხედრობის მათიანეში. მას შემდეგ მოყვა ბზიფისა და ათონის ბრძოლები.

ტფილისიდან დახვეის შემდეგ, ნაწილობრივ გაბრძოლებათა გარდა, აღსანიშნავია ქართლის ველებზე ოსიაურის მანევრი და წარმატება, როდესაც რუსის ჯარი უკვე ტფილისის საევაკუაციოთ ემზადებოდა. ქართლის თეატრზე ბრძოლის გაშლას საკმაოთ შეუშალა ხელი სხვათაშორის იმ საფრთხემ, რომელიც ჩრდილოეთიდან შეიქნა როკისა და ჯავის მხრით.

ყველა ამასთან ერთათ სწარმოებდა მეოთხე, ასე ვთქვათ უხმო და უცეცხლო თეატრი. ეს იყო ოსმალეთის ჯარის წინსვლა არტაან-ერაუშეთის მიდა-

მოებში. ქართველი ხალხი და მისი მთავრობა ბოლშევიკთა ავტორიტეტის აღსადგენად უცხოეთში გაემგზავრა. ამ „საქავეშირო“ მოძრაობას, მაგრამ შეუძლებელი იყო იმ ეპოქაში და ისეთ ჯოჯოხეთურ პირობებში ოსმალეთსაც იარაღით შეტაკებოდა საქართველო და ამიტომ დრომდე უნდა ეთმინა მას ეს სატანჯველი.

ომის შემდეგი სტადიაა დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში გამაგრებული ცდა ამხანაღ მტერი ხსნის ახალ ფრონტს. ის განუსაზღვრელი თავდადებითა და საშინელი მსხვერპლით გადმოლახავს ხოლმე კავკასიონის ქედს მაისონით. ეს გარემოება ძლიერ აბრთულებს საქმეს. მაგრამ რაჟის ფრონტს არ ქონდა ისეთი მნიშვნელობა. რადგან მთელი რიგი ნაწილობრივი ბრძოლებისა და რუსთა რაზმების დამარცხების შემდეგ ამ ფრონტს მალე გაუყეთა ლოკალიზაცია ქართველმა მხედრობამ და მისი ლოკალიზაცია კი განზოგბული და უცილობელი იყო ტყიბულ-საჩხერის მხრიდან. მაგრამ გადამქრელი მნიშვნელობა ქონდა ამ დროს სოხუმის თეატრს, სადაც მრავალრიცხოვანმა მტერმა სასტიკი ბრძოლების შემდეგ უკვე სძლია ქართული მხედრობა, სამეგრელოზედ წამოვიდა და მით საქართველოს არმიის მთავარ ნაწილს ზურგიან მოკრით დაემუქრა. ომის ამ ხანაში მთელ რიგ ნაწილობრივ ბრძოლებს ქონდა ადგილი სხვადასხვა თეატრებზე, მაგალითათ, რაჟის ფრონტზე ხვანჭკარის. ნიკორწმინდა-შქმერის რაიონებში. ხარაგოულის მიდამოებში შორაპნის მაზრაში. უკვე მტრის მიერ აღებულ ქუთაისში სახალხო გმირის ალფეზ გოგულის ჯავშნოსანის რაზმით შექრა და სახელოვანი ბრძოლა სადგურის უბანში. თავდადებული მფრინავი საარტილერიო ბრძოლა ქართული ლეგიონებისა სენაკის მაზრაში მდ. ცივაზე და ბოლოს გურია-ბათუმის პლაცდარზე ქართული მხედრობის გადასვლა და აქ ახალი ფრონტის გაჩაღება სოფელ ოფეთიდან მდინარე მალთაყვას ჩასართავამდე, სადაც რუსეთის ჯარის ნაწილმა განიცადა მძიმე მარცხი.

და აი, როდესაც საქართველოს მხედრობა გამაგრდა უკანასკნელ თეატრზე, სახელდობრ, გურიასა და ბათუმის ოლქში, მაშინ უკვე აშკარათ დაესაზურგიდან საქართველოს მოსკოვის მოკავშირე ოსმალეთი და ამ გარემოებამ, რასაკვირველია, უკვე გადასჭრა ომის ბედი. თუმცა არა სამარცხვინოთ, მაგრამ პატარა საქართველო მაინც დამარცხდა ორ ვეშაბთან და მათ იძულებით მოკავშირეებთან ბრძოლაში. ესლა მხოლოდ კითხვა იდგა იმის შესახებ, თუ როგორი სახით დარჩენილიყო დამარცხებული საქართველო: ორათ გახლეჩილი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, რომელსაც რჩებოდა ბათომი და მისი ოლქი, თუ ხელი შეუწყო იმისათვის, რომ საქართველოს მაქსიმალური მთლიანობა შენახულიყო, რომ ბათომიც თავის უფროსი მოძმე ტფილისის ბედში ყოფილიყო, თუმცა რუსეთის კირთების ქვეშ. მაგრამ ეგრეთ წოდებულ საბჭოთა საქართველოს ნაწილათ. და არჩევანიც, რასაკვირველია, უკანასკნელზე შეჩერდა. საქართველოს მთავრობამ ომი წაგებულათ ჩასთვალა, მაგრამ გადას-

წყვეტა რუსეთის ფრონტზე ბრძოლის შეჩერება, ოსმალეთის ფრონტზე შეტევა, ბათუმის გადარჩენა და მისი დანარჩენ საქართველოსთან დატოვება. აქედან წარმოიშვა გადაწყვეტილება: მიღებულ იქნას რუსეთის წინადადება სამომავლო მოქმედების შეწყვეტის შესახებ; მას მოყვა ქუთაისის რუსეთ-საქართველოს კონფერენცია დროებითი ზავის შესახებ, რომლის მთელი ძირითადი აზრი იმაში მდგომარეობდა, რომ მართალია, ირკვევა, რომ საქართველო მარცხდება ამ უსწორო ბრძოლაში, მაგრამ მას არ უნდა ოსმალეთს დარჩეს მისი ერთი ნაწილი ბათუმის ოლქის სახით და ამიტომ ის ხსნის რუსეთის საწინააღმდეგო ფრონტს, ებრძვის ოსმალეთს და ამ ბრძოლაში მას არამც თუ ხელი არ უნდა შეუშალოს რუსეთის მხედრობამ, არამედ დახმარებაც უნდა გაუწიოს. ნამდვილათ კი, როგორც ვიცით, რუსეთის მხედრობამ არავითარი დახმარება არ გაუწია ქართულ ჯარს ოსმალეთის წინააღმდეგ. რუსის პირველადი პოლკებს თერქეთმა იარაღი აყარეს, ხოლო აქაური რუსული ფრონტის სარდალი, ცნობილი გენერალი ჟლობა საჯაროთ აცხადებდა, რომ ბოროტი ხმები ავრცელებენ თითქოს რუსები ოსმალებს ებრძვიან, ნამდვილათ კი ეს ქართველებისა და ოსმალების ომიაო. და ეს სრული სიმართლე იყო — მხოლოდ და მხოლოდ ქართველი მხედრობა ებრძოდა ოსმალთა ბრიგადებს და მხოლოდ და მხოლოდ მისი თავდადებული ბრძოლით იქნა განდევნილი საქართველოს ისტორიული დაუნდობელი მტერი ბათუმის ქუჩებიდან და სერებიდან.

ცნობილია, რომ რუსეთი როგორც ომის დროს, ისე მის შემდეგ, ოკუპაციის ხანაში მუდამ ცდილობდა ქვეყნისთვის ისე მოეჩვენებია, თითქოს რუსეთი კი არ იპყრობს საქართველოს, არამედ საქართველოში სამოქალაქო ომი სწარმოებს და რუსის წითელი მხედრობა მხოლოდ დახმარებას უწევს „აზნაურებს ქართველ მუშებსა და გლეხებსაო“. და ამ მხრით მეტათ დამახასიათებელი იყო სხვათაშორის დროებითი ზავის შესახებ რუსულ-ქართული კონფერენცია ქუთაისში 17 და 18 მარტს. ამ კონფერენციაზე რუსეთი წარმოდგენილი იყო ეგრეთწოდებული საქართველოს რევკომით; მთელი რუსეთის დელეგაცია თავის თავმჯდომარეთი (ანუ „შუაკაცით“, რუსეთის აღმასკომის მდივნით აბელ ენუქიძეთი) შედგებოდა სულ ქართველი მოდგმისა და გვარის ხალხით და თვით კონფერენციის მუშაობაც კი შესაძლებელი შეიქნა არა საერთაშორისო დიპლომატიურ ენაზე — ფრანგულზე და არც გამარჯვებულ რუსის ხალხის ენაზე, არამედ ქართულზე. რასაკვირველია, ასეთი ფოკუსი არ სენითათ ეერაფერს სცვლიდა და ვერც მალავდა ვერც მაშინ და ვერც მერმეთ რუსეთის გაშმაგებულ იმპერიალისტურ სახეს. განა არსებითათ სცელის რაიმეს ის გარემოება, რომ საქართველოს საწინააღმდეგოთ არა ერთხელ გამოყოლია სპარსთა და ოსმალთა ლაშქარს ქართველი გვარის მატარებელნი? განა გენერალ ციციშვილის რუსეთის სახელით შემოქრა საქართველოში ვისმეს

უმრუდებს ისტორიულ პერსპექტივას რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს?! ნაპოლეონის საწინააღმდეგო ომებში უხვად იყო გამოყენებული ფრანგული გვარები და სახელები; არა მარტო ბუარბონების მოდგმა, არამედ გენერალი ლან ეერონი და სხვა ფრანგებიც ამშვენებდნენ ალექსანდრეს მხედრობას, რომელმაც ახალი დინასტია და წყობილება დაამყარა საფრანგეთში, მაგრამ ყველამ იცის, რომ ეს იყო ომი საფრანგეთის წინააღმდეგ და არა ბონაპარტიზმის დასამხობათ, რომ პარიზი რუსის კაზაკებმა აიღეს და არა ფრანგებმა ისევ, როგორც მის წინათ ქალაქის რეიმსის აღებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა გენერალმა ფანჩულიძემ, მაგრამ არც ქართველებისთვის არავის მიუწერია ამ ისტორიული ქალაქის აღება.

განა რასმეს სცვლის უკანასკნელ რუსეთ-გერმანიის ომში ის გარემოება, რომ აღმოსავლეთ პრუსიას ყაზახ რუსების ურდოებით შეესია მოდგმით პრუსიელი გენერალი ჩენენკამჭი, და სხვა მრავალი ნემეცი, ყველა ეს ბარონ კორფები და სხვა?!...

მეტათ საინტერესო და დამახასიათებელია ის გარემოებაც, რომ ქუთაისის დროებითი ზავის ხელშეკრულება ოფიციალურათ გააუქმა „საქართველოს რევკომმა“. მთელი პიკანტობა ამ გაუქმებისა იმაში მდგომარეობს, რომ მტრის დელეგაცია შედგებოდა ამ რევკომის, ესე იგი მთავრობის მაშინდელი თავმჯდომარის ორახელაშვილის, საგარეო მინისტრის სვანიძის, სამხედრო მინისტრის ელიავასა და რუსეთის ცენტ. აღმასკომის მდივან ენუქიძისაგან. მაშ რომელღა რევკომს შეეძლო არ დაემტკიცებია ხელშეკრულება?! საქმე იმაშია, რომ მათ ბატონს, ესე იგი რუსეთის ჯარის მთავარსარდლობას, ის არ მოეწონა და თავის ქართულ გვარიან აგენტებს მათი გაცივული თამასუქი თავზი გადააფხრიწა და ამ სანაქებო საქმეზედაც მათვე დააკრევირა დასტურა.

საქართველოსთან ომი და მისი დაპყრობა ეს იყო ერთი უსაშინლესი მორალურ-პოლიტიკური კრახი რუსეთის მთავრობისა, თუ კი შეიძლება საერთოთ მორალური კრახი და კოტრობა განიცადოს იმან, ვისაც „ნაჭირავეები სინდისიც კი არ გააჩნია“. თითოეული ამბავი, თითოეული ეპიზოდი ამ ტრაგედიისა იყო საშინელი ზნეობრივი სილის გაწნა წითელი მოსკოვის გაუწითლებელ სახეზე. აქ, რასაკვირველია, ამ კერძო ეპიზოდების აღნუსხვასა და აღწერას არ შევეუდგები, მაგრამ თუ გინდ მარტო ის რათ ღირდა ამ სულთი როსკობთა გასაბახებლათ, რომ ტფილისის ქუჩები 19 თებერვალს აივსო ტყვეებით რუსული რეგულიარული არმიიდან და მათ შორის არ იყვნენ არც სომეხნი და არც აზერბაიჯანელები, ხოლო წინ დღით მოსკოვის მზაკვრული მთავრობა „გულისტკენით“ სწერდა საქართველოს მთავრობას, გავიგე, რომ თქვენ ომი გქონიათ სომხებთან და აზერბაიჯანთანო... მაგრამ მერმეთ ხომ თვითონაც გაშიშვლდა რუსეთი. განსაკუთრებით მწვავე და თვით წითელ და სქელკანიან

მოსკოვის იმპერიალისტებისათვის საშინელი ზნეობრივი მახვილი იყო ის გარემოება, რომ მათ საქართველოს დაქვეა და დამხობა სომხის ნილაბ ქიეშ დაიწყეს; და სწორედ სომხის ხალხმა ისე მძლავრად ჩამოგლიჯა მას ეს ნილაბი, რომ მის რუსულათ აპრეხილ და პოლიტიკური ათაშანგით მოქმედ ცხვირის არა მარტო სირცხვილის ძმარი, არამედ ნამდვილი სისხლიც ბლომად აღინა. მოსკოვის ამ საშინელ და გაათახსირებულ იმპერიალისტურ პროვოკაციას სომხის ხალხმა იმით გასცა პასუხი, რომ თავის ბედი სწორედ საქართველოს გადაანასკვა, რუსეთ-საქართველოს ომის დროს, იმ ომის, რომელსაც მოსკოვი სომხურ-ქართულათ ასაღებდა, რუსეთის ტირანია დაამხო სომხეთში და კემ-მარიტათ ქართულ-სომხური ფრონტი შექმნა, მაგრამ არა ერთი მეორეს წინა-აღმდეგ, არამედ საკავშირო ფრონტი ჩრდილოეთის დამპყრობ დესპოტიის მოსაგერიებლათ; და როდესაც საქართველო საბოლოოთ დამარცხდა, მაშინ გადაწყდა სომხეთის ბედიც. თუმცა ამის შემდეგ კიდევ განაგრძობდნენ სომხეთის თავდადებული პატრიოტები ბრძოლას ერევანს, ზანგესურსა და ნახიჩევანში, მაგრამ საქართველოს ფრონტიდან განთავისუფლებულმა რუსის დივიზი-ებმა ბოლოს მაინც სძლიეს არარატის მიდამოებში მთელი მსოფლიოდან გან-მარტოებული სომხის ხალხი.

საერთოდ კი მოსკოვის სრული ზნეობრივ-პოლიტიკური სიღუქპირის გა-მომზეურება მოხდა იმ ძირითად ფაქტის ბრწყინვალე ფონზე, რომ თურქულ-ი ისლამი და რუსული კომუნიზმი, ეს ძველი და ახალი მოდის ფანატიური ისლამი, ერთი მეორეს შეხედნენ, ხელი ხელს მისცეს, დაძმობილდნენ. ევრო-პის კულტურას შეუტეეს და რადგან დასავლეთისკენ გასაწევათ მათ ძალა არ შეწყვედათ, ისინი ამ ევროპულ-ქრისტიანული კულტურის აზიაში წარმომად-გენელთ, პატარა საქართველოსა და სომხეთს ეკვეთენ და დააქციეს, დაიპყ-რეს და გაინაწილეს. მართალია, წინათაც ქონდა ადგილი მოსკოვის ისეთ პო-ლიტიკას, როდესაც ქართველთა მოსპობისა და გადაგვარების მიზნით მართლ-მადიდებელი რუსეთი ქართველ ქრისტეს მაჰმადს ამჯობინებდა; მაგრამ ამგვა-რი სრული და ძმური ანტიქართული რუსულ-ოსმალური კავშირი დამყარდა მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც ევროპიდან გაძევებულმა რუსეთის წითელმა მმართველებმა მაჰმადის ჩაღმით დაიმშვენეს თავი, ხოლო ოსმალეთის უგვირ-გვინო პადიშახმა ქემალმა რუსული კომუნიტური „ტოვარიშის“ წოდება მიიღო მოსკოვიდან და იგი თავის ძველ ტიტულებს ყაზი, ფაშას და სხვა ასე-თებს დაუმატა.

ასე დაძმობილდნენ მოსკოვერი და თურქული ბარბაროსობა საქართვე-ლოსა და სომხეთის ამოსაგდებათ და ამ ორი მოძმე ერის დასამხობათ. მაგრამ სწორედ ამ უკანასკნელ რუსეთ-საქართველოს ომის დროს გაინასკვა ის ათას საუკუნიანი ქართულ-სომხური ძმობის ძაფი, რომელიც ჩრდილოელი დამპ-ყრობის პროვოკაციული და პოლიტიკის წყალობით ასე შესუსტდა მეცხრამე-

ტე და მეოცე საუკუნეში და ბოლოს ერთჯერ კიდევ საშინლათ გაწყდა მზაკვარი ბატონის წაქეზებით, რუსეთის ვერაგულ თავდასხმაზე სომხეთის მიერ გაცემული პასუხი არის და იქნება ისეთი ისტორიული სალი კლდე, რომელზედაც უნდა აშენდეს და აშენდება კიდევ საქართველოსა და სომხეთის სამარადისო ძმობა და კავშირი. სომხეთის იმ ისტორიულ და სახელოვან გამოსვლას შეთაურობდა სომეხი ბელადი — პატრიოტი ვრაციანი, რაც სომხურათ ნიშნავს ქართველიშვილს; საქართველოს მხედრობაშიაც თუმცა არა ბელადებათ, მაგრამ იბრძოდენ არა მარტო სომხიშვილების გვაჩუქლობა, არამედ მრავალი ნაპდელი სომეხიც; რასაკვირველია, სიმბოლიზში და მისტიკა ვერაფერი იარაღია, მაგრამ ქართველმა და სომხის ხალხმა მტკიცეთ უნდა იცოდენ, რომ გარდამავალ გულისთქმას არ უნდა აყვენ, მტრის საპროვოკაციო ანკესს არ წამოეგონ, ძმური ანგარიში ძმურათ ასწორონ, და მათი ბედი მაშინ იქნება უზრუნველყოფილი, როდესაც ქართული მხედრობისათვის ისევე ღვიძლი იქნება რომელიმე 'სარდალი გვარით სომხიშვილი, როგორც ოდესღაც მხარგრძელი ან სააკაძე, და სომხის ლაშქრის ისეთივე ნლობა ექნება მის რომელიმე სარდალს გვარით ვრაციანს, როგორიც მაგალითათ ვარდანს...

ამრიგად, თვენახევარი მძიმე და სასტიკი ბრძოლის შემდეგ ძლეულ იქნა პატარა საქართველო უსწორო ომში. ძნელია იმის თქმა, თითქოს რესპუბლიკამ სავსებით შესძლო ამოეწურა ყველა არსებული ძალები და საშუალებანი ამ ომში; მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ყოველშემთხვევაში მხოლოდ სასწაულით თუ შეიძლებოდა ხსენებულ ომიდან გამარჯვებული გამოსვლა. ვინაიდან ისეთი ჭერ არსებული ძალთა განწყობილება შეიქმნა: პატარა საქართველოს წინააღმდეგ ბუმბერაზი რუსეთი; მაგრამ ეს ბუმბერაზობა თავისთავათ არაფერს სწყვეტდა და ვერც გადასწყვეტდა, რომ რუსეთს მხოლოდ რუსულ-ქართულ საზღვარზე ეწარმოებია ომი. საქმე ის არის, რომ რუსეთმა წინასწარ აზერბაიჯანი და სომხეთი დაიპყრა, ამ ტერიტორიებსაც დაეყრდნო და, ამრიგათ, არა მარტო რუსეთის ფრონტიდან, არამედ აზერბაიჯანისა და სომხეთის გაშლილ საზღვრებიდანაც, ესე იგი სამი მხრიდან, შემოუტია საქართველოს. დარჩა მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთი საზღვარი, სადაც მეგობარი არასდროს არ ყოლია საქართველოს. მაგრამ საიდანაც ჭერ კიდევ თითქოს არ იყო შემოატყვეულ ცეცხლის რკალი; მაგრამ ასეთი მდგომარეობაც სულ რამდენივე დღე გაგრძელდა, მალე ოსმალეთის არმიაც დაიძრა საქართველოს წინააღმდეგ. ასეთ პირობებში საქართველოსთვის ომის მოგება, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იყო. მაგრამ ქართველი ხალხი კარგად, ძლიერ კარგად იცნობდა ორივე დამპყრობელის მონურ-დესპოტურ ბუნებას და იცოდა, რომ მათ წინაშე ლაშრულად ქედის მოხრა ათწილ უბედურებას დაატეხდა საქართველოს, ვიდრე ღირსეული ბრძოლა და ღირსეულათვე დამარცხება. ისიც იცოდა, რომ დამარცხებით გათავებული სახელოვანი ბრძოლა არამც თუ სჯობდა ნაძრ:ხ

ყმობას, არამედ სრულიად აუცილებელი იყო და არის საქართველოსა და ქართველი ხალხის ეროვნული სიცოცხლისა და სახელმწიფო თავისუფლებისათვის; და აი, სწორედ ამ სამარადისო საქმეს ჩაუყარა მტკიცე საფუძველი ქართველი ხალხის უკანასკნელმა „თავხედმა და ქედმაღალმა“ ბრძოლამ ყოველმხრიდან მოზღვავებულ მტრის წინააღმდეგ.

დაპყრობილი საქართველო

დაიპყრეს თუ არა საქართველო, მაშინვე შეუდგნენ მის განაწილებას. ოსმალეთს მიეცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი შავშეთ-ერუშეთ-არტაანი-ფაცხოეთი. სომხეთსა და აზერბაიჯანსაც მოუტრეს საქართველოს მიწაწყალის საგრძნობი ნაწილი. სომხეთს მიეცა მთელი ეგრეთ წოდებული ნეიტრალური ზონა ალავერდის მადნითა და ქარხნით, ხოლო აზერბაიჯანს — სილნალისა და ტფილისის მაზრების ნაწილები ყარაიას ველის აღმოსავლეთ ნახევრითა და დავით-გარეჯის რაიონით. სომხეთისა და აზერბაიჯანის ქართული ტერიტორიით დაჯილდოებას რუსეთისათვის უმთავრესათ საპროვოკაციო მნიშვნელობა ქონდა, ვინაიდან ამ ერებს ერთი მეორეზე გადაკიდებდა, ხოლო ეს ძველი ნაცადი ხერხი კი სავესებით ხელუხლებლათ დარჩა ეგრეთ წოდებულ კომუნისტური რუსეთის იმპერიალისტურ არსენალში. რუსეთმა თითონაც მიიჭრა და მიიზომა საქართველოს ტერიტორია ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, სახელდობრ, გაგრის ოლქის დასავლეთი ნახევარი ცივი წყალიდან მდინარე პსოუმდე. ესე იგი დაარღვია ის საზღვარი, რომელიც 7 მაისის ხელშეკრულებით დაუდო საქართველოს. მაინც და მაინც ყველა ამ ტერიტორიების დაპყრას ისეთი დიდი მნიშვნელობა არ ქონია, გარდა ოსმალეთზე მიცემულ ძველი მესხეთისა, რადგან თვით საქართველოს სახელით დარჩენილი ტერიტორიაც ფაქტიურად იმავე რუსეთმა დაისაკუთრა აზერბაიჯან-სომხეთთან ერთად. ჩამოკრილ ტერიტორიებს გარდა, დარჩენილი საქართველო ფორმალურად გამოცხადებულ იქნა საქართველოს საბჭოთა დამოუკიდებელ რესპუბლიკად. მაგრამ თვით ეს საქართველოც ძლიერ დასერა და დასკრა რუსეთმა პოლიტიკურათა და ტერიტორიულურათ. ამ მიზნით მან გამოაცხადა აფხაზეთის ჭერ დამოუკიდებელი და შემდეგ ავტონომიური რესპუბლიკა, ასევე რესპუბლიკა აჭარაში და ავტონომიური ოლქი სამხრეთ ოსეთისა. ყველა ამ ეგრეთ წოდებულ რესპუბლიკების შექმნა, მათი საქართველოს წინააღმდეგ დაპირდაპირება და მისგან მაქსიმალურად გამოთიშვა ძველი რუსიფიკატორული პოლიტიკის ახალ ფორმაში გაგრძელებაა. აფხაზეთის რესპუბლიკა რუსეთს სჭირია როგორც საქართველოში შემოსავალი ჭიშკარი და საკოლონიზაციო პოლიტიკისათვის დასაყრდენი პლაცდარმი. ასეთისავე პოლიტიკურსა და

სტრატეგიულს როლს აკისრებს მოსკოვის იმპერიალიზმი ევრეთ წოდებულ სამხრეთ ოსეთს. ნამდვილი ოსეთი კავკასიონის ქედს გადაღმა კასრის ხეობის იქეთ, მაგრამ იქ რუსეთმა სრულიად არ დაინახა საჭიროთ შეექმნა წმინდა ოსური სახელმწიფოებრივი ორგანიზმი, ჩრდილო ოსეთისა ან სხვა რამ ამგვარი სახელწოდებით; იქ ოსები, ინგუშები და სხვები ერთ ავტონომიურ მთის რესპუბლიკაში დასტოვა, ხოლო საქართველოში, სადაც ოსობა წარმოადგენს ხიზნებსა და კოლონისტებს, მათთვის ოთხი მაზრიდან (გორის, დუშეთის, შორაპნისა და რაჭის) ხელოვნურათ გამოსჭრა ოსური ავტონომია მრავალ წმინდა ქართულ სოფლების შიგ ჩართვით. ეს ზომაც მიმართული იყო, რასაკვირველია, იქითკენ, რომ ოსურ-ქართული შური გაედევნებია და საქართველოში ჩრდილოეთიდან შემოსავალი ჰიშკარი მოსკოვის ხელში ყოფილიყო სავსებით, და ამ მიზნისათვის ასე წარმოიდგინეთ, იმდენათ აწამეს და აჯანყაქეს ავტონომიურ ოსეთის საზღვარი, რომ მის ფარგლებში ნაჰისონის გადასავალიც კი მოაქციეს რაჭის მხრიდან.

საქართველოს დაპყრობისთანავე საზეიმოთ იქნა გამოცხადებული, რომ რუსეთის არმიები „მხოლოდ ძმურათ დაეხმარნენ ქართველ ხალხს საბჭოთა წყობილების დამყარებაში, საქართველო რჩება სრულიად დამოუკიდებელ რესპუბლიკათ მხოლოდ საბჭოთა სოციალისტურ წყობილებითო. სასწრაფოთ მოეწოება ქართული წითელი არმია და რუსის ჯარებიც დაუყოვნებლივ დასტოვებენ საქართველოს საზღვრებსო“. ასეთი დეპეშებითა და საჯარო „რჩევებით“ მიმართავდა რუსეთის უგვირგვინო მეფე ლენინი ოკუპაციკმნილ საქართველოს მმართველებს. მაგრამ, როგორც შემდეგ გამოირკვა, იგივე ლენინი დაჟინებით მოითხოვდა საიდუმლო დეპეშებში, რომელიც მაშინ არ იბეჭდებოდა, რომ დაუყოვნებლივ მომხდარიყო ამიერკავკასიის რკინიგზები-სა და საერთოთ ეკონომიური ცხოვრების გაერთიანება. და მართლაც, ოკუპაციის პირველსავე კვირებებში არამც თუ ფაქტიურათ, არამედ ფორმალურათ გააერთიანა რუსეთმა სამი „დამოუკიდებელი“ რესპუბლიკის რკინისგზები ისე, რომ თვით რესპუბლიკებს არამც თუ არ ჰკითხეს, არამედ არც კი გააგებინეს. საერთოთ იშვიათათ ყოფილა ისეთ აბუჩათ ავლებულ და დამცირებულ მდგომარეობაში რომელნიც საგზებრიო ხელისუფლება, როგორშიაც იყო „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა საქართველოს „მთავრობა“.

საქართველოს დაპყრობის დროს რუსეთის ჯარებისთვის არ მიუციათ ლეგალურათ რბევისა და „პოგრომების“ ნებართვა, თუმცა, როგორც მოსკოვის ერთ-ერთი მსხვილი აგენტი, დასავლეთ საქართველოს გენერალ-გუბერნატორი, მოდგმით ქართველი ალექსანდრე გეგეჰკორი ჩიოდა თავის დეპეშაში საქართველოს „მთავრობის“ მიმართ, რუსის ჯარისკაცთა თარეში პირველ ხანებში ბევრათ „არ ჩამოუვარდებოდა ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის“. მაგრამ ევრეთ წოდებულ რუსულ-კომუნისტური ლეგალური „გრაბ-ნედელია“-ს მაგიერ,

რუსეთმა საკმაოდ მძიმე ხარკი და კონტრიბუცია დაადო საქართველოს. ყოფილი რუსეთის იმპერიის მთელ სივრცეზე არსად ისე არ ყოფილა შენახული რკინიგზა და მისი სამოძრაო საშუალებანი, როგორც საქართველოში. პირველსავე დღეებში რუსეთმა მრავლად გაზიდა საქართველოდან ორთქმავლები, ვაგონები, საერთოთ სარკინიგზო მასალები. სწრაფათ დააცარიელეს სხადასხვა სამხედრო და საავტომობილო საწყობები. გაზიდეს პატარა საქართველოს მასშტაბით აუარებელი საქონელი. ასე წარმოიდგინეთ, რომ საქართველოს თოფხანიდან ოსმალეთსაც კი მისთავაზეს არტილერია. ამასთან ერთათ ერთას კალმის მოსმით ისეთი თითქოს უჩინარი კონტრიბუცია დაადევს დამარცხებულ საქართველოს, რომელზედ მეტსაც ვერავითარი აშკარა დამპყრობი დესპოტი ვერ დააკისრებდა. საქმე იმაშია, რომ პატარა საქართველოს ფული გაცილებით მალა იდგა, ვიდრე ვეებერთელა და მდიდარი რუსეთისა და მის მიერ წინათ დაპყრობილ აზერბაიჯანისა და სომხეთის ბონები. და აი, საოკუპაციო მთავრობამ თავის ბრძანებით ყველა საბჭოთა ნიშნები საქართველოში ქართულ ფულს გაუთანასწორა და მათი მიღება სავალდებულოთ გახადა. ეს კი მოასწავებდა საქართველოს საშინელ და სისტემატურ ძარცვას. როდესაც ერთი წლის ასეთი ნილაბ აფარებული ძარცვა-გლეჯის შემდეგ ქართული ფული და საბჭოთა სხვა ნიშნები ერთი მეორეს დააცილეს და მათ შორის, ასე თუ ისე, დამყარდა თავისუფალი მეტოქეობა, გამოირკვა, რომ ქართული ფული დაახლოებით 60—80-ჯერ მეტი ღირდა, ვიდრე საბჭოთა ნიშნები. ესე იგი მთელი წლის განმავლობაში საქართველოში ვაგონებით მოქონდათ თავის უფასო ქალაქის ბონები და 60—80 მანეთის ღირებულ სიმდიდრე მანეთათ მიქონდათ. ამგვარათ, აშკარა „გრაბ-ნედელია“-ს მაგიერ დამპყრობელმა ისეთი ფარული „გრაბ-გოდ“-ი მოუწყო საქართველოს და მის ფინანსიურ კეთილდღეობას გამოქრა ყელი, რომ რუსთა არმიების ვერავითარი ერთდროული ძარცვა-რბევა და თარეში ვერ დააყენებდა საქართველოს ეროვნულ ეკონომიკისა და ფინანსების ძარღვს.

— საქართველოს წითელი არმია შედგება სასწრაფოთ და რუსეთის ჯარები მყისვე დაცლიან დამოუკიდებელ საქართველოს რესპუბლიკასო, — ასე. აცხადებდა რუსეთი და მისი ადგილობრივი აგენტები. უნდა აღინიშნოს, რომ ბევრს ამ უკანასკნელთაგანს მართლაც სწამდათ, რომ რუსეთი მხოლოდ ერთდროულათ ჩაერია საქართველოს საქმეებში, საბჭოთა წყობილება დაამყარა და მალე თავის ჯარებს წაიყვანს, რადგან კომუნისტურ რუსეთს არ აქვს და არც შეიძლება ქონდეს, რაიმე იმპერიალისტური და დამპყრობი მიზნები საქართველოს მიმართო. ნამდვილათ კი ქართველი ჯარის შედგენის მაგიერ რუსეთი დაუყოვნებლივ შეუდგა ქართველი ხალხის განიარაღების საქმეს. მის მაგიერათ, რომ ქართული მხედრობისათვის მას სათანადო „წითელი“ რეორგანიზაცია გაეკეთებია, მან სრულიად დაშალა ქართული ჯარის ნაშთები; ამასთან-

ნავე ქართველი მოსახლეობის განიარაღება საოკუპაციო ჩეკებს ჩააბარა, რომლებიც საშინელის სისასტიკით აწარმოებდნენ ამ საქმეს რუსული ჯარების დახმარებით.

მოსკოვის თვალთმაქცებმა ამავე დროს თითქოს ქართული წითელი არმიის შედგენა დაიწყეს. მაგრამ თავიდან ეტყობოდა, რომ ეს მხოლოდ გარდამავალი ფანდი იყო. და მართლაც, გამოიჩინა, რომ ვერავითარი ქართული არმია ვერ შექმნეს, ვინაიდან ასეთი არმიის შექმნა არავითარ შემთხვევაში არ შედიოდა მოსკოვის იმპერიალისტურ გეგმებში. ქართული არმიის საკითხიც კი სრულიად მოიხსნა დღიურ წესრიგიდან და „დამოუკიდებელ“ საბჭოთა საქართველოს მთავრობამ და ადგილობრივმა საბჭოებმა „ნებაყოფლობით იშვილეს“ რუსული საოკუპაციო არმიების დივიზიები, ბრიგადები და პოლკები. ბოლომდე ამ ტაკიმასახარაობისა და ციგნობის რაოდენიმეთ დასაფარავათა და შესასუსტებლათ, რუსულ საოკუპაციო არმიაში, როგორც მისი ერთ-ერთი უჭრედისა, დაიწყეს ქართული დივიზიის შექმნა დაახლოებით იმის მზგავსათ, როგორც ოდესლაც რუს მეფეთა მფლობელობის დროს საქართველოში არსებობდნენ ერთხანს ქართული „დრუჟინები“ და „ქართული მილიცია“, ანდა მთიულთა „ველური დივიზია“ და სხვა. ამრიგათ, ქართული არმიის მაგიერ „დამოუკიდებელ“ საბჭოთა საქართველოს რუსული დივიზიები მოკიდა მოსკოვმა „შვილობილებათ“ და შემდეგ ამ „პირმშო“ შეილობილთა შორის გერას მდგომარეობაში ერთი ქართული ნაწილი ჩარიცხა სახელით. ასე გათავდა 1923 წელს ქართული ჯარის შექმნის საკითხი. და ეს არც გასაკვირველია, სად და რომელ დამპყრობელს შეუქნია დაპყრობილ ქვეყანაში ნამდვილი ეროვნული არმია?! რასაკვირველია, კომუნისტურმა რუსეთმაც არ შექმნა და ვერც შექმნიდა საქართველოში ადგილობრივ არმიას, მიუხედავათ იმისა, რომ შეიძლება ყოფილი იმპერიის არც ერთ კუთხეს და ხალხს არ ჰქონია ისეთი ხელშეწყობი პირობები ამ საქმისათვის, როგორც საქართველოს, რომელსაც დიდი ხანია ყავდა ძლიერი მრავალრიცხოვანი კადრი ჩინებული ოფიცრობისა, რომელიც მთელ საიმპერიო არმიის ოფიცერთა კორპუსში ერთ საუკეთესო ნაწილს წარმოადგენდა. ჯარისკაცების მხრითაც ხომ საქართველოს მშვენიერი და გაწვრთნილი მასალა ყავდა. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ ქართული არმიის შედგენის საქმეს, მიუხედავათ იმისა, წითელი ერქმეოდა მას სახელათ თუ სხვა რამ, ქართველი ხალხი და მისი ხელმძღვანელი წრეები არავითარ შემთხვევაში ხელს არ უშლიდნენ მიუხედავათ ყველა ამ ხელსაყრელ პირობებისა, მოსკოვმა ჩაშალა ქართული ჯარის შექმნის საქმე; ქართველი ოფიცრობის საუკეთესო ნაწილი დაქსაქსა, გაანადგურა. და ნაწილობრივ კიდევ ამოსწყვიტა, რომ ამრიგათ ყოველშემთხვევისათვის თავი მოეკვეთა ქართული მხედრული აზრისა და საქმისათვის. და სხვათერ არც შეეძლო მოქცეულიყო დამპყრობელი რუსეთი, ვინაიდან ის საქართველოში ვერავითარ ნამდვილ ქარ-

თულ ძალას ვერ ენდობოდა, ვერ ენდობოდა თვით ქართველ კომუნისტებს, რომელთა მოწვევითაც ის თითქოს შემოიჭრა საქართველოში და რომელთა საქართველოს მთავრობიდან გადადგება უკვე განზომილი და გადაწყვეტილი ქონდა — რაც ასე უტიფრათა და ტლანქათ კიდეც შეასრულა მან 1922 წლის მიწურულში.

რუსეთი თითქოა სოციალისტური ინტერვენციის წესით ერთდროულადაა და დროებით ჩაერია საქართველოს საქმეებში, რათა საბჭოთა წყობილება დაემყარებია. რუსულ იმპერიალიზმის ეს ოინბაზობა უეჭველათ გულწრფელათ სწამლათ ქართველ კომუნისტთა დიდ ნაწილს. მაგრამ მოიკიდა თუ არა ფეხი საქართველოში რუსეთის არმიამ, მოსკოვი მაშინვე შეუდგა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ამოგდების საქმეს. რუსული კომუნისტური მთავრობის პოლიტიკის ძირითადი მიზანი იყო, რომ საქართველო როგორც ეროვნული სახელმწიფო არარაობათ ექცია. ასეთი განზრახვა საქართველოს მიმართი ლოდიკურათ და უცილობლათ გამომდინარეობს საერთოთ რუსეთის იმპერიალისტური გეგმებიდან. რუსეთის მუდმივი მიზანი იყო მტკიცეთ დამჭდარიყო ამიერკავკასიაში და აქედან ეწარმოებია დიდი აგრესიული პოლიტიკა ახლო აზიაში. ხოლო ვისაც ამიერკავკასიაში ბატონობა უნდა, ის პირველ ყოვლისა უნდა ფლობდეს საქართველოს მისი დედაქალაქით ტფილისით და შავი ზღვის ნაპირით ბათომ-სოჭამდე. გარდა ამისა ამიერკავკასიაში ბატონობისათვის რუსეთისათვის საჭაროა მოშლილ იქნას ყოველგვარი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ორგანიზმები, მთელი ამიერკავკასია უნდა აითქვიფოს აჭრელებულ ერთა დომხალათ, შეიქნე'ა ეგრეთ წოდებული ეროვნებათა კალეიდოსკოპი, რომ სხედასხვა ხალხებთა შორის სადაო კითხვები არ ამოიწუროს, მათ შორის ხან ყრუ და ხან მწვავე ბრძოლამ ქრონიკული ხასიათი მიიღოს, რომ ამ რიგათ რუსეთს აქ ბატონობა და კოლონიზაცია გაუადვილდეს. ეროვნულ სახელმწიფოთა კონსოლაცია ამიერკავკასიაში რუსეთს თავის ბატონობის დაქცევათ მიაჩნდა, რადგან ის თვითონ ძლიერ სუსტია კულტურულათა და ეკონომიურათ და ამიტომ თავის გავლენა და ბატონობა წმინდა ძალმომრეობის საფუძველზე, მხედრულ-ადმინისტრაციულ ნიადაგზე უნდა ააგოს. ევროპა-ამერიკის კულტურულ და ეკონომიკურათ ღონიერ სახელმწიფოებს, მაგალიათ, ინგლისს არ სჭირდება თავის დამონების იძულებითი დენაციონალიზაცია და კოლონიზაცია, მას არ ეშინია იმდენათ ეროვნულ სახელმწიფოების ჩამოყალიბების თავის სამფლობელოებში, რადგან ის ძლიერი ეკონომიკითა და კულტურით მაინც აყენებს მათ თავის გავლენის სფეროში. რუსეთის ლატაცსა და უკულტურო იმპერიალიზმს, მიუხედავათ იმისა წითელ სამოსელში იქნება ის გახვეული თუ თეთრში, არ შეუძლია აიტანოს ესოდენი ეროვნული ლიბერალიზმი თავის კოლონიებში, ამიტომაც ის იღებს გეზს არა იმდენათ დაპყრობილ ხალხების ექსპლოატაციაზე, არამედ ამ ხალხების ამა თუ იმ წესითა და

ფორმით ეროვნულ მოსპობაზე; ამიტომაც, რომ რუსეთი მუდამ ებრძოდა კავკასიაში ყოველგვარ ეროვნულ-პოლიტიკურ ავტონომიას, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ უჭრედების განსახიერებას. ასეთი იყო მუდამ რუსეთის პოლიტიკა კავკასიის მიმართ და მთელი თავის არსებით ასეთივე დარჩა ეგრეთ წოდებულ კომუნისტურ დაპყრობის დროსაც. ხოლო ვისაც უნდა, რომ ამიერკავკასიაში ეროვნული სახელმწიფოთა ჩამოყალიბება მოშალოს, მაშინ პირველყოვლისა უნდა დაანგრიოს და ააფეთქოს საქართველო, ვინაიდან ეს ყველაზე ძლიერი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ერთეულია ამიერკავკასიაში თავის გეოგრაფიული მდებარეობით, ქართველ მოსახლეობათა კონცენტრაციით ამ ტერიტორიაზე, ძლიერი ეროვნული კულტურითა და სახელმწიფოებრივი ტრადიციით, რომელიც მან მეცხრამეტე საუკუნემდე მოიტანა. საქართველოს სახელმწიფოებრივად აღდგენა-ჩამოყალიბება, თავისთავად აყალიბებს მთელ ამიერკავკასიას ქართულ, სომხურ და აზერბაიჯანულ რესპუბლიკათ. მთელ ამიერკავკასიაში არსებითათ სწორეთ ეს სამი ერი სცხოვრობს, გარდა სამი ერისა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში რუს და სხვა კოლონისტების მცირე ჯგუფს, აქ ბინადრობს კიდევ რამდენიმე პატარა ტომები, რომელთა საერთო რიცხვი 200 ათასს არ აღემატება. ასე რომ, ამიერკავკასიის რაღაც არაჩვეულებრივი ეთნოგრაფიული კალეიდოსკოპობა რუსული იმპერიალიზმის მიერ საგანგებო მიზნებით მოჩმავალი ზღაპარია და ზღაპარს განსაკუთრებულ გულმოდგინეობით ქექავს, ანიავებს, დაულალავთ მოუთხრობს ყველას და ყველა პანგზე დამღერის სწორეთ კომუნისტური რუსეთი, რათა ინტერნაციონალისტურ ბერუსში გახვიოს ნაციონალურ რესპუბლიკათა დამხობისა და ამოგდების საქმე. დაბრუნებულ რუსეთს ამიერკავკასიაში დახვდა სამი უკვე საკმაოდ ჩამოყალბებული ეროვნული რესპუბლიკა. და აი, რუსეთის იმპერიალიზმიც გახლებული რუსული შოვინიზმით ეკვეთა ინტერნაციონალიზმის ნიღაბ ქვეშ ამ რესპუბლიკებს და კიდევ დაამხო ისინი. ყველაზე საშიში მათგანი რუსეთისათვის იყო, რასაკვირველია, საქართველო. საქმარისია საქართველოს სახელმწიფოებრივი გამოქანდაკება და ამიერკავკასიის ორი დანარჩენი ერიც თავისთავად დაკრისტალდება სომხურ და აზერბაიჯანულ სახელმწიფოებათ. მოშალეთ, ააფეთქეთ და ათქვიფეთ საქართველო და მთელი კავკასიაც ეროვნულათ აქოთებული და აჭრელებული იქნება. და აი, სწორეთ ეს სანაქებო „ინტერნაციონალისტური“ საქმე დაიწერა თავის წითელ დროშაზე ამიერკავკასიისა და საქართველოს რუსეთელმა დამპყრობელებმა.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, დაპყრობის პირველსავე დღეებში, როდესაც რუსეთის მბრძანებელი ლენინი საბჭოთა საქართველოს დამოუკიდებლობაზე ვრცელ დაპირებებს იძლეოდა საზეიმოთ, საიდუმლოთ ბრძანებას ბრძანებაზე აგზავნიდა საქართველოს დამოუკიდებლობის სასწრაფოთ გაუქმების შესახებ. დაპყრობის პირველსავე დღეებში გააერთიანეს რკინიგზა, შემდეგ

საგარეო ვაჭრობის საქმე, საერთოთ ეკონომიური საქმიანობა; სულ ხუთიოდე თვეში დასვეს და გადასჭრეს საკითხი ამიერკავკასიის ფედერატიული კავშირის შედგენის შესახებ ისე, რომ არც კი გაუგია „დამოუკიდებელ“ საქართველოს საბჭოთა „მთავრობას“, ხოლო ხალხს, აბა, ვინ რას კითხავდა — ჭერ კიდევ რევკომების ხანა იყო. საბჭოებიც კი არ იყო დანიშნული საოკუპაციო ხელისუფლების მიერ. ამიერკავკასიის კავშირის შედგენის საკითხი მოსკოვის მთავრობამ გადაწყვიტა და მისმა კავკასიის კოლექტიურმა ნამესტნაგმა, ეგრეთ წოდებულმა „ზაკრაიკომმა“, ესე იგი რუსული კომპარტიის კავკასიის კომიტეტმა, გაზეთების საშუალებით აცნობა ეს დიდი აქტი ქართველ ხალხსა და მის კომუნისტურ „მთავრობას“.

ისეთი სწრაფი ტემპით აწარმოვა რუსეთმა საქართველოს სახელმწიფოს მოსპობისა და ანექსიის საქმე, რომლის ბადალი ძვირათ მოიპოვება ისტორიაში. ის საქმე, რაზედაც საქართველოს პირველ დაპყრობის დროს რომანოვებს თითქმის ოცი წლის ბოდიში დასჭირდათ, 1783 წლიდან მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე გააქიანურეს, რუსეთის ახალმა კომუნისტურმა მთავრობამ სულ ერთ-ორ წელიწადში მოასრულა. ამ გარემოებამ სავსებით გაამიშვლა ეგრეთ წოდებული „ერთდროული კომუნისტური ინტერვენცია“ და ყველას აშკარათ დაანახა მთელი მისი მახინჯი და ცინიკური იმპერიალისტური სახე. ამ ამბავმა თვით ყოვლის მომთმენი და ყოვლის ამტანი ქართველი კომუნისტებიც კი შეაშფოთა. ზოგ მათგანს თავიდან ეგონათ, რომ რუსეთი მართლა იმითმ აგზავნიდა საქართველოში თავის არმიებს, იმისთვის ჟღერდა ამ ომში რუს და ქართველ მუშებსა და გლეხებს, რომ საქართველო დამოუკიდებლათ დაეტოვებია, ხოლო ხალხის მიერ არჩეულ დემოკრატიული მთავრობის მაგიერ, ქართული საბჭოთა ხელისუფლება დაემყარებია. ზოგმა კი თავიდანვე იცოდა, რომ საქართველოს სრულსა და ფაქტიურ დამოუკიდებლობას რუსეთი არ დაუტოვებდა, მაგრამ ის კი აღარ ეგონათ, თუ ასე ტლანქათა და ასე პირწმინდათ გათელავდა ფეხქვეშ თვით საბჭოთა საქართველოს, თუ მას უბრალო თვითმმართველობის ნასახსაც არ შეარჩენდა. აი, ამ ნიადაგზე წარმოიშვა ეგრეთ წოდებული „უკლონიზმი“. ამ სახელით რუს ოკუპანტებმა მონათლეს საქართველოს კომუნისტები, ესაო და, თქვენ „გადაისახეთ“ ჭეშმარიტ კომუნისტურ ზაზიდან, რადგან არა ხართ იმის თანახმა, რომ საქათველოს სახელმწიფოებრივი სახე სრულიად წაიშალოს და რუსეთმა რუსულათ განაგოს ის თავის ქეიფსა და ჭკუაზეო.

საქართველოს კომუნისტურ პარტიაში ძლიერი კრიზისი შეიქნა. საერთოთ კომუნისტური პარტია, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ესე იგი როგორც პოლიტიკური პარტია, თვითმომქმედი და თვითმმართველი ორგანიზაცია, უკვე აღარ არსებობდა საბჭოთა ქვეყნებში. კომუნისტური პარტიები გადაიტენ ერთგვარ სამხედრო დისციპლინის წესზე აგებულ პრივილეგიურ წოდუ-

ბათ, მაგრამ ისეთ წოდებათ, ანუ მოხელეთა კლასათ, რომელიც მოკლებულია შინაგან წოდებრივ თავისუფლებასა და თვითმართველობას. თვით ეს ახალი წოდება მზგავსათ ყველა ამგვარი ისტორიული წოდებებისა შიგნით დაიყო სხვადასხვა რანგებათა და საფეხურათ: აქ ჩამოყალიბდა ყველაზე დამსახურებულითა უბრწყინვალესი კომუნისტურ თავადთა ჯგუფი, ეგრეთ წოდებულ უძველესი გვარდია. შემდეგ, ესე ვთქვათ, ტახტის აზნაურნი, ეს ის საკმაოთ ძველი მოდგმისა და „წმინდა სისხლის“ კომუნისტები, რომელნიც 1905 წლის რევოლუციის დროს შევიდნენ პარტიაში, მერმეთ მოყვება უფრო დაბალი რანგის კეთილშობილნი. 1917 წლამდე მისულნი ბალშევიკურ პარტიაში. შემდეგ საბატონო აზნაურნი, მერმეთ მაძიებელნი და ასე ბოლომდე.

რაც შეეხება საქართველოს კომუნისტურ პარტიას, მართალია მისი გავლენა საქართველოში მუდამ, უმნიშვნელო იყო. რიცხვითაც ის მეტათ მცირე ძალას წარმოადგენდა, მაგრამ პროპორციონალურათ, ვეებერთელა რუსეთთან შედარებით, საქართველოს კომპარტია რიცხვითაც საკმაო ძლიერი იყო, ხოლო რაც შეეხება ეგრეთ წოდებულ „ძველ გვარდიელობას“, აქ ხომ ქართველ კომუნისტებს ბადალი არ ყავდათ მთელ საბჭოთა იმპერიაში. საქართველოს კომუნისტურ პარტიის „წმინდა სისხლის“ თავადნი და დიდებულნი ოც საქართველოს ეყოფოდა შედარებით რუსეთთან და სხვა საბჭოთა ქვეყნებთან. ერთი სიტყვით, ამ მხრით საქართველოს კომპარტია უნდა თვალი ყოფილიყო მთელ საბჭოთა კავშირში, მაგრამ ნამდვილათ სწორეთ საქართველოს კომპარტია შეიქნა ყველაზე უფრო საეჭვო და აგდებულნი. ქართულ კომუნისტურ გვარდიას ყოველგვარი პატივი და უფლება აყარა მოსკოვმა და მეთაურებათ მეტწილათ ვილაც საეჭვო კარიერისტები და, როგორც საქართველოსთვის ისე კომპარტიისათვის, ვიგინდარები და მატრაკეცეები დაუნიშნეს. ხოლო ასეთი ყველასათვის უცნობი და უთვისტომო ვიგინდარები და პოლიტიკური შანტაჟისტები ბლომათ მოკალათდენ რუსეთის კომპარტიაში, განსაკუთრებული ხალისითა და აღტყინებით მოღვაწეობდნენ ეს აღმათ „გაწითლებული“ რუსი შავრაზმელები „განაპირებზე“ — „ნოროდებში“ და კერძოთ საქართველოში, სადაც მოსკოვის მიზნებისათვის უფრო მისაღები იყო ახლათ გაკომუნისტებული რუსის „ველიკოდერჟავნიკი“ მონარხისტი, ვიდრე ბალშევიზმის დროშის ქვეშ ერთგულათ მოხუცებული ქართველი რევოლუციონერი.

რუსეთის კომუნისტური დიკტატურა თავიდან არავითარ ანგარიშს ბა უწევდა საქართველოს კომუნისტურ პარტიას, თვით საქართველოზე სამხედრო თავდასხმაც ისე მოახდინა მოსკოვმა, რომ შეიძლება მხოლოდ თითო ოროლა ქართველი მოდგმის კომუნისტს აცნობა თავის გადაწყვეტილება, თორემ საერთოთ ქართველ კომუნისტებს რას კითხავდენ ან რა ანგარიშს გაუწევდნენ მათი ბატონები? ქართველი კომუნისტები იყვნენ დიდ პრეტენზიანში. მონური სულით საკმაო გაუღენთილნი ესენიც საკმაოზე მეტ ლოიალობასა და მორჩილებას იჩენდენ თავიანთ ბატონების მიმართ, მაგრამ ამ ბატონ-

ნთა სიტლანქემა და ქამობამ იმდენათ გადააქარბა ყოველგვარ საზღვარს, რომ თვით ეს სულით მონებიც კი აღშფოთდენ. ეგრეთ წოდებულ „უკლონიზმის“ წარმოშობის მიზეზები მრავალია, მაგრამ უმთავრესი კი იმაში მდგომარეობა, რომ ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნება იმდენათ ღრმა და ძლიერი იყო და არის, რომ მის გავლენას ვერაფრითარ შემთხვევაში ვერ გაეცეოდა ბალშევიკურ მოღვაწეთა ის ჯგუფი, რომელსაც რამდენიმეთ მაინც ქონდა კავშირი ქართველ ხალხთან, ქართველი ხალხის შედარებით ღრმა მოქალაქეობრივი განვითარება კიდევ ერთხელ გამოიხატურდა ამ შემთხვევაში. ქართველი კომუნისტებიც კი თითქოს რაღაც სხვანაირი გამოჩნდენ ყველა საბჭოთა ქვეყნებში და ერებში. რუსეთის კომუნისტურ პარტიაში შეიჭრა ქართველი კომუნისტების მეოხებით ეროვნული „უკლონიზმი“ და საკმაო სიძლიერით ააფორიაქა ეს რუსულ-კომუნისტური დიქტატურის ქაობი. ამ პარტიის ისტორიული XII ყრილობა, რომელმაც იდეოლოგიურათა და მორალურათ მოშალა რუსული „ველიკოდერჟანნიკობა“ კომპარტიაში, და თანდათანობით გულს უღრღნის და ერთ ღროს კიდევ მოშლის და ეროვნულ სახსრებში დახსნის რუსეთის კომუნისტურ იმპერიას, აი, ეს ყრილობა იყო ქართველი ხალხის მაღალი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი სიმწიფის მანიფესტაცია. ამ ხალხმა თავის მახინჯი და ყველაზე შეუგნებელი შვილებიც კი იმდენათ აღზარდა პოლიტიკურათა და ეროვნულათ, რომ ისინი ყველა საბჭოთა ქვეყნების ყრილობაზე რუსულ ტირანიის წინააღმდეგ ბრძოლას მეთაურობდენ, და მათი საშუალებით დაპყრობილი ქართველი ხალხი შიგ გულში კოდაეს რუსეთის ნაციონალისტურ დესპოტიას, და ამ ჭრილობას ის ვერაფრითარ შემთხვევაში ვერ ზოიშუშებს. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ბალშევიკური ჯგუფი ჯერ კიდევ რევოლუციამდე განსხვავდებოდა თავის რუსეთელ ამხანაგებისაგან შედარებით მეტი დემოკრატიზმით. მართალია, საერთო ბალშევიზმის ორგანიზაციული დამახასიათებელი თვისება მუდამ და ყველგან სასტიკი ცენტრალიზმი და მხედრული დისციპლინა იყო, მაგრამ საქართველოში ის მაინც ვერ ღებულობდა ისეთ უკიდურეს მონურსა და ბატონყმურ ფორმას, როგორც ბალშევიზმის ნამდვილ სამშობლოში — რუსეთში. დაყურსული ბალშევიზმი უფრო ზედგამოჭრილია რუსეთის მასის დაბალ პოლიტიკურ და მოქალაქეობრივ დონეზე, სადაც მეფურ-ბომეშჩიკურ-აგტოკრატობში და ბალშევიკურ-პლებეიური ცენტრალიზმი ერთი და იმავე მოვლენის პირი და სარჩული იყო. ორივე აღმოცენებული იყო რუსეთის გლეხურ-ობშჩინურ ჩამორჩენილობაზე, მის კულტურულ და მოქალაქეობრივ სიბეჩავეზე. ამიტომაც საქართველოში არც ქონდა გასავალი ბალშევიკურ მიმართულებას, ხოლო ის მცირე ჯგუფი, რომელიც წინათ მოღვაწეობდა საქართველოში, არ იყო და ვერც იქნებოდა ისეთ ყურმოჭრილ მონათა უბრალო გროვათ, როგორც რუსეთში. და აი, სწორეთ ამ გარემოებამაც ეროვნულ მომენტთან ერ-

თათ შექმნა ქართველ კომუნისტთა კონფლიქტი ორგანიზაციულათ და პოლიტიკურათ უკვე სრულიად გადაგვარებულ რუსეთის კომპარტიასთან.

ეს კონფლიქტი თანდათან მწვავედებოდა, ვინაიდან წითელ სამოსელში გახვეული შავი საკოლონიზაციო საქმიანობა გადამეტებული სისწრაფითა და სიტლანქით სწარმოებდა საქართველოში. თუმცა მოსკოვი სხვადასხვა ოინე-ბითა და ზრიკებით რეკლამას რეკლამაზე აწყობდა იმის დასამტკიცებლათ, რაქ საქართველო ეროვნულათ დამოუკიდებლათ ვითარდებათ, მაგრამ ამ „ინტერნაციონალისტურ“ ფოკუსების რეალური შინაარსი ყველასათვის თვალსაჩინო იყო და მით უმეტეს ქართველ კომუნისტებისათვის, რომელნიც ამ ფოკუსნაკებს გვერდში უდგენ და ამიტომ ყველაზე კარგად ზედავდენ მოსკოვის კულისების „ინტერნაციონალურ“ ბუტაფორიას და ყალბ გრიმიროვკას.

უკვე არავითარი გრიმიტა და ფერუშარილით არ შეიძლებოდა იმის დაფარვა, რომ რუსეთი ძირიან ფესვებიანათ სთხრის საქართველოს სახელმწიფოუარიობას და თვით ქართველ ხალხს. დამოუკიდებელი საბჭოტა რესპუბლიკა თანდათან მიიყვანეს ისეთ პოლიტიკურ ფარგლებში, რომ მისი უფლებები ფაქტიურათ გაცილებით ნაკლები შეიქნა, ვიდრე რუსეთის რომელიმე გუბერნიის. ყველაზე დამახასიათებელი და, ასე ვთქვათ, პიკანტური შეიქნა ის გარემოება, რომ საქართველოში სოციალიზმისა და რევოლუციის სახით ქართველი მუშა განიდევნა მუშათა კლასის ზელმძღვანელ ორგანოებიდან. და მოხდა ეს იმ საქართველოში, რომლის მუშათა კლასი და სოციალისტური ძალები პატრონობდენ და ზელმძღვანელობდენ 30 წლის განმავლობაში მთელი ამერიკავკასიის სოციალისტურსა და რევოლუციონურს ბრძოლას. და კიდევ მეტი, ქართველ სოციალისტთა რევოლუციონური და სოციალისტური ზელმძღვანელობა უფრო შორსაც მიდიოდა, ის ვრცელდებოდა ჩრდილო კავკასიაზე და ნაწილობრივათ სამხრეთ რუსეთზედაც კი. და აი, იმ გმირულ ხანაში, როდესაც სოციალისტობისა და რევოლუციონერობის სახელის ტარება ჯილდოსა და პრივილეგიებს კი არ იძლეოდა, არამედ განუსაზღვრელ მსხვერპლს მოითხოვდა, როდესაც იმ დროში იკრიბებოდა მუშათა პროფკავშირებისა და პარტიების ამიერკავკასიის ყრილობები, აქ მხოლოდ წამლათ თუ შეხედებოდით არა ქართველ ელემენტებს. ზშირათ ასეთი საკავკასიო ყრილობებიც კი თითქმის მარტო ქართველებიდან შედგებოდა; და ასე იყო ეს იმიტომ, რომ ქართველი მუშა იყო ჭეშმარიტი სოციალისტური ავანგარდი მთელს კავკასიაში, და ბელადობდა ის კავკასიის მუშათა მოძრაობას განურჩევლათ ფრაქციობისა; ასე ფრთაგაშლილი და ძლიერი იყო კავკასიაში არა მარტო ქართველ, ეგრეთ წოდებულ, მენშევიკთა, არამედ ქართველ ბალშევიკთა ზელმძღვანელო როლიც სხვა ერის წარმომადგენლებთან შედარებით. და აი, ყველა ამის შემდეგ ზდება ასეთი ისტორიული საკვირველება — ტულისა რიაზნის მუეიკებიდან შემდგარი რუსული წითელი არმია იპყრობს საქართველოს სოციალიზ-

მის სახელით; მოსკოვი თითქოს ქართველ კომუნისტებს ეხმარება საბჭოთა წყობილების დამყარებაში, ყველას და პირველ ყოვლისა ქართველ კომუნისტებს ეგონათ, რომ საქართველოში მაინც მათ ექნებოდათ ხელმძღვანელობა, მაგრამ, პოი საოცრებავ, ის ქართველი ბალშევიკები, რომელნიც თითქმის ოცი წლის განმავლობაში მთელ კავკასიის ბალშევიკურ მოძრაობას ხელმძღვანელობდნენ, არ გამოდგენ არც ღირსი და არც საკმარისი იმისთვის, რომ ესლა საბჭოთა საქართველოსათვის გაეწიათ სამსახური?! წითელმა რუსულმა იმპერიალიზმმა საქართველოს სათავეში ქართული „მთავრობა“ დააყენა. მაგრამ ეს მხოლოდ მოსაჩვენებელი ფანდი იყო. ეს მთავრობა უბრალო ციფერბლატს წარმოადგენდა, ხოლო ნამდვილი მამოძრავებელი ზამზარა იყო მოსკოვი და ადგილობრივად ამიერკავკასიის მასშტაბით გაერთიანებული კომპარტიისა და პროფკავშირების ის ორგანოები, რომელნიც სავსებით გადაეცა არა ქართველ ელემენტებს; კიდევ მეტი: თვით საქართველოს კომპარტიასა და პროფკავშირებში ხელმძღვანელობა არა ქართველთ მიეკუთვნა. საქართველოს კომპარტიას ფაქტიურათ ტფილისის ორგანიზაცია დაუმორჩილეს, ხოლო ეს უკანასკნელი არა ქართველთ მიანიჭეს და რუსულათ ააწყვეს, ესაო და, ტფილისი მუშათა ცენტრია, ხოლო კომუნისტურ პარტიაში პროლეტარული ორგანიზაციები უნდა მეთაურობდნენ. რაც შეეხება პრფესიონალურ კავშირებს, მათი დენაციონალიზაციის საქმევ სწრაფათ წაიდა წინ. ჯერ კიდევ ოკუპაციის პირველსავე კვირებში „დამოუკიდებელ“ საქართველოს კავშირები რუსეთის კავშირების ორგანულ ნაწილათ გადაიქცნ. შემდეგ ამიერკავკასიის სამ ეროვნულ რესპუბლიკათა კავშირები გააერთიანეს და ამ შეერთების მანქანებათ ქართულ-სომხურ-აზერბაიჯანულ კავშირებიდან ერთი მთლიანი რუსული კავშირი გამოვიდა. თვით საქართველოში, სადაც მპყრობელ ქართველ ერს ყავს, სულ ცოტა, მთელი მოსახლეობის 75% მაინც, იმ ერის, რომელიც არც ერო თავის მეზობელ ხალხს და მათ შორის რუსებსაც არავითარ შემთხვევაში არ ჩამოუვარდება არც საერთო კულტურითა და არც პოლიტიკურ-მოქალაქობრივი განვითარებით, ხოლო რევოლუციონურ-სოციალისტური გაწვრთნით და თვით ძველი ბალშევიკური კადრებითაც თავის რიცხვის კვალობაზე ხომ მრავალჯერ აჭობებს თითოეულ მათგანს, აი ამ ქართველ ერს თავის ოჯახში საკუთარ პროფკავშირებში „რევოლუციისა და სოციალიზმის გამარჯვების“ შემდეგ დაეთმოთ დაახლოებით 50%, ხოლო ცენტრალურ ხელმძღვანელ ორგანიზაციებში კიდევ ნაკლები. ... ამგვარათ, საქართველოსთვის ქართველი კომუნისტები ნაკლებ გამოსადეგი შეიქნა, ხოლო სამაგიეროთ დიდის ხალისითა და სიამოვნებით ეპატიეება მათ მოსკოვის მთავრობა რუსეთისაკენ და კიდევ ბლომათ მიყავთ იქეთკენ ნებსით თუ უნებლიეთ და კომუნისტურ ჩინ-ორდენებსა და თბილ ადგილებსაც უხვათ ურიგებენ. ერთი სიტყვით, სრულიად ისე, როგორც მანამდე რომანოვთა მთავრობა ეპყრობოდა ქართველი ხალხის

მოწინავე წრეებს. — ქართველ მოხელესა და ოფიცერს საქართველოს გარე-
შე უნდა ემსახურა. ჭერ კიდევ საქართველოს აღების პირველსავე დღეებში
ოკუპანტებმა გადასწყვიტეს რკინიგზის გაწმენდა ქართველ მუშა-მოსამსახრე-
რეთაგან და რაოდენიმე ასეთი რუსი მუშა მოითხოვეს როსტოვის ოლქიდან.
ერთი სიტყვით, საქართველოში ახლათ დამყარებული რუსული ხელისუფლე-
ბის ყოველგვარ ნაბიჯსა და მიხვრა-მოხვრაში აშკარათ გამოსტვირთა მისი ჩე-
ში ნაციონალისტური და საკოლონიზაციო ზრახვანი და ხასიათი და ეს აშკარა
ხდებოდა მაშინაც კი, როდესაც ის დიდის გულმოდგინებით ეხვეოდა ინტერ-
ნაციონალიზმის სამოსელში და თავბრუდამხვევი ოინბაზობით დაუღალავათ
ჩიჩინებდა ერთა თავისუფლებისა და თანასწორობის პრინციპებზე.

საქართველოში რუსული საოკუპაციო ხელისუფლება იმ დროს დამყარ-
და, როდესაც რუსეთის კომუნისტური დიქტატურა საკმაოდ დარწმუნდა თა-
ვის უტოპიების უნიადაგობაში და ეგრეთწოდებულ ახალ ეკონომიურ პოლ-
ტიკაზე გადავიდა, ესე იგი, მეტწილათ ძველი საქონლურ-კაპიტალისტურ-
ეკონომიკა აღადგინა. ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ქონდა საქართვე-
ლოსთვის, ვინაიდან 21 წელში რუსეთი გამოვიდა ამ პირველყოფილ და ვე-
ლურ კომუნიზმის ხანიდან, საქართველოში ის უკვე ცოტა დაქვეიანებული
შემოვიდა და, ამრიგათ, ჩვენს ქვეყანას ასცილდა ის საშინელი უბედურება
და ნგრევა, რომელიც სამხანგევარი წლის განმავლობაში მძვინვარებდა რუსეთ-
ში. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში შემოვიდა ეგრეთ წოდე-
ბული „ნეპური“ რუსეთი, მაინც საშინელი სიძვირე, გაჭირვება და შიმშილი
გამეფდა ოკუპაციის პირველ ორ წელიწადში. საქმე ის არის, რომ რადგან
საქართველო ფაქტიურათ რუსეთის საზღვრებში მოექცა, ის უნდა საერთო
ბედსა და მდგომარეობას დამორჩილებოდა, ხოლო რუსეთის მდგომარეობა
აოხრებული და გატიალებული იყო. და საქართველოც მან თავის დონეზე
დაიყვანა, დააგლახა. ამ მიზნისათვის კი უმთავრესათ ზომით, როგორც ზე-
ვით მოვიხსენიეთ, ის იხმარა, რომ საბჭოთა რესპუბლიკების გაფასებული
ბონები ქართულ ფულს გაუთანასწორა და ამრიგათ, საქართველოს „კანონა-
ერი“ ძარცვა-გლეჯა მოაწყო. ერთი წლის შემდეგ რუსეთის მთავრობას ეგო-
ნა, რომ საქართველო საკმაოდ გავერანებულია, ესე იგი გატოლებულია თა-
ვის მდგომარეობით რუსეთთან და ამიტომ მან გაანთავისუფლა ქართული
ფული, დაუშვა ქართული ფულისა და საბჭოთა ნიშნების თავისუფალი მეტო-
ქეობა, ესე იგი საბჭოთა საქართველოსა და დანარჩენ საბჭოთა რესპუბლიკე-
ბის და პირველ ყოვლისა რუსეთის ეკონომიურ-ფინანსიური გაჭიბრება. მაგ-
რამ საქართველომ აქ საშინელი სირცხვილი და მარცხი აქამა რუსეთს. მიუხე-
დავად იმისა, რომ მოსკოვის მთავრობა მთელი წლის განმავლობაში კლავდა
ქართულ ფულს, ანიავენდა და სძარცვავდა პატარა საქართველოს დოვლათა
და ეკონომიურ შემოქმედებას, თურმე მან ვერ გამოგულდა ქართული ფული,

დიდ რუსულ საბჭოთა იმპერიის სხეულზე და რომ ამ მუწუკის მორჩენა, რომელიც მიიღო თუ არა ოდნავ თავისუფლათ ამოსუნთქვის საშუალება, მაშინვე ჩუსეთისათვის გულისმომკლავ ჰეცრამეტყველობით მთელ მსოფლიოს აცნობა, თუ რა იყო და რა არის პატარა საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა ოქროთი და ყოველი დოვლათით მდიდარ ვეებერთელა რუსეთთან შედარებით; თუ რაოდენ ჭანსად ნიდაგზე იდგა დამოუკიდებელ საქართველოს ეკონომიკა და პოლიტიკა შედარებით მოსკოვის დიქტატორთა ველურ ცდებთან; თუ რა კონტრასტს წარმოადგენდა საქართველო რუსეთთან შედარებით მაშინაც კი, თუ ქართველ ხალხს, თუ გინდ საბჭოთა წყობილების ფარგლებშიაც, ცოტაოდენი პოლიტიკური და ეკონომიური ავტონომია მაინც მისცემოდა. ყველაფერი ეს ასე სისასტიკით ნათელჰყო იმ გარემოებამ, რომ ღრობით განთავისუფლებულმა ქართულმა ფულმა ერთბაშად ვალუტის ადგილი დაიკი-რა ხელახლა რუსეთის ფულის მიმართ. დიდმაყრობელი რუსეთის მართველნი ძალზე შეაშფოთა და აღაშფოთა ამ გარემოებამ, და მათთვის აშკარა შეიქნა, რომ საქართველო თუგინდ საბჭოთა წყაროებითაც კი, ერთის მხრით მათი სიღუფხირის ნაშეტანი ჰეცრამეტყველი და ბასრი ჰამხილებელია, ხოლო მეორე მხრით მეტად მტკივანი მუწუკია, რადგან რაღაც სხვანაირად ხორცმეტია დიდ რუსულ საბჭოთა იმპერიის სხეულზე და რომ ამ მუწუკის მორჩენა მხოლოდ და მხოლოდ მისი აშკარა ფორმალური გასრესით შეიძლება. აი, აქედან კიდევ უფრო ძლიერდება ოკუპანტების სწრაფვა, რომ უკვე ფორმალურათ გააუქმონ საქართველოს სახელმწიფოებრიობა, პირველ ყოვლისა მოჰკლან ეს საზიზღარი და რუსული სულის აღმაშფოთებელი თავხედი ქართული ფული. ეს ზეიმი ქართველი ხალხის ეკონომიურ-პოლიტიკური შემოქმედებისა, ესე იგი მოუსპონ საქართველოს საემისიო უფლება და ამასთან ერთად თვით საქართველოს სახელმწიფოც გააუქმონ მის ამიერკავკასიის მთლიან რესპუბლიკაში გათქვეფით.

ამრიგად, წინათ დაარსებულ ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა კავშირის მაგიერ, ეხლა ამიერკავკასიის მთლიანი რესპუბლიკა წამოაყენეს, რომ შემდეგ ეს უკანასკნელი საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შეეყვანათ. ეს კი საემისიო უფლების წართმევასთან ერთად მოასწავებდა საქართველოს არამცთუ დამოუკიდებლობის ფორმალურ გაუქმებას, არამედ მისი სახელმწიფოებრივი ავტონომიის ნატამალის მოსპობასაც. და აი, ამ საკითხების ირგვლივ დატრიალდა მწვავე ბრძოლა საქართველოს კომუნისტურ პარტიაში. ამ პარტიის ქართული („უკლონისტური“) ნაწილისა და რუსული კოლონიზატორულ ფრაქციის წარმომადგენლები ერთი მეორეს ასწრებდენ მოსკოვში, რომ იქიდან, თავიანთი ბატონობისაგან მიეღოთ „იარაღი“ საქართველოზე ხელისუფლებისა. თვით ქართველი ხალხის მასებში არამც თუ რუსულ კოლონიზატორულ ჭგუფს, არამედ უკლონისტებსაც კი არავითარი დასაყრდნობი არ ქონდათ. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელისუფლების წყარო იყო

რუსული საოკუპაციო არმია და, რასაკვირველია, ამიტომაც ორივე ჯგუფი მოსკოვში ეძიებდა სამართალს დამპყრობის სასახლის კარზე. და აი მოსკოვი, რომელიც პირველ ხანში საქართველოსადმი თითქოს ერთგვარ ზომიერებას აღიარებდა, და ამიტომაც ხელისუფლების სათავეში საქართველოს კომუნისტები („უკლონისტები“) დააყენა, ესლა უკვე გრძნობს, რომ მოფერების დრო გავიდა, მელის კუდი დამალა, მგლის საშინელი კბილები აშკარათ გამოაჩინა, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი და სახალხო კომისართა საბჭოს საოკუპაციო ჯარებს გაარეკინა და ხელისუფლება ერთგულ კოლონიზატორთა და ანექსიონისტთა ჯგუფს ჩააბარა. ეს ერთგვარი სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინა მოსკოვმა 1922 წლის ნოემბერში. ამის შემდეგ მან მოსპო საქართველოს ფინანსური ავტონომია, მალე თვით საქართველო ამიერკავკასიის მთლიან რესპუბლიკაში გათქვიფა და ამ უკანასკნელს კი საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში უკრა თავი, ესე იგი ფაქტიურათ ნამდვილი რუსული ანექსია მოუხდინა.

ამრიგათ, რუსეთს ორი წელიც კი არ დასჭირდა იმისათვის, რომ დამოუკიდებელი საქართველო მოესპო, მანათნ ერთათ გაეუქმებია სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკები და ახალი სახით აღედგინა ამიერკავკასიის სამეფო სანამესტნიკო. და აი, სწორეთ ეს იყო რუსეთის იმპერიალიზმისა და ნაციონალიზმის ძირითადი ამოცანა. სახელდობრ რუსეთის დიდმპყრობელობისათვის უდიდეს საშიშროებას წარმოადგენდა ის გარემოება, რომ ამიერკავკასიაში ბუნებრივად და ორგანულად ყალიბდებოდნენ სამი ეროვნული სახელმწიფო, ეს მას მუდამ უბედურებათ მიაჩნდა და ამიტომ მთელ თავის პოლიტიკას იმაზე აშენებდა, რომ ამიერკავკასია ეროვნულად არ ღამჯდარიყო, არ დაკრისტალებულიყო განსაკუთრებულ ტერიტორიებზე, მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ ეს ბუნებრივი პროცესი ეროვნულ დიფერენციაციისა და ინტეგრაციის განსაზღვრულ ტერიტორიაზე რამენაირად ჩაეფუშა. კავკასია გარდაექცია ეთნოგრაფიულ სუმბურათა და დომხალათ, რათა ამ ეროვნულ ქაოზში არასდროს არ ამოწურულიყო ეროვნული შუღლი და ბოღმა, რომ ამ ბრძოლაზე და გათიშვაზე აეშენებია თავის ბატონობა, ამიერკავკასიის კოლონიზაცია და რუსიფიკაცია. და აი, სწორეთ პირწმინდათ, თუმცა ახალი ფორმით მიიღო მემკვიდრეობით ეს პოლიტიკა რომანოვების დინასტიისა ლენინმა და ლენინის მოდგმის მთავრობამ. ძველი სანამესტნიკო და საეკზარხო პოლიტიკა გადაღებულ იქნა წვრილმანებშიაც კი. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ თვისტომთა და ერთმორწმუნეთა შორის წინათაც იყო სრულიად ბუნებრივი და გონიერი სწრაფვა ისე გადაჯგუფებულებყვნენ, რომ მოსახლეობაში ნაკლები ყოფილიყო ეროვნული აჭრელება და ხარვეზები. მაგალითად, სომხური და თათრული სოფლები ერთი მეორეს მიწასა და მოსახლეობას უცვლიდნენ და თავიანთ მოძმე სოფლებსა და ბაზრებს ეკვრებოდნენ. ამ ყოვლად საზრიან, სამართლიან და მიზანშეწონილ სწრაფვას გაშმაგებულად ებრძოდნენ მეფის

სატრაპები და მათი მიზანიც აშკარა იყო: — ამიერკავკასია უნდა ყოფილიყო ეროვნულ სუბტრატ და აი, ამავე მიზანს საშინელის შმაგობით ემსახურება ამიერკავკასიაში რუსული კომუნისტური ოკუპაცია, თუმცა ეხლა ეს ძველი შავრაზმული საქმე კეთდება ყალბ ინტერნაციონალიზმისა და ეროვნული ძმობის სისტემაში. თითქოს ერთა შორის შეთანხმებით მიწის მოცვლა და გადაჯგუფ-გადმოჯგუფება პირდაპირ არ ემსახურებოდეს სწორეთ ერთა ძმობისა და სოლიდარობის საქმეს, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ წითელი მოსკოვას შავი ინციონალისტურად გულის წვაც იმაშია, რომ ვაი თუ მართლაც კავკასიის სამი ერთი ძმურათ გაიმიჯნონ და გადაჯგუფდნენ, ამრიგათ მათ შორის ამოწუროს ყოველგვარი დავიდარაბა, რუსეთის „შუაკაცობისა“ და „ზედამხეველობის“ საბაბი მოიშალოს და კავკასიაში რუსული იმპერიალიზმის ბატონობას ერთი მთავარი იარაღი აეყაროს.

ასევე დამახასიათებელია ფერნაცეალი რუსული შოვინიზმის „ინტერნაციონალისტური“ პოლიტიკა ეროვნულ უმცირესობათა საკითხში. ჩვენ ვიცით, რომ რუსეთის შავრაზმული პოლიტიკა, რომელიც საშინელი ბარბაროსობით ანადგურებდა და სპობდა თავის იმპერიაში ასეთ ძველსა და ძლიერ ეროვნულ კულტურებს, როგორიცაა პოლონური, ფინური, ქართული და სომხური კულტურა, რომ ეს სულიერი და ხორციელი ჯალათები ამ ერებისა დიდის თავგამოდებით ზრუნავდნენ იმ ეროვნულ უმცირესობათა კულტურის ბედ-იღბალზე, რომელნიც ხსენებულ ქვეყნებში ბინადრობდნენ. როგორც ვთქვით, განსაკუთრებით ყურადღების ღირსად ხდიდნენ ამ მხრით საქართველოს, ვინაიდან საქართველოს ეროვნულ სახელმწიფოებრივად აფეთქება ამიერკავკასიის რუსულათ დაშენების უპირველესი თავდები და საწინდარი იყო. ამიტომ იყო, რომ ასე თავგამოდებით ზრუნავდნენ ოსურ, აფხაზურ და ასე წარმოადგინეთ მეგრულ-აჭარულ-სვანურ ეროვნულ კულტურულ ფრონტებზე მეფის მუნდირმანი დანაყოფიანი ჟანდარმები, ყველა ეს პლევეები, პობედინოცავები, ეჭვარხოსები და სხვა ყოველგვარი რასპუტინები. რასაკვირველია, ყველა-სათვის ცხადი იყო, რომ რუსეთის კაციჰამია შოვინიზმს მართლა ის კი არ აინტერესებდა, რომ აფხაზური, ოსური, აჭარული და სხვა ამისთანა ეროვნული მწერლობა და კულტურა შეექმნა, მისი სანუკვარი მიზანი იყო, რომ საქართველოს ეროვნულ-კულტურულ ოჯახში შინაგანი დაშლა, გახრწნა და აფორიკება შეეტანა, ვინაიდან ყველა ხსენებული ტომები საქართველოში დიდი ხანია საერთო ქართულ კულტურის ფერხულში არიან ჩაბმული. რუსულ პოლიციასა და რუსულ სინოდს ისევე ეზიზღებოდა აფხაზობა და ოსობა, როგორც ქართველობა და თუ ის დროებით „აფხაზურობდა“ და მეოცე საუკუნეში აფხაზურსა და ოსურ სამწერლო კულტურის შექმნაზე „ზრუნავდა“, ეს, რასაკვირველია, მხოლოდ დროებითი და პროვოკაციული ფანდი იყო საქართველოს არსებული კულტურის შესასუსტებლათა და დასაქცევად.

და ეროვნულ განთვითებისა და შუღლის ჩამოსაგდებათ. რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხი არაერთხელ შემთხვევაში არ იქნებოდა იმის წინააღმდეგი, თუ კი მისი კულტურის ისტორიული მონაწილე, მისი მომე აფხაზისა და ოსის ტომები გამოეყოფოდნენ კულტურულად საქართველოს, საკუთარ მწერლობასა და კულტურას შექმნიდნენ, მაგრამ როდესაც ამ საქმეს თაოსნობენ რომანოვების საეკლესიო და საერო სატრაპიები, ეს, რასაკვირველია, წმინდა რუსული შავრაზმული პროვოკაციაა. და აი, სწორედ ამ ასპარეზზე გაშალა ფართოდ თავის „ინტერნაციონალისტური“ ფრთები რუსულმა კომუნისტურმა ოკუპაციამ, რომლის ზელში საქართველო გადაიქცა იმ სანთლათ, რომელსაც ორივე თავიდან წაუქიდეს ცეცხლი. თუ როგორ სწავედნენ და აღნობდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სანთელს ზედა თავიდან ამიერკავკასიაში მისი სრული გათქვეფრით და შემდეგ რუსეთის კავშირში ჩაბრუნებით, ეს ჩვენ უკვე დავეინახეთ ზევით. ხოლო რაც შეეხება ამავე სანთლის მეორე თავიდან, ესე იგი ქვევიდან წვას, ეს იმაში მდგომარეობდა, რომ ჭერ ერთი აფხაზეთი, სადაც 42% ქართველზე 27% აფხაზი მოდიოდა, დამოუკიდებელ აფხაზეთ, ნამდვილათ კი რუსულ, რესპუბლიკათ გამოაცხადეს და მხოლოდ შემდეგ დაუკავშირეს საქართველოს. ამავე მიზნით ხელოვნურად გამოჭრეს საქართველოს ცოცხალი სხეულიდან ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რომელიც როკისა და მამისონის უღელტეხილებზე რუსული იმპერიალიზმის პოლიტიკურ და სტრატეგიულ დასაყრდნობათ იქნა გამზადებული, ამავე განზრახვას ემსახურება რუსეთის მიერ წარმოებული აჭარელთა, „ეროვნული“ საკითხი და „აჭარსტანის“ რესპუბლიკის დაარსება. აჭარის „გააჭარსტანება“ და აჭარელთა საკუთარ ეროვნულ კულტურის ძეგლისა და შექმნის წამოყენება მხოლოდ დაყურსულ რუს შავრაზმელს შეუძლია, ხოლო როდესაც ამავე გამზრწნელ და პროვოკატორულ პოლიტიკას აწარმოებს ის კომუნისტური ოკუპაცია, რომელსაც არც ღმერთი სწამს და არც ეშმაკი, და რომელიც არაერთხელ მნიშვნელობას არ აძლევს საერთოთ რელიგიურ მომენტს და ამიტომ ასე უხვათ ხურავს ქართულ ეკლესიებს, ეს უკვე ათწილათ უფრო დიდი საზიზღრობა და გათახსირებაა, ვიდრე ნამესტნიკებისა და ეგზარხოსების შავრაზმელობა.

ფრიად დამახასიათებელია ამავე მხრით სხვათაშორის საერთო საქმიანობის ერთი მომენტი. ცნობილია, რომ ქართული ენა არა მარტო ქართველთათვის წარმოადგენს ცოცხალ სალაპარაკო და სამწერლო ენას, არამედ ამავე ენაზე ლაპარაკობს, წერს, გლოვობს და ილხენს საქართველოში მრავალ საუკუნეთა წინათ დასახლებულ სომხების, ბერძნების, ოსებისა და სხვა კოლონისტთა დიდი ნაწილი და აგრეთვე აფხაზები. საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს ყველა ეროვნულ უმცირესობას მინიჭებული ჰქონდა სწავლავანათლების თავისუფლება, ყველა ეროვნება სწავლას ღებულობდა იმ ენაზე, რომელსაც ის ისურვებდა და, რასაკვირველია, სასწავლო ენათ მეტწილათ იმ

ენას ირჩევდნენ, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ. ამიტომ ზშირად, საუკუნეთა განმავლობაში სრულიად გაქართველებული გრიგორიანები, ბერძნები და სხვები ქართულ ენას ირჩევდნენ. განა შეიძლება რაიმე ითქვას ასეთ სრულიად ბუნებრივ, პედაგოგიურათ საღ და პოლიტიკურათ კეთილსინდისიერ წესის წინააღმდეგ?! მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ უაღრესათ „ინტერნაციონალისტური“ კომუნიტური ხელისუფლება არ კმაყოფილდება ასეთი წესით (რასაც ირჩევდნენ არა რუსეთში, არამედ საქართველოში) და თავის მიზნათ ისახავს, რომ იძულებით გამოაქართველოს ის პირწმინდათ გაქართველებული ოდესღაც კოლონისტები, რომლებიც აქა-იქ წერტილებათ არის ჩასმული ქართულ მოსახლეობის მასაში. რუსული კომუნიზმი თავის „წმინდა მიზნათ“ ისახავს გააღვივოს და აღადგინოს საკუთარი ეროვნული შეგნების გრძნობა იმათში, რომელნიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში სავსებით შეხორცებიან (ქართველ ხალხს) და დაუქარგავთ ენა და ეროვნული კულტურა. და აი, ის წითელ ნიღბ აფარებული რუსიფიკატორული იმპერიალიზმი, რომელიც ახალი ხერხებითა და ოინებით ასე მტკიცეთ ემსახურება რუსულ დიდძალეობის საქმეს, ეროვნულ-არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას და გათხრებს ახდენს ქართველი ერის სხეულში; რომ იქ აღმოაჩინოს გადაქართველებული ბერძნები, სომხების ნაწილი და სხვები და მათი ეროვნული რესტავრაცია მოახდინოს, თვით მათივე ნებისა და სურვილის წინააღმდეგ, ამიტომ ის ვალდებულს ზდის ამ ჯგუფებს დაუბრუნდნენ სკოლაში მაინც თავიანთ წინაპართა ენას და თუ არა, მაშინ... რუსულ ენაზე ისწავლონ. ესე იგი, ამ ჯგუფებისათვის დასაზღვრება არა დედის ენა, რომელიც იმავე დროს ითვლება სახელმწიფო ენათაც, არამედ ნაციონალური ენა, ესე იგი ის ენა, რომელზედაც რამდენიმე საუკუნის წინ ლაპარაკობდნენ წინაპარნი, ანდა... კომუნიზმის, ანუ ოქტომბრის რევოლუციის ენა, ესე იგი რუსული, თითქოს სხვა ენაზე სწერდნენ და მართავდნენ ლენინის წინამორბედი რუსეთის მეფენი და მათი პირისხლიანი სატრაპი ჯალათები.

ერთის სიტყვით, რუსეთის წითელი იმპერიალიზმი ყველგან და ყველად ფერში სავსებით იმავე მიზანს ემსახურებოდა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, რომელსაც წინათ ატარებდა მონარქიული რუსეთი. სახელდობრ, მისი ყოველგვარი საქმიანობა მიმართული იყო იქითკენ, რომ საქართველოსათვის ზევიდან სახელმწიფოებრივი თავი წაეპრა, ამიერკავკასიის მთლიან სახელმწიფოში გაეთქვიფა და შემდეგ ეს უკანასკნელიც ფაქტიურათ სანამესტრიკოს მდგომარეობამდე ჩამოეყვანა. ზოლო მეორე მხრით, ქვევიდან აფეთქებდა ქართველი ერის ეროვნულ-კულტურულ მთლიანობას და აი აქედან მისი განუსაზღვრელი „ზრუნვა“ საქართველოსადმი ეროვნულ უმცირესობათა სახელმწიფოებრივად მოწყობისა და უკვე სრულიად გაქართველებულ ჯგუფთა იძულებით-ეროვნულ რესტავრაციისა. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ნათ-

ლად ააშკარავებდა რუსული „ინტერნაციონალიზმის“ ბნელ ნაციონალისტურ განზრახვებს საქართველოს მიმართ. მიუხედავად იმისა, რომ კომუნისტური რუსეთი ამ რუსულ შოვინისტურ საქმეს ახალი დროშის ქვეშ აცემდა. ხოლო საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მოშლა-აფორიაქება, როგორც ზევითაც მოვისხენიეთ, წინათაც და ესლაც ერთი უმთავრესი და ძირითადი მომენტი იყო რუსული პოლიტიკისა ამიერკავკასიაში. სახელდობრ, ყოველი გზითა და ღონისძიებით ხელის შეშლა იმისათვის, რომ ამიერკავკასიის სამი მპყრობელი ერი, — ქართველი, სომხები და აზერბაიჯანელი სახელმწიფოებრივად არ ჩამოყალიბდეს, რომ ამიერკავკასიაში რაც შეიძლება კიდეც უფრო აპრელდეს და აირიოს ეთნიური სუბუერი.

რუსეთ-საქართველოს ომის დროს, როდესაც სამი მხრიდან უტევდნენ რუსეთის არმიები საქართველოს, მოსკოვის მთავრობა ამბობდა, რომ ის არაფერ შუაშია; ასეთი განცხადება ხომ უკვე ჩვეულებრივ რის „აქტაზზე“ მეტი იყო თავის საარაკო ცინიზმითა და უიხტიბრობით. მაგრამ როდესაც გაიმარჯვა და დაიპყრო საქართველო, მაშინ ქიკუხანას ამცნო, რომ მართალია ჩემი ჯარები შევიდნენ საქართველოში, მაგრამ ამბოხება იყო საქართველოში და ამბოხებულთა თხოვნით რუსული წითელი არმია დავახმარეთ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების საქმეში. კიდეც ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც დამპყრობელმა შედარებით მომავრებულთა იგზნო თავი, გამოაცხადა: მართალია, არავითარი ამბოხება არ ყოფილა საქართველოში, რუსულმა წითელმა ჯარმა ქართველი მუშებისა და გლეხების დაუკითხავად და მათ წინააღმდეგ აიღო საქართველო, მაგრამ საბჭოთა საქართველოს დამოუკიდებლობას არ ვეხებითო (ტროცკი). დაბოლოს კი თავით ფეხებამდე გატივტვლდნენ, სირცხვილისა და მორიდების მაგიერ თითქოს სხეულის სათანადო მიმოხვრითა და ხაზგასმული ცინიზმით აჩენდნენ სასირცხო ნაწილებს: „აწი რაღა დასამალავია, რომ, დიხს, რუსეთი დაბრუნდა საქართველოში და ამიერკავკასიაში, მაგრამ არა ძველი, არამედ ახალი რუსეთით“ (ესენინი). ჩვენ იმიტომ დაეიპყარით საქართველო, რომ ამით უზრუნველგვეყო ბაქოს ნავთი. ჩვენ რომ არ დაგვეპყრო საქართველო, სულერთია ვინმე სხვა დაიპყრობდაო (რადეკი და სხვა მრავალი).

ცეცხლითა და მახვილით შემოჭრილ დამპყრობელს, რასაკვირველია, მაშინაც არ ყავდა თანაგრძნობი ქართველ ხალხში, როდესაც ის თავის შემოსეულს დროებითი სოციალისტური ინტერნაციონალით ხსნიდა. მით უმეტეს სრული ზიზღისა და მორალურ-პოლიტიკური იზოლაციის რკალში მოემწყვდა რუსული საოკუპაციო ხელისუფლება, რომელმაც თავისი იმპერიალისტური და კოლონიზატორული ზრახვების ტლანქი გამოჰვლანებით თვით ქართული კომუნისტური პარტიაც კი მოწინააღმდეგეთა ბანაკში მოაქცია. იშვიათათ მოძებნება კაცობრიობის ისტორიაში ისეთი გამბოლოებული და არაპოპულარული ხელისუფლება, როგორიც იყო საოკუპაციო მმართველობა საქართვე-

ლოში. ამიტომაც ადვილი გასაგებია, თუ რატომ მიიღო ისეთი საშინელი ტერიტორიული ხასიათი ამ საოკუპაციო დიქტატურამ, რომლის მსგავსს ყოფილ რუსეთის იმპერიის არც ერთ კუთხეში არ ქონია ადგილი. თუ რატომ მოხდა ეს ამბავი, რომ დღესაც კი როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, ესე იგი კომუნისტურ დიქტატურის შვილი წლის მიწურულში საქართველოში ქაბუჯური ჯანლონით მუშაობენ საოკუპაციო სხვადასხვა სახელმწიფოს ჩეკები, როდესაც მისი მოძვე დანესებულებანი უკვე მესამე წელია რაც გაუქმებული არიან მთელ საბჭოთა კავშირის სივრცეზე.

ქართული ხალხის ბრძოლა ოკუპაციის წინააღმდეგ

ქუთაისის რუსეთ-საქართველოს კონფერენციაზე 1921 წლის მარტში მოხდა შეთანხმება სამხედრო მოქმედების იმ დროულათ შეწყვეტის შესახებ. საქართველომ იცნო, რომ ომი იმ ვამად წაგებული იყო. მაგრამ გადაჭრით უარი განაცხადა ყოველგვარ პოლიტიკურ კაპიტულაციაზე, ან კომპრომისზე. საქართველოს დელეგაციამ კატეგორიულათ უარყო გამარჯვებული რუსეთის წინადადება იმის შესახებ, რომ რაიმე პოლიტიკური შეთანხმება მომხდარიყო საქართველოში ახალი მთავრობის შექმნის საქმეში, რომ საქართველო ნაციონალურ მთავრობას და საოკუპაციო მმართველობას ამათუ იმ წესით შეედგინა ახალი ხელისუფლება. საქართველოს წარმომადგენლობა, რასაკვირველია, ვერც კი შევიდოდა დამპყრობლის მზაკვრულ წინადადების გარჩევაში, რომელიც არსებითათ შეურაცხყოფელიც იყო ქართველი ერისათვის მის მიერ ნაწარმოებ სამამულიშვილო ომის შემდეგ. ვერაგ დამპყრობელს უნდოდა, რომ ეროვნული მთავრობა სუვერენულ საქართველოსა ამ საარაკო და წმინდა ომის შემდეგ ნაწილობრივათ დროებით აეყვანა თავის საოკუპაციო სამსახურში, ამით წარსული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ბრძოლა ბინძურ ბურჟუში გაეხვია, რუსეთ-საქართველოს ომისათვის ხელისუფლებისათვის ბრძოლის, ანუ სამოქალაქო ომის ელფერი მიეცა, ამრიგად, წარსული თავდაცვითი ომი უაზროთ გამოეყვანა და ქართველი ერის სულში დიდ ხნობით აღარევა და გახრწნა შეეტანა; ხოლო პრაქტიკულად კი, სულ მალე, საოკუპაციო სამსახურში აყვანილ ნაციონალურ მთავრობის ნამსხვრევებს რუსულ მუეიკურ არმიას ჩექმის ჩიფლახით გაადებდა ის იმპერიალისტური ტირანია, რომელმაც თვით ქართველი კომუნისტებიც კი ვერ მოითმინა საქართველოს ხელისუფლების მახლობლათ.

ქართულმა დელეგაციამ დეკლარატულათ განაცხადა, რომ ის არის საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი და მას ახალი მთავრობის შედგენის შესახებ არავითარი მოლაპარაკების წარმოება არ შეუძლია, რომ სადაც და რა პირობებშიაც არ უნდა დარჩეს საქართველოს მთავრობა, ის ერთათერთ

კანონიერ ხელისუფლებათ სთვლის თავის თავს, სანამ ამის წინააღმდეგი არ იქნება ქართველი ხალხის თავისუფლათ გამოთქმული ნებისყოფა. ესე იგი საქართველოს მთავრობამ თავის სრულუფლებიანობა დაადასტურა იმ შემთხვევაშიაც, თუ კი ის დროებით ექსტერიტორიალური შეიქმნებოდა: იძულებული გახდებოდა საომარი პირობების გამო უცხოეთს გახიზნულიყო, როგორც ეს ხშირათ მომხდარა იმების დროს (მაგალითად, უკანასკნელი დიდი ომის დროს — ბელგია, სერბია, ჩერნოგორია). ამრიგათ, ქუთაისის კონფერენციაზე სამხედრო მოქმედება შეწყდა; საქართველოს მთელი ტერიტორიაც რუსეთის არმიებმა დაიპყრეს, მაგრამ რუსეთ-საქართველოს ომი პრინციპიალურათ მაინც გაგრძელდა, რადგან საქართველოს ნაციონალური მთავრობა, და ისიც საერო კრების მიერ საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი, უცხოეთს გაეხიზნა, რათა იქ საერთაშორისო სამართალი ეძიებია საერთაშორისო სუვერენობის მატარებელ საქართველოსათვის, ანდა აუცილებელ და შესაძლებელ დროს ისევ იარაღით განეახლებია ომი დამპყრობლის წინააღმდეგ. ასეთი იყო ძირითადი აზრი და საფუძველი საქართველოს მთავრობის უცხოეთში გასვლისა და მოღვაწეობისა. ამ ხაზს ძირითადათ არ ეწინააღმდეგებოდა ის დროებითი და პირობითი პოლიტიკური ზავი, რომლის ნიადაგზე დადგენ ამის შემდეგ საქართველოს პოლიტიკური პარტიები და მათ შორის მმართველი სოციალ-დემოკრატიული პარტიაც.

საოკუპაციო ხელისუფლებამ ქვეყანას ამცნო და დაჟინებით იმეორებდა, რომ რუსეთი მხოლოდ ერთდროულათ ჩაერია საქართველოს შინაგან საქმეებში, რომ იქ დემოკრატიულ წყობილების მაგიერ საბჭოთა სისტემა დაარსდა, ხოლო საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა ხელუხლებელი რჩება, სრულიად სასწრაფოთ მოხდება ქართული მხედრობის წითელ არმიის პრინციპზე რეორგანიზაცია და ამის შემდეგ საქართველოში არც ერთი რუსის სალდათი აღარ დარჩებაო. იმავე დროს ეს ხელისუფლება აცხადებდა, რომ გატარებულ იქნება დაწერილი საბჭოთა კონსტიტუცია, მუშათა კლასსა და გლეხობას მიეცემა სრული სამოქალაქო თავისუფლებაო. ამასთან ერთათ რუსეთის მმართველი ლენინი თავის ქართველ ამხანაგებს სწერდა: საქართველოში რუსული შაბლონი არ გაატაროთო და სხვა. ყველა ეს ლათაიები და დაპირებანი პირველ ხანებში ერთგვარ შთაბეჭდილებას ახდენდა და ამიტომ ამ ვერაგულ ფანდების სამხილებლათ საქირო და მიზანშეწონილი შეიქნა, რომ მტყვანს კარამდე მიყოლოდენ საქართველოს პარტიები. და აი, სწორეთ ამის პასუხი იყო საქართველოს სოციალ-დემოკრატიის 10 აპრილის ცნობილი დეკლარაცია. ამ დეკლარაციის ძირითადი აზრი მდგომარეობდა შემდეგში: პატარა დემოკრატიული საქართველო დაამარცხა ვეებერთელა კომუნისტურმა რუსეთმა და ფაშურ-ბეგურმა ოსმალეთმა. ამ გარემოებას, რასაკვირველია, არ შეუძლია შეარყიოს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიის ძირითადი სოცია-

ლოგიური შეხედულება და თავის იდეალთ გამოაცხადოს ომში გამარჯვებულ მხარეთა პოლიტიკური სისტემა, ესე იგი რუსული კომუნისტური დიქტატურა, ან ოსმალური ბეგურ-ფაშური დესპოტია. ამიტომ ის პრინციპიალურათ რჩება თავის ძველ იდეოლოგიურ პოზიციაზე, ესე იგი თავის საბოლოო პროგრამული მიზნის, სოციალიზმის განსახორციელებლად უპრიაანესათ დემოკრატიის გზა მიაჩნია. მაგრამ, უწყევს რა ანგარიშს შექმნილ ფაქტებს და იმ გარემოებას, რომ ახლათ დამყარებული რევკომთა ხელისუფლება გადაჭრა აცხადებს საბჭოთა საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობის დაცვას, მუშათა და გლეხობის თავისუფალ საბჭოების არჩევას, რუსეთის არმიების სასწრაფო გაყვანას, ყველა სოციალისტური პარტიების ორგანიზაციულ თავისუფლებასა და სხვა, სოციალ-დემოკრატია ამ პირობათა ასრულების მოლოდინში, პირობითათ დგება საბჭოთა ნიადაგზე არამც თუ სამხედრო ზავს, არამედ დროებით-პოლიტიკურ ზავსაც აცხადებს და კულტურულ-ეკონომიურ ასპარეზზე ეხლავე იწყებს მუშაობას სრულის ლოიალობით. დაახლოებით ასეთივე პირობითი იყო საქართველოს თითქმის ყველა სოციალისტურ პარტიების მიერ მიღებული პოზიცია ახალი ხელისუფლების მიმართ. რაც შეეხება საქართველოს ნაციონალ-დემოკრატიულ პარტიას, მას არავითარი საჯარო გადაწყვეტილება არ გამოუტანია, მაგრამ არსებითათ ისიც არ იყო ამის წინააღმდეგი, რადგან მის ხელმძღვანელთ კარგათ ესმოდათ, რომ აქ ბურჟუაზიულ და სოციალისტურ მეურნეობის სისტემებზე კი არ იყო ბრძოლა, არამედ რუსეთმა საქართველო დაიპყრო და სოციალისტურსა და საბჭოურ სისტემებს მხოლოდ სამკაულათ ხმარობს; უნდა ამ სამოქალაქო სამოსით დაფაროს გაშიშვლებული რუსული იმპერიალიზმი და ამ მიზნით საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების წყალი აამღვრიოს. იმისათვის, რომ დამის ქურდი ყურით დღის სინათლეზე გამოყვანილი ყოფილიყო, რომ მღვრიე სოციალურ წყალში მონადირე რუსული კომუნისტური იმპერიალიზმი წმინდა წყალზე გასულიყო, საჭირო შეიქნა თუმცა დროებით, მაგრამ საგრძნობი პარტიულ-პოლიტიკური კომპრომისი საქართველოს სოციალისტური პარტიების მხრით, რომელთა პასუხი დამპყრობელ ძალის მიმართ გულისხმობდა დემოკრატიის ძირითად შეკვეცას. ისეთ შეკვეცას, რომელიც არა სოციალისტურ ჯგუფებს სამოქალაქო უფლებას ართმევდა. და აი, ამ ტაქტიკის მიზანშეწონილობა შეიგნო თვით ნამდვილ საბჭოთა კონსტიტუციით განწირულმა ნაციონალ-დემოკრატიულმა პარტიამაც. ე. ი. ოლონდ დამოუკიდებელი საქართველო, თუგინდ საბჭოთა დიქტატურის მმართველობით! ასეთი იყო ძირითადი აზრი საქართველოს სოციალისტური პარტიების პასუხისა შექმნილ მდგომარეობაში და ეს ლოზუნგი ეროვნული, გასაგები და მისაღები შეიქნა თვით იმ პარტიისათვის, რომლისთვისაც მართლა დამოუკიდებელი და მართლა საბჭოთა წყობილების დამყარება პოლიტიკურ და კლასობრივ სიკვდილს მოასწავებდა.

ამრიგად, საქართველოს პოლიტიკურმა პარტიებმა თავის დემოკრატიული ყოველგვარი სოციალური ბრძოლის ბურჟუაზი გაფანტეს; მომხდურ ძალას უნდოდა, რომ თავის ნამოქმედარი და მომავალი საკოლონიზატორო და საანექსიო ბრძოლა ან საქმიანობა იმით დაეთარა და დაეჩრდილა, თითქოს საბჭოთა წყობილებისათვის იღვწოდა და მოწინააღმდეგე ძალები კი მას ამ ნიადაგზე, ესე იგი შინაგანი კონსტიტუციის ფორმის გამო ეურჩებოდნენ: და აი, სწორედ ეს საბაზი და იარაღი აუყარა მტერს იმით, რომ კონსტიტუციის გამო საქართველოს არც ერთმა პარტიამ არ მისცა ბრძოლა მტერს და მხოლოდ ერთი მოთხოვნილება წაუყენა: ჩვენ არ გეომეზით, თუ კი შენ შენს განცხადებებს დაიცავ და საქართველოს საბჭოთა წყობილებით, მაგრამ დამოუკიდებლათ დასტოვებო. ასეთი პირობითი იყო ქართველი ხალხის პასუხი ახლათ მოვლენილ ჩელისუფლებისადმი. და ამ პასუხმა და ასეთმა ტაქტიკამ საესე-ბით გააშიშვლა და ამხილა მოსკოვის სოციალისტური ინტერვენციის ნამდვილი ზრახვანი საქართველოს მიმართ.

ჩვენ უკვე ზევით დავინახეთ, რომ საოკუპაციო ხელისუფლება პირველ კვირაშივე შეუდგა თანდათანობით საქართველოს დამოუკიდებლობის გაუქმებას. საქართველოს პარტიები თავის მხრით მტკიცეთ იცავენ დროებითსა და პირობით პოლიტიკურ ზავს. ამგვარი პოზიცია პირდაპირ მომკვლელი შეიქნა მორალურ-პოლიტიკურათ საოკუპაციო ხელისუფლებისათვის. მის ბნელ საქმეებისათვის საჭიროა, რომ საქართველოში ეხლავე დატრიალდეს ბრძოლა და ქვეყნის კომუნიზმსა და დემოკრატიას შორის ბრძოლის ბურჟუაზი გაეხვიოს, ბოლშევიკ-მენშევიკობის შეტაკების სპექტაკლით მოაჩვენოს მსოფლიოს, საქართველოსა და ქართველ ხალხს მენშევიკის სახელი დაარქვას, რუსეთი კი ბოლშევიკის ფსევდონიმით გამოვიდეს და ამრიგათ, რუსული იმპერიალიზატური საქმე კომუნისტური ნიღაბის ქვეშ მოაქაჩაქოს. საოკუპაციო ხელისუფლება შეშფოთებულია იმით, რომ საქართველოს პოლიტიკური პარტიები ჭერჭერობით არ ებრძვიან მას, ამიტომ ის იძულებული ხდება თვითონ „მოაწყოს“ ეს ბრძოლა. აქედან იწყება სისტემა გრანდიოზული პროვოკაციისა, რომელიც გაიხსნა ქუთაისის ისტორიულ „ყუმბარით“ აპრილის 29 რიცხვსა დასავლეთ საქართველოს საოკუპაციო გენერალ-გუბერნატორმა ალექსანდრე გეგეჭკორმა და მისმა ამაღამ თავისივე ავტომობილს დიდხმევანი „ხლოპუშკა“ ესროლა, მაგრამ „საბედნიეროთ ყველანი გადაჩინენ ამ საზიზღარ ბანდიტურ თავდასხმისაგან“. ხოლო საოკუპაციო პოლიციას აბრუნდი შეეშალა და „მენშევიკების“ ყუმბარის გასროლამდე რამდენიმე საათით ადრე დაიწყო სოციალისტების მასიური ჭერა ყუმბარის „გადაგდების გამო“. ამრიგათ, ამ „საპირველმაისო სამზადისის“ გამო საოკუპაციო ხელისუფლებამ დაარღვია მის მიერვე გამოცხადებული ეგრეთწოდებული ამინისტია. ამის შემდეგ საქართველოში ჩაღდება უსაზღვრო და სრულიად უმიზეზო რეპრესიები, ჩხრე-

კა, დაპატიმრება, დახვერტა და სხვა. საოკუპაციო ჩხრეკა ხშირათ იმისათვის სწყვეტს ყოფილ ოფიცერებსა და მოხელეებს, რომ ისინი დამოუკიდებელ საქართველოს დროს ერთგულათა და ლოიალურათ ემსახურებოდნენ სამშობლოს. მიუხედავად საოკუპაციო მთავრობის მიერ პირის გატეხისა, მიუხედავად სასტიკი რეპრესიებისა და პროვოკაციისა, ქართველი ხალხი და მისი ხელმძღვანელი პარტიები მაინც არ ებმებიან მოსკოვის ანკესზე და მით ხელს უწყობენ მის დამპყრობ ბუნებისა და განზრახვის სრულ გაშიშვლებას. ზოელი ექესი-შეიდი თვის განმავლობაში საქართველოს პარტიები არავითარ საბაზარ ადღევდნენ რეპრესიებისა საანექსიო მოღვაწეობისათვის, მაგრამ ოკუპანტები გაშმაგებულ ტერორს აწარმოებენ და ანექსიის საქმესაც სწრაფად მიჰქანებენ წინ. საქართველოს სოციალდემოკრატიამ წინადადება მისცა 10 აპრილს მოსკოვის კომუნისტურ მთავრობას ყოველგვარი საღაო კითხვა გამოერკვია და გადაეჭრა ევროპელ სოციალისტთა და კომუნისტთა შერეულ კომისიას, თუ გინდ იმ პირობითაც კი, რომ ამ კომისიაში კომუნისტები მეტი ყოფილიყვნენ რიცხვით. საქართველოს საქმე იმდენათ ალალი და მართალი იყო, რომ მას არავითარი არბიტრაჟის არ ეშინოდა, ხოლო მოსკოვისათვის წინადადება მორალურათ ყელის გამოჭრას მოასწავებდა. ვინაიდან ის თითქოს კომუნიზმისა და სოციალიზმის სახელით „ჩაერია“ საქართველოს საქმეებში. ამიტომ მას რა გასაქანი კუდი ქონდა ინტერნაციონალურ კომუნისტურ-სოციალისტურ არბიტრაჟის წინააღმდეგ? „სოციალდემოკრატიის ამ წინადადებას არსებითად იზიარებდნენ საქართველოს ყველა ეროვნული პარტიები; ამ საქმის შესახებ მოსკოვთან მოლაპარაკება კიდევ იკისრა სოციალისტურმა ინტერნაციონალმა, რამზეი მაკდონალდის სახით; მაგრამ რუსეთმა უარი განაცხადა ასეთ ყოვლად სამართლიან წინადადებაზე, მით ნილაბი საბოლოოდ ჩამოიხადა და თავის ცინიკური პასუხის საფუძვლად სხვათა შორის ისიც მოიყვანა, რომ კომუნისტები საბჭოთა სისტემის მომსახურენი ვართ და დემოკრატიულ რეფერანდუმში როგორ გამოგვეყობითო, თუმცა ათ აპრილიდან მოყოლებული სოციალდემოკრატია და სხვა პარტიებიც საბჭოთა სისტემის საკითხს არ ხდიდენ ბრძოლის ღერძათ, და შემდეგაც განმეორებით მიეცათ ოკუპანტებს უფრო გარკვეული წინადადება, რომ საბჭოთა კონსტიტუციის ფარგლებში მოეხდინათ რეფერანდუმი სხენებულ შერეულ კომისიას, მაგრამ ესეც უარყოფილი იქნა საბჭოთა ოკუპაციის მიერ, ვინაიდან მოსკოვის იმპერიალისტებმა კარგად იცოდნენ, რომ ქართველ მუშებისა და გლეხების მასაში მათ არასდროს არ ქონიათ თანაგრძნობა.

ამრიგად, საოკუპაციო ხელისუფლებამ თავის „ამინისტია“ უმიზნზოთ გასტეხა: სასტიკი რეპრესიები და ტერორი გააჩადა, საანექსიო ნაბიჯებს ერთი მეორეზედ სდგამს, პოლიტიკურ პარტიებს პროვოკაციით ჰერს ქვეშ მიერეკება და საბრძოლველათ იწვევს, მაგრამ თითქმის შეიდი-რვა თვის განმავლო-

ბაში ეს პარტიები „ქრისტიანულ“ პოლიტიკას აწარმოებენ, ესე იგი ბოროტ თავდასხმას ბრძოლით არ იგერიებენ და მხოლოდ მაშინ, როდესაც ამოიწურა ყოველგვარი ილუზიები იმისა, რომ მოსკოვის ნაციონალისტურ ტერანისთან მშვიდობიანი საშუალებით არ შეიძლება საქმის დაბოლოება, როდესაც მტერმა და მოყვარემ, თვით ქართველი კომუნისტების ჯგუფებმაც კი ნათლად გაიგეს და იგრძნეს, თუ რაში მდგომარეობდა მოსკოვის, სოციალისტური ინტერვენციის ნამდვილი ბუნება და მიზანი, აი მხოლოდ მაშინ საქართველოს სატანტოს პროლეტარიატმა 1921 წლის ოქტომბრის უკანასკნელ რიცხვებში მთელი ერისა და ქვეყნის წინაშე თავის დელეგაციის ხელთ გადასცა საოკუპაციო მმართველობა, ისტორიული მემორანდუმი, სადაც გაკეთებული იყო ჯამი საბჭოთა ხელისუფლების მოღვაწეობისა რვა თვის განმავლობაში და გამოთქმული იყო მთელი ქართველი ერის და მუშათა კლასის გულისნადები. საქართველოს მუშათა კლასის ამ ნაბიჯს „მუშათა მთავრობამ“ გასცა ისეთი პასუხი, რომლის მსგავსი ჯერ არ იცის არც ერთი დესპოტის ისტორიამ. ოკუპანტებმა სასახლის კარზე დაიჭირეს მუშათა დელეგაცია. იქიდან საოკუპაციო ჩეკაში ამოაყოფინეს თავი და შემდეგ მეტეხში დააბინავეს. ოკუპანტების ამ არ გავონილ ველურობასა და ვერაგობას საქართველოს მუშებმა ერთი დღის პროტესტით გასცეს პასუხი (1921 წლის ნოემბრის გაფიცვები და მიტინგები). ამრიგათ, დროებითი პოლიტიკური ზავი ამდენ მოთმენის შემდეგ საქართველოს მხრიდან გათავდა; ქართველი ხალხის ხანგრძლივ მოთმინების გამო ოკუპანტები სავსებით რუსულ-ნაციონალისტურათ გატიტვლდნენ, და ამის შემდეგ საქართველოს ძალები უკვე ბრძოლის ხაზზე ეწყობიან და პირველი ნიშანი და არა მარტო ნიშანი ბრძოლისა, არამედ მაგალითი იერიშისა, როგორც ყოველთვის უკანასკნელ 25 წლის განმავლობაში, ახლაც ქართველმა მუშათა კლასმა მისცა ქართველ ერს.

საქართველოს მთავრობამ მარტში სამხედრო მოქმედების დროებითი და პირობითი შეწყვეტის განცხადება გააკეთა ქუთაისის რუსეთ-საქართველოს კონფერენციაზე. ამ ხაზის ძირითადი გაგრძელება იყო ის ტაქტიკა, რომელიც აპრილში აირჩიეს საქართველოს პოლიტიკურმა პარტიებმა, სახელდობრ, პირობითი პოლიტიკური ზავი, რომელიც გულისხმობს, რომ ახალმა ხელისუფლებამ უნდა ხელუხლებლათ დასტოვოს საქართველოს დამოუკიდებლობა და ყოველგვარი სადაო კითხვები სოციალისტურ-ეკონომიკურმა ინტერნაციონალურმა არბიტრაჟმა გადასწყვიტოს. საქართველოს პარტიების ამ დადგენილებას პირობითი პოლიტიკური ზავის შესახებ სავსებით იზიარებს საქართველოს მთავრობაც. მაგრამ ყველაფერი ეს უარყო და დაარღვია საოკუპაციო ხელისუფლებამ და ამის შემდეგ, როგორც მთავრობა, ისე პოლიტიკური პარტიები სრულიად ხელახსნილი არიან და ახალი გზითა და წესით იბრძვიან საქართველოს განთავისუფლების საქმისათვის. საქართველოს მთავრობა, როგორც

სუვერენული ერის წარმომადგენელი, საერთაშორისო სამართალს ეძიებს მოქალაქის წინააღმდეგ; ამავე საერთაშორისო ასპარეზზე, მუშათა ინტერნაციონალიზმში და სხვა ოფიციალურ ორგანიზაციებში იბრძვიან და მოღვაწეობენ რუსული ოკუპაციის წინააღმდეგ საქართველოს სოციალისტური პარტიები. ხოლო თვით საქართველოში ყველა პარტიაში გადადიან ისეთ სასტიკ არაღელურ პირობებში, რომლის მსგავსი, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, არ იცის არც ერთმა დესპოტიის ისტორიამ.

ქართველი ხალხი გამოვიდა იძულებითი პასიურობიდან და დაიწყო ბრძოლა ოკუპაციის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლას არ ქონდა ომის განახლებას ხასიათი, ეს იყო ბრძოლა პოლიტიკური, როგორც საერთაშორისო ასპარეზზე, ისე შიგნით საქართველოშიაც. რასაკვირველია, ქართველ ხალხს არამც თუ სრული მორალურ-პოლიტიკური უფლება ქონდა იარაღით გაერეკა ცეცხლით და მახვილით მოსული უცხოელი დამპყრობი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ამ დამპყრობმა უკუაგდო თავის სოციალისტური ინტერვენციის ნიღაბი და პირწმინდა ანექსიისა და რუსიფიკაციის გზას დაადგა, არამედ ის ვალდებულ იყო ყოველგვარი საშუალებით ეხსნა თავი მონობიდან, მაგრამ მან დამარცხებულსა და იარაღ აყრილს, ესმოდა, რომ იმ პირობებში საქართველოს არ შეეძლო საბოლოო გამარჯვებით დაესრულებია განახლებული განმათავისუფლებელი ომი რუსეთისა და მისი მოკავშირის ოსმალეთის წინააღმდეგ; ამიტომ ქართველი ხალხის ბრძოლა საერთოთა ღებულობა პოლიტიკურ და არა სამხედრო ხასიათს. მაგრამ იმავე დროს ისეთი საშინელი ტერორისტული ხასიათი მიეცა რუსულ ოკუპაციას, რომ ქართველი ხალხი ნაწილობრივად და დრო გამოშვებით იძულებული ხდება იარაღს წოკიდოს ხელი თავდასაცავათ. წარმოიშვა მთელი რიგი სტიქიური ხალხური ამბოხებისა. ასეთი იყო, მაგალითათ, რუსეთ-საქართველოს ომის სტიქიური განახლება ზემოსვანეთში და ლეჩხუმის მაზრაში (ქვემო სვანეთი), ღუშეთსა, და ხევსურეთში, შეიარაღებული გამოსვლები კახეთში, ქართლში და სხვა ადგილებშიც.

საერთოდ კი საქართველოს მთასა და ტყეში ბლომათ გაიჭრა შეიარაღებული ხალხი. საოკუპაციო ხელისუფლების მიერ ეგრეთ წოდებული ამინისტრიის დარღვევამ და სასტიკმა რეპრესიებმა მრავალი ქართველი მოქალაქე აიძულა მიეტოვებია საკუთარი კერა და ოჯახი და თავის გადასარჩენათ მართო გაქრალიყო. საქართველოს ტყეები აივსო რაზმებით, განმეორებითი ამინისტრები უბრალო ზაფანგათ გადაიქცა ოკუპანტების ხელში, ასეთი „ამინისტრების“ ძალით დაბრუნებულ მშვიდობიან მოქალაქეთ გულშემზარავი ვერაგობით უღეტენ ხშირათ საოკუპაციო აგენტები, ხოლო რაც შეეხება ციხესა და ჩეკის სარდაფებს, ეს ხომ ხშირათ ბედნიერებათ ითვლებოდა ასეთ ამინისტრია ქმნილებისათვის. ამიტომ საბჭოთა მთავრობის „პატროსან“ სიტყვა

და პატიებას არავითარი ფასი არ ქონდა ხალხის თვალში. ეს გადაჭრილი შე-
იარაღებული რაზმები თითქმის ყოველთვის თავდაცვას აწარმოებენ, ისინი
შეტ წილათ არაფის ესხმოდენ თავს. მაგრამ მათ სდევდა საოკუპაციო პოლი-
ცია და ამ ნიადაგზე ხდებოდა შეტაკებანი. ამ იძულებითმა პარტიზანობამ
შეტათ ფართო და საშიში ხასიათი მიიღო. მოძრაობის ამ რიგათ დაქსაქსვა და
„ჩეტნიკოშა“ არ ეთანხმებოდა ქართველი ხალხის ორგანიზაციულ ბრძოლას
ტრადიციასა და არც მის ინტერესებს, მაგრამ შეუძლებელი იყო საქართვე-
ლოს პარტიებისათვის, რომ ამ გაჭრილ რაზმებზე გავლენა მოეხდინა და შინ
დაებრუნებია, ვინაიდან ობიექტიურათ ეს იქნებოდა ჩეკისტების დახმარება
მათ დაქვრისა და დასჯის საქმეში. ამიტომ ქართულ სოციალისტურ წრეები-
დან დაახლოებით შემდეგი წინადადებაც მიეცა საბჭოთა ხელისუფლებას:
თქვენი უსაზღვრო და უსამართლო რეპრესიები ხალხს მიერეკებიან ტყეში.
თქვენ მიერ მრავალ გზით დარღვეული ამინისტია ყოველგვარ ნდობას უკარ-
გავს ასეთ აქტებს. საქართველოს სოციალისტებისათვის მორალურად შესაძ-
ლებელი იქნება მიიღოს ზომები ამ პარტიზანობის შესუსტებითა და გაჭრილ-
თა ნაწილის მშვიდობიან შრომისათვის დასაბრუნებლათ, თუ თქვენ პერსო-
ნალურათ, სახელისა და გვარების ჩვენებით გამოაცხადებთ ამინისტებს და
მომავალ დანაშაულისათვის კი ხსენებულ პირებს გაასამართლებთ თქვენი
სარეველუციო ტრიბუნალით და არა ჩეკით, რომელიც ამინისტაქმნილ პი-
რებს სჯის და კლავს თითქმის ახალი საქმეებისათვის. ამავე დროს ხსენებული
პირები დაყენებული იქნებიან რომელიმე ცნობილი საზოგადო მოღვაწის,
თუგინდ ევროპელი კომუნისტის, ისეთი მფარველობის ქვეშ, რომელიც მათ
ააცილებს საოკუპაციო ჩეკისაგან განუკითხავ სიკდილს და უზრუნველყოფს
მისთვის თუ გინდ უსაბატოეს საოკუპაციო, მაგრამ მაინც ტრიბუნალს. ამგვარ-
ი წინადადება, რასაკვირველია, მისაღები უნდა ყოფილიყო ყოველგვარ ოდ-
ნავ პატიოსან ხელისუფლებისათვის, მაგრამ რუსული საოკუპაციო არმიის
შტაბის მოთხოვნით უარყოფილ იქნა ეს წინადადება, ვინაიდან თუმცა დამპყ-
რობელთ დიდი შიში ქონდათ ასეთი სტიქიური ამბოხებისა როგორც იყო
სევანეთის, ხევსურეთის, დუშეთისა და სხვა, მაგრამ არც ის უნდოდათ, რომ
წვრილმანი პარტიზანობა სრულიად მოსპობილიყო, პირიქით, ის რაპდენიმედ
ხელს უწყობდა ასეთ მოვლენას, რაღა საბაბი ქონდა, რომ საქართველო მუდამ
ტერორის და ცეცხლის ალში ყოფილიყო გახვეული. ამრიგათ, როგორც ყვე-
ლაფერში, ისე იმ საქმეშიაც დამპყრობელი აწარმოებდა იმ საპროვაცაციო პო-
ლიტიკას, რომელიც იყო მთავარი ღერძი მთელი მისი საქმიანობისა: ერთა და
ტომთა ერთი მეორეზე გადაკიდება საერთოთ ამიერკავკასიაში და კერძოთ
საქართველოში; ერთი მეორეზე მათი წასისინება და ბალღამის დათესვა,
მაგრამ საომრათ არ მიშვება და, ამრიგათ, შუა კაცისა და წესიერების

აუცილებელ მცვლეის როლში გამოსვლა; ბრძოლისა და დავის ქართველი ერის შიგნით გადატანა, ქართველი ხალხის ქართველ კომუნისტებზე და, პირველ ყოვლისა, ქართულ სამხედრო ნაწილებზე დატაკება, რომლის ზურგს უკან იარაღშიშვერილი რუსის პოლკები იდგნენ, საერთო ქართველ ხალხის სიღრმეში გადატანა შერისა და ბალღამის და მით მისი ეროვნული ფრონტის მოშლა; საოკუპაციო ინკვიზიციების, ჩეკების რუსებთან ერთად მეტ ნაწილად სომხებით ავსება, იმ მიზნით, რომ ქართველ და სომეხ მოძმე ერთაშორის საშვილიშვილო შუღლი დასთესოს — ყველაფერი ეს და ამის მსგავსი ფაქტები არის აცმული ერთ გარკვეულ პოლიტიკის ძაფზე. სახელდობრ, გრანდიოზულ პროვოკატორულ გეგმაზე, რომ რუსეთ-საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ომი დაფაროს და მიჩქმალოს ადგილობრივ ეროვნულ მტრობითა და შუღლით და სამოქალაქო ხასიათის ბრძოლით. ამიტომ ადვილი გასაგებია, თუ რატომ უნდოდა საოკუპაციო არმიის შტაბს, რომ საესტებით არ მომსპარიყო წვრილი პარტიზანობა საქართველოში. მას ასეთი ნაწილობრივი პარტიზანობა არ აშინებდა, ვინაიდან იცოდა ქართველი ხალხის საერთო აზრი განმათავისუფლებელ ომის განახლების შესახებ. საქართველოს ხელმძღვანელ პარტიებს კი სჯეროდათ და ამის საბუთიც ქონდათ, რომ ამათუიშ მომენტებში შესაძლებელი იყო საოკუპაციო ჯარის საქართველოს ტერიტორიიდან განდევნა, მაგრამ იმ საერთაშორისო პირობებში ეს თავისთავად არ სწყვეტდა საქართველოს საკთხს, რადგან რუსეთ-ოსმალეთის კავშირი თავის მდგომარეობას მაინც აღადგენდა სრულიად განადგურებულ საქართველოში.

დამპყრობელის მუდმივი ცდა იყო, რომ ქართველი ხალხი შიგნიდან გაეთიშა და საქართველოში სამოქალაქო ბრძოლის შთაბეჭდილება შეექმნა. მაგრამ ის ამ თავის ცდაში სასტიკად დამარცხდა მიუხედავად იმისა, რომ საოკუპაციო ხელისუფლების აგენტები ხშირად ქმნიდნენ პროვოკაციის საშუალებით ისეთ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელნიც თითქოს სოციალურ ბრძოლის სურათს აძლევდნენ, ძირითადად მთელი ქართველი ხალხის ქცევა და ბრძოლა აშკარად და ნათლად ხდიდა იმ დიდ ისტორიულ ფაქტს, რომ რუსეთმა რევოლუციისა და კომუნიზმის საბაზით იმპერიალისტური მიზნებით დაიპყრო საქართველო. ეს იყო უდიდესი ეროვნულ-მოქალაქეობრივი მიღწევა ქართველი ხალხისა, რომელიც მთლიანი ეროვნული ფრონტით პოლიტიკურად დაირაზმა დამპყრობელის წინააღმდეგ, საქართველოს ყველა პოლიტიკური პარტიები განზედ სდებენ დროებით ყოველგვარ შინაურ ანგარიშს, ქმნიან საერთო კომიტეტს (დამოკ. კომიტეტი) და ამრიგად, მთელი ქართველი ხალხი, როგორც ერთი კაცი, ისე სდგას მტრისა და მოყვრის წინაშე. ეროვნული აზრისა და ნებისყოფის ასე ხანგრძლივად ასეთი სრული გამთლიანობა სასახელო და უმაღლესი მოქალაქეობრივი სიმწიფის მოწმობა იქნებოდა თვით უაღრესად კულტურულ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივად ძლიერ განვითარებულ ევროპულ ნაციებისათვის, განსაკუთრებით ისეთ პირობებში, როდესაც ბუმბერა-

ზი დამპყრობი არავითარ ხერხს, ხარჯსა და ძალას არ ზოგავს, რომ პატარა დაპყრობილი და ნაწამები ქართველი ხალხი შიგნიდან მოშალოს, გახრწნას და ერთი მეორეს გადაეკიდოს!.. ამ მთლიანი ეროვნული ფრონტის გარეშე იყო, რასაკვირველია, ქართველი ხალხის რულიად მცირე ჯგუფი, სახელდობრ კომუნისტები, მაგრამ მალე ამ მხრითაც ისეთი რამ მოხდა საქართველოში, რომელიც თითოთ საჩვენებელი შეიქნა არა მარტო საბჭოთა სახელმწიფოში და ეგრეთ წოდებულ კომუნისტურ ინტერნაციონალში. ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნება და ნებისყოფა ისეთი იშვიათი ძლიერების გამოდგა, რომ მან მალე გასტეხა და დაიპყრა ის მცირე გადაგვარებული ნაწილი თავის ეროვნული სხეულისა, რომლის პაწია ჯგუფი რუსულ დამპყრობ არმიებს მოყვა საქართველოში და რომელიც წარმოადგენდა იმის შემზარავ ნიშნებს, თუ რა საშინელი გადაგვარებისა და ეროვნული რენეგატობის მეგვიდრეობა დაუტოვა საქართველოს რუს მეფეთა 117 წლის ბატონობამ. წლინახევრის რუსულმა ოკუპაციამ ქართველ კომუნისტებსაც კი აუხილა რამდენადმე თვალი და აი, ეს ქართველი ერის გარეწარი ნაწილი, რასაკვირველია, არა ორგანიზაციულათ, მაგრამ პოლიტიკურათ ექცევა მთლიან ეროვნულ ფრონტის ფერხულში და თუქა სხვა პოზიციებზე და სხვა ფორმით, მაგრამ ობიექტურათ იმავე წერტილში სცემს, რომელსაც მთელი ქართველი ერი უმიზნებს.

უცხოეთში გასულ საქართველოს სუვერენიტულ მთავრობის მახლობლათ სდგება ისეთივე საერო კომიტეტი, როგორიც შეიქმნა საქართველოში, ანუ უფრო სწორათ რომ ვთქვათ, ეს ორი კომიტეტი წარმოადგენდა ერთ მთლიან საერთო ორგანიზაციას, რომელიც საქართველოს საგანგებო მდგომარეობაში ეროვნული ხალხის პარლამენტის მაგივრობას ეწეოდა, ერის ნებისყოფასა და განმათავისუფლებელ ბრძოლას აერთებდა და აწარმოებდა. კოლოსალური პოლიტიკური მუშაობა აწარმოვა უცხოეთში საქართველოს მთავრობამ და საერთოთ საქართველოს წარმომადგენელმა ორგანიზაციებმა და პირებმა. მართალია, ჯერჯერობით აშკარათ თვალსაჩინო და უშუალო ხელ-შესახები თითქოს არაფერი ისეთი მოუცია ევროპა-ამერიკის პოლიტიკურ თანაგრძნობას ქართველი ხალხის განთავისუფლების საქმეში, მაგრამ გადაჭრითა და მტკიცეთ შეიძლება ითქვას, რომ უკვე დღეის, 1924 წლის საფუძველზე, როდესაც ეს სტრუქტურები იწერება, საქართველოს შეძენილი აქვს საერთაშორისო ასპარეზზე თავის წარსული სამი წლის ბრძოლით ისეთი ეროვნულ-პოლიტიკური კაპიტალი, რომელსაც მას ვერ მისცემდა მთელი რიგი მოგებული ბრძოლებისა. ის ოცი წლის განმავლობაში საქართველოს სახელმწიფოებრივი სახე და ხსოვნაც კი თითქოს სრულიად ჩაიფერფლა და დასამარდა, დამიწდა კიდეც მთელ მსოფლიოს ხსოვნასა და წარმოდგენაში. მართალია, ის მეცდრეთით აღდგა დიდი ომისა და რევოლუციის პროცესში, მართალია ისიც, რომ ის კიდეც იცნო ევროპამ ჯერ ფაქტიურათ და მერმეტ იერიდიულათ, მაგრამ მისი ეროვნულ სახელმწიფოებრივი სიმტკიცე ჯერ კიდევ არ იყო ნაცნობი, მას მხო-

ლოდ და ისაე ზერელედ იცნობდნენ ევროპის სახელმწიფოს საგარეო სამინისტროების აღმოსავლეთის დეპარტამენტის მოხელენი. საქართველო იცენეს, მაგრამ ის ჯერ კიდევ რამდენიმეთ მაინც ისეთ სახელმწიფოებრივ აჩრდილათ ეჩვენებოდა ევროპა-ამერიკას, რომელთა რიცხვი ესოდენ მრავლათ წარმოიშვა ყოფილი რუსეთის იმპერიის სივრცეზე, როგორც იყვნენ ყუბანის, დონის, შორეული აღმოსავლეთისა და სხვა ამგვარი რესპუბლიკები, ანდა ყიზილბაშთა, ზაშკირთა და სხვა ამნაირი სახელმწიფოები. ერთი სიტყვით, საქართველოს საერთაშორისო სუვერენიტობას გადგმული ქონდა ფესვი და ისიც მეტად სუსტათ მხოლოდ საგარეო სამინისტროთა სათანადო განყოფილებებში. ევროპა-ამერიკის საერთო საზოგადოებამ და ხალხის მასებმა ზომ სრულად არაფერი არ იცოდნენ საქართველოს შესახებ! მათ ბუნდოვანი წარმოდგენა ქონდათ რუსეთის ერთ პროვინციაზე — კავკასიაზე და იქ მცხოვრებ კავკასიელებზე და აი, საქართველოს უბედურების ხანა შეიქმნა ჩვენს ისტორიაში ისეთი ეპოქა, რომელმაც გიგანტური, პირდაპირ განუზომელი პოპულარობა შეუქმნა ქართველ ხალხსა და საქართველოს მთელ მსოფლიოში. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ იშვიათათ იცის ისტორიამ ასეთ მოკლე ხანაში ასეთი პატარა ერის საქმის ამ ზომით გაპოპულიარების მაგალითი. იშვიათათ დარჩა მთელ მსოფლიოში ისეთი პარლამენტი, მთავრობა, ეროვნული და საერთაშორისო კონგრესები და ყრილობები, სადაც საქართველოს საკითხი არ წამოჭრილიყოს. საქართველოს საკითხის უანგარო გუშავობა იცისრა მსოფლიო მუშათა კლასმა თავის ინტერნაციონალისა და ნაციონალურ ორგანიზაციების საშუალებით. საქართველოს საკითხი თითქოს თავის საკუთარ და ერთ უპირველეს საქმეთ გაიხადა საერთაშორისო პროლეტარიატმა, რომელმაც თავის დაუღალავი პროპაგანდით, აგიტაციითა და ბრძოლით კაცობრიობის უდიდესი ნაწილის შეგნებაში შეიტანა ქართველი ხალხის რაობა და ჯინაობა და მით საქართველოს მომავალ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ თვითმყოფობას გაცილებით უფრო მაგარი და სამარადისო ნიადაგი ჩაუყარა ვიდრე მას ქონდა რუსეთის ოკუპაციამდე. მუშათა კლასთან ერთათ და უმთავრესათ მისი ინიციატივით თითქმის კაცობრიობა გაეცნო საქართველოსა და მის ბედს და ამრიგად, ამ კაცობრიობის გულსა და გონებაში ამოიჭრა და ჩამოყალიბდა საქართველოს საერთაშორისო ინდივიდუალობა, ხოლო ეს მიღწევა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი და სამარადისოა საქართველოს მომავლისათვის, ვიდრე ამა თუ იმ მთავრობის, ამა თუ იმ დიპლომატური კომბინაციის საშუალებითა და მოსაზრებით, თუ გინდ იარაღითაც ჩარევა. აი, მაგალითად, ამ ხანათ ინგლისის მთავრობა მზათა იარაღით დაიცვას ოსმალისაგან, განსაკუთრებული მოსაზრებით, ეგრეთწოდებული ერაყის სამეფო, ის თავგამოდებით იცავს ორას ათას ასირიელის ეროვნულ თვითგამორკვევას და სხვა. ეს, რასაკვირველია, რეალური და კარგიცაა ასირიელთათვის, ასეთი რეალური და ხმარება დღემდე არ მოუპოვებია საქართველოს, მაგრამ ის, რაც მან

უკვე ზოიპივა მსოფლიოში ამ სამი წლის ბრძოლით, განუზომლათ, პირდაპირ შეუდარებლათ უფრო დიდი და უსაზღვრო ასირიელთა მიერ მოპოვებულ რეალურ სამხედრო კავშირისა ინგლისის მთავრობის სახით. საქართველო ამ ხნის განმავლობაში აღდგა და გაცოცხლდა მთელი კაცობრიობის გონებაში დაახლოებით ისევე, როგორც გასული საუკუნის დასაწყისში კაცობრიობის წარმოდგენაში აღსდგა ძველი მნათობი. პატარა, მაგრამ დიდებული ელადა. აი, ეს მორალურ-პოლიტიკური აღდგენა მსოფლიოს გონებაში საპერძნეთისა იყო თავდები და აუცილებელი წინასწარი პირობა მისი საიმედო ფიზიკურ-პოლიტიკური გაცოცხლებისა. ორმუხდი და არიმანი, ბნელი და ნათელი, ხომ მუდამ განუყრელია ხალხის წარმოდგენაში. უდიდესი უარყოფითი პოპულარობა ქონდა და აქვს მთელს მსოფლიოში რუსულ კომუნისტურ ტირანიას და ყველგან, სადაც კი რუსეთის სახელი გაისმის, იქ საქართველოც, სინდისას მჭეჯნავ ირონიისავით, ატუზულია, სადაც ჯალათის სახე გამოჩნდება, იქ მისი უმანკო მსხვერპლის აჩრდილიც ბუნებრივად განუყრელათ დაფრენს.

ამრიგად, რუსეთის ჯოჯოხეთურმა პოპულარობამ, თავის ნებისა და გაზრახვის წინააღმდეგ, განუზომლათ გააპოპულირა თვით საქართველო. კომუნისტურმა რუსეთმა ფიზიკურათ მოუწოდმა მოკვლა საქართველოს, მაგრამ მხოლოდ დასკრა, თუმცა მძიმედ, საქართველომ კი მორალურათ გასრისა მისი დამპყრობი კომუნისტური რუსეთი. საქართველოს დადებითი პოპულარობა გაიზარდა თვით კაცობრიობის იმ მცირე ნაწილშიაც კი, რომელიც რუსეთის კომუნისტურ ტირანიას უჭერებდა, ვინაიდან ზნეობრივად დამარცხებული რუსეთი საჯაროთ მაინც საქართველოს სუვერენობას აღიარებდა. კომინტერნში საქართველოს ფორმალურათ ღირსეულ საერთაშორისო ადგილს უთმობდა და სხვა; ერთის სიტყვით, იძულებული ხდებოდა თვით თავის მიმდევართა და თანაგრძნობათა შორისაც კი აზრი გაეცრელებია და განეზღუდებია; რომ საქართველო და ქართველი ერი დამოუკიდებელია, სავსებით ღირსია ამ დამოუკიდებლობის და რუსეთთან მხოლოდ იმიტომ არის ნებაყოფილობით დაკავშირებული, რომ ნათესაური შინაური კონსტიტუცია, ესე იგი საბჭოთა წყობილება აქვთ, რუსეთის მხრით ამრიგათ და ამ საბუთებით თავის დაცვა, რასაკვირველია არსებითია და უშუალოთ ღდეს არაფერს რეალურს აძლევს საქართველოს, მაგრამ მის თვითმოყოფობის საფუძველს იდეოლოგიურათ უეჭველათ ანმტკიცებს. კაცობრიობის იმ უდიდესმა ნაწილმა, რომელიც წინააღმდეგია ეგრეთ წოდებული კომინტერნისა, ცოცხლათ გაიცნო და მგრძნობიარეთ დაინათესავა საქართველო, როგორც სრულუფლებიანი ერი, ხოლო კომინტერნის მცირე ბანაკმა ასევე მიიღო თვითმოყოფი საბჭოთა საქართველო, რომელიც თითქმის ნებაყოფლობით კავშირშია საბჭოთა რუსეთთან. მოკლეთ, მთელმა კაცობრიობამ სწორეთ ამ სასტიკი ბრძოლის დროს გაიცნო საქართველო და, ასე თუ ისე, მაგრამ უკვე მთელმა მსოფლიომ და არა

მართველთა ვიწრო წრეებმა პრინციპულათ იცნეს ქართველი ერის არსებობა, მისი სახელმწიფოებრივი სუვერენობა და საერთაშორისო სრულუფლებიანობა. ხოლო ყველაფერი ეს უდიდესი პოლიტიკური კაპიტალის შეძენა. ის ბინძური და მოშხამელი წყალნი, რომელიც დღეს დაგორავენ, წაღვენ და წამოვლენ, ხოლო ამ სამი წლის განმავლობაში მოპოვებული ძვირფასი პოლიტიკური ქვიშანი კი დარჩებიან.

აქვე აღსანიშნავია კიდევ ის გარემოებაც, რომ რუსეთის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ მთავარ იარაღათა და ბერკეტათ საერთაშორისო დემოკრატიის მიერ გამოყენებულ იქნა საქართველოს ბედი და ქართველი ხალხის ბრძოლა. და აი, უმთავრესად სწორეთ ამ გარემოებამ აიძულა რუსეთის კომუნისტური იმპერია ისეთი გარეგნული ფორმა მიეცა თავის კავშირისათვის, რომელიც იდეოლოგიური და რამდენადმე ფაქტიურათაც საშუალებას აძლევს საბჭოთა კავშირის დანარჩენ წრეებსაც ეროვნულ-სახელმწიფოებრივად ჩამოყალიბდნენ, ხოლო ეს გარემოება კი თავისთავად უდიდესი და გადამწყველი მნიშვნელობის ფაქტი იქნება მაშინ, როდესაც რუსეთის დღევანდელი საბჭოთა იმპერია ეროვნულ სახსრებში დაიხსნება თავის დროზე. ასეთია მოკლეთ ქართველი ხალხის ბრძოლის შედეგი არა მარტო მისი მომავლისათვის, არამედ საბჭოთა იმპერიის შემადგენელ ერთათვისაც. დაახლოებით შეიძლება ითქვას, რომ რასაც საქართველო და ქართველი ხალხი წარმოადგენდა რუსეთის პოლიტიკურ რევოლუციაში 1917 წლამდე, დაახლოებით იმასვე წარმოადგენს ეხლა მომავალი ეროვნულ რევოლუციისა და საბჭოთა იმპერიის საბოლოო დაშლის საქმეში. რომ ასეთია საქართველოს როლი, ამას საკმაო სინათლით დაინახავს მკითხველი რუსეთის მმართველი წოდების, ეგრეთ წოდებულ კომუნისტურ პარტიის XII ყრლობის ანგარიშიდან.

მინაწერი ბოლო ფურცელზე:

„ფიქრები საქართველოზე, ჩემგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, შევწყვიტე 1924 წლის დაახლოებით ივნისის პირველ, თუ მაისის უკანასკნელ რიცხვებში. მოვასწარი მხოლოდ დაახლოებით განზრახულის ერთი მესამედის დაწერა და ისიც შავთ, გაუშალაშინებლათ. არ ვკარგავ იმედს, რომ მომეცემა საშუალება (ტყვეობის პირობები და სხვა) და შევძლებ მის დასრულებას. უკვე დაწერილს სხვა ხელნაწერებთან ერთად მე და ჩემი მეგობარი მის დღიურებთან ერთად ვფლავთ დღეს ერთ საიდუმლო ადგილს, რადგან ჩეკისტები ჩვეულებრივად გვართმევენ ხოლმე ყოველგვარ ხელნაწერს.

1 დეკემბერი 1924 წ. დილის 11 საათი.

გრ. ლორთქიფანიძე.

ደጋፊ ገጽ

ბრ. სპ. ლორთქიფანიძე

პოლიტიკური ანდერძი

(საქართველოს განვითარების გზები)

საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში საერთოთ მეთობს ერთგვარად კანონიერება, მაგრამ ხშირად, და განსაკუთრებით კი გარდამავალ ხანებში, ძლიერ დიდ როლს თამაშობს უბრალო შემთხვევები და შემთხვევითი მოვლენები. აი, ასეთ ნაირ შემთხვევათა ჯაჭვს უნდა მიეწეროს უკუაღრესათ ის გარემოება, რომ მე მხოლოდ საშუალო მოქალაქეს, საქართველოსა და ქართველი ერის უდიდეს და იმავე დროს საპასუხისმგებლო ისტორიულ პერიოდში, მისი აღდგომა-აღორძინების ხანაში, რამოდენიმე ათეულ ღირსეულ მოღვაწესთან ერთად წილათ მხვდა ერისა და სახელმწიფოს მესაჭეობა. და აი, მხოლოდ ეს ეპიზოდი ჩემი ცხოვრებისა და არა ჩემი უსაფუძვლო პრეტენზიები, რომ ქვეყანას ჰქუა ვასწავლო, ვალდებულს მხდოდა გამეცნო ქართველ ხალხისათვის ზოგიერთი ჩემი დაკვირვებანი, მოსაზრებანი და დასკვნები. თუმცა დაგვიანებით, მაგრამ კიდევ შევუდექი რუსეთის ტყვეობაში განზრახვის შესრულებას, მაგრამ ამბავი ცოტა შორიდან დავიწყე, პატიმრობის პირობებში და შემდეგ ჯანმრთელობამ ხელი შემიშალა და წერაც შევწყვიტე. ამჟამად ჩემი ჯანმრთელობა თანდათან უარესდება, იქნებ განზრახულისა და დაწყებულის დასრულება ვერ მოვასწრო და ამიტომ ყოველ შემთხვევისათვის ორიოდ სიტყვით, დაუსაბუთებელი დებულების სახით მაინც მინდა გადავცე, თუ ვისმეს ეს აინტერესებს, ასე ვთქვათ, ჩემი პოლიტიკური ანდერძი.

1. სოციალიზმი და რევოლუცია — აი, ამ ორი სიტყვითაა გაუღენთილი აგერ რვა წელიწადია სმენა და ატმოსფერა, მეც კაბულობიდან შეძლებისდაგვარად ამ ორ მცნებას ვემსახურებოდი და ამიტომ, პირველყოელისა, ორიოდ სიტყვით შევეხები ამ ცნებათა გაგებას. სოციალიზმი სარწმუნოება არ არის. ეს არის მხოლოდ და მხოლოდ საზოგადოებრივი სწავლება იმის შესახებ, რომ ღღევანდელ ეგრეთ წოდებულ საქონლურ-ფულურ-კაპიტალისტურ მეურნეობას აუცილებლად მოყვება წარმოებისა და განაწილების უფრო მაღალი საფეხური, სადაც საწარმოო საშუალებანი, წარმოება და მითვისება

უმთავრესათ საზოგადოებრივი იქნება ამის შესაფერისათ იქნება გარდაქმნილი და შეცვლილი საზოგადოებრივი წყობილებაც, მაგალითათ, არ იქნება ეგრეთ წოდებული სოციალური კლასები, რომელთა შორის დღეს ასეთი დიდი უთანასწორობა და განსხვავებაა. სიტყვა სოციალიზმი, ანუ როგორც სხვაფერ უწოდებენ, კოლექტივისტური წყობილება, თვითონ კი არ შეიცავს რაიმე თილისმასა და გარდაუვალ, აბსოლუტურ სიმართლესა და ქვეშაობრივებას, ეს წყობილება ისეთი ისტორიული მოვლენა იქნება, რომელიც წინათ არ შეიძლებოდა და არც ვარგოდა, ის მომავლისათვის შესაძლებელიცაა და აუცილებელიც, ზაერთოთ ადამიანის ფიზიკურ და სულიერ ცხოვრებისათვის ის უფრო კარგი იქნება, ვიდრე დღევანდელი სამეურნეო ურთიერთობა. სოციალიზმი საამქვეყნო საქმეა და არა ზულის საცხოვრებელი მოძღვრება, სოციალიზმი ხალხისათვისაა და არა ხალხი სოციალიზმისათვის. სოციალისტური წყობილება ისტორიული მოვლენა იქნება, ის ისევე ორგანიულათ გაიზრდება-განავითარდება კაპიტალიზმიდან, როგორც კაპიტალიზმი ფეოდალიზმიდან. პოლიტიკურ ძალასა და ძალმომრეობას მხოლოდ ისეთივე როლის თამაში შეუძლია სოციალისტური წყობილების დამყარებაში, როგორც მეანეს (ბებია-ქალს) ბავშვის დაბადების დროს, სახელდობრ, შეამსუბუქოს მშობიარობის ტკივილების, სიჭკა სოციოლოგიისა და სოციალიზმის უდიდესმა მეცნიერმა კ. მარქსმა. თქვენ იცით, რომ ორსულმა ქალმა უთუოდ უნდა შობოს; იმ კვერცხებიდან, რომელზედაც კრუხი აზის უთუოდ წიწილი გამოიჩეკება; ის მწვანე ჭეჭილი, რომელიც მინდორში ბიბინებს, უთუოდ გაიზრდება, დაპურდება, ყანათ გახდება და ზორბალს მოიტანს. მაგრამ საშინელი უგუნურება იქნება, თუ თქვენ ორსულს რამოდენიმე თვით ადრე „რევოლუციონური“ ძალმომრეობით აშობინებთ, ამრიგათ შობილს დალუპავთ და მშობელიც თუ მთლათ არ გადაყვა თან, სასტიკათ მაინც დაავადმყოფდება; თუ თქვენ მოინდომებთ, რომ წიწილები ადრე გამოიჩეკოს და გადამეტებით „რევოლუციონური“ ცეცხლსა და სითბოს შეუთებთ, ან კვერცხების ნაჭუჭს რამდენიმე დღით ადრე ძალათ აუქეკავთ თავს, მაშინ ნაჭუჭის ნაადრევი გატეხით, წიწილის გამოჩეკას ვერ დააჩქარებთ, მხოლოდ არეზარეს კი აამყარალებთ; თუ ჭეჭილის გაზრდის დაჩქარება მოინდომე და ყოველ ღლე ცოტ-ცოტათ „რევოლუციონურათ“ ამოზიდე, რასაკვირველია, ზორბალს უნდა გამოეთხოვო, ვინაიდან მალე ხელში გამხმარი ბალახი შეგარჩება. მაშ, როგორ უნდა მოიქცეს ადამიანი ამ შემთხვევაში: მხოლოდ სტიქიასა და ბუნებას მიენდოს და თვით აქტიურათ არ ჩაერიოს? რასაკვირველია უნდა ჩაერიოს, ის უადრესათ გონიერად არსებაა, მას გარდა მეცნიერის ორგანიულობისა და პირუტყვის ინსტიქტისა მაღალი შეგნებაც ახასიათებს, მისი შეგნება გულხელდაკრეფილი არ შეყურებს ბუნების სტიქიურ მსვლელობას და ყურმოჭრილათ მას არ ემორჩილება, მაგრამ მისი აქტიუობა და ჩარევა ფრიად განსაზღვრულია და თვით

ბუნების კანონებს ემორჩილება. ადამიანი ისე არ ექცევა ორსულობასა და მშობიარობას, როგორც პირუტყვი. ის განსაზღვრული წესითა და ცოდნით უვლის ორსულს, ხელს უწყობს მშობიარობას; ყველაფერ ამის შესახებ მეცნიერების მთელი დარგია; ამ სფეროში ადამიანს დიდი აქტიობა აქვს და მოვალეობა აქვს, მაგრამ ეს აქტიობა ნაყოფის განვითარებისა და მშობიარობის ძირითად კანონებს ვერ გადალახავს. კრუხსა და მის კვერცხებს გონივრული მოვლა სჭირია, აქაც ცოდნა და აქტიულობა საჭირო, მაგრამ აქტიუობა ბუნების კანონის ფარგლებში. ყანასაც ადამიანის აქტიური და გონივრული ხელი სჭირია, დროზედ მორწყვა, თოხი და სხვა, რომ კარგი ხორბალი მიიღოს. მაგრამ მცენარის ბუნებრივ ზრდაში ეს აქტიური ჩარევა უბრალო ძალმომრეობა კი არ არის, არამედ ამ მცენარის ბუნების კანონებს ემორჩილება, საე-სებით მის ფარგლებში რჩება. დაახლოებით ესევე ითქმის სოციალიზმზე. ჩვენ გონების თვალთ ვხედავთ, რომ დღევანდელი წყობილების საშოში ჩასახუ-ლია მომავალი კოლექტიური მეურნეობა-საზოგადოებრიობა. ეს ჩანასახი ბუ-ნებრივად ვითარდება, იზრდება და დაიბადება კიდევ, ამ უკანასკნელს აკტს ერთგვარი მშობიარობის ტკივილებიც (რევოლუციონური) თან დაყვება, მაგ-რამ მტკიცეთ უნდა ვიცოდეთ, რომ სამშობიარო რევოლუციონური ტკივი-ლები თავისთავად კი არ ქმნის და შობს ნაყოფს, არამედ მხოლოდ თან ახ-ლავს ნორმალურად განვითარებულ ნაყოფის შობას. მაშ, რა არის რევოლუცია ამგვარი გაგებით?

რევოლუცია, გადატრიალება, ერთგვარი გარდატეხა და ნახტომი არსე-ბობს თვით ბუნებაში, ის თანდათანობითი განვითარების, ანუ ევოლუციის ჯაჭვის საგანგებო ეპიზოდები, არაჩვეულებრივი რგოლებია. ნაყოფის ჩასახვა, ნაყოფის შობა, კვერცხის დადება, კვერცხიდან წიწილის გამოჩეკვა, ერთი ასაკიდან მეორე ასაკში გადასვლა, ბალახიდან ხორბლის განვითარება და ხორბლიდან მწვანე ჯეჭილის აღმოცენება, და სხვა მრავალი ათასი, ქვე-წარმავალთა მიერ კანის გამოცვლა, მწიფე ნივთების კაკალის ნაჭუქიდან გა-მოკარკველა, აი ამგვარი, ეგრეთ-წოდებული დიალექტიური ნახტომები და გადატრიალებანი ბუნებაში წარმოადგენენ რევოლუციებს, რომელნიც იმავე დროს, ვიმეორებ, არიან ბუნებრივ ევოლუციის მხოლოდ და მხოლოდ საგან-გებო ეპიზოდები და ხდებიან მხოლოდ და მხოლოდ განსაზღვრულ სიმწი-ფისა და განვითარების საფეხურზე. ამის მზგავსია არსებითათ ის პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი რევოლუციები, რომელიც ხდება საზოგადოებაში. როდესაც არსებული საზოგადოებრივი ცხოვრების შინაარსის განვითარება მიაღწევს ისეთ საფეხურს, რომ ძველი ქერქი, წინანდელი კალაპოტი და ფორმა აღარ ეგუება და ხელსაც უშლის, მაშინ ის ამ კანს იკვლის და ცვლილების დროს ის ავადაა ისე, როგორც აბრეშუმის ქია კანში მიწოლის დროს“ განიცდიან ტკივილებს, თვით კანის გამოცვლის დროს ერთგვარი ძალის დატანება-ც

სჭირდება, რომ ძველი ქერქი მოიცილოს. მეაბრეშუმემ იცის, რომ ჰია ოთხ-
ჯერ იცვლის კანა თავს თავის ღროზედ, მაგრამ ვაი იმ მეაბრეშუმეს, რომელ-
მაც იტას რა, რომ აბრეშუმის ჰია თავის განვითარებაში სულ ცოტა ექსი-
ოდე რევოლუციას მაინც განიცდის, პროცესის დასაჩქარებლათ და „რევოლუ-
ციის გასაღრმავებლათ“ მოინდომებს თავის ქეიფზედ დაჩქარებით და ძალა-
დობით ოთხჯერ გააძროს ტყავი ჰიას, გაკეთებული პარკის გამოჭრაში პეპე-
ლას დანით დაეხმაროს, გამოსულ პეპელას საჩქაროთ რევოლუციონურათ და-
აყრევინოს თესლი, ანდა ეს თესლი სასწრაფოთ გამოჩეკოს და სხვა და სხვა.

რევოლუცია არც თილისმან, არც თვით მიზანი, რევოლუცია განვითარე-
ბის ის საგანგებო და საფათერაკო მომენტებია, რომელსაც დიდი ტკივილები
თან ახლავს. მოქალაქემ უნდა იცოდეს, რომ ასეთი რამ თვით საზოგადოების
ბუნებრივ განვითარებაშიაც აუცილებელი ხდება: თავისთავად რევოლუციის
პროცესი კი არ არის სახარბიელო და სასიამოვნო, ისევე როგორც მშობიარ-
ობის ტკივილები და პროცესები, არამედ თვით მშობიარობის ჯანსაღი ნა-
ყოფი. რევოლუცია თვითღირებულება და თვითმიზანი კი არ არის, არამედ
სამწუხარო აუცილებლობაა, მოქალაქე, რომელსაც ჰგონია, რომ სრულიად
უმტკივნეულოთ, ურევოლუციებოთ შეიძლება საზოგადოების განვითარებაო,
რა თქმა უნდა, შემედარია, ან თავს იტყვილებს. მაშ, რას ჰქვია რევოლუცი-
ონერობა? კარგი რევოლუციონერობა იმას კი არ ჰქვია, რაც შეიძლება მეტი
ძალდატანება, თუგინდ მეტის პირადი თავგანწირულობით, ჩაიდინო. კარგი რე-
ვოლუციონერობა იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ჯერ ერთი შეგნებული გაქვს სა-
ზოგადოებრივ ცხოვრებაში მორიგი გარდატეხის აუცილებლობა, სწორად შე-
ატყობ ამ გადატრიალების ბუნებრივად მომწიფებულ მომენტს, ესე იგი სა-
ზოგადოების „კანში შეწოლია“ ემს, და ისე მოუვლი მშობიარეს, რომ მან
ნაყლები ტკივილები იგრძნოს და, მისდა მიუხედავად, რომ ახლად შობილი
დილექტიურათ უარყოფს თავის მშობელს, თვით მშობიარეს ზიზღითა და
სიძულვილით არ დაბეგვავ, ვინაიდან ეს თვით ნაყოფისათვის არის საზარალო.
თვით შობის შემდეგაც მშობელი დიდხანს არის საჭირო თავის ნაშობისათვის.
ერთი სიტყვით, რევოლუცია აუცილებელი სახადია, ავადმყოფობაა, საგანგე-
ბო და ამ მხრით არა ნორმალური მდგომარეობაა, კარგი რევოლუციონერი
შეიძლება ვუწოდოთ იმ მოქალაქეს, რომელსაც შეგნებული აქვს რა ასეთი
მომენტის აუცილებლობა და მისი ბუნება, ამავე დროს შეთვისებული აქვს
იმის ცოდნა, თუ როგორ შეამსუბუქოს თანდაყოლილი ტკივილები, მინი-
მუმამდე დაიყვანოს ძალადობა და სხვა. ერთი სიტყვით, ის არის კარგი პო-
ლიტიკური დოსტაჟარი და მეანე. აპერაცია ტკივილებს იწვევს, მაგრამ კარგი
დოსტაჟარი იმას კი არ ჰქვია, ვინც მეტ ტკივილებს გამოიწვევს, არამედ პი-
რიქით. ის მოქალაქე, რომელიც მეტი რევოლუციონური ძალმომრეობის მომ-
ხრეა და რევოლუციების „კეთება“ თავის ხელობათა და სარწმუნოებათ გად-

უქცევია, კარგი რევოლუციონერი კი არ არის, არამედ ჯერ კიდევ საზოგადოებრივად განუვითარებელი ირსებაა, ანდა ავადმყოფი სადისტია.

რევოლუცია თავის თავად არ ქმნის შინაარსს, ის მხოლოდ ფორმალურათ აღსტურებს ახლათ შექმნილ და განვითარებულ ურთიერთობას, იძლევა ახალ გარეგნულ ფორმას, გაზრდილი ორგანიზმის შესაფერ ახალ ტანისამოსს. ისე როგორც მეცნიერებისა და გონების განვითარების წყალობით თანდათან შედარებით უმტკივნეულოთ ტარდება სადოსტაქრო ოპერაციები, მშობიარობის ტკივილები და სხვა, დაახლოებით ასევე ნაკლებ მტკივნეული იქნება ჯანსაღ საზოგადოებაში მომხდარი სოციალური რევოლუციები. საზოგადოებრივი მეცნიერების ანუ სოციალოგიის განვითარება-შესწავლა და, რაც უმთავრესა, დემოკრატიული წყობილების დამყარება-განმტკიცება წარმოადგენენ იმ პირობებსა და ასეპტიურ სააპერაციო დარბაზსა და სადოსტაქრო და სამეანო ზღოროფორმებსა და სხვა დასაამებელ საშუალებებს, რომელნიც შედარებით უმტკივნეულოთ ჩაატარებენ მომავალ სოციალისტურ რევოლუციის მშობიარობას პოლიტიკურ დემოკრატიის პირობებში.

თუ ასეა, მაშინ აბა რა საჭიროა ან სოციალისტური პარტიის არსებობა და სოციალიზმისათვის ბრძოლა, ვინაიდან ყველაფერი თავის თავად განვითარდება,—შეიძლება იკითხოს ვინმემ. საერთოდ პოლიტიკური პარტიების არსებობა და მოღვაწეობა სრულიად აუცილებელი და ბუნებრივია: სხვა და სხვა სოციალურ კლასებს ყავს და უნდა ყავდეს შესაფერი მოწინავე რაზმ, ესე იგი პოლიტიკური პარტია, რომელიც თავის კლასის ინტერესებს წარმოადგენს და დაიცავს საერო ორგანიზაციაში. მუშებსა და საერთოდ მშრომელთ ყავთ თავის პარტია, რომელიც სახელმწიფოს ყოველდღიურ ცხოვრებასა და კანონმდებლობაში იცავს ისეთ ზომებსა და რეფორმებს, რომელიც მის მდგომარეობას გააუმჯობესებს, და ამავე დროს ამ თავის ყოველდღიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობაში სოციალისტურმა პარტიამ იცის საზოგადოების აუცილებელი და შემდეგი საუკეთესო საფეხური და ყოველ თავის ნაბიჯა შეძლებისა და მიზანშეწონილობის საზღვრებში უფარდებს ამ მომავალს, ესე იგი, სოციალისტურ წყობილებას; ხოლო როდესაც ამ ცვლილებისათვის, ესე იგი, სოციალისტური რევოლუციისათვის ბუნებრივად მომწიფდება ეკონომიური ნიადაგი, დადგება საზოგადოებრივი კრიზისი და საზოგადოებრივი ნავი შესტურავს რევოლუციის მძაფრ ტალღებში, სოციალისტური პარტია, როგორც ამომავალი კლასის ბელადი, წინდახედული და განსწავლული ნაოსანი მესაპეობას მოკიდებს ზელს და მაშინ იქნება ის კარგი მესაპე, თუ რაც შეიძლება უმტკივნეულოთ, უფათერაკოთ, მალე დაასრულებს რევოლუციონურ მგზავრობას და მიიყვანს გემს ახალ მშვიდობიან ნავთსადგურში.

რაც შეეხება კერძოთ საქართველოს, ის, რასაკვირველია, ეკონომიურა შეტათ ჩამორჩენილი ქვეყანაა. სოციალურ რეფორმებისა და რევოლუციების საქმეებში, რა თქმა უნდა, ჩვენ ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გამოვიჩნით თა-

ხსნობასა და წინამძღოლობას. პირიქით, თავის მოტყევილება და მეტათ საბ-
რალო და საბედისწერო თავის მოტყევილება იქნება, თუ ჩვენ ვიფიქრებთ, რომ
ჩვენ დაუსჯელათ შეგვიძლია მხარი აუბათ ევროპის მოწინავე სამრეწველო
ქვეყნების სოციალისტურ და მუშათა კანონმდებლობას. ჯერ-ჯერობით ჩვენ
სიღარიბეში, ჩვენ ჩამორჩენილ ტექნიკასა, ტრანსპორტსა და სხვა ასეთ პირო-
ბებში, რომ ჩვენ, მაგალითათ, შრომის კანონმდებლობაში ინგლის-ამერიკა-
თან გავწვადოთ ფეხი, ეს რასაკვირველია, ჩვენი დაგლაზავების და დაბეჩავე-
ბის დასაწყისი იქნება. საერთო სიმდიდრეს ბოლოსა და ბოლოს ქმნის შრომა
ტექნიკის საშუალებით, ხოლო თუ ტექნიკის არა გაგაჩნია რა და შრომითაც
ნაკლებს იშრომებ, რასაკვირველია, კაპიტალიზმსა და ბურჟუაზიას კი არ
აგნებ, არამედ ეროვნულ სიმდიდრეს გამოფიტავ. ესა თუ ის სოციალური კა-
ნონი და რეფორმა უნდა ეყრდნობოდეს შესაფერ ეროვნულ სიმდიდრისა და
დოვლათის დონეს, თორემ ჩვენ რომ, მაგალითად, მოვიდომოთ და ევროპა-
ამერიკას „გაუსწროთ“ წინ და ყველამ დღეში, მაგალითათ, მხოლოდ ექვსა
საათი ვიმუშაოთ, ეს მხოლოდ ჩვენი დაგლაზავებისა და გადაგვარების დასა-
წყისი იქნება. მით უმეტეს ითქმის ეს სოციალისტური გარდაქმნის შესახებ.
ჩვენ მხოლოდ შეგვიძლია თანდათანობით გავყვეთ ამ გზაზე მოწინავე ქვეყ-
ნებს. ხოლო რაც შეეხება თვით სოციალისტურ რევოლუციას, ის ეროვნუ-
ლი განთავისუფლების შემდეგ, ჩვენშიაც შედარებით ისევე მშვიდობიანათ
გატარდება, როგორც დანარჩენ წმინდა დემოკრატიულ ქვეყნებში.

2. ერი და ეროვნება. ზღაპარი და ჩმახია ის ამბავი, თითქო ერი და ეროვ-
ნება ბურჟუაზიულ-საკუთრობრივ წყობილებისაგან წარმოშობილი გარდამა-
ვალი მოვლენებია და თითქოს სოციალისტური წყობილება, თუ ახლო არა,
შორეულ მომავალში მაინც ეროვნებას წაშლის და სამხრეთ პოლიუსიდან.
ეკვატორამდე და ეკვატორიდან ჩრდილო პოლიუსამდე ყველა ტომებსა და
ერებს ერთგვარ ადამიანთა და ერთგვარ ნაციათ აქცევს. თითქო ყველა
მცხოვრებნი ავსტრალიასა და სამხრეთ ამერიკაში, ბრიტანეთში და იაპონიის
ყუნძულებზე, საქართველოსა და სკანდინავიაში, საფრანგეთსა და იაკუტიაში,
დღევანდელი იტალიელნი და სამოედები, არაბები და ჩუკჩები ერთ ფერსა
და იერს მიაღებენ, ერთსა და იმავე ენაზე უგალობებენ ნანას თავიანთ პირ-
მშობებს, ერთსა და იმავე ჰანგითა და კილოყავით გამოსთქვამენ თავიანთ
დარდსა და ვარაშს, სიხარულსა და ბედნიერებას. ისე როგორც მთელი
მსოფლიოს ფრინველნი არ გადაიქცევიან ერთ საუკეთესო მაღალი ჯიშ-ს
ფრინველათ, მაგალითათ არწივით, ან ბულბულათ, სამოთხის ჩიტათ ან ფარ-
შავანგათ, ისე როგორც მსოფლიოს ფლორა არ შედუღდება და შეერთდება
ერთ რომელიმე თუ გინდ საუკეთესო ჯიშის მცენარეში, ისე როგორც ყველა
ყვავილები ვერ შეტყვისდებიან ერთ მშვენიერ ჯიშის ვარდში, ისე როგორც
ყველა ჯიშის მწერების სინთეზი ვერ მოხდება მშვენიერ პრელ პეპელაში, ან

კურთხეულ ფუტკარში, ასევე შეუძლებელია ორფეხთა, ანუ ადამიანთა ერთ-ზეეროვნულ ჯიშში შედუღება და გათქვეფა, შეერთება და ჩამოყალიბება. დიახ, ვისმეს კიდევ რომ სასურველათ მიაჩნდეს, რომ ქვეყნათ დარჩეს მცენარეთაგან, მაგალითათ, მხოლოდ სამოთხის ხე, ფრინველთაგან ბუბუბული ან სამოთხის ჩიტო, ნადირთაგან ლომი ან ვეფხე, მრავალფეროვან ყვავილნარი თაიგულის მაგიერ ერთი ჯიშის საუკეთესო მაისის ვარდი, ხოლო ადამიანთა ნოგროები ესკიმოსებიდანა და პოტენტოტებიდან დაწყებული ვიდრე იაპონელებამდე და ინგლისელებამდე ერთ ჯიშთ გადაქცევა, ანამც თუ მარტო არა სასურველია, არამედ შეუძლებელი და ფუჭი ოცნებაა, ან ისეთი უბრალო ბოდვაა, რომელსაც არაფერი საერთო არ აქვს სოციალიზმთან, არც ინტერნაციონალიზმთან, არც საზოგადოების განვითარების ნორმალურ კანონებთან. ანდა ხშირათ მეტათ ბრალიანი, მაგრამ მეტათ უბადრუკი ხერხია და ის გაშვკირვალე ლელვის ფოთოლია, რომლითაც სხვა და სხვა ჭურისა და ფერის დამპყრობელთ და იმპერიალისტებს სურთ დაფარონ თავიანთი დიდპყრობელური ზრახვები და მისწრაფებები.

ტომი, რასა, ერი არის მოვლენა არა მარტო საზოგადოებრივი, არამედ ბიოლოგიურიც ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. მართალია ერი, ტომობრივი ჯიშში ისტორიულათ ვითარდება, მისი განვითარების პროცესი უფრო რთულია, ვიდრე ჯოგურათ მცხოვრებ პირუტყვების ჯიშებისა, მაგრამ ადამიანთა ტომების განვითარებაშიც უდიდესსა და გამაშვრელს როლს თამაშობდა იგივე ბუნებრივი კანონები, ჰავა, მდებარეობა, ფლორა, ფაუნა, მეშვეილრობა და სხვა. სხვადასხვა კატაკლიზმების დროს, ან არსებობისათვის ბრძოლაში ცხოველთა ესა თუ ის ჯიშში იღუპებოდა, ასევე ემართებოდა ადამიანთა სხვა და სხვა ტომებს ისტორიის სარბიელზე. მაგრამ არც პირუტყვთა და არც მერყველთა ჯიშების განვითარება არ მიდიოდა და არ მიდის გარდაუვლათ გაერთიანებისაკენ. ან უფრო სწორათ რომ ვსთქვათ, რიივე პროცესს — განთვისებასა და შეერთებას, ეროვნულ დიფერენციაციასა და ეროვნულ ინტეგრაციას — აქვს ადგილი ცხოვრებაში მზედვით იმასა, თუ რა დროს, რა გარეგან ბუნებრივ, ეკონომიურ და პოლიტიკურ პირობებში ხდება ამა თუ იმ ტომის ან ტომების ცხოვრება და განვითარება. ხან ერთი ტომი ახალ ადგილსა და ახალ პირობებში რამდენიმეთ ნაწილდებოდა, და ზოგან კი მონათესავე ტომები ერთ ეროვნებათ ერთდებიან და ერთ ნაციონალურ ტიპს ადგენენ. ასეთია ძირითადი კანონი ადამიანთა ტომების განვითარებისა ისტორიაში, ის პირველყოვლისა დაყრდნობილია გარემომცველ პირობებსა და ბუნებაზე და ეს ადამიანთა მრავალჯიშეობა, თემცა არა გაყვნილი და გაქვავებული, არამედ განვითარების პროცესში, მომავალშიც დარჩება მათს ძირითად ხაზებში.

შეიძლება ვისმეს ჰგონია, რომ რადგან კულტურის ინტერნაციონალიზაცია უეჭველი ფაქტია, ამიტომ ნაციათა შედუღება და გაერთებაც აუცილებელია.

ლოა. ყველა ერთ ენაზე, რომელიმე ესპერანტოზე, ალაპარაკდება და ერთ ანთროპოლოგიურ ჯიშათ იქცევაო. რასაკვირველია, ეს ფუქსაეატი აზრი და სიტყვაა. მართალია, კულტურის ინტერნაციონალიზაცია ხდება, ეს პროცესი თანდათან წინ წაევა, მაგრამ ეს არის და იქნება კულტურის და პირველყოვლისა მატერიალური კულტურის შინაარსის ინტერნაციონალიზაცია, ხოლო ფორმა, გამოხატულება, გარეგნობა გაერთიანებისა და უნიფიკაციისაკენ კი არ მიდის, არამედ პირიქით. ინტერნაციონალიზაცია შინაარსის, ნაციონალიზაცია ფორმის — აი, ასეთია დაახლოებით კულტურის განვითარების ის პროცესი, რომელსაც აქვს დღეს და ექნება მომავალშიაც ადგილი. ხოლო უნდა გვახსოვდეს, რომ ფორმა, გარეგნობა და ენა კულტურაში, განსაკუთრებით სულიერ კულტურაში, ეს უბრალო ჭურჭელი კი არ არის, არამედ თვით შინაარსია სრული უსუსურობაა ისიც, თუ ვინმე ჭიქრობს, რომ მომავალი სოციალისტური წყობილება და ერთგვარი ეკონომიური თანასწორობა ეროვნულ ნიველირებას მიახდენს. პირიქით. ასირობაბილონურმა, მაკედონურ-რომაულმა საშინელმა დაპყრობებმა, კათოლიკე ეკლესიისა და გერმანიის სამღვთო იმპერიის მძაფრმა ასიმილაციამ, სამრეწველო და ფინანსური კაპიტალის იმპერიალიზმმა და ძალადობამ ვერ მოახდინა ეროვნული ასიმილაცია და ნიველირება, და რა თქმა უნდა სოციალიზმი, ესე იგი ინდივიდუალთა და ერთა თავისუფალი წყობილება, არავითარ შემთხვევაში არც საჭიროა და ვერც შესძლებს იმას, რომ ლჯფლანდელი ჩრდილო ოკეანეს ნაპირზე იტილიურ ენაზე მგზნებარე ლირიკული ტენორით ამღეროს, ხოლო იტალიელი ნეპოლის ნაპირზე სამოედის პანგზე აზუზუნოს, ისევე, როგორც პოლიარულ ირმის ხავსი და სიცილიური ფორთოხალი ვერც ერთი მეორის ადგილს დაიკავენ და ვერც ერთ მცენარის ჯიშათ შეტყვისდებიან.

ამრიგად, ერი უმთავრესათ არის ბუნებრივი მოვლენა და არა წმინდა სოციალური მზგავსათ საზოგადოებრივი კლასისა. კლასები სოციალისტურ წყობილებაში გაქრებიან, ხოლო ერები პირიქით მაშინ განთავისუფლდებიან გარეშე ძალდატანებისაგან, უფრო თავისუფლათ განვითარდებიან და გაშლიან თავისებურ ეროვნულ შემოქმედებას. კულტურის ინტერნაციონალიზაცია შინაარსის მხრით იწარმოებს, მაგრამ ფორმა მისი თანდათან გამრავალფეროვნდება და თითოეული ერი, ამრიგად, შეიტანს და გამოიტანს თავის წვლილს ან საერთო საღაროდან. მომავალი კაცობრიობა წარმოადგენს არა ერთ, მაგრამ საუკეთესო ჯიშის ორფეხს, არა ერთი ფერის საუკეთესო ვარდს, არამედ მრავალფეროვან ყვავილების თაიგულს. ყოველ შემთხვევაში იმ ერებს, რომელთაც შეუქმნიათ და უკვე დღემდე მოუტანიათ თავის გარკვეული ჩამოყალიბებული ეროვნული კულტურა, მწერლობა, მწიგნობრობა და სხვა, მათ გარეშე სტიქიური კატასტროფისა, ან ძალმომრეობისაგან გაქრობა აღარ მოელოთ. რასაკვირველია, შესაძლებელი და მოსალოდნელიცაა, რომ ის პაწია ტომები, რომელნიც ოდესღაც დედა ერებს მოწყდნენ სხვა და სხვა დროს

სხვა და სხვა გარემოებათა გამო, ჯერ გეოგრაფიულათ, პოლიტიკურათ, რელიგიურათ და ლინგვისტურათაც, როგორც მაგალითათ, ზოგიერთი ჩვენი მოძველებული ტომები: ქანები, აფხაზები, ჩერქეზები, ლეკები და სხვა და სხვა და რომელთაც დღემდისაც არ შეუქმნიათ მწერლობითი კულტურა და სხვა, შესაძლებელია, რომ გამოცვლილ ისტორიულ პირობებში სისხლმა სისხლი იცნოს, ძმამ ძმა ჰპოვოს და ერთათ სწიონ ცხოვრებისა და შემოქმედების ქაზანი, ლხინი და კირი.

ორიოდე სიტყვა ოჯახის შესახებ. უეჭველია ოჯახი განიცდის ერთგვარ განვითარებას, მაგრამ სოციალიზმი კი არ დაანგრევს ოჯახს; პირიქით, ოჯახი განიცდის კრიზისის დღევანდელ კაპიტალისტურ ხანაში, ხოლო მისი განთავისუფლება და ბუნებრივი არსებობა შესაძლებელი იქნება სწორეთ სოციალიზმის დროს, როდესაც ეკონომიური სიდუხჭირე არ იქნება საზოგადოების ერთი ნაწილისათვის ასე აუტანელი და მეორესათვის უსაქმობა და ფუფუნება არ იქნება ოჯახის მორალური საფუძვლის დამასუსტებელ ნებევრობისა და განცხრომის წყარო. სოციალიზმის დროს სოციალური ცხოვრების სიმძაფრისაგან განთავისუფლებული ოჯახი წმინდა ბუნებრივ ჩარჩოებში ჩადგება, ოჯახს არ ექნება აღებ-მიცემობის, ვაჭრობისა და მოგება-წაგების ანგარიშების ელემენტები, ის იქნება სიმპატიანე, სიყვარულზე და გამრავლების ბუნებრივ ინსტინქტზე დამყარებული. მხოლოდ გონებრივ უსუსურობას, ან ზღისტოვეშინის და სხვა მზგავს სექტათა ნიადაგზე აღმოცენებულ სქესობრივ კომუნიზმს შეუძლია ასე წარმოადგინოს საქმე, თითქოს სოციალიზმის დროს ოჯახი გაქრება; იქნება ასერილი და აღრეული სქესობრივი სოდომ-გომორი. შამობა მხოლოდ იმასლა ნიშნავს, რომ ქალს ბავშვი გაუჩინოს, ხოლო დედობა კი იმას მოასწავებს, რომ შობოს ბავშვი, რომელსაც მყისვე საერთო-სახელმწიფო საძიძოში გაგზავნიან, შემდეგ საერთო სკოლაში და ასე ბოლომდე. ასეთი შეხედულება, რასაკვირველია, ყოველმხრივი უმზგავსებაა. კაცობრიობის ეკონომიურ ემანსიპაციას თან მოყვება ოჯახის ბუნებრივ პირობებში ჩადგომა და, ამრიგად, მისი განმტკიცება და განვითარება.

საერთოთ ერთი საშინელი უაზრობა და ავადმყოფ ეროტომანთა აბლაუბაა, ან შეგნებული ამორალურ-პოლიტიკური ოინი და ანგარიში, ანდა უბრალო ცილისწამებაა სოციალიზმის წინააღმდეგ, როდესაც ამბობენ, თითქოს ოჯახსა და ეროვნებას კეშმარიტი სოციალისტური წყობილება ეშუქრებოდეს. ნამდვილათ კი სოციალისტური წყობილების დროს, როდესაც მძაფრი და გამანადგურებელი მეტოქეობის ადგილს თანამშრომლობის პრინციპი დაჩეგრს, როდესაც სოციალური ფეტიშები დაეცემიან და ეკონომიური ბორკილებიც დაიმსხვრევიან, როდესაც საზოგადოების კლასებათ დაყოფა მოისპობა, სწორეთ მაშინ დარჩება და ნორმალურათ განვითარდება სამი ბუნებრივი საზოგადოებრივი მოვლენა: ინდივიდი, ოჯახი და ერი.

8. ქართველი ერი და მისი ნათესავები. შეიძლება თამამათ ითქვას, რომ ქართველი ერი უკვე გამოვიდა ისტორიულ სათუოდან, თუმცა საშინელმა ისტორიულმა ქარიშხლებმა და განსაცდელებმა ძალზე დაასახიჩრა, დაკოდა მისი სხეული, შეამცირა ერის რაოდენობა და ჩამოგლიჯა მიწაწყალი და სხვა. მაგრამ ასეა თუ ისე იაფეტიდთა ტომის მეთაურ ერის ნაშთებმა, ქართველი ერის სახით, უკვე გადალახეს ისტორიული უღელტეხილი და რა გარდამავალი გაჭირვება და განსაცდელები არ უნდა შეხვდეს, ამიერიდან ის შემდგარი ისტორიის ფართო შარაზე და აღორძინების გზით მიდის. მან უკვე მეოცე საუკუნემდე მოიტანა თავის ძლიერი ეროვნული კულტურა და აწი ხომ მის განვითარებას ეგრე ვაგლახათ ვერავენ შეაჩერებს. მაგრამ მეტათ მძიმეა ან იაფეტიდთა ჰეგემონის მდგომარეობა მით, რომ მისი მოძმენი ქანები, აფხაზები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, ჩეჩნები, ინგუშები, ლეკები და სხვა მისი სისხლი და ხორცი უკულმა დროთა ბრუნვამ მოსწყვეტა იაფეტურ დედა ტანს, განფანტა, დააქუცმაცა და ნაწილობრივად თითქოს გადააგვარ-გადააჩქულა. არაბეთი და სპარსეთი, ოსმალნი და მონღოლები, რომი და ბიზანტია და ბოლოს სლავიანური რუსეთი — ყველანი იმის ცდაში იყვნენ, რომ კავკასიის მფლობელი და პატრონი იაფეტიდთა ოჯახი ქართველთა მეთაურობით და მათი უახლოესი ნათესავი და კავკასიის თანამონაწილე სომხეთის ერი დაენგრიათ, დაექსაქსათ, გაეთიშათ და გადაეგვარებინათ და თითქოს ბუნების დან-მარებით (მთავორიანობა) კიდევ მიაღწიეს ამ მიზანს. ჩვენი ეთნიკური ოჯახი დაიშალა და დაიქსაქსა, კავკასიის სხეულში სასტიკათ შეიჭრა სპარსთა, თურქთა, სლავიანთა და სხვათა კოლონიები და ამ ძალათ მაცხოვრე სტუმრებმა მასპინძლობა დაიწყეს გურგენის ზღვიდან შავ ზღვამდე. უდიდეს ტანჯვას განიცდიდა ქართველი ხალხი, მაგრამ კიდევ უფრო აუტანელი იყო ამ მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ის ჯოჯოხეთი, რომელშიაც ჩაცვივნილი იყვნენ ჩვენს იაფეტურ ოჯახს მოწყვეტილნი დანარჩენი კავკასიელნი. დღემდე მოწყვეტილი თავის ნათესაურ კულტურასა და მწერლობას, იმავე დროს მოკლებული საკუთარ მწიგნობრობას, ხან ისლამის საშუალებით არსებულ მწიგნობრობაზე ზელოვნურად გადაბმული, ხან კიდევ რუსულ-სლავიანურ ეპისკოპოსთა მიერ რუსულად მოჩმანულ „აზბუკის“ ქსელში გახლართული და ამ ბოლო დროს კი ლათინურ ალფაბეტაზე თავშესაქცევად მიტყვილებული და, ამრიგათ, თავის ნამდვილ მშობლიურ და ბუნებრივ იაფეტიდურ კალაპოტიდან ამოვარდნილნი, ისინი მათ და ჩვენდა სამწუხაროთ დღემდე რჩებიან უმწიგნობროთ და თითქმის უკულტუროთ.

და აი, ქართველი ხალხის უწინდესი და უდიდესი ისტორიული მოვალეობაა, შეძლებისდაგვარად, არ დაზოგოს ხარჯი და ენერგია, რათა თავის დედობრივ კალთის კულტურულ მფარველობის ქვეშ დააყენოს ყველა ეს ბედის უკულმა ტრიალით საერთო რასიულ კერას მოგლეჯილი, დატანჯული და და-

სახიზრებელი ჩვენი მოძმენი. და უნდა აკეთოს ეს იაფეტური კულტურული კერის მთლიანობის აღდგენის ღიადი საქმე საქართველომ მისდა მიუხედავად, თუ როგორ პოლიტიკურ პირობებში იქნება თვითონ ის დროებით, ან თუ რა სახელმწიფოებრივ ყოფაში დარჩებიან თვით ეს ხსენებული ჩვენი მოძმენი.

პირდაპირ განუსაზღვრელი უნდა იქნეს და იქნება კიდევ ამ მხრით ი. ტორიელი მნიშვნელობა ტფილისის ქართული უნივერსიტეტისა. ეს ტაძარი მეცნიერებისა მთლიანად და კერძოდ მისი სათანადო კადრები, ანდა თუ გინდ მასთან არსებული იაფეტიდოლოგიის ინსტიტუტი ან სხვა რამ ამის მაგვარი ჯა სხვა უნდა იქნეს იმ პირველ დუღაბათ, რომელიც ქვეთიკრათ დაედება მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დაბზარულ იაფეტიდურ შენობას, უნივერსიტეტი უნდა გადაიქცეს იმ კელაპტრათ, რომელიც პირველად გაანათებს მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში შავი ჭანლით დაბნელებულ კავკასიელთა მრავალფეროვან ოჯახის წარსულ ეამთა უკუღმართობას, ჭურღმულებს და მომავლის სანეტარო გზას ძმობისა და ერთობისა*). როდესაც საპაერო მიმოსვლის საქმე ფართო ხასიათს მიიღებს, მაშინ ხომ ჩვენ და ჩვენ მთა გადაღმელ ძმებს შორის კულტურული კავშირისა და ურთიერთობის საქმე ფართო ნიადაგს მოიპოვებს.

არა მარტო მეცნიერულ ასპარეზზე და მწიგნობრობაში, არამედ შეძლებისდაგვარად ყველგან და ყოველ დარგში უნდა გაუწიოს ქართველმა ერმა უფროსი ძმობა ხსენებულ ტომებს: ყოველგვარი ხელოვნება და განათლება, ტანვარჯიშობა და სპორტი, ასე ვთქვათ კავკასიურ-იაფეტიდური ოლიმპიადები, ან ეთნოგრაფიული ზეიმები და დღესასწაულები, გამოფენები და სხვა ამისთანები, ყველაფერი ეს უნდა იქნეს საერთო, სისტემატიური ერთ ძაფზე აცმული, ერთი მიზნისკენ მიმავალი — სახელდობრ, გაბზარული ნათესაობის აღდგენა, ძმობისა და ერთობის აღორძინება-განმტკიცება, და, ვიმეორებ, ყველაფერი ესა და ამის მსგავსი უნდა კეთდებოდეს თანახმად პირობებისა და შეძლებისა მისდამიუხედავად, თუ რამდენხანს იქნებიან, მაგალითად, ქანებო ოსმალეთის უღელ ქვეშ, თუ რა პოლიტიკურ პირობებში და საზღვრებში იქნებიან ჩვენი ჩრდილოელი მოძმენი. ყველა ამათ უნდა ქონდესთ თავიანთი ყუთხე ტფილისში; ქართული ტფილისი უნდა იქნეს მათთვის ის, რაც ოდესღაც ათინა იყო ბერძენთა სხვა და სხვა ტომებისათვის, ზოლო ტფილისის უნივერსიტეტი ჩვენი საერთო ტაძარი, ტაძარი მეცნიერებისა და გონებისა, საერთო ასპარეზი იაფეტიდურ შემოქმედებისა. საქართველოს ქართული პოლიტიკე-

*) რა თქმა უნდა, პირდაპირ დაუფასებელი იქნებოდა, რაც შეიძლება აღრე რომ დაუბრუნდებოდეს საშობლოს ჩვენი თანამემამულე მეცნიერი აკადემიკოსი ნიკო შარი, რომელსაც სამართლიანად უნდა დაევალოს და ღირსეულად და სახელოვნათა გასწევს იაფეტიდურ ბუდის დედობასა და მამობასაც.

რი სატახტო უნდა მათ კულტურულ ცენტრათ გადაიქცეს. საქართველოს დედა ქალაქში უნდა იყვეს მათი სახელის მატარებელი ქუჩები და სხვა. ქართველმა ერმა გაწვევითილი ნათესაობრივ-მოყვრობრივი თხოვა-გათხოვება უნდა აღადგინოს მათთანა და სხვა.

სხვათა შორის თვითონ ჩვენ ამ ეპოქათ აუარებელი კულტურული ხარვეზები გვაქვს შესაესებათ, ხარვეზები, რომელიც გვიანდერძა საშინელმა ეროვნულმა ჩაგვრამა და მონობამ. მაგალითათ, ჩვენ უნდა შევადგინოთ და შევქმნათ მთელი რიგი სამეცნიერო ლექსიკონებისა სხვა და სხვა დარგში, ტექნიკური სიტყვარი, აკადემიური ლექსიკონი და სხვა და სხვა. ფიქრობთ, რომ სავსებათ მიზანშეწონილი იქნებოდა, რომ ყველა ამ მუშაობის დროს ფართოთ ყოფილიყო გამოყენებული ლექსიური მასალა (ჭანური და ყაბარდოლი, აფხაზური და ჩერქეზული, ჩეჩნური და ავარული და სხვა) ყველა ამ ჩვენ მოძმე ტომებისა, რომ თვით ამ ტომებს ჩვენთან ერთათ მაქსიმალური და შეთანხმებული მუშაობა ეწარმოებიათ, რომ ყველა ამ მუშაობაში ამ ჩვენ მოძმე ტომთა წარსული და დღევანდელი შემოქმედებაც საქართველო იყო...

უღელტეხილს გადაღმა მხოლოდ სამილა პუნქტი დარჩა საქართველოს — თუშეთი, პირიქეთი ხევსურეთი და ხევი (დვალეთი და სხვა ჭერ-ჭერობით მოცილებულია საქართველოს). საჭიროა ეს რაიონები საგანგებო ყურადღების ღირსი შეიქმნენ, არა მოსაგერიებლათ, ან მით უმეტეს აქედან ვისმესთვის შესატყვისათ, არამედ ისინი უნდა შეიქმნენ უმთავრესი შემაერთებელი რგოლები და დასაყრდნობი წერტილი ჩვენი და ჩვენ გადამთიელ მოძმე ტომთა კავშირისა.

ქართველებსა და ზომხებს შეიძლება ათასი რამ წვრილმანი ანჯარიშეპი აქვთ ერთი მეორეში, მაგრამ ყველა ეს წვრილმანებია და ათასჯერ ათასათ უმნიშვნელოა იმ ერთ საერთოსთან. რაც მათ აერთებს და აკავშირებს. ვინაიდან ეს არის მათი ჭეშმარიტი და ღირსეული ყოფნა-არყოფნის საკითხი. ეს საკითხი ბევრათ იქნება დამოკიდებული მასზედ, შესძლებს თუ არა, ერთის მხრით, ქართველი ერი, რომ კულტურულათ მაინც თავი მოუყაროს გაფანტულ და დაჰხილ იაფეტურ ოჯახის პირველს, უახლოეს წრეს, აღადგენს თუ არა ამ ძმობას და შემდეგ ამ მთლიან ძმობას თავის მეთაურობით დაოკავშირებს მეორე ახლობელ შტოს — სომხებს, ესე იგი, იმ ნათესავთა, რომელნიც დასაბამიდან არიან კავკასიის პატრონნი, მკვიდრნი და მოამაგენი, და რომელნიც დღეს ამა ქვეყნის თითქმის სტუმრისა და გერის მდგომარეობაში ჩაყარდნენ.

მთელ მსოფლიოში გაფანტული ჩვენი მოძმე სომხის ხალხის მაქსიმალურათ სახლში თავის მოყრა, მათთვის მათი ტერიტორიის დაბრუნება ოსმალეთში, ჩვენთან პარალელურათ სამხრეთ ლაზიკაში შავ ზღვაზე გასვლა, შაერთოთ ძლიერი სომხეთის აღდგენა — ეს ჩვენთვის ისეთივე სანუკვარი და

საოცნებო უნდა იყვეს, როგორც ჩვენი საკუთარი ბედის ზეიმი. ერთი სიტყვით, ქართულ-სომხური მჭიდრო, უღვარძლო და ძმურა კავშირი უნდა შეიქნეს ერთ-ერთ უმთავრეს დოგმატად ქართველი ერის პოლიტიკისა და საქმიანობის.

4. გადასახლება. მიუხედავად იმისა, თუ როგორ და როდის აღდგება ქართველი და სომეხ ერის გათელილი ტერიტორიალური უფლებები განსაკუთრებით აღმოსავლეთითა და სამხრეთით (საქართველოსთვის აგრეთვე ჩრდილოეთით — დეალეთი და ჩრდილო-დასავლეთით — ჩიქეთი), ჩვენს ერთ უმთავრეს და ყოველდღიურ საზრუნავს უნდა წარმოადგენდეს ქართველი ხალხის გადასახლების საქმე. დღეს ჩვენი ხალხი უმიწაწყლოთ შეხუთული და გატანჯულია, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში, ამავე დროს თვით დღევანდელი პაწია საქართველოს განაპირა, მისი სალტე ეტნოგრაფიულად სრულიად შემოცრეცილი და დაფლუთილია, იმავე დროს ეს ადგილები მიწით შედარებით მდიდარია. დაახლოებით სამას ათასამდე უმიწო მცხოვრებთა აზნაპირებისაკენ გადასახლება და მათი მიწით მოწყობა და ამავე დროს დღევანდელ პაწია საქართველოს ეტნოგრაფიულ გალავნის აღდგენა, აი ის ერთი უდიდესი და საშვილიშვილო საქმე, რომელიც დაკარგებული გვაქვს ისტორიის მიერ. მაგალითად, სამცხე-ჯავახეთი და შემდეგ ერუშეთ-არტანუჯი, ეს ჩვენი წარსულის აკვანი და დიდების კერა, უნდა გადაიქცეს საქართველოსა და ქართველი ერის ერთ ვეებერთელა არა მარტო ციხეთ, არამედ საერო სანატორიუმად.

მიჯრით უნდა შემოუჭდეს თავი დედა ტფილისის კალთებს ქართველი მოსახლეობა აღმოსავლეთიდან და სამხრეთიდან. მანგლისის რაიონსა და მის მალღობებს უნდა დაუბრუნდნენ პატრონი „კლდეკარნი“ და სხვა ყველა ამის მზგავის კარები და ჭიშკრები უნდა ჩაბარდეს იმ მეკარეს, რომელსაც ის ეკუთვნის. თვით ტფილისის ზრდას მაინც და მაინც ხელოვნურად დაჩქარება არა სჭირია, ხოლო რამდენადაც კი ის გაიზრდება, მის გავრცელებას უნდა მიეცეს სრულიად გარკვეული მიმართულება — ზურგისაკენ, ავჭალა-დიდომი-მცხეთისაკენ, ნაწილობრივად აღმა — კოჭრისაკენ, ხოლო ქვევით მტკვრის გაყოლებით და მის გვერდებზე ვიდრე საზღვრამდე მჭიდრო და მაგარი გლეხურ-სოფლური კოლონიზაცია უნდა სწარმოებდეს სახელმწიფოს დანაშრებით.

საერთოდ უნდა გვახსოვდეს, რომ დღეს ისეთ პირობებსა და ხანაში ვართ, რომ ქართველმა ერმა ერთგვარი ცენტრგამცლითი წესით უნდა აწარმოოს ერთხანს თავის აღმშენებლობა, ესე იგი მიაშუროს თავის დღევანდელ ვაჟ-რო საზღვრებს და ეს შემოცრეცილი და შემოფხრეწილი არშია ირგვლივ შემოქუბოს. მართალია, ეს თითქოს ცენტრსა და გულს დროებით დაასუსტებ, დაასისხლნაკლულებს, მაგრამ ასედაც რომ იყვეს, ეს მაინც ფრიად აუცილებელი და საჭიროა ამ პერიოდში. მეტათ დიდი სიფრთხილე, ლმობიერება და სრული თანხმობაა საჭირო ამ საქმეში იქ, სადაც ვინიცობაა საქართველოს

სომხობასთან შეიქნეს რაიმე ინტერესთა შეხლა-შემოხლა ამ გადასახლებისა და მიწათმოწყობის დროს.

• რაიცა შეეხება ტფილისის, ყველა სხვა ქალაქებისა და საერთოთ ყოველგვარი მშენებლობისა, ყოვლად დაუშვებელია, რომ სახელმწიფო და მისი კანონმდებლობა არც წინათ და არც ესლა თითქმის არავითარ ანგარიშს არ უწევს იმ ჩვენთვის საგანგებო და მეტათ საფათერაკო მოკლენას, რომ ჩვენი ქვეყანა მდებარეობს ძლიერ სეისმურ რაიონში; ამ გარემოებამ რაზდენიმე განუკურნებელი კატასტროფა დაგვატეხა თავს ჩვენ და სომხეთის შორეულ წარსულში და, ასე ვთქვათ, გუშინ წინაც. უსასტიკესი ყურადღება უნდა მიექციოს სახელმწიფომ, რომ აღმშენებლობითი საქმის რეგლამენტია უდიდეს ანგარიშს უწევდა ჩვენი ქვეყნის მიწის ძვრით ხასიათს, ამ საქმეზე მხოლოდ მას შეუძლია ზრუნვა და სასტიკი ზრუნვა, ვინც საუკუნეებით წინდაწინ უნდა სჭვრეტდეს მთელა ერის ბედსა და მომავალს, ესე იგი სახელმწიფო ხელისუფლებას, და არა თითოეული სახლის პატრონს, მოიჯარადეს, აღმშენებელსა და სხვა. უნდა შესძლოს სახელმწიფომ, რომ თვითონ გააშენოს რამდენიმე სანიმუშო სოფელი მაინც, სასურველია, რომ ამ სოფელთა კოლონისტები ნარჩევი იყვეს საქართველოს ყველა კუთხეებიდან. საქარხნო-სამრეწველო საქმეს მაინცა და მაინც ჩვენი სახელმწიფო არ უნდა აწარმოებდეს, მაგრამ თუკი ის მოკიდებს ხელს ამ საქმეს, პირველყოვლისა, უნდა მიექციეს ყურადღება სამშენებლო ქარხნებს: ცემენტს, აგურხანას, ხის დასამუშავებელსა და სხვა. რკინისა და ქვის, ქვითერისა და ღებების ზერხემალი ძლიერ აკლია საქართველოს.

ნ. ქართველი და ზღვა. ათასი წლებია ქართველები ზღვის პირათ ცეცხოვრობთ და საკვირველი ამბავი გვემართება, გარდა ქანებისა (და ისიც კანტიკუნტათა და კუსტარულათ), ზღვის ყადრი ვერ გაგვიგია. თითქოს მართლაც ძველი ეგვიპტელების ნათესავეები ვიყვეთ, რომელნიც კიდეც უფრო მეტხანს ცხოვრობდნენ ორი ზღვის ნაპირას და არამც თუ ე. წ. ზღვაოსნურ კულტურაში არ შესულან, არამედ თითქოს რაღაც მისტიურ შიშსა გრძნობდნენ ზღვის წინაშე. ჩვენც ასეთი საჭაყი საქმე მოგვდის, თითქოს შავი ზღვის გურგუზა ტალღების მარტო ერთი შეხედვა გემართებს. ამავე დროს საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა მეტათ თვალსაჩინო და სახეიროა: ის მდებარეობს იმ ადგილს, სადაც ხმელთა შუა ზღვის სისტემა ყველაზე შორს იჭრება მატერიკაში. ამიტომაც ჩვენი სამშობლო მუდამ სატრანზიტო ქვეყანა იყო. მაშინ დაეცა საქართველოს საბედისწერო ლახტი, როდესაც მისი დიდი სატრანზიტო არტერია—შავი ზღვიდან არტანუჯ-არტაანის რაიონზე აღმოსავლეთისაკენ — ჩახშობილ და მოჭრილ იქნა მტრის მიერ საშუალო საუკუნეებში. საქართველო უნდა სცდილობდეს, რომ ეს მისი გეოგრაფიული მდგომარეობა საესებით გამოყენებულ იქნას, ის არ უნდა გამოვიდეს იმ ბეც და წვრილმან

მებაჟის როლში, რომელიც თავის წვრილმანი კინკვლობით და წარმავალი ანგარიშით ამოქოლავს და დაატუდებს თავის ზიდის ყურს. ფართო, თავისუფალი და მაქსიმალური გარანტიით უზრუნველყოფილი ტრანზიტი ყოველმხრივ და ყოველ მიმართულებით—აი რა უნდა იქნეს საქართველოს პოლიტიკის ერთ-ერთი ძარღვი. ამასთან ერთად, ყოველმხრივ ხელის შეწყობა და შემსუბუქება სხვა და სხვა დიდი მნიშვნელობის ასეთი სატრანზიტო გზების გაყვანას, როგორცაა ბათუმ-არტან-ყარსი- (თუ არტაანი ჩვენი იქნა, თუ არა და ხულო-ახალციხე-ახალქალაქი-გუმბრტი)-ჯულფა (ანდა რიონის სადგურიდან ზეკარზე და ახალციხე-ახალქალაქზე); უღელტეხილის გზა და სხვა. ამასთანავე უნდა მეტი ნებისყოფა და უნარი გამოვიჩინოთ და ამდენი ხნის ჩვენ მეზობელ შავ ზღვას, რომელსაც კარგის მეტი ცუდი არაფერი უქნია, უნდა შევეჩვიოთ და დაუძმობილდეთ, დროა ვისწავლოთ „ეურავა“, თორემ საკაცობრიო კულტურამ გაიარა სამდინარო, საზღვაო, საოკეანო კულტურის პერიოდები და კინაღამ საპაირო ოკეანეს სტადიაში გადადის, და ჩვენ კი, ასე ვთქვათ, პალიასტომის ტბის ეპოქაშიაც კი არ შევსულვართ მგონი. რა თქმა უნდა შესაძლებელიც რომ იყვეს არც კი არის სასურველი, რომ პაწია ქართველი მეზღვაურთა ნაციათ გადიქცეს და „შორეულ ცურვაში“ გაიფანტოს, ასეთი ზღვაოსნური ცალმხრივობა პატარა ერს ხანდახან აფუქსავატებს (ბოლოს და ბოლოს ძნელია იმის თქმა ფინიკილების „სისეველ“ სჯობდა, თუ ეგვიპტელების „სიმშრალე“), მაგრამ ყოვლად დაუშვებელია ის, ასე ვთქვათ, ანტიზღვაური ინერცია, რომელიც ჩვენ გვახასიათებს. რასაკვირველია, ხელისუფლება და ერის მეთაურნი ვერ გაზრდიან ერს სავსებით თავის ქეუაზე, მაგრამ რაზდენადაც სახელმწიფო კი ახდენს მაინც გავლენას, მან უნდა შეგნებულათ აწარმოოს თავის საქმიანობა იქეთენ, რომ მეტი ზღვაოსნური აქტიობა გაშოაჩენინოს ქართველ ხალხს. ქართველთა ერთი ტომის — ლაზების უკვე დაგროვილი ტრადიცია, გამოცდილება და უნარი შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას ამ საქმეში, როგორც საუკეთესო და საფანელი. მით უმეტეს უნდა დაუმეგობრდეთ ზღვას, რომ ჩვენთვის დიდი ხანია გადაწყვეტილია ერთი ძირითადი საკითხი — კულტურული ორიენტაცია დასავლეთ ევროპაზე. რასაკვირველია, არც თვითონ ჩვენ, არც მტერმა და არც მოყვარემ ისე არ უნდა გაიგოს ჩვენი დასავლური კულტურული ორიენტაცია. თითქმის ეს აღმოსავლეთის მიმართ მტრობას მოასწავებდეს, პირიქით, ჩვენ გვგონია, რომ თვით ჩვენი აღმოსავლელი მეზობლებიც საუკეთესოთ მოიქცევიან, თუ კი ევროპულ კულტურაზე აიღებენ თავიანთ ცხოვრების გეზს.

მ. ეროვნული მთლიანობა. მძიმე ისტორიულმა წარსულმა თამარის მონარქიიდან დამახინჯებულ ფეოდალიზმისაკენ გადაგვჩეხა და ქართველი ხალხის ტომობრივი დაქსაქსვა მეცხრამეტე საუკუნემდე, ზოგიერთ გამონაკლისების გარდა თითქმის შეუწყვეტელი წინ მიდიოდა, ამას ხელს უწყობდა აგრე-

თვე ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიული მოხაზულობა, ერთი მეორეს მაღალი მთებით მოწყვეტილი კუთხეები, განთვისებული ხევები და აუზები, მეცხრამეტე საუკუნეში, მიუხედავად რუსეთის ბატონობისა, ჩვენი ხალხი ჩაება ახალ ეკონომიურ ურთიერთობის ფერხულში და, ამრიგად, ქართველმა ხალხმა ახალ საფუძველზე იწყა ეროვნული გამთლიანება და აღორძინება, დღეს უკვე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენ წარმოვადგენთ ერს ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით, მაგრამ ისიც უნდა მტკიცეთ გვახსოვდეს, რომ ჩვენი სრულყოფილი გამოწვევის საქმე, ერთ სხმულ სხეულში ჩამოყალიბება, როგორც წარმოადგენს ევროპის მოწინავე ერები, ჯერ კიდევ სავსებით ვერ დაგვისრულებია. ტომობრივ-კუთხური ხაზები, ერთგვარი პარტიკულიარიზმი ჯერ კიდევ ჩამდენიმეთ გვახსიათებს; და აი, ერთი უდიდესი ამოცანა, რომელიც, რატომ უნდა, ერთსა და ორ წელიწადში კი არ გადაწყდება, არის ის, რომ ყველამ და ყველგან, ყოველ საქმესა და წარმოებაში სხვათა შორის ის მოსაზრებაც ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ ძველი ტომობრივი ხასიათის ნაშთები რაც შეიძლება ჩქარა და უმტკივნეულოთ გაქრეს, რომ რაც შეიძლება სწრაფათ, თუმცა ბუნებრივად, მიმდინარეობდეს ის დიადი და მაღალი პროცესი ქართველ ტომთა ინტეგრაციისა ერთ ძლიერ, მაღალ ეროვნულ ტიპში, რომ მეგრელი და კახელი, ინგილოელი და გურული, იმერელი და მესხი, ქართლელი და სვანი, ლაზი და თუში და სხვა და სხვა მაქსიმალურათ შეერთდენ და შედუღდენ ერთ ძლიერსა და მდიდარ ბუნებოვან ეროვნულ სახეში. ამას უნდა გაეწიოს ანგარიში ყველა საქმეში, მაგალითად, გადასახლება-კოლონიზაციის დროს, გზების გაყვანისას, ერთი უმთავრესი საშუალება ამ მიზნისაკენ არის სწორედ იმ მიზნის გადალახვა, რომელიც ხელს უწყობდა ტომობრივ კარჩაქცელობას, სახელდობრ, სამომოსვლო საშუალებების სისუსტე მთების გამო, აი ამ „მოსაზღვრე“ მთების მაქსიმალურათ გზებით დასერვა და მით ქართული ეთნიურ-ეკონომიურ ზისხლის საქართველოს ორგანიზმში თავისუფლათ მიმოქცევა ეს ერთი უდიდესი საქმეა. მაგალითად, ყოველად აუტანელი და მიუღებელია ის შემადგენელი გარემოება, რომ დასავლეთთა საქართველო აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოსთან ერთად ერთი სუსტი ძაფით, სურამის გვირაბით, არის გადამხული, ვინაიდან დღეს ფაქტიურათ არც ზეკარის და არც სურამის შარა გზები არ არსებობენ. კიდევ ორი-სამი გადასავალი, თუ რკინის გზა არა, ჯერ-ჯერობით ნამდვილი შარა გზა მაინც (მაგალითათ, რაკიდანა და საჩხერიდან ცხინვალზე, სურამზე და ზეკარზე, ხიდები ცხენის წყალსა და ენგურზე) სრულიად აუცილებელია. ამ გადასავლების თუ მწვერვალების არა, კალთების მაინც დასახლება, და ამრიგათ ცოცხალი ჯაჭვის გაბმა. მართალია, საქართველოს გეოგრაფიულ პირობებში და მისი სიღარიბის გამო მეტათ მძიმეა გზათა ფართო ქსელის შენახვა, მაგრამ ისიც მუდამ უნდა გვახსოვდეს, თუ რა სპეციფიური მნიშვნელობა აქვს ამას

ჩვენთვის და ამიტომ არა შეძლებისდა კვალობაზე, არამედ ცოტა მეტი ყურადღება და ხარჯი უნდა მიეპყრას ამ საქმეს. აქ ხომ ლაპარაკიც ზედმეტა იმაზე, თუ რაზომ საჭიროა ჩვენთვის ყოველ შემთხვევაში ბორჯომის რკინიგზის შტოს გაგრძელება მესხეთისაკენ, კახეთის — ზაქათალისაკენ და ზუგდიდის — სოხუმ-გაგრისაკენ. საერთოთ კი სარკინიგზო ამშენებლობა ჩვენთვის მეტათ დიდსა და მძიმე საქმეს წარმოადგენს და მეტწილათ უნდა ვეცადო, რომ ეს და სხვა დიდ სამრეწველო საქმეებში უცხო კაპიტალი ჩავაბათ კონცესიების სახით.

რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა ექნება ეროვნული ტაძის გამთლანების საქმეში ქართველ ტომთა გადამყნა-გადმოძყნას, თხოვა-გათხოვებას; დიდი დადებითი მნიშვნელობა უნდა ექნეს ამას თვით ხალხის გასაჯანსაღებლათ, ეგრეთ წოდებულ ეროვნულ ევგენიკისათვის.

ამ ჩვენ ეროვნულ მთლიანობისა და ჩამოყალიბების საქითხთან დაკავშირებით ორიოდ სიტყვა ჩვენი კონსტიტუციის შესახებ. 1921 წელში მიღებულ კონსტიტუციით უარყოფილია პრეზიდენტის თანამდებობა. უნდა გადაჭრით ითქვას, რომ ეს გადაწყვეტილება მეტათ მწიგნობრული და დოგმატიკური იყო. ესააოდა თითქოს ყველა დემოკრატიებზე უფრო დემოკრატიკა ენდა დაგვემტკიცებია და თანაც მონარქიზმის საფრთხიდან თავი დაგვეწაღა. საქართველოში ქართული მონარქიის რესტავრაციის შიში ეს ხომ უსაფუძვლო და გასართობი სიზმარია, თვით საქართველო ასეთ რამეს თავის ძალებით, დამოუკიდებლათ, რა თქმა უნდა, არ მოახდენს, ხოლო თუ გარეშე ძალებმა მოახვიეს რაიმე ამგვარი, უპრეზიდენტობა ამას ვერ უშეელის; ერთი სიტყვით, ბონაპარტინში საქართველოში მეოცე საუკუნეში უსაფუძვლო შიშია, და ამ ჩრდილის შიშის გამო არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ილაზებოდეს ერისა და სახელმწიფოს სიმთელე და სიძლიერე. ხოლო თუ სადმე კი არის საჭირო საკმაო უფლებით აღჭურვილი პრეზიდენტი, ეს გახლავთ სწორეთ საქართველო, რომელიც დღეს იმყოფება გამთლიანების პროცესში, სადაც გადაჭარბებული პარტიულ-პოლიტიკური და სხვა სახის პარტიკულიარიზმი უფრო ფეოდალურ-ტომობრივ ნაშთის ელფერს ატარებს, ვიდრე კანტონალურ დემოკრატიის იერს, და სადაც სახელმწიფოს მთლიანობისა და სიმტკიცის ემბლემა და ფაქტი მეტის რეალობით უნდა იხატებოდეს. პრეზიდენტი, დაახლოებით ამერიკა-გერმანიის პრეზიდენტის უფლებებით აღჭურვილი, სრულიად აუცილებელი და მიზანშეწონილია საქართველოსათვის. სხვანაირად კითხვის გადაჭრა იქნება არა ცხოვრებით ნაკარანახევი, არამედ წიგნებიდან მონაბერი დოკტრინიორობა და, უკაცრავათ პასუხია, შეიძლება მეტიჩაობაც.

უპრეზიდენტო სახელმწიფოში, პრეზიდენტის მაგიერობას სწევს მთავრობის თავმჯდომარე, ესე იგი მთავრობა, ხოლო მთავრობა და მისი თავმჯდომარე მუდამ პარტიულია, ხშირათ მისი მდგომარეობა მერყევია. რასაკვირვე-

ლია, პრეზიდენტიც ამა თუ იმ პარტიის წევრი და კანდიდატია, მაგრამ არჩევის შემდეგ, სანამ მას ყავლი არ გასვლია, ის არ უნდა იქნეს პარტიული, ის უნდა ასახიერებდეს ერის მთლიანობას და საჭიროების დროს თანახმად კონსტიტუციისა მისი ნების აქტიური გამომხატველი და შემსრულებელიც უნდა იყვეს, ასეთი ზეპარტიული, ხალხის მთლიანობის გამომხატველი ერისთავი სჭირია საქართველოს, რომლის განვითარების დღევანდელი სტადია მოითხოვს მტკიცე და სუვერენულ დემოკრატიზმს, მაგრამ ცენტრალიზმთან შეზავებულს.

აქვე უნდა ითქვას, თუ რაოდენ პოლიტიკურ უსუსურობას და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ აზრის უმწეობას წარმოადგენს ის შეხედულება, თითქოს ძველი ტრადიცია, ჩვენი წინაპართა საქმენი და მოღვაწეობა, გარდა მწერლობისა, დასაგმობია და დასაქოლავია, თითქოს ქართველმა ხალხმა მხოლოდ რუსთაველების და ჩახრუხაძეების ხსოვნას უნდა სცეს პატივი, თმოგველო მხოლოდ მწერლობისათვის აქოს, მაგრამ მისი ხმალისა და პოლიტიკური გონების მუშაობა განუსჯელათ უნდა გაეცხუდნენ იქნას. ასეთი შეხედულება, რასაკვირველია, უკეთეს შემთხვევაში, არის სექტანტის ბეცი ფანატიზმი და „პოლიტიკური მოღვაწის“ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პორიზონტის არა მარტო სიციწროვე, არამედ სრული სიბნელე. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ ქეშ-მარიტება კონკრეტულია. ყველაფერს თავის დრო აქვს; ერი და მისი ისტორია ეს ერთი მთლიანი პროცესია და ამ ერის მეთაურნი და გამომსახველნი, ფარნაოზი იქნება ის, თუ გორგასალი, თამარი თუ ერეკლე, რუსთაველი თუ თმოგველი, ილია ჭავჭავაძე თუ ნოე ჟორდანი-ჩიქოვანი, სულ ერთია თავის დროსა და კვალობაზე ღირსნი არიან პატივისა თანაბრად მათი პირადი თვისებებისა და დამსახურებისა. ერის ცნებაში სხვა ნიშანდობლივ თვისებებთან შორის არის ერთი უმთავრესი, სახელდობრ, საერთო ისტორიული განცდები, საერთო ტრადიციები და მათი განსახიერებანი, ხოლო ის, ვინც ავტრადიციებს განურჩევლათა და ბითუმით ქოლავს, უარყოფს და გმობს იმპეტომ, რომ გორგასალმა, მაგალითად, ეგრეთ-წოდებული „ლენინიზმის“ პოლიტგრამოტა ან სხვა რამ თანამედროვე მოძღვრება არ იცოდა, ან თამარი თონფორმულიან საარჩევნო უფლებას უარყოფდაო, ის, რასაკვირველია, არამც თუ ერისა და სახელმწიფოს გაგების სიმაღლემდე არ ასულა, არამედ უბრალო რეგენია. როდესაც ამა თუ იმ ეპოქის მოღვაწე, დიდი პიროვნება იქნება ის თუ ქონდრის კაცი, ერის ნამდვილი ისტორიის დასაწყისის თავის თავიდან ანგარიშობს, ეს, რასაკვირველია სასაცილო და საეალალოა...

7. უნივერსიტეტი და მეცნიერება. სახელმწიფოს საქმიანობის ძარღვი და საფუძველი არის ეკონომიური შეძლება; ეკრავითარი ჯადო პოლიტიკოსი ვერ შეძლებს, რომ ეკონომიურ სინამდვილესა და ღონეს თავზე გადაახტეს. ამო-

ტომ კარგი მართველობის ერთ უმთავრეს დამახასიათებელ თვისებათაგანს უნდა ჩაითვალოს, რომ სახელმწიფოს ყველა ფუნქციებში ერთგვარი სალი პროპორცია და წონასწორობა დაიცო და არა ის, რომ ხან ერთს რასმეს მიასკდეს და ხან მეორეს და ერთი ანდაზისა არ იყვეს, ნისკარტი ამოაძრო კაობიდან, მაგრამ კუდი ჩაგეფლას, შემდეგ კუდი ამოაძრო, ნისკარტი ჩაიძიროს, და ამრიგათ სახელმწიფოებრივი წინააღმდეგობა უკანაა გამოართო. მხოლოდ უნიადგო უტოპისტებს და უსუსურ რაციონალისტებს ეგონათ და ჰგონიათ, რომ მაგალითად, ეკონომიურათ: განუვითარებელ, უგზო-უკვლო ქვეყანას როგორი-ცაა რუსეთი — დეკრეტებითა და „პრიკაზებით“ გარდაქმნის და გააბედნერებს.

დიან, ძირითადად მართალია, რომ განათლება მხოლოდ ერთი ნაწილია ამა თუ იმ ხალხის საერთო ნივთიერი კულტურის დონისა და მას უნდა ესატყვისებოდეს, მაგრამ არის ერისა და სახელმწიფოს ცხოვრებაში ისეთი საგანგებო მომენტები და პერიოდები, როდესაც ერის ხელმძღვანელთა არ აქვთ უფლება, რომ ეს შესატყვისობა და მასშტაბი მტკიცეთ დაიცონ. ხანდახან აუცილებელი ხდება, რომ ჩვეულებრივი ნორმალური პროპორციანობა, რომელიც ჩვეულებრივით ბუჯეტში სახიერდება, საცესებით დატულ იქნას. ამ ხასიათის საგანგებო საქმეა ჩვენში დიდი კულტურულ-მეცნიერულ ხარეზის საგანგებო საშუალებით ამოცება.

მწიგნობრობა და მაღალი სკოლა, აი ის ორი ეპოქალური საკითხი. რომლის ირგვლავ უნდა დიდხანს ტრიალებდეს ერის დაუღალავი და აღგზნებული ენერგია. დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოსა და ქართველ ხალხს დასჭირდება ქართული უნივერსიტეტისა და ქართველი მეცნიერების ნამდვილი კულტი. ყველამ ყველაფერში უნდა მოიკლოს, სახელმწიფომ და ადგილობრივმა თვითმართველობამ, თემმა და სოფელმა, კერძო საზოგადოებებმა და პიროვნებებმა, დიდმა და პატარამ, ქალმა და კაცმა, და თავისი შესაწირავი უნდა მიიტანოს უნივერსიტეტისა და მის ირგვლივ დაგროვილ სამეცნიერო დაწესებულებათა ტრაპეზზე. თუ წინანდელი რელიგიები და მათ მსახურთა კულტები დღეს სადაოთ და საეჭვოთაგან გახდა, ერთი რამ ხომ მაინც უდავოა ყველასთვის — კულტი თვით ადამიანისა, კოლექტიური ადამიანის, ხოლო ადამიანთა ბუნებრივი კოლექტივები იქნებიან ერები და ვინც უნდა ემსახუროს ამ მაღალ კოლექტივს, მან საქართველოს დღევანდელ პირობებში სარწმუნოებისათვის გულმოდგინებითა და ქველობით უნდა მიიღოს საქართველოს უნივერსიტეტისა და ქართველი მეცნიერების ერთგვარი კულტი. ყოველგვარი არისტოკრატია და უთანასწორობა უკვე დრომოქმედი მოვლენაა, და ჩვენც საზოგადოებრივი ცხოვრების მთავარ დოგმატათ უნდა დავისახოთ, თუმცა ცენტრალისტური, მაგრამ სრული დემოკრატია, დემოკრატია და არაფერი დემოკრატის გარეშე, მაგრამ უნდა დაუშვათ დროებით თითქოს ერთგვარი

გამონაკლისი, ეს არის თავისებური პრივილეგიური ჯგუფი ქართული მეცნიერების მსახურთა და ქურუმთა, რომელთა უზრუნველყოფა-შეუვალობა და იმუნიტეტი უნდა აღემატებოდეს კანონმდებელთა და ერის მთავარმართველთა მდგომარეობას. მთავრობის წევრი და კანონმდებელი, სარდალი და მღვდელ-მთავარი, მხედარი და მოქალაქე თანაბარის მოკრძალებითა და პატივით უნდა ეპყრობოდეს საქართველოს მეცნიერების ტაძარს და მის მსახურთ. შეიძლება ამ თქმაში ერთგვარი გადამლაშება და პარადოქსი მოეჩვენოს ვისმეს. არ ვიცი. მე ამით მხოლოდ იმის თქმა მინდა, თუ რა განუსაზღვრელი და საგანგებო მნიშვნელობა აქვს და უნდა ექნეს დიდი ხნის განმავლობაში ქართულ მაღალ სკოლას, რომელსაც დავალებული აქვს თუ მეტი არა ასი წლის ხარვეზი ამოავსოს და ამ ხნის განმავლობაში ჩვენი დაზიანებული და დაზარალები ეროვნული აგებულება სასწრაფოთ შეაკეთოს, დაადუღაბოს, მომაცვდავი ეროვნული სული საბოლოოთ გამოაბრუნოს და მომავლისათვის უკვდავებას სული ჩაბეროს ჩვენს სხეულს.

საქართველოს უნივერსიტეტი, რა თქმა უნდა, ქართული უნდა იქნეს. მაგრამ ამავე დროს ის უნდა შეიქნას აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიჯნაზე იმ იშვიათ და ცნობილ კულტურის კერათ, სადაც ევროპისა და აზიის კულტურა და მეცნიერება ერთიმეორეს გადაენასკვება, სადაც აზია თავის წარსულს და აწმყოს ევროპას გააცნობს, ხოლო ევროპა აზიას მომავალ გზებს ასწავლის. ქართულ უნივერსიტეტს უნდა ექნეს არა მარტო საქართველოს წონახედი, არამედ ერთგვარათ მსოფლიო მნიშვნელობა. ამას ხელს უწყობს მრავალი გარემოება: მისი გეოგრაფიული მდებარეობა ევროპა-აზიის უღელტეხილზე, კავკასიისა და რამდენიმე ახლო აზიის ცენტრში, იქ სადაც ათასეულ წელთა განმავლობაში კაცობრიობის მტკათ ინტენსიურ ცხოვრება-მოძრაობას ქონდა ადგილი, იმ ქვეყნის კვანძში, რომელიც მთელი ჩვენი პლანეტის ზურგზე ერთათ-ერთ ადგილს წარმოადგენს იმ მხრით, რომ ეს ნამდვილად ვეებერთელა მუზეუმი და მუზეუმი, მუზეუმი ისტორიული და ეტნოგრაფიული, გეოლოგიური და ბოტანიკური, პალეონტოლოგიური და ზოოლოგიური; შედარებით მცირე ადგილზე დაგროვილი ბუნების ბუნებრივი ნაგლეჯები თავის ფლორითა და ფაუნით, დაწყებული პოლიუსიდან ეკვატორამდე. კაცობრიობის მიერ ათასეულ წლებში ისტორიულ ნასაქმევთა და მოძრაობათა ნაფლეთები და ნალექები, ერთი სიტყვით უტყვი ბუნებისა და მეტყველი კაცობრიობის მთელი ჰორიზონტალისა და ვერტიკალის საფეხურები თითქოს განგებას ტფილისის ირგვლივ, შავი ზღვიდან კასპამდე დაუგროვებია და თითქოს საქართველოს დედაქალაქისათვის ერთი ვეებერთელა აკადემიობა დაუკისრებია. საჭიროა, რომ ეს დიადი საქმე და მისი საგანგებო მნიშვნელობა ყოველმა ქართველმა ღრმად შეიგნოს და მით პატარა ქართველი ერის ვეებერთელა

ქართული აკადემია მსოფლიო მნიშვნელობის კერათ გახადოს თავის მეცნიერული შინაარსით და მნიშვნელობით.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უნივერსიტეტს, რა თქმა უნდა, სრულიად ეროვნული ხასიათი უნდა ჰქონდეს, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, იმას არ ნიშნავს, რომ უცხოელი მეცნიერნი არ მოვიწვიოთ, პირიქით არაერთხელ ხარჯს არ უნდა მოვერიდოთ, რომ განსაკუთრებით პირველ ხანებში მოვიწვიოთ რაც შეიძლება მეტი გამოჩენილი უცხო მეცნიერი დასავლეთ ევროპიდან, განსაკუთრებით ინსტიტუტების, ლაბორატორიების, კაბინეტებისა და სხვათა საწარმოებლათ. დეე, ჩვენ დიდ ქართულ ეროვნულ აკადემიაში და მის მფარველობასა და ჰერ ქვეშ შედგეს და მასთან თანამშრომლობდეს და მისი ორგანული ნაწილი იქნეს პატარა მეცნიერული ინტერნაციონალი.

8. საქართველოს ეკონომიკა. ეკონომიური განვითარების დონე, ეროვნული ნივთიერი სიმდიდრე და მიმდინარე წარმოებითი დოვლათი არის ის აუფუძვლი, რომელსაც არსებითათ ვერც ერთი ხელისუფლება ვერ გასცილდება, ამა თუ იმ ხელისუფლებასა და პოლიტიკურ წყობილებას შეუძლია მხოლოდ რაოდენიმეთ გადაანაწილ-გადმოანაწილოს საერო სიმდიდრისა და ყოველწლიური ნაწარმოების ოდენობა, მაგრამ არსებითად არც ერთ ხელისუფლებას, არც წყობილებასა და კანონმდებლობას არ აბაღია ის თილისმური ძალა, რომლითაც მას შეეძლოს ლატაკი და გაუნათლებელი ხალხი ერთბაშით გაანათლოს და გაამდიდროს. იმ უტოპიას, თითქოს ამა თუ იმ კანონმდებლობას და ხელისუფლების გონიერულ გეგმას თავისთავათ შეეძლოს ხალხის ნივთიერი და კულტურული მდგომარეობის რევოლუცია, მხოლოდ აურაცხელი ზარალის მოტანა შეუძლია. ეკონომიური ცხოვრების და განვითარების ძირითადი კანონები დეკრეტებს არ ემორჩილება. ხელისუფლებას მხოლოდ ის შეუძლია და მისი მოვალეობაც ის არის, რომ ეკონომიურ გაზრდა-განვითარების ნორმალურ სელას არაფერმა შეუშალოს ხელი; თვით ამ განვითარებას თან ახლავს ზოგიერთი ანტისაზოგადოებრივი მოვლენები, რომლისაგანაც უნდა დაზღვეულ იქნეს საზოგადოება; და გარდა ამისა, ეკონომიური პროცესები სტიქიურად სწარმოებს, ის კერძო მეურნისა, ანდა ამა თუ იმ ჯგუფთა სარეწაო ინტერესებითა და მოგება-წაგების წარმავალი ანგარიშით წარიმართება და მთელის, ესე იგი ერის პერსპექტიულ, საშვილიშვილო და ხშირათ ყოფნა-არყოფნის ინტერესებს ანგარიშს არ უწევს. აი, აქ არის საქარო სახელმწიფოს ჩარევა და ეკონომიური პროცესის ისეთ კალაპოტში მოქცევა, რომელიც არ ეწინააღმდეგება არც ბუნებრივ განვითარების ძირითად კანონსა და მიღწეულ საფეხურს და არც ერის შორეულ საარსებო ინტერესებს. ხელისუფლების აქტიური ეკონომიური პოლიტიკა ყოველთვის იმ რეალურ ძალებსა და სინამდვილეს უნდა ეყრდნობოდეს და იქედან გამოდიოდეს, რო-

მელიც დღეს არსებობს და ამ ძალების დამხმარესა და წამკეზებლის როლში უნდა გამოდიოდეს.

როგორი უნდა იქნეს საქართველოს ეკონომიური პოლიტიკის მთავარი ძარღვი? ჩვენი ქვეყნის მიწა ვიწროა, მაგრამ მეტად მდიდარია ბუნებით. აქ მრავალი სხვა და სხვა მაღალი კულტურული მცენარეულობის მოშენება შეიძლება. ეს, რასაკვირველია, ბედნიერებაა, მაგრამ ამაში იმავე დროს ჩაქსოვილია ერთი ვეებერთელა ეროვნული საფრთხე. ეს გარემოება ბუნებრივად ეზიდება ხალხს და ხელისუფლებასაც, რომ ჩვენი ქვეყანა ერთ სუბტროპიკულ პლანტაციებათ გადააქციოს, ხოლო ზორბალი, ზორცი, ყველელული იმ ბუნებით ღარიბ ქვეყნებიდან მოიტანოს, სადაც ამის მეტი არაფერი მოდის. ეს, რა თქმა უნდა, წმინდა ეკონომიურის ანგარიშით უფრო სარფიანია, მაგრამ საერთო ეკონომიური პოლიტიკა ამ ვიწრო და წარმავალ დახლის ანგარიშს ვერ დაეყრდნობა. საქართველომ რომ თავის სოფლის მეურნეობა მეტწილათ საექსპორტო-სამრეწველო ნიადაგზე გადაიტანოს და უცხო ბაზრისა და უცხო ქვეყნების მრეწველობის კუდი და დამატება შეიქნეს, მას დროგამოშვებით შეუძლია დიდი მოგებაც ნახოს, მაგრამ ამ მოვლენაში ისეთი საშინელი კრიზისები, ეკონომიური მიწისძვრები და საერო კატასტროფები მოელის, რომელნიც ერთის დაკერით გაანადგურებენ მრავალ წლებში დაგროვილ დოვლათს და თვით ერის ფიზიკურ არსებობასაც კი საფრთხეში ჩაადგდენ. ასეთი შედეგების მომტანი იქნებიან ომები, საერთაშორისო სამრეწველო კრიზისები. საერთაშორისო გართულებანი, სადამოწყო ომები და სხვა და სხვა. ამის მეტათ მწარე გაკვეთილი მივიღეთ ჩვენ საერთაშორისო ომის დროს.

ჩვენს ხელისუფლებას მუდამ უნდა ახსოვდეს, რომ საქართველოს თბილი და ტბილი სუბტროპიკული ბუნება არ გადაიქცეს ქართველი ერის ტბილ საწამლავათ. ყოველი ერის და განსაკუთრებით პაწია ერის მდგომარეობა და მომავალი მაშინ არის მტკიცე და იმედიანი ყოველგვარ ისტორიულ ქართველთა დროს, თუ ის დაყრდნობილია საკმაო მტკიცე სოფელზე და საკუთარ პურზე. ეს დებულება უნდა შეიქნეს ჩვენი ეკონომიური პოლიტიკის უმთავრეს დოგმატათა და სახელმძღვანელო გეზათ. ტბილ და მომგებიან სუბტროპიკულ წამალ-საწამლავისაქენ თავისთავათაც საკმარისის ენერგიით მიიზიდება ხალხი. მას ამ მხრით სახელმწიფოსაგან სრულიადაც არ უნდა ხელის წაკვრა და წაბიძგება, პირიქით, ამ სტიქიას რამდენიმეთ შეჩერება და ორგანიზაცია ესაჭიროება. სახელმწიფომ კი მხედველობაში უნდა იქონიოს ერის საარსებო და გარდაუვალი ინტერესები და ამიტომ მთელი თავის ენერგიით, წახალისებითა და მფარველობით უნდა იქეთვე წარმართოს ერის ეკონომიკა, რომ მას მტკიცე და ურყევი საფუძველი ჩაუყაროს, სახელდობრ, ჩვენი ეკონომიკური ცხოვრების ღერძათ სოფლის მეურნეობა ჩასთვალოს და ამ მეურნეობის უმთავრესთა უმთავრესი ღერძი უნდა იქნეს რაციონალური

მემინდვრობა და მესაქონლეობა: საკუთარი, თავზე საყარი ხორბალი, ხორცი და ყველეულობა — ყველაფერი სხვა კი (ვაზი, თამბაქო, ჩაი და სხვა) სხვათაშორის, დამატებით — აი, რა უნდა იქნეს ჩვენი საერთო ეკონომიკის გზის კომპასი. მხოლოდ ამ გზით შეგვიძლია ჩვენ ჭანსაღათა და უფათერაკოთ ვატაროთ პაწია ქართველი ერის ხომალდი ვეებერთელა და ბობოქარ კაცობრიობის ოკეანეში. ის ბედნიერი ბუნებრივი პირობები, რომლითაც დაჯილდოვებულია საქართველო: მისი სუბტროპიკული ჰავა, მრავალფეროვანი ნიადაგი და სხვა, მაქსიმალურათ გამოყენებულ უნდა იქნას ეგრეთ-წოდებულ ძირითად სასურსათო მეურნეობის საქმეში, მაგალითად, ხორბლეულობის და სხვა მცენარეთა ორმოსავლიანობის საქმის შესწავლითა და გავრცელებით, რაციონალურ მესაქონლეობასთან დაკავშირებულ ბალახის თესვით და სხვა და სხვა.

რასაკვირველია, ამით იმის თქმა კი არ მინდა, რომ ჩვენ აღმოვფხვრათ ჩვენში ბალი, აბრეშუმში, ვაზი, ბამბა თუთუნის და სხვა. მაგრამ ნათლათა და მტკიცეთ უნდა შევიგნოთ, რომ ის ბუნებრივი და სტიქიური მიდრეკილება თვით ჩვენი ხალხისა, რომელსაც ხელს უწყობს ჩვენი დიდი ჩრდილოელი ძალათმცხონე მეზობელი და სხვებიც, მიდრეკილება, რომელიც იტაცებდა და იტაცებს საქართველოს ხელისუფლებას, რომ საქართველო გადააქციოს ერთ დიდ და კრელ სუბტროპიკულ პლანტაციათ, წარმოადგენს ჩვენთვის უმეპველათ დიდზე უდიდეს საფრთხეს და ეროვნულ ფათერაკებს გვიშადღებს.

ქართველმა ხალხმა სავსებით უნდა ამოსწუროს და მეცნიერულათ გამოიყენოს მთელი ჩვენი მცხუნავი მზის ენერგია ძირითად სასურსათო მეურნეობაში, მან უნდა ყოველწლივ მოიწიოს საერთო მასშტაბით მინიმუმი 115—120% მისთვის საჭირო არა პურ-ღვინისა, არამედ პურ-ხორცისა და ქაღალდისა, და აი, მხოლოდ ამის ზევით და ამის შემდეგ ყველაფერი დანარჩენი. ჩვენი ბუნება და ნიადაგი მეტათ მრავალფეროვანია, ამიტომ, ცხადია, რომ ყველგან ხორბლეულობის კულტურა არ იხეირებს და არცა ღირს, მაღალ კულტურასაც საკმარისი ასპარეზი დარჩება; მაგრამ უნდა ერთი არითმეტიკული პარადოქსი მტკიცეთ შევითვისოთ და ჩვენ საერო ეკონომიურ პოლიტიკას საფუძვლათ დაუდვათ, სახელდობრ:

საქართველოში მოყვანილი ერთი მანეთის ხორბალი უდრის საქართველოში მოწეულ ორი მანეთის ღვინოს. საქართველოში გაზრდილი ძროხის მანეთიანი ყველი — ეტოლფასება საქართველოში მოწეულ ორი მანეთის თუთუნს და სხვა და სხვა.

ჩვენი ხელისუფლების უმთავრესი საქმეა დღეს და დიდხანს მომავალშიაც, არა შაქრის, ან ქაღალდის ქარხნების აგება სახელმწიფო ხარჯით, არც სალითონო და საფეიქრო სახელმწიფო წამოწყებანი, ან ელექტროფიკაციის ქსელში ქვეყნის გახვევა და არც დასავლეთ საქართველოს ჩაისა და ფორთო-

ზღის, ზოლო აღმოსავლეთის ბაზისა და ვენახის პლანტაციებზე გადაქცევა, არა, ჩვენ გვინდა დიდი ეკონომიური რევოლუცია სიმინდისა და პურის მზადებაში, ბალახის თესვაში და საქონლის მოშენებაში, ეს შესაძლებელია და არც ფანტაზიაა, ვინაიდან ჯერ-ჯერობით ერის მასა ამ გზით მიდის და ამ ნიადაგზე ცხოვრობს, ამიტომ აქ წახმარებას და სწორ სწავლებას ადვილად შეითვისებს და კიდევ გაყვება მას. ჩვენ გვჭირია სელექციური (სათესლე) სადგურები, საჩვენებელი და საცდელი მინდვრები, სიმინდის კულტურისა და დამუშავების ამერიკული ნიმუში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სარწყავი სისტემის მოწყობა საქართველოსათვის უდიდესი მნიშვნელობის საქმეა, მაგრამ დაუშვებელია ამ ძვირი ჯანსაღი სათუთი საქმით ცალმხრივი გატაცება. მიუხედავად წყალთა სიუხვისა ჩვენში, ჩვენი ქვეყნის ტოპოგრაფია და სხვა ანგარიშებიც იმას მოითხოვს, რომ უდიდესი ყურადღება მიექცეს მშრალ მიწათმოქმედებას, ესე იგი თესლეულობის შერჩევას, თესლის აკლიმატიზაციას და სხვა. ერთი სიტყვით, ჩვენ გვესაჭიროება ყანა-ბოსტნისა და მესაქონლეობის საქმის, ასე ვთქვათ, ამერიკულად შესწავლა და წარმართვა. რასაკვირველია, ჩვენი საერთო სიღარიბისა და კულტურული ჩამორჩენილობის გამო ასე მალე ამერიკულად ვერ დავაყენებთ ჩვენს სასოფლო მეურნეობას, მაგრამ გეზი აქეთვე უნდა ავიღოთ, და მთელი ის რესურსები, რომელსაც ეკონომიურ საქმიანობაში ხარჯავს სახელმწიფო, თუ გარკვევითაა არა, უკლებლივ მაინც აქეთვე უნდა იქნას მართული. მთელი ის ენერგია და ხასხარი, რაც საქართველომ 1918 წლიდან დღემდე სხვა და სხვა ფანტასტიურ ეკონომიურ საქმიანობასა და წამოწყებებს გადააყვალა და გაანიადა, რომ ამ გზითა და ამ გზით დახარჯულიყო, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი ხალხის მკადისა და პურის მოსავალი უკვე დღეს იქნებოდა 15—20% მომატებული. ხოლო, ეს კი იქნებოდა ნამდვილი ეკონომიური რევოლუციის დასაწყისი და საფუძველი და არა ისეთი მავნე ბუტაფორული „რევოლუციებისა“, როგორიცაა მაგალითად, ჩატახის დღევანდელი ქარხანა, ან ქუთაისის საქსოვი ქარხანა.

ნიშნავს თუ არა ყველაფერი ზემონათქვამი იმას, თითქოს საქართველოს არ ესაჭიროება საქალაქო-საქარხნო მრეწველობა და სხვა? რასაკვირველია, არა. მე მხოლოდ იმის თქმა მინდა, რომ საქართველოს ხელისუფლებამ თავის ეკონომიკის ძირითადი კურსი უნდა აიღოს გლეხურ-სოფლურ-სასურსათო მეურნეობაზე, და მხოლოდ შემდეგ ამ ნიადაგზე შეიძლება განვითარდეს ის ზომიერი საქალაქო მრეწველობა, რომელიც სავსებით უნდა იქნეს დაფუძნებული ამ სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გადამუშავებაზე, პირველყოვლისა ადგილობრივ საჭიროებისათვის. ჩვენი სახელმწიფო ვერ შესძლებს და არც არის საჭირო, რომ მან თავის თანხებით დიდი მრეწველობის საქმეს მოკიდოს ხელი, დიდი საქალაქო მრეწველობა, დიდი საარკინიგზო წამოწყე-

ბანი და სამთამადნო საქმის განვითარება ყველაფერი კარგი და სასურველია, მაგრამ აქ სავსებით და თავისუფლად უნდა იქნეს გამოყენებული საკონცესიო კაპიტალი — უცხო და, თუ რამ მოიძებნა, შინაურიც, ხოლო თვით სახელმწიფოს აქტიური, შეგნებული და გეგმითი საპერსპექტიო ეკონომიური პოლიტიკის ძარღვი და გულისყური უნდა იქნეს სასოფლო მეურნეობა, და პირველყოვლისა — საგლეხო-სასურსათო, მხოლოდ მაშინ იქნება მაგარი და ფეხმოდგმული ერის ეკონომიური, პოლიტიკური და თვით ფიზიკური კეთილდღეობა და უზრუნველყოფაც.

მ. ორიენტაცია. ძლიერ ხშირია, განსაკუთრებით ამ ბოლო დროს, სიზუსტე ორიენტაციის ხმარება: ვისი ორიენტაცია უნდა ქონდეს ქართველ ხალხს? და სხვა. როგორი ორიენტაცია — კულტურული თუ პოლიტიკური, სახელმწიფოებრივი თუ საერთაშორისო, დროებითი თუ სამუდამო? პასუხი. მე აქ არ ვლაპარაკობ დღევანდელი მომენტის გარდამავალ პოლიტიკურ ორიენტაციაზე. ქართველ ხალხს აქვს და უნდა ქონდეს სრულიად მტკიცეთ და უკუნიით უკუნიისამდე ერთი პოლიტიკური ორიენტაცია, სახელდობრ, თავის თავზე, საკუთარი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი სრულყოფა, მიუხედავთ იმისა, თუ რა დროებით თუ ხანგრძლივ კომბინაციებში და კავშირებშიც არ უნდა დარჩეს ის ნებისთ თუ უნებლიეთ. ამ თავის ძირითად მიზნისათვის, მან უნდა, შეძლებისა და გარემოების მიხედვით, იმისდამხედვით თუ როგორია საერთაშორისო ძალთა რეალური განწყობილება, ყოველგვარი ძალა და მოკავშირე გამოიყენოს, სხვა და სხვა დროსა და პირობებში. ეს მოკავშირე შეიძლება იქნეს ამა თუ იმ დროს თითოეული ჩვენი ახლო მეზობელი, მათ შორის თვით ჩვენი დღევანდელი ძალათ „მფარველი“ რუსეთიც კი და შორეულიც. ოუმცა სუსტი და პაწია, მაგრამ სამუდამო და საშვილიშვილო ძმა — მოკავშირე კი ჩვენ უნდა ვეძიოთ და ვპოვოთ ჩვენ უახლოეს მონათესავე და მოძვე იაფეტიდურ ტომებში, კავკასიის მთაში დარუბანდიდან კერჩის სრუტემდე და იქედან ქანეთამდე. რასაკვირველია, მეტათ ძნელი და ხანგრძლივი პროცესი იქნება ამ ჩვენი ოჯახის შვილთა მრავალ საუკუნიან უკუღმა ნატრიალებ ისტორიის მიერ დაღუპილ ტალის აფხეკა და ძველი იაფეტიდურ თვითშეგნების და ერთობის აღდგენა-გაძლიერება, მაგრამ აქეთვე უნდა იქნეს მიმართული ჩვენი პოლიტიკის ერთი გეზი. მეორე ჩვენი განუყრელი მოკავშირე უნდა იქნეს ისტორიულათ ჩვენთან ერთათ ქირ-ნახული და ახლობელი კავკასიური ტომი — სომხის ხალხი და გაძლიერებული სომხეთი. ინგილოთა და ლეკთა დავა-ჩხუბი, ხევსურ-ქისტების უსიამოვნებანი და საერთოთ ქართველ-სომეხთა დავა-ანგარიშები — ყველაფერი ეს ისეთი რამ წერილმანი და შინაურია ჩვენ დიად წარსულთან და დიად მომავალ მიზანთან, რომ მათზე ლაპარაკიც არ ღირს, ყველა ეს დავა-ანგარიშები, შინაურ, საოჯახო უსიამოვნების ადლით უნდა იქნეს განზომილი.

ამრიგათ, მუდმივი მოკავშირე და მეგობარი ჩვენ უნდა ეპოვოთ იაფე-ტურ ტომებში—ესე იგი კავკასიის ისტორიულათ მფლობელთა გულითადი ლეგრობაა.

მეორე მხრით, ქართველმა ხალხმა უნდა მტკიცეთ დაუკავშიროს თავის ეროვნული სრულყოფისა და თავისუფლების საქმე იმ საერთაშორისო პოლიტიკურ მოძრაობას, რომელიც სოციალური თავისუფლებისა და თანასწორობის ქვეშ მიმდინარეობს, ესე იგი სოციალისტურ დემოკრატიის მატარებელ ორგანიზაციებს, ვინაიდან სწორეთ სოციალიზმი და სოციალისტური მოძრაობა საუკეთესო თავდებია ერთა განთავისუფლების საქმეში.

ჩაიკა შეეხება კულტურული ხასიათის ორიენტაციას, აქ მტკიცეთ და ურყევათ და არა სადღეს-ხვალით უნდა იქნეს მიღებული ის დებულება, რომ ჩვენ გვიჭერია გეზი ევროპა-ამერიკის მატერიალურსა და სულიერ კულტურაზე.

მოკლეთ, პოლიტიკური ორიენტაცია თავის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობაზე. პირობებისა და დროს შესაფერათ დროებით ყველა და ყოველგვარ ძალისა და მოკავშირის გამოყენება მუდმივი და უღვარძლო მეგობრობა კავკასიის კავკასიელებთან; მტკიცე მეგობრობა საერთაშორისო სოციალურ დემოკრატიასთან, მუდმივი და ურყევი კულტურული ორიენტაცია ევროპა-ამერიკაზე.

აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი რამ. როგორც არ უნდა იქნეს ამა თუ იმ ხანაში ქართველი ერის სადღეისო პოლიტიკური ორიენტაცია, ამ ნიადაგზე სხვადასხვაობამ არასდროს არ უნდა მიგვიყვანოს ისეთ ველურ და ანტიეროვნულ ბრძოლის ფორმებამდე, როგორსაც ადგილი ქონია ჩვენს ისტორიაში, როდესაც ერის ნაწილები ერთი მეორეს იარაღით ეხლებოდნენ ამ ნიადაგზე.

დღევანდელ მძიმე მდგომარეობაში და განსაკუთრებით იმ უკეთეს მომავალ მომენტისათვის უნდა გვახსოვდეს ეს ცნება, რადგან დღევანდელი საშინელებანი მეტათ დაბზარულ და დატყეპნილ მდგომარეობაში სტოვებს ქართველ ერს; უნდა ვიფიქროთ, რომ დიდი ბოღმა და შუღლი დათესა უცხო ძალამ; და აი ამ ბოღმის შიგნით მონელება, მასზედ ამაღლება, ერთხელ და სამუდამოთ ხანურ-ბეგუური ფსიხოლოგიისა და ხანთა ნაშთების დაძლევა და ეროვნული მთლიანობის დემოკრატიის ნიადაგზე განმტკიცება—ასეთია ერთი ჩვენი უდიდესი სადღეს-ხვალი და სამუდამო მიზანი.

10. ზოგიერთი ჩვენი ეროვნული ნაკლოვანებანი. აი, ასეთია სრულიად მოკლეთ და სქემატიურათ რამდენიმე უმთავრესი საპერსპექტივო ზაზი ქართველი ერის პოლიტიკისა და საქმიანობისა. მაგრამ გარემოსა და გარეშე პირობების ცოდნის გარდა, უადრესათ საჭიროა თვით მოქმედი სუბიექტი, ესე იგი თვით ჩვენ ვიცნობდეთ თავის თავს, განსაკუთრებით კი თავის სუსტ მხარეებს. ეს კი მეტათ ძნელი საქმეა, და ამიტომ ბეჭითად უნდა გვახსოვდეს ჩვენი

სუსტი მხარენი, რათა მათთანაც განუწყვეტელი ბრძოლა ვაწარმოვოთ. ქარო-
ველი ბუნებრივი ნიჭით უხვათაა დაჯილდოებული და თითქოს ამ კარგ პირს
თან ახლავს ცუდი სარჩულიც — ჩვენ გონებით მოვიზარმაყებთ; ადვილათ,
თითქოს ერთის თვალის გადაკვრით ვითვისებთ და ამიტომ სიღრმეს არ მივს-
ღევთ, გონებრივ ნებისყოფას არ ვეჩმავთ; თითქოს მეტწილათ ტალანტიური
დილეტანტობა და ერთგვარი ზერელობა ჩვენი დამახასიათებელია. ცალკერ-
და სპეციალისტობას თითქოს ცხვირს ვუბზუებთ. გვეადვილება სინტეზი და
ოლი გაზოგადობა, ანალიტიური კირკიმალი და წერილმანობა არ გვიყვარს.
ჩაინცა და მაინც მათემატიკა არ უნდა იყვეს ჩვენი სტიქია, მაგრამ ძალზე
ერაციონალისტობით, გვიყვარს დედუქცია და უნივერსალური ფორმულები;
ჩვენი ინდუქცია უკუდოა. ჩვენი ემპირიზმი სულწასული და ნაჩქარევი. აღმო-
სავლურათ გვიყვარს ლიპერბოლები და გვემარჯვება დიდი მასშტაბები; სენ-
ტიმეტრებითა და მილიმეტრებით, გრამებითა და გრანებით ზომვა-წონა არ
გვეხერხება. საერთოთ ჩოთქისა და ანგარიშის ცოდნა და პედანტური ღწურობა
არ არის ჩვენი დამახასიათებელი. თითქოს ნამეტანი თბომატარებელ მასალი-
საგან ვართ ნაკეთები: მალე ვთბებით, სწრაფათ ვხურდებით, ჩქარა აღვიგზნე-
ბით, მაგრამ ასევე სწრაფათ ვგრილდებით. რაციონალისტები მსჯელობაში,
ნოქმედების დროს თავისებური „სენსუალისტები“ ვართ, რეფლექსს და ხში-
რათ მარტივ რეფლექსს დიდი ადგილი აქვს ჩვენს მოქმედებაში. მკვირცხლა
და ნაყოფიერი შემოქმედებაც თითქოს მაშინ უფრო გვეხერხება, როდესაც
კარეშე გამაღიზიანებელი რეაგენტის გავლენის ქვეშ ოღნავ სიცხე გვაქვს.
კახურზე მალე გრძნობა გვათრობს, ადვილათ მივენდობით და მივინდობთ.
ვართ რამდენიმეთ გულუბრყვილონი, გვაკლია სკეპსისი და კრიტიციზმი, ვართ
ვადაჭარბებული ოპტიმისტები, მაგრამ იმავე დროს ისეთი გულდაკოდილი და
ღრმა ტირილი და გლოვა ვიციტ, რომელიც ძალზე გვარღვევს და გვაუძლუ-
რებს. ჭირი და ლხინი, ქეიფი და ტირილი, ნაღველი და იუმორი, კრიმანქუ-
ლი, ზარი და ბრძოლის ჰანგი — აი, რა არის თითქოს ჩვენი ცხოვრების უმ-
თავრესი დამახასიათებელი და ხალხური შემოქმედებისა და მწერლობის მთა-
ვარი მოტრავები. თითქოს შრომა, შრომა ყოველდღიური და პროზაული იშ-
ვიათი და სასხვათაშორისო რამ იყვეს. იმპრესიონიზმი, ესე იგი უშუალო
შთაბეჭდილების ქვეშ შეგარძნება და მოქმედება თითქოს ერთი ჩვენი დამა-
ხასიათებელი თვისებაა; გვიყვარს ექსპრომტი და იმპროვიზაცია, იოლი პარ-
ტიზანობა და მჩატე გაჭირთება ყოველგვარ ასპარეზზე. გვაკლია ბეჭითობა,
დაჟინება, მუყაითობა, ფოლადი ნებისყოფაში. პროზა ცხოვრებასა და პრო-
ზა მწერლობაშიაც ნაკლებ გვეხერხება; ვართ ერი-პოეტი, ყველგან: მგოსანი
და პოეტი პირველყოფლისა, და საშიშია, რომ ყველგან და ყველაფერში გა-
დაჭარბებულმა მგოსნობამ ფორმის მონა არ გაეხადოს და შინაარსი არ და-
გვიძნელოს. შეიძლება ვინმემ სიტყვა შემოგვიბრუნოს და გვითხრას: თვით

ამ ანდერძშიდაც ბლომათაა გაბნეული პოლიტიკური პოეზია ანდა პოეტური პოლიტიკაო. — შეიძლება. მაგრამ, ჯერ ერთი, რომ სრულიადაც არა მაქვს სურვილი ქართველი ერის გარეშე ვიგრძნო თავი, ხოლო მის ზევით თავის დაყენების კადნიერებისაგან ღმერთმაც დაგვიფაროს, და მეორეც ის, რომ როდესაც ზევით მოყვანილ თავებში ზოგ დიდსა და თითქოს „პოეტურ“ მისწინებს ვხაზავდით, ამით ის კი არ მქონია აზრათ, რომ ამ დიდ მიზანთა მწვანე მდელოზე პოეტურათ განვისვენოთ და ოცნებით დავტკბეთ, ანდა ერთმალეთ განვახორციელოთ ისინი, არამედ ამ დიდ და შორეულ მიზნებით აღფრთოვანებულმა და გზა განთავისუფლებულმა ხელდაკაპიწებულმა ვაკეთოთ პატარა, ყოველდღიური, ხშირათ ტალახიანი წვრილმანები...

აუარებელი დადებითი თვისებებით არის დაჯილდოებული ჩვენი ეროვნული ჯიში და ჯილაგი, მაგრამ აქ დადებითი მხარეების ჩამოთვლა არ არის საჭირო. თვით ყველა ის ნაკლი, რომელიც ზევით ჩამოვთვალეთ, არის ზედმეტი განვითარება, ე. წ. ლიპერტროფია, ზოგ ჩვენ დაუებით თვისებებისა. მაშინროა საკუთარი ნაკლი მუდამ გვახსოვდეს, რათა მას მუდამ ვებრძოდეთ.

გრიგოლ ლორთქიფანიძე

რუსეთი. ვლადიმერის გუბერნია. ქ. სუზდალი.

სამონასტრო საპყრობილე. საკანი № 32.

მარტი, 1925 წ.

საქართველოს აკ ცკ-ის მდივანს მოქ. ლევან ლოლოვაიჩიძეს*

პატივცემულო მოქალაქე ლევან.

ამ ერთი თვის წინათ, თქვენთან პირადი შეხვედრისა და ბაასის დროს, თქვენ ბრძანეთ: დაკვირვებისა და შთაბეჭდილებების შესახებ ნუ აჩქარდებით, გაიარ-გამოიარეთ, დაუკვირდით საქართველოს ვითარებას და შემდეგ თუ გავგიზიარებთ თქვენს შენიშვნებს, კარგი იქნებაო.

და აი მეც მინდა ეს თქვენი სურვილი შევასრულო და ჩემი ზოგჯერთი დაკვირვებანი წერილობით გაახლოთ. ამავე დროს უნდა მოგაზსენოთ, რომ აქ მინდა აღვნიშნო არა ის დადებითი ხასიათის მოვლენანი, მაგალითად, ნაირი ფრიად საპირო და საინტერესო წამოწყებანი და მიღწევანიც, რომელთაც ადგილი აქვთ საქართველოს ცხოვრებაში, არამედ მხოლოდ ზოგიერთი ძირითადი უარყოფითი ხასიათის მოვლენანი და ისიც ისეთი, რომელთა გამოსწო-

* ამ წერილის პირველი პუბლიკაცია ეკუთვნის პროფ. შ. ბაღრაძეს (იხილეთ გაზ. „სახალხო განათლება“, 30 აგვისტო, 1929 წელი).

რება არ ეწინააღმდეგება საბჭოთა სისტემას და კომუნისტური პარტიის ძირითად პრინციპებს. ამიტომ მე არ ვეხები ისეთ დიდ და პრინციპულ საკითხებს. როგორცაა, დემოკრატია, დამოუკიდებლობა, ტერიტორია და სხვ.

ეროვნული საკითხი

საქართველოს ცხოვრებაში ორი ერთი მეორის საწინააღმდეგო პროცესია სწარმოება. ერთის მხრით გრძელდება ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ჩამოყალიბების პროცესი, მეორე მხრით, ასეთ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ კონსოლიდაციას სასტიკათა და წარმატებით ებრძვის, აფორიაქებს და სახეს უშლის მეორე ნაირი პროცესი. ეს პროცესი საბჭოთა სახელმწიფოებრიობის აფეთქებისა გაცილებით უფრო ძლიერათ სწარმოებს, ვიდრე მისი საწინააღმდეგო მსვლელობა. დღევანდელი მომენტი მით ხსიათდება, რომ ნაციონალიზაციას უკვე დენაციონალიზაცია სჭარბობს.

საბჭოთა საქართველოს სახელმწიფოებრივ კონსოლიდაციის პროცესი მოგვაგონებს იმ სანთელს, რომელსაც თავსა და ბოლოში უყიდია ყალბათ გაგებული ინტერნაციონალიზმის ცეცხლი და სწვავს მას. ზევიდან მას უყრდია (...) „ზაკფედერაციის“ ალი, ხოლო ქვევოდან რუსულათა და თურქულათ სწვავს მას და აღნობს მას ეროვნულ უმცირესობათა საკითხის არა ინტერნაციონალისტური, არამედ ობიექტურათ ანტიქართული გადაჭრა.

„ზაკფედერაცია“ შემდგარი სრულიად სხედასხვა ტომისა, ენისა, სარწმუნოებისა, ეკონომიკისა და მდებარეობის ერისაგან, სრულიად არა რუსული ერებისაგან (...), რომელიც განსაკუთრებით რუსულათ ლობჯარობს საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობებს და მათთან ერთად კვიკავს, ასახიჩრებს, კოდავს და კიდივაც აქარწყლებს ხსენებულ საბჭოთა რესპუბლიკების ეროვნულ ჩამოყალიბების პროცესს.

დღიდან თავის დაარსებისა „ზაკფედერაციას“ განუწყვეტელი და ძლევამოსილი იერიშები მიაქვს ეროვნულ რესპუბლიკებზე და განსაკუთრებთ საქართველოზე, რადგან ამ (...) სახელმწიფოს სატახტო მოთავსებულთა საქართველოს დედაქალაქში, და ამიტომ ადვილათ გასაგებთა, რომ საბჭოთა საქართველოს მწვანე ჭეჭილი ესოდენ დაკნინებული და არაქათ გამოცლილთა „ზაკრაიკომისა“, „ზაკსოვნარკომის“ და საერთოდ სხედასხვა „ზაკების“ ფართო ჩრდილს ქვეშ. პატრეცემულო ლევან, ეს გარემოება იმდენათ აშკარათა და მყვირალათ, რომ არა მგონთა, რომ ამას დღეს თვალნათლივ ვერ ხედავდეს, ვისაც კი თვალთა აქვს ხედავთ და ყური სმენათ; ამ მყვირალათ ფაქტის დამალვათ არ შეუძლიათ არავითარ ინტერნაციონალისტურ ფრაზეოლოგიის ბურუსათა და კორიანტელს. ცალკე ფაქტორების ჩამოთვლით რატომ უნდა შეგაწუხებთ,

როდესაც ზევით მოხსენებული ერთი ვეებერთელა ფაქტია, მაგრამ ამ უკანასკნელი ხანის რამდენიმე ილუსტრაციას მაინც მოგავიწყდება.

არამც თუ წითელი არმიის ქართული ნაწილებიდან ქართული კორპუსი, ანუ არმია, თავის სამხედრო ოლქით (რასაკვირველია, როგორც ნაწილი სრულიად საკავშირო წითელი არმიისა) და სხვა, არამედ უკვე საფუძვლები ეთხრება და მოეთხარა კიდევ თვით ქართული ნაწილის არსებობასაც კი იმ ფაქტით, რომ ქართულმა სამხედრო სკოლამ სულ რამდენიმე წელი იარსება და ეხლა კი მას „ზაკავკასია“ სამხედრო სკოლა უღაპავს და კიდევ გადაუღაპა. გარდა ამისა, აი ამ დღეებში ჩემი თვალის წინ მოხდა რამდენიმე ძლიერი გამარჯვება რუსიფიკაციისა „ზაკის“ სახით: დიდის ხნის დავის შემდეგ გადაწყდა „ზაკსონგორხონის“ დაარსებაც... დიდხანს ასაბუთებდა ქალბატონი რუსიფიკაცია, რომ ქართველებისა და სომხებისათვის შეუძლებელი და შეუფერებელიც არის მაღალი ტექნიკური განათლება, მათ საშუალოც ეყოფათო. საერთო „ზაკავკასი“ (რა თქმა უნდა, რუსული) პოლიტექნიკური ინტერნაციონალიზმისა და თითქმის ლენინიზმის გარდუვალ მცნებათ გამოცხადდა. მაგრამ უკვე არსებულის ერთბაშით დანერგვა ძნელი შეიქმნა, და ამიტომ ნაწილობრივ გამარჯვებას დასჯერდა ჯერჯერობით: ქართულ უნივერსიტეტს ტექნიკური განათლება ჩამოართვეს და ეს საქმე გადაეცა რუსულ პოლიტექნიკუმს. ის გარემოება, რომ პოლიტექნიკუმში ქართულადც წაიკითხება ლექციები, უნდა ვიფიქროთ, რომ დროებითაა, როგორც ეს იყო სხვა მრავალ ასეთ შემთხვევაში. თუ ეს ასე არ არის, მაშ არ შეიძლებოდა, ისევე როგორც აგრონომიულ, ტექნიკური ნაწილიც პოლიტექნიკუმისა უნივერსიტეტის სათანადო ფაკულტეტს იმავე პრინციპით შეერთებოდა?! ყოველგვარი რაციონალიზაცია, ეკონომიის რეჟიმი და სხვა ამგვარი მოსაზრებანიც ხომ სწორეთ ანას მოითხოვდა. თუ ტექნიკური განათლების ერთბაშად მიზნის მიღწევა ძნელი შეიქმნა, საექიმო განათლების საქმეში ეს კიდევ უფრო ძნელია. სამაგიეროთ ვეტერინარიაში ერთის დაკვირვებით იქნა დაპყრობილი ძლიერი პოზიცია. აქ თავისუფალი ასპარეზი იყო (...) ამ თილისმა „ზაკმა“ აქაც თავისი გაიტანა და შექმნა „ზაკვეტინსტიტუტი“ და ქართულ და სომხურ ახლად აშვებულ და აღორძინებულ მეცნიერებას დაუშსახურებელი სილა გააწნა და მძლავრადც ჩაკრა თავში. თუ კი ამ (დედანში არ ჩანს) და მათ მეცნიერებს შეუძლიათ გამართონ უმაღლესი განათლებაც (ჯერჯერობით მაინც), ღონე შესწევთ აღამიანის აქიმობის საქმეც წარმართონ, ნუთუ პირუტყვთა მკურნალობის სწავლა მხოლოდ რუსულად უნდა შევძლოთ?! ნუთუ უმაღლეს ქართულ მედიკურ და აგრონომიულ განათლებასთან დაკავშირებით უფრო ვერ იხეირებდა ქართული ვეტერინარია?!

ძირითად დაწესებულებათა გაეროვნებას სრულიად ზერელე ხასიათი აქვს და ეს პროცესი, როგორც სჩანს, ამ ჟამათ არამც თუ მოდუნებულია,

არამედ დენაციონალიზაციის რეკიდივებს აქვს ადგილი. ამიერკავკასიისა და საკავშირო დაწესებულებანი და სხვადასხვა წარმომადგენლობანი ხომ პირ-წმინდათ რუსული არიან და მათი პირადი შემადგენლობანი, გარდა მცირე გამოწკლისებისა, არაქართულია. სამწუხარო ფაქტი გამოდგა ის პირდაპირ დაუჩქრებელი ამბავი, რომ თვით საქართველოს სახკომსაბჭოს სხდომები და საქართველოს კომპარტიის ცეკას კრებები და საქმიანობა, თუ მეტი არა, სა-ნახევროდ მაინც რუსულათ სწარმოებს. ქართულ ენას სახელმწიფო ენის სტატუსი უფლება წმინდა ქართულ რაიონებშიაც კი ვერ აქვს შერჩენილი. რაც შეეხება ავტონომიურ რაიონებს (ნაწილობრივად, გარდა აჭარის), ეროვნულათ ჰრელ კუთხეებს, მაგ., მესხეთ-ჭავჭავთ-ბორჩალო, აქ ქართული არაჰც თუ სახელმწიფო ენათ არ არის ფაქტიურათ მიღებული, არამედ თითქმის უცხო ენის მდგომარეობაშია ჩავარდნილი. დაუჩქრებელია, მაგრამ სამწუხაროთ ფაქტი ყოფილა, რომ საქართველოს ცენტრალურმა მთავრობამ ყველა ამ რაიონებთან, როგორც წესი, რუსულათ უნდა აწარმოოს თავისი ურთიერთობა, მესხეთში, ნაწილობრივად აჭარაშიც ქართველ მაჰმადიანთა გათურქების პროცესი უფრო თავისუფლათ და მძლავრათ სწარმოებს, ვიდრე თვით-მპყრობელობის დროს. აჭარაში ქართველებს და ქართველ მაჰმადიანებს ისე უპირდაპირებენ ერთიმეორეს, როგორც ორ ეროვნებას „აჭარელია“ და „ქართველია“ სახელწოდებით. „აზნეფტის“ მშენებლობის ხელშეკრულებაში ასეთი მუხლიც კი ყოფილა შეტანილი, რომ „განსაზღვრული პროცენტი აჭარელი ეროვნების ხალხი უნდა მუშაობდესო“.

ჩემი სრულიად გულწრფელი და ღრმა რწმენაა, იმ სამწუხარო და სავალალო ფაქტის არსებობა, რომ არას დროს ჩემს მეხსიერებაში ასე მწვავედ არ ყოფილა ქართულ-სომხური ანტაგონიზმი. ძველი დროის ეროვნული ანტაგონიზმი ყოველთვის უფრო ზედაფენების განცდას წარმოადგენდა. ამჟამად კი ხალხის ყველა წრეში და (შეურაცხყოფათ არ მიიღოთ) თვით ხელმძღვანელი პარტიის მასიური წევრებიც ვერ ასცდენიან ამ გრძნობას ამ უბედურებას სათავე მომდინარეობს გასაბჭოების პირველი დღიდანვე. ცნობილია, რომ გარდა რუსული წითელი არმიისა, გასაბჭოება პირველ ხანებში დაეყრდნო ეროვნულ უმცირესობათა ნაწილის სულიერ განწყობილებას (...).

იითქოს უღაო გეშმარიტებათ და ელემენტარულ საქართლიანობათ უნდა ითვლებოდეს ის გარემოება, რომ საუკუნეების განმავლობაში დაკოდილო და დასახინჩრებული ქართული კულტურა, მისი სკოლა, წიგნი, გაზეთი, თეატრი და სხვა ერთგვარ ძმურ სოციალისტურ ანაზღაურებას უნდა ღებულობდეს წმინდა რუსული, ესე იგი რ. ს. ფ. ს. რ-ის ბიუჯეტადან, ნამდვილათ კი ხდება დაუჩქრებელი ამბავი. ქართული ხაზინა უდიდეს ხარკს აჰლევს რუსულ კულტურას და ენის საქმეს (ეურნალ-გაზეთები: „ზარია ვოტოკა“, „რამბოჩაია პრავდა“ და სხვა რუსული ეურნალები. ამ დღეებში მა-

დებულება გადაწყვეტილება, რომ რუსულათაც იბეჭდებოდეს ყოველგვარი ოფიციალური გამოცემანი). როგორ შეუძლია პაწია ქართველ ხალხს ასეთი გიჟური ფლანგვა, როგორიცაა საერთოთა ორ ენაზე ცხოვრება, რუსული წიგნების გამოცემა; „ზაკანიგა“, „ამერკ. კომ. უნივერსიტეტი“, „რუსული პოლიტექნიკური“ „ზაკვეტინსტიტუტი“ და სხვადასხვა ეროვნული უმცირესობანი ხომ საქართველოს ხაზინამ უმთავრესათ რუსულათ უნდა გაანათლოს და რუსულათ მართოს. რაღა ბევრი გავაგრძელო, ყოველგვარი სამართალი, მითუმეტეს საერთო სოციალისტური და კერძო კომუნისტური სამართლიანობა და ინტერნაციონალიზმი მოითხოვს, რომ რუსულმა კულტურამ არამც თუ ხარკი არ უნდა დაადგას ქართულ ჯიბესა და ქართულ კულტურას, არამედ თავის რუსულ სალაროდან გაიღოს დახმარება „წარსულ ცოდვათა გასაქარვებლათ“. ქართული ენა, კულტურა, მეცნიერება განსაკუთრებული მფარველობის ან ზრუნვის საგნათ უნდა გადაიქცეს.

ქართული ენა არა სიტყვით, დეკრეტით, დეკლარაციით, არამედ საქმიან, ნამდვილი საქმით უნდა შეიქმნეს ნამდვილ სახელმწიფო ენად სრულიად საბჭოთა საქართველოს საზღვრებში ყველგან და ყველა დაწესებულებებში. ავტონომიურ ოლქებში და ეროვნულ რაიონებში, რა თქმა უნდა, ადგილობრივ ენასაც უნდა მიენიჭოს სათანადო უფლება, დიახ, ადგილობრივ ენას და არა მესამე ნაციის ენას. რაიც შეეხება საკავშირო ხელისუფლებასთან მიმოწერასა და ურთიერთობას, მხოლოდ და მხოლოდ აქ უნდა იქნეს დაშვებული რუსული ენა (რა თქმა უნდა, გარდა საქართველოში არსებული რუსული თემებისა და რაიონებისა). საქართველოში უნდა იქნეს ერთად ერთი სახელმწიფო ენა და გარდა ამისა ადგილობრივი ეროვნული უმცირესობათა ენა, როგორც ადგილობრივი და დამხმარე ენა, აფხაზეთში და ოსეთში, მესხეთში და ჯავახეთში, ფოთის „გრუზოდ ხოზში“ და ბათუმის „აზნეფტში“, ქუთაისის „ტექსტილი — სინდიკატი“ და ბორჩალოს მანრაში. დამეთანხმებით, პატივცემულო ლევან... საქართველოს სახკომსაბჭოში და კომპარტიის ცეკაშიც უნდა იქნეს (იქნება) ქართული ენა, ანდა ეს არ იქნება და მაშინ საქართველოს სახელიც უნდა წაიშალოს და უფრო მოხდენილი და იაფიც იქნება ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიის და ამა თუ იმ სახით და ფერით „უეზნაჩაღნიკების“ ინსტიტუტის აღდგენა, მესამე გზა, ან უფრო სწორათ რომ ვთქვათ, მესამე გამოსავალი არ არსებობს. მერვე წელიწადია საქართველოში არ გამოვლია თავისუფლათ, მხოლოდ ეხლა მომეცა ამის საშუალება დროებით და უნდა მოგახსენოთ თქვენ და თქვენ მეგობრებს, რომ ყოვლად შეუძლებელია, ფატალურათ განწირულია ყოველგვარი ცდა საბჭოთა საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ჩამოყალიბებისა, სანამ „ზაკფედერაცია“ არსებობს. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის საძირკველი და თაღიც დანგრეული და აშლილია. ასეთ პირობებში გაეროვნებაზე შრომა და ცდა ეს ღიზიფოსის უნა-

ყოფო შრომა. ს. ს. რ. კ. ჯერ ისედაც არსებითად ცენტრალისტური სახელმწიფოა. საკავშირო რესპუბლიკებს (უკრაინა, ამიერკავკასია, ბელორუსია, უზბეკისტანი და თურქმენისტანი) შედარებით შეკვეცილი ავტონომია აქვთ და როდესაც ეს შეკვეცილი ავტონომიური უფლებანი კიდევ ნაწილდება ძლიერ ზავდელერაციასა და სუსტ საქართველოს შორის, რა თქმა უნდა, რომ უკანასკნელს ავტონომიის ნატამალიც კი არ რჩება, და ეს ნარჩენიც კი დღითი დღე დნება და ქრება. ხშირათ გაიგონებს ადამიანი თქვენი მეგობრებიდან, რომ ამიერკავკასიის ფედერაცია თვით ემიგრაციამაც კი მიიღო. ჯერ ერთი: თქვენთვის როდის იყო ემიგრაციის მოქმედება მისაბაძი მაგალითი და მეორე და უმთავრესი ის გახლავთ, რომ ემიგრაცია გულისხმობს ამიერკავკასიის არა მთლიან და არა რუსულ ფედერაციულ რესპუბლიკას, რომელსაც რუსეთიდან ექნება მინიჭებული მცირეოდენი ავტონომიური უფლებანი, არამედ ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ანტირუსულ კონფედერაციულ ბლოკა და კავშირს.

მაშ, როგორია საბჭოთა წყობილების ფარგლებში შესაძლებელი და მიზანშეწონილი გადაჭრა ეროვნული კითხვისა ჩვენში? აი, როგორი: ყოფილ რუსეთის იმპერიაში თუ კი ვისმეს აქვს უფლება და საფუძველი მაქსიმალურ დამოუკიდებლობაზე, ფინლანდიისა და პოლონეთის გარდა, სწორეთ ეს გახლავთ საქართველო და სომხეთი. ამიერკავკასიის სამი რესპუბლიკის მკაფიო გამიჯნვა, რათა მათი დამოუკიდებლაც მკაფიო, გარკვეული და უფრო გულწრფელი იყვნენ (ისე, როგორც თურქმენსტანში მოხდა), ესე იგი ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმება და საქართველოს უშუალოდ შესვლა ს. ს. რ. კ. ში... საქართველოს რესპუბლიკურ საზღვრებს იმდენათ მაინც უნდა პატივისცემა და ანგარიშის გაწევა, რომ სხვადასხვა ადმინისტრაციული საზღვრები რომ მაინც შეესატყვისოს მას. სახელდობრ, სამხედრო, საფოსტო, სარკინიგზო და სხვა ამგვარი ოლქების საზღვრები, საქართველოს კანტონა საკავშირო სახელმწიფო ბანკისა და სხვა. და არა ისე როგორც დღეს არის „თავისუფალი კონკურსი და მეტოქეობა რუსულსა და ქართულს შორის. დღეს უკრაინაში კიდით კიდემდე გაისმის ეროვნული უმცირესობათა შორის: უკრაინული ენის უმისოთ არ ვარგვიართ, მაშ ვაწავლოთ „რიდნი მოვა“-ო. თითქმის გაცილებით მეტი საფუძველი უნდა ქონდეს საქართველოში ამგვარ ზრუნვას და ყველა ეროვნული უმცირესობანი და მათ შორის პირველყოვლისა. რუსები გამალეებით უნდა სწავლობდნენ ქართულ ენას, მაგრამ ეს უკვე აღარ არის. ეხლა ქართულ სოფლებში გაიძახიან, მობრუნდა ისევ ძველი დრო, ურუსულოთ ქართველი კაცი არ ვარგა, შენი ჭირიმეო. ხოლო ქართველი მოხელე, საჭიროა, თუ არა, მაინც უღმერთოთ ამტკრევს რუსულ ენას, ამით ის ფიქრობს ლოიალობის მანიფესტაციას ანდა იმ აზრისაა, რომ რუსული უფრო საჭიროა მართალია, ამ დიდი რეფორმის პატარა უხერხულეა იმაში მდგომ-

მარეობს, რომ დაახლოებით ათი-თხუთმეტი ათასი ქართულის არა მცოდნე ჩინოვნიკი უნდა გადაყვანილი იქნას სხვა ადგილას, უმჯობესი იყო, რომ მათ თავიანთი კერა და ადგილი, სამსახური არ დაეტოვებინათ და არ ჩამოსულიყვნენ საქართველოში 1921 წლიდან მოკიდებული, მაგრამ რა გაეწყობა. ეს მაინც პატარა საქმეა და მათი დაკმაყოფილება და ენის მხრით უფრო შესაფერადებლობაში გადაყვანა უნდა მოხერხდეს. ამ ხარჯებს ერთი მეათედით კი არ დასჭირდება იმ ვეებერთელა ეკონომიისა, რასაც ზაყვადერაციის ზედმეტბარგია ორგანოების გაუქმება მოიტანს. როდესაც გული გულობს, საბჭოთა ხელისუფლებას და ბოლშევიკურ პარტიას უფრო გრანდიოზული გაქანებაც კი ეხერხება და აბა რა არის მისთვის რამდენიმე ათასი ჩინოვნიკის გადაყვანა, როდესაც ამას დიდი საქმე და ანგარიში მოითხოვს.

სოფელი და გლეხი

საქართველოს გასაბჭოების პირველ დღეებში თქვენი ორგანოები დაყიებით იმეორებენ იმ კეშმარიტებას, რომ საქართველო გლეხური ქვეყანაა და აქ ძირითადად გლეხური პოლიტიკა უნდა ვაწარმოოთ. ეს დებულება ამ ჟამათ თავდაყირაზეა დაყენებული. დაბეჯითებით შემოიძლია ვთქვა, რომ გლეხობის ორი, სამი თაობაც რომ დაიხოცოს, ქართველი გლეხობა მაშინაც კი არ იქნება შერიგებული მიწის საკითხის დღევანდელ გადაჭრასთან. ქართველი გლეხობა, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ეკონომიურ და საწარმოო გლოვანაა ჩავარდნილი. მას დაკარგული აქვს შემოქმედებისა და დაგროვების, შეძენისა და გაფართოების ხალისი და უნარი. გლეხს თავი დაბმულათ მიაჩნია, გლეხი ბევრს რასმეზე წუწუნებს. ის არ არის დარწმუნებული ხვალინდელ დღეში, რაც რამ აქვს თავისათ არ მიაჩნია, არ იცის, ვისი რა იქნება ხვალ. დაუსრულებელი მიწის ჩამორთმევა, წაგლეჯა, გადანაწილება ხომ ძირფესვიანად უფორიაქებს სულიერ სიმშვიდეს და სამეურნეო გულმოდგინებას. შენი ჰირიმეო, ამბობს გლეხი, მთავრობა თურმე ათი და ოცი წლით ანგარიშობს თავის პლანებს, მე კი არ ვიცი ხვალ რა ვაკეთო, რადგან არ ვიცი, ზეგ რა მომდის, რა წესი იქნება, რა კანონი გამოვა, ვის რა წაერთმევა და ვის რა მიეცემა. კი, თქვენი ჰირიმე, მაღლობელი ვარ მთავრობის, რომ ქცევაზე მეტი მშვენიერი მიწა მომცა, მაგრამ ანგარიშით რომ თქვა, ქე რომ წინათ ჩემი საკუთარი ორი ქცევა მქონდა, ისიც წართმეული მაქვს, ჩემს გემოზე და საჭიროებაზე ვერ გავყიდი, ვერ ვიყიდი, ვერ ვამზითე, ვერ დავაგირავე. გადაცვალა კი შეუძლებელი ხდება. იქნება, ბატონო, ვკვდები და ნახევარი ქცევა მიწის გაყიდვა ან დაგირავება მშველის. დოხტური ჰაერზე მეუბნება წასვლას. რით უნდა წავიდეთ. მუშებსავე ჩვენ „დაჩეზზე“ ხომ არ გვაგზავნიან. იქნებ დავაგირაო ეს ნახევარი ქცევა, მოვრჩე და მერმეთ ან დავიხსნი, ან სა-

მაგიეროს შევიძენ. ესტყვათ, თქვენს მტერს, უბედურება მოუვიდა, ხარი მო-
უკვდა, ხომ დეიქცა ოჯახი, უმჯობესია, ბატონო, გაველით ნახევარ ქცევა მი-
წას და ხარივით უღელში გავება და დანარჩენი მიწა დავიმუშაო. იქნებ ქა-
ლის გათხოვება მინდა, რა უნდა ექნა, სახლი გადვიძრო თავიდან. თუ ხარ-
უბრემი გავყიდო. უმჯობესია გავყიდო ერთი ქცევა მიწის და გავისტუმრო,
გავამზავითო. ცალიერი ქალი არავის მაყავს. ქალიც იძახის, მეც თანასწორ
უფლებიანი ვარო, მიწას ყოველთვის ვერ წაიღებს თავის საქმარულოს, სა-
ქირთა მისი წილი მიწა გაიყიდოს. ფული წაიღოს და იქ შეიძინოს სამაგი-
ერო. ძალიან ხშირათ სახეიროა კაცმა ნაწილი გაყიდოს და მეორე ნაწილი
კარგად მოაშენოს. გარდა ამისა, თქვენი ჭირიმე, როგორ მოვზომო და მო-
ვიწიო იმდენი, რომ არც მე დამაკლდეს და არც მომრჩეს. სხვა რომ
არა იყოს, ამინდს რას უზამს ადამიანი. თუ დამაკლდა, ხომ დეიმში, თუ მეტი
მომივიდა, ცოტა ბარაქალა მოუვიდა ოჯახს, ესაო და შენ კულაქი ხარო და შენ
მტერს იმისთანა დღეში ჩავვარდები. სულ იმას ამბობენ, რომ ეხლა შრომა
ბატონობააო. გამოდის ადგილზე ეს მართალია, მგონია, მაგრამ სოფელში,
თქვენი მტერია, სწორეთ მშრომელი და გამრჩელი ადამიანი ყველაზე დაჩაგ-
რულია. სანამ ჯანი და ახალგაზრდობა ხელს მიწყობს, რატომ არ უნდა მო-
ვიკიდო ცოტა ბარაქა, არ შევიძინო რამე, სიბერეში რომ სიცოცხლე არ გა-
მიმწარდეს, ჩვენ ხომ „პენციას“ არავინ დაგვინიშნავს მოხუცებულობაში. მი-
წას ხალხი ვერ ყიდის და ვერ ყიდულობს ამდენხანს თუ ვინმე რასმეს „მოკ-
კიდებდა ხელს“ (ესე იგი დააგირაუვებდა — გ. ლ.), სახლს და ავეჯეულობას
იყიდდა, ახლა კი დიდი შიშიანობაა — ამბობენ კარგ სახლს, ნოხებსა და ძვირ-
ფას „ხაბაკს“ ჩამოართმევენო (ეს გამოძახილია საქართველოს ქალაქებში სა-
ხლების ჩამოართმევისა — გ. ლ.). ის კი არა და თურმე ფული თუ გაქვს სახლ-
ში, უთუოდ უნდა აღმასკომში ჩააწერიო, თორემ წაიღებენო, პირუტყვის იყი-
დის კაცი, მარა ზედმეტი რა უნდა მუშა კაცს, მეჯოგე ხომ ვერ გახდებ-
და, კიდევ რომ იყიდო, იქნებ კულაქებში გადაგწერონ და მისთანა გა-
დასახადი დაგადონ, რომ ვერც აუთავდე. მერე, ჩემო ბატონო, „ჩემი“ ყვე-
ლაფერი დაჩაგრული და გაუფასებელია, „მისი“ კი გაძვირებული, ჩემი ფუთი
აბრეშუმი და მისი ფუთი ბაწარი ერთი და იგივე ღირს. ესაა კი სამართალი?
„ჩემი ფუთი ბამბა ათას მანათათ მიაქვს და მისი არშენი ათი შაური ღირსო“,
ეგრეთ წოდებულ „მაკრატლის“ პრობლემის სიმწვავეს ნეტათ აშკარათ
გრძნობს ხალხი კონტრაბანდის გამო: რუსის საქონელიო, ამბობს, ისე ათ-
ჯერ (!) უფრო ძვირია, ვიდრე „ზაგრანიჩნია“.

გადასახადების შესახებ ყოველი გლეხი ხომ ყოველ მთავრობას ემდურის,
რას გვახდევინებსო. ამასვე იმეორებს ეხლაც, თუმცა მტკიცეთ გულის სიღრმე-
დება აღუფოთებელი იმით, რომ მათი აზრით ას განთავისუფლებულიდან 40
ზარმაცია და მუქთა ხორაა, და ვერ გავგია, რატომაა, რომ შრომის სახელმ-
წიფოში მშრომელ გლეხობას ბეგრავენ და ზარმაცებს პრემიას აძლევენ. და

მართლაც, გლეხის ასეთი მსჯელობა გადაჭარბებული არ არის. და ეს გარემო ესე იგი რევოლუციის მეთორმეტე წელში სილატაკისთვის პრემია — ძალზე კოდავს სოფლის წარმოებით და დაგროვებით სტიმულს.

მოჯამაგირეობის საქმეც თითქმის ერთსულოვან უკმაყოფილებას იწვევს, როგორც დაპყრობებლებში, ისე დაქირავებულებში, რადგან ეს საქმე მეტათ გართულებული და გაძნელებულია.

ამდენი ფულის მოთხოვნილება მთავრობიდან, ამბობს გლეხი, არასდროს ყოფილა. იმავე არასდროს ისე ძნელი არ ყოფილა ფულის შოვნა, და არც ისე უძლეური არ ყოფილა ფული (თუ „ბონობიას“ არ ვიანგარიშებთ). გასაყიდრ საქონელი ბევრს არა გვაქვს, სამუშაოზე ფულის შოვნა ხომ მეტათ გაძნელებულია. წინათ გავიდოდი ერთი ორი თვით ქალაქში, რკინის გზაზე, ზღვაზე ბათუმიდან ოდესამდე და ცოტა წელს მოვიტობოდი, სულს მოვითქვამდი, ახლა კი ოდესაში კი არა, ბათუმში ან სამტრედიაში ვინ მოგიშვებს ასე ადვილათ სამუშაოზე; ესაო და კავშირში ჩაწერა, გადასახადი და ათასი ხლაფორთია და საქმესაც ვერ იშოვი.

რახედაც არ უნდა გამართო ბაასი მშრომელ გლეხთან, თუ ეს ბაასი გულახდილია, ის ბოლოს მაინც მგლოვია რე კილოთი მიწის საკითხს უბრუნდება. რასაკვირველიაო, ამბობს ის, მიწას არ დაგვიმტკიცებენ, რადგან „თავისიანებში“ (ეს თურმე კომსომოლია — გ. ლ.) რომ ეზრდებათ, იმათშიც ბევრია ღარიბი და მათ უმიწოთ ხომ არ დატოვებენ, უეჭველათ ხელახლა ჩამოგვართმევენ და მათ დაუბრუნებენ. არაფერში სიმტკიცე არ არის, წუწუნებენ გლეხები და მართლაც მიწის რეფორმის დაუსრულებლობა და პერმანენტული წაგლეჯ-წამოგლეჯა აფორიაქებს და შლის სამეურნეო სიმტკიცეს. დიდათ და ყოველმხრივ საზარალოა მიწის რეფორმის ის თვისება, რომელიც იწვევს მიწა-წყლის საშინელ დაქუცმაცებას. საბჭოთა დღევანდელ სასოფლო ეკონომიურ პოლიტიკის დროშაზე აწერია მსხვილი სასოფლო მეურნეობა სახელმწიფო, თუ კოოპერატიული და კოლექტიური. ამავე დროს რეფორმა იწვევს ტარდება, რომ კოლექტივების არსებულ სუროგატებს შლის და ანგრევს; მიწის რეფორმის მიცემაში მეტ წილად ხელმძღვანელობენ კომლობით, ამიტომ მოზრდილი მეურნეობანი იქსაქსებიან და სუსტდებიან: მოზიარე ძმები სასწრაფოთ ერთი მეორეს სცილდებიან, ახალგაზრდა შვილი მამას ეყოფა და ნაჩქარევათ ცოლს ირთავს და სხვა, თუ ცოლი არ შეურთავს, ან შვილი არ ყოლია, მისი სამეურნეო და საერთოდ არსებობის საკითხი საფრთხეშია, ეს კომლათ არ არის ცნობილი და ახალგაზრდა სამართლიანათ სჩივის — კაცო, მაცალე, დღეს უცოლო ვარ, ხვალ შევირთავ და ათ თვეში იქნებ ტყულებიც კი ევოლოს ჩემს ცოლსა, მაშინ ვილა მომცემს მიწას, დღეს რომ მართმევთ. მიწის დეკრეტი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იძლეოდეს პარცელაციის სტიმულს, არამედ პირიქით. გზა და გზა აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ

უდიდეს ზიანს აყენებს სატყეო მეურნეობას ის გარემოება, რომ დღემდე არ არის სიმტკიცე და გარკვეულობა მიწათმფლობელობის საკითხში. ყველა, თვით უღარიბესი გლეხიც კი, ცდილობს, რაც შეიძლება საჩქაროთ გააჩანაგოს თავის ტყე, ვინაიდან არ იცის, რა ელის მიწას დღეს ანუ ხვალე. საშინლათ გამელოტებულია ამ რვა წლის განმავლობაში მთაგორიანი ადგილები. ხომ ყველასთვის ცნობილია, რომ ეს უდიდესი, პირდაპირ განუსაზღვრელი საერო უბედურებაა. აუცილებელია სრულიად საგანგებო ზომები მივიღოთ ტყის მოსაშენებლათ. მაგალითად, ნაშენი ტყის (...?) სამუდამოთ ყოველგვარი გადასახადიდან განთავისუფლება, ასეთი ტყის ნორმაში არ ჩათვალა. ამ მოტივტებული მთაგორიანი ადგილების, რომელიც სახელმწიფოს ეკუთვნის, ნორმის ზევით მსურველებზე საკუთრებით გადაცემა იმ პირობით, რომ მოაშენონ ხელოვნურათ ტყე; ამ საქმისათვის საგანგებო აგრიკულტურული დახმარებაა საჭირო და სხვა.

საშინელათ მყვირალა უაზრობად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ საქართველოში უნდა გადმონერგონ რუსული ობჟინის ადამი ჩვეულებანი. საერთოდ საოცარია, რომ წვრილ მესაკუთრებრივ და მალალი სამეურნეო კულტურის საქართველოში რუსული ნაროდნიკული დოგმატიკისა და ძველი ესერული უტოპიის უფრო დაღრმავებით გატარება ზურთ ზოგიერთებს, ვიდრე ხორბლეულ, ან სამშინდეროვან (трехпаше) რუსეთში. ამჟამად დიდი მოთქმა-მოთქმამ იმის შესახებ, რომ სამსახურში და სამუშაოზე გასულ პირებს უნდა ჩამოერთვას მიწა, ისინი სამუშაო ხელფასით უნდა დაკმაყოფილდნენო. საერთოდ, ვინც სავსებით თვითონ არ ამუშავებს მიწას, მას უნდა წაერთვასო. ცნობილია, რომ საქართველოს მუშა-მოსამსახურეთა დიდი ნაწილი (განსაკუთრებით დაბალი მოსამსახურენი) ორგანიულად გადაბმული არიან სოფელთან. ქალაქში შეძენილი ფულით ის ხშირათ სოფლის მეურნეობას ანაყოფიერებს და კულტურულ გზაზე აყენებს. აგრეთვე, პირიქით, სოფლიდანაც ხანდახან ცოტაოდენ დახმარებას ღებულობს. 90 პროცენტი მუშა-მოსამსახურესათვის მისი სოფელი მისი ბუნებრივი აგარაკი და სანატორიუმია. ქართული სოფლის და ქალაქის ასეთი დაახლოება, მათი გადანასკვა და მათ შორის ეკონომიური და კულტურული სისხლის მიმოქცევა უდიდეს დადებით მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს, განსაკუთრებით საბჭოთა სოციალისტური აღმშენებლობის დროს, როდესაც უშუალო მიზნით არის დასახული სოფელსა და ქალაქს შორის განსხვავების შესუსტება და წაშლა. ჩვენი აგარაკული კანონმდებლობა, არსებული პრაქტიკა და დღეს გაძლიერებული ტენდენცია თითქმის მიზნათ ისახავდეს, რომ ეს ეკონომიკურ-კულტურული სისხლის მიმოქცევის მიღები დახლიჩოს და ქალაქსა და სოფელს შორის გაუვალე ხრამი გათხაროს. გარდა ამისა, დიდი ნაწილი ჩვენი მუშებისა, მოსამსახურეებისა (...)

... სამუშაოზე: იქნებ ერთი ორი წლით იშოვოს სამუშაო და შემდეგ ნებისთუ უნებლიეთ, უბრუნდება სოფელსა და სოფლის მეურნეობას და განა დასაშვებია, რომ მას ამისათვის წაერთვას მიწა-წყალი და ისიც ისეთ ქვეყანაში, როგორიცაა საქართველო, მაღალი სამეურნეო კულტურის ქვეყანა — ვაზი, ბაღი, ნაშენი ტყე, ნაირიჩი, ჩაი, დაფნა-თხილნარი და სხვა — იმ საქართველოში, სადაც სამეურნეო ამორტიზაცია ხშირათ ხუთმეტი და ოცი წლით ხდება და არა ერთი წლით როგორც რუსეთში. ასეთი ყოველდღიური მიწის წეწვა და გლეჯა ყოვლად მიუღებლათ მიაჩნია თვით რუს ობჟინიკ და მემინდერე რუს გლეხს. რუსეთში ეგრეთ წოდებული „პერედელეები“ — მიწის გადანაწილება — ხდება დაახლოებით მეათე წელს. ყველა ოჯახის წევრი ღებულობს თავის ნადელს, ნადელის პატრონი რომ მეორე დღეს სამუშაოზე წავიდეს ქალაქათ, ის მიწას არ კარგავს მეორე „პერედელამდე“. საკმარისია, რომ ის ცხრა ნახევარი წლის შემდეგ დაბრუნდეს ოჯახში, მეორე გადანაწილებას დაესწროს და მისი ულუფა მიწა უზრუნველყოფილია მეორე ათი წლით, ხოლო თუ ის გადაყოფის დროს სახლში არ იქნა და ნადელი დაკარგა, ხელახლა აღიდგენს, თუკი მომავალში დაბრუნდება, მეორე გაყოფის დროს ეგრეთ წოდებულ „ხუტორებზე“ და „ოტრუბებზე“ ხომ კიდევ უფრო მტკიცე და ურყევია მისი უფლება მიწაზე. და რაშია საქმე, რომ ჩვენ ამ საქმეში ვიჩინთ და უნდა გამოვიჩინოთ მეტი კათოლიკობა, ვიდრე თვით პაპმა. ეს დაუსრულებელი მიწისძვრა მიწის საკითხში პირდაპირ სამეურნეო სიგიჟეს უდრის (...).

სრულიად აუცილებელია, რომ წერტილი დაესვას ქართული სოფლის სამეურნეო ცხოვრების დაუსრულებელ რყევას, ვაკხანალიას და „მარადიორობას“. საჭიროა სულიერი სიმშვიდე, რწმენა ხვალისდელი დღისა. უნდა აღდგენილ იქნას მისი სამეურნეო თაოსნობა, საწარმოო დაზოგვისა და დაგროვების სტიმული და ხალისი უნდა მიეცეს. სრულიად გარდუვალი აუცილებლობაა, რომ გლეხს დაუმტკიცდეს საჩქაროთ, გამარტივებული წესით მის განკარგულებაში არსებული მიწა, მას უნდა მიენიჭოს ამ მიწის, თუ სრული ფორმალური საკუთრება არა, მფლობელობის უფლების უფადოთ გაცედივის, შეძენის, გაქირავების, გაჩუქების, საერთოთ მფლობელობის უფლების სრული განკარგულება. რა თქმა უნდა, შესაძლებელია და საჭიროც, რომ მიწის მფლობელობის შეძენა და გასხვისება განსაზღვრული იქნეს ერთგვარი მაქსიმებით, მაგ. ორი ნორმის ფარგლებში (ქართული მიწის ნორმა ხომ „მშვიერი ნორმა“). დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ ამ აზრისაა ქართველი გლეხობის 100 პროცენტი. ნუ გაიცინებთ (იცოდეთ, ეს მცდარი სიცილი იქნება და ეს ყველაზე უარესია), პატივცემულო ლევან, და ნურც გაიკვირებთ, თუ გეტყვით, რომ სულ ცოტა 99 პროცენტი სოფლის პარტიულებისა და კომსოზოლებისა, როგორც მიწის მუშა, ასე სოფლის ინტელიგენცია ამავე აზრისაა. სა-

ნამ საქართველოს სოფელს არ შეექმნება სამეურნეო და მამასადამე, სულ-
ერი სტაბილიზაცია, მანამდე საბჭოთა ხელისუფლების სოფელში სტაბილი-
ზაცია ძნელი საქმეა. დარწმუნებული იყავით, რომ თვით კოლექტივიზაციასაც
მაშინ მიეცემა შედარებით მტკიცე საფუძველი.

სხვათა შორის უნდა გაგახსენოთ ერთი იმის მაგალითი, თუ რამდენათ
უანგარიშოთ მეორდება ჩვენს სოფელში რუსული შაბლონი. ამ წელს, პურის
კრიზისის გამო, სხვათა შორის მიღებული იყო ასეთი დებულება: გლეხს თე-
ორი და შავი პურიც ბლომად აქვს, მაგრამ ფულიც ბლომად აქვს დაგროვილი
და ამიტომ აღარ ყიდის პურსაო, დასკვნა აქედან ასეთი გაკეთდა—საჭიროა
თვითდაბეგვრით, სესხითა და სხვა ასეთი საშუალებით ამოექაჩათ ეს ზედმეტი
ფული. კარგი და პატიოსანი, რუსი გლეხი პურითა და ფულით გასუქებულია.
მაგრამ აქ რა იყო და რა არის, დამშეული ქართველი გლეხი, რომელიც 6
მანეთს იძლევა ფუთ სიმინდში, რომ მასაც ყუბანელი 30 დესეტინიანი კულა-
ის საზომით რომ მიუღდექით!

პალაჰი

რადგან სტაბილურ პირობებზე სიტყვა ჩამოვარდა, უნდა შემდეგი მოგა-
ხსენოთ. მუშა-მოსამსახურეთა უდიდეს უკმაყოფილებას იწვევს ის გარემო-
ება, რომ არც ერთი მათგანი არ არის დარწმუნებული ხვალინდელ დღეში-ვის
რომელ საათში და რომელ დღეს მოვლის მოხსნა სამუშაოდან, არავინ იცის.
კომუჩარედის თითქმის განუსაზღვრელი დიქტატურა და თვითნებობა ამ სა-
კითხში ყოვლად აუტანელი ხდება. დიდი შეცდომაა, თუ ვინმე ფიქრობს, რომ
„კუჭზე ტერორი“ მეტ ძალასა და სიმტკიცეს მისცემს ხელისუფლებას, ვიდ-
რე მუშა-მოსამსახურეთათვის, თუ გინდ გარანტიის ნახევრის მიცემა, როგო-
რიც არსებობდა რევოლუციამდე. მთელი უპარტიო მუშა-მოსამსახურენი იმის
შიშსა და თრთოლვაში არიან, რომ როდესაც სათანადო კომსომოლი გაიზრ-
დება, ან დაახლოებით მაინც შესაფერ კომუნისტს იმოგნიან, „მე რასაკვირ-
ველია გამაგდებენ და სიმშლით სიკვდილი მომელის, თუმცა არაფერი საწო-
ნააღმდეგო არ მიქნიაო“ და სხვა.

ჩემს თვალწინ ჩატარდა ტფილისში სახლების მასიური ჩამორთმევა და
ამის შესახებაც მინდა მოგახსენო ჩემი შთაბეჭდილება. ძნელი წარმოსადგენი
იყო ამაზე მეტად ყოველმხრივი შეცდომა, როგორიცაა ეს ზომა.

ეკონომიურათ ყოვლად მავნებელი წარსულის გამოცდილება ყველასათ-
ვის აშკარათ ხდის, რომ ამ სახლების მოვლა უკეთესი არ იქნება, ვიდრე წა-
ნათ ის შემოსავალი, რომელიც სახელმწიფოს შემოუვება ბინის ქირიდან, შეიძ-
ლებოდა უფრო იაფათ გადასახადის სახით აეღო. ამასთანავე საბოლოოთ ჩა-
კლულ იქნა ბინების ხშვნების სტიმული, არამც თუ აღმშენებლობის, არამედ

შეკეთებისაც, და ეს იმ დროს, როდესაც საბინაო ბალანსი ყოველ წელს ახალ დეფიციტს იძლევა. უდიდესი კომპრომეტაცია ნახა ხალხის თვალში როგორც საბჭოთა ხელისუფლებამ, ისე განსაკუთრებით საბჭოთა სასამართლომ. სახლების ჩამორთმევამდე გახშირდა გაფრთხილება, რომ ვინც სახლს არ შეაკეთებს, მას ჩამოერთმევად. ამან რამდენადმე გავლენა იქონია და ზოგიერთებმა შეაკეთეს სახლები. შემდეგ კი პირველ რიგში სწორედ საუკეთესოთ შეკეთებულ და მოვლილ სახლებს დაუწყეს ჩამორთმევა. ხალხმა წინანდელი გაფრთხილება და შემდეგ პირის ტეხა უბრალო თაღლითობათ ჩასთვალა. კიდევ უფრო სასტიკი ზიანი და თითქმის განუკურნებელი ჭრილობა მიაყენა ამ ზომამ საბჭოთა სასამართლოს ავტორიტეტს. ამდენხანს ცნობილი იყო, რომ საბჭოთა სასამართლო რევოლუციონური და კლასიური სასამართლოა და სხვა ამისთანა, მაგრამ სადაური რევოლუციონურობა და კლასიურობაა, რომ სასამართლოს ათქმევინო, შავი თეთრიაო და თეთრი შავიაო. ჩინებულათ მოვლილი სახლი მოუვლელად უნდა მონათლოს და პირიქით. ამგვარ ცინიზმამდე არსად, არას დროს საბჭოთა კავშირში არ დაუჭვევითებიათ სამართალი. ვის რათ დასჭირდა სასამართლოს ასეთი გამასხარება და გაუპატიურება. თუ კი ეს ყოველად შემცდარი, განუსაზღვრელათ საზარალო ზომა საჭირო იყო, განა არ შეიძლებოდა განსაკუთრებული დეკრეტით მისი გატარება. თუმცა მგონაა დღეს არ არის გვიან, რომ ამ შემოვლით ნაბიჯს ერთი კალმის მოსმით გამოასწოვებდეს პარტია და სრულიად გააუქმებდეს ამ დროს და ქვეშ გადასულ კონფისკაციას.

პოლიტიკური რეპრესიები

უდაო ფაქტათ უნდა ჩაითვალოს ის, რომ არც საერთოთ ისტორიამ და არც საბჭოთა კავშირის ისტორიამ არ იცის მეორე ისეთი კუთხე, სადაც პოლიტიკურ რეპრესიას ასე უსაზღვროთ გაეშალოს ფრთები, როგორც ამას ადგილი ქონდა და აქვს საბჭოთა საქართველოში. დაუჭვრებელი ამბავია პირველს შეხედვით და ნამდვილათ (...), რომ საქართველოში ათასში ერთი ოჯახი არ გამოჩნდება ისეთი, რომლის წევრსა, ან ახლობელს არ გამოეცადოს ამა თუ იმ სახის პოლიტიკური რეპრესია. ამ მხრით საბჭოთა საქართველო თითო საჩვენებელი კუთხე შეიქნა დღეს და ისტორიულადაც საზღაპრო და მაგალითათ დარჩება. საბჭოთა საქართველოს მოქალაქემ თვით საპატიმროს სასჯელიც ცივ რუსეთში უნდა მოიხადოს. პირადად თქვენ სწერდით, პატივცემულო ლევან, ამ ერთი წლის წინათ „კომუნისტში“, თუ რატომაა შეუძლებელი პრინციპილურათ კომუნისტური ხელისუფლებისათვის პოლიტიკური ამნისტიის გამოცხადებაო, ყოველგვარ ხელისუფლებას შეეფერება პოლიტიკური ამნისტიის გამოცხადება, გარდა კომუნისტურისაო. აქ კამათით თავს არ

მოგაწყენთ, მაგრამ ის თქვენი დებულება, რა თქმა უნდა, ძირითადად შემცდარი, თუ რასაკვირველია კომუნისტურ ხელისუფლებას რელიგიას და ეკლესიას არ გაუტოლებთ, რადგან მხოლოდ ეკლესია უარყოფს პრინციპიალურათ ერეტიკოსების ამნისტიას. ის მუდამ ასე აყენებდა საკითხს. ერეტიკულად მოაზროვნე ან უნდა მორჩულდეს, ან უნდა განადგურდეს, რადგან დანაშაულობაა არა მარტო მოქმედება, არამედ შემცდარი რწმენაცო, თითქმის მთელი ქართველი ხალხი განვლილ ამბებისა და რეპრესიების გამო ან მგლოვიარეთაა, ან დამწუხრებული, ან გულნატკენი. თუ ხელისუფლებას სურს ხელი შეუწყოს ამ საშინლათ დამძიმებულ ატმოსფეროს გაფანტვას, მან პირველ ყოვლისა უნდა საერთო და სრული პოლიტიკური ეროვნული ამნისტია გამოაცხადოს.

დასკვნა

სხვა დიდ საკითხებს რომ თავი დავანებოთ, უნდა ვთქვათ შემდეგი: 1. „ზაფხუდერაციის“ გაუქმება და საქართველოს (...) საკითხის მოგვარება, 2. მიწის რეფორმისათვის წერტილის დასმა, მიწის თუ ფორმალური საკუთრების არა, უვადო მიწათმფლობელობის უფლების სრული განკარგულება: შეძენა და გასხვისება, განსაზღვრულ ფარგლებში, მაგალითად, ორი ნორმა. 3. მუშა-მოსამსახურეს იმის გარანტია, რომ მას უეცრივ, უმიზეზოთ თვითნებურათ ვერავითარი უჯრედი და სხვა ამისთანა ვერ დასტოვებს ულუკმა-პურით და 4. სრული პოლიტიკურ-ეროვნული ამნისტია — აი, ის ზომები, რომელთა საშუალებით შეიძლებოდა საბჭოთა საქართველოს ისტორიაში სრულიად ახალი ფურცლის გადაშლა, და რომელნიც (ზომები) იოტის ოდნავ არ ეწინააღმდეგება საბჭოთა სისტემასა და კომპარტიის ძირითად პრინციპებს. ხოლო რაც შეეხება ხელისუფლების სიძლიერესა და სიმტკიცეს, ერთი ასათ გაძლიერდება, ამ ზომათა გატარება იქნებოდა არა პრინციპიალური ფიზიკურ-პოლიტიკური მარცხი, არამედ დიდი ზეიმი გამარჯვებისა, სიძლიერისა და სიმტკიცის.

ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ერთი ჯგუფის წარმომადგენელი გრიგოლ ლორთქიფანიძისადმი

დიდათ პატივცემულო გრიგოლ!

სულ ეხლა გავიგეთ თქვენი ჩამოსვლის ამბავი და თუმცა არ ვიცით ! ა :მიზნით, მაგრამ მაინც ვერ დავიშალავთ ჩვენი გულის ტკენის გამო. ერთი იმიტომ, რომ ბოლშევიკები და მით უფრო „ახალ გზელი“ ჯაშუშ-პროვოკა-

ტორები, ყარიბი და ძმანნი მათნი, რომელთაც ზიზლით უცქერის ქართველი ხალხი, არ არიან იმის ღირსი, რომ თქვენ ელაპარაკოთ მათ, უკე თუ ეს არ ხდება რაიმე განსაკუთრებულ პირობების გამო და მოლაპარაკების ინიციატივა არ გამომდინარეობს ხელისუფლებისაგან, ქართველი ხალხი დაინახავს ამაში თავის შეურაცყოფას, რადგანაც იგი გაფასებთ თქვენ და დიდათ უყვარხართ მას, ამაში თქვენ თითონ დარწმუნდებით, როცა გაიგებთ ჩვენი ხალხის სულისკვეთებას; მეორე იმიტომ, რომ თქვენ ავტორიტეტს ბოლშევიკები თავის სასარგებლოთ იყენებენ, ჩვენ ვიცით შარშანდელი თქვენი მოწვევის ისტორია, ვიცით რა ხმები ვრცელდებოდა თქვენი ჩამოსვლის შესახებ, ვიცით როგორ გამოიყენეს თქვენი წერილები და ამიტომ ვაძლევთ ნებას ჩვენ თავს ვიფიქროთ, რომ ბოლშევიკები ეხლაც ასე მოიქცევიან, ამიტომ გვინდა ორი-ოდე სიტყვა მოგახსენოთ და იმედი გვაქვს საწყენად არ მიიღებთ.

საქართველოს დაპყრობის შემდეგ თქვენ იმყოფებით ტყვეობაში უცხო ქვეყანაში, ამიტომ შესაძლებელია დაწვრილებით არ იცნობდეთ, თუ რა ჯოჯოხეთურ პირობებშია ჩაყენებული ჩვენი ერი. მე-XX საუკუნის ადამიანის გონება ვერ წარმოადგენს იმ საშინელებას, რაც ამ შვიდ ნახევარ წლის სიგრძეზე ხდება საქართველოს ჩეკებში. ვისაც თვითონ არ განუცდია, ვერ წარმოიდგენს, რა ტანჯვა წამებას განიცდის საქართველოს მშრომელი ხალხი და მისი ახალგაზრდობა ჩეკის სარდაფებში. პოლიტ-პატიმრების ცემა-ტყემა, ფიზიკურად და სულიერად დამახინჩება შეუწყვეტლივ სწარმოება. ჩვენ შეგვეძლო მრავალი ფაქტების დასახელება, თუ როგორი ველური საშუალებებით უსწორდებიან პოლიტიკურ პატიმრებს ჩეკის სადისტებო, მაგრამ ამ ბაზაში ეს, შეუძლებელია. მხოლოდ საილუსტრაციოთ დავსძენთ აქ ჩვენს შესახებ. ჩვენ შვიდი მისჯილი პატიმარი, რომლებიც 3—3½ წელი ვიმყოფებით ციხეში, გადაგვიყვანეს მეტეხიდან ჩეკაში და 2½ თვე გვაწამეს იქ მხოლოდ იმისთვის, რომ ჩვენ ვიცავდით პოლიტ-პატიმრის ღირსებას: შემდეგ გადასახლებლათ გადმოგვიყვანეს აქ და ჩაგვყარეს ისეთ ბინძურ ჭურღმელში (ტრიუმში), სადაც თურმე გველებიც კი ბუდობენ. წუხელის ლოგინში შემოგვძქრა ორი გველი, რომლებიც დავხოცეთ და ვაჩვენეთ ადმინისტრაციას და ექიმს. ვყევართ იზოლიაციაში, როდის გვასახლებენ, არ გვეუბნებიან, მოკლებული ვართ ნახვებს, აწამებენ ჩვენს ჰირსუფლებსაც თუ ასე ველურად გვეპყრობიან ჩვენ უკვე ძველ და მისჯილ პატიმრებს, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა პირობებში ეყოლებათ ახლად დაპატიმრებული, ძიების ქვეშ მყოფი პატიმარი. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ თქვენი უმთავრესი ყურადღება მიქცეული იქნება ჩეკის საშინელების, რამოდენიმეთ მაინც, შესწავლისაკენ. სხვათა შორის პატივცემულმა სეითმა (ნაწილობრივ მაინც) იცის ჩეკის პირობები, რადგანაც მას შემთხვევა და შესაძლებლობა ჰქონდა უშუალოდ გასცნობოდა ამ პირობებს.

შესაძლებელია მთავრობამ რაიმე მოლაპარაკება დაიწყოს თქვენთან, ამიტომ ზედმეტი არ იქნება, რომ მოკლეთ იცოდეთ პატიმრების აზრიც.

საქართველო კვლავ დაუღალავად იბრძვის დამპყრობლების წინააღმდეგ და არც დაიღლება იგი ამ ბრძოლაში, სანამ არ მოიპოვებს დაკარგულ თავისუფლებას, სანამ არ აღადგენს დამოუკიდებლობას. მართალია, დიდი მსხვერპლი ეწირება ამ ბრძოლას, არ სწყდება ქართველი ხალხის დარბევა, აწიოება-გადასახლება, მაგრამ რა გაეწოება, თავისუფლებისათვის ბრძოლა უმსხვერპლოდ არ იქნება, ეს შეგნებულ იქნეს ჩვენ ხალხს და ამიტომ არის, რომ ბრძოლა არ სწყდება; დამპყრობელ ხელისუფლებასა და ხალხს შორის გათხრილია ღრმა — გარდაუვალი უფსკრული და შერიგება არ ხერხდება.

ჩვენი აზრით, ამ მდგომარეობიდან გამოსავალი არის. შექმნა ისეთი პირობების, რომ შესაძლებელი გახდეს ხალხის და ხელისუფლების შერიგება, ამისათვის საჭიროა ხელისუფლებამ შესწყვიტოს რეპრესიები, დააბრუნოს სამშობლოში ყველა გადასახლებულები, გაანთავისუფლოს ციხეებიდან და ჩეკებიდან ყველა პოლიტ-პატიმრები. ჩვენი დაპირება იქნება, პირნათლად თანამშრომლობა ხელისუფლებასთან 10 აპრილის რეზოლუციის ნიადაგზე. ჩვენ ვერ გავაშუქებთ ამ პატარა ბაზათში ამ კითხვებს, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ეს არც საჭიროა... რომ შესწყდეს ჩვენი ერის განადგურება, ამისათვის საჭიროა პირველ რიგში ასეთი მოთხოვნის წაყენება. იმედია ამ ჩვენ მოსაზრებას გაუწევთ ანგარიშს.

ღრმა პატივისცემით და ამხანაგური სალამით:

(ზელს აწერს დაახლოებით 6 კაცი. გვარები

არ იკითხება)

„24“ — ივნისი 1928 წ.

თბილისი

გრიგოლ ლორთქიფანიძის წერილი საპარტოვალოს სოციალ-

დემოკრატიული მუშათა პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს

საქართველო. თბილისი. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს

ძვირფასო ამხანაგებო! დღეს ჩვენი მოძღვრის, მოძღვრის, ამ სიტყვას ნამდვილი მნიშვნელობით, ჩვენი დიდი და ჭაყვარელი სილიბისტროს მოწამებრივის სიკედილის წლის თავია. 17 თებერვალი უნდა იქნეს ჩვენი რიგებისათვის დღეთ არა მარტო სამგლოვიარო მოგონებისა, არამედ იმ ყოველწლიურ

თარიღათ, როდესაც ჩვენს სოციალისტურს, რევოლუციურსა და ეროვნულ ანათემას აღვაველენტ განსვენებულისა და მთელი ქართველი ხალხის ჯალათების წინააღმდეგ. ის იყო ჩვენი პარტიის კოლექტიური სინდისი, ის იყო ჩვენი პარტიულ ძმობის სიყვარულის საერთო გული და ქურჭელი: მასთან და მის გულში იყრიდა თავს, რიგდებოდა და ერთდებოდა ყველა ჩვენგანის გრძნობები; და აი ამ მოძღვრის წამების თარიღი უნდა იქნეს იმ დღეთ, როდესაც ჩვენი ამხანაგები ყოველგვარ წვრილმან უკმაყოფილებასა და უსიამოვნებას ურთიერთ შორის დაივიწყებენ და მისი დიდი წმინდა ხსოვნის ირგვლივ მტკიცეთ შეკრავენ თავიანთ რიგებს. ეს უნდა იქნეს დღეთ სამოქალაქო მონანიებისა, როდესაც თითოეული ჩვენგანი გადააულებს თვალს თავის ერთი წლის ნამოქმედარს, აღწუსნავს საკუთარ ნაკლსა და დანაშაულს პარტიულ, მოქალაქეობრივს და ეროვნულ მოვალეობის წინაშე; ეს უნდა იქნეს იმავე დროს ფიციისა და აღთქმის დღეთ, როდესაც თითოეული ჩვენგანი განსჯის რა თავის წლიურ ნამოღვაწევს იმ საზომით — თუ „რას იტყოდა ამის შესახებ ჩვენი სილვა“, და მტკიცეთ აღუთქვამს, რომ მომავალში ის ისე მოიქცევა, როგორც მას მოეწონებოდა და მისი არწივისებურ მკვეთრსა და იმავე დროს სიყვარულითა და ნაზი სითბოთი სავსე თვალებს სიხარულის ცეცხლით აანთებდა. ეს უნდა იქნეს დღეთ მტკიცე აღთქმისა, რომ არ მოვისვენებთ, სანამ მის დატყვევებულ ნეშტს არ ამოვასვენებთ რუსთა სასაფლაოზე ოკუპანტ-ჩეკისტების მიერ გაჰრილ საპარიდან და არ დავასვენებთ იქ და ისე, სადაც და როგორც ღირსია დიდი რევოლუციონერი და დიდი მოქალაქე, დიდი ქართველი და დიდი ადამიანი. და არ მოვისვენებთ არც ამის შემდეგ, სანამ არ განხორციელდება მისი საბოლოო მიზნები და იდეალები.

ჩვენ კი უცხოეთის ტყვეობაში მყოფნი და რუს თვითპყრობელ მეფეთა მიერ ნაშენებ საკატორლო ციხეში ჩაკეტილნი მისი მოწაფენი გულახდილათ ვაღიარებთ, რომ ამ წლის განმავლობაში ჩვენს მოქმედებასა და უმოქმედობაში უთუოთ ბევრი რამ იყო ისეთი, რომელსაც მოძღვარი დაგვიწუნებდა, მაგრამ მისი ხსოვნა და მისი სახე მუდამ ჩვენთანაა და ვცდილობთ და ვეცდებით ყოველთვის და ყველაფერში ისე მოვიქცეთ, რომ მისი მოსაწონი ყოფილიყოს.

ამხანაგური სალამით სოციალდემოკრატები.

რუსეთი. ქ. იაროსლავი.

საკატორლო ციხე.

17 თებერვალი 1923 წ.

ПИСЬМО-ЗАПИСКА

Глубокоуважаемый Иосиф Виссарионович.

Вашей инициативой поставлен вопрос о пересмотре конституции в сторону ее демократизации.

Советская пресса квалифицирует этот шаг как событие всемирно-исторической важности. Такая оценка, разумеется, может относиться не к тому, что уже произошло, а к тому, что, по-видимому, намечено; пока только прокламирована лишь общая формула, в которую может быть вложено содержание действительно всемирно-исторического значения, а именно, в период упадка буржуазной демократии и парламентаризма, в эпоху разгула фашистской диктатуры Союз Советских республик подымает знамя новой демократии на основе социализма, на началах социальной демократии. Хочется верить, что это именно так и будет, и жестоко будут посрамлены те скептики и злопыхатели, которые в этой декларации хотят видеть лишь «большевистский блеф» и прочат, что этот «Эльбрус коммунистических обещаний в лучшем случае родит демократическую мышь».

Мы имеем основание надеяться, что эта Ваша инициатива действительно откроет новую эпоху, ибо диктатуру пролетариата марксизм понимает не как самоцель и извечную категорию, а как тяжелую, но временную необходимость переходного периода, подобно тому, как и мучительная хирургическая операция является не целью, а тяжелым, но неизбежным средством лечения, подобно тому как муки родов неизбежно сопутствуют появлению новой жизни. Лишь буржуазная и аппаратическая мысль не может понять особой природы диктатуры пролетариата и твердит свой вульгарный тезис о том, что никакие диктаторы и никакая диктатура сами себя не ограничивают и демократически себя не реформируют.

Друзья и враги социализма и Советского Союза с напряженным вниманием и интересом будут следить за работой и ждать результатов работы Вами возглавляемой исторической комиссии, а мы даже испытываем потребность и позволяем себе высказать Вам кое-какие соображения по поводу этого события. Разумеется, мы не можем претендовать на то, чтоб быть заслушанными конституционной комиссией или ее председателем по всем вопросам социально-политического характера, но решаемся просить слова путем настоящего письма-записки по одному из разделов, который будет предметом изучения и решения названной комиссии. А именно, мы хотим быть заслушанными Вами по национальному вопросу вообще и в частности, о Советской Грузии, несмотря на то, что со дня ее советизации и по сей день мы являемся изгоями, числящимися в списке недругов социализма и родины. И просим Вас верить, все, что мы выскажем в этом письме, быть может

даже с некоторой резкостью и сгущением красок, будет сказано не для полемики, а тем более не просто ради оппозиции или иного политического оказательства, а исключительно из искреннего желания, пользуясь Вашим выражением, принять участие и оказать содействие в упорядочении советского строя.

Через несколько дней после Октябрьской революции была опубликована историческая «Декларация прав народов России» (3-го ноября 1917, «Правда» № 178). Возвещая отныне «политику добровольного и честного Союза народов России», декларация эта давала следующее резюме:

1. Равенство и суверенность народов России.
2. Право народов России на свободное самоопределение, вплоть до отделения и образования самостоятельного государства.
3. Отмена всех и всяких национальных и национально-религиозных ограничений.
4. Свободное развитие национальных меньшинств и этнографических групп, населяющих Россию.

И подписана была эта декларация так: «Именем Республики Российской Народный Комиссар по делам национальностей Иосиф Джугашвили-Сталин. Председатель Совета Народных Комиссаров В. Ульянов (Ленин)».

Спора нет, что такая постановка национального вопроса являлась принципиально социалистической, интернациональной, но нам казалось и кажется, что в практическом проведении этих программных установок имелся и имеется ряд ошибок и извращений, замечается как бы паралич воли в проведении ряда самых элементарных и бесспорных положений национальной программы Компартии и Советов.

В наименовании Советской страны — «Союз республик» заключено пока больше программы и идеала, чем вполне уже осуществленного факта. Мы склонны это объяснить, разумеется, не русско-великодержавным характером и устремлениями Советского правительства и его вождей, а главным образом следующими объективными обстоятельствами: 1) Колоссальной силой исторической инерции; 2) Тем фактом, что решающей силой Советской революции географически и этнографически была Великобритания, которая и на этот раз, но уже по-новому, по революционному, по-советски явилась собирательницей наследственных земель бывшей Российской империи; 3) Тем фактом, что окруженная со всех сторон внутренними и внешними врагами советская диктатура, т. е. руководящий штаб длительной и ожесточенной внутренней и внешней войны вынужден был организоваться по принципу железного централизма, ибо диктатура вообще не организовывается по принципу великой федерации национальных или иных фракций.

Благодаря этим обстоятельствам нынешние союзные республики пока представляют из себя скорее географические проекции на карте Союза или же административные единицы, выделенные по признаку национальному и наделенные свободой и родного языка в школе в

театре, в литературе и в местном (в особенности в сельских местностях) управлении. Но в целом политически и экономически Советский Союз представляет из себя одно из самых централизованных государств в мире.

С одной стороны, Советская власть со страстностью организатора величайшего этнографического музея вызывает к жизни из забвения или почти из небытия много десятков мелких и мельчайших племён и племённых, не очерченных этнографических групп, содействует их развитию, создает для них письменность и т. д., а, с другой стороны, по отношению к некоторым историческим нациям с древнейшей культурой Советская революция пока еще находится в значительном долгу. Как будто выходит по русской поговорке, что мы отцеживаем комаров и глотаем верблюдов. Возьмем пример Грузии и Армении и вообще так называемого Закавказья, где национальный вопрос был проведен и проводится с крайне восточным, тюрко-мусульманским уклоном.

Вы, разумеется, лучше нас помните Вами составленный и подписанный вместе с В. И. Лениным декрет о «Турецкой Армении». Как Вы, так и никто в мире кроме, конечно, турецких империалистов, не сомневался в том, что в пределах тогдашнего Османского государства существовала «Турецкая Армения». Ваш декрет («Известия», № 24 от 31 декабря 1917 года), разумеется, признавал этот очевиднейший факт и торжественно обещал: «1) ...Немедленное образование армянской народной милиции в целях обеспечения личной и имущественной безопасности жителей «Турецкой Армении». 2) Беспрепятственное возвращение беженцев-армян, а также эмигрантов-армян, рассеянных в различных странах, в пределы «Турецкой Армении». 3) Беспрепятственное возвращение в пределы «Турецкой Армении» насильственно выселенных во время войны турецкими властями в глубь Турции армян, на чем Совет Народных Комиссаров будет настаивать при мирных переговорах с турецкими властями. 4) Образование временного Народного Правления «Турецкой Армении» в виде Совета Депутатов Армянского народа, избранного на демократических началах».

Далее устанавливался способ определения границ «Турецкой Армении» и т. д., а чрезвычайному Комиссару по делам Кавказа, Степану Шаумяну — поручалось оказать населению «Турецкой Армении» всяческое содействие в деле осуществления названного декрета.

Надо полагать, что каждый армянский юноша, каждый комсомолец-армянин, который лишь из книг может знать историю мировой империалистической войны и Советской революции, может спросить и, наверное, спрашивает — «А где же сейчас эта самая «Турецкая Армения», национально-политическое устройство которой взяли на себя В. И. Ленин и сам И. В. Сталин?» — И на этот вопрос придется ответить, что, не только «Турецкой Армении» не стало, не только беженцев, эмигрантов и насильственно высланных турецкими властями армян не вернули в «Турецкую Армению», но всех армян, живущих в «Турецкой Армении» до единого либо истребили, либо изгнали по указке и под

руководством вождей турецкой, так называемой, национальной революции. Мало того, не только не была восстановлена политически «Турецкая Армения», но спустя 3 года после этого декрета почти половина т. н. Российской или Кавказской Армении безнаказанно была захвачена кемалистской Турцией, и в этой части Армении также не оставили ни одного армянина. Так была определена армянская граница Советского Союза с Турцией. А что касается внутреннего размежевания, то из Советской Армении выделили, населенный по преимуществу мусульманами (в особенности после того, когда армяне были вырезаны) Нахичевань и присоединили к Азербайджанской Советской республике, хотя с этой последней ни в какой территориальной связи не находится, и для того, чтоб из Баку по железной дороге попасть в Нахичевань, нужно ехать через весь Азербайджан, Грузию и Армению. С другой стороны, во всех отношениях органическую часть Армении и армянского народа — Карабах — отрезали узким земельным коридором от Армении и в виде автономной армянской области закрепили за Советским Азербайджаном (?!), и как бы в компенсацию за все эти неисчислимые жертвы армянского народа и Армении ей был прирезан кусочек грузинской территории — Аллавердский район (который со своим грузинским монетным двором, кстати сказать, вместе с нынешним азербайджанским Казахским округом, лишь сто с лишним лет назад, как неотделимые части «договорной» монархии Грузии, были внесены грузинскими царями в качестве т. ск. территориального пая, в тогдашнюю Российскую империю). Так печально определилась пока судьба Армении в отношении территориальном и национальном.

Что же касается Грузии, то ее территориальный минимум еще до советизации был установлен Российским Советским правительством согласно договору 7 мая 1920 года, в силу которого оставалось выяснить лишь основательность претензии Азербайджана на некоторые части Закатальского округа. Но после советизации Грузии, с 1921 года дела приняли иной оборот. По Московскому Советско-Турецкому договору и внутреннему размежеванию Советская Грузия потеряла не менее пятой части всей территории, из которой большая часть отошла к Турции, которой вместе с Ардаганским и Артвинским округами передали даже Поцховский район, т. е. ключи от ворот Ахалциха, долины Куры и Аджарии. Что же касается внутреннего разграничения Советских республик, то не только удовлетворили претензии Азербайджана «на некоторые части в Закатальском округе», но весь округ целиком закрепили за Азербайджаном, мало того, еще прирезали полосу территории из Кахетии из степи Эриктара, больше половины Караязской степи с Давид-Гареджинским районом (?!). (И не удивительно, между прочим, если после этого распоряжение Наркомтяжпрома о включении «Грузнефти» в «Азнефть» вызывает дикий вопрос о том — не будет ли и Ширази передан под высокую руку Азербайджана на положении отделенного «доминиона», вроде Нахичевани, или попросту присоединен к нему со всей восточной Кахетией).

В течение веков огнем и мечом уничтожал империалистический ислам два древнейших культурных народа — грузинский и армянский — путем прямого физического истребления, насильственного переселения и обращения в ислам. И вот, в 20 веке, когда в результате мировой войны, в особенности революций, эти два народа-мученика имели все права и основание хотя бы на частичное исправление той исторической несправедливости, которую на их голову обрушивал восточный империализм, вместо исправления прошлой несправедливости, еще новые дополнительные армянско-грузинские жертвы оказались принесенными на алтарь панисламизма. И особенно парадоксально: 1) что все это случилось после исторического декрета И. В. Сталина и В. И. Ленина о правах народов России, после декрета В. И. Ленина и И. В. Сталина о «Турецкой Армении» и договора от 7 мая 1920 года, определившего минимум территории Грузии; 2) что все почти эти жертвы прямо или косвенно были принесены панисламизму и его вождю Турции, которая на всех фронтах мировой войны была побита и разгромлена и почему-то в результате без победы оказалась победительницей и завоевательницей на границах (и косвенно даже кое-где внутри) Советского Союза; 3) что антигрузинский и антиармянский империализм персидских шахов и турецких султанов, дела и традиции всех этих Шах-аббасов и Ага Магомет-ханов не только не запрещены, но и расширены и освещены не только именем так называемой национальной турецкой революции, но как-будто великими принципами интернационализма Советской Революции.

А объяснялось все это в значительной степени утрированием восточной постановки как всего национального вопроса, так и судеб мировой социальной революции, а, с другой стороны, невероятным преувеличением роли и значения Турции, которая после мировой войны равного уже не представляет в Азии, кроме самого себя, т. е. Ангорского государства. Особенно и выпукло был формулирован Вами этот «восточный уклон» на XII партсъезде, на котором Вы заявили, что удельный вес Калмыцкой области, или крохотного Аджаристана значительно больше, чем, например, целой Украины, и мотивировали Вы такой парадоксальный тезис тем, что буддистская Калмыкия и мусульманская по вероисповеданию Аджария связаны с Востоком.

А наши тезисы по национальному вопросу — говорили Вы — строятся так, что мы как бы поворачиваемся лицом к Востоку, имея в виду те тяжелые резервы, которые там дремлют...

«Ежели мы на Украине совершим маленькую ошибку, это не будет так чувствительно для Востока (а чувствительность самой Украины, всех западных нацмен и всего Запада, т. е. Европы и Америки неужели важна не сама по себе, а только для Востока? — Авторы письма). А стоит одну маленькую ошибку совершить в маленькой стране, в Аджаристане (120тыс. населения), как это отзовется на Турции и отзовется на всем Востоке, ибо Турция теснейшим образом связана с Востоком. Стоит допустить маленькую ошибку в отношении маленькой области

калмыков, которые связаны с Тибетом и Китаем, и это отзовется гораздо хуже на нашей работе, чем ошибки в отношении Украины. Мы стоим перед перспективой мощного движения на Востоке и должны нашу работу направлять прежде всего по линии пробуждения Востока».

Трудно не выразить удивления по поводу того, что так безгранично преувеличили, преувеличиваете и сейчас, роль и влияние послевоенной Турции на Востоке (а также прочность и надежность ее дружбы к нашему Союзу) и что аджарцев объявили не то родственною туркам народностью, не то особою нацией со своим национальным вопросом и т. д., и что Вы, который так прекрасно знает, что такое Аджара, и который в своем исследовании «Марксизм и национальный вопрос» еще в 1913 году, давая основательный анализ национального вопроса и определение понятия «нации», в полемике с Базером и другими восклицали: — «не организовать же их (аджарцев) отдельно от грузин на прочие религиозных дел? А кобулетцы? А ингилойцы и т. д.?».

Кстати, об ингилойцах и удидах... напомним их судьбу. Выше уже было сказано, что Закаталы, как законное приобретение Шах-Аббасов, вместе с остатками грузин-ингилойцев были закреплены за Советским Азербайджаном, который между прочим, согнал со своих вековых очагов грузин-удиков и часть нашла приют и оседлость в Грузии.

Да не только в Советском Азербайджане, но во всех советских республиках, полностью или частично, были согнаны со своих очагов грузинские поселения, например, Алагир на Северном Кавказе (Осетия), ряд поселений в Сочинском и Туапсинском районах и т. д. Можно сказать, что после революции ни один грузин-земледелец не получил возможности поселения на территории братских советских республик, хотя, кстати сказать, так много шума было поднято вокруг, якобы, уже решенного и осуществляемого дела поселения в Сочинском районе первого десятка тысяч безземельных грузинских крестьян. Но зато обратный процесс — поселение граждан других, богатых землею, республик на территории безземельной Грузии — продолжается и ныне.

Можно спорить о том, была ли настоящая нужда и целесообразность в этом, но факт остается фактом, что, благодаря такой чрезмерно «восточной» постановке национального вопроса и всей проблемы сохранения и развития Советской революции, кровные интересы Грузии и Армении, представителей так называемой западно-христианской культуры, были принесены в жертву. Это надо сказать. Это надо помнить. Это должно ко многому и многому обязывать. В такой жертве может быть когда-то была нужда, но не делать же из нужды извечную добродетель.

Если отрыв от Грузии в пользу Турции ее южных и юго-западных частей с большой натяжкой можно объяснить тогдашней международной ситуацией и тогдашним положением Советской революции, то ничем не обосновано, что советизация буквально со всех сторон обокорнала Грузию в пользу всех ее советских соседей, в том числе в пользу богатого землею Азербайджана (и без того в значительной части живущего

на бывших армянских и грузинских землях) и даже в пользу мирового земельного Креза — РСФСР, которая не только не разрешила в пользу братской безземельной Советской Грузии спорного вопроса в Сочинском и Туапсинском районах, но даже пошла целесообразным и справедливым с точки зрения интернационализма оторвать тот кусочек территории в Гагринском районе, который даже с точки зрения русского белого правительства, а также Московского договора была, бесспорно, грузинским.

По нашему пониманию мировая социалистическая революция должна разрешить земельный вопрос не только в национальных пределах, но и в интернациональном масштабе, т. е. устроить своего рода мировой «черный передел». Так и поступит будущая мировая Советская федерация, которая по предложению, наверное, русской секции в какой-то степени удовлетворит часть даже тех претензий на землю, которые сейчас предъявляются оголтелыми восточными и западными фашистскими империалистами нашему Союзу, как «случайному захватчику» и владельцу почти одной шестой земного шара.

Мы имели все основания рассчитывать, что именно в таком интернациональном аспекте будет разрешаться территориальный земельный вопрос в Советском Союзе. Декларативно этот принцип был провозглашен, и кое-где, например, на Северном Кавказе, и земли, отобранные в XIX столетии в пользу казаков, начали возвращать разным горским народам. Но как раз наоборот было поступлено с Арменией и Грузией: не только им не были возвращены их земли, ранее захваченные и колонизованные восточными и прочими завоевателями, но они даже потеряли часть той территории, которой владели к моменту советизации.

Даже при простом административном районировании внутри той или иной республики ряд комиссий подолгу и основательно изучает и дискутирует вопрос о том, как целесообразнее провести границу между областями, округами и районами, а наш тогдашний Председатель Совнаркома Будю Мдивани с гордостью заявил в Вашем присутствии на съезде Советов, что акты, определяющие границы Советской Грузии, он подписывал, не читая их.

В те времена можно было поверить в основательность таких объяснений, что территориальные санкции на Грузию в пользу всех ее соседей наложены за ее (Грузии) упорную приверженность к т. н. буржуазной демократии и т. д. и что в передвижке границ, например, от Пойлинского моста в глубь Грузии, отрыв территории в Гагринском районе, или даже включение расположенного в Раче Мамисонского перевала в пределы Юго-Осетии, что все это объяснялось внутренними стратегическими соображениями, направленными против неблагоприятной Грузии.

Но времена прошли, не та уже расстановка и соотношение мировых межгосударственных и социальных сил, «тяжелых восточных колониальных резервов» и «оппортунистически настроенного» европейско-американского пролетариата и т. д. И судьба Грузии связана и должна

быть связана с Советским Союзом и с делом победы социализма. В настоящее время уже оскорбительно для грузинского народа, что Москва по отношению к ней может иметь внутренние стратегические соображения. Пора выразить доверие грузинскому народу, снять с него территориальные санкции и (оставляя открытым вопрос о Поцхови, Артвинне, Ардагане и т. д., а также об армянских территориях в Турции для урегулирования по методу дружеских международных переговоров и соглашений между Советским Союзом и Турцией) вернуть ему Закаталы, степи Ериктара и Джейран с естественной границей на реке Куре от Пойлинского моста до владения Алазани, вернуть Караязскую степь с Давид-Гареджем и т. д. Включить в Грузию хотя бы Адлерский район, ибо о Сочи, по-видимому, трудно говорить после той реконструкции и затрат, которые проведены и проводятся на этом курорте.

Такие же коррективы могут и должны быть сделаны к границам Армении, а именно, Нахичевань (несмотря на то что это очень и очень не поправится в Ангоре) на тех же автономных началах (надо) вернуть Армении, уничтожить коридорчик между Арменией и Карабахской областью и присоединить ее к матери-Армении, которой необходимо дать из бывшего Казахского уезда ущелье реки Акстафы до ее впадения в реку Куру и железнодорожный выход на главную магистраль от Дилиджана к Акстафе.

* * *

Согласно принципам Советской «Декларации прав народов России», произошло национальное освобождение и оформление государственного суверенитета основных национальностей бывшей Российской империи. Одни из них восстановили свою насильственно отнятую у них государственную самостоятельность, как, например Польша, Финляндия, Грузия, Армения и т. д., а другие, например, Азербайджан, Татария, Казахстан и т. д., начали оформляться в новые государственные образования.

Некоторые из национальностей бывшей Российской империи, правда, на буржуазной основе, но по настоящее время сохранили полный суверенитет. Таковы т. н. западные нации: Польша, Литва, Латвия, Эстония и Финляндия, которые Европа объявила кордоном от так называемой «советской заразы» и оказала решительную военную и дипломатическую поддержку. Вторая же группа восстановленных, или вновь образовавшихся государств (Грузия, Армения, Украина, Азербайджан, Белоруссия и др.) была уже впоследствии советизирована и на новой основе, на основе союзной конституции, возвращена в единое с Россией государственное русло. При этом подразумевалось, что объединение в Союз республик ни в коем случае и ни в какой степени не задевало свободного и всестороннего развития этих республик. Все функции, присущие государству, внутри этих республик должны были отправляться по своему содержанию по-советски, по-большевистски, единым

союзным фронтом, но по форме, по языку, безусловно, и безоговорочно автономно, т. е. на языке и через граждан данной республики. Грузия, Армения, Украина и прочие должны были по существу сделаться советскими, а по форме, по языку должны были остаться грузинской, армянской, украинской и пр., совершенно так же, как если бы в Советском Союзе оказались бы членами советские Бавария и Венгрия или же, если бы советизировались Франция, Италия и т. д. Так именно и стоял вопрос при заложении основ Союза Советских Социалистических республик, когда его главный зодчий следующим образом определил природу и характер создаваемого им государства: «Союз Республик, созданный на началах равенства и добровольности рабочих и крестьян отдельных республик, является первым опытом пролетариата в деле урегулирования международных взаимоотношений независимых стран и первым шагом к созданию будущей всемирной Советской Республики Труд».

А значительная часть советских чиновников, по авторитетному заявлению этого же творца Советского Союза, смотрела на дело иначе, а именно, организацию Советского Союза рассматривала «как шаг к ликвидации этих республик, как начало образования единого неделимого» (из резолюции по национальному вопросу, предложенной И. В. Сталиным и принятой XII съездом Компартии).

В связи с пересмотром Конституции Советского Союза и той новой эпохи, которая возведена, а кое в чем уже началась (паша международная политика и т. д.), необходимо отдать себе полный и беспристрастный отчет в том, в какую же сторону больше развивался Советский Союз за эти 12 лет — в сторону образца «урегулирования международных взаимоотношений независимых стран» или же в сторону «единого неделимого».

Хотя XII съезд Компартии торжественно и категорически провозгласил «абсолютную необходимость существования и дальнейшего развития национальных республик», в действительности гораздо сильнее и систематичнее происходили процессы обратного порядка. С самого основания Союза автономные права союзных республик из месяца в месяц, из года в год систематически урезывались в пользу центра. Все законодательства, как уголовное, так и гражданское, суд (хотя юстиция и сейчас остается формально независимой), Наркомат земледелия, ВСНХ, а потом разные Наркоматы промышленности, Наркомвнутдел (милиция) и т. д. — все это шаг за шагом подводилось под железную централизацию, строжайшее единство и единообразие. Даже дело просвещения, которое и сейчас формально остается не только автономным, но даже независимым, фактически централизовано не менее, чем военное дело. Что бы ни предпринял Наркомпрос РСФСР даже в виде опытов, как, например, комплексная система или метод проектов, сейчас же во всем Союзе все Наркомпросы, от Карелии и до Сталинабада, последнее распоряжение Российского Наркомпроса объявляют незыблемым положением марксистско-ленинской педагогики, и школы всех

городов, сел, аулов, кишлаков мгновенно переходят на новые методы и т. д., пока их не одернет Культпром ЦК партии.

Не только независимости, но даже и тени автономии не осталось за союзными республиками в школьной политике. Вся жизнь и работа школ Советского Союза до самых мелочей однообразно регламентируется либо путем слепого равнения на Наркомпрос России, либо же регулируется отделом культуры и пропаганды ленинизма ЦК ВКП (б), который фактически является Союзным Наркомпросом. Сейчас уже в прессе возбужден вопрос о создании Союзного Наркомздрава. Советский Союз в настоящее время представляет одно из самых централизованных государств мира, причем это централизованное государство административно районировано по национальному признаку: союзные или автономные республики, автономные области, национальные районы и национальные сельсоветы. Всем этим национальным административным единицам предоставлена свобода родного языка. Медлительность Союза проникнута духом интернационализма, ему чужды и враждебны всякие национальные ограничения и привилегии. Но фактически, в виду крайней централизации всего строя, языковая автономия даже в Союзных республиках ограничивается школой, театром, литературой и местным (главным образом в сельских местностях) управлением. Все основные меры политики и экономики остаются за русским языком, за русским началом, ибо все командные высоты централизованы и языком команды фактически (хотя без формальных привилегий) является русский. Все союзное на 99% русское по языку, по форме, начиная со Всесоюзной Академии наук, дипломатии, флота (на 100%), армии, железной дороги, водного транспорта, наркомвнутдела, народной связи, наркоматов союзной, т. е. почти всей, промышленности и кончая тригонометрическим пунктом всех высот и позиций, высочайшей высотой — Всесоюзной Коммунистической партией; все это в основном является русским по языку, хотя, кстати, в отличие от всех национальностей нашего Союза и всего мира русский народ как будто «лишен» права иметь свою национальную компартию, но ни для кого не секрет, что «лишенство» оказалось не таким уже страшным: в конце концов в наименовании РКП (б) «Р» заменили буквой «В» и только; по существу это так же мало изменило положение, как и переименование русской, Петровско-Ломоносовской, Академии наук во Всесоюзную, которая для академиков Павловых и Карпинских и сейчас остается и называется «сокровищницей и хранителем дорогой и родной русской пауки», так оно и есть, сколько бы Волгиных, Бухариных и Лукиных, и даже «нацмен»-академиков не вводить в Московскую Академию наук, она все-таки остается русской, а переименование во Всесоюзную изменило только источник финансирования: с бюджета РСФСР перешла на союзный бюджет.

Ничего, конечно, в этом отношении не изменится, даже [если] для всей сотни народностей Союза устроить нечто вроде «Осетинской сек-

312

ции Грузинского отделения Закавказского филиала (есть и такое) Академии наук Союза Советских Социалистических республик». ...
Спрашивается — является ли в таком виде наш Союз тем «первым шагом к созданию будущей Всемирной Советской республики труда, регулирующей международные взаимоотношения независимых стран», каким он должен был быть по Вашему первоначальному замыслу и по Вашим словам? Согласитесь, что трудно допустить, чтоб с точки зрения национальной автономии, объема прав Союзных республик, наша Союзная конституция могла бы удовлетворить не только французских, германских и английских, но и польских, финских, румынских, эстонских и латышских пролетариев, и даже афганцев, персов, тибетцев, индусов и др., по имя которых с таким восточным «перегибом» и «уклоном» строилась до сих пор национальная политика нашего Союза.

Правда, советизация проникла во все процессы национального оформления союзных республик, но в основном началось сильное торможение, суживание темпов и масштабов национального развития и государственной консолидации, которые имели место до советизации этих не русских республик. Несмотря на наличие и борьбу противоречивых процессов, пока решительный перевес имеется на одной стороне, а именно; сегодняшний Союз Советских Социалистических республик в основном является Великой Советской Русской державой, в которой по русским союзным республикам фактически представлена определенная языковая автономия лишь в школе, в театре и частично в местном управлении. Это для всех очевидный и бесспорный факт, но если нужна совершенно свежая иллюстрация победы русского уклона, то можно сослаться на авторитетнейшее заявление П. П. Постышева, который в недавнем своем выступлении на заседании Киевской партийной организации, сообщив о том, что «сейчас успешно выкорчевываются» его корни, между прочим заявил: «Есть у нас такие члены КП(б)У, которые уже украинизировались неплохо, а некоторые даже очень хорошо, но за последнее время они стали дезукраинизироваться и даже говорить по-украински. Нужно прямо сказать, что эти люди льют воду на мельницу врага. Это серьезное явление, на которое мы должны обратить особое внимание... Ведь поймите, товарищи, что даже у нас, в Киеве, украинизировано всего лишь 38% сети партпросвещения...» («Правда», 5 марта, 1935 года).

Надо было ожидать, что оратор даст анализ причин* этого, как сам говорит, «серьезного явления, на которое надо обратить особое внимание», но он этого не сделал, равно как не сообщил о том, громили ли где-нибудь и когда-нибудь другой уклон — великодержавный. Вывод, который был сделан одним из ответственных, если не самым ответственным, руководителей Украины, состоит в том, что на Украине

* Например: потрясающе непонятный и внезапный акт «Сплошной отмены» многомиллионного украинского меньшинства во всей России — на Кубани, в ЦГО и т. д.

надо создавать украинские кадры и на Украине следует выдвигать украинцев. Не знаем, украинизировались ли сами руководители Украины П. П. Постышев, С. В. Кеснер, Н. И. Попов и другие, говорили, например, что Л. М. Кагановичу как раз тогда пришлось оставить руководство Украины, когда он уже овладел украинским языком. Допустим, что украинский народ в течение 18 лет не сумел из своих рядов выдвинуть вполне подходящих вождей, которые не нуждались бы в особой украинизации, но согласитесь, глубокооужаемый Иосиф Виссарионович, что парадоксально дико звучит, что на 18-ом году Советской революции — период, за который выросло целое новое поколение — в тридцатимиллионной союзной советской республике — Украине, говорят о необходимости борьбы за создание и выдвижение украинских кадров (!!). Действительно, есть над чем «особенно» и «серьезно» задуматься, и не только Киевской или всей украинской организации, а самому верховному руководству Советского Союза, ибо создается такое положение, когда поневоле выполнены слова В. И. Ленина о том, что в национальном вопросе «нам не позволено делать мельчайшие ошибки, потому, что они подрывают нашу принципиальную искренность, могут подорвать и нашу борьбу в защиту угнетенных народностей».

На XII съезде партии Вы вполне основательно говорили: «Конечно, если бы не было великорусского шовинизма, который является наступательным, потому что он силен, потому что он и раньше был силен, и навеки угнетать и принижать у него остались, — если бы великорусского шовинизма не было, то, может быть, и шовинизм местный, как ответ на шовинизм великорусский, существовал бы, так сказать, в минимальном, в миниатюрном виде, потому что в последнем счете антирусский национализм есть оборонительная форма, некоторая уродливая форма обороны против национализма русского, против шовинизма русского... — конечно в сравнении с великорусским шовинизмом, составляющим в общей системе национального вопроса три четверти целого, шовинизм местный не так важен». Это Ваше положение неоднократно подтверждалось партийными съездами, которые великодержавный русский национализм всегда объявлял главной опасностью. А между тем на практике этот тезис как будто проводится наизнанку: систематически, а кроме того периодически в кампанейском порядке, в течение этих 14—15 лет решительно во всех нерусских советских республиках проводится решительная чистка или, как говорит П. П. Постышев, «погром и выкорчевывание» местных национальных уклонов, т. е. «меньшей опасности», «оборонительного национализма», а между тем не слышно, чтоб те же мероприятия решительной организационной чистки и проч. применялись когда-нибудь и где-нибудь против «главной опасности» — великодержавного русского национализма. Главные и сокрушительные удары против «малой опасности», производной от главной, и никакого удара и почти никакой борьбы против «главной опасности», наступательного великодержавного русского шовинизма. Разве это не угроза принципиальной искренности советской национальной политики?

Необходимо отметить, что со дня организации Советского Союза в некоторых частях происходили процессы другого порядка, а именно в сторону некоторого расширения и развития национальных республик. В начале союз состоял из четырех республик: РСФСР, Украины, Белоруссии и Закавказья. За это время прибавилось еще три республики с правами Союзных: все они образовались из Туркестана: сначала Узбекистан и Туркменистан, а потом широкие круги неспециалистов-географов и этнографов узнали о существовании древнейшей нации таджиков, не в пример Грузии и Армении, вполне созревших для того, чтоб не путаться в федерации с узбеками и непосредственно вступить в Союз на правах полноправного члена, вводя в Союзную президентуру из семи человек четвертого представителя мусульманства. А недавно завершили полное размежевание республик, упразднив Среднеазиатское Бюро ЦК ВКП (б).

Советская власть, как выше было сказано, выявляет ряд мелких, так называемых не исторических наций, племен, этнографических групп, старается их сохранить, развить их как этнографическую особь, расширяя их национально-политические права, национальные области возводит в ранг автономных республик, как, например, недавно Мордовскую и Удмуртскую области. Для евреев создается особая национальная республика Биробиджан. Между тем, как Вы сами свидетельствуете, и Маркс, и Каутский, и Бауэр, а равно и Вы сами более чем скептически относитесь к возможности безоговорочного признания современных евреев за нацию в полном смысле слова.

Мы не считаем, что в этих мероприятиях есть что-либо плохое, но разрешите на фоне мероприятий осветить ту политику, которая проводилась и проводится по отношению к Грузии.

Вы являетесь одним из марксистских исследователей и теоретиков национального вопроса и Вам, разумеется, лучше нас известно, как трудно дать логическое определение понятия «нации» и как часто является спорным вопрос — представляет ли та или иная «общность людей» нацию, или нет. Но имеется ряд таких людских коллективов, о которых никому и в голову не придет спорить о том — нации они или нет. Никто, конечно, не сомневается в том, что, например, французы, итальянцы, персы, японцы и т. д. представляют из себя нацию. Во всей бывшей царской России, кроме западных национальностей (поляков, литовцев, латышей, эстонцев и финнов), оставшихся за пределами нашего Союза и сохранивших обычную для буржуазного строя независимость, были только три нации, относительно которых самый придирчивый космополит не мог бы оспорить того положения, что они являются нациями в полном смысле слова. Это были сравнительно молодая, но великая русская нация и две маленьких, но древнейших нации — грузинская и армянская. Это были совершенно четкие, вычеканенные национальные индивидуальности. Со своей территорией, экономикой, историей, общностью судеб с большой древней и живой традицией государственности, с древней культурой, с развитым языком, с особой

письменностью, литературой и т. д., имеющие свою этнографическую периферию из еще не оформившихся в нации этнических групп, для которых эти три народа представляли центр национально-культурного тяготения. Были и сейчас существуют даже более многочисленные народности, чем грузины и армяне, но вопрос являлся спорным, считать ли их за вполне оформившиеся нации или нет. Украинцев называли малорусами, а белорусы и сейчас являются белорусами, и обе эти народности были и являются славянскими племенами, родными братьями великорусов, с общей историей, единой религией, лишь с разными диалектами, но с одинаковой письменностью, родственной экономикой и географией на Восточно-Европейской равнине и т. д. Примерно такую же родственную семью народностей представляли и представляют из себя мусульманские тюрко-монгольские племена, населяющие Туркестан, Восточное Закавказье и некоторые другие районы, все эти узбеки, туркмены, таджики, киргизы, азербайджанцы и т. д. Относительно этих племен и народностей не так уж бесспорно можно было утверждать, что они представляют из себя законченные нации, национальности в полном смысле слова. И вот, при построении Союза Советских Социалистических республик можно было еще с некоторой натяжкой федерировать Россию, Украину и Белоруссию и эту славянскую федерацию ввести в Союз как одну из союзных республик; с другой стороны, так же можно было федерировать родственные мусульманские народности Туркестана в одну Союзную республику. Но чего уж никак нельзя было ожидать, это — составить под названием Зафедерации единое государство из трех совершенно разных национальных коллективов — Грузии, Армении и Азербайджана — и в такой форме ввести его в Союз, т. е. поставить Грузинскую и Армянскую республики на положение автономных республик. А русско-славянскую и тюрко-мусульманские семьи народов разбили каждую на три Союзные республики. Три разные лица — в одном лице, а почти одно лицо — в трех союзных лицах.

Из всех находящихся ныне в пределах Советского Союза национальных республик Грузия была единственным государством, независимость которого еще до советизации была признана Российским Советским Правительством с установлением нормальных международных отношений на основе договора 7 мая 1920 года.

Кроме того, из всех государственных образований на территории нынешнего Союза Грузия была единственным государством, получившим полное фактическое и юридическое признание от европейских держав. Даже сама Советская Россия получила это признание позже. Все это вполне понятно и естественно, ибо Грузия была не импровизацией — государством, образовавшимся на почве поражения царской России и победы революции, а это была и есть нация (хотя и истерзанная и израненная), через тысячелетия пронесшая свое лицо, свою культуру, свою государственность, и только сто с лишним лет назад, т. е. в историческое вчера, вступившая на договорных основаниях в орбиту и под

протекторат Российской империи. И вот, эту Грузию нашли целесообразным и справедливым, с точки зрения социализма и интернационализма, обкорнать территориально со всех сторон, лишить положения Союзной республики и, включив ее в качестве автономии в механически сколоченную Закавказскую Федерацию, в отношении государственных прав поставить на уровень Удмуртии или Мордовии.

Закавказье ни национально, ни политически, ни экономически, ни даже географически никогда не представляло и не представляет из себя чего-либо единого, целостного — это условное географическое обозначение тех земель, которые, если смотреть с севера, лежит за Кавказским хребтом. Русские цари эту окраину, населенную разными «туземцами», для удобства управления и русификации объединили в одно русское наместничество.

Что в условиях Советского Союза объединение Закавказских земель и народов в один механический конгломерат в виде одной республики является вопиющим нарушением не только принципов, декларированных Компартией, но даже той практической политики в национальном вопросе, которая проводится в отношении других частей Союза. Систематическое размежевание, например, в Туркестане — это высокий принцип ленинско-сталинской национальной политики; каждая стадия, каждая дата такого государственного размежевания трех родственных мусульманских народностей, представляющих из себя зачаток национальности, отмечается советской прессой как торжество ленинско-сталинской политики. По отношению же к Закавказью и к его трем народам, ничего общего между собою не имеющим, кроме того, что с точки зрения петербургских царей жили они за Кавказским хребтом и имели лишь столетнюю традицию общего русского наместничества, по отношению к этим трем народам (два из них древнейшие нации в пол-деи смысле слова) не размежевание, а вавилонское смешение языков и обезличение принято считать за непреложный принцип той же ленинско-сталинской национальной политики.

Разрешите, многоуважаемый Иосиф Виссарионович, быть до конца откровенным — мы, разумеется, далеки от той мысли, чтоб заподозрить руководителей Советской власти в особом русско-великодержавном пристрастии к Грузии и Армении, но ведь для всех очевидно, что единое Закавказское государство ничего органического не видит в своем единстве; объективно оно является тем русским началом, которое взрывает Грузию как нацию, как органическое целое и мешает нормальному заживанию тех ран, которые были нанесены этому народу в прошлом шахами, султанами и царями.

А происходит это от того, что русский язык, русское начало у нас даже не по-гоголевски празднует только два раза свои именины — на православных Антония Союзного и Онуфрия Закавказского, но магометанского Хусейна, грегорианского Карапета и т. д. Делается же это так: всесоюзные учреждения, как выше было сказано, являются русскими в основном и не может быть иначе; нельзя же одно и то же учреждение

управлять на множестве языков, а русский язык, как язык наиболее крупной союзной нации, должен быть принят межсоюзным языком. Но у нас, кроме союзного, все закавказское является также русским по языку, ибо грузинский, армянский и тюркский языки, вместе взятые, дают один русский язык; такова «тайнообразующая» сила Закавказья, и на этом языке через голову правительства Грузии говорят с нацменами и внушают им, и с учреждениями Грузии сносятся не на родном или грузинском языке, а как у нас принято выражаться, на языке Октябрьской революции. Осетия, Аджария, Абхазия. б. б. Ахалкалакский, Ахалцихский, Борчалинский и т. д. уезды должны сносятся даже с грузинским правительством не на родном абхазском, армянском, осетинском, или на государственном для Грузии грузинском языке, а на русском. Более того, Вам лично, наверное, известно, что некоторые страшные принципиальные интернационалисты и ратители прав нации из закавказских деятелей, простите за выражение, уже переплюнули приснопамятных протоиерея Восторгова, епископа Дмитрия Абашидзе и великого «философа» Ашордия и прочих агентов Святейшего Синода и Департамента полиции: работа в сторону консолидации мегрелов в особую нацию идет вовсю. Вы не поверите, что Зугдиди хотят превратить в центр двух культур, двух письменностей — ...мегрельской и ...русской. Судя по тифлисским газетам, в Зугдиде наряду с мегрельскими газетами должны были начать издавать русские газеты и книжки, но только не грузинские.

«Автономия, федерация или сепарация?» — ставили Вы вопрос еще в 1913 году в своем исследовании «Марксизм и национальный вопрос» и отвечали — «Все это вопросы, решение которых зависит от конкретных условий, окружающих данную нацию. Более того, условия, как и все, меняются и решение правильное для данного момента может оказаться совершенно неправильным для другого момента». И спустя 10 лет еще раз подтвердили Вы этот свой правильный тезис на XII съезде партии, когда относительно принятой структуры Советского Союза заявили: «Я не скажу, что это совершенная форма налаживания сотрудничества между народами Союза, не скажу, что это последнее слово науки, отнюдь нет. Национальный вопрос мы будем ставить еще не раз, ибо условия национальные и международные меняются и еще могут измениться, я не зарекаюсь от того, что нам придется некоторые Комиссариаты, которые мы сливали в составе Союза республики, почти придется разъединить, если опыт покажет»... И вот, не находите ли Вы, что с начала революции и образования Советского Союза настолько изменились условия, что и в национальном вопросе можно и нужно совершить значительные сдвиги. В сущности говоря, между союзными республиками не может быть национального вопроса, между нами могут быть вопросы интернациональные, ибо они (эти республики) по отношению друг к другу не «нацмены», как сейчас их называет русский обыватель, вместо старого «туземца» и даже националь, как часто их квалифицирует официальная терминология. Так Вы и ставили вопрос

на XII съезде, когда говорили и даже в резолюции написали, что образование Союза есть способ «урегулирования международных взаимоотношений независимых стран. Но за этот период, благодаря, по-видимому, ряда объективных условий, от этого марксистского интернационализма получился значительный уклон в сторону утопического космополитизма.

Искренние представители этого наивного космополитизма как будто дело представляют так, что непременно Москва явится столицей будущей Советской мировой Федерации, что именно в Москве будет резиденция мировой Академии наук, мировой компартии, в которую будут входить компартии национальностей всего мира, кроме русской, ибо русские не нуждаются в своей компартии; все эти учреждения и организации будут управляться на русском языке; это так будет и должно быть, ибо все нации мира, и американцы, и англичане, и французы, и даже четырехсотмиллионный китайский народ должны рассматриваться как «нацмены», или «националы» по отношению к русским. Словом, к этим представителям наивного социалистического космополитизма (если иной раз под ним не вуалируется просто великодержавник и националист) вполне применимы слова Маркса, обращенные к Лафаргу и другим французским друзьям-социалистам о том, что они считают французский народ за образцовую нацию, которая должна поглотить все остальные национальности.

Словом, национального вопроса между союзными республиками не существует. Национальный вопрос, т. е. вопрос о нацменьшинствах может иметь место внутри союзных республик, а именно, вопрос отношения к национальным автономным республикам, областям и т. д.; это, конечно, не значит, что Советскому Союзу нет дела до того, как каждая Союзная республика будет у себя внутри разрешать национальный вопрос. Но во взаимоотношениях между союзными республиками могут стоять вопросы интернациональные, вопрос союзных «взаимоотношений независимых стран» — союзной конституции. Лишь один вопрос, носящий характер национального вопроса, может стать в связи с союзной конституцией, а именно, на каком языке в основном должны работать союзные органы, Союзное правительство?

В ответ на этот вопрос декларировать равенство всех языков народностей Союза, или даже только языков Союзных республик, примерно, тех языков, которые зафиксированы на союзном государственном гербе, на советских денежных знаках, в заголовке «Известия ЦИК СССР» и сказать, что союзный Совнарком, Союзный ЦИК и вообще союзные органы управляются на всех этих языках — это было бы недостойно, ибо это было бы либо лицемерием, либо непростительным легкомыслием и несерьезностью. Необходимо твердо и четко сказать, что основным языком управления Союзных органов и языком межсоюзных сношений является язык одной наиболее крупной из Союзных республик, а именно, русский язык. Это, конечно, не значит, что централь-

ные Союзные учреждения никак не должны принимать никаких дел и бумаг на других языках.

Кроме языка межсоюзных сношений (от центра к союзным республикам и обратно, а также между отдельными союзными республиками), существует в каждой союзной республике свой государственный язык, который имеет такие же преимущества в своей республике, как союзный язык в Союзе. Например, в РСФСР республиканским языком является русский. На этом языке в основном работают и управляют республиканские органы; на этом языке сносятся с ним все автономные республики и области; что касается этих последних, то они, разумеется, местное управление ведут на местных языках и т. д.

Таким образом, место и положение русского языка должно быть следующее: во-первых, это язык союзных органов, во-вторых, это государственный язык союзных органов, в-третьих, это государственный язык РСФСР. Согласитесь, что это и правильно и целесообразно, и для «великого, могучего, прекрасного русского языка» вполне почетно, и для самого требовательного патриота достаточно, если только он не империалист.

Несколько слов относительно гражданства. Наше законодательство имеет в виду двойное или двухстепенное гражданство. Гражданин какой-либо союзной республики и тем самым гражданин Союза. На самом деле в жизни и следа не осталось от гражданства Союзной республики. Сейчас существует и действует только союзное гражданство. Твердо признано всей практикой и опытом советского строительства, что обезличка вредное дело. Каждое лицо, каждое звено, каждая бригада, каждый коллектив имеет определенное право и строгую ответственность за свой участок работы и строительства, соревнуется друг с другом на пользу общего дела и т. д. Вся земля национализирована и распоряжается ею Советское государство, но вместе с тем, последним колхозным уставом земля эта навеки закреплена за колхозом, который является непосредственным хозяином своего земельного участка. Допустимо или нет, чтоб союзную республику, этот гигантского размера национально-государственный колхоз, превращать в фикцию и обезличивать больше, чем обыкновенную сельскохозяйственную артель? Есть единый Советский Союз, и он должен состоять из отдельных гигантских интегральных колхозов, т. е. союзных республик, которые являются непосредственными хозяевами или суверенами в своем государственно-национальном коллективе, но суверенность его особая: он часть Союза и отвечает не только перед своей артелью-государством, но и перед Союзом.

Решительно все государственные функции, хозяйственные и политические, как союзные, так и местные — автономные, на территории данной союзной республики должны проводиться через местное правительство с двойной ответственностью перед центром и перед своей республикой. В самом деле, какое же это союзное государство, границы которого существуют только на географической карте, но с этими границами не считаются ни при поселении (а простой колхоз, артель и т. д.

от этого гарантированы), ни при экономическом районировании, ни при районировании железных дорог, народной связи, военного округа, финансовой организации и т. д. и т. п.

Союзные республики, как единые целостные органические коллективы, должны быть привлечены ко всем отраслям работы и деятельности Советского Союза и заодно с правами на них должна быть возложена ответственность за все отрасли работы перед Союзом. Например, за грузинский участок железных дорог должен отвечать не только Л. М. Каганович и им назначенный начальник дороги, а в первую голову вся Грузинская республика, весь грузинский народ. И так во всем и во всех союзных республиках. Предоставление большой самостоятельности, больших прав, большей самостоятельности и большей ответственности союзным республикам, уничтожение ныне существующей обезлички этих республик в большинстве отраслей государственной деятельности даст колоссальный стимул активности трудящихся масс всех национальностей. А факт установления действительного реального двухстепенного гражданства в наших условиях, почти полного отсутствия нетрудовых классов будет питать не шовинизм и национализм, а подлинное братское, интернациональное соревнование союзных республик, гигантских национальных коллективов трудящихся. Граждане Украины, Грузии, России, Узбекистана, Армении и т. д. должны являться гражданами Советского Союза, но этим самым они не будут во всем полноправными гражданами в отношении всех республик. Гражданин РСФСР должен иметь по отношению к России некоторые особые права в сравнении с гражданином Узбекистана, Грузии, Украины и т. д. Например, при всех прочих разных условиях гражданин РСФСР должен получить некоторое преимущественное право в отношении поселения на территории своей республики, получения жилплощади и т. п.

Словом, нам кажется, что сильно изменившиеся внутренние и внешние условия: усиление военно-политической мощи Советского Союза, почти полное исчезновение нетрудовых классов, вступление Союза в Лигу Наций и вообще в европейский и мировой концерт держав, новая, иная, расстановка как межгосударственных сил, так и сил мировой социальной революции, требуют и позволяют, не в ущерб, а к вящему укреплению Советской страны, заодно с задуманной демократизацией, еще и пересмотра архитектуры Советского Союза. В свете этого пересмотра и уточнения Союзной Конституции, например, положение Грузии нам представляется в общих чертах в следующем виде:

1. Грузия освобождается от тех своего рода территориальных санкций, которые на нее были наложены при советизации. Ей возвращаются территории, о которых было сказано выше. Территориальный вопрос Грузии вообще будет рассматриваться под тем углом зрения; а) что Грузия самая бедная землей и самая обнищавшая в этом отношении персидско-турецким и русским царским империализмом; б) что социальная революция разрешает земельный вопрос не только в пределах национальных, но и в интернациональных, справедливо перераспреде-

ляя земли между отдельными национальными коллективами, т. е. Советскими республиками.

2. Грузия непосредственно вступает вместе в Союз Советских республик (то же самое Армения. Что же касается Азербайджана, то он или непосредственно войдет в Союз, или, пожалуй, будет правильнее и целесообразнее, вместо Закавказья, заодно с Дагестаном ввести его в РСФСР).

3. Грузия представляет из себя особый Грузинский военный округ, который управляет как Грузинской Красной Армией, так и теми негрузинскими войсковыми частями, русскими, украинскими и др., которые будут и должны стоять на территории Грузии как пограничной республики.

4. Устраивается особое управление грузинских железных дорог, примерно, на тех же основаниях, как существующие ныне управления разных дорог.

5. Организовывается особый Грузинский округ связи.

6. Для Грузии, как приморской республики, создается особое Грузинское пароходство (как и украинское) в виде треста или в какой-либо иной форме, как грузинская часть всесоюзного водного транспорта на Черном море.

7. Из союзных республик черноморскими государствами являются Россия, Украина и Грузия. Некоторое количество военных единиц должны иметь грузинские команды, представляя из себя грузинскую часть (флотилию) Всесоюзного Черноморского флота, наподобие национальных частей в армии.

8. Должна быть предоставлена большая бюджетно-финансовая автономия.

9. Организовать Грузинское Отделение Государственного Банка не только как простого филиала или территориальную агентуру Союзного Госбанка, но с предоставлением ему определенных автономных прав.

10. Государственным языком, или основным языком управления является грузинский. Все учреждения в основном управляются на этом языке (как в России — на русском, на Украине — украинском и т. д.), а со всеми центральными союзными органами, равно и с другими союзными республиками и их учреждениями, Грузия сносится и отчетывается на русском языке как на языке межсоюзном. Автономные республики в области имеют право вести местное управление на местном языке или на республиканском — грузинском, но отчетываться и сноситься с правительством Грузии, как правило, должны на грузинском языке.

* * *

Сохранение и нормальное, т. е. всестороннее развитие Грузии, грузинского народа возможно лишь при условии свободы и всестороннего естественного развития грузинской культуры, языка Руставели, языка.

на который переводились Аристотель и французские энциклопедисты, языка, который систематически убивали персидские шахи, турецкие султаны и, наконец, русские цари, но все-таки не сумели убить, и который сейчас является разговорным и литературным языком, примерно для 82 процентов, всех граждан Грузии. Без всестороннего развития языка нет национальной культуры, т. е. самой нации. Язык — это функция и орудие труда и борьбы, а не только лирико-поэтических воздыханий театрального искусства, беллетристики и даже школы. Язык тогда только развивается нормально и всесторонне, когда имеет полное применение в тяжёлом и в лёгком, в поэзии и в прозе, в театре, в армии и в школе, на войне и во время мира, в воздухе и на море, в морском флоте и в авиации, в эфире и под землёй и т. д.

Язык, который в недалеком историческом прошлом был своего рода международным языком для народов Кавказа и передней Азии (см. Н. Я. Марр), и даже сейчас, после всего пережитого, является в нашем Союзе одним из двух культурных языков наряду с русским, который по распространению шире своей национальной базы.

Критические замечания по национальному вопросу отдельными коммунистическими деятелями и советской прессой часто парируются тем, что зато, мол, проводится грандиозное строительство и т. д. Мы высоко ценим то строительство, которое имеет место в Советском Союзе, в частности, в Грузии, мы этому искренне рады, но такое возрождение совершенно не по существу, ибо само по себе строительство даже массовых гигантов не является национальным оформлением республики, как, например, проведение когда-то Закавказской железной дороги само по себе не было национальным оформлением Грузии и т. д. Неправильно и то положение, что, якобы, Грузии уделяется особое внимание в части строительства. Мы здесь не будем касаться экономических вопросов, но мимоходом отметим следующее: «Тут школами и языком не отгородишься, тут пужна действительная, систематическая, искренняя, настоящая пролетарская помощь... А отстали они (республики) не по своей вине, а потому что их рассматривали раньше, как источник сырья...». И Вы развивали тезис, а съезды неоднократно подтверждали необходимость и справедливость более форсированного строительства в русских республиках. Но спрашивается, имеет ли это положение место по отношению к Грузии? Определенно, нет. «Второй пятилетний план развития народного хозяйства СССР» для РСФСР, представляющей из себя по отношению к Союзу в 8,9% капиталовложения, определяют выше ее удельного веса (по населению), а именно 71 % всего Союзного вложения. Определить же капиталовложения по Грузии не так легко. И как это характерно, что в двухтомнике Госплана СССР наряду со своими Союзными республиками имеются планы и особое лицо автономных республик, всех этих Якутии, Каракалпакии, Карелии и пр., всех краев и областей, не исключая и молодых маленьких областей России вроде Обско-Иртышской, Челябинской и пр., но напрасно будете искать Гру-

зию: для Союзного Госплана ее не существует, она, не в пример Обско-Иртышской области, обезличена и растворена в Закавказских цифрах и планах.

Но если принять во внимание, что капиталовложение на все Закавказье против его удельного веса в Союзе в 4 определено 5,31 %, то 28,1 из всей этой суммы идет только на вложение в нефтяную промышленность на территории Азербайджана; нетрудно высчитать, что удельный вес вложений в Грузию не только не выше, но даже пропорционально ниже ее удельного веса в Союзе.

Но не этими вопросами хотим сейчас занять Ваше внимание, это сказано лишь вскользь в связи с национальным вопросом.

Все перечисленные выше коррективы к государственно-правовому положению Грузии совершенно минимальны и элементарны для союзной республики, в особенности в условиях единой строжайше централизованной правящей партии.

Надо согласиться, что в такой постановке национального вопроса нет ничего шовинистического и националистического. Вы лучше нас знаете высказывания по вопросу подлинного патриотизма, любви к родине и т. д. самого основоположника большевизма В. И. Ленина, который так поставил вопрос: «Чуждо ли нам, великорусским сознательным пролетариям чувство национальной гордости? Конечно, нет! Мы любим свой язык и свою родину... Мы гордимся, что эти насилия вызывали отпор из нашей среды, из среды великороссов, что эта среда выдвинула Радищева, декабристов, революционеров-разночинцев 70-х годов. Мы полны чувства национальной гордости, ибо великорусская нация тоже создала революционный класс... Никто не повинен в том, если он родился рабом; но раб, который не только чуждается стремления к своей свободе, но оправдывает и приукрашивает свое рабство (например, называет удушение Польши, Украины и т. д. «Защитой отечества» великороссов), такой раб есть вызывающий законное чувство негодования, презрения и омерзения холуй и хам... И мы, великорусские рабочие, полные чувства национальной гордости, хотим во что бы то ни стало свободной и независимой, самостоятельной, демократической, республиканской Великобританией, строящей свои отношения к соседям на человеческом принципе равенства» (Из статьи В. И. Ленина «О национальной гордости великороссов»). Полемизируя с русскими великодержавниками, В. И. Ленин в другой статье заявлял: «Мы, разумеется, стоим за то, чтобы каждый житель России имел возможность научиться великому русскому языку. Мы не хотим только одного: элемента принудительности. Мы не хотим загонять в рай дубиной».

Согласитесь, что и у маленького грузинского народа и грузинских пролетариев по тем же признакам и основаниям, о которых говорит сам основатель «Коминтерна», нет основания, во всяком случае, стыдиться своей национальности, не любить свой язык, свою родину; не желать, чтоб этот язык в Грузии имел полную свободу и всестороннее развитие, более того, чтоб в освобожденной от ига ислама и царизма

Грузии были бы по возможности залечены прошлые раны, чтоб, например, в колыбели грузинской культуры в Месхети, в искалеченных мусульманскими завоевателями родных краях Руставели содействовало развитию грузинской культуры не считалось бы шовинизмом, а искусственное углубление наследия мусульманских завоевателей, усиление калечения населения этого края на путях т. н. ахалцихской, корано-тюркской культуры, и окончательное изгнание оттуда грузинского языка не выдавалось бы за социалистический интернационализм. Согласитесь, что и у маленького грузинского народа тоже нет основания не желать «строить свои отношения к соседям» (в том числе к великому русскому народу) на человеческом принципе равенства».

Если отвлечься от особой социальной структуры Советской страны и провести сравнение с обычными буржуазными государствами, то можно сказать, что перечисленные выше автономные права меньше, чем, например, автономное право Финляндии при Романовых, Венгрии при Габсбургах, даже в иностранной политике имеют известную автономию состоять в Лиге Наций и т. д.

Предоставление союзным республикам перечисленных выше прав не только не ослабит мощи всего Советского Союза и его спаянности, а наоборот, увеличит его обаяние вовне и внутри, ибо социальная энергия, умноженная на пафос полного и всестороннего национального возрождения, на путях братского соревнования между великанами колхозами — союзными республиками — даст Союзу могучую силу и авторитет как внутри, так и вовне, как в глазах врагов и временных союзников, так в глазах мирового пролетариата; а это так существенно теперь, когда, несмотря на оргии фашизма, не только мировая война, но и социальная революция в остальной части мира уже стучится в ворота истории.

Перед лицом этих событий грузинский народ, конечно, и без условий договора должен выполнить и выполнит перед социализмом и Советским Союзом свой гражданский долг, в частности, и долг крови, но осуществление вышеприведенных мероприятий, да еще на основе Вами задуманной демократизации советской конституции, сделает из маленькой Грузии великую, с площадью, примерно, в тысяча 80 кв. километров, стальено-бетонную крепость на стыке трех миров: Азиатского востока, Европейского запада и Советской Социалистической Евразии.

Гр. Лордкипанидзе,
А. И. Дгебуадзе,
Канделаки.

Воронеж,
1935 г., 24 марта.

ოთხი ჰარტველი გუშის წერილი მიხეილ კალინინს

გ. ლორთქიფანიძის პირად არქივში, რომელიც სათუთად შემოუნახავს მის ოჯახს, არის დიდმნიშვნელოვანი დოკუმენტები და მასალები, რომელთაც საქართველოს ახალი და უაზრესი ისტორიის ახლებური კვლევის საქმეში დიდი წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობა აქვთ. გ. ლორთქიფანიძის ვაჟი — თეიმურაზ ლორთქიფანიძის თავზიანი ნებართვით ამ არქივის გაცნობისას (რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ) წავაწყდით ერთ დოკუმენტს, რომელიც ჩვენი ასრით განსაკუთრებულად ფასეულია. ენაა 1925 წელს „ოთხი ჰარტველი გუშის“ წერილი მიხეილ კალინინსადმი, გაგზავნილი სუზდალის საჰარბილედან* (ასლი). წერილს ხელს აწერენ კალისტრატე გაგუა (ჩინიჭელი), საქარია გერული (სამამადნო გუშა), ალექსანდრე დგებუაძე (გუშა ელექტრიკოსი) და ვლადიმერ ჭიბლაძე (მელათონე).

როგორც ცნობილია, გრ. ლორთქიფანიძე, რომელიც მთავრობას ემიგრაციაში არ გაჰყოლია და საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებისთანავე ჩება საქართველოსათვის თავმოხვეული რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, 1921 წელსვე დააპატიმრეს და 53 სხვა პატიმართან ერთად გადასახლეს სუზდალის გუბერნიაში. გრიგოლი სუზდალის ქართველ პატიმართა სულაღირმა იყო. იგი ხელშეწყობილია მათ ყველა სამარტესტო აქციას. ამასთან ეწეოდა თეორიულ ბრძოლას ბოლშევიკ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ამის მოწმობაა მისი წერილობითი მოხსენება საქართველოს კომპარტიის ცეკას მდივნის ლ. ლოლბერძისადმი, სსრ კავშირის საკონსტრუქციო კომისიისადმი (სტალინი, მოლოტოვი, ლიტვინოვი), პოლემიკური წერილები რუსი ბოლშევიკი შოვინისტების ლარინის, ბუზნოვის და სხვათა წინააღმდეგ.

ოთხი გუშის წერილს მ. კალინინისადმი არ აისი გ. ლორთქიფანიძის ხელმოწერა, მაგრამ პოლემიკური მახერა, სტილი, ფაქტების ანალიზი მისეულია. თუ ხელმოწერალობის გამო მას უშუალო ავტორად ვერ ჩავთვლით, ექვმიტუანელად უნდა ითქვას, რომ ამ წერილის იდეა და საბოლოო რედაქცია მას ეკუთვნის. მთავარი არგუმენტი კი ისაა, რომ ხელნაწერი მისეულია.

წერილზე ოთხი გუშის ხელმოწერა გამართლებულია იმით, რომ სუზდალელი პატიმარი, პირადი იცნობდნენ საბჭოთა რუსეთის მაშინდელ „სტალინს“ მ. კალინინს, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1899—1900 წლებში გადმოსახლებულა იყო თბილისში და გუშაბოდა ამიერკავკასიის ჩინიჭის მთავარ სახელოსნოებში. 1922 წელს სსრკ ცეკის თავმჯდომარედ არჩეული კალინინი მომდევნო წელს ეწვია საქართველოსაც და გუშათა წინაშე თავის გამოხვლებში ცდილობდა გაემატლებინა საბჭოური რეჟიმის დამყარება საქართველოში, მოეწათა იგი ქართველი საზოგადოებრიობის, პირველ რიგში გუშათა კლასის „სანუკვარი ოცნება“ განხორციელებად. კალინინის ამ გამოხვლებს თბილისში, რაც ფართოდ შეუქცებოდა კომუნისტურ პრესაში, როგორც ჩანს, აღუშფოთებია სუზდალის ციხის ქართველი პატიმარები და მათ გადამწყვეტით მიემართათ მისთვის წერილით.

ეს წერილი ფართო ფორმარტის ქაღალდის 61 გვერდია და შეიცავს შემდეგ ქვეთავებს:

- I. „რამდენაშე სიტყვა იმის შესახებ, თუ როგორ და რათ შეუერთდა საქართველო რუსეთს“;
- II. „რათ ვერ შეითვისეს ქართველმა გუშებმა რუსული ბოლშევიზმი“;
- III. „იქონ გამოდგას სწორი და მართალი, ჩვენ თუ თქვენ“;
- IV. „საბჭოთა იმპერიის დღევანდელი მდგომარეობა“;
- V. „ნაციონალური პოლიტიკა. საქართველო. რუსეთი. სსრკ თუ რ. კ. ს.“.

წერილში ყველაზე ვრცელი და, ვფიქრობთ, ქართველი მკითხველისათვის ყველაზე საინტერესოა სწორედ ეს ბოლო თავი, რომელიც შეიცავს ქვეთავებს: 1. „ახალი იდეოლოგია ნაციონალურ კითხვაში. ნაპოლონ ბონაპარტე და კარლ (არა მარქსი, არამედ) რადევი“; 2. „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა“; 3. „რუსეთის (წითელი და თეთრი), ევროპა და სხვა მეზობლების დამოკიდებულება საქართველოსთან“; 4. „საქართველოს დაპყრობა და დანაწილება“; 5. „საქართველო საბჭოთა რუსეთის უღელ ქვეშ“; 6. „ამიერკავკასიის ფედე-

რაცა, — ეს რუსეთის პროვინციაა სამი არა რუსული რესპუბლიკებიდან შემდგარი: 7. „არა საერთაშორისო მდგომარეობაში ჩააყენეთ თქვენ საქართველო“?; 8. „ტერიტორიალური იამიწის საკითხი საქართველოში“; 9. „სიმძირე, უმუშევრობა, საქართველო კოლონია კოლონის“; 10. „ქულებური და უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში“.

ამ ვრცელი წერილის დასასრულ ნათქვამია: „აი, დიდად პატივცემული მიხეილ ივანეს ძე, ჩვენი შენიშვნები თქვენი გამოსვლების შესახებ თბილისში, და ესეც ჩვენი აღსარებაა დღეს.

ფიქრობთ, ამ წერილის სრულად გამოცემა გრ. ლორთქიფანიძის სხვა შემოქმედებით მემკვიდრეობასთან ერთად საჭირო და საშუაია.

მკითხველს ვთავაზობთ ერთ შეშტირებულ ნაწყვეტს ამ წერილიდან.

პაატა ხურგულაძე,

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი

2. საპარტეზლოც დამოუკიდებლობის აღდგენა

ამ წერილის დასაწყისში იყო ნათქვამი, თუ როგორ ნებაყოფლობით შეუერთდა საქართველო რუსეთს ჯერ პროტექტორატის საფუძველზე, ხოლო შემდეგ ავტონომიურად. და ეს არა იმისთვის, რომ ჩვენს წინაპრებს უყვარდათ თქვენი წინაპრები და მით უმეტეს არა იმისთვის, თითქო ჩვენი პაპები წინასწარ გრძნობდნენ, რომ მომავალში რუსეთში დაიბადება კომპარტია და ის რუსული წითელი ჯარის საშუალებით ქართველ ხალხსაც მიწიერ სამოთხეში შეიყვანდა, არამედ საქართველო შეუერთდა რუსეთს თავის რეალური ინტერესებისათვის. ჩვენ გვანადგურებდნენ ფიზიკურათა და სულიერათ, გვართმევდნენ მიწებს და გვძარცვავდნენ ყოველმხრივით, ჩვენ მოსვენებას აოგვაძლევდნენ აღმოსავლეთის ველური და ნახევრათ ველური დამპყრობლები. საქართველომ თავისი შეერთებით გააძლიერა რუსეთი და ამით უნდოდა ყოლოდა მფარველი თავდამსხმელთაგან, რომ ამ მფარველის დახმარებით დაებრუნებია მას ის თავის მიწა-წყალი და მშობლიური კერა, რაც საქართველოს გლეხიკაცობას წაართვეს ყოველი მხრიდან შემოსეულმა ნახევრათ ველურმა ტომებმა, ხოლო ამ ფიზიკურ და ეკონომიურ მფარველობის გარდა, საქართველო ცდილობდა რუსეთის შორი გზიდან მოვლით მაინც აღედგინა კავშირი დასავლეთ ევროპასთან და მის კულტურასთან, ვინაიდან... ტრადიციული გზა საქართველოსა დასავლეთისაკენ დაკავებული და ჩაკეტილი იყო ქართველ და სომხის ხალხის ამკლებ ოსმალეთისაკენ. მრავალი მხრით ეს იმედები არ გაუმართლდა ქართველ ხალხს და ის მოტყუილებული დარჩა, მაგრამ მთელი მისი იმედები მაინც დამყარებული იყო რუსეთის მომავალ რევოლუციზე, რომელსაც უნდა გამოესწორებია და გამოესყიდა საქართველოსა და ქართველი ხალხისადმი მეფის მთავრობის მიერ მიყენებული ყველა შეურაცხოფანი და მოღალატეობა. ყველამ იცის, რომ არა უკანასკნელ როლს თამა-

შობდენ სრულიათ საიმპერიო რევოლუციონურ მოძრაობაში ქართველი მუშები და გლეხები და საერთო მთელი ქართველი ხალხი. ცნობილია ისიც, თუ როგორის ლოიალობითა და როგორის ალტყინებით იცავდენ ქართველი პროლეტარები რევოლუციურ-სოციალისტური ფრონტის მთლიანობის იდეას, რომ ყველა კითხვები და მათ შორის კითხვა მათი ნაციონალური თავისუფლებისა და სუვერენობისა გადაწყვეტილიყო ორგანიზაციულათ შეკავშირებულ რევოლუციური დემოკრატიის ფორმებში: საერთო საიმპერიო და ნაციონალური დამფუძნებელი კრებების საშუალებით. და როდესაც რევოლუციამ განიცადა დამარცხება, მაშინ უკანასკნელები წავიდენ ამ პოზიციებიდან სწორეთ ჩვენი — ქართველი მუშების წარმომადგენლები. ოქტომბრის რევოლუციისა და დამფუძნებელი კრების გარეკვის შემდეგ ყველა კითხვები და მათ შორის ნაციონალურიც, ყოფილი იმპერიის სხვა და სხვა ნაწილებში სხვა და სხვა გზითა და საშუალებებით გადაიჭრა. ყველა ერები თავისებურათ თვითგამოერკვენ და მათ შორის უპირველესათ ყოვლისა საბჭოთა დიქტატურის საშუალებით „გამოერკვა“ თვით რუსის ხალხი და ამით მან გადაჭრით შეაბრუნა ზურგი ევროპას და პირი მისცა აზიისაკენ, თუმცა ყველაფერი ეს კეთდებოდა არა მაჰმადის სახელით, არამედ ევროპის ყველაზე მოწინავე მოძრაობის — სოციალიზმის ლოზუნგებზე და მარქსიზმის დროშით. ქართველ ხალხსა (აზიის მიერ განაწამებ და ამისათვის რომანოვთა რუსეთზე მინდობილ ქართველ ხალხს, რადგან რუსეთი მაშინ ევროპას წააგავდა მაინც) და რუსეთს შორის პირველი ბზარი გაველო. ხოლო როდესაც სოციალისტურათ წოდებულმა რუსეთის ახალმა ხელისუფლებამ კავკასიის ფრონტიდან წამოიყვანა თავისი ჯარები და ამით ოსმალეთს გზა გაუხსნა საქართველოზე და მთელ ამიერკავკასიაზე, მაშინ ამ ბზარს მიემატა ახალი უფრო ღრმა ბზარი, ვინაიდან უკვე ყოველგვარ აზრსა და მნიშვნელობას კარგავდა ისტორიული საფუძვლები საქართველოს რუსეთზე შეერთებისა. კიდევ უფრო მტკივნეულათ იგრძნო ქართველმა ხალხმა მოღალატური დანის ზურგში ჩაცემა, როცა რუსეთის საბჭოთა მთავრობამ ოსმალეთთან ზავზე ხელი მოაწერა და იმის მაგივრათ, რომ სომეხ და ქართველ მშრომელთათვის დაებრუნებიათ სამშობლო მიწები ოსმალეთიდან, მან, პირიქით, ოსმალეთს მოუტერა და მიუზომა სომხეთისა და საქართველოს ცოცხალი ნაწილები. და ამ სომეხ-საქართველოზე წართმეულ მიწა-წყალთა შორის იყო ამიერ-კავკასიის გასაღები კარები — ყარსი და ქართველი მუშების აღმზრდელი აკვანი და რევოლუციონური მოძრაობის ციტადელი, ერთათ-ერთი ევროპიული ზუღის მოსათქმელი საქართველოსა — ბათუმი და ეს ჩვენი თვალმარგალიტები რუსეთმა მოგვტერა ცოცხალი სხეულიდან და ოსმალეთის ფაშებს გადასცა...

მაგრამ როგორი საშინელი და კოშმარული მოღალატეობა მოხდა! რუსეთის ის ჯარები, რომელთაც დასტოვეს კავკასიის ფრონტი და ბალაჩარათ

თითქო სამშობლოს მოაშურეს, ეხლა უკვე ახლად გადაჭეუებულნი იმავე ბოლშევიკური ღროშით ზურგიდან მოადგენ და მოლაღატურათ დანა ჩასცეს მათ მიერ ერთხელ უკვე გაცემულ სომხეთსა და საქართველოს მუშებსა და გლეხებს. და ეს მაშინ, როცა სომხეთი და საქართველო ითხოვდა შველას, ითხოვდა დახმარებას, მიმართავდა რუსეთს, რადგან ორივე ერი სისხლისაგან იწრიტებოდა ოსმალეთის ურდოებთან უსწორო ომებში. აზერბაიჯანელებმა დაარღვიეს ერთიანი ამიერკავკასიის ფრონტი, რადგან ისინი ნახევრათ მაინც ოსმალეთის ქვეშევრდომებათ გრძნობდნენ თავს. გერმანიის მოკავშირე ოსმალეებმა გაიმარჯვეს საქართველოზე და სომხეთზე. ამიერკავკასიის სახელმწიფო, როგორც არაორგანიული და გარდამავალი, დაიშალა თავის შემადგენელ ნაწილებათ. საქართველომ და სომხებმა აღიდგინა თავისი დამოუკიდებლობა და, გარდა ამისა, აზერბაიჯანის ახალი სახელმწიფოებრივობა წარმოიშვა უმთავრესათ იმ ტერიტორიებიდან, რომლის კოლონიზაცია სხვა და სხვა დროს მოახდინეს ამიერკავკასიის მუსლიმანურმა დამპყრობლებმა.

ამგვარათ და ამ პირობებში საქართველო თვითგამოერკვა დემოკრატიული გზით, მთელი ხალხის ნებისყოფის თანახმათ, და თვითგამოერკვა იმგვარად, რომ აღადგინა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა დემოკრატიულ და ნეიტრალურ რესპუბლიკის სახით. ამ რესპუბლიკის სათავეში დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე იდგა კოალიციური მთავრობა, ხოლო შემდეგ ერთფეროვანი სოციალ-დემოკრატიული და ამაში არაფერი იყო გასაკვირველი და მოულოდნელი იმათთვის, ვისაც კი ქონდა და აქვს რაიმე წარმოდგენა სოციალ-დემოკრატიის როლის შესახებ საქართველოში თითქმის ერთი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში.

პატარა, ახლად აღორძინებულ საქართველოს არ ყავდა მოკავშირეები, ვინაიდან ეს იყო მსოფლიო ომის ხანა, ხოლო ქართველი მუშებისა და გლეხების მიერ წარმართული რესპუბლიკა ფანატურათ ადგა თავის მშვიდობიანობასა და ნეიტრალიტეტის ხაზს; ის არ მიმხრობია მეომართა არც ერთ მხარეს. საქართველოს ყოველი მხრიდან და ყოველი ბანაკიდან ძალას ატანდნენ, რომ ის ჩათრიათ დიდ იმპერიალისტურ ძალათ შორის ომში და როგორც არ უნდა იყვეს კომუნისტური ცილისწამება საქართველოს დემოკრატიაზე, მაინც ურყევათ რჩება ის ისტორიული ფაქტი, რომ საშინელი სამხედრო ქარიშხალებისა და კატასტროფების დროს სოციალ-დემოკრატიის ქართველ რაზმი მტკიცეთა და სხელოვანათ გამოვიდა ამ უდიდეს გამოცდებიდან.

საქართველოს დამოუკიდებლობა გრძელდებოდა სამიოდე წელი. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ქართველ ხალხს იარაღით ხელში უხდებოდა თავის მიწა წყლის, კერძისა და სიცოცხლის დაცვა ყოველგვარ დამპყრობელთაგან, მაგრამ მიუხედავათ ასეთი საშინელი პირობებისა, მუშათა კლასისა და მისი ავანგარდის — სოციალ-დემოკრატიის ხელმძღვანელობით, მან მაინც ბევრი გაკე-

თება მოასწრო. სახელდობრ, პირველად ყოვლისა საქართველოს პროლეტარიატმა თავის წრიდან შექმნა მუშათა წითელი გვარდია, რომელიც ერთგული დარაჯი იყო რევოლუციისა და მოპოვებული თავისუფლებისა. სოციალ-დემოკრატიული პროლეტარიატი და ეს წითელი გვარდია იყო ის ზერხემალო და ტვინი, რომლის გარშემო და რომლის ხელმძღვანელობით შეიქმნა და მოეწყო პატარა, კემშარიტათ მუშურ-გლეხური რესპუბლიკა საქართველოსა. რევოლუციური თავდაცვის განუწყვეტელ ცეცხლში საქართველოს პროლეტარიატმა უკვე მოასწრო ერეკლე II-ის ყოფილი მონარქიიდან და რომანოვთა იმპერიის პროვინციიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნა ყველა მოქალაქესათვის ყოველგვარი სამოქალაქო თავისუფლებებით, ფართო უფლებიან დემოკრატიულ საერობო და საქალაქო თვითმმართველობით, მთელი ადგილობრივი ადმინისტრაციისა და მილიციის მათზე გადაცემით. გაფართოვდა მუშათა სოციალისტური გვარდია და გადაიქცა მუშურ-გლეხურ რევოლუციონურ სახალხო ორგანიზაციათ, რომელიც აგებული იყო ნებაყოფლობასა და არჩევნების პრინციპებზე. შეიქმნა ნაციონალური რესპუბლიკანური არმია ჩვეულებრივ საარმიო პრინციპებზე 1 წ. 4 თვის სამხედრო სამსახურის ვადით. გატარდა აგრარული რეფორმა სახელმწიფო, საუფლისწულო და სამონასტრო მიწების კონფისკაციით და აგრეთვე კერძო მიწებისა ოჯახზე 7 დესეტინის ნორმის ზევით. ამ უფასოთ ჩამორთმეულ მიწებიდან შეიქმნა რესპუბლიკის ფონდი, საიდანაც უფასოთ კმაყოფილდებოდა უმთავრესათ უმიწაწყლო გლეხები, ვინაიდან საქართველოში თითქმის მთელი გლეხობა მცირე მიწიანია. ამ უმიწაწყლო გლეხებს სწორეთ სრულიად უფასოთ ეძლეოდა საფონდო მიწები, ვინაიდან ის ე. წ. „გამოსყიდვა“, რომლის შესახებ ასეთ უნაყოფო დემაგოგიასა და სიკრუეს ავრცელებდენ თქვენი გაზეთები და აგენტები, უდრიდა მიღებულ მიწის ერთი წლის მოსავლის მეათედ ნაწილს (ე. წ. იმის ნახევარზე ნაკლებს, ვიდრე თქვენ ეხლა ახდევინებთ სამეურნეო გადასახადის სახით ყოველწლიურათ), შეიძლებოდა მისი გადახდა ნაწილ-ნაწილათ და ძლიეს ყოფნიდა მიწათმოწყობის ფორმალურ მხარის შესრულებას, რათა მიცემული მიწა დაემტკიცებიათ ახალი მფლობელისათვის. ჩამორთმეულ იქმნა სულ 621,695 დესეტინა. რესპუბლიკამ მოასწრო 23 სოფლის ახალ ადგილზე გადასახლება და მოაწყო 2072 მოსახლე 12, 745 დესეტინა მიწით. გაუქმებულ იქმნა ბატონყმური ნაშთები, როგორც იყო, მაგალითად, ინსტიტუტი სახაზინო გლეხებისა (39,247 კომლი), ხიზნებისა (6, 040 კომლი) და აგრეთვე დროებით ვალდებულებისა. მუშათა საკითხში რესპუბლიკამ პუნქტუალურათ გაატარა მთელი ჩვენი სოციალ-დემოკრატიული პროგრამა-მინიმუმი, დაწყებული 8 საათის სამუშაო დღიდან და გათავებული დაზღვევით რასაკვირველია, ქართველი მუშის მატერიალური მდგომარეობა მთელი რიგი ობიექტური პირობების გამო მეტათ არა სახარბიელო იყო, რაზედაც სიტყვა ქვემოთ გვექ-

ნება, მაგრამ მისი მდგომარეობა სულ ცოტა ორჯერ მაინც უკეთესი იყო, ვიდრე ჩვენ რუს მოძმეთა საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში. ზედმეტი არ იქნება აქვე აღვნიშნოთ და გავახსენოთ, თუ როგორი იყო შედარებით მდგომარეობა რუსი და ქართველი მუშისა, როცა რუსეთის კომპარტია აგზავნიდა წითელ ჯარებს ქართველი მუშების „დასახმარებლათ“, რომ ისინიც „აემალღებრა“ რუსი მუშების მდგომარეობაზე. თქვენ ეხლანდელ აგენტებ: საქართველოში ძალიან ხშირათ უყვართ მეშათა და საერთოთ სახელმწიფო ცხოვრების ამა თუ იმ ღარგების მდგომარეობათა შედარებები. და ეს ყმაწვილები ხან უმეცრებითა და კიდეც თავაგდებით (სულ ერთია, მაინც გავვივა, ვის შეუძლია გვაშხილოს, მაღლობა ღმერთს ხელისუფლება ჩვენია და არც პრესის თავისუფლება და სხვა ამისთანა „ბუჩქუჯიული“ სიბუღელები გვაწუხებსო) ხშირათ არა პარალელური დატების ცნობებს, როგორც, მაგალრთად, 19—20 წ. საქართველოს ცხოვრებას 23—24 წლების საბჭოთა დროისას უპირდაპირებენ და სხვა. ასე რომ, ამ კომიკებს ხშირათ ასე გამოდით, თითქო ბავშვები, რომლებც მენშევიკების დროს სულ რაღაც 15 წლისანი იყვნენ, საბჭოთა ხელისუფლების მეცადინეობითა და ზოღაწეობით ეხლა უკვე დიკიკადღენ და 20 წ. მოქალაქეებათ გადაიქცენო და სხვა და სხვა. დაახლოვებით ასეთივე მეთოდით ჯაშაზობს ეს ხალხი ზუშათა საკითხშიაც. ხოლო თუ თქვენ გაინტერესებთ სინამდვილე, მაშინ აიღეთ ჩვენთვის ყველაზე უარესი ციფრები თქვენივე სტატისტიკიდან, ანდა თუნდ რუბენის წიგნიდან „ქართული ეიროსდის გახრწნა“, და თქვენ დაინახავთ, რომ თვით აშკარათ ხელოვნრათ „ჩაწყობილ“ ციფრებითაც კი 1920 წ. უკანასკნელ კვარტალში ქართველი მუშა ღებულობდა ღღეში საშუალოთ 47 კაბ. ოქროთი, რასაც ემატებოდა პურის და სხვა სახელმწიფო იაფი ულუფები. ეს არის ის, რასაც ეწოდება ქართველი მუშების მდგომარეობის გაუარესების უმაღლესი წერტილი. ნამდვილათ კი იმავე მიკერძოვებულ ციფრებითაც შეიძლება დაინახოთ, რომ მდგომარეობა რამდენიმეთ უკეთესი იყო, სახელდობრ, რომ ავიღოთ საქარველოში 1920 წ. საშუალო ხელფასი და ომის წინანდელ დროსთან შევადაროთ, მაშინ მივიღებთ 60%—მეტს, ხოლო ფიზიკური შრომის მუშებისათვის, როგორიცაა მელითონეები, მემანქანეები, შავი მუშები და სხვა ასეთნი, შედარება გვაძლევს 72%. ასეთივე თქვენთვის საუკეთესო ციფრებით იმ ხანებში მუშათა მდგომარეობა რუსეთში ისეთი იყო, რომ თვიური ხელფასი 4 მ. 50 კ. კი ღავიდა. ამაზე მჭერმეტყველრათ ამბობს ზევით მოყვანილი ანდრეევის განცხადებები XI ყრილობაზე. ხოლო „გოსპლანის“ ცნობებით, ამ ხანებში ხელფასის ეფექტიური ღირებულება ომის წინანდელ რაოდენობის 30%—მდე არავითარ შემთხვევაში არ აღიოდა (გუხმანი. „ეკონომიური მიმოხილვა“, იანვარი, 1925). მაგრამ კიდეც რომ ყოფილიყო ჩვენი მდგომარეობა უფრო უარესი, ვიდრე ჩვენი რუსი ამხანაგებისა, განა ეს გაძლევდათ თქვენ უფლებასა და საბუთს, რომ ცეცხლითა და მახვილით დაგეპყროთ ჩვენი ქვე-

ყანა და მოგესპოთ ჩვენი თავისუფლება? რა უფლებით გადალახეთ მთელი ქართველი ხალხის ერთსულოვანი ნებისყოფა, სწორეთ რომ მთელი ქართველი ხალხისა, ვინაიდან, რომ ქართველი მუშები ერთგული იყვნენ თავის ხელსუფლებისა და რესპუბლიკისა 1923 წელშიდაც კი, ეს თვით თქვენ აღიარეთ; რომ გლახაკობა არ იყო თქვენთან და 1924 წელშიდაც როგორი ერთგული აღმოჩნდა თქვენი, ეს ღლეს ხომ თქვენცა და მთელმა ქვეყანამაც იცის, რომ მთელი ინტელიგენცია მტრულათ შეგხვდათ თქვენ, ესეც კარგათ იცით და ერთხელ კიდევ უკანასკნელათ ცაქის სესიაზე გაიგონეთ ორახელაშვილის პარიდან, რომ ბურჟუაზიასაც არ მოუპატიებიათ საქართველოში, არც ეს უნდა იყვეს დასამტკიცებელი. მაგრამ დაუფრუდეთ ჩვენ თემას.

რაიცა შეეხება მრეწველობას, მოგხსენებათ, რომ მეფის მთავრობა სკოლავურათ აფერხებდა საერთოდ განაპირებებზე და კერძოთ კი საქართველოში გადამაშუშებელ მრეწველობის განვითარებას. მაგრამ ისიც მოგხსენებათ, ის მცირე მრეწველობა, რომელიც მემკვიდრეობით დარჩა დამოუკიდებელ საქართველოს, ოდნავათაც არ დანგრეულა და არ გაუარესებულა რევოლუციის წინანდელ დროსთან შედარებით. პირიქით, ის რამდენიმეთ გაძლიერდა და გაფართოვდა კიდევ, კერძოთ ნახშირის ამოღების საქმეში მოხდა ნამდვილი რევოლუცია, ის მეტათ გაიზარდა, რომ სოციალ-დემოკრატიულმა მთავრობამ საესებით შეინახა და რამოდენიმეთ გააფართოვა კიდევ ქვეყნის მრეწველობა რევოლუციის წინა დროსთან შედარებით, ამას საქართველოს არც თქვენი ეხლანდელი მმართველები უარყოფენ. კერძოთ, უდაო ისტორიულ ფაქტს წარმოადგენს ის, რომ არსად რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე, გარდა შეიძლება მხოლოდ ფინლიანდიისა, რკინისგზების მდგომარეობა არ იყო ისეთი დამაკმაყოფილებელი, როგორც საქართველოში. საქართველოს წუშებისა და გლახების მთავრობა არ კლავდა კერძო ინიციატივას, მაგრამ ბელს უწყობდა ყოველმხრივათ სახელმწიფოებრივ, მუნიციპალურ და კოოპერატიულ მრეწველობას, რომელზედაც მოდიოდა საქართველოს მუშების 89%, ხოლო კერძო წარმოებაზე 11%. რომ საქართველო ეკონომიურათ არ იყო ისე დანგრეული და განადგურებული, როგორც რუსეთი, ეს აიხსნება იმითაც, რომ ჩვენში არ იყო სამოქალაქო ომი, რასაც არა ერთხელ ამოწმებთ თვით თქვენ. როგორც მრეწველობისადმი, დაახლოვებით ისეთივე იყო დამოკიდებულება ვაჭრობისადმი.

რაიც შეეხება ფინანსებს, უნდა ვთქვათ, რომ პატარა, ახალგაზრდა და ღარიბმა რესპუბლიკამ დაიწყო ცხოვრება უკაპეიკოთ. რუსეთის მთავრობას ჩვენში არ დაუტოვებია არცერთი მანეთი ოქრო-ვერცხლითა. რესპუბლიკამ თავის ფინანსიური ცხოვრება მანეთიან ბონების საფუძველზე დაიწყო, აღნიშნა რა მათზე, რომ მას გასავალი აქვს რუსულ მანეთის თანაბრათ. მაგრამ თქვენ კარგათ იცით, თუ რა მოხდა შემდეგ: საქართველოს მთავრობის ის ბონები, რო-

მელსაც საფუძვლათ არ ედო არც ერთი ყურგახვრეტილი ფარაც კი ოქრო-ვერცხლისა და თავის იდეალათ აცხადებდა რუსული მანეთის კურსს, ე. ი. დიდი და მდიდარი საბჭოთა სახელმწიფოს კურსს, რომელსაც თვით ბრესტიისა და კოლჩაკის შემდეგაც კი დარჩა რამდენიმე ასეული მილიონი ოქროს მანეთისა, რომ აი ამ ქართულმა ბონებმა კარგა მანძილზე დასტოვეს უკან რუსული მანეთი და უკანასკნელათ დაახლოვებით თავის „იდეალზე“ ასჯერ მაღლა უკისობდნენ.

ამ მოკლე ხნის განმავლობაში ძალიან გადიდდა სკოლების ქსელი რევოლუციის წინა დროსთან შედარებით, ამას არ უარყოფენ არც თქვენი კაცები და არც თქვენი ანგარიშები. საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ჩაყვლილი იყო ქართული კულტურა, მისი უმაღლესი კერაც ჩაქრობილი და აი ეხლა საქართველოს უმაღლესი სკოლა უკვე თანამედროვე ზაერო უნივერსიტეტის სახით აღორძინდა, რომლის შესახებ თვით ა. ლუნაჩარსკიმ განაცხადა: „საქართველოს უნივერსიტეტის პედაგოგიური და სამეცნიერო სიძლიერე გვაძიულებს ვიცნოთ მისი არსებობის სრული კანონიერება“ (ა. ლუნაჩარსკი, „იზვესტია“, № 209—146). ყველა ეროვნულ უმცირესობებს ქონდათ საშუალება სწავლა-განათლებისა სახელმწიფო ხარჯზე, მათი ენა ნებადართული იყო სამართველოსა და ადმინისტრაციაში. ამა თუ იმ რაიონის მცხოვრებთა ერთი მეხუთედის ენა საეაღდებულო იყო სახელმწიფო ადგილობრივ დაწესებულებებში მიწერ-მოწერისათვის. მოხდა სასამართლოს რეორგანიზაცია, ის აკეზბულ იქნა დამოუკიდებლობისა და არჩევნების პრინციპებზე; შემოღებული იქნა ნაფიცი მსაჯულთა ინსტიტუტი, დაარსდა ზენატი და სხვა. მოეწყო ახალი ადმინისტრაცია. ჩამოშორებულ იქნა ეკლესია სახელმწიფოსაგან და სახელმწიფო ეკლესიისაგან და სხვა და სხვა. რესპუბლიკის სათავეში კი იდგა სახალხო წარმომადგენლობა, არჩეული უაღრესათ დემოკრატიული საარჩევნო კანონითა. პროპორციონალური წარმომადგენლობის წესით. მისი 130 წევრიდან 102 სოციალ-დემოკრატი იყო. ამ სახალხო წარმომადგენლობის წინაშე პასუხისმგებელი იყო ერთფეროვანი სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა. ერთი სიტყვით, სულ რაღაც სამიოდე წლის განმავლობაში, ქართველმა მუშებმა და გლეხებმა შექმნეს პატარა, თავისუფალი, დემოკრატიული რესპუბლიკა, სადაც მაინცა და მაინც ამ პირველ ხანებში არც თუ ისე ბედნიერი ცხოვრება იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, იმ დროებისა და პირობებისათვის საქართველოს უსაბუთოთ არ უწოდებდნენ სამოთხეს, თავის თავად ცხადია შედარებით მის მეზობლებთან და მათ შორის, უწინარეს ყოვლისა, საბჭოთა რუსეთთან. და რაც უმთავრესათ უნდა გვახსოვდეს, ეს ისაა, თუ როგორ პირობებში აწარმოებდა აღმშენებლობას საქართველოს სოციალ-დემოკრატია. აი ეს პირობებიც.

**8. რუსეთისა (წითელი და თეთრი), ევროპისა და სხვა იმპერიალების
დამოუკიდებლობა საპარტიულონათ**

ერის თვითგამორკვევა პრინციპიპალურათ მის სუვერენობასა და დამოუკიდებლობას ნიშნავს. კითხვა იმის შესახებ, თუ როგორ ფორმაში მოახდენს ერთი ამ თავის უღაო უფლების რეალიზაციას—იქნება ეს ფორმა სრული დამოუკიდებლობისა, კავშირისა, კონფედერაციისა, ფედერაციისა ან კიდევ სხვა რამ, ეს არის მხოლოდ ებრალო მიზანშეწონილობის საქმე. რუსეთის რევოლუციამ ჭერ კიდევ თებერვალში პრინციპიპალურათ აღიარა ერთა თვითგამორკვევის უფლება, რასაკვირველია სრულ გამოყოფამდე, ვინაიდან წინააღმდეგ შემთხვევაში არც შეიძლება თვითგამორკვევაზე ლაპარაკი. საქართველოს თვითგამორკვევას დამოუკიდებელ, ნეიტრალურ და დემოკრატიულ რესპუბლიკის სახით აღშფოთებით შესვდა როგორც თეთრი, ისე ბოლშევიკური რუსეთი. და თვით ზოგიერთი ჩვენი ამხანაგები და მეგობრებიც კი რუსეთის სოციალისტებიდან პირველათ რამდენიმეთ სკეპტიკურათ შეზვნენ ამ აბსოლუტურათ აუცილებელ, მიზანშეწონილ და ამდენათვე აბსოლუტურათ სამართლიან გადაწყვეტილებას ქართველი მუშებისა. ამის შემდეგ იწყება გააფთრებული ბრძოლა ყოველგვარი დიდი და პატარა ძალებისა საქართველოს წინააღმდეგ. ერთნაირი გაბოროტებითა და გაშმაგებით გვესხმოდენ ჩვენ თავს ბურჟუაზიული იმპერიალისტები და წითელი დამპყრობლები, რომელნიც მხოლოდ დროგაშეებით მართადდენ ჩვენთან მოლაპარაკებას დროებით ზავზე და სხვა. მაგრამ, ვაგლახ, ჩვენდა სასირცხვილოთაც უნდა ესთქვათ (ვამბობთ ჩვენდა სასირცხვილოთაც, რადგან იმ უბედურებაში, რაც ბოლშევიზმმა თავს დაატება მსოფლიო პროლეტარიატს და მორალურათ გააბანა სოციალიზმი; იდეა, ერთგვარი ისტორიული პასუხისმგებლობა ჩვენი კლასის გარეშე ძალაუნებურათ მთელ მსოფლიო სოციალისტურ პროლეტარიატსაც ეკისრება), რომ ყველაზე შეუბრალებელი, ამორალური და ვერაგი ჩვენს წინააღმდეგ ბრძოლაში აღმოჩნდენ სწორეთ ისინი, ვინც თავს გვესხმოდენ კომუნისტური დროშის ქვეშ, თუმცა ჩვენის მხრით ყველა ჩვენ მტერთა და თავდაპსხმელთა შორის ყველაზე კეთილგანწყობილათ სწორეთ მათთან ვიყავით. არ იყო ისეთი საშუალება, რომლის წინაშე გაჩერებულიყვნენ ისინი, ვინც მიდიოდნენ ქართველი ხალხის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დასამხობათ, ვინაც ცბიერათ ეფარებოდენ კომუნიზმის მაღალ იდეებს და მკრეხელურათ ეჭირათ ხელში ჩვენი წითელი დროშა. მტარებლების დამსხვრევა, აფეთქებები (კინტრიშის ხიდი), ტერორი და მკვლელობა (სანდრო კეცხოველი, გიორგი მაჩაბელი, პეტრე ავლოხაშვილი, ლევან დადუშქელიანი, სანდრო რიკაძე და სხვა ჩვენი რევოლუციის მრავალ სახელოვან ვეტერანთა, რომლებმაც ბოროკილებში ჩაქედილებმა არა ერთხელ და ორხელ დაზომეს მეფის კატორღის საეტაპი

ტრაქტები), მოწამელა (არტილერიის ცხენების გორში), პაეროპლანების სისტემატური ავიაციების მოწყობა (რამაც საფლავში წაიღო ავიაციის საუკეთესო ძალები მაყაშვილის მეთაურობით), საზიზლარი გამცემლობა და მდებალი ვერაგობა — აი ის ზომები, რომლითაც ებრძოდნენ შიგნიდან რუსუბლიკას. რაც შეეხება გარედან, ჩვენთან გამუდმებულ ომში იყო როგორც წითელი, ისე თეთრი რუსეთი. ჩვენ აქ არ შეუდგებოტ ქრონოლოგიურათ იმის აწერას, თუ რა კონფლიქტები გვქონდა და რა ომს აწარმოებდა ჩვენს წინააღმდეგ თეთრი რუსეთი; ეს იცის ყველამ, ეს თქვენც კარგათ იცით. მიუხედავათ თქვენი განცებებისა და თქვენი აგიტატორების საზიზლარი ტყუილებისა და დეზაგოგიისა, ისტორიული ფაქტი მაინც ურყევლათ რჩება, რომ ე. წ. თეთრი რუსეთის სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის შექმნის პირველი დღედანვე ის აწარმოებდა ვანუწყვეტელ ომს საქართველოსთან და არც ერთ ცდას ზავის ჩამოგდების შესახებ არავითარი ნაცოფი არ გამოუღია. ამავე თეთრმა რუსეთმა ანტანტასთან ერთად და მისი დახმარებით დროებით განუსაზღვრელი უფლება-გავლენა მოიპოვა ახლათ აღორძინებულ სომხეთში და წაძლიყვანა ის ომით იმ მომხმ საქართველოზე, რომელთანაც ონი. არ ახსოვს ზომხეთის მრავალსაღვუნთან ისტორიას: ვინ არ იცის და თუნდ თქვენი მეგობრებთან ვინ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ ე. წ. სომხეთ-საქართველოს ომი არსებობად იყო საქართველოზე თავდასხმა თეთრი რუსეთისა, მისივე შტაბისა და აფიცრების ხელმძღვანელობით. სრულათ ურყევ ისტორიულ ფაქტათ რჩება ისიც, რომ აგენტები ე. წ. სამხრეთ რუსეთის მთავრობისა, ისე როგორც მოსკოვის ემისრები, ხარკავდენ აუარებელ თანხებს და ენერგიას იმაზე, რომ შეექმნათ გართულებანი საქართველოს შიგნით და აეფუტქებით მისი დამოუკიდებლობა. ამ მიზნისთვის ერთიცა და მეორენაც არ ერიდებოდენ არავითარ ძალასთან დაკავშირებას, მათ შორის თვით ოსმალთა ფაშების პანისლამიტურ აგენტებთანაც კი. ხშირი იყო ისეთი შემთხვევები, როცა წითელი და თეთრი ემისრები, მოქმედებდენ რა ერთ ნიადაგზე და ერთ და იმავე წრეში, ობიექტურათ ეხმარებოდენ რა ერთსა და იმავე მიზანს, ერთი მთლიან და ვანუყოფელ თეთრს რუსეთს, მეორენი ასეთივე წითელ რუსეთს, ამ მთავარი მიზნისათვის ხელისხელჩაკიდებული მუშაობდენ. საქართველოს ყველა ე. წ. აჯანყებები, რასაც ადგილი ქონდა რუსეთთან მოსაზღვრე კუთხეებში — აფხაზეთსა და ოსეთში, — იყო ისეთივე „აჯანყებები“, როგორიც „თებერვლის სრულიად საქართველოს აჯანყება, რომელმაც ჩამოაგდო მენშევიკური მთავრობა“. ეს იცოდა კარგათ ყველამ და არც შეიძლებოდა ისეთი ფაქტების დამალვა, როცა უცხოელთა მთელი არმიები მძიმე არტილერიითა, ქავენოსნებითა და ტანკებით „ბოლშევიკური აჯანყების წესით“ და გრიგალისებური ცეცხლათ გადოდიოდენ საზღვრებს. მხოლო იგივე არმიები დამარცხების შემდეგ ბრუნდებოდენ სახლში, როგორც „საქართველოდან გამოქცეული და რუსეთზე თავშეფარე-

ბული აჯანყებულთა რაზმები". საერთოთა კი ჩვენსა და თქვენს შორის, მით უმეტეს კერძო წერილში, აბა რა სალაპარაკო და სადათა ყველა ამ თეთრი ძაფით შეკერილ ბოლშევიკურ აჯანყებების ფოკუსებზე, ჩვენ ხომ თქვენს წინაშე ევროპული ბურჟუაზიული დიპლომატები არა ვართ, მაღლობა ღმერთი, ერთმანეთი თავიდან ფეხებამდე ვიცი: თქვენი მეგობრები ჩვენთან პირად ბაასში, ასე ვსთქვათ, თვალდა თვალ, არასოდეს არ მალავდნენ ამ ე. წ. აჯანყებების ხასიათს. მით უმეტეს ესაა არაა საპირიო სხვა და სხვა დოკუმენტებით. ამის მტკიცება, ვინაიდან საქართველოს დაპყრობის შემდეგ თვით თქვენი მეგობრები მეტათ დაწვრილებით მოგვითხრობენ სხვა და სხვა დაბეჭდილ შრომებში, მოგონებებში და სხვა, ნამდვილ ხასიათსა და საფუძველს ამ „აჯანყებისას“ და ყველა ამასთან ერთად ცოტა რამეს, მაგრამ ნეტ საკულ-რადლებოს, მოგვითხრობენ თქვენი საელჩოს მოღვაწეობიდან საქართველოში.

მიუხედავად კოლოსალური ფინანსიური ხარჯებისა და ენერგიისა, თქვენ მაინც ვერ შესძელით საქართველოს დამოუკიდებლობის დამსოზბა. არა თუ რესპუბლიკის შინაური ძალებით, არამედ აჯანყებულთა დროშების ქვეშ დამდგარ თქვენი დივიზიების დახმარებითაც კი არაფერი გამოგივიდათ და აი, ყველა ამის შემდეგ, 1920 წლის 7 მაისს დაიდო ხელშეკრულება რუსეთსა და საქართველოს შორის. ორივე სახელმწიფომ იცნეს ერთმანეთი და დიპლომატიური წარმომადგენლები გასცვალეს. თითქო უკვე დადგა ის ნათელი დღე, როცა ჩვენ უნდა შეგვძლებოდა რამდენიმეთ მაინც ერთმანეთის გაგება. მაგრამ რა საშინლათ მოვსტყუვდით. აღმოჩნდა რომ თქვენი მთავრობა, როდესაც ცალი ხელით ზავისა და მეგობრობის ქაღალდზე გვიწერდა ხელს, თურმე მეორე ხელით შემდეგ ბრძანებას აძლევდა: XI არმია თავს დასხმოდა საქართველოს აზერბაიჯანის თალებ ქვეშ. მოეწყოთ აჯანყების ინსცენირება ოსეთში და ანგორისა და კონსტანტინოპოლის ემისრების, დენიკანელების და ინგლისის სარდლობის აგენტებთან ერთად გამოსულიყვენ საქართველოს წინააღმდეგ ბათუმის ოლქში — ხულოში, სადაც მაშინ შედიოდნენ საქართველოს ჯარები ინგლისის ოკუპანტების სურვილის წინააღმდეგ. „მეგობარი“ მოსკოვი უარობდა, რომ მან არაფერი იცოდა იმ ომის შესახებ, რომელსაც აწარმოებდნენ რუსეთის ჯარები საქართველოს წინააღმდეგ, მაგრამ უარობდა მანამ... სანამ XX დივიზიას არ მოეჩვენა, რომ მას თბილისის მიდამოებში სცემენ გერმანულ ყაიდაზე, და სერიოზულათ წარმოიდგინა რა, რომ მართლაც გერმანელებთან აქვს საქმე, ამ დივიზიის გადარჩენილმა ნაშთებმა სასწრაფოთ დაიხრეს უკან რამდენიმე ხნის წინათ გასაბჭოებულ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, სადაც ბუნებრივათ გადატანილ იქნა ომის თეატრი და მხოლოდ მაშინ გ. ჩიჩერინმა მუქარის ნოტით შეატყობინა ჩვენს მთავრობას რაღაც დაახლოვებით ამის მსგავსი; ესეოდა, გავიგე როგორ რა მეგობრულათ. შეეგებენ ქაროველი ჯარები ერთ-ერთ ჩვენს რუსულ დივიზიას, რომელიც გზის აცდენის გამო, თუ

რალაჲ შემთხვევით თქვენს ტერიტორიაზე მოხვედრილაო და სხვა. ჩიჩერინი წინადადებას იძლეოდა, იმუქრებოდა და სხვა. დაბოლოს მეორე ზავიც დაედევით საბჭოთა მთავრობასთან და ეს, ასე ვსთქვათ, იგივე მაისის რუსულ-ქართული ზავი იყო აზერბაიჯანული გამოცემით. ხოლო რაც შეეხება „აჯანყებულების“ მიერ ოსეთიდან წაყვანილ ქართველ ტყვეებს, ისინი თვლით მივიღეთ... რუსული შტაბისაგან... კავკაეში.

თქვენი ამხანაგები დაუღალავათ გააცვირიან იმის შესახებ, თითქო საქართველო გამუდმებით ეომებოდა მეზობლებს. დიახ, საქართველო თითქმის განუწყვეტელ თავდაცვით ომში იყო, მაგრამ ვის წინააღმდეგ? დენიკინის და ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ და აგრეთვე წინააღმდეგ ოსმალეთსა. ვინაიდან ეს სამი ძალა ერთნაირის გაბოროტებითა და გააფთრებით ესხმოდნენ თავს პატარა საქართველოს დამოუკიდებლობასა და თავისუფლებას. ზევით ჩვენ დავინახეთ, რომ თვით ე. წ. სომხეთ-საქართველოს ომი არსებითად იყო დენიკინის თავდასხმა საქართველოზე ინგლისელების დახმარებით. სწორედ ასევე, ომი საბჭოთა აზერბაიჯანთან, ერთი კვირის შემდეგ მისი გასაბჭოებრისა, იყო მოსკოვის თავდასხმა საქართველოზე, და თავისთავად სასაცილოა, როცა ამბობენ, რომ ქართველები დაესხნენ თავს საბჭოთა ქვეყანასო. ამგვარად, საქართველოს არსებითად არ ქონია ომი თავის კავკასიელ მეზობლებთან, მას გამუდმებითა და სხვა და სხვა ფორმებით ესხმოდნენ თავს: მოხალისეთა არმია, წითელი არმია და ოსმალეთი.

ამავე დროს საქართველოს, მისი „ფარული ბოლშევიზმისათვის“ ურახედობოდნენ და ინტრიგებს უწყობდნენ ევროპიელი იმპერიალისტები, ვინაიდან მათ პირველათ მოუხდათ საქმის დაჭერა ისეთ პატარა „თავხედურ სახელმწიფოსთან, რომელმაც უსაშინლესი გრიგალებისა და ქარიშხლების დროს ასე შედიდურათა და თავალებულათ გადაწყვიტა საკუთარი თავის იმედით ეცურავა, და არც ერთ დიდ „დრედნოუტზე“ არ მოიხურვა გამოება თავისი პაწია ნავი. „ქონდრის კაცი“, რომელმაც გადაწყვიტა მართლაც დარჩენილიყო „ნეიტრალურ ქალწულათ“ და რომელიც ერთნაირის დოკტრინიურობით უარს ეუბნებოდა წინადადებებზე წითლებს, თეთრებს და ყველა ფრანგულ-ინგლისურ ძალებს. ერთადერთი ჩვენი მოკავშირე, რასაკვირველია, მორალური მოკავშირე, იყო ინტერნაციონალური სოციალ-დემოკრატია და ჩვენც მის წინაშე წმინდა სინდისით შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ მიუხედავად შეიძლება ამა თუ იმ კერძო შეცდომებისა და ელაში ნაბიჯებისა, მსოფლიო პროლეტარიატმა პატარა ქართულმა რაზმმა ყველაზე რთულ და საშიშ მდგომარეობაში უმწიკვლოთ გაიტანა შრომის დიადი დროშა, ის მას არავითარ შემთხვევაში, მაშინაც კი არ დაუხრია, როცა მედროშეს აუცილებელი ფიზიკური სიკედილი ემუქრებოდა.

4. საქართველოს დამპყრობა და განაწილება

1920 წ. 7 მაისის ზავისა და მეგობრობის ხელშეკრულების შემდეგ, მიუხედავად გაუგებარი ვერაგობისა, რაც გამოიხატა თქვენი არმიების თავდასხმაში „გასაბჭოებელი“ აზერბაიჯანის მხრიდან, ჩვენ, განსაკუთრებით ქართველი პროლეტარები არ ვკარგავდით და არ გვინდოდა დაგვეკარგა იმედები იმაზე, რომ ჩვენ შევძლებდით დაგვეყარებია თქვენთან კეთილი და მეგობრული დამოკიდებულება არა დიპლომატიურ ენაზე, არამედ საქმით, ე. ი. გულწრფელათ. პირველი ჩვენი ფიქრი და საზრუნავი იყო დაუყოვნებლივ გამოგვეგზავნა თქვენთან მუშათა დელეგაცია, რომ გავცნობოდით თქვენს ნაპაქმარს და გავგეცნო თქვენთვის ჩვენი ნასაქმარი, ჩვენი საჭიროებანი, ჩვენი ფიქრები და ზრახვები. ამავე დროს ვითხოვდით, რომ ყოველ შემთხვევაში თქვენი მუშათა დელეგაცია მოსულიყო საქართველოში. ჩვენი სურვილი იყო წარსულ საშინელებათა შემდეგ გავგება თქვენთან რაც შეიძლება მკიდრო და ძმური კავშირი და ჩვენ იმის იმედი გვქონდა, მიუხედავად ჩვენი შეხედულებათა სხვა და სხვაობისა მუშათა კლასისა და მისი ბრძოლის გზებზე და მეთოდებზე. ჩვენ თურმე გულუბრყვილონი ვიყავით. ჩვენ ჭერ კიდევ არ გვემოდა საცხებით რუსული იმპერიალისტური ბუნება საბჭოთა ხელისუფლების; ჩვენ ვფიქრობდით, რომ თუმცა შემცდარი გზით მიდიოდით, მაგრამ თქვენ საცხებით იყავით შეპყრობილი და აღფრთოვანებული სოციალიზმისა და მუშათა ინტერნაციონალური ძმობისა და ერთობის იდეით. ამისათვის, ჩვენ თავშედიც კი არ მოგვდიოდა ის ველური აზრი, რომ თქვენ უარს გვეტყოდით და უფლებას არ მოგვეცემდით შევხვედროდით იმ რუსის მუშებს, რომლებთანაც ერთად ჩვენ მხარდამხარ ვიბრძოდით ათეული წლების განმავლობაში. თვით თქვენი ელჩი საკიროვი პირდაპირ სისულელეთ სთვლიდა იმ აზრს, თითქო საქართველოს მუშების დელეგაციას არ დაუშვებდენ რუსეთში. საქართველოს მუშებმა აირჩიეს და გამოაწყვეს თავისი დელეგაცია ერთ-ერთი ჩვენთაგანი (ა. დგებუაძე) თავმჯდომარეობით და ძველი, ცნობილი „კონტრრევოლუციონერისა — და საქართველოს მუშათა კლასის „გამყიდველის“ (ამჟამად „ქართველი ხალხის მიერ“ თავის წრიდან განდევნილ და იაროსლავის წითელ საკატორლო ციხეში გაგზავნილ, ხოლო შემდეგ ქ. კაშინში — „რუსის მუშებზე“ მხედველობის ქვეშ ჩაბარებულ) ისილორე რამიშვილის მდივნობით. ჩვენ უკვე მზათ ვიყავით სამგზავროთ, როდესაც მოგვივიდა ველური ამბავი იმის შესახებ, რომ რუსეთის მუშურ-გლეხური მთავრობა ვერაფრითარ მუშათა დელეგაციას ვერ შეუშვებს საქართველოდან რუსეთში და აგრეთვე არც თვითონ აქვს განზრახვა ასეთივე დელეგაციის გაგზავნისა საქართველოში. ამ ხნიდან უკვე ვავიდა ხუთი წელი, მაგრამ გვითხარით, მიხეილ ივანეს ძე, დროს განა შეუძლია წაშალოს ეს უაღრესათ სამარცხვინო ფურცელი?! სწორეთ მაშინ მოს-

კოვში დიდის სიხარულით ღებულობდნ ყოველგვარ საეპრო დელეგაციებზე ამერიკელ და ევროპელ კაპიტალისტებიდან და აგრეთვე აზიის მცირე სახელმწიფოებიდან და აი ჩვენმა მთავრობამ გადასწყვიტა საქმიან კავშირის დასაქმერათ გაეგზავნა „მეგობარ“ რუსეთის საბჭოთა მთავრობასთან ეკონომიური დელეგაცია პროფესორ ავალიანის თავმჯდომარეობით, მაგრამ თვით ასეთი დელეგაცია კი მოსკოვის მთავრობისათვის არასასურველი აღმოჩნდა. ამავე ხანებში თქვენი მთავრობა თანდათან ღაგრდებოდა აზერბაიჯანში, ხოლო შენდევ, დაიპყრო რა სომხეთი და ოსმალეთთან მორიგებით გაინაწილა, იგი სამი მხრიდან შემოგვერტყა და ბლოკადით იწყო დამოუკიდებელი საქართველოს სულის ამოხდა, მოგვისპო ნავთი და სხვა. ამას დაუმატეთ თვით საქართველოს შიგნით მუშაობა: რუსეთმა სამი დამოუკიდებელი რესპუბლიკის (რუსეთი, აზერბაიჯანი, სომხეთი) სახით შემოიყვანა სამი საელჩო, ამდენივე საეპრო წარმომადგენლობები, დეპუტაა სააგენტოები, სანჯდრო ატაშები და სხვა. ერთი სიტყვით, მას ყავდა მეამბოხეთა მთელი პოლკები და მათთვის იკავებდნ ბინებს საქართველოს დედა ქალაქის „სტრატეგიულ“ პუნქტებში. თქვენ გყავდათ მარტო ერთ თბილისში საელჩოების იმდენი მოხელეები, რამდენიც ერთად არა გყავსთ დღეს ყველა იმ ქვეყნებში, რომელთაგან ცნობილი ხართ. ყველა უცხოელები, რომელნიც არასაკმაოთ იცნობდნ საქართველოსა და მის ძალთა განწყობილებას, გაკვირვებულნი იყვნენ, თუ საქართველოს მთავრობა შეგნებულათ რათ უწყობდა ხელს, რომ ის ჩამოეგდოთ ყველა ამ საელჩოებს, საეპრო წარმომადგენლობებს, „როსტებს“ და სხვ. მათ ვერ გაუგიათ, რომ საქართველოს მთავრობა ჰეშმარიტათ ხალხური და მუშურ-გლეხური იყო და ასეთ მთავრობას უცხოეთის საელჩოების რამდენიმე ბათალიონები ვერ ჩამოაგდებდნ. თქვენ თვით ასეთი ძალებითაც კი ვერ შესძელით აგეფეთქებით საქართველო შიგნიდან და დაგეშოთ მისი დამოუკიდებლობა. ეს იყო უმაღლესი მორალურ-პოლიტიკური ტრიუმფი ქართველი მუშებისა და მათი პარტიისა და ამდენათვე სრული გაკოტრება ბოლშევიზმისა საქართველოში.

ამ ხანებში საქართველოს ესტუმრა მისი ერთად-ერთი მოკავშირის, --- სოციალისტური ინტერნაციონალის დელეგაცია, რომლის დახმარებითა და თანაგრძნობით ასე თუ ისე ნორმალური კავშირის გაშა ვიწყეთ ევრობასთან, რომელსაც მანამდე საქართველო ბოიკოტ ქვეშ ყავდა დაყენებული. საქართველომ მიიღო სესხი და ის იყო უნდა შედგომოდა თავის ფინანსების გაჯანსაღებას. დაბოლოს საქართველო იურიდიულათაც ცნობილ იქნა ევროპის მიერ. სწორეთ რამდენიმე დღის შემდეგ უკვე საგრძნობი გახდა რადიკალური ცვლილება მდგომარეობის გაუმჯობესებისკენ და თითქო ყველა საშინელებანი უკან დარჩა. ქვეყანამ და ხალხმა ამოისუნთქა პირველი სუნთქვით, მაგრამ... ვაო რომ მეტი ველარ მოითმინეთ და სწორეთ ათიოდე დღის შემდეგ საქართვე-

ლოს იურიდიულათ ცნობისა — მთელი ევროპის მიერ მისი დამოუკიდებლობის აღდგენის დადასტურებისა — დაუფიქრებლათა და თავქუდმოგლეჯილი შემოგვისიეთ თქვენი არმიები. თქვენ ორმაგათ არ შეგიძლიათ მოგენელებია. საქართველო, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ის იყო რომანოვთა გვირგვინის „თვალ-მარგალიტი“, რომელმაც დაიბრუნა უკან დამოუკიდებლობა, რაც აუტანელი შეიქნა რუსული დიდმპყრობელობისათვის, ხოლო მეორე მხრით კი ის იყო დემოკრატიული, სოციალისტური მთავრობის მიერ წარმართული; და ეს ბატარა, ღარიბი და მშვიერი ქვეყანა, რომელსაც კაპეიკი არ გააჩნდა ჯიბეში და არ მოეპოვებოდა ერთი გროშის კრედიტი, რომელიც გამუდმებულ თავდაცვით ომებში იყო და იგვრიებდა მის საზღვრებზე მისეულ ათასგვარ იმპერიალისტურ მტაცებლებს, რომ ეს ლატაკი ქვეყანა თავის უდიდეს გაჭირვების ხანაშიც კი გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე ღიდი, მდიდარი, ფულიანი, ოქროს პატრონი საბჭოთა რუსეთი: საქართველოში იყო დემოკრატია და მას ხელმძღვანელობდა თავისუფლათ შეკავშირებული და ორგანიზაციულათ დარაზმული მუშათა კლასი, რუსეთში კი მუშათა კლასის სახელით მართავდა ბოლშევიკური პარტიის დიქტატურა; შედარებითი შედეგები ამ ორ საცდელ მინდვრისა უკვე მძიმე და აუტანელი იყო კომუნიზმისათვის, ხოლო რაღაც ეჭვის თვე იურიდიულათ ცნობისა და სესხის აღების შემდეგ საკმარისი იყო, რომ ეს შედეგები იდეურათ გამანადგურებელი ყოფილიყო ბოლშევიზმისათვის. და თქვენ გაბრაზებითა და გაბოროტებით გადასწყვიტეთ ხმლით მოგეკლათ თქვენი იდეური მოპირდაპირე და მოჭიბრე, მაგრამ ფიქრათაც არ მოგდიოდათ ის, რომ აჩრდილი თქვენი მსხვერპლისა მოსვენებას არ მოგცემდათ და მომავალში არა ნაკლების ძლიერებით განაგრძობდა იდეურ გამარჯვებას თქვენზე. მაშინ ბრაზისა და გაბოროტების გამო არ გესმოდათ ეს, ვერ წამოგედგინათ, რომ ასეთ გაკოტრებას ვერ აცილდებოდით, მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეხლა მაინც საქართველოზე გამარჯვების ხუთი წლის თავზე, ასე ვთქვათ, „ქართული ცდების“ შემდეგ, დაგვეთანხმებით, რომ სრულ ჭეშმარიტებას შეიცავენ წერილის ამ ნაწილის სათაურში მოყვანილი ფრიდრიხ ენგელსის სიტყვები და არა ბონაპარტისტული სიბრძნენი კ. რადეკისა.

როდესაც თქვენ ემზადდებოდით უკანასკნელი და გადამჭრელი ომით საქართველოზე წამოსასვლელათ, ამ ამიერიდან თქვენთვის „ღიდებული“ საქმის პოლიტიკური ნიადაგის მომზადებას თქვენი დიპლომატები და აგიტატორები აწარმოებდნენ კლასიკური „სისულელითა“ და ცინიზმით. რა ბოროტ, უაზრო და მასთან ერთად სასაცილო ცილიწამებას არ თხზავდენი დაუწყებ; საქართველოს ბრალის დადება — არც მეტი, არც ნაკლები — იმაში, რომ ის ემზადება რუსეთზე თავდასასხმელათ და სხვა (და ყველაფერი ეს ვრანგელის ლიკვიდაციის შემდეგ). მაგრამ მეტათ გამჭვირვალე იყო ეს სასაცილო სისულელე ამ „შეგნებული“ უაზრობისა და ამისათვის მალე გამოისცვალეს ცილი-

წამების ლეიტ-მოტივი, სახელდობრ, დაიწყო მთელი ქვეყნის გასაგონათ ყვირილი და საქართველოს მთავრობას მოსკოვის ხშირი ნოტებით მოსვენებას არ აძლევდნენ იმაზე, რომ საქართველო ბათუმსა და მის ოლქს აძლევს ინგლისელებს, რომ იქ გამაგრდებიან ინგლისელები და საერთოთ საქართველოში ეწყობა ანტირუსული და ანტისაბჭოური ძალები, რომელნიც მომავალში მოსკოვის წინააღმდეგ დაიძრებიან. რომ გასაგები იქნეს ამ მთვრალი ბოდვისა და უიხტიბრო ცილისწამების სრული უსაფუძვლობა, საკმარისა გაეცხენოთ, რომ ბრესტის ზავით ბათუმი და მისი ოლქი გადაეცა ოსმალეთს, რომ საქართველომ უმთავრესათ სწორეთ ამისათვის არ მიიღო აღნიშნული ზავი, რომ ანტანტის გამარჯვების შემდეგ ამ ოლქის ოკუპაცია მოახდინეს ინგლისელებმა და რომ სწორეთ ბათუმის გამო იყო საქართველო განუწყვეტელ, ზოგჯერ შეიარაღებულ შეტაკებამდე მისულ კონფლიქტებში ინგლისის მთავრობასთან, დაბოლოს 1920 წ. ივლისში ინგლისის მთავრობა თავის ქვეყნის საზოგადოებრივი აზრის ზეგავლენით (უმთავრესათ მუშათა კლასისა) იძულებული შეიქნა მოეხსნა ოკუპაცია და ოლქი კუთვნილებისამებრ საქართველოსათვის გადაეცა. ინგლისი სხვანაირათ ვერ მოიქცეოდა, რადგანაც, იმავე საზოგადოებრივი აზრის ზეგავლენისა და უმთავრესათ მუშათა კლასის საქართველოსადმი თანაგრძნობის გამო, ის მოკლებული იყო საშუალებას იარაღით გასწორებოდა პატარა საქართველოს. უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოს წინააღმდეგ ეს პროვოკაციული კომპანია დაიწყო რამდენიმე თვის შემდეგ ინგლისელების ბათუმიდან წასვლისა, ხოლო დანაჩენ საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე 1919 წლის შუა თვეებიდან არ იყო არც ერთი უცხო ჯარისკაცი. მაგრამ მიუხედავთ ყველა ამისა, თქვენმა დიპლომატებმა უმაღლეს ზიზრძნეთ ჩასთვალეს მგლის არგუმენტები კრავის მიმართ კრილოვის არაქიდან და ამგვარი პოლიტიკური შირმის ქვეშ გამოგზავნეს არმიები საქართველოს წინააღმდეგ. გამარჯვება დარჩა რუსეთის ხიშტს, თქვენ დაიპყრით მახეზარი „ქუქურუსნაია რესპუბლიკა“, მაგრამ ამაზე უფრო ვრცლათ ქვემოთ. რა წარუბოყლო სირცხვილია! რა დაცივნაა ზიზრძნისა და პატივზე! წაიკითხეთ ამიერიდან ისტორიული სიტყვები და აღსარებანი გ. ჩიჩერინისა: „ინგლისელებს ბათუმიდან წასვლის შემდეგ, ლიოდ-ჟორჯმა განუცხადა ამხ. კრასინს, რომ ინგლისი კავკასიას სთვლის როგორც საბჭოთა რესპუბლიკის გაელენის სფეროს. მან შემდეგ, რაც საქართველოში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, ინგლისს თითქმის კი არ გაუნძრევია“ (ჩიჩერინის მოხსენება ცაკის სესიაზე თბილისში, „ზარია ვოსტოკა“ № 819). დიახ, თქვენი საერთაშორისო პოლიტიკის ისტორიაში — „გულახდილი“, „პატიოსანი“, გულწრფელი და „არა ფარული“ დიპლომატიის ისტორიაში — ერთად ჩაიწერება თქვენი ნოტები 1920 წლის ბოლოსა და 21 წ. დასაწყისისა „ინგლისელების მიერ საქართველოს მოტაცების შესახებ თვით საქართველოს ნებართვით“ და ჩიჩერინის აღსარება 1925 წლ.

სა იმის შესახებ, რომ ინგლისის მტაცებლებთან თქვენ სრულიად საწინააღმდეგო საიდუმლო შეთანხმება გქონდათ. ჩვენ ეს მაშინაც ვიცოდით, ვინაიდან კარგათ გვესმოდა, რომ თქვენ მხოლოდ მაშინ ახდენთ ამა თუ იმ პატარა ქვეყნის „გასაბჭოებას“, როდესაც დარწმუნებული ხართ, რომ მას დამხმარე არ აღმოუჩნდება და არც ერთი ძლიერი სახელმწიფო არ გამოესარჩლება. ჩვენ მაშინაც ვიცოდით, რომ თქვენ საქართველოს დაპყრობის ნებას გაძლევდათ სწორედ ინგლისი, რომელიც ანტანტაში პირველობდა და საქართველოში მოსასვლელ ევროპიულ ჰიშკარს — დარდანელს ფლობდა.

ინგლისი თქვენ შეგითანხმდათ იმპერიალისტური ულუფის გაყოფის საქმეში. მან სპარსეთისა და სხვა კომპენსაციით ხელი გაგიხსნათ საქართველოს მიმართ და ამ დროს თქვენ ქვეყნის გასაგონათ გაყვიროდით, რომ სწორედ ინგლისი ეპირებოდა საქართველოს მიტაცებას. ჩვენ გააფთრებით ვებრძოდით ინგლისის მტაცებლურ პოლიტიკას და ინგლისისა და მთელი საერთაშორისო მუშათა კლასის დახმარებით ვაძიქლეთ ის დაეცალა ბათუმის ოლქი. თქვენ იცოდით ეს, მაგრამ მაინც გაყვიროდით, რომ საქართველოს ინგლისზე ეყრდნობოდათ; ჩვენ შევსძელით და ვაძიქლეთ ოკუპანტები, რომ არც ერთი იმპერიალისტური ქვეყნის ჯარისკაცი არ მდგარიყო ჩვენს ტერიტორიაზე და თქვენ კი ამ დროს ქვეყანას აყრუებდით, რომ საქართველო პლატდარში გახდებოდა. სადაც მოეწყობოდა ისეთი ძალა, რომელიც რუსეთს დაეცემოდა. და ასე სტყუოდით და ასე ყვიროდით თქვენ, რადგან თვით გინდოდათ შემოგვეყვანათ საქართველოში რუსეთის არმიები და საქართველოს ანექსიით რომანოვთა „უფლებას“ აღგედგინათ ამიერკავკასიაში საბჭოთა რუსეთი. ხოლო ნება დაგართოთ თქვენ საქართველოს დაპყრობისა ცბიერმა ლოიდ-ჯორჯმა. აი რატომ: ჯერ ერთი რომ მან მიიღო კომპენსაცია, სხვათა შორის დაპირება, რომ თქვენ კუთვნიანთ და ზრდილობიანათ იქნებოდით სპარსეთის მიმართ; მეორე მხრით კი ლოიდ-ჯორჯის სურვილი იყო, რომ რუსეთი, თქვენი ან თქვენი მეკვიდრეთა რუსეთი, პირისპირ შეეყარა და შეეტაკებია ოსმალეთთან და საერთოთ აღმოსავლეთთან. საქართველოს დაპყრობისთვის ხელის გახსნის მესამე მოტივი იყო ის, რომ ინგლისის თქვენთვის გადამჭრელი მორალური ლაზვარი უნდოდა ჩაეცა ევროპის დემოკრატიისა და მთელი კულტურული კაცობრიობის თვალში, რომ ამით საბოლოოთ წაერთმია თქვენთვის დაჩაგრულ ერთა განმათავისუფლებელის სადემადოგო იარაღი. მეოთხე და უკანასკნელი მიზეზი კი მდგომარეობდა იმაში, რომ ყველაზე დიდი იმპერიალისტური და კოლონიალური სახელმწიფო ინგლისი შეუმცდარათ ანგარიშობდა, რომ თქვენი მომავალი სისხლიანი პოლიტიკა საქართველოში, რომელსაც ასეთი დიდი რეზონანსი ჰქონდა და აქვს საერთაშორისო ასპარეზზე, თვით ინგლისის კოლონიალურ პოლიტიკას გამოაჩენდა როგორც მაგალითს ცივილიზაციისა და ჰუმანიზმისას. უკანა რიცხვით მაინც დაგვეთანხმებით, მიხეილ ივანეს ძე, რომ

ლოიდ-ჯორჯს, რომელსაც თქვენ უსაბუთოთ არ უწოდებთ ცბიერს, ტყვილა-
უბრალოთ არ დაურთავს თქვენთვის ნება საქართველოს დასაპყრობათ, რომ
ამ მხრით მას გვარიანი დიდი მოგება უკვე აქვს ნახული. ჩვენ აბა რა განსა-
კუთრებული მორალური პრეტენზიები უნდა გვქონდეს საერთოთ ყველა თეთრ,
წითელ და ყვითელ იმპერიალისტების წინააღმდეგ? რასაკვირველია, არავითარ-
ი, გარდა მხოლოდ მსხვერპლის პრეტენზიებისა თავის ჯალათებისადმი. მაგ-
რამ თქვენ ეხლა მაინც უნდა დაეკვდეთ იმ გზის მიზანშეწონილობაში, რომელ-
ზედაც სამოქმედოთ გაკურთხათ ლოიდ-ჯორჯმა და დაგაყენათ დემოკრატიისად-
მი ბოლშევიკურმა გაბოროტებამ და საქართველოსადმი კი რუსულმა დიდმ-
პყრობელურმა სურვილმა. ეხლა თქვენ ალბათ უკვე გესმით, რომ გზა „მუ-
შათა დელეგაციების“, მშვიდობიანი და ძმური მოლაპარაკება, კეთილი მეზო-
ბლობა, მეგობრობა და კავშირი უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე ის გზა, რომელ-
ზედაც თქვენ იდეკით დღემდე და რომლითაც რუსულმა და უცხო იმპერი-
ალიზმმა მოგიყვანათ საქართველოში.

ეხლა კი ნება გვიბოძეთ რამდენიმე სიტყვით გაგახსენოთ, თუ როგორ
მიმდინარეობდა საქართველოს დაპყრობა. სომხეთში მდგარი რუსული წითე-
ლი არმია თავს დაესხა საქართველოს დამით, 11 თებერვალს. გარეგნულათ
თითქო დაიწყო სომხეთ-საქართველოს ომი. მაგრამ პირველი დამის წარმატ-
ების შემდეგ ეს ოპერაცია ერთ განსაზღვრულ ფრონტზე თქვენს ჯარებს გე-
რავითარ გამარჯვებას ვერ მისცემდა, ამისათვის ერთი კვირის შემდეგ ომში
აზერბაიჯანიც ჩაება, ე. ი. იგივე რუსული წითელი ჯარები, მაგრამ უკვე აღ-
მოსავლეთის ფრონტიდანაც. მაგრამ ამ ჯარებმა „ხუთი ათას ვერსზე მეტი გან-
ვლეს ცხარე და გადამქრელ ბრძოლებში. იყო დამარცხებებიც, როგორც, მა-
გალითად, ომებში ჩორნაია პოლიანასთან, სამხრეთის ფრონტზე და სადგურ
სალანლულთან ტფილისზე პირველი შეტევის დროს, 19 თებერვალს 1921 წ.,
სადაც მტერმა გაანადგურა ერთ-ერთი ბრიგადა“ (ა. კრიმსკი, „ზარია ვოს-
ტოკა“, № 723). და აი, ამის შემდეგ რუსეთს უნდა მოეხსნა ყოველგვარი სომ-
ხური და აზერბაიჯანული ნიღაბი და გაშლილი დროშით დაძრულიყო საქარ-
თველოს წინააღმდეგ, უკვე, ჩრდილო წმინდა რუსულ საზღვრებიდანაც. ეს
მით უფრო აუცილებელი შეიქნა, რომ მოსკოვის ბრძანებით დადგმულ სომ-
ხურ-ქართულ ომის კომედიასზე, რომლის მიზანი უნდა ყოფილიყო საქართვე-
ლოს „გასაბჭოება“, სომხის ხალხმა თვით უპასუხა თავის სამშობლოს „გამო-
საბჭოებით“, ე. ი. საოკუპაციო ჯარებისა და ხელისუფლების გარეკვით და
ეროვნული მმართველობის აღდგენით.

შემდეგ, თქვენ ალბათ იცით დაახლოვებითი მსვლელობა ამ ომისა. ვფი-
ქრობთ, რომ გეცოდინებათ თქვენი სარდლების მოხსენებით. თუ როგორი
სტუმართმოყვარეობით გღებულობდათ ქართველი ხალხი. გეცოდინებათ ისიც,
თუ უკანასკნელათ როგორ ჩაება პატარა საქართველოს წინააღმდეგ ომში

თქვენი მოკავშირე ოსმალეთი. თუ როგორ იხვედნენ უკან ბრძოლით ქართვე-
 ლი მუშები და გლეხები და როგორ იცავდნენ თავის მშობლიურ მიწა-წყალსა
 და მის თავისუფლებას, და რომ ამ დროს ამ მეზობელი ქართველი ხალხის
 ზურგში არ იყო არა თუ რაიმე აჯანყების ნასახი, არამედ უბრალო თოფის
 გასროლა კი არავის გაუგონია და საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევასაც
 კი აღვილი არ ქონია. ასე ბრძოლით გაიარეს თავისი სამშობლო სივრცე-სი-
 ვანიტ ქართველმა მხედრებმა. მაგრამ დაუგდოთ შემდეგ ყური თვით გ. ჩიჩე-
 რინს: „იყო მომენტი, როცა ჩვენი ჯარები ჩრდილოეთიდან მიიწვედნენ ბათუმ-
 ზე, ხოლო ოსმალთა ჯარები სამხრეთიდან იმავე ბათუმზე მიდიოდნენ და რო-
 ცა ისინი შეხვდნენ ერთმანეთს ბათუმში, ამხ. შეინმანთან (რომელიც სრულ-
 ფლებიან წარმომადგენლად იყო მენშევიკურ საქართველოში) გამოცხადდა
 ოსმალთა აფიცერი (არა უბრალო ოფიცერი, არამედ შეინმანის დიპლომატიუ-
 რი კოლეგა კიაზიმ-ბეი) და უთხრა: „გინხაროდეთ ჩვენთან ერთად, ბათუმი თა-
 ვის დედა-ოსმალეთს შეუერთდაო“. ამხ. შეინმანმა ნაკლები სიხარულით უპა-
 სუხა: მოხდა შეტაკება, რომლის შემდეგ ოსმალეთის ოფიცერმა დაიხია და
 ბათუმი შეუერთდა საბჭოთა საქართველოს“ („იზვესტია“, № 102, 24 წ.). აქ
 არის სიმართლე, მაგრამ არა სრული და არა საესებით ნათელი. როდესაც სა-
 ქართველოს შეიარაღებული ძალები შეგროვდნენ და თავი მოიყარეს გურიისა
 და ბათუმის პლაცდარმზე, თქვენმა მოკავშირე ოსმალებმა საქართველოს
 ფრონტის ზურგში უკვე სამხედრო მოქმედებები დაიწყეს. ისიც მართალია,
 რომ როცა თქვენი არმიები მოიწვედნენ ჩრდილოეთიდან, ოსმალეთის ძალებიც
 ასევე მოიწვედნენ სამხრეთიდან და ორივე ეს ვეშაპები თავს ესხმოდნენ პატა-
 რა საქართველოს პატარა არმიას. და როცა მდგომარეობა უიმედო შეიქნა,
 საქართველოს სამხედრო ძალებს ამ ორ საშინელ უბედურებიდან უფრო ნა-
 ლები ბოროტება უნდა აერჩია, რომ საქართველო ორათ გახლეჩილი არ
 დარჩენილიყო. დროებითი ზავის პირობების თანახმად, მოხსნილ იქნენ ქარ-
 თული ძალები რუსეთის წითელი ჯარების ფრონტიდან იმ აუცილებელი პი-
 რობით, რომ თქვენი ჯარებიც მიიღებდნენ მონაწილეობას ოსმალთაგან ბა-
 თუმის დაცვის საქმეში. მართლაც „მოხდა შეტაკება“, რომელზედაც ლაპარა-
 კობს გ. ჩიჩერინი, ან უფრო სწორედ რომ ესტევათ, მოხდა დიდი და სასტი-
 კი ბრძოლები, მაგრამ ჩიჩერინს დაავიწყდა ეთქვა, თუ ვისა და ვის შორის
 იყო ეს სისხლისმღვრელი შეტაკებები. ხოლო ნამდვილად კი ეს იყო საქარ-
 თველოსა და ოსმალებს შორის მომხდარი ომი ბათუმის გარშემო და ბათუმი-
 სათვის. ამ ბრძოლებში ქართველმა მხედრობამ დაამარცხა ოსმალნი და მათ
 ბათუმის მალაზმები დააცლევინა. და ამ დროს კი რუსული ნაწილები ოსმა-
 ლებთან პირველი შეხვედრისთანავე და მათი მოთხოვნით იარაღს ყრიდნენ, რის
 შემდეგ თავის მართანეში ერთი ყველაზე სამარცხვინო ფურცელიც ჩასწერეს:
 როცა საქართველოს ჯარები სისხლისაგან იცლებოდნენ, როცა ბათუმის გადა-

სარჩენათ ქართველი ახალგაზრდები სიცოცხლეს სწირავდენ, როცა ბათუმის ქუჩებზე ჯერ კიდევ არ დასრულებულიყო ხელჩართული ბრძოლები, აი მაშინ თქვენი, რუსული არმიის ფრონტის სარდლობამ, წითელმა გენერალმა ელობამ გამოსცა ბრძანება, რომ პროვოკატორები და რუსეთ-ოსმალეთის მეგობრობის მტრები ავრცელებენ ხმებს თითქმის მეგობარ რუსულ და ოსმალურ არმიებს შორის იყვის სამხედრო მოქმედებები, ნამდვილათ კი ქართული ჯარი ეომება ოსმალებსო. დიახ, ეს იყო სიმაართლე, მაგრამ როგორი უღირსი სიმაართლე! უღირსი როგორც ფაქტი ელობას ბრძანების გამოცემისა, ისე თვით ამ ბრძანებაში მოთხრობილი ფაქტიც. აი, როგორი იყო ის „შეტყუება“, რომლის შემდეგ, გ. ჩიჩერინის სიტყვით, ოსმალის აფიცრმა უკან დაიხია და „ბათუმი საბჭოთა საქართველოს შეუერთდა“. ხოლო ოსმალის ოფიცრმა რომ თქვენ წარმომადგენელს მისცა წინადადება მის სიხარულს შეერთებოდა, ეს ხომ სრულიათ ბუნებრივია — აბა, ვის უნდა გაუწაწილოს ოსმალეთის ფაშებმა თავისი „ბათუმერი“ სიხარული, თუ არა ბრესტის ავტორებს, რომლებთანაც იყოფდენ და ინაწილებდენ საქართველოსა და სომხეთს?

განა შეიძლება ადვილათ წარმოდგენა მეორე ისეთი მაგალითისა, როცა ასე ზღაპრულათ უსწორო ომში დამარცხებული მხედრობის წაშთები, იმ მხედრობის, რომელმაც ბრძოლით გაიარა მისი სამშობლოს ტერიტორიის სიგრიდე-სიგანე, რომელიც ზღვის პირათ მოექცა ორი დამპყრობი გიგანტის ჩიხში, აი ამ არმიის ნამსხვრევები ღებულობენ უკანასკნელ ბრძანებას უკვე გემზე დამსხდარ და საემიგრაციოთ გამგზავრებულ თავის მთავრობიდან: ვინაიდან აუცილებელია დროებითი სამხედრო კაპიტულაცია ერთ-ერთი დამპყრობის წინაშე, მოიკრიბეთ მთელი ძალონე და ეკვეთეთ მეორე დამპყრობს, რათა სამშობლოს სხეული ორათ გახლეჩილი არ დარჩეს ორი მჩაგვრელის ხელშიო. და ეს ლეგენდარული მორალური და ფიზიკური გმირობა თუმცა დიდია მსხვერპლით, მაგრამ ერთსულოვნათ შეასრულა ქართველმა ლაშქარმა: ასეთი იყო შინაგანი მორალური სიძლიერე და მთლიანობა საქართველოს დემოკრატიისა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ თქვენ შემდეგშიაც საკმაო საბუთები მიიღეთ იმაში დასარწმუნებლათ, რომ ისტორიაში ძნელათ თუ მოიპოვება ისეთი მაგალითი, როცა ხალხში ასეთი პოპულარობა და ღრმა სიყვარული დარჩენილიყვის მისი დამარცხებული მთავრობისადმი, როგორც ამას ადგილი აქვს საქართველოში, ხოლო მიიხდა ყველაფერი ეს იმისათვის, რომ საქართველოს წყობილება იყო უაღრესად ხალხური და მის მიერ წარმოებული ომი დამპყრობლების წინააღმდეგ კი კენჭმარიათ საღვთო ომი იყო; ქართველ ხალხს მის სამართლიან ბრძოლაში ექვეც კი არ შეპარვია, ვინაიდან ის იცავდა თავის სამოქალაქო და ნაციონალურ თავისუფლებას ორი დამპყრობი ვეშაპისაგან. აი რათ არ დაეჯრა იარაღი საქართველოს დემოკრატიათ სამშობლოს უკანასკნელ პუნქტამდე. მიუ-

ხედავად იმისა, რომ ძალიან კარგად იცოდა, დამარცხდებოდა უსწორო ბრძოლაში და აქ, შავი ზღვის ნაპირათ თავის დროებით ფიზიკურ დამარცხების წინ კიდევ ერთხელ თითქმის არნახული ბრწყინვალეობით იელვა ორგანიზაციულად აწყობილ დემოკრატიულ სულის მორალურმა სიდიადემ, მისმა დისციპლინამ და საზოგადოებრივმა შეგნებამ, მაგრამ, ასე თუ ისე, საქართველო თქვენ და-იპყართ და მისი ცხოვრება დაპყრობის შემდეგ ასე მიმდინარეობდა:

5. საქართველო საბჭოთა რუსეთის უღელ ქვეშ

საქართველოს დაპყრობის შემდეგ თქვენ გადაქრით შეუდექით ქართველი ხალხის სასტიკ დასჯას. თქვენ არ შეგეძლოთ გეპატიებიათ საქართველოსთვის ის, რომ მან გაბედა თავდაცვა და თქვენი ძალმომრეობისაგან იგერიებდა თავის დამოუკიდებლობასა და თავისუფლებას. ხოლო ვითომ რათ არ უნდა დაგვეცო ჩვენ თავი, რათ არ უნდა შევბრძოლებოდით მომხდურთ? იყო დრო, როცა თქვენი ბელადი ამბობდა: „ერთა თვითგამორკვევა იგივეა, რაც ბრძოლა სრული ნაციონალური თავისუფლებისათვის, სრული დამოუკიდებლობისათვის, ის გულისხმობს ბრძოლას ანექსიის წინააღმდეგ ყოველგვარ ღორმეშა, როგორც აჯანყებით, ისე ომით, და სოციალისტები ასეთ ბრძოლაზე უარს ვერ იტყვიან, თუ მათ არ უნდათ ხელი აიღონ სოციალისტობაზე... ისინი სრულიათ არ არიან ასეთ ომში „სამშობლოს დაცვის“ წინააღმდეგა“ (ლენინი, „კარიკატურა მარქსიზმზე“, გვ. 14). ეს იწერებოდა რევოლუციამდე, მაგრამ რევოლუციის შემდეგაც, გ. ლევის მთავრობის დროს, 1917 წ. 15 მარტს თქვენ სწერდით „ბრავდაში“: „როცა არმია სდგას წინააღმდეგ, ყველაზე უგუნური პოლიტიკა იქნებოდა ის, რომელიც ერთ-ერთ მეომარ მხარეს წინადადებს მისცემდა: დაყარეთ თოფები და სახლში წადი-წამოდიოთ. ეს იქნებოდა არა ზავის პოლიტიკა, არამედ მონობის პოლიტიკა, რომელსაც აღშფოთებით უარყოფს თავისუფალი ხალხი. თუ გერმანიისა და ავსტრიის დემოკრატია არ გამოგვეხმაურება, უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე დავიცავთ ჩვენ სამშობლოსო“. მართალია, ეს იწერებოდა ლენინის მოსვლამდე, მაგრამ აი მოუსმინეთ ლ. ტროცკის დემოკრატიულ თათბირზე: „თუ ეს ახალი ხელა-სუფლება პარტიოსანი ზავის წინადადებს მისცემს მტერს და ის უარყოფილი იქნება, მაშინ ჩვენი პარტიისა და მის მიმდევარ მასების სახელით გეუბნებით, პეტროგრადისა და მთელი რუსეთის შეიარაღებული მუშები დაიცავენ იმპერიალისტურ ჭარბიდან რევოლუციის ქვეყანას ისეთის გმირობით, როგორც ჯერ არ ახსოვს რუსეთის ისტორიას“. ისიც მართალია, რომ თუმცა პარტიის დავალებით, მაგრამ ამას ამბობდა ტროცკი ჯერ კიდევ ოქტომბრამდე, მაგრამ თვით ლენინიც ხომ ღაღადებდა VII ყრილობაზე: „1917 წ. ოქტომბრიდან ჩვენ ყველანი გადავიქცეთ „ობორონცებათ“ და ვსცნობთ სამშობლოს დაცვას“

და სხვ. ამგვარად, თქვენ გინდოდით „უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე დაგეცათ სამშობლო“, თქვენ ემზადებოდით „გეჩვენებიათ ისეთი გმირობა გერმანიის იმპერიალისტური ჯარებისაგან თავდაცვაში, როგორც ჯერ არ ახსოვლა რუსეთის ისტორიას“, თქვენ არ გინდოდით მიგეღოთ „თავისუფალი ხალხისათვის საკადრისი მონობის პოლიტიკა“; „ღიახ ყველაფერი ეს გინდოდით, ყველაფერ ამაზე ლაპარაკობდით, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს იყო ცარიელი მყვარალა ფრაზები: იმის მაგივრათ, რომ თუ ვლადივასტოკამდე არა, ირკუტსკამდე მაინც ბრძოლებით დაგეხიოთ უკან და ნაცვლათ „უკანასკნელი სისხლის წვეთის დაღვრისა“, თქვენ იჩქარეთ მისულიყავით ბრესტში.

მაგრამ ჩვენ მაინც რა შეგცოდეთ და რა დანაშაული მიგვიძღვის თქვენა წინაშე?! განა ის არის ჩვენი დანაშაული, რომ მიუხედავად სისტემატიური თავდასხმებისა, ჩვენ მაინც ვცდილობდით თქვენთან მეზობლობასა და ძმობა, ხოლო თქვენ კი, არ ათხოვეთ რა ყური ჩვენს მოწოდებას, გადასწყვიტეთ აუცილებლათ ჩვენი განადგურება?! განა ჩვენი დანაშაული თქვენს წინაშე და თქვენი „რევოლუციონური“ მოკავშირე ოსმალების წინაშე ის არის, რომ მიუხედავად თქვენი ფიზიკური ძალების შეუდარებელი სიჭარბისა, ჩვენ მაინც გაუბედეთ „არ გვეწარმოებია მონობის პოლიტიკა“ და თუმცა არა „უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე“, როგორც ოდესღაც თქვენ იძლოდით დაპირებას, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უკანასკნელ შესაძლებლობამდე ვიბრძოდით ჩვენი ქვეყნისა და თავისუფლების დასაცავად, დაწყებული მისი აღმოსავლეთის საზღვრებიდან ზღვის ნაპირამდე?! ჩვენ შევასრულეთ მარტო ის, რასაც თქვენც სთვლიდით ოდესღაც რევოლუციონური პოლიტიკისა და სოციალისტური და პროლეტარული ღირსების საქმეთ.

ან შეიძლება თქვენ იმის პრეტენზიები გაქვსთ, რომ სწორეთ თქვენ წინააღმდეგ არ უნდა ებრძოლათ და თქვენგან არ უნდა დაეცათ თავი ქართველ მუშებს და გლეხებს? რათა, რისთვის? თუ მარტო იმისთვის, რომ თქვენ მოდიოდით სოციალიზმის დროშითა და მის ლოზუნგ ქვეშ? მაგრამ ერთი გვითხარით, როდის და რომელი დაპყრობა არ იმარჯვებდა ლამაზ ლოზუნგებს და — „სწორეთ მთავრობისა და არა ხალხის წინააღმდეგ“, თითქო ამ ხალხის „გასანთავისუფლებლათ“ იბრძოდა და სხვა? და მერე რა მოგქონდათ რეალურათ? საწარმოო ძალების განადგურება, შიმშილი, სიღატაკე, სიცივე, სახადი და ყოველგვარი გადამდები სნეულებანი, სამოქალაქო ომი, ძალმომრეობა; სრული პოლიტიკური უუფლებობა და მონობა. ნაციონალური ჩაგვრა; განაცხადი არ იყო ყველასათვის, რომ თქვენ ობიექტურათ წარმოადგენდით არა სოციალისტურ წყობილებას, არამედ კაპიტალისტური განვითარების წინა პერიოდს? განა თქვენი ნაციონალური პოლიტიკა მაშინ უკვე არ იყო ჩამოყალიბებული შემდეგ სიტყვებში: „რევოლუციის ხანაში რუსული „კულაკური“ მიწათმფლობელობა თურქესტანში გაიზარდა 35-დან 70%-მდე... ამავე დროს

საბჭოთა ხელისუფლების დროს სემირეჩიის ოლქში ამოწყვეტილ ყირგიზთა რიცხვი 35% აღწევდა“ (საფაროვი, X ყრილობა, გვ. 93, 85). მაგრამ საკითხავია, რათ არ უნდა დაგვეცვა ჩვენი ქვეყანა თუნდ იმ შემთხვევაშიც კი, რომ ზატერიალურ სიმდიდრეთა მთებზე შეგვპირებოდით, ხოლო სამაგიეროთ სამქალაქო და ნაციონალური თავისუფლება წაგერთმიათ?! შეიძლება მარტო იმისათვის, რომ თქვენი თავი კარგ სოციალისტებათ მიგაჩნიათ და ფიქრობთ, რომ თქვენს მიერ პანკრატოვებით, მოგილევსკებით და პუგაჩოვ-ეგოროვებით წარწართული საქართველო უფრო მისაღები იქნება ქართველი მუშებისა და გლეხების ინტერესებისათვის, ვიდრე ჟორდანიას, ჩხეიძე, წერეთლისა და სხვების მიერ? ან შეიძლება იმისათვის არ უნდა გაგვეწია თქვენი არმიები—სათვის წინააღმდეგობა, რომ მათ „ოსობი ოტღელების“ უსასტიკესი დიციბლინა მოერეებოდა და ბრუსილოვების გეგმებით ხელში წინ მოუძღოდაო გეგერები, ჟლობები და კუროიშკები, რომ მედროშეებათ მათ ხშირათ ყავდათ ყოფილი რუსი შავრაზშელები, ხოლო ქართულ არმიას ხელმძღვანელობდა ქართველი ოფიცრები და ჩვენი მშრომელი დემოკრატიის დიდი ნაწილი მუშათა კლასის მეთაურობით ორგანიზაციულათ ნებაყოფლობით შეიარაღებული და შეკავშირებული იყო სახალხო გვარდიაში, რომელსაც წინ უძღოდა სახალხო გმირი და გმირი რევოლუციისა ვალიკო ჭულელი, რომლის რიგებში იღგენ ჭაღარა წითელი მედროშენი და ვეტერანები, რომელნიც ამ დროშებს შეეზარდენ ჭაბუკობიდან და ხელიდან არ გაუგდიათ არც ჭერქვეშ ყოფნისას, არც რევოლუციის ბრძოლებში და არც ციმბირსა და კატორღებში?! არა, თქვენ ვერასოდეს ვერ შესძლებთ გულახდილათ უპასუხოთ ამ კითხვებზე, თქვენ ვერასოდეს ვერ მისცემთ ღირსეულსა და დამაკმაყოფილებელ პასუხს ისტორიას, პროლეტარიატსა და სოციალიზმს იმის შესახებ, თუ რათა და რისთვის დასაჯეთ ასე მწარეთ ქართველი ხალხი. ხოლო დასაჯეთ თქვენ საქართველო. აი როგორ:

პირველათ ყოვლისა თქვენ დაყავით და დაანაწილეთ საქართველო. დაახლოვებით ერთი მეხუთედი მისი ტერიტორიისა მიუზომეთ ოსმალეთს; აზერბაიჯანს არათუ დაუმტკიცეთ ზაქათალის ოლქი, რუსეთ-საქართველოსა და საქართველო-აზერბაიჯანის ხელშეკრულების წინააღმდეგ, არამედ კიდევ მიუმატეთ საქართველოდან ერთი ნაწილი საქართველოს ტერიტორიისა. ალავერდის მადნები გადაეცა სომხეთს, იმ წამებულ სომხეთს, რომელიც ორი თვის წინეთ თქვენი და ოსმალეთის ხმლით თითქმის ორ თანასწორ ნაწილათ იქმნა გაკვეთილი და განაწილებული ოსმალეთსა და რუსეთს შორის. შემდეგ, მოსკერით საქართველოს გაგრის ოლქის დასავლეთი ნაწილი და მთავრით რუსეთს, ხოლო დანარჩენი საქართველო დაყავით ერთმანეთისაგან ფაქტიურათ დამოუკიდებელ ნაწილებათ—საკუთარ საქართველოთ, აფხაზეთათ, სამხრეთ ოსეთათ და აჭარისტანათ; აფხაზეთი და ოსეთი თქვენ გეპირებოთ იმ მიზნი-

სათვის, რომ იქ, რუსეთის მოსაზღვრე ადგილებში გეპნესთ პლაცდარმი რუსიფიკაციისათვის, ხოლო აჭარისტანი ნაწილობრივით იმავე მიზანს ემსახურება და დამატებითათ წარმოადგენს დათმობას ოსმალეთისადმი ამ მხარის გათურქებისა და გადაგვარებისათვის. საერთოთ კი ყველა ეს ღონისძიებანი ემსახურებიან ერთ და იმავე მიზანს — საქართველოს დაქსაქსვა-დანაწილებას, მაჰაჰმადიანებისა და აღრევას, რომ ამით უფრო ადვილათ შეიძლებოდეს მისი მოწოდება. პირველ ხანებში საქართველო გამოცხადებულ იქნა საბჭოთა ქვეყნათ და ფორმალურათ ოვლებოდა დამოუკიდებელ რესპუბლიკათ, მაგრამ ეს იყო ისეთი დაცინვა, რომლის მგზავსი ცინიზმი ძნელათ თუ მოიპოვება რომელიმე ქვეყნის ისტორიაში. ნამდვილათ კი მთელი რესპუბლიკა დაკავებული იყო რუსული ჯარების მიერ და მას მართავდნ მოსკოვიდან დანაწილებული პირებით. ქართველი ხალხი განიარაღებულ იქნა. ლენინი სწერდა თავის ხელქვეითებს (წერილებს აქვეყნებდნ), რომ საქართველოს ფრთხილათ მოპყრობოდნ და არა „რუსული შაბლონით“ და სხვა. მაგრამ როგორც ეხლა ირკვევა, თურმე იგივე ლენინი იძულებოდა პარალელურათ სხვა ბრძანებებს, რაც ძირითადათ ეწინააღმდეგებოდა მაშინ გამოქვეყნებულ სადირექტივო წერილებს. ასე მაგალითად, რომ დაუყოვნებლივ გაეერთიანებიათ სამი „დამოუკიდებელი რესპუბლიკის“ რკინიგზები ერთ რუსულ სატრანსპორტო მმართველობაში — (და ეს დაუკითხავათ თვით მოსკოვის მიერ განწესებულ საქართველოში მმართველობაში. იხ. XII ყრილობის ოქმები, გვ. 389) და სხვა. დაიწყეს დანერგვების საყოველთაო დენაციონალიზაცია და დაუყოვნებლივ შეუდგნ რკინიგზების ისეთ რუსიფიკაციას, როგორიც თვითმპყრობელობის დროსაც კი არ ახსოვდა: დამპყრობებმა ერთბაშათ გამოიწერეს 15 ათასი რუსი რკინიგზელები, რომ მათით შეეცვალათ თავის ქვეყანაში სამუშაოზე გაქალაქებული ქართველი მუშები (XII ყრ. ოქმები, გვ. 442). ამასთან ერთად დაიწყო ნამდვილი გაცარცვა საქართველოს რკინიგზებისა, თქვენი აგენტები დიდხანს უარყოფდნ ამ აშკარა და დღის სინათლეზე მომხდარ ფაქტს, მაგრამ იმედი გვაქვს, რომ აწი მაინც ვერავინ უარყოფს ამას, განსაკუთრებით მაშინ შემდეგ, რაც თვით „ზაკსოვნარკომმა“, ამ თქვენმა დიდათ სანდო პირებმა. თუმცა ფრთხილათა და იგიც მხოლოდ 1924 წელში, მაგრამ მაინც აღიარეს რუსეთისაგან საქართველოს რკინიგზების გაცარცვა: — „1918 წ. დემობილიზაციის პერიოდში სამგზავრო რონოდების საგრძნობი ნაწილი წავიდა რუსეთში, საიდანაც ამის ნაცვლათ მოდიოდა სხვა გზების რონოდები, ცენტრალური განკარგულების თანახმათ, იძულებული შევიქენით სათანადო გზებისთვის დაგვებრუნებია, ხოლო ნაცვლათ გვეგზავნებოდა 1918 წ. წასული და ახლა სრულიად დანგრეული რკინიგზების რონოდები“ (ამ. კავ. ფტ. სახ. კომ. საბჭოს ანგარიშები, 1923 წ. გვ. 193).

დაიწყო მტაცებლური დაცარიელება ყოველგვარი საწყობებისა და ვატანა მაშინდელ საქონლით დამუშეულ რუსეთში. ისიც უნდა ითქვას, რომ შიში

პირდაპირი კონტრიბუციის დადების შესახებ არ გამართლდა, ხოლო სამაგიეროდ დაგვადვეს საშინელი ფარული კონტრიბუცია. ეს კონტრიბუცია პირველათ ყოვლისა გამოიხატა იმაში, რომ მიუხედავად კოლოსალური განსხვავებისა ქართულ და საბჭოთა სხვა და სხვა ბონების (რუსული, სომხური და აზერბაიჯანული) კურსს შორის, რომელნიც ხშირათ ერთმანეთს ეთანატოლებოდენ როგორც 1.60 და უკანასკნელათ კი თითქმის 1:100, აი ეს ქართული ბონები იძულებით გაუთანასწორეთ საბჭოურ გაფასებულ ფულის ნიშნება. არ არის საჭირო იყვე ფინანსისტი, ან თუნდ უბრალო წერა-კითხვის მცოდნეც კი, რომ გაიგო უჩაღური ხასიათი ამ „მოქნილი“ ფინანსიური ზომისა, რომლის წყალობით მთელი წლის განმავლობაში უფასოთ სწვენდნენ საქართველოს სხვადასხვა „კონტრევოლუციონერ“ საქონლიდან. რაიცა შეეხება ოქვენ, ასე ვსთქვათ, საშინაო პოლიტიკას საქართველოში, სანამ მასზე გადავიდოდეთ, საჭიროა რამდენიმე სიტყვა ვსთქვათ იმის შესახებ, თუ რა პოზიცია დაიკავა ჩვენმა პარტიამ საოკუპაციო ხელისუფლებისადმი. ჩვენ ანგარიშში ვიღებდით ლენინის იმ დირექტივებს, რომელნიც ქვეყნებოდა გაზეთებში და რაც უკანახებდა თქვენს წარმომადგენლებს მეტის მეტათ ფრთხილათ მოპყრობოდნ საქართველოს და არ გაემეორებიათ რუსული ცდები და რუსული შაბლონები, ცოტათი მაინც დაემყარებიათ ნორმალური ურთიერთობა ქართველ ხალხთან საბჭოთა კონსტიტუციის ცხოვრებაში მართლაც გატარების ნიადაგზე და სხვა. ამ სადირექტიო წერილების ძირითადი ადგილები კი ეხებოდა უმთავრესათ საქართველოს სუვერენობის საკითხს; ლენინის რჩევით, მის მიერ საქართველოში გამწესებულ ხელისუფლებას სულ რამდენიმე თვეში უნდა შეექმნა ქართული წითელი ლაშქარი, რომ ასევე ჩქარა საქართველოდან გაყვანილი ყოფილიყო რუსეთის ჯარები; რომ საქართველო, თუმცა საბჭოთა კონსტიტუციის ნიადაგზე (მართლაც საბჭოებისა და არა ისეთის, როგორიც მაშინ იყო რუსეთში), მაგრამ დარჩება დამოუკიდებელ ნაციონალურ რეპუბლიკათ და რუსეთის მხოლოდ საერთაშორისო პოლიტიკის ორბიტაში მოექცევაო და სხვა. ამასვე იმეორებდნენ მოსკოვიდან გამომწესებული კომუნისტები, რომელნიც საქართველოს მართავდნენ, ამასვე ადასტურებდა თქვენა წარმომადგენელი ა. ენუქიძე, რომელიც გამოგზავნილი იყო საქართველოს მთავრობასთან მოსალაპარაკებლათ. და აი, მიიღო რა ყველაფერი ეს მხედველობაში, ჩვენმა პარტიამ, რომელსაც ქონდა ყველა საბუთი ელაპარაკნა ქართული ხალხის სახელით, 10 აპრილის დეკლარაციაში განაცხადა: თავის თავად ცხადია, რომ საქართველოს სამხედრო დამარცხებას სოციალ-დემოკრატია იდეოლოგიაში არავითარი ცვლილება არ მოუხდენია. ამ სამხედრო დამარცხებას არ შეუძლია დაარწმუნოს საქართველოს პროლეტარიატი, რომ ბოლშევიზმისა და საბჭოთა წყობილების გზა იყვეს უფრო მიზანშეწონილი, ვიდრე გზა დემოკრატიისა; მაგრამ იმდენათ, რამდენადაც ჩვენ საქმე გვქონდა მომ-

ხდარ ფაქტთან, ე. ი. საქართველოს რუსის ჯარების მიერ დაცვაებასთან და ამ ინტერვენციის საშუალებით დამყარებულ საბჭოთა რეჟიმთან, ჩვენ გადავწყვიტეთ პირობითად დავმორჩილებოდით ამ რეჟიმს იმ აზრით, რომ მიუხედავად მისი უცხო ძალისაგან წარმოშობისა, ჩვენ მას არ მიუდგებოდით სამხედრო-საერთაშორისო თვალთანდევით, არამედ დავრჩებოდით რა საბჭოურ კონსტიტუციის ნიადაგზე (თუ მას თანახმათ დაპირებისა მართლაც შემოიღებდენ), ვიტოვებდით თავისუფლებას სოციალისტური კრიტიკისა და ოპოზიციისა და ამგვარათ ლოიალურათ ვიმუშაებდით ეკონომიურ და კულტურულ ასპარეზზე. ვიმეორებთ, ყველაფერი ეს იყო პირობითად, ე. ი. თუ საქართველოს დაპყრობა იქნებოდა მხოლოდ ერთდროული, დროებითი ინტერვენცია და ცხოვრებაში მართლაც გატარდებოდა როგორც მასკოვის, ისე მისი ადგილობრივი წარმომადგენლების დაპირებანი. ამასთანავე ჩვენი წინადადება იყო: რუსეთსა და საქართველოს შორის ყველა სადაო კითხვების გამოსარკვევათ და გასარჩევათ შესდგეს შერეული კომისია ევროპის სოციალისტებისა და კომუნისტებისაგან, წინასწარ კი ვაცხადებდით, რომ თანახმანი ვიქნებოდით, თუ ამ კომისიაში ორი მესამედი ევროპიელი კომუნისტები და ერთი მესამედი სოციალისტები იქნებოდენ. ამ დეკლარაციის შემდეგ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიამ, ყოველგვარი შეთანხმების გარეშე, თავის თავთან და ცალმხრივად დროებითი ზავის მდგომარეობა დაამყარა: მან დროებით და პირობითად შეაჩერა ბრძოლა ოკუპაციის წინააღმდეგ, არ აწარმოებდა არაუღელვალურ მუშაობასა და სხვა. ყველაფერი ეს იყო თქვენი პასუხის მოლოდინში და ეს პასუხიც არ დააყოვნეთ. მიუხედავად ე. წ. ამნისტრისა („ამნისტრია“ იმისთვის, რომ ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში ვიყავით სოციალ-დემოკრატები და სხვა: რომ თავი მიგვაჩნდა მოქალაქეებათ თქვენი და მთელი ქვეყნის მიერ დამოუკიდებლათ ცნობილ საქართველოს რესპუბლიკისა და ვასრულებდით რა ჩვენს მოქალაქეობრივ მოვალეობას, ვიცავდით თავისუფალ სამშობლოს თქვენგან და ყველა სხვა დამპყრობელთაგან), თქვენ 29 აპრილიდან მკაცრი რეპრესიებით გაუმასპინძლდით ქართველ ხალხს, რომელიც მთლიანათ გამოცხადდა მენშევიკურათ, ხოლო „მენშევიკობა“ კი კონტრარევოლუციის სინონიმათ აღიარეთ. ამგვარათ, მოხდა სასწაულებრივი გარდაქმნა: საქართველოში „ქართველის“ სახელწოდება „კონტრარევოლუციონერს“ ნიშნავდა თითქმის მთელი მ თავის განმავლობაში საქართველოს სოციალ-დემოკრატია იტანდა თქვენი რეპრესიების საშინელებას, ის არ ჩასულა კერქვეშ, მას მაინც არ დაურღვევია ცალმხრივი დროებითი ზავი. დაბოლოს თქვენ საქვეყნოთ უარი განაცხადეთ ევროპის პროლეტარიატის ყოველგვარ შუამავლობაზე, რაზედაც სოციალისტური ინტერნაციონალის სახელით წინადადება მოგვით რამზევი მაქლონალდმა, თქვენ უარი სთქვით პროლეტარულ არბიტრაჟზე, რომლის ორი მესამედი კომუნისტები უნდა ყოფილიყვნენ, თქვენ მოიმჩიზეხეთ ის, რომ პრინციპიალურათ წინააღმდეგი ხართ დემოკრატიული რეფერენდუმისა და აგრე-

თვე საგლიდით სამიშაო რეფერენდუმის დროს რუსეთის ჯარების საქართველოდან გაყვანას, ესააოდა ამით ისარგებლებენ იმპერიალისტები და ქვეყანას ხელში ჩაიგდებენო. ორივე ამ პუნქტზე თქვენ დაკმაყოფილება მიიღეთ, ე. ი. სოციალ-დემოკრატია ან დათმობაზედაც წავიდა, მაგრამ თქვენი პასუხი თქვენთვისვე იყო ამ საკითხში გამანადგურებელი. თქვენ მხოლოდ ერთი პასუხი მონახეთ — ხელმოსმით უარი სთქვით ყოველგვარ პროლეტარულ არბიტრაჟზე. ხოლო შედარებით უფრო გვიან, 1923 წლის სექტემბერში. მან შემდეგ, რაც თქვენ საქართველოს სოციალ-დემოკრატია დაშლილათ გამოაცხადეთ და მისი თითქმის სრული ლიკვიდაცია მოახდინეთ, ე. ი. ერთი წლით ადრე 1924 წ. აგვისტო-სექტემბრის აჯანყებამდე, თქვენ ერთხელ კიდევ წინადადება მოგვცათ გაყოლოდით ინტერნაციონალურ შერეულ კომისიაში კომუნისტების უმრავლესობით, ანდა საბჭოთა კონსტიტუციის ნიადაგზე მომხდარ პლემბისციტში, რუსის ჯარების საქართველოში დატოვებით, და თუ ეანიცობა ასეთი პლემბისციტის დროს თქვენ ხმას მოგცემდათ ამომრჩეველთა ერთი მესამედი მაინც, მაშინ სოციალ-დემოკრატია უარს ამბობდა საერთაშორისო ხასიათის ბრძოლის გაგრძელებაზე. თქვენს წინააღმდეგ როგორც ოქტაბრის მიმართ და უპირობოთ დგებოდა 1921 წ. 10 აპრილის ლოიალურ დეკლარაციის ნიადაგზე, ხოლო თუ თქვენ არ მოგივიდოდათ ამომრჩეველთა ხმების ერთი მესამედიც კი, მაშინ უნდა გაგეყვანათ. საქართველოდან რუსეთის ჯარები, რის შემდეგ უნდა შეკრებილიყო თავისუფლათ არჩეული საბჭოების ყრილობა, რომელიც გამოარკვევდა საქართველოს ნამდვილ ბედს. და იგულისხმებოდა, რომ ყველაფერი ეს უნდა მომხდარიყო შერეულ სოციალისტურ და კომუნისტურ ინტერნაციონალურ კომისიის ზედამხედველობის ქვეშ, რომელშიდაც კომუნისტები უმრავლესობა იქნებოდნენ. მაგრამ თქვენ ყველაფერ ამაზე გამარჯვებულის პოზიციითა და ხელოვნური ზიზლით უპასუხეთ, რომ თქვენ უკვე საქართველოში ბინადრობთ, რომ მადლობა ღმერთს ჩვეა გყავსთ და სხვა... და მართლაც მართო ეს „მორალური გამარჯვება“ რათა ღირს: როცა ეს ჩვენები, თქვენი სამშობლოს სამოქალაქო ომების პერიოდის დაწყებულებები, მთელი თავისი სიგრძე-სიგანით მოქმედებენ და ყვავიან მართო საქართველოში; და ეს დღესაც კი 1925 წელში ოქტომბრიდან შვიდნახევარი წლის შემდეგ და მთელ დანარჩენ საბჭოთა იმპერიაში მათგ. პ. უ-თ გადაკეთების ოთხი წლის თავზე...

მაგრამ დაუბრუნდეთ ისევ 1921 წელს, როცა შემოდგომაზე ქონდა ადგილი უკანასკნელ ვადას, რათა მიგვეღო თქვენგან სამოქალაქო ზავი ქართველი ხალხისთვის. ამ მიზნით მაშინდელ თქვენ პროკონსულ ბუდუ მდივანთან გამოცხადდა ტფილისის პროლეტარიატის მუშათა დელეგაცია და წარუდგინა თავის ისტორიული მემორანდუმი. ეს დელეგაცია იქვე, სასახლიდან გამოსვლისას, დაპატიმრებულ და გაგზავნილ იქნა ჩეკაში, ხოლო მუშათა კლასმა

ამაზე თქვენ გიპასუხათ ერთი დღის პროტესტით: გაფიცებითა და მიტინგებით. ამგვარად, ქართველმა ხალხმა როგორც დაპყრობამდე, ისე დაპყრობიან და ოკუპაციის შემდეგ, ამოსწორა ყოველგვარი საშუალებები თქვენთან რაზდენიშეთ მაინც მშვიდობიან ურთიერთობის დასამყარებლათ. მაგრამ თქვენ თითქო ფატალურათ იყავით იმისათვის განწყობილი, რომ საქართველოს საქმეებში მორალურად დაუსრულებლათ გესაფლავებიათ თავი და ამას მართლაც დიდებულათ ასრულებდით. ეხლა თვითაც კარგად ხედავთ და გრძნობთ, თუ როგორ ძნელი შეიქნა თქვენი კბილებისათვის ქართული კაკლის გატეხა, რამდენი ზნეობრივი პოლიტიკური კბილები ჩაიმტვრეთ ამ საქმეზე და კიდეც რამდენს ჩაიმტვრევთ მომავალში, და იმ შემთხვევაშიაც კი, სრულიად რომ არ იქნეს ქართული საკითხი და თქვენ რომ შესძლოთ მისი, ე. ი. საქართველოს სრული განადგურება და გეოგრაფიიდან სავსებით ამოშლა.

საქართველოს რუსიფიკაციისა და აქტიური ანექსიის პროცესი გიგანტურ ნაბიჯებით წავიდა წინ. ჯერ კიდევ 1921 წ. ბოლოში მოსკოვიდან ბრძანებით შეიქმნა ამიერკავკასიის სამ რესპუბლიკათა კავშირი. საერთოთ კი ცნობილია, რომ ამიერკავკასიაში არცერთი რესპუბლიკა არათუ რაიმე დამოუკიდებლობის ნასახით, არამედ თვით ავტონომიითაც კი არ სარგებლობდა. „საერთო პოლიტიკა, რომელსაც იქ ატარებდა ორჯონიკიძე, აქ იყო განსჯილი და გადაწყვეტილი“ — ლაპარაკობს ა. ენუქიძე (XII ყრილობა, გვ. 447). 1922 წ. კი მოსკოვში გადაწყვიტეს შეექმნათ ამიერკავკასიის მთლიანი და ცენტრალისტური რესპუბლიკა. ამ ზომის ობიექტურ აზრზე და ზოგიერთ რეფორმების სუბიექტურ მიზნებზე ქვემოთ ვიტყვით, ეხლა კი უნდა აღვნიშნოთ ის თქვენთვის გამანადგურებელი ფაქტი, რომ საქართველოში თქვენ მოგიხდათ უკვე ანტიკომუნისტური გადართიანების მოხდენა. თქვენ არ მიეცით თვითგამოკვეთა საშუალება ქართველ ხალხს მთლიანათ და ამაში იმიზეზებდით თქვენ „საბჭოურ“ პრინციპს, თქვენ არც საბჭოური თვითგამორკვევა მიიღეთ. რადგან ეხლა უკვე პარტიის დიქტატურას ეყრდნობოდით, მაგრამ აქაც სასტიკათ დამარცხდით და ამგვარათ გამოჩნდა შემზარავი სიტუტლე რუსული იმპერიალიზმისა საქართველოს საქმეებში. საქართველოს კომპარტიას, მიუხედავო თავის უმნიშვნელო გავლენისა ქართველ ხალხში და უსაზღვრო სერვილიზმისა მოსკოვის წინაშე, რომლის ხიშტებზედაც თვით იჯდა, არ შეეძლო მიეღო უაზრო და უსასრულო გეგმა ამიერკავკასიის გაერთიანებისა, უკვე არა როგორც კავშირის ფორმებში, არამედ როგორც ცენტრალისტური რესპუბლიკისა. და ამის გამო მოითხოვდა საქართველოს უშუალოთ შეყვანას ს. ს. რ. კ-ში ლა ამიერკავკასიაში კი რესპუბლიკათა შორის, ასე ვსტყვათ, ეკონომიური „ქვეკავშირის“ შექმნის მომხრე იყო. თქვენ ამ „ობოზიციისათვის“ გარეკეთ პარტიული და საბჭოთა დაწესებულებები საბჭოთა საქართველოში. საბჭოთა რუსეთმა, თქვენმა პარტიამ და პოლიტიკამ ამ აქტით ისეთი მორალური ლახტი

დაიცოთ თავზე. ისე გამოამჟღავნეთ თქვენი თავი და გატიტვლით, რომ უფრო შორს წასვლა შეუძლებელია. აწარმოებდით რა საქართველოს მიმართ სასკანდალო პოლიტიკას არა მარტო პროლეტარიატისა და სპეციალიზმის თვალთახედვით, არამედ თვით რუსული ნაციონალური ინტერესებისა და უბრალო სალი გონების მხრითაც კი, იბახებდით რა მანამ ყველგან და ყოველთვის თავს გარეთ, დაბოლოს თქვენ გაბახდით, ასე ვსთქვათ, შიგნითაც და მართალი იყო მ. ორახელაშვილი, როცა ამ კავ. მეორე კონფერენციაზე განაცხადა, რომ „ეს საშიში ფერხული დასრულდა ჩვენი პარტიისათვის ჯერ არნახული აქტივით“ (ანგარიში, გვ. 10). დიახ, თქვენი „არნახული“ მოპყრობა საქართველოსადმი გათავდა მართლაც „არნახული“ აქტით თქვენი პარტიისათვის — საქართველოს კომუნისტური პარტიის გარეკით. ამგვარათ. არა თუ ხალხის სურვილის წინააღმდეგ და წინააღმდეგ მუშათა კლასის ნებისყოფისა, არამედ თვით საქართველოს კომპარტიის სურვილისა და აზრის წინააღმდეგ თქვენ გაანადგურეთ ის მოჩვენებითი დამოუკიდებლობაც კი, რაც საქართველოს თითქო შერჩა დაპყრობის შემდეგ.

ამაზე ცოტა წინეთ თქვენ კიდევ ერთი დიდი და საშინელი დამარცხება ნახეთ. დაახლოვებით საქართველოს დაპყრობის წლისთავზე თქვენთვის აუცილებელი შეიქნა გაგენთავისუფლებიათ ქართული ფული საბჭოთა ბონებთან იძულებული პარტიტეტისაგან და დაგეშვათ თავისუფალი კურსი. და რა გამოირკვა? მიუხედავთ მთელი წლის განმავლობაში ტყვეობისა, საქართველოს ფულის ნიშანი, რომლის ბეჭდვას თქვენ განაგრძობდით, მთელ საბჭოთა იმპერიაში იყო ერთადერთი სტაბილური ნიშანი, რომელმაც ასე შორს დასტოვა რუსული საბჭოური ბონები და „რომლის მიმართ—თქვენი ფინანსისტების გულმოსულ განცხადებებით — „კუჟურუნაია რესპუბლიკის“ ბონები თამაშობდენ მტკიცე ვალუტის როლს, სრულიად ისე, როგორც გირვანქა სტერლინგები“ და რა დაგრჩენოდათ ფინანსიური მხრით სასკანდალო 1922 წლის შემდეგ, თუ არა ქართული ფულის ნიშანისა და მისი ემისიის სრული გაუქმება. შემოდებულ იქმნა საერთო ამიერკავკასიური ფულის ნიშნები, როგორც გარდამავალი საფეხური რუსულისაჲენ. სწორეთ რუსულისაჲენ და არა მარტო არსებითად, არამედ გარეგნულათაც კი სავსებით რუსულისაჲენ, ვინაიდან საბჭოურ ბონებზე, რომელნიც სიიაფეში დაბალი ხარისხის შპალერსაც კი უწევდა სასტიკ მეტოქეობას, მ-ქე სოკოლნიკოვი ათავსებდა წარწერებს თითქმის მთელი ქვეყნის ყველა ენებზე, ხოლო ლითონის ფული და ჩერვონცები რუსული წარწერითაც იოლათ მიდიან და ისიც საეკლესიო-სლავიანურ შრიფტის შიგ ჩართეთ. ხოლო წარწერები ექვსი „თანასწორ უფლებიანი საკავშირო“ რესპუბლიკების ენებზე ჯერჯერობით შეწყალებული არიან საკავშირო ცაკის „იზვესტიასა“ და „ეკონომიური ცხოვრების“ კუნჭულებში.

საერთოთ კი გადაუმეტებლათ შეიძლება ითქვას, რომ არსად და არასდროს ახალ ისტორიაში მაინც ერთ დამპყრობელს ასე უხეშათ და ასეთის სიჩქარით არ გაუტარებია მის მიერ დაპყრობილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს ანექსია, როგორც ეს თქვენ მოიმოქმედეთ საქართველოს მიმართ. დაპყრობის მეორე დღიდანვე თქვენ დაიწყეთ რკინიგზების გაერთიანება, რამდენიმე თვის შემდეგ გადასწყვიტეთ ამიერკავკასიის კავშირის შექმნა, და ეს მაშინ, როცა თქვენ ჯერ არც კი გქონდათ ე. წ. საბჭოები; კიდევ რამდენიმე თვის შემდეგ თქვენ შექმენით ერთი მთლიანი, ცენტრალისტური ამ. კავკასიის რესპუბლიკა; აუქმებთ ქართულ ემისიას, ცოტა ხანი კიდევ და ამიერკავკასიის ფედერაცია შეგყავთ ს. ს. რ. კ-ში ბელორუსიასთან თანასწორუფლებებში, ხოლო ესლა კი თურქმენისტანსაც უთანასწორებთ, ხოლო ის უფლებები, რაც ამ. კავკასიის რესპუბლიკებმა დაუთმეს ფედერაციას, ამ უქანასკნელს უკვე ს. ს. რ. კ-თვის უნდა გადაეცა და რაკი თვით ე. წ. „ზაფხედერაცია“ ცარიელ აღგილზე ვერ დარჩებოდა, ამისათვის ხელშეორეთ მოუხდა ამ. კავკასიის რესპუბლიკების პოლიტიკური ექსპროპრიაცია და აი, მხოლოდ ამ დღეებში საქართველოს საბჭოთა ყრილობაზე იუსტიციის კომისარმა ვარძიელმა გააცეთა მოხსენება იმის შესახებ, რომ საქართველოს კონსტიტუციაში ჩაწერილი უფლებები აღმოჩნდა „ზაფხედერაციისა“ და სსრკ-ს კონსტიტუციებში „გადაწერილი“ და ამის გამო წინადადება შეიტანა მიეღოთ საქართველოს ახალი „კონსტიტუცია“, ე. ი. ახალი დებულებები სამაზრო თუ საგუბერნიო მმართველობის შესახებ.

„აქ ლაპარაკობენ დამოუკიდებელ, თავისუფალ რესპუბლიკებზე... ყველასათვის აშკარაა რა დამოუკიდებლობა და რა თავისუფლებაა ეს. ჩვენ ხომ ერთი პარტია გვყავს ერთი ცენტრალური კომიტეტით, რომელიც ბოლოსა და ბოლოს ყველაფერს განსაზღვრავს ყველა რესპუბლიკებისათვის და თვით ყველაზე პატარა რესპუბლიკებისთვისაც კი; საერთო დირექტივებსაც ის იძლევა და ამა თუ იმ რესპუბლიკაში პასუხისმგებელ ხელმძღვანელებსაც ის ნიშნავს, ყველაფერი ეს გამოდის ერთი ორგანოდან, ასე რომ ლაპარაკი ამგვარ პირობებში თავისუფლებაზე და დამოუკიდებლობაზე — ეს თავისთავათ მეტათ გაუგებარი რამ დებულებაა“, — ასე ლაპარაკობდა ფ. მახარაძე XII ყრილობაზე (გვ. 388) და იგულისხმებდა, ლაპარაკობდა ყველასათვის ცნობილ საგნებზე. რასაკვირველია, რუსეთის საბჭოთა იმპერიაში სასაცილოა არა თუ დამოუკიდებლობაზე ლაპარაკი, არამედ უბრალო ნაციონალური ავტონომიის შესახებაც კი. ვინაიდან არ შეიძლება ნაციონალური ავტონომია იქ, სადაც საერთო არავითარი ავტონომია არ არსებობს — არც საზოგადოების, არც პიროვნების, სადაც არ მოიპოვება არავითარი თავისუფლება და მეფობს მხოლოდ სრული მონობა. ამ მონათა ქვეყნის სათავეში სდგას ცენტრალისტურ-ოლღარხიული პოლიტიკური დიქტატურა, ხოლო ქვევით ქვეყანას თვითნებურათ

მართავს აჲლად შექმნილი პრივილეგიური წოდება ბოლშევიკური კასტის სახით ყველაფერი ეს ასეა, მაგრამ ეს დიქტატურაც რომ არ არის ერთნაირი ყველა ეროვნებათათვის, რომ ის არა თუ ობიექტურათ, არამედ შეგნებულათა სწორეთ რუსული და ნაციონალისტური რომ არის, ამის უარისყოფაც ხომ შეუძლებელია. ეს მეტათ გამჟვირვალეთ მოსჩანს საქართველოში ჯა მთელ ამიერკავკასიაში. ამისათვის საკმაოა, მაგალითად, რამდენიმე სიტყვიოთ გვარკვიოთ მართლაც რა არის ეს ამიერკავკასიის ფედერაცია.

Г. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

КОГО УБИЛИ БОЛЬШЕВИСТСКИЕ ЗАВОЕВАТЕЛИ В ГРУЗИИ

(Некрологические заметки)

Хомерики Ной (кличка Хунхуз, Нестор и др., около 44 лет). Из беднейшей крестьянской семьи. Самоучка. Сравнительно великопозростный поступил в сельскохозяйственную школу, откуда «за политику» был исключен вместе со втородумцем, каторжанином В. Ломтатидзе и, ныне убитым советскими оккупантами, Б. Чхиквишвили. Приблизительно в 1900 году он вступает в революционную работу, т. е. именно в тот период, когда Грузинская социалдемократия из кружковщины переходила в массовую рабоче-крестьянскую партию. С самого же начала вхождения в революционное движение Х. обнаруживает колоссальный талант и большие пропагандистские и литературные дарования. Его книга «Письма к Брату» явилась азбукой и первым руководством для грузинских рабочих и крестьян на заре их революционного пробуждения. Первый раз арестован в 1902 г. в связи с крестьянским движением в Грузии. В 1904 г. Х. был арестован в Чиатурах, где он вел работу среди горнопромышленных рабочих. Рабочие решили во что бы то ни стало освободить своего любимого учителя и вождя. Когда Х. с группой товарищей переправились в Кутаиси под усиленным конвоем, на улице, недалеко от губернаторского дома, произошло вооруженное нападение на конвой и, правда, с большими жертвами, но Х. был освобожден. После этого он еще глубже уходит в революционное подполье, но это, конечно, ни в малой степени не уменьшило размаха и продуктивности его работы. Отдав себя без остатка делу революции и социализма, этот крестьянский самоучка успевает получить весьма солидное образование, находя для этого свободное время, главным образом, в тюрьмах и ссылках, а провел он в этих местах до 1917 г. в общей сложности около 7 лет; все же остальное время, за исключением 1905 года, прожил не-

легально. Хомерики один из лучших грузинских журналистов; мало кому так многим обязана грузинская социалистическая пресса как в организационном, так и идейном отношении, очень часто он единолично редактировал партийные журналы и газеты, его перу принадлежит несколько монографий по экономике Грузии. Х. вместе с тем весьма недурной оратор, но надо отметить, что он отличался, как бы, некоторой застенчивостью не в чисто рабоче-крестьянской аудитории; был не только чужд, но органически враждебен всякому намеку на позу и парадность; решительно избегал торжественных случаев и соответствующих выступлений и, хотя был одним из весьма немногих (быть может таких всего три-четыре) основных столпов грузинской социалдемократии, но вне Грузии и Кавказа его мало или почти не знали. Враги со злостью, друзья же в шутку часто острили и не без основания о трех тезках — китах Грузинской социалдемократии, о трех столпах, об одном грузинском ковчеге и трех Ноях, и под этими тремя Ноями подразумевались: Ной Джордания, Ной Хомерики и Ной Рамишвили.

Отличала покойного стальная воля и упорная настойчивость, «мужиковатость» во внешних манерах вместе с интеллектуальной тонкостью, конечно, никогда не переходящие в т. н. интеллигентское нытье. Цельность натуры плебея, каковым он был по происхождению и складу, но вместе с тем законченная и монолитная гражданская его фигура заставляли его с тяжестью в сердце и с активным негодованием относиться к тому позору и несчастью рабочего класса и социализма, когда во имя их победивший союз «взбунтовавшихся рабов», фанатиков и просто мошенников даже на тропе бывших деспотов остался тем же комплотом рабов, изуверов, хамов и шарлатанов, и отшвырнув от себя и раздавив все то честное и благородное, что по ошибке и заблуждению в октябре пошло вместе с ним, создал небывалый позор и распятые пролетариата и идеи социализма.

Революционная деятельность Х. ограничивается не только Грузией. Он работал по всему Закавказью. Это он был, например, организатором и руководителем знаменитой Бакинской стачки 1914 г. перед войной. В 1915 году Х. был арестован в Тифлисе и последний раз был сослан в Сибирь, откуда он вернулся после революции 17 года. Несмотря на свое надорванное здоровье, он со свойственной ему кипучей энергией берется за обычную работу. Состоял членом президиума советских рабочих и солдатских депутатов, руководил крестьянскими советами, потом был членом Закавказского Сейма; впоследствии депутатом Грузинского Учредительного собрания. После восстановления независимости Грузии он избирается членом Правительства с поручением ему трех портфелей: министра земледелия, путей сообщения и труда, а в первое время еще и ведомства продовольствия.

Х. является автором весьма радикальной аграрной реформы (экспроприация частновладельческих земель выше 7 десятинной нормы), и под его же личным руководством проведена сама реформа. На этой почве он сделался героем народных песен, как со стороны друзей, так

и противников. Самая распространенная в Грузии народная песня, это «Хомерики мицас гвадзлевс» (Хомерики землю дает), переделанная из дворянско-помещичьей элегической песни «Хомерики мицас гвартмевс, Симоника гвасамартлебс» (Х. землю отнимает у нас, а Симоника судит). После расширения правительства Х. остается министром земледелия и путей сообщения. В конце 1920 г. он оставляет правительство и (после отъезда за границу Ир. Церетели и за ним А. Чхенкели) избирается лидером социалдемократической фракции Учредительного собрания Грузии. Несменный член раньше Об. Ком. Р. С. Д. Р. П., а потом ЦК Грузинской СДРП, и после завоевания Грузии в 1921 г. он с поручением правительства выезжает в Западную Европу, откуда возвращается в 1922 г. и ведет революционно-освободительную борьбу против террористической оккупации, состоя одновременно председателем ЦК партии и Комитета Независимости Грузии (контактная организация, состоящая из всех партий Грузии, кроме коммунистов, — четырех социалистических и одной буржуазно-демократической: социал-революционеров, социал-федералистов, независимых социал-демократов, социал-демократов и национал-демократов). Арестован в ноябре 1923 г. До августа месяца этого года он все время сидел в одиночном подвальном заключении оккупационной Чека; в первых числах августа его с четырьмя товарищами (Чхиквишвили, Пагава, Нодия и национал-демократ Цинамдзгваришвили) внезапно вывезли в Россию; поместили в Бутырках в отдельной изоляции, откуда им удалось снестись с эсеровскими цекистами (с бывшими заложниками с Гоцем и другими). В последних числах августа стало известно, что как будто их везут в Суздаль. 31-го августа состоялось постановление террористов-оккупантов об убийстве в порядке заложничества первой группы 24 (затем еще были опубликованы 2 списка в 20 и 8 человек) во главе с Хомерики. Где закланы упомянутые пять жертв — в Москве, Грузии или Суздале — еще не известно.

* * *

Чхиквишвили Бения (Вениамин) — около 44 лет; из «дворянско-помещичьей» семьи; «поместье», которое никогда не превышало 2—3 десятин. Школьный товарищ Хомерики, вместе с ним уволенный из низшей сельскохозяйственной школы; тоже самоучка, рабочий батумских бидонных заводов. С юности вступает в социалистическое движение; хороший организатор и пропагандист и талантливый агитатор, он скоро делается профессиональным революционером и душой батумского рабочего движения. Боевик (между прочим, руководитель известного в 1905 г. Насакиральского боя между гурийскими красными сотнями и казачьими пластунскими войсками), блестящий агитатор с колоссальным революционным темпераментом, он становится настоящим народным трибуном. В этом отношении по всей Грузии мог с успехом:

358

с ним соперничать разве только его друг — товарищ из батумских рабочих покойный Рафаил Чихладзе. В 1905 г. стоит во главе Гурийского восстания и является фактическим президентом революционной республики. Его судят по знаменитому процессу «Гурийской республики», как ее президента. Суд открылся в Тифлисе в 1908 г. Но ставить в Тифлисе этот популярнейший процесс даже при закрытых дверях оказалось невозможным, а потому разбор дела был прерван и перенесен в Одессу. Тут он был приговорен к каторжным работам, которые он отбыл в Николаевском центральном. В 1917 г. вернулся из Сибири. Состоял членом Совета рабочих и солдатских депутатов; последовательно чрезвычайным комиссаром Сухумского округа, Кутаисской губернии, потом Батумской области, был членом Учредительного собрания Грузии, впоследствии тифлисским городским головой, а во время последней войны, после занятия Тифлиса русскими советскими войсками и до окончательного завоевания Грузии, состоял в должности министра Внутренних дел. Состоял членом ЦК партии. Из Западной Европы вернулся для продолжения работы, по-видимому, в начале этого года, арестован в июле.

* * *

Джугели Валико (около 38 лет) — из крестьян, сын народного учителя, двоюродный брат втородумца Севериана Джугели (умершего в Метехском замке). По получении экстерном аттестата зрелости поступает в университет (сперва Московский, потом Петербургский), окончить который ему помешала революционная деятельность, частые тюрьмы, высылки и проч. Еще с отрочества, благодаря влиянию брата, был связан с революционным движением. Сравнительно рано определились и его фракционные симпатии, его пламенный и бурно-революционный темперамент нашел как будто что-то родственное в большевистском течении. Почти до самого октябрьского переворота он оставался с большевиками, но кристально-чистый и глубоко честный романтик революции, всегда держал себя достаточно независимо в своей фракции, а когда большевизм, кроме своих смертельных политических грехов и ошибок, начал являть миру еще и свою чудовищную аморальную природу, Валико, это воплощение искренности и подлинно-революционной честности, органически не мог остаться с теми, которые иезуитство и макиавеллизм, предательство и ложь, возвели в высшую пролетарскую добродетель. Валико не политик по преимуществу, он пасоч, честь, правда и романтизм революции, а потому не мог оставаться там, где все начинало насквозь пропитываться не только безумием, но и гнусной ложью, низким предательством, демагогией... Валико заодно с целой группой выдающихся и честно мыслящих грузинских большевиков окончательно становится в ряды социал-демократии, оставаясь до последних дней жизни на ее левом интернационалистическом

крыле. Хороший агитатор, он своим пламенным сердцем и глубочайшей искренностью слова и дела организовал массы вокруг себя. Одним из этого революционного рыцаря без страха и упрека являлось как бы организующим ферментом. Вокруг этого энтузиаста революции, не имеющего ничего общего с военным миром и военной наукой, организовалась вооруженная сила революции — Грузинская красная рабочая гвардия, впоследствии переименованная и расширенная в Народную гвардию, которая явилась позвоночным хребтом при создании подлинно рабоче-крестьянской республики Грузии.

До самого завоевания Грузии В. оставался во главе рабоче-крестьянской народной гвардии (беспартийной формально, социалистической фактически), в должности председателя штаба (состоящего из 15 рабочих и 6 интеллигентов старых подпольщиков). На свою работу с оружием в руках этот идеалист смотрел и ощущал как «тяжелый крест», и под этим заглавием известна его книга, которая представляет из себя его дневник и записки.

В. состоял членом Закавказского сейма, потом депутатом Учредительного собрания и членом ЦК партии. Во время последней войны он был ранен и после полного завоевания Грузии эмигрировал в Западную Европу.

Надо отметить, что этот «председатель штаба» не на карте передвигал флажками и играл заочно в «живые шахматы», как это согласно военной науке и искусству большей частью делали и делают белые и «красные» и всякие иные водители войск. Валико рожден и выдвинут самой массой, поэтому он похож на древних вождей: он всегда с массой, всегда и неизменно был в линии огня, всегда в ответственных местах и всегда он обнаруживал выдающиеся военно-тактические способности, с которыми считались и которым верили его советники — патентованные генштабисты. Что же касается личной отваги, то об этом и нечего говорить — отвага была его второй натурой.

В апреле этого года В. вернулся в Грузию для продолжения революционно-освободительной борьбы; был арестован в августе. Оккупационная Чeka опубликовала ряд его писем. Трудно сказать где и сколько правды в этих письмах и сколько обыкновенного чекистского подлога. Но даже в том виде, в котором эти письма появились, они дают представление о глубокой его честности и искренности, чуть ли не граничащей с наивностью. Находясь в плену он, по-видимому, убеждается в нецелесообразности и гибельности возобновления военных действий против завоевателей и начинает метаться из стороны в сторону, чтобы чем угодно, в том числе и своею жизнью предупредить народную катастрофу. Заодно со всем этим он тут же заявляет, что: он политически неизменно стоит на почве национально-государственной свободы и независимости грузинского народа и принципиально не приемлет советской платформы (которая, кроме всего, в Грузии является еще ширмой для завоевательных целей московских империалистов). Валико обещал умереть «с мыслями о родине, трудящихся и социализме» и

можно быть совершенно уверенным в том, что он сдержал свое слово, с другими словами и мыслями он не кончил бы своей прекрасной, честной, пламенной и героической жизни.

* * *

Пагача Гогита (Георгий), около 30 лет, племянник члена Государственной думы Ев. Гегечкори, под влиянием которого он воспитывался. Еще в средней школе он вступает в юношеские социалистические организации и сам является главным организатором марксистских кружков. Обнаруживает значительный литературный талант, уже гимназистом он состоит сотрудником социал-демократического органа «Мерцхали», вместе с редакцией которого был арестован в выпускном классе, но в последствии был допущен к выпускным экзаменам; поступает в Московский университет, где являлся одним из деятелей социал-демократической организации. Арестованный в конце 1916 г. по хлопотам с. д. депутатов его освобождают накануне февральской революции. Это он первый сообщил грузинскому народу и товарищам радостную весть о падении самодержавия, остроумно придуманным шифром, прислав в центральный орган Груз. соц. дем. «Азри» историческую «траурную» телеграмму-объявление: «Мтавробадзе скончался, оповестите друзей и знакомых» (дело в том, что февральская революция в первые дни хранилась в тайне для Кавказа и Грузии. «Мтавробадзе» — грузинское слово «правительство», переделанное в фамилию). В Грузию возвращается вместе с комиссаром Вр. пр-ва депутатом Ан. Чхепкелли, секретарем которого он состоял. По приезде в Грузию он всецело уходит в революционную работу, его видят везде: и в канцеляриях, и на фронтах, и на рабочих собраниях, конечно, и в редакциях (весьма одаренный газетный работник). Его избирают в Учредительное собрание Грузии, любимым Веняминычем которого он был, ибо не был самым младшим депутатом (тогда около 24 лет), а потому и секретарствовал в первом историческом заседании Учредительного собрания Грузии, в котором председательствовал старейший патриарх Грузинской социал-демократии, ее основоположник и ее совесть — Сильвестер Джибладзе (выпущенный при смерти оккупантами из тюрьмы, скончавшийся в подполье, перенесенный на легальную квартиру, похищенный с гробом чекистами из рук семьи и друзей и зарытый (как бы с провокационной целью) на кладбище русских черносотенцев в могилу, долго впоследствии охраняемую вооруженной силой).

Гогита состоял членом штаба Народной гвардии. После завоевания Грузии, когда советско-турецкие войска у Батумских высот совместными усилиями нанесли последний удар фронту Грузинской свободы и демократии, Гогита был одним из первых, который дал клич: «обратно, домой, для продолжения той же борьбы в других условиях

и другими методами». Он так и сделал, но вскоре был арестован: через несколько месяцев был освобожден по болезни на поруки. По выздоровлении он перешел на нелегальное положение в 21 же году, и с тех пор, не покладая рук, работал вплоть до марта нынешнего года. Состоял членом ЦК партии и «Комитета Независимости». В лице Гогиты тираны убили не только будущего вождя грузинских рабочих и крестьян, но уже настоящего, ибо, несмотря на свою молодость, он уже был по своим дарованиям и заслугам одним из их признанных вождей.

* * *

Асатизани Феодор (лет 43), рабочий, председатель Кутаисского областного комитета партии. Один из любимейших массами рабочих вождей, поразительно сочетающий в себе благородное мягкосердечие и чувствительную гуманность со стойкостью и решительностью неугомонного и неустанныго борца-революционера. Это один из тех редких счастливицев, к которому никогда никакая клевета и грязь не могут пристать, более того, перед его благороднейшим образом поневоле морально склонялись самые злостные враги, которые просто не могли даже языком повернуть против этого выдающегося морально-политического типа. Большой организатор и самоотверженный революционер, в партии с 1903 года. Неоднократно арестовываемый и ссылаемый, последний раз бежал из Сибири в конце 1914 г. ЧК он арестован в феврале 1924 г.

* * *

Тсыгадзе Сардион (лет 36), тифлисский рабочий трамвая, металлист, тоже старый революционер и социалист, депутат Учредительного собрания, член ЦК партии.

* * *

Нодия Васо (лет 33), портовый работник, с молодости в партии; великодушный организатор, работник неиссякаемой энергии; весьма начитанный, образованный, талантливый, здоровый, цветущий телом и духом, очень разносторонний, надежнейшая смена уходящей группе стариков-вождей. Депутат Учредительного собрания, член ЦК партии. Высланный оккупантами в Европу, он нелегально вернулся и продолжал свое дело.

* * *

Салуквадзе Георгий (лет 45), из Гурийских крестьян. Старый, израненный в боях, революционер. Ныне вождь гурийских крестьян.

* * *

Центерадзе Виктор (лет 36), рабочий-железнодорожник, весьма способный, решительный и столь же скромный, с юных лет в партии, еще отроком принимал ответственное участие в конспиративнейших делах, как то в организации побегов из тюрьмы, в революционно-технических делах и проч. Бывший председатель профсоюза железнодорожников, сотрудник профессиональной прессы, член ЦК; депутат Учредительного собрания, высланный за границу оккупационной властью, он нелегально возвратился через несколько месяцев и продолжал работу.

* * *

Цискаришвили Габо (лет 33), бывший студент; соц.-демократ со школьной скамьи; любимый вождь тушинцев (горцев-грузин, не имевших никогда сословий). Последний из трех братьев: двое пали в последней войне (21 года) за свободу и независимость своего народа, а он, благороднейший из горских орлов, тяжело раненный в той же войне, арестованный в мае 1923 года, заклан в подвалах оккупационной чеки в сентябре 1924 года.

* * *

Дадияни Мушни (лет 50), из тех «князей», которые являются потомственными пролетариями без кола и двора. Старый соц.-федералист, достаточно знакомый с царскими тюрьмами и ссылками.

* * *

Сванидзе Геден, видный деятель юношеского социалистического движения, сам юноша; руководитель организации молодых социалистов-федералистов.

* * *

Цомае Иван (лет 47), кадровый офицер, один из тех немногих царских офицеров-грузин, которые еще с 1904-06 гг. вошли в революционное движение, а некоторые вступали и в соц.-демократическую партию, и оставались на службе по требованию партии. Один из таких, генерал (тогда капитан) Ст. Ахметелашвили попал в плен во время последней войны (1921 г.) и умер в концлагере в г. Рязани. Другой полковник (тогда поручик) Д. Карцивадзе бывший политкаторжанин

(военно-революционный руководитель 1905 г.) с первых же дней оккупации заключен в Метехский замок за «контрреволюцию», теми, ныне «красными» генералами, которые в 1906 году послали его на каторгу за измену царю и престолу. Целые группы выдающихся офицеров расстреливались за все время оккупации.

А Вано Цомая расстрелян теперь, в качестве заложника. В партии он с 1905 г. До завоевания Грузии командовал батальоном Народной гвардии.

* * *

Далее следует целый ряд товарищей, квалифицированных революционеров и социалистов, как например — Капанадзе Варлам, рабочий дело, руководитель Шорапанской организации партии. Читаишвили Васо, преподаватель средней школы, Чхайдзе Рафаил, народный учитель, журналист. Молодой соц.-федералист Чиковани. Работница Агафония Горделадзе (?) — одна из двух, либо печатница, либо швейка, если первая, то весьма ценная и развитая деятельница рабочего движения, лет 36; вторая значительно моложе, тоже член социал-демократической партии и т. д., и т. д.

В первом списке из 24-х 19 социалистов, 9 рабочих, 7 депутатов. Таково же приблизительно партийное соотношение в третьем списке. Во втором же приблизительно обратное. Опубликованные 52 человека убиты в порядке террора в качестве заложников, все они арестованы до август-сентябрьских событий (некоторые за год, два и даже раньше). А какие гекатамбы поставили коммунистические Аттилы и Тамерланы из трупов грузинских рабочих и крестьян во время самих событий — неизвестно. Но, судя по всему, число жертв (павших во время военных действий при последующих карательных экспедициях и оккупационных погромах) считается, наверное, не сотнями, а тысячами. Грузия испытывала страшнейшие царские карательные экспедиции генералов Алихановых, Албортангов, Крыловых и Толмачевских, но ничего подобного случившемуся она не помнит после последнего персидского нашествия Ага-Магомет-хана 1795 г., т. е. за все время 120-летнего владычества русских царей в Грузии.

1/X-24 г.

«Суэдальская искра» № 3.

ОПЫТЫ НАД РОССИЕЙ

Все что делается вновь испеченной правительственной властью большевиков, делается под флагом социальной революции и диктатуры пролетариата. Беды мало, что всякому сознательному социалисту

ясно, что ни о какой социальной революции в России речи быть не может.

Для социальной революции необходима наличность неимеющихся еще у нас объективных условий, т. е. таких условий, которые не зависят от воли, желаний и мнений отдельных лиц и партий. Необходима сильно развитая промышленность, сильный, многочисленный, сплоченный и организовавший рабочий класс.

Кому не известно, что Россия одна из самых слабых, отсталых в экономическом отношении стран, по развитию промышленности она идет чуть ли не в самом хвосте, занимая одно из последних мест в ряду других государств. Численность рабочего класса в России едва ли достигает десятой части общего числа жителей. Говорить о социальной революции у нас — это вводить в обман и заблуждение массы народа. А вводить в обман очень опасно, потому что массами овладеет глубокое разочарование, подорвется вера и создастся такое настроение, которое мало будет способствовать революции.

Как же оправдываются большевистские министры, когда им указывают на все это?

«Пусть все, что предпринимается нами, обречено на неудачу, но за то мы делаем опыт, им мы показываем, как надо делать социальную революцию», вот их оправдание.

«Пускай погибну я
но прежде, пусть в ослепительной надежде...
... и пью волшебный яд»...
социальной революции.

Вот их свод.

Вдумайтесь, каким бездушием, каким равнодушием к судьбе пятидесятимиллионного народа веет от этого довода.

Знаете ли, читатель, что такое вивисекция.

Это живосечение, т. е. такой оперативный прием, который применяется на живых животных с научными целями.

Для того, чтобы узнать, пригодно ли то или иное средство для больного организма, ученые часто делают опыты над животными, преимущественно кроликами, прививают им намеренно ту или другую болезнь, делают им операции.

Такую же вивисекцию над Россией делают теперь наши новые властители. Но Россия с ее 150-миллионным населением не кролик, которому можно прививать жесточайшую болезнь.

В Англии из соображений гуманности и в целях устранения истязаний еще в 1778 г. был издан закон об ограничении права производства опытов над жипотными. Кто бы в России теперь издал закон о запрещении истязаний над Россией и ее населением.

О если бы теперешние властители вняли бы такому совету:

«Хотите делать опыты, оставьте истерзанную, измученную Россию, совершенно непригодную для Ваших опытов и поезжайте не будем

говорить в Германию (в этом может быть усмотрен особый полемический прием), отправляйтесь в Америку или другую промышленную страну и там производите Ваши опыты с социальной революцией».

Над несчастной же Россией много делали опытов, много над ней измывались и издевались, опыты производились, когда делалась при выборах в I Государств. Думу, ставка «на мужичка», когда решили допустить побольше крестьян в I Думу, полагая что мужичок податлив, консервативен, не ошиблись в расчетах, опыты производились Столыпиным, с разрушением общины и созданием хуторов и отрубков, опыты делались, когда инсценировали (подстроили) процесс Бейлиса с обвинением евреев в употреблении христианской крови и много много было других опытов.

Казалось бы, что теперь время для производства опытов безвозвратно миновало.

Но нет! Не тут-то было.

Владимир Завадье.

«Валуйская Народная Земская газета», № 34.

სოციალური მანქანა

ჩვენ, გრიგოლ ლორთქიფანიძის შვილები, (დარეჯანი, თეიმურაზი და ნოდარი) ისე გავიზარდეთ, რომ მამის ალერსს მოკლებულნი და მოწყურებულნი ვიყავით. მამის მთელი ცხოვრება საპატიმროებსა და გადასახლებებთანაა დაკავშირებული. დედამ, უკრაინელმა ქალმა, პედაგოგმა, რომელმაც თავდაპირველად ქართულად სიტყვაც არ იცოდა, იმდენი ნებისყოფა და ხასიათის სიმტკიცე გამოიჩინა, რომ რამოდენიმე თვეში შეისწავლა ქართული, შვილებს ქართული სკოლა და უმაღლესი სასწავლებლები დაგვამთავრებინა და აღგვზარდა იმ ერის ქვეყნით შვილებად, რომლის კეთილდღეობასაც მამამ თავისი შეგნებული ცხოვრება შესწირა. დედა ჩვენთან და ჩვენს ნაცნობ-ნათესავებთან ლაპარაკობდა მხოლოდ ქართულად, რითაც ასრულებდა მამის სურვილს და მისადმი უსაზღვრო პატივისცემასა და სიყვარულს გამოხატავდა.

მამასთან უშუალო კონტაქტები თითქმის არ გვქონია, მამას ფოტოსურათებით, წერილებითა და დედის ნაამბობით ვიცნობდით. მხოლოდ ერთხელ, 5 წლის ასაკში, ნოდარი დედამ წაიყვანა ევროპაში, სადაც იმ დროს მამა გადასახლებაში იმყოფებოდა. იქ მამას ეთქვა დედაჩვენისათვის, თუ დარეჯანისა და თეიმურაზის აღზრდაში ვერაფრით დაგეხმარე, სამაგიეროდ ნოდარის აღზრდას მე ვკისრულობო. სამწუხაროდ, მამის ეს სურვილიც, ისე როგორც ბევრი სხვა, მისგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო ვერ განხორციელდა.

1921 წლის მარტიდან, როცა საზღვარგარეთ წასვლაზე მამამ უარი თქვა, დადესახლდით სოფელ ისრითში, მამის მშობლებთან. ისრითი ლაშაზი, ტიპიური იმერული სოფელია ვანის რაიონში. დარეჯანს სიზმარივით ახსოვს ის ღამე, როდესაც მამა დააპტინდეს. თეიმურაზმა ვერ აღიქვა რაში იყო საქმე, მაგრამ გრძნობდა, რომ მოხდა ისეთი რამ, რამაც დაამწუხრა დედა, მამის მშობლები და მამიდა ასინეთი. სასოწარკვეთილებამ მოგვიცვა. იმ დაწვევლილმა ღამემ ძირფესვიანათ შესცვალა ჩვენი ცხოვრება. დედას დიდი ჯანთა დაწვა. ფიზიკურ შრომას მიუჩენველი, ის საათობრით ეხმარებოდა ბაბუას ვენახის მოვლასა და სიმინდის ყანის თოხნაში. ამას ისიც დაერთო, რომ მაგრად გოგვიდა ხელი მალარიაში. დედა, ჩვენ მოვლა-პატრონობის გარდა, ხშირად აკითხავდა მამას თბილისის ციხეში და იგებდა მის ამბავს. ამჟამათვის მას უხლებოდა დიდი მანძილის ფეხით გავლა, სოფლიდან უახლოეს რკინიგზის სადგურ კობიტნარამდე, რომელიც 30 კილომეტრითაა დაშორებული. ერთხელ, თბილისიდან დაბრუნებულმა დედამ გვითხრა, რომ მამა ცუდ ხასიათზე დამხვდა. მიზეზი თურმე ის ყოფილა, რომ ერთ პატიმარს უტაქტობა გამოუჩენია და საყვედური უთქვამს მამისთვის: „საქართველოსთვის თავდადებულ ხარ და ცოლად უკრაინელი ქალი როგორ შეირთო?“. მამას იქვე უკითხავს დედისთვის, რომელი ერის წარმომადგენელი ხარ შენო? დედას სწრაფად უპასუხნია: „მე პატარა ქართველი ვარ, კავკასიის მთების შვილი“. პასუხი მამას და მის მეგობრებს ძალიან მოსწონებიათ და დედა შეუქიათ ერთხელ დედა მეტად გადაღლილი და მალარიისგან დასუსტებული გაემგზავრა თბილისში. მამასთან მორიგ შეხვედრას ელოდა, მაგრამ ციხეში განუცხადებიათ, რომ გრიგოლ ლორთქიფანიძე, როგორც პატიმარ-მძევალი, რუსეთში გადასახლესო. დედა იქვე ჩაეცილა და გონება დაუკარგავს. ბედზე ის უნახავს მამის ერთი მეგობრის მეუღლეს, პედაგოგ ლიდა ცინცაძეს, რომელიც ციხეში მისულა პატიმარი ქმრის სანახავად. ქალბატონ ლიდას დედა სახლში წაუყვანია და დიდი ყურადღების შედეგად ორ კვირაში ფეხზე დაუყენებია ამ უაღრესად კეთილშობილ და განათლებული პედაგოგის წყალობით მოხერხდა ჩვენი თბილისში ცხოვრება სკოლის დირექტორმა, ქალბატონმა ლიდა, სკოლის ეზოში ერთი პატარა ოთახი გამოგვიყო და დედს იქვე მუზეუმში მოაწყო სამუშაოდ. ამრიგად, ამ კვირმა და გულისხმიერმა ქალმა გრიგოლ ლორთქიფანიძის ოჯახს შეგვიქნა ცხოვრების ელემენტარული პირობები და დიდი როლი შეასრულა ჩვენს ცხოვრებაში. არ შეიძლება მადლიერებით არ გავიხსენოთ ის დიდი თანადგომა, რასაც ჩვენდამი მამის მეგობრები ჩვენდნენ. ესენი იყვნენ: ქრისტიანე (ჩიტო) შარაშიძე, ერთ დროს დამუშავებული კრებას პრეზიდენტის წევრი, უაღრესად განსწავლული და განათლებული ქალი, ფილოლოგის, ცნობილი ქართველი მწერალ-იუმორისტის, შალვა (თაგუნა) შარაშიძის და, ცნობილი თერაპევტი, პროფესორი და საზოგადო მოღვაწე შალვა

მიქელაძე, პროფესორი აპოლონ ურუშაძე, ნიკო ნიკოლაძის ოჯახი და სხვები. განსაკუთრებით მინდა აღენიშნო ბრწყინვალე ექიმი ალექსანდრე (საშა) კანდელაკი, რომელიც ჩვენი მუდმივი მეურნალი იყო, მამის ეს მეგობარი, — ბაძია საშა, — ცნობილი იყო თბილისში როგორც უტყუარი დიაგნოზისა და სწორი მეურნალობის ალღოთი დაჯილდოებული პიროვნება.

მამის გადასახლების შემდეგ დედა სულ იმის ფიქრში იყო, როგორმე ეშოვა სახსრები და მეუღლის სანახავად რუსეთში გამგზავრებულიყო. 1924 წელს დედა სუზდალში გაემგზავრა. სწორედ სუზდალის ციხეში, რვეულის გაცრეცილ და გახუნებულ ფურცლებზე, აზროვნებისა და წერისათვის სრულიად შეუფერებელ პირობებში, მამამ დაასრულა თავისი ნაშრომი „ფიქრები საქართველოზე“.

მამა ოპტიმისტი იყო და იმედს არ კარგავდა, რომ ადრე თუ გვიან დადგინდებოდა მისი უდანაშაულობა, განთავისუფლდებოდა და სამშობლოსა და მის ოჯახს დაუბრუნდებოდა. 1925 წელს მამას მართლაც შეეხო ამნისტია, საპრობილეოდან გამოვიდა, მაგრამ საქართველოში ჩამოსვლის ნება არ მისცეს. იგი იმყოფებოდა თავისუფალ გადასახლებაში, ცხოვრობდა და მუშაობდა ქ. კურსკში.

უსაზღვრო იყო ჩვენი სიხარული, როდესაც მამა 1928 წელს, ივლისში, ერთი თვით თბილისში ჩამოვიდა. იგი შეხვდა და ესაუბრა საქართველოს იმდროინდელ ხელისუფლების წარმომადგენლებს — ლ. ლოლობერიძეს, კახიანა, ფ. მახარაძეს და სხვ. ლ. ლოლობერიძემ მამას შერიგება ჭთხოვა და თბილისის უნივერსიტეტში მოღვაწეობა შესთავაზა. მამამ მის მიერ ცენტრალური კომიტეტისადმი გაგზავნილ ვრცელ წერილში ჩამოაყალიბა საკუთარი შეხედულებები საქართველოს პოლიტიკურ და სოციალ-ეკონომიკურ საკითხებზე. ამავე წერილში მამამ უარი განაცხადა შერიგებაზე, რაც ასე განმარტა: „შერიგებაზე ჩემი თანხმობა ღალატი იქნება იმ პოლიტპატიმრებისადმი, რომლებიც ჩემთან ერთად იმყოფებიან გადასახლებაში საქართველოში. მე მხოლოდ ამ უდანაშაულო ქართველებთან ერთად უნდა დავბრუნდეთ“. მამა ჩვენთან ერთად გაემგზავრა სოფელ ისრითში, მშობლებისა და ნათესავების სანახავად. ეს იყო ჩვენთვის ხანმოკლე, მაგრამ უბედნიერესი დღეები. 1931 წელს კიდევ ერთხელ და უკანასკნელად ვნახეთ მამა ვორონეჟში. მამამ სურვილი გამოთქვა, მთელ ოჯახს ერთად გადაგველო ფოტოსურათი. ამ სურათს სათუთად ვინახავდით.

1936 წელს დეკემბერში დედამ მიიღო მამის წერილი: „მინდა ერთი სასიხარულო ამბავი გაცნობო. ჩემი დავა განათლების კომისარ ბუბნოვთან პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა ჩემს სასარგებლოდ გადაწყვიტა. რაც, ცხადია, იმის უტყუარი დადასტურებაა, რომ მე გამანათესუფლებენ. მომცეს გაცდენილი პერიოდის ფულადი კომპენსაცია, 2 600 მანეთი, რასაც გიგზავნიოთ ოთახის

სასყიდლად. ცხადია, ეს მატერიალური ანაზღაურება ისეთი ღარიბი პიროვნებისათვის, როგორიც მე ვარ, მნიშვნელოვანი საქმეა, მაგრამ მთავარი მაინც სხვა არის. თვით ფაქტმა, რომ მე გავიმარჯვე, დიდი მოქალაქეობრივი და მორალური კმაყოფილება მომანიჭა“. ამ ცნობამ მთელი ოჯახი გაგვახარა, მაგრამ ეს სიხარულიც ხანმოკლე აღმოჩნდა. 1937 წელს, განთავისუფლების ნაცვლად მამა ციმბირში, რკინიგზის მშენებლობაზე გადაასახლეს. იქ არსებულმა აუტანელმა, კატორღულმა შრომამ მამა საბოლოოდ დააავადმყოფა.

გადიოდა თვეები, წლები და მამის შესახებ ვერაფერს ვიგებდით. დედა ხშირად მიმართავდა განცხადებებით ორგანოებს მამის მდგომარეობის შესახებ, მაგრამ პასუხს არ ვღებულობდით. მხოლოდ 1954 წელს დედას მის უკანასკნელ განცხადებაზე ასეთი პასუხი მისცეს: „გრიგოლ სპირიდონის ძე ლორთქიფანიძე 1937 წელს 2 სექტემბერს (ორი სექტემბერი მამას დაბადების დღეა), ბერიასა და ქობულოვთან დაკითხვის დროს გარდაიცვალა“. მამას კეთილმა მეგობრებმა საიდუმლოდ ჩამოიტანეს რუსეთიდან ერთი თვითნაკეთი ჩემოდანი, რომელშიც მისი ნაწერები იყო შენახული. როცა დავრწმუნდით, რომ მამა აღარ დაბრუნდებოდა, გადავწყვიტეთ ჩემოდანი გაგვეხსნა, აქ იყო თავმოყრილი მამაჩვენის მთელი შემოქმედებითი შემკვიდრეობა. მოწიფულობის ასაკში ამ ნაწერების წაკითხვამ სულ სხვა თვალთ დაგვანახა მამა. დავრწმუნდით, რომ იგი მართო საკუთარ ოჯახზე და მის კეთილდღეობაზე კი არ ზრუნავდა, არამედ იყო კეშმარიტი ერისკაცი, მუდამ ფიქრობდა და ზრუნავდა საქართველოზე, მის განახლებაზე და აღორძინებაზე. მამის შემკვიდრეობა საიმედოდ გვქონდა ჩაკეტილი იმ იმედით, რომ მისი გამომზეურების დრო დადგებოდა. ჩვენი და ქართველი ერის საბედნიეროდ, ასეთი დრო დადგა.

გვეამაყება, რომ მამამ ბევრი სასარგებლო, ეროვნული საქმე გააკეთა. ბევრს მიაღწია და თუ ყველაფერი ვერ მოასწრო და ვერ მოახერხა, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მას ამისათვის არ ეყო სიცოცხლე.

გრ. ლორთქიფანიძის შვილები: დარეჯან,

თემურაზ, ნოდარი ლორთქიფანიძეები.

შ ი ნ ა პ რ ს ი

გრიგოლ ლორთქიფანიძე	3
ფიქრები საქართველოზე	25
გაკვერთ რუსეთთან შეერთებაზე და მეცხრამეტე საუკუნეზე	26
ეკლესიის ბრძოლა საქართველოსათვის	49
უკანასკნელი გაბრძოლება. ეროვნული პესიმიზმი	64
გარდაცხვამე მესამოცე წლებიდან, რუსიფიკატორული პოლიტიკის ჩამოყალიბება	78
მესამე დასის ასპარეზზე გამოსვლა, საზოგადოებრივი ძალების ამოძრავება	96
ქალაქურ-მუშური პერიოდი	119
საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა	135
დამოუკიდებელი საქართველო	146
საქართველოს მეორეთ დაპყრობა რუსეთის მიერ	200
დაპყრობილი საქართველო	226
ქართველი ხალხის ბრძოლა ოკუპაციის წინააღმდეგ	244
დანართი	257
გრ. სპ. ლორთქიფანიძე, პოლიტიკური ანდერძი	259
საქართველოს კბ ტკ-ის მდივანს მოქ. ლევან ლოლობერიძეს	286
ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ერთი ჯგუფის წერილი გრიგოლ ლორთქიფანიძისადმი	299
გრიგოლ ლორთქიფანიძის წერილი საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს	301
Письмо-записка	303
ოთხი ქართველი მუშის წერილი მიხეილ კალინინს	326
Кого убили большевистские завоеватели в Грузии	356
Опыты над Россией	364
მოგონებები მამაზე	366

გამომცემლობის რედაქტორი ც. წიშკარიანი.
მხატვარი ო. ჯარუაძე
სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუღალაშვილი
კორექტორი ც. მოლოდინი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.03.95.
საბეჭდი ქაღალდი 70X90¹/₁₆. პირობითი საბეჭდი თაბახი 32,55.
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 24,05.
ტირაჟი 1500. შეკვეთა № 638.
ფასი სახელშეკრულებო.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
საწარმო-საგამომცემლო გაერთიანება, „მეცნიერება“, თბილისი,
380060, დ. გამრეკელის ქ., № 19